

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસુરિની સંસ્કૃતિ

યોગનિષ્ઠ ગાયત્રીવિશારદ જનાથાય
શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસુરિજીવિરચિત
આત્મપ્રકાશકુશલ

માણસાના શેઠ વીર્યદમાધ કૃષ્ણાજ્ઞના પત્ની શ્રાવિકા
મૌ સમગ્રથાપ્રાપ્તી દ્રવ્ય સદાપથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રી આધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મહા
હા વકીલ શા મોહનલાલભાઈ હિમચંદ
સુ પાદરા

આવૃત્તિ બીજી

પ્રતિ ૫૦૦

મુદ્રા ૩ ૧-૮-૦

વડોદરા-લુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસમાં અંબાલાલ વિઠલભાઈ ઠક્કરે
પ્રકાશક માટે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું. તા. ૧૫-૩-૨૫

નિવેદન

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મહાશયના તરફથી પ્રકટ થતી, શ્રીમદ્બુદ્ધિસાગરસૂરિશ્રયમાળના શ્રીચાક્રનેવુ માત્રીકે (૯૦) આ શ્રય પ્રકટ કરતા અમોને ઘણો આનંદ થાય છે. શ્રીમદ્બુદ્ધિસાગરજી સૂરીશ્વરજીની જોગસ્વીની કલમે લખાયેલ આત્મજ્ઞાનના જૂઠું ગૂઢસ્યવાળા પરોપકારી પુસ્તકો પૈકીનો આ શ્રય છે. આ શ્રય ગુરૂ મહારાજે પ્રથમ લખેલો અને સ. ૧૯૬૪ ની માલમા માણુમાનિવામી શેઠ વીજયદશાઈ કૃષ્ણજીએ પોતાના મદ્દગત પત્નીશ્રી ચચળબાઈના સ્મરણાર્થે તેમના પુણ્યાર્થે કાઢેલી ગ્રંથમાધી છપાવેલ હતો. તેની એક હજાર નકલો તેમજ વિના મૂલ્યે જ્ઞાતિઓને આપી હતી તે નકલો પૂરી થઈ જવાથી તેમજ આ શ્રય આત્મજ્ઞાનના તથા ધર્મના જ્ઞાતિઓને અતિ ઉપયોગી અને સદ્ગ્રંથોષ્ઠ હોવાથી તેની ખીજી આવૃત્તિ આ મહાશય દ્વારા પ્રગિદ્ધ કરવામા આવે છે.

આ શ્રયમા મુખ્ય વસ્તુમાં જડની અને ચેતનની વહે-

ચણી, આત્મા, અનાત્મા વિચાર, વૈરાગ્ય, ભાવના, સ્વરૂપ તત્ત્વ-
 નિદર્શન, તથા અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રકાશને વિસ્તારનાર અનેક
 ઉપયોગી અને મહત્વની તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તમોત્તમ વિષ-
 યોથી ભરપુર હોવાથી તેનું નામ આત્મપ્રકાશ સાર્થક છે. આ
 ગ્રંથમાંથી ભવિ જીવોને, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયને જાણુ-
 વાના જ્ઞાસુઓને, તથા આત્મ રમણતામાં રમવાની ઇચ્છા-
 વાળા આત્માર્થીઓને ઘણુંજ જાણવાનું તથા શીખવાનું મળે
 તેમ છે. શાસ્ત્ર વિશારદ યોગનિષ્ઠ અધ્યાત્મજ્ઞાનમહોદધિ
 સમર્થ કવિરત્ન, અનેક સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ગદ્ય તથા પદ્ય
 મહાગ્રંથોના રચિયતા આચાર્ય મહારાજની પરમ તેજસ્વીની
 લેખિનીથી ભારત વર્ષ હવે સારી રીતે જ્ઞાત છે, તેમને તેઓ
 શ્રીના જ્ઞાનનો પરિચય કરાવવો તે કેડીયાના દીપકવડે સૂર્ય
 ગતાવવા સરખું છે. આ ગ્રંથમાં રહેલા રસનો આસ્વાદ
 કરનાર તેના ગૂઢત્વ મહત્વ અને વિશિષ્ટતાને સારી રીતે
 સમજી અનુભવી શકશે. આ મંડલ, પ્રસિદ્ધ થતા ગ્રંથો
 પરતર અને તેથીયે ઓછા મૂલ્યે જન સમાજમાં જ્ઞાનનો
 પ્રસાર થાય તે હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી વેચે છે અને આમ
 સેંકડો ગ્રંથો પ્રકાશ કરી ફેલાવવાનું કાર્ય આ મંડળ અસ્ખ-
 લિતપણે કરી રહ્યું છે, અને પાસે જાથુકનું સાફ ફંડ ન હોવા
 છતાં પણ ધર્મ જ્ઞાસુ ઉદારાત્માઓની સહાયથી પણ કાર્ય
 કરે જાય છે.

આ પુસ્તકની પ્રસિદ્ધ કરવમા માણુઆનિવામી શેઠ વીર-
ચ દલાઈ કૃષ્ણાણએ રૂ. ૪૦૦) ની આર્થિક મદદ પોતાની
પત્નીના નામથી આપી છે, આવો જ્ઞાન પ્રસાગનો લાભ લેવા
માટે ઉક્ત શેઠનો આ મઠળ ધન્યવાદ પૂર્વક આભાર
માને છે

ૐ શાંતિ

સુ પાદરા
માધ કૃષ્ણ
અણ્ણી } વકીલશા મોહનલાલ હિમચ દલાઈ

॥ आत्मप्रकाश ॥

प्रथमावृत्ति प्रस्तावना

॥ समुद्देश ॥

॥ सम्मतितर्क ॥

सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य,—कर्मणो वापि कस्यचित् ।
यावत् प्रयोजनं नोक्तं, तावत् तत् केन गृह्यते ॥१॥

अनिर्दिष्ट फलं सर्वं, न प्रेक्षापूर्वकारिभिः ।
शास्त्रमाद्रियते तेन, वाच्यमग्रे प्रयोजनम् ॥ २ ॥

शास्त्रस्य तु फले दृष्टे, तत्प्राप्त्याशावशीकृताः ।
प्रेक्षावंतः प्रवर्तन्ते, तेन वाच्यं प्रयोजनम् ॥ ३ ॥

यावत् प्रयोजनेनास्य, संबंधो नाभिधीयते ।
असंबंधप्रलापित्वाद्, भवेत्तावदसङ्गतिः ॥ ४ ॥

तस्माद् व्याख्यांगमिच्छद्भिः सहेतुस्स प्रयोजनः ।
शास्त्रावतारसंबंधो, वाच्यो वान्यस्तु निष्फलः ॥ ५ ॥

સર્વ શાસ્ત્રનુ વા કોઈ કર્મનુ પ્રયોજન ન્યા સુધી
 કહેવામા આવતુ નથી, ત્યાસુધી તે કોનાવડે ગ્રહણ કરાય ?
 માટે પ્રત્યેક ગ્રન્થનુ પ્રયોજન ગ્રન્થાર ભે શિષ્ટપુરુષોએ કથન
 કરવુ જોઈએ. પ્રેક્ષાવ ત લબ્યોવડે જેનું ફલ કહ્યુ નથી, એવુ
 શાસ્ત્ર આદગ્વાળુ થતુ નથી માટે તેનુ પ્રયોજન કહેવુ જોઈએ,
 અમુક શાસ્ત્રથી વાચકને અમુક જ્ઞાનદ્વાર અમુક ફલ થાય છે
 એમ ફલ દેખતે છતે તેની પ્રાપ્તિની આશામા વશીભૂત પ્રેક્ષાવ ત
 પ્રવર્તે છે, માટે પ્રયોજન કહેવુ જોઈએ-પ્રયોજનવડે ગ્રન્થનો
 સબધ ન્યા સુધી કહેવામા આવ્યો નથી, ત્યાસુધી અસબધ
 પ્રલાપથી ગ્રન્થની અગતિ થાય છે તે માટે વ્યાખ્યાનાગ
 ધન્ધાવાળાઓએ હેતુમહિત પ્રયોજનવાળો શાસ્ત્રાવતાર સબધ
 કહેવો જોઈએ અન્યથા સત્પુરુષો નિષ્ફલપણુ કથે છે તેમ
 સન્મતિતર્કવૃત્તિકારના મત પ્રમાણે આ આત્મપ્રકાશ
 ગ્રન્થનુ પ્રયોજન કહેવુ જોઈએ આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થ કરવાનુ
 પ્રયોજન એ છે કે તે ગ્રન્થ વાચીને સર્વ લબ્યો પોતાના
 આત્મસ્વરૂપને ઓળખે સર્વજ્ઞાન કરતા આત્મજ્ઞાન શાસ્ત્રોમા
 અપેક્ષાએ મોટુ કહ્યુ છે. આત્મજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે ૧ મિથ્યા
 આત્મજ્ઞાન ૨ બીજુ સમ્યગ્ આત્મજ્ઞાન-તેમા પ્રથમ મિથ્યા
 આત્મજ્ઞાન કહેનાગ દુનિયામા ઘણુ શાસ્ત્રો છે, તેથી આત્મ-
 જ્ઞાનને બદલે આત્માનું અજ્ઞાનજ થાય છે, અને તેથી
 ઇષ્ટકર્તવ્યની પરામુખતાથી લવબ્રમણની વૃદ્ધિ થયા કરે છે.

માટે આત્મજ્ઞાન એટલા શબ્દથી રાજી ન થતાં સમ્યગ્ આત્મજ્ઞાન શું છે, અને તેના વક્તા કોણ છે ? તેની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. અમો કહીશું કે—પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ વચનના ભાષણકર્તાશ્રી સર્વજ્ઞ વીરપ્રભુએ આત્મસ્વરૂપ યથાતથ્ય કેવલજ્ઞાનથી જાણી ભવ્યજનોને ઉપદેશ્યું છે. તે આત્મસ્વરૂપનું વર્ણન સૂત્રોમાં છે. તે સૂત્રસમુદ્રમાંથી ખિંડુની પેઠે ઉદ્ધાર કરી સમ્યગ્ આત્મસ્વરૂપ આ ગ્રન્થમાં પ્રકાશ્યું છે. માટે—આ ગ્રન્થનું નામ, આત્મપ્રકાશ સાર્થક રાખવામાં આવ્યું છે. સર્વજ્ઞવાણી અનુસાર આ ગ્રન્થ રચ્યો છે તેથી તે ગ્રન્થમાં પ્રમાણુતા આવે છે. કારણ કે—આત્મોક્ત વાક્ય પ્રમાણ આપુરૂપે કહેલું વાક્ય પ્રમાણુ છે—માટે આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થ પણ પ્રમાણુભૂત ઠરે છે. શ્રી સમ્મતિતર્કમાં પણ કહ્યું છે કે—પ્રમાણુનું લક્ષણ.

॥ શ્લોક ॥

તત્રાપૂર્વાર્થવિજ્ઞાનં, નિશ્ચિતં વાધવર્જિતમ્ ।

અદુષ્ટકારણારબ્ધં, પ્રમાણં લોકસંમતમ્ ॥ ૧ ॥

એ પ્રમાણુલક્ષણની સંગતિ પણ આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થમાં જ્ઞાનુસારીપણાથી થાય છે. આત્મપ્રકાશગ્રન્થ વાચક છે, અને આત્મસ્વરૂપ વાચ્ય છે. માટે આ ગ્રન્થનો અને આત્મસ્વરૂપનો વાચ્ય વાચકભાવ સંબંધ જાણવો આત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ કરવો, કરાવવો, એ ગ્રન્થરચનનો હેતુ છે અને

તેનું ફક્ત મોક્ષપ્રાપ્તિ કે તેમાં આ ગ્રન્થ ઉપાયભૂત છે અને મોક્ષ ઉપેય છે મોક્ષાધિકારી થવાને આ ગ્રન્થ યોગ્યતા બતાવે છે આ ગ્રન્થ વ્યવહારનું અને નિશ્ચયનું સમ્યક્ પ્રતિપાદન કરે છે જો કે આ ગ્રન્થ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો છે અને તેમાં નિશ્ચયનયનું વિશેષ વર્ણન છે તોપણ વ્યવહારનયને કારણ પરત્વે આદેય બતાવવામાં ખામી ગણી નથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનું વિશેષ વિવેચન કર્યું છે તે અધ્યાત્મજ્ઞાન અથે છે, પણ તેથી વ્યવહારનો લોપ કરવા માટે નથી તેમ જ્યાં વ્યવહારનું વિશેષ પ્રતિપાદન કર્યું છે ત્યાં એમ અમજવું કે લગ્યજનોની વ્યવહાર ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ સૂચવી છે, પણ નિશ્ચયનયનું ખડન કર્યું નથી. આ ગ્રન્થમાં પ્રથમ અહ વૃત્તિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે ત્યારબાદ અહ વૃત્તિના નાશ માટે પડ્ધત્યનું તથા સાતનયોનું જ્ઞાન બતાવ્યું છે, અને પશ્ચાત્ સાધ્યતત્ત્વ છેલ્લા દુહાઓમાં બતાવ્યું છે તેમજ જ્ઞાન, ક્રિયા, એ બેથી મુક્તિ મળે છે એમ સર્વ શાસ્ત્રમારાગ દર્શાવ્યો છે એકલા જ્ઞાનથી પણ મુક્તિ નથી તેમજ એકલી ક્રિયાથી પણ મુક્તિ નથી. બેથી મુક્તિ છે શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકર સૂરિ કહે છે કે—

પરસ્પર કોઽપિ યાગઃ ક્રિયાજ્ઞાનવિશેષયોઃ

સ્ત્રીપુસયોરિવાનન્દ, પ્રમૂલે પરમાત્મજમ્ ॥ ૧ ॥

ભાગ્ય પગૂપમં પુંસાં, વ્યવસાયોઽન્નસનિષઃ

યથા સિદ્ધિસ્તયોર્યોગે તથા જ્ઞાનચરિત્રયોઃ ॥ ૨ ॥

પરસ્પર ક્રિયામાં અને જ્ઞાનમાં એવું માહાત્મ્ય રહેલું છે કે તે સ્ત્રીપુરુષની પેઠે પરમાત્માનંદને ઉત્પન્ન કરે છે. પુરુષોત્તમ લાગ્ય પંશુ સમાન છે અને વ્યવસાય એટલે વ્યાપાર; ક્રિયા અંધ સમાન છે, પણ તે બેનાસંયોગે જેમ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે તેમ જ્ઞાન અને ચારિત્ર એટલે સંયમક્રિયા એ બેનેવિષે મોક્ષરૂપકાર્યની સિદ્ધિ જાણવી. આત્મજ્ઞાનથી સમ્યગ્ વિવેક પ્રગટવાથી અંતરાત્મની શુદ્ધિ થાય છે, અને બાહ્યશુદ્ધિ તો વ્યવહાર ધર્મક્રિયારૂપ સંવરથી થાય છે. તે વિષે શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિચરણ નીચે મુજબ કહે છે—

॥ શ્લોક ॥

અન્તસ્તત્ત્વં મનઃશુદ્ધિઃ બહિસ્તત્ત્વં ચ સંયમઃ ॥

કૈવલ્યં દ્વયસંયોગે તસ્માદ્ દ્વિતયભાગ્ ભવ ॥

ઇત્યાદિથી જ્ઞાનક્રિયા પર્યુપાસના જૈન શાસ્ત્રોમાં રૂઢી રીતે સિદ્ધ થાય છે તેને દર્શાવનાર આત્મપ્રકાશ છે આત્મા જેનાવડે પ્રકાશે તે આત્મપ્રકાશ અન્ય છે, આત્મપ્રકાશ અન્યમાં મતિદોષથી કોઈ સ્થાને જીનાશા વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તેની હું સંઘની પાસેક્ષમાચાહું છું, અને તે ભૂલને સજ્જન પંડિતો સુધારી લેશે. આ અન્યમાં અસત્ય જે કંઈ લખાયું હોય તો તેને કોઈએ દષ્ટિરાગથી સત્ય માનવું નહિ. સાપેક્ષ ગંભી-

રનયવડે આ ગ્રન્થમા આત્મસ્વરૂપ સળધી વિવેચન કર્યું છે શ્રી મર્વજપ્રભુએ બે પ્રકારનો મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે ૧ સાધુ માર્ગ ૨ શ્રાવકમાર્ગ એ બે માર્ગથી મોક્ષનગરીમા જવાય છે. તે બે માર્ગમા પણ પ્રવૃત્તિ કરવામાટે આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે માટે આ ગ્રન્થ વાચવાથી વૈરાગ્ય મવેગ નિર્વેદદ્વારા મોક્ષની આરાધના થશે હુહા રૂપે આ ગ્રન્થ બનાવ્યા બાદ માણસાના સુશ્રાવક શા વીરચદલાઈ કૃષ્ણાણની વિનિતિથી લણાવવા માટે તેનું વિવેચન કર્યું છે, અને તેઓજ આ ગ્રન્થને છપાવી હજારો લગ્યજીવોને જ્ઞાનદાન આપવામા સહાયકારી બન્યા છે અમદાવાદમા-શાહી-ભાગમા શ્રાવક ઝવેરી લલ્લુભાઈરાયજીનાજીગલામા આગ્રન્થના હુહાઓને ઝવેરી મગજભાઈ (લોગીલાલ) તારાચદલાઈએ વાચ્યા હતા તેમને વાચ્યાથી બહુ આનંદ મળ્યો હતો, તેથી તેમને પણ વિજ્ઞાસિ વિવેચન માટે કરી હતી, હાલના મમયમા લોકોનું અધ્યાત્મમાર્ગમા વિશેષ વલણ થયું છે તેથી કેટલાક કેટલાક જૈનો, એકાંત મિથ્યાત્વના અધ્યાત્મ ગ્રન્થો વાચે છે તેથી તેઓને પણ સમ્યક્ જૈનશા મનના અધ્યાત્મજ્ઞાનમા દોરવાને આ ગ્રન્થ બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે, કેટલાક કૃષ્ણ અધ્યાત્મ ગ્રન્થો વાચી શુદ્ધજ્ઞાની બની સદ્વર્તન ઉચ્ચ આચાર વ્યવહાર ક્રિયાથી બ્રહ્મ બને છે તેઓને આ ગ્રન્થ સારા વિચારો આપી આ-

ચારવિચારની ઉચ્ચ કેટિના સદ્વર્તનમાં અને વ્યવહારધર્મ-
 વ્રતોમાં સ્હાયકારી બનશે. તેમજ કેટલાક એકાંત અજ્ઞપણથી
 ધર્મક્રિયા કરે છે અને આત્મજ્ઞાનમાર્ગમાં કંઈ પણ સમજી
 શકતા નથી તેવા લવ્યજનોને આગ્રન્થ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સ-
 મજાવશે, અને ધર્મની ક્રિયાઓમાં વિશેષ રૂચિ કરાવશે.
 હાલના સમયમાં સંસ્કૃત ભાષામાં તથા માગધીભાષામાં રચેલા
 ધર્મધુરંધર પૂજ્ય હરિભદ્ર, હિમાચાર્ય, શ્રી યશોવિજયજી, જે
 વાના ગ્રન્થોનું ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતર કરાવવું પડે છે,
 તેનું કારણ એ છે કે માગધી અને સંસ્કૃતમાં રચેલા ગ્રન્થોના
 અભ્યાસી અલ્પ છે અને ગુજરાતી ભાષાના જાણકાર ઘણા
 છે. માગધી અને સંસ્કૃતગ્રન્થોનું પણ જ્યારે ગુર્જર ભાષામાં
 ભાષાંતર કરવું કરાવવું પડે છે, અને તેથી લોકોને ધર્મ
 જ્ઞાનનો લાભ મળે છે તો અમોએ પણ સર્વલવ્યોને લાભ
 મળવા માટે ગુજરાતી ભાષામાં ગ્રન્થ રચ્યો છે અને તેથી ગુજ-
 રાતી સાહિત્યમાં વધારો દેખી સાહિત્યના ઉપાસકો આનંદ
 માનશે, આ ગ્રન્થથી-લવ્યજનો ધર્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરો. એજ.

શુભાશા.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ: ૩

દ્વિતીયાવૃત્તિ

પ્રસ્તાવના.

વિક્રમ સવત ૧૯૬૨ ના માઘ શુદ્ધિ વમત પંચમીએ આત્મપ્રકાશ ગ્રંથના ૧૯૬ દુહા રચીને ધુળેવામા-કેશરીઆણ મા પૂર્ણ ગ્રંથ કર્યો હતો, અને તે ગ્રંથના દુહાગ્રંથવાનો આરભ વિક્રમ સવત ૧૯૬૨ ના માગશર સુદિ ૨ ના રોજ ઇંડરગઢમા કરવામા આવ્યો હતો ત્યારબાદ વિજાપુરના પાડેચીઆ શ્રાવક શા વાડીલાલ હરિચંદની વિધવા ગહેન પાલી ગહેને શ્રી કેશરીઆણનો સઘ કહાડ્યો હતો તે સઘમા અમારા શુદ્ધ મહારાજ શ્રી સુખમાગરણ મહારાજનો તથા સુનિમહારાજ શ્રી રંગસાગરણનો કેશરીઆણની યાત્રાનો ભાવ થવાથી શુદ્ધ મહારાજ સાથે કેશરીઆણના સઘમા જતા ગામેગામ સ્થિરતાનો વખત મળતા અહમદ નગર, રૂપાલ, ટીંટોઈ, શામળાણ, વિછીવાઠા, ડુગરપુર અને છેવટે કેશરીઆણમા આ ગ્રંથની રચના પૂર્ણ કરવામા આવી અને આ ગ્રંથ દુહા તરીકે ધુળેવામા કે જ્યાં પન્ન્યાસ શ્રી રૂપવિજયણ મહારાજની દેહરી ઉચી ટેકરી ઉપર છે ત્યાં પૂર્ણ કર્યો, પરંતુ કેશરીઆણની યાત્રા કરીને ઇંડર થઈ

વિજયપુર આવવાનું થયું અને વિજયપુરથી પ્રાંતિજમાં ગુંડ
 મહારાજની સાથે આવવાનું થયું. પ્રાંતિજના કેટલાક શ્રાવકો
 ને આ ગ્રંથ પસંદ પડ્યો અને તેમણે આ ગ્રંથના ઉપર
 વિવેચન કરવા માટે વિનંતિ કરી તે વખતે અમોએ તે
 ઉપર વિવેચન કરવાનો દંઠ સંકલ્પ કર્યો. પરંતુ પ્રાંતિજથી
 વિહાર કરીને મહુદી થઈ વિજયપુરમાં જવાનું થયું અને વિજય-
 પુરથી લોહરા અને લોહરાથી માણસા જવાનું થયું. માણસામાં
 શા. વીરચંદલાઈ કૃષ્ણાણીએ આ ગ્રંથ વાંચ્યો અને તેના
 ઉપર વિવેચન કરવા ખાસ આગ્રહ કર્યો, અને તેથી તેમની
 વિનંતી માન્ય રાખી વિવેચન કરવાનો વિચાર કર્યો. માણ-
 સામાં શા. ખાલાલાઈ અનુપચંદ, અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઘણા
 રાગી થયા હતા અને તેમને ધર્મની લગની ઘણી સારી લાગી
 હતી. ખાલાલાઈ ઉપર તેમના સસરા શેઠ દલસુખલાઈ સરૂપ-
 ચંદ કે તે અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા તેમની અસર થઈ હતી.
 સુશ્રાવક શા. ખાલાલાઈના સંબંધથી શા. વીરચંદ કૃષ્ણાણી
 તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છા ઘણી વધી અને તેમણે અમારી પાસે
 નવતત્ત્વ, જીવાદિ સ્વરૂપ, આગમસાર, નયચક્ર, શ્રીમદ્
 દેવચંદ્ર ચોવીશી, તથા શ્રીમદ્ આનંદધનજીની ચોવીશી,
 દ્રવ્યશુણ્યપર્યાય રાસ વિગેરે ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યું, વીરચંદ
 લાઈની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ હોવાથી તથા તાર્કિક બુદ્ધિ હોવાથી
 તેમણે અનેક શંકાઓ પુછીને તેના સમાધાન પૂર્વક ગ્રંથોનું

અધ્યયન કર્યું, અને તેથી તેમની મમકિતની શ્રદ્ધા ઘણી દંઢ
 થઈ અને આગમોના શ્રોતા થવા માટે યોગ્ય અધિકારી થયા
 એથી તેમની વિનંતિ માન્ય રાખી ને પેથાપુર થઈ અમદાવાદ
 ચોમાસુ કર્યું તે વખતે ગ્રંથ ઉપર વિવેચન લખવાનું શરૂ
 કર્યું અને માણુંદમા વિક્રમ સ. ૧૯૬૩ ની સાલમાં ચોમાસુ
 ત્યાના સંધના આશ્રિત થઈ કર્યું, તે વખતે ત્યાં બાકી પડેલા હુકા-
 એ ઉપરનું વિવેચન વિ. સ. ૧૯૬૩ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫ ના
 રોજ પૂર્ણ કર્યું, અને ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો, અને ત્યાં છેવટે ગ્રંથની
 પ્રશસ્તિ રચી અને માણસાના મુશ્રાવક શા. વીરચંદ્રભાઈના
 આશ્રિત થી આ ગ્રંથ તેમના હિતાર્થે રચ્યો છે, એમ પ્રશ-
 સ્તિમાં દર્શાવ્યું છે અને આ ગ્રંથ શા. વીરચંદ્ર કૃષ્ણાણના
 આશ્રિત થી તેમના પુત્ર શા. ચંદુલાલ વીરચંદ્ર તથા શા.
 ભોગીલાલ વીરચંદ્રની સ્વર્ગવાસી માતૃશ્રી ચચળભાઈના
 પુણ્યસ્મરણાર્થે ઠહાડેલા રૂપીઆમાંથી આ ગ્રંથ પ્રથમાવૃત્તિ
 તરીકે અમદાવાદ સત્ય વિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં વિ. સ. ૦
 ૧૯૬૪ માં છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો, અને
 તેની પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના પણ તે સાથે છપાવીને પ્રસિદ્ધ
 કરી હતી કે જે પ્રસ્તાવના ઉપયોગી હોવાથી દ્વિતીયાવૃત્તિ
 પ્રસંગે પણ કાયમ રાખી આ પુસ્તક જોડે જોડી દેવામાં
 આવી છે, આત્મપ્રકાશ ગ્રંથમાં અધ્યાત્મ જ્ઞાન, દ્રવ્યાનુયોગ
 જ્ઞાન, ઘણું પ્રકાશિત થયું છે, અને તેની કોપીઓ જે પહેલા

છપાવવામાં આવી હતી તે ઘણી ખરી ખપી ગઈ હતી, જૈનકોમ તેમજ જૈનેતર કોમ તરફથી પણ તેની ઘણી માગ-ણીઓ થતી હતી. તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળના વહીવટ કરનાર સુશ્રાવક વકીલજી શા. મોહનલાલભાઈ હિમચંદ-ભાઈ વિગેરેની વિનંતિથી આત્મ પ્રકાશ ગ્રંથ છપાવીને અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ ગ્રંથમાળાના મળુકા તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા થઈ. એવા પ્રસંગમાં વિ. સ. ૧૯૮૦ ના પોષ વદિ ૯ ના રોજ મહુડી (મધુપુરી) માં માણસાના સુશ્રાવક શા. વીરચંદ કૃષ્ણજી દર્શનાર્થે આવ્યા હતા, તેમણે તે વખતે ત્યાં આત્મ પ્રકાશની દ્વિતીયાવૃત્તિ પણ પોતાની ખીજ પત્ની શ્રાવિકા સમરથના સ્મરણાર્થે છપાવવાની ઇચ્છા પ્રસિદ્ધ કરી અને તે ઇચ્છાને વકીલ શા. મોહનલાલભાઈ હિમચંદભાઈએ માન્ય રાખી અને આત્મપ્રકાશ ગ્રંથ છપાવવા માટે વડોદરા હુંહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રેસમાં સ. ૧૯૮૦ ના જેઠ માસમાં આવ્યો અને તે ગ્રંથ સ. ૧૯૮૧ ના પોષ માસમાં સંપૂર્ણ છપાઈ ગયો. શા. વીરચંદભાઈ કૃષ્ણજીએ આ ગ્રંથ છપાવવામાં રૂ. ૪૦૦ ની મદદ કરી છે. આત્મપ્રકાશ ગ્રંથના ફરમા સુધારવામાં અમને પેથાપુરવાસી શા. રમણિકલાલ ડાહ્યાભાઈ તથા શા. મોતીલાલ પાનાચંદ તથા શા. મણિલાલ હીરાચંદ વિગેરે એ ચોમાસામાં સહાય કરી છે. માટે તેમને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે. આ ગ્રંથનું અશુદ્ધિ શુદ્ધિપત્રક પણ આ

માયે છપાવવા આગ્યું છે. પ્રેમના ઘસાયેલા ટાઇપ દોષ વિગેરે થી જે કંઈ અશુદ્ધિ થયેલી હોય તથા વીતગગ શ્રી જીનેશ્વર ભગવાન્ની આજ્ઞા વિરુદ્ધ જે કંઈ લખાયું હોય તેની મધની આગળ ક્ષમાપના પૂર્વક માફી માગુ છું, તથા ગીતાર્થ સુનિવરોને વહન પૂર્વક વિનંતિ કરું છું કે આ અથમા છદ્મસ્થ દૃષ્ટિથી જે કંઈ અસત્ય લખાયું હોય તેને સુધારશે. કારણ કે શ્રી ગૌતમ સ્વામી જેવા છદ્મસ્થદૃષ્ટિથી બોલવામા ભૂલ કરે તો માગ જેવા અલ્પજ્ઞાનીની તો શી વાત કરવી ! માટે ભૂલો ગ્હી જાય તેમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. ગીતાર્થ સુનિવરો આ અથમા જે કંઈ અશુદ્ધતા બતાવશે તો તેનો તૃતીયાવૃત્તિમા સુધારો કરવામા આવશે. इत्येव ॐ अहं मदायीर

શાન્તિ

શાન્તિ

શાન્તિ

મુકામ

લે ખુદ્દિસાગર

પ્રાંતિજ

વિ. સ ૧૯૮૧ ના માધ મુદિ ૧૨

અર્પણ પત્રિકા.

(અમદાવાદી જૈન દાતાર ચેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી)

માગી સાથે તમારો પગ્નિય વિ. સ ૧૯૬૨ મા અમદા-
વાદમા થયો હતો તમને વૈગવ્યભાવનાની ઘણી રૂચિ હતી
અમદાવાદમાં અમાગ ઉપદેશથી તમને જૈન ધર્મની શ્રદ્ધામાં
વૃદ્ધિ થઈ અને તમોએ અમાગ ઉપદેશથી અમદાવાદમાં ત-
માગ નામે શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી જૈન શ્વેતાશ્રમ મૂર્તિપૂજક બો-
ર્ડીંગની સ્થાપના કરી હતી (વિ સ ૧૯૬૨ આમે સુદિ દશમે)
તમોએ ગરીબોને દાનમાં હળગે રૂપેયા આપ્યા હવા કરાવવા
મા દર્દીઓને હળગે રૂપેયાની સહાય આપી અનાથ ગરીબોને
સહાય કરવામાં તમોએ લાખો હાથ ઢગી દાન દીધું તથા જૈન
ગરીબ વર્ગની તમોએ જેટલી મલાજ લીધી અને ગરીબ
જૈનોને તમોએ જેટલી સહાય કરી તેટલી બીજાએ લાગ્યે
કરી હશે. શેઠ લલ્લુભાઈ પોતાના નહાયે લક્ષ્મી રખ્યા હતા
જેઠ શ્વેત બોઠ વિદ્યાર્થીઓની દરેક હરકત દ્રષ્ટ કરતા હતા
ઓશવાળી જૈનો પેટ્રી જે કોઈ ગરીબ તેમની પામે આવતો
હતો કે તુર્ત ખાનગીમાં તેને મદત કરતા હતા અને બેઠા પણ
તેની જીવગી નિભાવતા હતા. હિંદુ મુસલમાન વગેરે દરેક
ગરીબને આશ્રય આપવામાં હિંદુ હતા શેઠ, મણિભાઈ
પ્રેમાભાઈ, શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ, શેઠ, જેશગભાઈ

હઠીશંગ, શેઠ મયાભાઈ પ્રેમાભાઈ, શેઠ, મનસુખભાઈ ભગુભાઈ, શેઠ વીરચંદ દીપચંદ. વગેરે જૈન શેઠિયાઓ સાથે તેમનો ઘણો સારો સંબંધ હતો અને હાલ એ શેઠિયાઓ નથી તોપણ તેઓના યશસ્વ અક્ષર દેહની સાથે શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી પણ જૈનોમાં જૈન સહાયક તરીકે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. શેઠ લલ્લુભાઈને અમારી પાસે લજન પદો સાંભળવાની ઘણી રૂચિ હતી, તથા તેમણે અમારાં અનેક ધાર્મિક વ્યાખ્યાન સાંભળ્યાં હતાં, આઠ નવ વર્ષ સુધી તેઓ અમારા પરિચયમાં આવ્યા હતા. તેમના શાહીબાગના બંગલામાં અમોએ એક માસ કલ્પ કર્યો હતો ત્યાં પૂજાઓ ભણાવવામાં આવતી હતી, કલેક્ટર કમીશનર વગેરે સરકારી અમલદારો સાથે પણ શેઠનો સારો સંબંધ હતો. બાહેર સાર્વજનિક કાર્યોમાં પણ તેઓ આર્થિક મદત કરતા હતા. તેમને મીલો છતાં સદ્વાનું વ્યસન પડી ગયું હતું, તેમની પત્ની શ્રાવિકા માણેકબેન અને નારંગીબેનના કહેવાથી શેઠને અમોએ સદ્વાનું નહીં કરવાનું લજન જોડી સંભળાવ્યું હતું અને સદ્વાનું નહીં કરવા માટે ઉપદેશ આપ્યો હતો પણ તેમનાથી સદ્વાનું વ્યસન ટળ્યું નહીં અને તેથી તેમની આર્થિક સ્થિતિ નરમ પડી. જો તેમની પાછળથી આર્થિક સ્થિતિ સારી રહી હોત તો જૈન શ્વેં બેાં ની ઉન્નતિ હાલ બુદ્ધા પ્રકારની હોત. ભાવીભાવ આગળ કોઈનો ઉપાય ચાલતો નથી. શેઠને મરણ પામે અગિયાર વર્ષ થયાં છે પણ તે ચક્ષુષી

અક્ષરદેહે જીવતા છે, તેમના પુત્ર શેઠ ચ દુલાલ તથા કેશવલાલ તથા બખાલાઈ તથા રતિલાલ એ ચાર પૈકી હાલ રતિલાલ વિના ત્રણ વિદ્યમાન છે શેઠ ચ દુલાલ તથા કેશવલાલ શેઠની આર્થિક સ્થિતિ સુધરવા લાગી છે અને તેઓ વખત આવશે ત્યારે જૈનશ્રવેતાબર લલ્લુ રાયજી જૈન બોર્ડીંગને સારી મદત કરવાની અસિલાપા ગમે છે, તથા ગુજરાત કોલેજની પાસે એક જૈનબોર્ડીંગનું મકાન કરાવી ત્યાં બોર્ડીંગની વ્યવસ્થા કરવા વિચાર કરે છે. બોર્ડીંગના મેળરોમા શેઠ ચ દુલાલ લલ્લુભાઈ છે અને તે તથા કેશવલાલભાઈ તથા શેઠ બખુભાઈ પોતાની પિતાની યાદગીરી કાયમ ગળવા અસિલાપા ગમે છે શાસન દેવો, તેમને મહાય કરો જૈનબોર્ડીંગના પ્રમુખ તરીકે હાલસુધી શેઠ જગાભાઈ દલપતભાઈ હતા, તેમની જગાએ હાલ શેઠ કરતુરભાઈ લાલભાઈ દલપતભાઈ કે જે હાલમા હિંદ ચોયસરાયની મોટી ધાગસભામા મેળર તરીકે ચુકાયા છે તેઓ પ્રમુખ તરીકે નિમાયા છે શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજીએ ખાનગીમા હજારો રૂપૈયાની સખાવત કરી છે તેમને તત્ત્વ-જ્ઞાન આત્મજ્ઞાન ઉપર રૂચિ હતી, તે અમાગ ભક્ત શ્રાવક હતા, તેથી તેમના ગુણાનુજે તેમને આ પુસ્તકની અર્પણ પત્રિકા કરીને તેમના આત્માનું ભણુ ધરજીવામા આવે છે.

इत्येव ॥ अहंमहावीर शान्ति ३

વિ સ ૧૯૮૧ ફા સુ. ૩.

સુ. વિજાપુર (ગુજરાત).

બુદ્ધિસાગરચરિ

ॐ अहम्
श्री आत्मप्रकाशनं शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठ	पक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
६	१६	शंसय	सशय
७	२	सशय	सशय
१५	५	पद्म्य	पद्म्य
२१	११	पग्मिालु	पग्मिालु
२५	२१	पद्म	पद्म
२८	१६	पद्म	पद्म
३८	१७	स्वयम्	स्वयम्
२९	३	वैरोधिक दर्शन	वैरोधिक दर्शन
६१	१३	शागिक	गारािक
७०	१५	प्याला	प्याला
१०२	८	यैतन	यैतन
१०३	७	स्वयम्	स्वयम्
११२	१५	उद्दिष्ट	उद्दिष्ट
११६	१४	स्वयम्	स्वयम्
१२१	४	आत्मत्व	आत्मत्व
१२५	१६	ज्ञानावस्थीय	ज्ञानावस्थीय
१२६	२२	पथिभ्या	पथिभ्या
१३८	१२	मयुगी	मयुगी
१४०	२०	सम	सम
१४०	२१	सम	सम

१४१	८	औड्यता	औड्य
१४३	१०	बधन्य	बधन्य
१४४	७	अंतर्मुहूर्त	अंतर्मुहूर्त
१४७	८	पंकज	पंकज
१६३	१५	प्रादुर्भवति	प्रादुर्भवति
१६४	१७	धष्ठी	पष्ठी
१६६	१७	रुद्धि	ऋद्धि
१७६	२	पर्वतोक्त्य	पर्वतोक्त्य
१७८	२०	अस्मस्म	अस्मत्
२११	१७	लेशन	लेश
२१२	४	धामधुम	धामधुम
२२४	२२	आश्रय	आश्रय
२२५	२	क्रोध	क्रोध
२३२	७	रत्नावतारिका	रत्नाकरावतारिका
२३३	३	आत्म	आत्मा
२४४	५	स्वात्म	स्वात्मा
२४८	१२	अपूर्व	अपूर्व
२४९	१६	ग्रहस्था	ग्रहस्था
२४२	११	पञ्चाम	पञ्चम
२४८	१६	सुगन्ध	सुगन्ध
२५४	५	कायदिक	कायदिक
२६३	१२	अप्रति	अप्रति
२७८	११	अंतर्मुहूर्त	अंतर्मुहूर्त
२७८	१२	सोऽह	सोऽह

२७६	६	हृदि	हृदि
२८३	५	जयो	जय
२८३	६	विजये	विजयो
२८३	११	रोग	रोग
२९१	२२	शाश्व	शाश्वत
३१६	१३	आआत्म	आत्म
३१८	१६	अल	अल
३३२	२	कर्माणि	कर्माणि
३५१	४	वृक्षत्व	वृक्षत्व
३५५	१६	अक्षय	अक्षय
३७०	३	सत्त्व	सत्त्व
३७०	४	व्य	व्यय
३७५	४	वस्तुत्व	वस्तुत्व
३८३	२२	ऋजुसूत्रनस्याभाष्ट	ऋजुसूत्रनय- स्याभीष्ट
३८६	१६	दर्शनी नास्ती	दर्शननी नास्तिता
४०२	६	भावर्थ	भावार्थ
४३६	१८	लाया	लाया
४५०	१८	नवकाशी	नवकाशी
४६२	११	आयुध्य	आयुध्य
५०५	११	ज्ञानानिक	ज्ञानादिक
५२२	१६	आयधि	आयधि
५३०	६	पुरु	पुरु
५३२	१०	सागहस्याप	सागहस्यापि
५३६	१७	जिह्वा	जिह्वा

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારકમંડલ તરફથી
શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી ગ્રંથમાલામાં
પ્રગટ થયેલા ગ્રંથો.

ગ્રંથાક	પૃષ્ઠ	કિંમત
૧ ક ભજન સંગ્રહ ભાગ ૧ લો	૨૦૦	૦-૮-૦
૧ અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાલા	૨૦૬	૦-૪-૦
* ૨ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો	૩૩૬	૦-૮-૦
* ૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જો	૨૧૮	૦-૮-૦
* ૪ સમાવિશતકમ્	૬૧૨	૦-૮-૦
૫ અનુભવપદ્ધિશી	૨૪૮	૦-૮-૦
૬ આત્મપદીપ	૩૧૫	૦-૮-૦
* ૭ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો	૩૦૪	૦-૮-૦
, ૮ પરમાત્મદર્શન.	૪૦૦	૦-૧૨-૦
* ૯ પરમાત્મજ્યોતિ	૫૦૦	૦-૧૨-૦
* ૧૦ તત્ત્વત્રિદુ	૨૩૦	૦-૪-૦
૨૧ ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ વીજી)	૨૪	૦-૧-૦

*૧૨-૧૩. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૬ મો તથા જ્ઞાનદીપિકા.	૧૯૦ ૦-૬-૦
*૧૪ તીર્થયાત્રાનું વિમાન(આ.વી.જી)	૬૪ ૦-૨-૦
૧૫ અધ્યાત્મભજનસંગ્રહ	૧૯૦ ૦-૬-૦
૧૬ ગુરુવોધ.	૧૭૪ ૦-૪-૦
*૧૭ તત્ત્વજ્ઞાનદીપિકા	૧૨૪ ૦-૬-૦
૧૮ ગહૂંલીસંગ્રહ ભા. ૧	૧૧૨ ૦-૩-૦
*૧૯-૨૦ શ્રાવકધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧-૨(આટ્ટતિ ત્રીજી)	૪૦-૪ ૦-૧-૦
*૨૧ ભજનપદસંગ્રહ ભાગ ૬ ઠો.	૨૦૮ ૦-૧૨-૦
૨૨ વચનામૃત.	૮૩૦ ૦-૧૪-૦
૨૩ યોગદીપક.	૩૦૮ ૦-૧૪-૦
૨૪ જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા.	૪૦૮ ૧-૦-૦
*૨૫ આનન્દઘનપદ ભાવ્યર્થ(૧૦૮) સંગ્રહ.	૮૦૮ ૨-૦-૦
*૨૬ અધ્યાત્મશાન્તિ(આટ્ટતિ ત્રીજી)	૧૩૨ ૦-૩-૦
૨૭ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ મો	૧૫૬ ૦-૮-૦
*૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ.	૯૬ ૦-૨-૦

*२९	कुमारपाल (हिंदी)	२८७	०-६-०
३०	थी४ ३४ सुखसागरगुरुगीता	३००	०-४-०
३५	पहद्रव्यविचार	२४०	०-४-०
३६	विजापुरवृत्तात	९०	०-४-०
३७	सावरमती गुणशिक्षण काव्य.	१९६	०-६-०
३८	प्रतिज्ञापालन	११०	०-५-०
*३९-४०-४१	जैनगच्छमतप्रबंध, संघप्रगति, जैनगीता	३०४	१-०-०
४२	जैनधातुप्रतिपालेखसंग्रह भा १	१-०-०	
४३	मित्रमैत्री	०-८-०	
*४४	शिष्योपनिषद्	४८	०-२-०
४५	जैनोपनिषद्	४८	०-२-०
४६-४७	धार्मिक गद्यसंग्रह तथा पत्र सदुपदेश भाग १ लो	९७६	३-०-०
४८	भजनसंग्रह भा ८	९७६	३-०-०
*४९	श्रीमद् देवचंद्र भा १	१०२८	२-०-०
५०	कर्मयोग	१०१२	३-०-०
५१	आत्मतत्त्वदर्शन	११०	०-१०-०
५२	भारतसहकारशिक्षण काव्य	१६८	०-१०-०

५३ श्रीमद् देवचंद्र भा. २	१२००	३-८-०
५४ गहुली संग्रह भा. २	१३०	०-४-०
५५ कर्मप्रकृतिटीकाभाषांतर.	८००	३-०-०
५६ गुरुगीत गुहलीसंग्रह.	१९०	०-१२-०
५७-५८ आगमसार अने अध्यात्मगीता.	४७०	०-६-०
५९ देववंदन स्तुति स्तवन संग्रह.	१७५	०-४-०
६० पूजासंग्रह भा. १ लो.	४१६	१-०-०
६१ भजनपदसंग्रह भा. ९	५८०	१-८-०
६२ भजनपदसंग्रह भा. १०	२००	१-०-०
६३ पत्रसदुपदेश भा. २	५७५	१-८-०
६४ धातुप्रतिमालेख संग्रह भाग २		१-०-०
६५ जैनदृष्टि ईशावास्योपनिषद् भाष्यविवेचन.	३६०	१-०-०
६६ पूजासंग्रह भाग १-२	४१९	२-०-०
६७ स्नात्रपूजा.		०-२-०
६८ श्रीमद् देवचंद्रजी अने तेमनुं जीवनचरित्र.		०-४-०

- (४) जैन श्व० ग्रंथनामावलि
- (५) आत्मस्वरूप
- (६) अध्यात्मगीता
- (७) आत्मसमाधि शतक
- (८) जीवक प्रबोध.
- (९) परमात्म दर्शन.
- (१०) भजनसंग्रह भाग ११ मो.
- (११) जैनसूत्रमां मूर्तिपूजा.

* आ, निशानीवाला ग्रंथो शिलकमां नथी.

उपरनां पुस्तको मलवाना ठेकाणो.

वकील मोहनलाल हीमचंद. मु. पादरा—(गुजरात).

शा. आत्माराम खेमचंद. मु. साणंद.

मोहनलाल नगीनदास—भांखरीया.

१९२—९४ वजारगेट कोट मुंबाइ.

शा. नगीनदास रायचंद—भांखरीया. मु. मेहेसाणा.

शा. चंदुलाल गोकलदास. जैनज्ञानमन्दिर मु. विजापुर.

बुकसेलर—मेघजी हीरजी. पायधुनी—मुंबाइ.

श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिमंडल. मु. पेथापुर.

शेठ रतिलाल केशवलाल. मु. प्रांतिज.

ॐ अहंमे

आत्मप्रकाश.

नत्वा स्मृत्वा जगद्देवं, श्रीवीर परमेश्वरम् ॥

आत्मप्रकाशशास्त्रस्य, व्याख्या वितन्यते मया ॥ १ ॥

દુહા.

परपरागम पामीने, पाळे पञ्चाचार ॥

रजोहरण मुखवस्त्रिका, जैनसूत्र अनुसार ॥ १ ॥

વિવેચન—આ જગત્મા અનેક પ્રકારના ધર્મમાર્ગો પ્રવર્તે છે, પણ તેમાં પૂર્ણ સત્ય સમાયું નથી, દુનિયામાં ત્રણસો ત્રેસઠ પાપ ક્રિઓના મતો છે અને તેનું વિવેચન શ્રી સુયગદાગસૂત્ર વિગેરેમાં કર્યું છે, દરેક મતોમાં સંપૂર્ણ અંશે સત્યતા નથી, એવું જ્ઞાન જે વીતગગ કથિત તત્ત્વોને જાણે છે, તેને થાય છે જે જાણે વીતગગના વચન જાણે છે તે દુનીયામાં ઉત્પન્ન થએલા ધર્મ પન્થો, કે, જે એકાત વાદથી ભરપૂર છે, તેમાં ક્ષણતા નથી શ્રી વીતગગ પ્રદીપિત માતનયોનુ શુદ્ધગમદ્વારા જ્ઞાન થતા સમ્યક્તત્ત્વનું પ્રદાન થાય છે. માટે જાણ્ય શુદ્ધોએ શુદ્ધચરણની ઉપાસના કરવી જોઈએ. સાધુ તરીકે પંચમ પરમેષ્ઠિરૂપ શુદ્ધ નવકાર

પદમાં જે જણાવ્યા છે, તેનું લક્ષણ પ્રથમ બાલજીવોનાં અર્થે કહેવામાં આવે છે. સાધુરૂપ ગુરૂનું લક્ષણ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે, શ્રી સાધુ મહારાજનું ઓળખાણ થાય. અને તેમનું ઓળખાણ થતાં, તેમની વિનયભક્તિ થશે. અને તેમની વિનયભક્તિથી જ્ઞાન મળશે, અને જ્ઞાનથી સન્મકિતની પ્રાપ્તિ થશે. ઉત્તરેત્તર આત્મા પરમાત્મ અવસ્થા સન્મુખતાને લજશે. જે કોઈ સાધુ પરંપરાગમ પ્રાપ્ત કરી, પંચમહાવ્રત ગુરૂ પાસે ઉચ્ચરી, રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા રૂપ ચતિલિંગને ધારણ કરે અને જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર તેમજ વીર્યાચારનું સમ્યગ્ગરીત્યા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ લાવ પ્રમાણે રક્ષણ કરે, અને સ્વાત્મ સન્મુખતાને લજે, એવા મુનિરાજ વ્યવહારથી સાધુ કહેવાય છે. વ્યવહારથી કથિત મુનિ વેષથી જીવ ઉપાધિ માર્ગથી ન્યારો રહેવા પ્રયત્ન કરે છે. વેસો રજદ્ધ ધર્મ એમ પણ કહ્યું છે. માટે વેષ પણ લાવ મુનિગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં ઉપકારક છે. શ્રી તીર્થંકર ભગવાન પણ ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરી, વ્યવહાર સાધુપણું ગ્રહણ કરે છે. કોઈ ગૃહસ્થ લાવમુનિના ગુણ સ્પર્શી લાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી, કેવળજ્ઞાની બને, અને તેનું આયુષ્ય વિશેષ હોય તો, અવશ્ય તેવા કેવલજ્ઞાનીને રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરવી પડે છે. શ્રીકૃર્મા પુત્રને ગૃહસ્થાવાસમાં કેવલજ્ઞાન થયું, અને છ મહીના

સુધી ગ્રહસ્થાવાસમાં રહ્યા, અતે તે વાતની સ્પષ્ટતા થતી
આયુષ્ય મર્યાદા વિશેષ હતી, માટે કુર્માપુત્રે રજોહંચુ અને
મુંબવન્નિકાદૃપ વ્યવહાર સાધુનો વેપ અગીકાર કર્યો આ
ઠેકાણે સમજવું કે, તેમને નિશ્ચય ચારિત્ર પ્રાપ્ત છતા,
પણ ઉપદેશાધિકાર તથા અનાદિકાળની સ્થિતિ જાળવવા
અને તેથી અનેક જીવોને લાલ યાય, માટે વ્યવહારથી સા-
ધુનો વેપ અગીકાર કર્યો વ્યવહારમાં વ્યવહાર સાધુપણ જા-
ળવાનું છે, વ્યવહાર સાધુત્વ અગીકારથી નિશ્ચય સાધુત્વ પ્ર-
ગટવું એ તો ગજમાર્ગ છે, અને એવો માર્ગ સર્વ જગત્
જીવોને અવલંબનીય છે. અને તેથી સિદ્ધાંતકારે કહ્યું છે કે—

ગાથા

પ્રગદીવસંપિ જીવો, પન્વજ્જમુવાગઓ અનન્નમણો ॥

જડિ ન પાવડ મુલ્લે, અવસ્સ વેમાણિઓ હોડ ॥ ૧ ॥

કંચણમણિ સોગણ, થંમસહસ્સમ્ભૂસિયં સુવન્નતલં ॥

જો કારિજ્જ જિણહં, તઓવિ તવ સંજમો અહિઓ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઈ ભવ્ય જીવે એટલી દીવસની પણ અન-
ન્યચિત્તથી દીક્ષા અગીકાર કરી હોય, તે જો દેહાપિ મુક્તિ
પ્રાપ્તે નહિ તો પણ અવસ્ય આરાધક હોવાથી, વૈમાનિક
ધાય છે કોઈ મનુષ્ય સહસ્ર સ્તભથી શોભાયમાન સુવર્ણ
તથા મણિમય જનમ દિર કરાવે, તેથી પણ તપ અને સર્વમ-

માર્ગ વિશેષ છે, અલભ્ય સંવરમય ચારિત્રમાર્ગ ગૃહસ્થાવા-
સના ધાર્મિક કૃત્યો કરતાં અધિક છે, આત્માનું સમ્યગ્મતિજ્ઞાન
તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય, તો પણ વ્યવહારથી સાધુપણું અંગીકાર
કરી પાળેલો ચારિત્રમાર્ગ વિશેષતઃ કર્મનો ક્ષય કરે છે. દેવ-
તાઓને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, તથા અવધિજ્ઞાન હોય છે,
તો પણ તેમનામાં વ્યવહારથી ચારિત્રગુણ અંગીકાર કરવાની
શક્તિ નથી. તેથી તેઓ મનુષ્યાવતારમાં જે કોઈ વ્યવહાર-
ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે તેમને નમસ્કાર કરે છે, તેમની
સ્તુતિ કરે છે; ચોસઠ ઇંદ્રને પણ વ્યવહારચારિત્ર પાળનાર
મુનિરાજ વંદ્ય છે, તો ગૃહસ્થજીવ મુનિરાજને વંદન કરેજ
તેમાં શું આશ્ચર્ય ! તીર્થંકર ભગવાન ધર્મમાર્ગ પ્રવર્તીવવા
પ્રથમ સાધુમાર્ગમાં જીવેલો પ્રવેશ કરાવે છે, અને પોતે ભવ્ય
જીવેલો વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરાવે છે. કેવલજ્ઞાનીના
હુકમને અનુસરી, સર્વજીવોએ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરેલા
મુનિરાજોની વિનયભક્તિ કરવી. તેમનાથી ઉન્નમ્ય થઈ ઉ-
ત્સૂત્ર પ્રલાપ કરવો નહીં. કોઈ એમ કહે કે, હાલના સમ-
યમાં સાધુ નથી, સાધ્વી નથી, શ્રાવક નથી, શ્રાવિકા નથી;
એમ કહેનારને સંઘની બહાર કાઢવો. વ્યવહાર સાધુનો
વેષપણ જીનેશ્વર કથિત સૂત્રાનુસારે હોવો જોઈએ. વ્યવહાર-
ચારિત્ર અંગીકાર કરવાથી, અનેક પ્રકારની સંસારની ઉપા-
ધિયો દૂર થાય છે કાજળની કોટડીમાં રહીને જેમ ડાઘરહિત

રહેવું તેવું જ મસારાવસ્થામાં ગળીને ઉપાધિરહિત રહેવું
 કઠિન છે ત્રણસાને યુક્ત એવા, તીર્થ કર ભગવાન કે જેમને તે
 ભવમાં સુક્રિત જવાનું છે, એમ તે જાણે છે, છતાં વ્યવહાર-
 ચારિત્ર અગીકાર કરે છે, તેા અન્ય ભવ્ય જીવોએ તે અવશ્ય
 વ્યવહારચારિત્ર અગીકાર કરવું અને વ્યવહારચારિત્ર ધર્મ
 અગીકાર કરનાર સુનિરાજની એવા ચાકરી કરવી જે કોઈ
 વ્યવહાર સાધુ યવાદ્ય વ્યવહારનું ઉત્થાપન કરે છે, તે તી-
 ર્થનો ઉગ્રેષ્ઠ ઠરી, મહામોહનીય કર્મ મમુપાર્જન કહે છે.
 માટે આત્માર્થી જીવોએ સુમાધુનું ગદુમાન કરવું, અને
 માધુ પદ અગીકાર કરવાની ચાહના કરવી મસાગને બધ-
 નકપ માનવો ગૃહસ્થાવાસમાં છદાયન જીવોની હિસા કરવી
 પડે છે, અને પચપ્રકારના અનતોનું એવન થાય છે. વ્યવ-
 હારચારિત્રાવસ્થામાં પચપ્રકારના અનતોનો ત્યાગ કરવો
 પડે છે ધનોપદેશના અવિકારી પણ ગીતાઈ માધુ મદ્દાગજ
 છે, પણ નહિવત્ નથી અમયતિની પૂર્ત નામનું દશમુ
 આશ્ચર્ય હાલમાં પ્રવર્તે છે, તેથી આત્માર્થી જીવોએ માધ્ય-
 સ્થભાવધારણ કરવે ઉપદેશના વા વ્યાખ્યાનના અધિકારી
 સુનિરાજ છે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

ગાથા

મંરિગો ગીયલ્લો, મજ્જયો દેગસાલગાવ્તુ ॥

નાણસ દોટ ટાપા, જો શુદ્ધપદ્મગો સાદુ ॥ ૧ ॥ -

ભાવાર્થ—સંવિજ્ઞ, ગીતાર્થ, માધ્યસ્થ અને દેશકાલ ભાવનો જાણુ એવો અને શુદ્ધપ્રરૂપક સાધુ તેજ જ્ઞાનનો દાતા જાણુવો. ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને ઉપદેશનો અધિકારી જીવ જની શકતો નથી. જ્યાં જ્યાં સૂત્રમાં ધર્મકથાઓ આવી છે, ત્યાં ત્યાં મુનિરાજેએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે. શ્રાવક વા સાધુ-માર્ગનો ઉપદેશ કરવો, એ મુનિરાજનું કર્તવ્ય છે. ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને પણ અપવાદ માર્ગે કોઈને કંઈ ગૃહસ્થજીવ, ગીતાર્થ મુનિરાજની નિશ્રાએ સમજાવે તો પણ સૂત્રમાં શ્રાવકને લજ્જા ગહિયટા કહ્યા છે. પણ ઉપદેશ વા ધર્મવ્યાખ્યાન આપનાર કહ્યા નથી. ગીતાર્થ મુનિવિના ધર્મોપદેશ આપ્યાથી ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા, ધર્મમાર્ગલોપ, વગેરે દોષોત્પત્તિ થવાનો પ્રસંગ રહે છે. માટે જ્ઞાની સદ્ગુરુ ચરણે સેવાધીન રહી, લબ્યજીવોએ આત્મકલ્યાણ કરવું, અને એવા સદ્ગુરુ મુનિદ્વારા જ્ઞાન ગ્રહણ કરવું એજ ઉદ્દેશ હૃદયમાં ધારણ કરવો.

કુહા.

આત્મધ્યાની પળ સાધુ વા, શ્રાવક જે કો હોય ॥

પરમપંથને પારખી-કરે ન શંસય કોય ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઈ આત્મધ્યાન કરનાર સાધુ અગર શ્રાવક હોય, તે શ્રી વીતરાગ પ્રરૂપીત પરમ પંથને જાણી

પૂર્વોક્ત બાળતમા કૈાઈ પણ પ્રકારનો શશય કરતા નથી શ્રાવક ધર્મ અને સાધુ ધર્મ, તે બન્ને ધર્મનું પૂર્ણ રહ-
મ્ય સમજી, આત્મધ્યાની શ્રાવક વા સાધુ માર્ગનો નિષેધ
કરતો નથી. સર્વજ્ઞ બે માર્ગ પ્રજ્ઞા છે, તે યથાયોગ્ય છે,
કેવલજ્ઞાનીએ જે જે માર્ગ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, તે તે સત્ય
છે, એમ સમજી આત્મધ્યાની પોતે પ્રયત્નમાજ જોડાય છે,
આત્મ તત્ત્વમન્મુખ થવા મદ્દશુરની ઉપાનના કર્યા કરે
છે. પોતાની શક્તિ હોય તો, સાધુ ધર્મ સ્વીકારે છે, અને
તેટલી શક્તિ ન હોય તો શ્રાવકનો ધર્મ સ્વીકારે છે પો-
તાનાથી જેટલું બને તેટલું કર્યા કરે છે, શ્રાવક કરતા સા-
ધુને ધર્મધ્યાન તથા શુક્લ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ ગજમાર્ગથી જોતા
વિશેષત થાય છે. ગૃહસ્થ દેશથી ઉપાધિ એટલે અવિગતિ
પણાનો ત્યાગ કરે છે, અને મુનિરાજ સર્વથા પ્રકારે અવિ-
ગતિપણાનો ત્યાગ કરે છે, ઉપાધિરહિત દશામા ધ્યાન
કરી શકાય છે. ગૃહસ્થ સદાકાળ પ્રાય ઉપાધિ દશામા જી-
વન ગાળે છે, તેથી તેને ધ્યાનનો સભવ અલ્પ છે, અને
મુનિગજ તો કચન, કામિની, સમાર વ્યવહાર વગેરેના
ત્યાગી હોવાથી, તેઓને આત્મધ્યાન માટે ઘણો વખત મ-
ળે છે, અને તેથી તેઓ ધર્મધ્યાનાદિકનું વિશેષત એવન
કરી શકે છે. શ્રાવક ચોથા શુદ્ધસ્થાનકમા વા પચમશુદ્ધ-
સ્થાનકમાં વર્તતા હોય છે, અને ચોથા તથા પાચમા શુદ્ધ

ઠાણે ધર્મધ્યાન કહ્યું છે. તેથી શ્રાવકને પણ આત્મધ્યાની કહ્યા છે, પણ શ્રાવકને ગુણ ઠાણાની મર્યાદા પ્રમાણે ધ્યાન છે. ધ્યાનની મુખ્યતા મુનિ માર્ગમાં છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો આસન્ન ઉપાય મુનિધર્મ છે, મુનિ ધર્મથી સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે. શ્રાવક પણ સદાકાળ મુનિ થવાની અંતરમાં ભાવના કરે. આત્મધ્યાની એમ હુહામાં કહ્યું છે તેનો પરમાર્થ એ છે કે, શ્રાવક વા સાધુ વર્ગ દ્વંકત આત્મધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય છે, તે જાણીએ છીએ. મુનિરાજ આત્મ ધર્મ સન્મુખ કેવી રીતે થાય છે તે જાતાવે છે.

હુહા

દ્રવ્યાનુયોગે કરી, કરતા જ્ઞાનજન

ચરણાનુયોગે કરી, વાહ્યાચારમાં ધ્યાન ॥ ૧ ॥

વર્તે નિજપદ શૂન્યતા, ચળવે હારહવાલ

વર્તે વાહ્યાચારમાં, મવ તમ અરહટ્થાલ ॥ ૨ ॥

વેપ ગ્રહેથી શું હુવે, અન્તર નહિ ઉપયોગ

અંતર ઉપયોગી મુનિ, પામે નિજગુણ ભોગ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—મુનિરાજ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનથી આત્મ-ધ્યાન કરે છે, અને ચરણ કરણાનુયોગથી બાહ્ય સાધુના આચારમાં તત્પર રહે છે. અનુયોગ ચાર પ્રકારના છે. ૧. દ્રવ્યાનુયોગ. ૨. ગણિતાનુયોગ. ૩. ચરણકરણાનુયોગ.

અને ૪ ધર્મકથાનુયોગ એ ચાર અનુયોગમાં દ્રવ્યાનુ-
યોગ તે તત્ત્વમય છે. શ્રીતીર્થ કર પ્રભુએ દ્રવ્ય ગુણપર્યાયનુ-
સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે દ્રવ્યની વ્યાખ્યા આવે છે, પદ્મદ્રવ્યનો
વિચાર અસ્મદ્વીય પદ્મદ્રવ્યવિચાર નામના શ્રથમાથી જોઈ
લેવો ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય,
પૃથ્વ્યાસ્તિકાય, કાલ, અને જીવ એ પદ્મદ્રવ્ય છે
ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો ચલણ સહાય ગુણ છે. ધર્માસ્તિકાયના
અમખ્ય પ્રદેશ છે લોકાકાશવ્યાપીધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય
છે ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિ પ્રદેશે ચલણ સહાયગુણ રહ્યો છે.
ધર્માસ્તિકાય અનાદિકાળથી છે, અને અનંત છે ધર્માસ્તિકાય
અરૂપી છે, અજીવ છે પરદ્રવ્યમા પશ્ચિમતુ નથી ધર્મા-
સ્તિકાયના પ્રતિ પ્રદેશે અનંત ગુણપર્યાય છે ધર્માસ્તિકા-
યમા સમયે સમયે એકેક પ્રદેશમા ઉત્પાદવ્યયની વર્તના
થઈ ગઈ છે, તેના પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ અ-
મખ્યપ્રદેશી છે, સ્થિત થવામા સાહાય આપવી, એ ગુણ
અધર્મદ્રવ્યનો છે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય લોકાકાશવ્યાપી
છે તેના પ્રતિ પ્રદેશે અનંત ગુણપર્યાય રહ્યા છે અધર્મા-
સ્તિકાય દ્રવ્ય અનાદિકાળથી છે, અને અનંત છે જે વસ્તુ
અનાદિ અનંત છે, તેના અન્ય કોઈ કર્તા નથી. અધર્મા-
સ્તિકાય અરૂપી છે, તથા અજીવ છે તે પદ્મદ્રવ્યમા પ-
શ્ચિમતુ નથી, અધર્મદ્રવ્યના એકેક પ્રદેશમા સમયે સમયે
અનંત ઉત્પાદવ્યયની વર્તના થયા કરે છે.

ત્રીભુવં આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય છે. આકાશદ્રવ્ય લોક-
 તથા અલોકમાં સર્વવ્યાપી છે. અવગાહ્યો આગાસં અવ-
 કાશ આપવો, એજ આકાશનું લક્ષણ છે. સર્વ દ્રવ્યને રહે-
 વાના સ્થિતિ આકાશમાં છે. લોકાકાશમાં પંચ દ્રવ્ય છે.
 અલોકાકાશમાં તો ફક્ત એક આકાશ દ્રવ્ય છે. આકાશના
 અનંતપ્રદેશ છે. લોકાકાશના અસંખ્યપ્રદેશ છે. અલો-
 કાકાશના અનંતપ્રદેશ છે. આકાશદ્રવ્ય અનાદિ અનંત
 છે. આકાશ અરૂપી છે. અજીવ છે, તેના પ્રતિપ્રદેશે સ-
 મયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. આકાશ દ્રવ્ય અન્ય
 દ્રવ્યમાં પરિણમતું નથી.

ચોથું દ્રવ્ય પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. પુદ્ગલ પરમાણુ
 અનંત છે, પ્રત્યેક પરમાણુમાં એક વર્ણુ એક ગંધ, એક
 રસ, અને એ સ્પર્શ રહ્યા હોય છે. એ પરમાણુ ભેગા થાય
 ત્યારે દ્વયણુક કહેવાય છે. ત્રણ પરમાણુ ભેગા થાય, ત્યારે
 ત્ર્યણુક સ્કંધ થાય છે. અસંખ્ય પરમાણુ ભેગા થાય ત્યારે
 અસંખ્યાતાણુક કહેવાય છે. અનંતપરમાણુ ભેગા થાય,
 ત્યારે અનંતાણુક પુદ્ગલસ્કંધ કહેવાય છે. આઠકર્મની
 વર્ગણુઓ પણ આવા પુદ્ગલ પરમાણુઓથી બની હોય
 છે. ઔદારિક વર્ગણુમાં અનંત પરમાણુઓ હોય છે. તેનાથી
 વૈક્રિયવર્ગણુમાં અનંતપરમાણુ વિશેષ હોય છે. તેના
 કરતાં આહારક વર્ગણુમાં અનંતપરમાણુ વિશેષાધિક છે.

તેના કરતા તૈજસ વર્ગણામાં અનંતપગ્માણુવિશેષાધિક છે. એમ ભાષા વર્ગણા તથા શ્વાસોશ્વાસ વર્ગણા અને મનો વર્ગણા અને આઠગી કાર્મણુ વર્ગણામાં ઉત્તરોત્તર અનંતાનંતવિશેષાધિક પગ્માણુઓ રહ્યા હોય છે. આ આઠ વર્ગણાઓ ચૌદગજ લોકમાં ભરી છે દરેક જીવ, કર્મ-આ આઠ વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરે છે, અને પછી તેને ત્યાગે છે આઠ કર્મ પણ પુદ્ગલ પરમાણુઓના રૂઢોથી બન્યા છે છ લેશ્યાઓ પણ પગ્માણુઓના રૂઢોથી બની હોય છે. પાચ પ્રકારના શરીર પણ પુદ્ગલ પગ્માણુઓના રૂઢોથી બને છે પુદ્ગલ રૂઢધના બે લેહ છે. એક અચિત્ત પુદ્ગલ રૂઢધ અને બીજો અચિત્ત પુદ્ગલરૂઢધ તેમાં જીવની સાથે લાગેલા રૂઢધોને અચિત્ત પુદ્ગલ રૂઢધ કહે છે, અને જે જીવના પ્રદેશોની માથે નથી લાગ્યા તેને અચિત્ત પુદ્ગલ રૂઢધો કહે છે અચિત્ત અને અચિત્ત પુદ્ગલ રૂઢધો પણ મળે છે અને પાછા વિખરાઈ જાય છે રૂઢધ પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાય કહેવામાં આવે છે પુદ્ગલ રૂઢધ અનિત્ય છે પૃથિવી, જલ, અગ્નિ અને વાયુ તત્ત્વરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામે છે, ચાત્ર તત્ત્વમય સ્થિતિ તે પણ પુદ્ગલ રૂઢધોની છે છકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે. અનાદિકાળથી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, અને તેનો અત નથી, માટે તે અનંત છે. પુદ્ગલનો કત્તો કાઈ

અન્ય ઇશ્વર નથી. જે વસ્તુ અનાદિ છે, તેનો બનાવનાર કોઈ હોતો નથી. પ્રત્યેક પરમાણુમાં સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય જીવદ્રવ્યની સાથે પરિણુમી જાય છે, તેથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણુમી કહેવાય છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણુમી છે. પણ નિશ્ચયથી પરિણુમી હોત, તો પુદ્ગલદ્રવ્યથી લિન્ન કોઈ આત્મા થાત નહિ. અનેક જોયો પુદ્ગલ દ્રવ્યથી લિન્ન થાય છે, માટે પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, તે વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણુમે છે. જેમ દુધ અને જલ પરસ્પર એક બીજામાં મળી જાય છે, તેમ આત્મા અને પુદ્ગલ પરસ્પર પરિણુમે છે. અનાદિકાળથી આત્માની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલ પરિણુમ્યું છે. કર્મ પુદ્ગલ સ્કંધો અનિત્ય છે. કારણ કે, તે મળે છે, અને વિખરે છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓ જડ છે. અન્ય દ્રવ્યનું પોતાનું સ્વરૂપ જાણવાનો પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સ્વભાવ નથી. પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અનંત પરમાણુઓના નિત્યપણું અને અનિત્યપણું કહ્યું છે. નૈયાયિકોએ પરમાણુઓને એકાંતે નિત્યપણું અને અનિત્યપણું કહ્યું છે. દ્રવ્યાર્થિ કનયની અપેક્ષાએ નિત્યપણું અને પર્યાયાર્થિ કનયની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું રહ્યું છે. એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે—એકજ પરમાણુમાં એક સમયે નિત્યત્વપણું અને અનિત્યત્વપણું રહ્યું છે. પરમાણુમાં રહેલા વર્ણ ગંધરસ અને સ્પર્શના પર્યાય કરે છે, માટે અનિત્યત્વપણું

રહ્યું છે. અને પરમાણુરૂપ દ્રવ્ય છે તે પર્યાયના દેગદ્વારથી પણ પોતે બદલાતું નથી, માટે તે પરમાણુ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, જગત્મા અનંત પરમાણુઓ છે પરમાણુઓથી બનેલા પુદ્ગલરૂઢ ધો કેટલાક દ્રષ્ટિગોચર થાય છે અને કેટલાક દ્રષ્ટિગોચર થતા નથી પરમાણુઓમા ગમન શક્તિ રહી છે, તેથી તે ગમનશક્તિ પરમાણુથી બનેલા રૂઢ ધોમા પણ આવે છે ઉદ્યોત, તાપ, પ્રતિબિંબ, તાદ, છાયા એ સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્યના રૂઢ ધો છે. શબ્દ છે, તે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યના રૂઢ ધો છે શબ્દગુણમાકાશ નૈયાયિને શબ્દગુણ આકાશનો એમ કહે છે પણ તે તેમની ભૂલ છે કારણ કે, આકાશદ્રવ્ય અરૂપી છે અને શબ્દ તો રૂપી છે આકાશનો અગતિમાન છે અને શબ્દનો ગતિમાન છે વળી શબ્દનો મુખાદિ પ્રયત્ન જન્ય છે, તેથી તે આકાશનો ગુણ નથી, વળી હાલના સમયમાં શબ્દ ગતિમાન રૂપી છે, તેની સાળીતીમા કૈનોઆદ્ય ત્ર અને ટેલીફોન વિગેરેને જોઈ લ્યો શબ્દરૂપી છે અને તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, એમ અનેક હેતુઓથી સિદ્ધ થાય છે. આ સ્થળે તેની ઘણી ચર્ચાજગવી તે ચોખ્ખી નથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે તેનો સ્વભાવ મહત્ત્વ પડતું અને વિવેચનનો છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય અણુવ છે લોકાકાશમા પુદ્ગલ દ્રવ્યની સ્થિતિ છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યમા ઘણી શક્તિ રહી છે, પણ તે આત્મિક-શક્તિ કરતા જુદા પ્રકારની છે ઘર, હાટ, શરીર, ઇન્દ્રિય,

સહેલ, પૃથ્વી, રથ, ધન એ સર્વ પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્કંધો છે, પુદ્ગલદ્રવ્યમાં મળવાની અને વિખરવાની સ્વભાવથી શક્તિ રહી છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના મોટા મોટા પર્યાયરૂપ આકારો દેખી આપણે અજ્ઞાનથી વિચારીએ છીએ કે, અહો ! આવા મોટા આકારો કેાણે કર્યા હશે ? તેનો કર્તા અન્ય કોઈ હોવો જોઈએ ? પણ જ્ઞાન દ્રષ્ટિ ત્યારે થાય છે, અને આવી રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે ત્યારે માત્રુમ પડે છે કે, પુદ્ગલદ્રવ્યમાંજ મળવાની અને વિખરવાની શક્તિ રહી છે. કોઈ એમ કહશે કે, પરમાણુદ્રવ્યના પર્વત આદિ મોટા મોટા આકાર બનાવનાર ઇશ્વરની શક્તિ માનવી જોઈએ, આવી રીતે કોઈ કહે તો તેની ભૂલ છે. કારણ કે, તેવી પર્વતાદિ મોટા પર્યાયરૂપે થવાની શક્તિ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં ના હોત તો ઇશ્વરશક્તિની કલ્પના કરવી પડત. પણ એવી શક્તિ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં રહી છે, માટે ઇશ્વરશક્તિની જરૂર રહેતી નથી. ઇશ્વરની શક્તિ તો ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તે જડ જે પુદ્ગલ પરમાણુઓ તેને એકઠા કરવા, જુદા કરવા આદિ કાર્ય કરી શકતીજ નથી. હ્રદ્યનો દધિરૂપ પર્યાય થવાની શક્તિ સ્વભાવ તો હ્રદ્યમાંજ છે. પણ કંઈ ઇશ્વરે હ્રદ્યનો દધિરૂપ પર્યાય કર્યો નથી. ઇશ્વરની શક્તિથી અમુક મોટું વિગેરે થાય છે, તેમ કહેવું તે તો અજ્ઞાનથીજ છે. ત્યારે હરેક દ્રવ્યનો લિપ્ત લિપ્ત સ્વભાવ છે, ત્યારે અન્ય

દ્રવ્યનું કાર્ય અન્યદ્રવ્ય કેમ કરી શકે ? અગ્નિમા ઉષ્ણતા સ્વભાવેજ રહી છે. તેનો કર્તા જેમ અન્ય (ઇશ્વર) નથી. જલમા શીતતા સ્વભાવે રહી છે, તેનો કર્તા અન્ય ઇશ્વરરૂપે નથી. તેમ પડક્રયના સમૂહરૂપ 'આ' જગત્નો કર્તા અન્ય (ઇશ્વર) નથી, પણ પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતપોતાના ધર્મનો કર્તા છે, અમુક અને અમુક પદાર્થ લેગા કરીએ ત્યારે લાલરંગ બને છે. તેમ પુદ્ગલ રક ધોના લેગા થવાથી મોટા મોટા પર્વતો વગેરે બને છે પુદ્ગલદ્રવ્યના મહાન્ પર્યાય થવામા પુદ્ગલ દ્રવ્યજ કારણીભૂત છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય મા વિચિત્ર શક્તિઓ રહી છે. એક તલમાત્ર હલાહલ વિપથી, મોટામોટા હાથીઓના પ્રાણ નાશ પામે છે, ત્યારે વિચારો કે પુદ્ગલમા કેટલી શક્તિ રહી છે લિન્ન લિન્ન વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શને લઈ પુદ્ગલ રક ધો પણ લિન્ન લિન્ન શક્તિવાળા બનેલા હોય છે, અને તેથી પુદ્ગલદ્રવ્યના પર્યાયો પણ પરસ્પર એક બીજાથી વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા હોય છે, કેટલાક પુદ્ગલો શરીરમા-સંરૂધિરૂપે પરિણમે છે, અને કેટલાક પુદ્ગલો શરીરમા ધાતુ રૂપે પરિણમે છે વળી કેટલાક પરમાણુ પુદ્ગલોનો અમ્બિ રૂપ પરિણામ બને છે વળી કેટલાક પુદ્ગલો પગ્સેવા રૂપે પરિણમે છે એમ પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાયોનો પરિણામ લિન્ન લિન્નરૂપે પરિણમ્યા કરે છે. જેમએકલીના

પુદ્ગલો સાકરરૂપ પરિણામને ધારણ કરે છે. દ્વધ રૂપ
 પુદ્ગલો દ્વિરૂપપર્યાય પરિણામને ધારણ કરે છે.
 અપ્કાયનાં પુદ્ગલો વરાળ રૂપ પરિણામને ધારણ કરે છે.
 અનેક પ્રકારનાં ઔષધોરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયોથી, અનેક
 પ્રકારના રોગો મટે છે. જ્વરના ઔષધથી જ્વરોત્પાદક
 પુદ્ગલસ્કંધોની શાંતિ થાય છે. કોઈ મનુષ્યને સર્પ
 કરડે છે, ત્યારે તેના શરીરમાં સર્પવિષના પુદ્ગલોનો
 પ્રવેશ થાય છે. તેજ વિષપુદ્ગલોનો પ્રતિપક્ષી ઔષધ
 રૂપ પુદ્ગલોથી નાશ રૂપ વિપરિણામ થાય છે. કોઈ
 મનુષ્યની આંગળીએ વૃશ્ચિક કરડયો હોય છે, અને ત્યાંથી
 તેના હસ્તમાં લોહી મારફત વિષનાં પુદ્ગલો પ્રસરે છે;
 ત્યારે તેજ વિષપુદ્ગલોનો તેના ઔષધરૂપ પ્રતિપક્ષી
 પુદ્ગલોથી શાંત ભાવ થાય છે, અર્થાત્ તે વિષનાં પુદ્-
 ગલો બહાર નીકળી જાય છે. વા શરીરમાંજ વિષતાને
 છોડી અન્યરૂપે પરિણમે છે, એમ જણાય છે. આ ઉપ-
 રથી વિચારો કે પુદ્ગલોમાંજ સ્વભાવતઃ કેવા પ્રકારની
 શક્તિ રહી છે. કોઈ મનુષ્યની આંખ દુઃખે છે, ત્યારે તેની
 ચક્ષુ રક્ત પુદ્ગલવાળી દેખાય છે. ત્યારે તે રક્ત પુદ્-
 ગલો ઉપશાંત કરવાં સારૂ અન્ય પ્રતિપક્ષી ઔષધ રૂપ
 પુદ્ગલોને ચક્ષુમાં આંજતાં, તુરત રક્તપુદ્ગલોને શાંત
 ભાવ થાય છે. દરેક વનસ્પતિનાં પુદ્ગલોમાં સ્વ-

ભાવતાં એક બીજાથી વિરુદ્ધ એવા પ્રકારની શક્તિ વર્ણુગધરસ સ્પર્શની વિલિનતાએ રહ્યા કરે છે તેમજ પુણ્ય અને પાપના પુદ્ગલો પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા હોય છે, પુણ્યના પુદ્ગલો જ્યારે શાતા વેદનીય ના હેતુ થાય છે ત્યારે પાપના પુદ્ગલો અશાતાવેદનીયના હેતુભૂત થાય છે ચૌદરાજલોકમા પુદ્ગલસ્થ ધો સદાકાળે વર્તે છે. વિશ્રસા, મિશ્રમા, અને પ્રયોગસા આ ત્રણ પ્રકારે પણ પુદ્ગલોજ પરિણમે છે પુદ્ગલ સ્થ ધો અનેકરૂપે પરિણમે છે શુભપુદ્ગલો અશુભરૂપે પણ પરિણમે છે, અને અશુભ પુદ્ગલો છે, તે શુભ રૂપે પણ પરિણમે છે મિષ્ટ પુદ્ગલો અમિષ્ટરૂપે પરિણમે છે, અને અમિષ્ટ પુદ્ગલો મિષ્ટરૂપે પરિણમે છે મુગધી પુદ્ગલો ક્ષણમા દુર્ગંધરૂપે પરિણમે છે, અને દુર્ગંધના પુદ્ગલો નિમિત્ત પામી, ક્ષણમા મુગધરૂપે પરિણમે છે અધકારના પુદ્ગલો અજવાળા રૂપે પરિણમે છે, અને અજવાળાના પુદ્ગલો અધકાર રૂપે પરિણમે છે નૈયાયિક તેજના અભાવને તમમાને છે, પણ તેની તે ભૂલ છે તેજનો અભાવ તે અધકાર નથી, પણ અધકાર પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે જેમ તેજની ઉત્પત્તિ અને વિલય છે, તેમ અધકારની પણ ઉત્પત્તિ અને વિલયતા છે તેજના પુદ્ગલોથી અધકારના પુદ્ગલોનો નાશ થાય છે જેટલા જેટલા ભાગમા તેજના પુદ્ગલો

હોય છે; તેટલા ભાગમાં અંધકારનાં પુદ્ગલો તેજ રૂપે ક્ષણમાં પરિણમે છે. પુદ્ગલદ્રવ્યમાં અદ્ભૂત પરિણમન શક્તિ છે. તેથી અંધકારનાં પુદ્ગલો ક્ષણમાં તેજરૂપે પરિણમે, એમાં આશ્ચર્ય નથી. વળી રાત્રી પડતાં તેજનાં પુદ્ગલો પણ અંધકાર રૂપે પરિણમે છે. પુદ્ગલ સ્કંધોમાં નાશ અને ઉત્પાદપણું રહ્યું છે. તમસ્ અને તેજનાં પુદ્ગલોમાં પણ નાશ અને ઉત્પાદપણું રહ્યું છે. જે કંઈ પદાર્થજ નથી તેનામાં ઉત્પાદ અને નાશ હોતો નથી. જેમ આકાશ કુસુમતું દ્રષ્ટાંત. તેજ પ્રમાણે અંધકાર જો પદાર્થ ન હોત, તો તેમાં ઉત્પાદવ્યય થાતજ નહીં, અને ઉત્પાદવ્યય તો થાય છે, માટે તે પુદ્ગલ સ્કંધ છે, એમ ન્યાયથી પણ સિદ્ધ કરે છે. અને આગમ પ્રમાણ આ પ્રમાણે કહે છે—

ગાથા

સદ્ધંધયારબ્જોઝ, પમાછાયાતવેહિયા

વન્નગંધરસાફાસા, પુગ્ગલાણં તુ કલ્લવણં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શએ પુદ્ગલોતું લક્ષણ છે. અનેક પ્રકારના ફારના ગોળાઓ પણ પુદ્ગલ સ્કંધોનોજ પરિણામ છે. કેટલાંક પુદ્ગલો સારી અસર, આત્મામાં ઉત્પન્ન કરે છે અને કેટલાંક પુદ્ગલો નહારી અસર, આ-

-તમામા ઉત્પન્ન કરે છે કસ્તુરીરૂપ સુગંધ પરિણામને પામેલા પુદ્ગલોજ છે, અને લસણ રૂપ દુર્ગંધ પરિણામને પામેલાં પણ પુદ્ગલોજ છે

હડકવાવાળા કૂતરાના વિપના પણ પુદ્ગલોજ છે હડકાયા કૂતરાના વિપનાં પુદ્ગલોની ઘણી પરપગ દેખાય છે, હડકાયુ કૂતર જેને કરડે તે મનુષ્ય પણ હડકાયુ થાય છે વળી તે મનુષ્યને હડકવા સાલતા તે જેને કરડે તેને પણ હડકવા થાય છે પાપારભકાર્યોથી પાપના પુદ્ગલોની પ્રવૃત્તિ પણ હડકાયા કૂતરાના વિપ સદૃશજ છે માટે સર્વ પાપોના હેતુઓનો ત્રિધાયોગે ત્યાગ કરવો જોઈએ જાકરીને સર્પ કરડે છે, તો મરતી નથી, અને વૃશ્ચિક જો જાકરીને કરડે છે તો જાકરી પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે, આ સાલજેલી વાતમા પણ વિચારીએ તો પુદ્ગલોનોજ પરિણામ છે. જાકરીના શરીરમા સર્પના વિપના પુદ્ગલોની અસર થાય નહીં, એવા પ્રકારના પ્રતિપક્ષી પુદ્ગલોની હયાતી છે તેથી સર્પવિપ પુદ્ગલો પોતાની અસર ઠયો વિના ઉપશાત થાય છે અનેક પ્રકારે પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામે છે. એક કૃષ્ણ પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો, અને એક રક્ત પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો. કૃષ્ણ પરમાણુમાં રક્ત ગુણની નાસ્તિતા છે અને રક્ત પરમાણુમા કૃષ્ણ ગુણની નાસ્તિતા છે પોતાને ગુણે અસ્તિતા છે અને પરગુણની

પોતાનામાં નાસ્તિતા એક સમયમાં આવે છે. એમ એકજ કૃષ્ણ-
 પરમાણુમાં અસ્તિતા અને નાસ્તિતા એક સમયમાં રહી છે.
 કૃષ્ણ ગુણવાળા પરમાણુમાં અસ્તિતા અને નાસ્તિતાનાયોગે
 સમ્પલંગી ઉત્પન્ન થાય છે. એમ એકેક પરમાણુમાં પ્રત્યેક
 વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શને આશ્રયી સમ્પલંગી ઉત્પન્ન
 થાય છે. એમ પરમાણુ દ્રવ્યમાં નિત્ય અને અનિત્ય તેમજ
 એક અને અનેક તેમજ ભેદ અને અભેદ આદિની સમ્પલ-
 લંગીયો કરી હોય તો અનેક સમ્પલંગીનો અવતાર થાય છે,
 પરમાણુઓ અનંત છે અને તે પરમાણુ દ્રવ્ય અનાદિ
 અનંત છે. પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ણનાવનાર
 કોઈ નથી. જે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનાદિ
 અનંત હોય છે, તેનો અન્યકર્તા હોતો નથી. પુદ્ગલ
 દ્રવ્ય પરમાણુપણે નિત્ય દ્રવ્યપણે છે. તેથી તે પર-
 માણુ દ્રવ્યનો ત્રિકાલમાં નાશ થતો નથી, માટે તે નિત્ય
 છે. જે વસ્તુ નિત્ય હોય છે તે અનાદિ અનંત હોય છે.
 પુદ્ગલ પરમાણુઓ પણ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, માટે તે અ-
 નાદિઅનંત છે. અનાદિવસ્તુનો ઉત્પન્ન કર્તા અન્ય કોઈ નથી.
 પુદ્ગલ દ્રવ્યથી આત્મગુણનો ઘાત થાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યથી
 આત્મગુણનું આવરણ થાય છે, તેનું દ્રષ્ટાંત નીચે મુજબ
 સમજવું. જેમ મદિરા રૂપી છે, તથા મદિરાના આણુઓ પણ
 જડ છે, પુદ્ગલ છે, પણ મદિરાપાન કરવાથી આત્માનો

- જ્ઞાનગુણ અરૂપી છે, તેનું આચ્છાદન થાય છે તથા ચક્ષુની
 અદૃશ ગોલકમા અસંખ્ય પ્રદેશ આત્માના છે તે પ્રદેશોમાં
 ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ યોગે ચક્ષુદર્શન ગુણ
 આત્માનો છે, તોપણ તે ગુણનું આવરણ-પડલ વિગેરે
 પુદ્ગલ પર્યાયોથી થાય છે. માટે અનેક દ્રષ્ટાતોથી સિદ્ધ
 થાય છે કે આત્મગુણનું આચ્છાદન પુદ્ગલ રૂક ધોથી થાય
 છે, તથા તેમજ ક્ષયોપશમલાવીય મતિજ્ઞાનનો વિકાસ
 બ્રહ્મો વિગેરે ઔપધિયોના લક્ષણથી થાય છે. ક્ષયોપશમલા-
 વીયજ્ઞાનમા પુદ્ગલ રૂક ધો કથયિત્ત નિમિત્ત કારણરૂપે
 ઉપકારક પણ થાય છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય સક્રિય છે, તેથી પરિ-
 માણુઓ એક સ્થાનેથી અન્યસ્થાને ગમન કર્યા કરે છે પુદ્ગ-
 લદ્રવ્યના યોગે આત્મા પણ એક ગતિમાથી અન્યગતિમા
 જઈ શકે છે, પુદ્ગલ રૂક ધો અનેકરૂપે પરિણમેલા દ્રષ્ટિગો-
 ચર થાય છે, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય,
 અને ગ્રસકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ રૂક ધોજ પરિણમ્યા છે ફળ
 વતી સ્ત્રીના શરીરની છાયાના પુદ્ગલોથી અડદના પાપડ
 ફાટી જાય છે, તેથી મમજાય છે કે છાયાના પુદ્ગલોમા પણ
 ઘણી શક્તિ રહી છે જે લોકો છાયાના પુદ્ગલો નથી માનતા
 તેઓના આ દૃષ્ટાત વિચારી જોતા મનાશે સ્ત્રીના આસને
 બ્રહ્મચારી પુરૂષે જે ઘડી પછી બેસવું, તેનું કારણ પણ એ છે
 કે જે સ્થાને સ્ત્રી બેઠી હોય છે, તે સ્થાને વિષયના

કેટલાંક પુદ્ગલો બહાર નીકળેલાં હોય છે, તે પુદ્ગલોના સંબંધ પુરૂષના શરીરની સાથે થતાં વિષયનાં પુદ્ગલો શરીરમાં પ્રવેશી મનમાં ખરાબ અસર કરે છે; બે ઘડી પછી વિષયનાં પુદ્ગલો સ્ત્રીના ગયા બાદ નષ્ટપ્રાયઃ થઈ જાય છે. માટે અનુલવથી જોતાં પુદ્ગલોના વિચિત્ર સ્વભાવ માલુમ પડે છે. જેણે ક્ષેનોગ્રાહ્ય ચંત્ર પ્રત્યક્ષ જોયું હશે તેને માલુમ પડશે કે તેમાં આપણે જેવું બોલીએ છીએ, તેવાજ સ્વરથી ક્ષેનોગ્રાહ્ય ચંત્ર સામુ બોલી જવાબ આપે છે. પોતાના મુખમાંથી જે જે શબ્દો નીકળે છે તે તે શબ્દના પુદ્ગલોને ધારણ કરવાની તે ચંત્રમાં શક્તિ હોય છે. આરીસામાં મુખ જોતાં, સામુ દેખાય છે. તે મુખનું પ્રતિબિંબ છે, અને તે પુદ્ગલ સ્કંધોથી તેવાજ પ્રકારનું બની જાય છે. જે મનુષ્યો છળીઓ પાડે છે, તેમાં પણ અસલ વસ્તુ સદૃશ અન્ય પુદ્ગલોજ ગોઠવાય છે; તેમજ આત્મા જે જે રાગ અને દ્વેષના વિચારો કરે છે, તેથી કર્મરૂપ પુદ્ગલસ્કંધોને પોતાના પ્રદેશોની સાથે ગ્રહણ કરે છે. જેવો વિચાર તેવાજ કર્મનું ગ્રહણ, જેમ જેવો મનુષ્ય તેવાજ આકારની છળી પડે છે. તે પ્રમાણે આત્મા જેવા-શુભ વા અશુભ વિચાર કરે છે. તેવાંજ કર્મ ગ્રહણ કર્યા કરે છે; અનાદિકાળથી કર્મ, આત્માની સાથે વર્તે છે. દરેક ગતિમાં આત્મા, આઠકર્મનાં કેટલાંક પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને છોડે છે. શુભ અને

અશુભ વિચારોથી સમજમા વા અણુસમજમા પણ આત્મા
 પુણ્ય અને પાપરૂપ પુદ્ગલો શ્રદ્ધા કર્યા કરે છે રાગદ્વેષના
 વિચારયોગે કર્મ શ્રદ્ધા થાય છે ગગ દ્વેષનો કર્તા આત્મા
 છે, તેથી રાગ દ્વેષ યોગે શ્રદ્ધા થતા કર્મનો કર્તા પણ
 આત્મા બને છે ત્યારે આ પ્રમાણે સ્વભાવેજ પુદ્ગલો-
 મા પોતાની મેળે પરિણુમવાની શક્તિ રહી છે, ત્યારે અ-
 ન્ય ઇશ્વર કર્મ શ્રદ્ધા કરાવે છે, વિગેરે જે કલ્પના કરવી,
 તે અજ્ઞાનતાનું કારણ છે, જુઓ નાળીએરનું પાણી ઠેવું
 સરમ છે, પણ તેજ પુદ્ગલોમા કપુરના પુદ્ગલો મેળવીએ
 તો બનેનો થયેલો વિકાર અશુભ થાય છે પરમાણુઓથી
 બનેલા પુદ્ગલ સ્કંધોનો જેમ જેમ અનુલવ કરીએ છીએ
 તેમ તેમ તે મળધી વિશેષ વિશેષ જ્ઞાન પ્રગટ થતું જાય
 છે, જે મનુષ્યને પ્રમેહરોગ થાય છે, તેના પેશાબમા પણ
 પ્રમેહરોગના પુદ્ગલો હયાતી ધગવે છે, તેથી પ્રમેહી
 મનુષ્યના પેશાબ ઉપર અન્ય મનુષ્યો પેશાબ કરે છે, તો
 તે પ્રમેહરોગના પુદ્ગલો પેશાબ કરના પુરૂષની ઉપ-
 રથ ઇન્દ્રિયદ્વારા ગરીબમા દાખલ થઈ તે પુદ્ગલો પોતાની
 વૃદ્ધિ કરે છે, અને પ્રમેહરોગ કરે છે માટે પ્રમેહી વિગેરે
 એવી ગેગવાળા પુરૂષના પેશાબની ઉપર પેશાબ કરતા પણ
 રોગના પુદ્ગલો બીજાને લાગી શકે છે માટે જાનતી સગવડે
 અન્યે કરેલા પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં વળી પેશાબ

ઉપર પેશાબ કરવાથી જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આવાં સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોનાં પરિણામો સમજવામાં આવે, તો આત્મા સારો અનુભવ મેળવી શકે અમુક રોગી પુરૂષનો શ્વાસ લેવો નહિ એમ કોઈ સ્થાને દેખાડયું છે, તેનું કારણ પણ શ્વાસના પુદ્ગલોથી થતી ખરાબ અસરજ છે; ક્ષયવાળા પુરૂષની સંતતિને પણ ક્ષયરોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં પણ પુદ્ગલોનીજ થતી અસર છે. જે પિતાના શરીરમાં રોગો હોય છે; તે રોગો પુત્રના શરીરમાં પણ દેખવામાં આવે છે; તેનું કારણ રોગના પુદ્ગલોનો પરંપરાએ પુત્રના શરીરમાં પ્રવેશ અમુક રીતિએ થાય છે, તેજ છે, ઇત્યાદિ સર્વ પુદ્ગલોનો સ્વાભાવિક વિચિત્ર પરિણામ જાણવો. હવે કાલ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કહે છે.—કાલદ્રવ્ય ઔપચારિક છે, કાલ કંઈ પ્રદેશ સમૂહરૂપ નથી. માટે તે દ્રવ્ય નથી. કાલના ત્રણ ભેદ છે. અતીત, અનાગત અને વર્તમાન. કાલદ્રવ્યનું એમ સામાન્ય સ્વરૂપ કહ્યું.—જીવદ્રવ્ય અનંત છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે—

ગાથા.

નાણં ચ દંસણં ચેવ । ચરિત્તં ચ તવો તદા ॥

વીરિયં સ્વઓગો અ । ઇયં જીવસ્સ લક્ખણં ॥ ૧ ॥

જીવ બે પ્રકારના છે, સસારી તથા સિદ્ધ તેમાં અમારી જીવના બે ભેદ છે, ૧. ત્રસ અને ૨ સ્થાવર તેમાં સ્થાવરના પાંચ ભેદ છે, ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય, ૩ તેલિકાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, તેમજ ત્રસ જીવના દીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય એ ચાર ભેદ છે એમ જીવના પાંચસે ત્રેસઠ ભેદ થાય છે. ચેતના લક્ષણથી જીવ એક પ્રકારે છે ત્રસ અને સ્થાવરની અપેક્ષાએ જીવ બે પ્રકારે કહેવાય છે શ્રી વેદ, પુરૂષ વેદ, અને નપુસક વેદ, આ ત્રણ વેદવાળા જીવો દુનિયામાં વર્તે છે, માટે ત્રણ પ્રકારે જીવ કહેવાય છે દેવતા, મનુષ્ય, તિર્થંશ, અને નારદી આ ચાર ગતિની અપેક્ષાએ જીવ ચાર પ્રકારના કહે છે, તેમ સ્પર્શેન્દ્રિય, ગ્મેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય, અને ધોત્રેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવ પાંચ પ્રકારે કહેવાય છે. કાયની અપેક્ષાએ જીવ છ પ્રકારે કહેવાય છે. વળી નવતત્ત્વ પ્રકરણમાં જીવના ચઉદ ભેદ કથન કર્યા છે—

ગાથા

ઈન્દ્રિય છદ્ધમિયરા, મળિયર પર્ણિદિયામ ચિત્તિચડ ॥
અપજ્જતા પજ્જતા, યમેગ ચડદમ જોયટાળા ॥ ૧ ॥

એકેન્દ્રિયના મુક્ત અને બહર એ બે ભેદ છે. પચેન્દ્રિય જીવો સસારી અને અસસારી એ બે ભેદ છે.

એ ચાર લેહમાં બેરેંદ્રિય, તેરેંદ્રિય, અને ચતુરિંદ્રિયના
 ત્રણ લેહો ઉમેરતાં ૭ સાત લેહો થયા. એ સાત લેહ પર્યાપ્તા
 અને અપર્યાપ્તા ગણતાં, ચતુર્દશ લેહ થયા. જીવ સંખ્યા-
 ધીનો વિશેષ અધિકાર અસ્મદીય કૃત તત્ત્વવિચાર નામના
 શ્રંથમાંથી જોઈ લેવો, તેથી વિશેષ જીવાભિગમ સૂત્ર
 આદિમાંથી અધિકાર જોવો. સિદ્ધ જીવોના લેહ નથી. કારણકે
 સિદ્ધના જીવોએ ક્ષાયિક ભાવે સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે. જીવ
 દ્રવ્ય બે પ્રકારના છે. એક ભવ્ય જીવ, અને બીજા અભવ્ય
 જીવ. ભવ્યજીવમાં મુક્તિ યોગ્યતા છે, અને અભવ્ય જીવમાં
 મુક્તિ યોગ્યતા નથી. અભવ્ય જીવ સમ્યક્ત્વરત્ન પ્રાપ્ત કરી
 શકતો નથી, જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે, એકેક પ્રદેશે
 અનંત કર્મ વર્ગણા લાગી રહી છે, જીવના પ્રદેશોમાં એવો
 સ્વભાવ છે કે તે કીડીનું શરીર ધારણ કરતાં તેમાંજ સમાઈ
 રહે છે, અને તેજ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ હસ્તીના શરીર
 માં પણ સમાઈ જાય છે, જીવ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે, જે
 વસ્તુની અનાદિ છે તે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષા એ
 નિત્ય હોય છે, આત્મામાં નિત્યત્વપણું રહ્યું છે, અને પ-
 ર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્યત્વપણું રહ્યું છે, તેમજ
 આત્મામાં એકત્વ રહ્યું છે, અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ
 અનેકત્વ રહ્યું છે, તેમ આત્મામાં ભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે,
 અને અભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે. તેમ આત્મામાં લેહત્વ અને

અલેક્ષ્ય રહ્યું છે. નૈયાયિકો એકાત આત્માને નિત્ય માને છે, પણ તેમની તે ભૂલ છે, કારણ કે એકાત નિત્ય આત્મા ઈમો-
 સ્થાદિત થઈ શકતો નથી. તેમજ એકાત નિત્ય માનવાથી મનુષ્યાદિ પર્યાય ધારણ કરી શકે નહીં. માટે પર્યાયાર્થિઃ
 નયને મતે કથયિત્ અનિત્ય માનતા, બધા મોક્ષાદિની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય થઈ શકે છે આત્મામા સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર
 કાલ ભાવની અસ્તિતા રહી છે, અને પરદ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવની નાસ્તિતા રહી છે. આત્મામા જે સમયે સ્વદ્રવ્ય
 ક્ષેત્ર કાલભાવની અસ્તિતા છે, તેજ સમયમા પરદ્રવ્ય ક્ષેત્ર
 , કાલભાવની નાસ્તિતા છે આત્મામા રહેલી અસ્તિતા તથા
 કથયિત્ નાસ્તિતા અવકલ્પ્ય છે—કથયિત્ અસ્તિતા અવકલ્પ-
 વ્ય છે, તેમજ કથયિત્ નાસ્તિતા પણ અવકલ્પ્ય છે અ-
 સ્તિતા અને નાસ્તિતા આત્મામા ગ્રહી છે, તે યુગપત્ અવ-
 કલ્પ્ય છે એમ આત્મામા અસ્તિતા અને નાસ્તિતાના યોગે
 મમલગી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ એક અનેક તથા નિત્ય
 અને અનિત્ય આદિની અનેક સપ્તલગીઓ આત્મામા
 લાગી શકે છે, આત્મા જ્ઞાન ગુણવડે સ્વ અને પરનો પ્રકા-
 શક છે માટે આત્મા સ્વપર પ્રકાશક કહેવાય છે પરદ્રવ્ય
 નો જ્ઞાનમા પ્રતિભાસ થાય છે આત્મજ્ઞાનમા અનંત વ-
 સ્તુઓ ત્રેયરૂપે પ્રતિભાસે છે આત્મામા અનંત દર્શનગુણ
 છે, દર્શનના ચાર ભેદ છે, ચક્ષુ દર્શન, અચક્ષુ દર્શન, અવ-
 ધિદર્શન અને કેવલદર્શન, આ ચાર દર્શનોમા કેવલ દર્શન

છે તે ક્ષાયિક ભાવનું શુદ્ધ દર્શન છે, તે કેવળ દર્શનથી પણ દ્રવ્યો દશ્યપણે પ્રતિભાસે છે. તેમજ આત્મામાં ચારિત્ર ગુણ રહ્યો છે; આત્માના અનંત ગુણો પોતાના સ્વભાવે શુદ્ધ સ્થિર થાય, તેને ચારિત્ર કહે છે, તેમજ આત્મામાં અનંત ક્ષાયિક સમક્તિગુણ રહ્યો છે, તેમજ આત્મામાં અનંત દાનાદિક પાંચ લબ્ધિયો રહી છે. આત્માનું સ્વરૂપ કદાપિ-
 કાળે ક્ષરતું નથી માટે આત્માને અક્ષર કહે છે. તેમજ આત્મા કદાપિકાળે ઉત્પન્ન થયો નથી, માટે તેને અજ કહે છે. વળી આત્મા વર્ણાદિકથી ન્યારો છે, માટે તેને અ-
 રૂપી કહે છે. સમયે સમયે આત્મા સુખાદિક અનંત ગુણનો ભોક્તા છે, માટે તેને ભોગી કહે છે; પરપુણ્ણલરૂપ અચેતન વસ્તુનો આત્મા અભોગી છે. પૂર્વોક્ત ગુણ વિશિષ્ટ આત્મદ્રવ્ય સ્વરૂપ છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ ન્યાયાલોક નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે—તત્ર દ્રવ્યાણિ ‘ ધર્મા ધર્માકાશ કાલજીવ પુદ્ગલ ભેદાત્ પોઢા. એમ છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી ક્રિહ્યું છે—ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યયુક્તં દ્રવ્યં ઉત્પાદવ્યય અને ધ્રૌવ્ય પણ દ્રવ્યનું લક્ષણ કહેવાય છે. જે સમયે દ્રવ્યનો ઉત્પાદ છે, તેજ સમયે વ્યય છે, અને તેજ સમયે ધ્રૌવ્યતા રહી છે. એકલું ઉત્પાદપણું તથા એકલું વ્યયપણું, તથા એકલું ધ્રૌવ્યપણું દ્રવ્યનું લક્ષણ થતું નથી. ત્રણે મળીને દ્રવ્યનું લક્ષણ થાય છે. શ્રી વીત-

સાગ લગવતે આ છ દ્રવ્ય કથન કર્યા છે. દુનિયાના હરેક તત્વોનો આ પડ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે. વૈશેષિકદર્શન, દ્રવ્ય, શુદ્ધ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, મમવાય અને અભાવ, આ સાત પદાર્થ માને છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાલ, કિંગ્, આત્મા, મન આ નવ દ્રવ્યના ભેદ છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, જે સચિત્ત હોય તો તેઓનો જીવમા સમાવેશ થાય છે, અને અચિત્ત હોય તો, તેઓનો અજીવમા સમાવેશ થાય છે. આકાશ તો દ્રવ્યજ લિન્ન છે. દિદ્નો આકાશ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે. કાલ દ્રવ્ય લિન્ન છે. આત્મા દ્રવ્ય લિન્ન છે અને મનના બે ભેદ છે, તેમા દ્રવ્ય મન જે પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે, તેનો પુદ્ગલ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે, શુદ્ધ એ કંઈ દ્રવ્યને ત્યાગ કરી અન્યત્ર રહેતો નથી, તેથી તેને લિન્ન પદાર્થ કહ્યો વ્યર્થ છે કર્મનો સમાવેશ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા થાય છે સામાન્ય અને વિશેષ એ બે તો વસ્તુના ધર્મ છે, તેથી તેનો છ દ્રવ્યના ધર્મમા જ સમાવેશ થાય છે, તેથી અન્ય પદાર્થ કહ્યોના કબી વ્યર્થ છે મમવાય એક જાતનો સળધ છે તેનો પણ પડ્ દ્રવ્યમાજ સમાવેશ થાય છે અભાવ એ નાસ્તિ સ્વરૂપ છે અને નાસ્તિતા રૂપ ધર્મ છે તે ધર્મ વિના રહી શકે નહીં પડદ્રવ્યોમાં પરસ્પર નાસ્તિતા રહી છે માટે અભાવ પણ પડદ્રવ્યમા પ્રવિષ્ટ થાય છે. નૈયાયિક મતમા પ્રમાણ પ્રમેયાદિ ચોળ

પદાર્થની કલ્પના કરી છે, તેનો પણ પડ્દામાં સમાવેશ થાય છે, નવ તત્ત્વનો પણ પડ્દામાં સમાવેશ થાય છે. વેદાન્ત મત પ્રકરણે, સર્વે સ્વરૂપે દેવ બ્રહ્મ એમ કહી એક બ્રહ્મ વિના અન્ય વસ્તુનો અપલાપ કરે છે, તે તેમની ભૂલ છે. તે સંબંધી ઘણી ચર્ચા છે, તે અન્ય ગ્રંથોથી જોઈ લેવી.

એમ છ દ્રવ્ય અનાદિ કાળથી છે, તેનું સાતનયથી ચથાતથ્ય જ્ઞાન કરવું, અને એ પડ્દા ઉપર સંપત્તિ-ભંગીનો અવતાર કરવો. તથા ચાર નિદેષોથી પડ્દા દ્રવ્યનું શુદ્ધગત દ્વારા જ્ઞાન કરવું. દ્રવ્યાનુયોગે કરી કરતા આત્મધ્યાન આ પ્રથમ વાક્યાર્થથી એમ સૂચવ્યું કે ધ્યાની પુરૂષો દ્રવ્યાનુયોગથી આત્મધ્યાન કરે છે. દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાન વિના, આત્મધ્યાન થઈ શકતું નથી, માટે જે લવ્ય પુરૂષોને ધ્યાને રાખી પ્રવર્તતી હોય તેમણે દ્રવ્યાનુયોગ સ્વરૂપ જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત કરવું. આત્માથી પુરૂષો દ્રવ્યાનુયોગથી આત્મધ્યાન કરે છે અને ચરણાનુયોગ દ્વારા ચારિત્ર-માર્ગનું સમ્યગ્રીત્યા પરિપાલન કરે છે. વ્યવહાર ચારિત્ર અંગીકાર કરી, ચારિત્રમોહનીય કર્મનો પરાજય કરવા લવ્ય પુરૂષો સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે.

પોતાના સ્વરૂપની અંતર દૃષ્ટિથી શૂન્યતા વર્તે, અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપનો ઉપયોગ હોય નહીં, અને બાહ્ય દૃષ્ટિથી અંધની પેઠે ડાકડમાલ ચલાવી પોતાને ધર્મી માને અને

સદાકાળ બાહ્યાચારમાં પ્રવર્તે, આત્મજ્ઞાન અને આત્મ તત્ત્વ પ્રાપ્તિમાં નિમિત્તાદિક આચારો પ્રતિ લક્ષ આપે નહીં એવા જીવના ભવ, અરહંત ઘટિકાની પેઠે, પુન પુન સંસૃતિમાં થયા કરે છે. માટે ભવ્યજીવે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ યોગ્ય આચારોનું સેવન કરી અતર ઉપયોગ દશાની જાગૃતિ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

જે બાહ્ય વેપ માત્રથી મુદ્ધિત માની, આત્મજ્ઞાન તથા આત્મધર્મ પ્રતિ લક્ષ આપતા નથી તેમને શિક્ષા વચન કહે છે કે એકલો મુનિવેપ ધારણ કરવાથી શું થાય ? અતર દશાની જાગૃતિ થવી જોઈએ આત્માર્થી પુર-યોએ આત્મ જ્ઞાનથી આત્મ સન્મુખતાને લજવી, આત્મ સન્મુખતાથી સવર તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, અને ક્ષાયિકભાવનું આરાધન કરવા અતર ઉપયોગ દશાનું સેવન કરવું જે ભવ્યમુનિ, વેપ ધારણ કરી, આત્મોપયોગમાં વર્તે છે, તે મુનિનો દ્રવ્ય વેપ ઉપયોગી છે શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પણ કહે છે કે—આત્મજ્ઞાની થમણ કદાવે વીજા તો દ્રવ્યલિંગી રે—એ વાક્યથી આત્મ જ્ઞાનોપયોગી મુનિ કહ્યા છે એવા આત્મ જ્ઞાનિ મુનિ સ્વસ્વરૂપના લોગી બને છે ભવ્યજીવ, તત્ત્વ જ્ઞાનના બોધક સદ્ગુરુ વિશેષતઃ આલબન કરે છે, તે નીચેના દુહાથી બતાવે છે.

મૂલ ડુહા.

તત્ત્વબોધના હેતુ જે, સદ્ગુર્વાદિક હોય ॥

પામી તેને પ્રેમથી, પાપપંક સવ્ર ધોય ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ:—તત્ત્વ જ્ઞાનના હેતુભૂત સદ્ગુરૂ મહારાજ તથા સૂત્રાદિક છે તેનું વિશેષેતઃ અવલંબન કરીને જીવ, સમ- ક્રિત રત્ન પ્રાપ્ત કરે છે. અને અનાદિકાળથી લાગેલ મિ- થ્યાત્વાદિ પાપપંકનો નાશ કરે છે. માટે લબ્યજીવે જે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો, સદ્ગુરૂ મુનિરાજનું શરણ અંગીકાર કરવું, તેમના વિશ્વાસે વર્તવું, તેમની મન, વચન, અને કાયાથી ભક્તિ કરવી, સદ્ગુરૂની આજ્ઞા સદાકાળ પા- લવી. જીનવાણી તથા સદ્ગુરૂ તથા જીનમૂર્તિનું અવ- લંબન કરવું, જીન વાણીનું સદ્ગુરૂદ્વારા શ્રવણ કરવું, પુષ્ટ નિમિત્તને અવલંબવાથી, આત્મા સ્વોન્નતિ શિખરે ચડે છે.

મૂલ ડુહા.

નિજ પરના વિજ્ઞાન વિન, ક્રિયાકાળમાં રક્ત ॥

ભેદજ્ઞાનની દષ્ટિવિન, નહિ ધર્મે આસક્ત ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ:—પોતાના અને પર સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના અજ્ઞાન દષ્ટિથી બાહ્ય ક્રિયા સમૂહમાં જે વર્તે છે. તેમાંજ એકાંતે હિત ગણી આસક્ત થએલો જીવ પોતાનું હિત કરી શકતો નથી, બાહ્ય દષ્ટિથી જોતાં, ધર્મમાં આસક્ત થ-

એલો દેખાય છે પણ પદ્ધત્ય તેના ગુણપર્યાયથી ને લેહ-
જ્ઞાનદષ્ટિ થાય છે તે લેહ જ્ઞાનની દષ્ટિ વિના, માધ્યજૂત
આત્મધર્મમાં આમકા થયેલો નથી ત્યારે શાથી આત્મ
ધર્મમાં આસક્ત થયેલો હવ સમજવો, એવી હજારો થતા
તેનો પ્રત્યુત્તર આપે છે

કુર્મા.

મેદજ્ઞાન મગદે જ્ઞે, પ્રેમ શિવપુર પથ ॥

ગ્રન્થો ત્યજે દ્વિષા નદા, યાંય મદાનિર્ગ્રન્થ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—ત્યારે પદ્ધત્યનુ ગુરુગમ દ્વારા જ્ઞાન થાય છે,
ત્યારે હવદ્ધત્ય અને અન્યદ્ધત્ય ભિન્ન છે, મન, વાક્ષી,
અને કાયાથી આત્મનરવ મહા ભિન્ન છે, એવી લેહજ્ઞાન-
દષ્ટિ થાય છે ત્યારે હવને ઉદાગ્રીનભાવ પ્રગટે છે
અહો આ અગાધો ને દેખુ છું, તે અર્થ પુરુષોત્તમ વસ્તુ છે,
જ્ઞાન પર્યાય મેં અજ્ઞાનદશાથી પર જઈ વસ્તુને પોતાની
માની, તેના મમત્વભાવથી મ્મભાવ બૂધ્યો, અને ગા-
અનિમાં જૂથ્યો અને પરદ્વિષી પુરુષો. અહો મારી દેવી
અજ્ઞાન દશા હતી ? જેમ કોઈ જાલકે જાલમાંથી મીને પો-
તાની મી કહે, તેમ મેં પોતાનાથી ભિન્ન એવી પદ્ધત્યને
પોતાની કહી. હવે હું પરવસ્તુમાં રાગુ નહીં. મારું સ્વ-
રૂપ તે પોતાના ગુણમાં મ્મવાનું છે. અને પદ્ધત્ય નિવ-
૭

સુખ પણ આત્મામાંજ રહ્યું છે. જડવસ્તુમાં અંશ માત્ર પણ નિત્યસુખ નથી, એવી ભેદજ્ઞાનયોગે વિવેકખ્યાતિ જાગ્રત્ થતાં આત્મા ચાર ગતિના વાસને વિષ્ણુગૃહ સમાન માની, આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરવા લાગ્યો. વ્યવહારથી બાહ્યઅંશિનો ત્યાગ કરી, અને અંતરથી રાગદ્રેષાદિઠ અંશિનો ત્યાગ કરી, આત્મા સત્ય નિર્ઘન થયો, અને સ્વસ્વરૂપમાં એકચિત્તથી રમણ કરતો કર્મપ્રકૃતિનો નાશ કરતો, શિવપુરુષનું પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે.

દુહા.

સાધ્યદૃષ્ટિ સાપેક્ષથી, યદિ વર્તે વ્યવહાર

નિર્વિકલ્પપણે ગ્રહે, શુદ્ધસ્વરૂપાધાર ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—ધર્મવ્યવહારનાં આચરણો અંતરતત્ત્વ સાધ્ય કરવાની દૃષ્ટિથી જો હોય, તો તે ભવ્ય નિર્વિકલ્પરૂપ શુદ્ધ સ્વરૂપમય આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે; તે સાંખ્યી શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે—

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જૂઠો કહ્યો, વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો ॥

વચનનિરપેક્ષ વ્યવહાર સંસારફલ, સાંભળી આદરી કાંઈ રાત્રો

સાધ્યદૃષ્ટિશૂન્યતા અંતરમાં વર્તેલી હોય, તો કરેલો વ્યવહાર નિરપેક્ષ હોવાથી, ત્યાજ્ય છે. માટે મુનિરાજ મહારાજ દ્રવ્યાનુ યોગ વિગેરેથી આત્મસાધ્ય સિદ્ધિ કરતા

હોય તો તેમની બાહ્યક્રિયા પણ અતિશય ફલવતી બાબતી. અધ્યાત્મ દૃષ્ટિમત ભવની વ્યવહારક્રિયા સફલ બાબતી. અત્ર બાબતુ કે કોઈ ભવ આત્મજ્ઞાનવિના ધર્મબુદ્ધિથી બાહ્યપ્રત્યારૂપ વ્યવહારતુ પરિપાલન કરે છે, તો તેનું કોઈએ ખડન કરવું નહીં બાહ્યધર્મક્રિયાથી પણ શુભ ઈર્મોપાર્જન થાય છે

દુહા.

સૂક્ષ્મજ્ઞાનની સદૃષ્ટિ વળ, હોવે નહિ ભવ અંત ॥

શિવપુર પન્થ વહા વિના, કવુ ન હોવે સન્ત ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—તત્ત્વોતુ વ્યવહાર અને નિશ્ચયદ્વારા સૂક્ષ્મ-જ્ઞાન થયા વિના, અને આત્માની સન્નિભ થયા વિના, ભવાત હોતો નથી અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન અને સદૃષ્ટિ વિના શિવપુરપન્થમા વહન થતુ નથી, અને શિવપુરપન્થપ્રતિ ગમન કયાં વિના, સન્તપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી.

દુહા.

અન્તરશૂન્ય દશા વહે, વાહ્ય દશા ઉજમાલ ॥

દ્રવ્યધર્મ આરાધના, તે મૂર્ખાની ચાલ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—જ્ઞાન વિના અતરમા શૂન્ય દશા આત્માની હોય, અર્થાત્ બહિર્ગત્મદશામા ઉજમાલ થયો હોય, એવો પુરૂષ દ્રવ્યધર્મ આગધે છે, અને તેવી આરાધના

અજ્ઞા પુરૂષોની છે, માટે આત્મોપયોગે વર્તી ધર્મસાધન કરવું. આત્મસ્વરૂપ સાધ્ય ગણી ધર્મસાધના કરવી.

બુદ્ધા.

વર્તે આત્મસ્વભાવમાં, આત્મસ્વભાવે સ્થિર ॥

શુદ્ધચરણ પરમાર્થયા, પામી થાય ફકીર ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—ભગવાત્મા ચૈતન્યધર્મસાધક પુરૂષ આત્મ-
સ્વભાવમાં વર્તે બાહ્યજગત્ પ્રપંચમાં અજ્ઞાનતઃ ભ્રમણ કરતી
ચિત્તવૃત્તિયોને સંહરી, એક પરમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં
રમતો રહે. આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશમાં સ્થિરતા કરે. બાહ્ય
અનિત્યજગત્માં અસ્થિરત્વ દેખી, અખંડ અસંખ્ય પ્રદેશ-
રૂપ જે સ્વકીય વાસ તેમાંજ વસે, અને સત્યવાસ પણ
અસંખ્ય પ્રદેશમય આત્મતત્ત્વમાંજ માને; આત્મશુભ્ર સ્થિ-
રતારૂપ શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી, સત્યકૃષ્ણ અર્થાત્ આ-
ત્માનંદ ભોગી પોતે બને. આત્મામાં અનંત સત્યસુખ છે,
તેનો અનુભવ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના પ્રાપ્ત થતો નથી.
આત્મશુભ્ર સ્થિરતા પ્રાપ્તિસાધન નિર્જન દેશ, જ્ઞાન અંથા-
દિનું અવલંબન કરી જીવ અંતરસત્યાનંદનો ભોક્તા બને
છે, અસલ કૃષ્ણીરી કંઈ આત્માથી ભિન્ન નથી. અનંત શુભ્ર
પર્યાયાધાર આત્માને બાહ્યતાં, તેની શ્રદ્ધા કરતાં, અને તેમાં
રમણ કરતાં સુખની લહરીયોનો ભાસ પોતાને થાય છે.

દુહા.

આત્મસ્વભાવે ધ્યાન ત્યા, પરનો નહિ પ્રસંગ ॥

ચરણ કરણ સાફલ્યતા, પામે પ્રમુતા અંગ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—જ્યા આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવનું ધ્યાન છે, ત્યા પરનો પ્રસંગ એટલે પુણ્યલ વસ્તુનો સંબંધ રહેતો નથી, અર્થાત્ આત્મધ્યાની આત્મધ્યાનપ્રાણલ્યથી પરવસ્તુમાં લેપાતો નથી જ્યા લેપાવાપણુ છે, ત્યા ધ્યાન નથી અને જ્યા ધ્યાન છે, ત્યા લેપાવાપણુ નથી, આત્મજ્ઞાન વિના ધ્યાન થતું નથી, માટે આત્મજ્ઞાનપ્રગ સા પૂર્વે ઠગી હતી, “માનીકો ભોગ સવિનિર્જનકો હેતુ હે” (સમયસાર) એ વચન પણ આત્મજ્ઞાનીની પરિણતિને ઉદ્દેશી ઠહ્યુ છે આત્મધ્યાની પુરૂષો બાહ્યક્રિયા કરતા ધ્યાનરૂપ ક્રિયાથી ઘણા કર્મનો ક્ષય કરે છે, ધ્યાન પણ ક્રિયારૂપ છે, જે લોકો આત્મધ્યાન કરનારને ક્રિયા કરનાર નથી માનતા તે લોકો અજ્ઞાની જાણવા ક્રિયા બે પ્રકારની છે, ૧ બાહ્યક્રિયા ૨ અંતરક્રિયા બાહ્યક્રિયા પ્રતિલેખના વદનાદિક છે અને અંતરક્રિયા ધ્યાનરૂપ છે શ્રી વિજયલક્ષ્મી સૂરિમહાગજ પણ કહે છે કે—

ધ્યાનક્રિયા મનમા આળીજે, ધર્મ શુકલ ધ્યાર્યાજેરે ॥

આર્ત રોદ્રના કારણ ફિરિયા, પચવીશને વારીજેરે ॥

ધ્યાનક્રિયા—ધ્યાન ને ક્રિયા કથનાર શ્રી વિજયલક્ષ્મી

સૂરિ ગીતાર્થ હતા. તેમણે પણ અંતરક્રિયાનું આ પ્રમાણે સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે, અનેક ગ્રંથોમાં એમ બે પ્રકારની ક્રિયાના પુરાવા મળી આવે છે. જે મુનિ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાની હોય, અને આવી અંતરક્રિયામાં વિશેષ પ્રવૃત્તિવાળા હોય, અને તેથી બાહ્યક્રિયામાં વિશેષ લીન ન હોય, તોપણ તે અંતરક્રિયા કરવાથી સર્વ કરતાં મોટામાં મોટા ધર્મારાધક સમજવા. કારણ કે, મનને જીતવું એ અંતરક્રિયા છે, તે ક્રિયાના કર્તા જે હોય છે તે પૂજ્ય, આરાધ્ય, સેવ્ય જાણવા. બાહ્યક્રિયાનો કંઈ નિષેધ નથી. પ્રથમમાર્ગમાં તેની જરૂર છે, પણ જ્યારે આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય છે, ત્યારે તો અંતરક્રિયાની મહત્ત્વતા જાણવી. આત્મધ્યાનીઓ પરકાર્યપ્રપંચમાં પ્રસંગે આવી પડે તોપણ અન્તર્થી ન્યારા વર્તી શકે છે. કારણ કે તેઓ જ્ઞાનદષ્ટિથી વિવેકદ્વારા સ્વ પરની વહેંચણુ કરે છે, તેથી તેમાં રાગદ્વેષે કરી લીન થતા નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં કુર્માપુત્ર તથા ભરત ચક્રવર્તિ વિગેરેને કેવલજ્ઞાન થયું તેનું કારણ પણ તેમના આત્માએ અંતર્થી સેવેલી ધ્યાનક્રિયા છે, આલતાં, હરતાં, ફરતાં, ખાતાં, પીતાં, પણ અન્તરથી ખોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ ક્ષણે ક્ષણે વર્તે, અને બાહ્ય કાર્ય કરતાં છતાં પણ ચિત્ત બાહ્યભાવમાં રંગાય નહીં, અને આત્માના સ્વરૂપમાં રમણુ કરે, એવી આત્માની સ્થિ-

તિને ધ્યાનક્રિયા કહે છે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વૈરાગી મુનિરાજોની સગતિ કરવી, અને દ્રવ્યાનુયોગના પુસ્તકો વાચવા એમ સતત પ્રયાસ કર્યાથી, વૈરાગ્યલાવ પ્રગટ થશે, અને તેથી વિષયોથી વૈગર્ય થયેલું મન આત્માના ગુણો તરફ વળશે જલમા ડમળ રહે છે પણ જલથી ન્યાડું રહે છે, તેમ તેવા જીવો સસારવ્યવહાર-કાર્યોમા પ્રવૃત્તિ ઔદયિકલાવના યોગથી કરે પણ અન્તરથી ન્યારા વર્તી, રાગદ્વેષનો લેપ આત્માને થવા દેતા નથી તેથી તેઓ ખરા વૈરાગી કહેવાય છે આવા વૈરાગી પુરૂષો વા સ્ત્રીવર્ગ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને સત્ય સુખપ્રાપ્ત કરવા અને વિષય સુખથી પરાડુ સુખ થવા ચારિત્ર અગીકાર કરે છે, ચારિત્ર અગીકાર કરી નિ રૂપાધિ દશા ભોગવી, ધણે ધણે આત્મસુખ અનુભવે છે. ખરેખર સત્યસુખ, મુનિ અવસ્થામા ધ્યાનદશાથી મળે છે. સ સાગ્ના વૈષયિકસુખ ત્યાગવાનું કારણ એ છે કે મ સારી સુખ અનિત્ય છે, અને તે સુખની પાછળ દુ ખ રહ્યું છે અને આત્મ-સુખ નિત્ય છે આત્મસુખ સદાકાળ રહે છે તેથી આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા ચારિત્ર અગીકાર કરવાની જરૂર છે. પરિસહ કેવળ સહન કરવા એટલોજ ઉદ્દેશ કાંઈ ચારિત્ર શબ્દનો નથી પરિસહ સહન કરવા તે પણ આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે, અને નવા કર્મ બધાય નહીં તે માટે છે આત્મધ્યાની ચારિત્ર-

માર્ગ પાળી આત્મિકસુખ ક્ષણે ક્ષણે અનુભવી, ચરણકરણની સફલતા કરે છે. ચરણકરણનું કૃપા આત્મા પોતાની સુખાદિ અનંતરૂઢિ પ્રગટપણે કરે તેજ છે. ચરણકરણથી આત્મા સ્વસ્વરૂપમાં આવી, ક્ષણે ક્ષણે અનંતકર્મવર્ગણને ખેરવતો અને તે તે અંશે આત્મગુણો પ્રાપ્ત કરતો છતો પ્રાંતે ક્ષપકશ્રેણિ આરોહી, પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી, અનંત સુખનો તે સમયે સમયે લોકતા બને છે. તે સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે, આત્મધ્યાની મુનિવરોની યોગ્યતા છે. સંસારના સુખમાં વિષ્ઠાના ક્રીડાની પેઠે રાચી માચી રહેલા મોહી પામર સંસારીજીવોની નિત્યસુખમાં ધ્યાની મુનિરાજ જેવી યોગ્યતા નથી, માટે તેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેવા સદ્ગુરૂનાં ચરણકમળ સેવી, યોગ્યતા મેળવી, આત્મધ્યાની થવું. અવતરણુ ધ્યાની આત્મપરિણતિ કેવા પ્રકારની સેવે તે પરિણતિનું વિવેચન કરે છે.

તુહા.

દ્વિધા પરિણતિ રચાતિ છે, શુદ્ધાશુદ્ધ ચિંતાર ॥

શુદ્ધ રહી સિદ્ધાત્મમાં, નિત્યાનંદાધાર ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—પરિણતિના બે ભેદ છે—૧ શુદ્ધ પરિણતિ અને બીજી અશુદ્ધ પરિણતિ. તેમાં પ્રથમ શુદ્ધ પરિણતિ સ્વરૂપ કહે છે. આત્માના ગુણો ક્ષાયિકભાવે શુદ્ધ થઈ શુદ્ધ પરિણામને ભળે, તે શુદ્ધ પરિણતિ કહેવાય છે. કેવળ

શુદ્ધ પરિણતિના ધારક સિદ્ધાત્માઓ છે, અને કેવળજ્ઞાનીઓ છે. નિત્ય આનંદના આધારભૂત તે શુદ્ધપરિણતિ ક્રોધ પણ ક્રોધે પોતાનું સ્વરૂપ ત્યાગતી નથી. શુદ્ધપરિણતિ સાદિ અનંતમા ભાગે છે એવી શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવા આત્માર્થી સબ્યજીવોએ આત્મસન્મુખતા સેવવારૂપક્રિયા કરવી જોઈએ, જીવ અને પુદ્ગલની વહેચણી કરી, આત્મા દ્રવ્યને પુદ્ગલથી લિન્ન ધારી, તેના સ્વરૂપમા એક સ્થિર ચિત્તથી રમણતા કરવાથી, શુદ્ધ પરિણતિ મન્મુખ ગતિ કિચિત્ કિચિત્ અશે થશે અને જે જે અશે આત્મ સ્વરૂપમા લીનતા થશે, તે તે અશે શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ આત્માને થશે શુદ્ધ પરિણતિ એ અરૂપી છે, અને અરૂપી શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો એ દુર્લભ વાત છે અરૂપી આત્મસ્વરૂપમા રમણતા કરે, તો તેથી અરૂપી શુદ્ધ પરિણતિ શી વસ્તુ છે, તેનો અનુભવ થઈ શકે બાહ્યપદાર્થોમા અહર્નિશ મનમર્કટ પગ્ગિમણ કયાં કરે, અને શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ કરવો એ વાત લમણ અને આટો ફાકવા બરાબર છે, માટે અરૂપી એવા આત્માનું ધ્યાન કરો, ચિત્તને બાહ્યમા એક પરમાણુ માત્રના વિચારમા પણ જવાદો નહીં એમ એક મીનીટ, બે મીનીટ, અર્ધ કલાક, પોણા કલાક, એમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા જ સ્થિરોપયોગ કરવાનો અભ્યાસ કરો અને પછી જીવો કે પ્રથ-

મના કરતાં તમારી દૃષ્ટિમાં હવે શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવમાં કેટલો વિશેષ નિશ્ચય થયો છે, તમારો આત્મા તમને તે સંબંધી પ્રત્યુત્તર આપશે. અહર્નિશ સાંસારિક પદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિથી રાત્રી માત્રી રહી તમે આત્મસંબંધી જરા માત્ર લક્ષ આપતા નથી, અને એકદમ શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ કરવો છે, તેની હયાતિ જાણવી છે, આ બાળતમાં તમે કેટલું બધું સાહસ કરો છો ? તમે તમારા શરીરને નવરાવવા, ખવરાવવા, અને શણગારવા જેટલો વખત ગાળો છો, તેટલો પણ વખત શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવ માટે થતા ધ્યાનરૂપ પ્રયાસમાં ગાળો છો ? ના નથી ગાળતા; જ્યારે તમે ગાળતા નથી ત્યારે તે વસ્તુનો તમને અનુભવ થાય નહીં તે યોગ્ય છે. તમારે શુદ્ધ પરિણતિ માટે પ્રયત્ન કરવો નથી, અને શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ કરવી છે તેવી નકામી આશાથી તમારૂં કાર્ય સિદ્ધ થવાનું નથી. તમે તમારા પુત્રને માટે, તથા તમારી સ્ત્રી માટે, તથા તમારા ઘેર આવેલા પ્રાહુણાઓ માટે, કેટલો બધો વખત ગાળો છો ? તેટલો વખત પણ તમે જરા અંતઃકરણથી શુદ્ધ પરિણતિ અનુભવ કારણ ધ્યાન માટે જ્ઞાનપૂર્વક દરરોજ સેવ્યો છે ? ઉત્તરમાં કહેશે કે સેવ્યો નથી. જ્યારે ધ્યાન પ્રયત્ન સેવ્યો નથી, તો તેનો અનુભવ તમે પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. ખાતાં પીતાં પ્રભુ મીલે, તો હમકું બી કહિયો. આવી સ્થિતિ

તમે સેવન કરો છો, ધનની પ્રાપ્તિ માટે તમે અમુક શેઠના ઘામ થઇને રહો છો રાત્રી અને દિવસ ગદ્ગદવૈતરૂ કરતા જરા માત્ર અચકાતા નથી વળી તમે ધનની પ્રાપ્તિ માટે પહાડ, નદી, જંગલ, અમુક, ખાણોમા ભય દૂર કરી બાંધો છો-અને તે કાર્યમા કેટલો બધો ઉમંગ ધરાવો છો ! શુ તમેએ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિરૂપ અનંત ધન અર્થે સદ્-શુરુત્વ દાસત્વ અગીકાર કર્યું છે ! શુદ્ધ પરિણતિરૂપ ધન અર્થે શુ તમેએ રાત્રી દિવસ સતત પ્રયત્ન કર્યો છે ? શુ તમેએ આત્મપરિણતિરૂપ ધનને અર્થે અનેક પ્રકારના ભયનો ત્યાગ કરી, ધ્યાનાભ્યાસમા પ્રવેશ કર્યો છે ? ઉત્તરમા કહેશે કે કશું કર્યું નથી. જ્યારે તમે મત્યધન, અને મત્ય સુખરૂપ શુદ્ધ પરિણતિ માટે ધ્યાનાભ્યાસરૂપ પ્રયત્ન કરતા નથી, તો તેની પ્રાપ્તિ ગી રીતે કરી શકો ? શુ વાત કરતા વડા થઇ જશે એમ તમે ધારો છો ! ના કદી તેમ થવાનું નથી તમે જરા બુઝો ! જ જુસ્વામી નામે ચરમકેવલી થયા, તેમણે માસારિક ક્ષણભગુ સુખનો ત્યાગ કરી, મત્ય અનંતસુખ પ્રાપ્ત કરવામાટે કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો છે. શ્રી જ જુસ્વામીએ આત્મમન્સુખતામાટે બાહ્ય પ્રપચોથી કેટલી બધી પરાડ્સુખતા ધારણ કરી હતી તેમ કદી પ્રયત્ન તમે કરો છો ? શ્રી વીરપરમાત્મા ચરમતીર્થ-કરે શુદ્ધ પરિણતિ અર્થે બાર વર્ષ અધિક ઉત્તમ પ્રકારની

ચારિત્ર અવસ્થા ગાળી હતી, ત્યારે તેમને કેવળજ્ઞાન થયું. તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા તમોએ જરા માત્ર પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી, માતેલા સાંઠની પેઠે અહુર્નિશ ચિત્તવૃત્તિને દુનીયાના વ્યવહારમાં ગમે ત્યાં ફરવા દે, તેથી તમારે અને શુદ્ધ પરિણુતિને આકાશ અને પાતાળ જેટલું અંતર રહે છે. શુદ્ધ પરિણુતિ તમારા આત્માથી દૂર નથી, તમારી પાસેજ સદા કાલ વસે છે. પણ તમારાજ પ્રમાદથી તે તિરોલાવે વર્તે છે. જો તમે આત્માલિસુખતા સાધવા અર્થે શુદ્ધજ્ઞાન અને જ્ઞાનવડે બાહ્ય પ્રપંચથી તથા રાગદ્વેષાદિ આંતર પ્રપંચથી દૂર રહી, પ્રયત્ન કરો, તો તે પ્રગટ થયા વિના રહેવાની નથી. તમારા ઉદ્ધમમાં બામી છે, તમે શુદ્ધપરિણુતિ કરવા અર્થે આજ સુધી દ્રઢ સંકલ્પ કરી, ખરા પ્રેમ તથા પ્રયત્નથી જોડાયા નથી. શુદ્ધ પરિણુતિ એમ કહે છે કે જે લબ્ય આત્મસ્વભાવમાં પરિણુમે, અને પરસ્વભાવમાં પરિણુમે નહીં તેની તો હું ઢાસી થઈને રહું છું. પણ જે જીવ અશુદ્ધ પરિણુતિનું સેવન કરે છે, અને તેનામાંજ રાગદ્વેષથી પરિણુમી રહે છે, તેનાથી હું તેની પાસે છતાં દૂર છું. વળી શુદ્ધ પરિણુતિ એમ કહે છે કે જે લબ્ય આત્મધ્યાનથી સ્વસ્વભાવમાં રમણુતા-લીનતા-એકતા કરે છે. તેની હું રાગીણી થાઉં છું. મારી પ્રાપ્તિ કરનાર આત્માને સદાકાળ અખંડ અનંત સુખ સમયે સમયે મળે છે. મારી પ્રાપ્તિ

કરનાર આત્મા ત્રણ લુવનનો પતિ બને છે. વળી મારા સગે રહેનાર આત્મા સાદિ અનતમા લાગે શુદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્મારૂપ બને છે, મારી સંગતિથી અનત સિદ્ધાત્માઓ અનત અનત સુખ ભોગવે છે મારી સંગતિથી આત્મા અનતકાળ પર્યંત ભોગવેલા દુઃખથી દૂર રહે છે. મારી સંગતિથી ચોરાશી લાખ જીવ્યોનિમા પરિબ્રમણ થતું નથી મારી મંગતિથી જીવ રક્ષ સરખો હોય પણ ગળ બને છે, મારી સંગતિથી જીવ અજર અમર બને છે કોઈ મદ્દગદ્દ વચનામૃત પ્રાપ્ત કરી જીવો મારી સંગતિ અર્થે પ્રયત્ન કરે છે જેમ સ્પર્શમણિના સયોગે લોહ સુવર્ણપણાને પામે છે, તેમ મારી સંગતિથી જીવ તે શિવ એટલે પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે ભૂતકાળે અનત સિદ્ધો થયા, વર્તમાન કાળે થાય છે, અને ભવિષ્યકાળે અનત સિદ્ધો થશે, તે સર્વ શુદ્ધપરિણતિ સેવન કરવાથીજ થાય છે માટે લબ્યજીવોએ શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ અર્થે અહ્નિશ પ્રયત્ન કરવો, આત્મસ્વભાવમા રમવું, પર સ્વભાવનો ત્યાગ કરવો, એજ શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવાનો સરળ ઉપાય છે શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધના જીવો શુ સુખ ભોગવે છે, તે બતાવે છે.

દુહા

પામી શુદ્ધ સ્વભાવને, શાશ્વત શુદ્ધ કથાય ॥

સુખ અનંતાં ભોગવે, નિર્મલતા નિર્માય ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—સિદ્ધ પરમાત્માઓ શુદ્ધસ્વભાવરૂપ શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરી, સાદિ અનંતમે ભાંગે શાશ્વત શુદ્ધ કહેવાય છે, ત્યાં અનંત સુખ આત્મસ્વભાવથી સમયે સમયે ભોગવે છે. જ્યાં દુઃખનું તો કિંચિત્ માત્ર પણ નામ નથી. જ્યાં સદાકાળ આનંદ આનંદ વર્તી રહ્યો છે, શુદ્ધ નિર્મલતા પ્રાપ્ત કરી જે સદાને માટે કૃત્યકૃત્ય થઈ રહ્યા છે. જ્યાં આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિનો તો ખીલકુલ સંભવ નથી, એવું શુદ્ધ પરિણતિનું સામર્થ્ય સિદ્ધ પરમાત્મામાં વર્તે છે. હવે પ્રસંગાનુસાર જરાસા થઈ કે જ્યારે સિદ્ધ પરમાત્માઓ શુદ્ધ પરિણતિના ભોક્તા છે, ત્યારે તે સિદ્ધાત્માઓની સિદ્ધ સ્થાનમાં વા સિદ્ધ થયાની આદિ છે કે નહી, તેનું સમાધાન કરે છે.

બુદ્ધા.

સ્થિતિ પ્રવાહ અપેક્ષતાં, આદિ કવહૂ ન હોય ॥

આત્મસિદ્ધનીદૃષ્ટિ, મંગી પ્રથમજ જોયં ॥ ૧૬ ॥

एकज व्यक्ति अपेक्षतां, सिद्ध जीवनी जाण ॥

सादि अनंति स्थिति ज्यां, शोमे छे निर्वाण ॥ १७ ॥

ભાવાર્થ—પ્રવાહની અપેક્ષાએ સિદ્ધ જીવોની આદિ નથી, અર્થાત્ અનાદિ છે. એમ આત્મસ્વરૂપ વ્યક્તિભાવે કરેલ અનંત સિદ્ધની અનાદિ સ્થિતિ જાણવી; અને એક

શ્રી રૂપભદ્રેવ અથવા વીર પ્રભુરૂપ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ
મિદ્ધ જીવની સાદિ અનંત સ્થિતિ છે એનું વિશેષ સ્વરૂપ
સદ્ગુરુ ઉપાસના કરી લેવું. મોક્ષ સ્થાન પ્રાપ્તિની એક
જીવની અપેક્ષાએ સાદિ છે, પણ મોક્ષમાથી જીવ પાછો
સંસારમા આવતો નથી સંસારમાં પશ્ચિમભણ કરવાનું કામજી
કર્મ છે, અને કર્મ જ્યા છે, ત્યાં સંસાર છે સિદ્ધના
જીવ અપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી, નિર્વાણ પદ પામ્યા છે તેથી
પુનઃ સંસારમા અવતાર લાઈ શકતા નથી કહ્યું છે કે —

શ્લોક.

દમ્યે વીજે યથાત્યત, પ્રાદુર્ભવતિ નાદુરઃ ॥

કર્મવીજે તથા દમ્યે, નરોદતિ ભવાદુરઃ ॥ ૧ ॥

બીજ બળી જતા, જેમ બળેલા બીજમાથી, અંકુર
ઉગી નીકળતો નથી, તેમ કર્મ બીજ બળી જતા સંસાર-
રૂપ અંકુર ઉગી નીકળતો નથી લગવડગીતામા પણ કહ્યું છે
કે—યદ્વત્વા ન નિવર્તતે તદ્દામ પરમ મમ જ્યા ગયા બાદ
સંસારમા પાછું આવતું નથી, તેજ મોક્ષ છે, આત્મા પોતાના
અસખ્યપ્રદેશે કરી મુક્તિમ્યાનમા રહે છે સ્વસ્વરૂપે
આત્મા અનંત ગુણથી અનંત પર્યાયથી જ્યા શોભી રહ્યો
છે, તે સ્થાન બળ્ય પુરૂષોએ પ્રાપ્ત કરવું યોગ્ય છે

હવે મામાન્યત શુદ્ધ પરિણતિ તથા તેના સ્વા

મીનું વર્ણન લેશ માત્ર કર્યું, હવે અશુદ્ધ પરિણતિનું સ્વરૂપ
કહે છે.

દુહા.

કાલ અનાદિ પ્રાણીને, વર્તે છે અજ્ઞાન ॥

વૃદ્ધિગત થાતાં ક્રમે, પ્રગટે લૌકીક માન ॥૧૮॥

અહંવૃત્ત્યુદ્ભવ થતાં, અશુદ્ધ પરિણતિ પોષ ॥

અહંવૃત્તિ છે જ્યાં લગે, મિટે ન તાવદ્દોષ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—અનંતકાળથી પ્રાણીને અજ્ઞાન વર્તે છે, અનંતકાળથી નિગોદમાં જીવ રહ્યો છે. ત્યાં પણ અજ્ઞાન વર્તે છે. જેમ જેમ જીવ નિગોદમાંથી નીકળી ઉચ્ચગતિ એકેન્દ્રિય એરેન્દ્રિય વિગેરેમાં આવ્યો, તેમ તેમ અવ્યક્તભાવે રહેલું જે અજ્ઞાન, તે કિંચિત્ વ્યક્તપણે પ્રગટવા લાગ્યું ક્રમે ક્રમે વ્યક્તપણે અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા લાગી. પંચેન્દ્રિય અવતારમાં પણ અજ્ઞાન વર્તી રહ્યું છે. અને તે અજ્ઞાનથી દુનિયાના વ્યવહારના અભ્યાસમાં પ્રવર્તતાં લૌકિકઅજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામી, આ હું અને આ મારો, એવું લૌકિકભાન થવા લાગ્યું અને તે અજ્ઞાનદ્વારા અહંવૃત્તિનો ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો, અને તેથી હું અને મારું એવા પ્રપંચથી અહંવૃત્તિ સંસ્કારની પુષ્ટિ થવા લાગી. અને તેથી જીવ દુનિયાના વ્યવહારમાં સગાં વહાલાં, ધન, કુટુંબ, પુત્ર, સ્ત્રી

મહેલ, શરીરાદિને પોતાનાં કદપવા લાગ્યો અને તે કુદ-
બાદિમા રાચીમાચી રહેવું, અને તેજ પોતાના, અને તેજ
હું એમ મિથ્યા અધ્યાસવાળો પ્રાણી થઈ ગયો. પરંતુ અને
પોતાનું શુ, તે તત્ત્વથી બાંધાયું નહીં જગતના વ્યવહાર
પ્રમાણે વર્તવું તેજ સ્વજન્મ કર્તવ્ય સમજવા લાગ્યો. એમ
અજ્ઞાનથી કેવળ આત્માએ પ એ દ્વિયપણુ પામીને પણ અહં
વૃત્તિથી અશુદ્ધ પરિણતિનું પોપણુ કર્યું અને જ્યાં સુધી
અશુદ્ધ પરિણતિ છે, ત્યાં સુધી અજ્ઞાનાદિ દોષો ટળ્યા નહીં
એમ જીવની અજ્ઞાનત ણહિંગત્મકશાજ રહી

હવે અહંવૃત્તિથી આત્મા દોષ રહિત થાય નહીં તે
પ્રશ્ન ગાનુસાર જણાવે છે

દુહા.

અહંવૃત્તિ યાવદ્ રહે, તાવદ્દોષ ન અસ્ત ॥

અહંવૃત્તિ અજ્ઞાનથી, પ્રગટે દોષ સમસ્ત ॥ ૨૦ ॥

અહંવૃત્તિ ઉદયે ગ્રહે, ભ્રાત માત ને તાત ॥

અહં મંત્ર મોહારિનો, સ્મરતા નરકે પાત ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—અહંવૃત્તિ આત્મામાં જ્યાં સુધી રહે છે,
તાવત્ પર્યં ત કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર, અજ્ઞાનાદિ
દોષોનો ક્ષય થતો નથી. અહંવૃત્તિરૂપ અજ્ઞાનથી સર્વ પ્રકા-
રના દોષો પ્રગટે છે પરવસ્તુમા અહંવૃત્તિ થતા, તેમાં

મમતા થાય છે. આ ઘર માફ એમ અહંવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં, તે ઘરમાં અન્ય કોઈનો પ્રવેશ થતાં, તેના ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. અમુક પુત્ર પોતાનો માનતાં, તે જો વ્યભિચાર આદિ દોષો સેવે, તો તેથી મહાદુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. અમુક ઘર માફ છે, એવી અહંવૃત્તિ થઈ, અને પશ્ચાત્ તે ઘર બળી જાય તો તેથી પ્રાણી મહાદુઃખ ધારણ કરે છે, અને વળી તેથી અધિભય પણ બની જાય છે. અમુક રાજ્ય માફ છે, અમુક દેશ મારો છે, એમ અધ્યાસ થતાં, તે રાજ્ય વા દેશ જીતવા અન્ય કોઈ પ્રયત્ન કરે તો તે માટે પોતે અહંવૃત્તિના આવેશથી યુદ્ધ કરે છે, પ્રાણનો નાશ કરે છે. રૂશીયા અને જાપાનને લડાઈ થઈ અને તેમાં લાખો મનુષ્યોનો નાશ થઈ ગયો, તે પણ અહંવૃત્તિના આવેશથી જ જાણવું.

અહંવૃત્તિના ઉદયે, જીવ બાહ્યપદાર્થોમાં વ્યવહાર મમત્વનો અધ્યાસ કરી, આ મારા બ્રાતા, અમુક મારી મા, અને અમુક જનક, વગેરેને કલ્પી લેછે. અને પછી દૈવ અધ્યાસ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પમાડતો પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. પોતાના પાડેલા નામમાં પણ હું દેવદત્ત, હું ચંદ્રદત્ત, એવો દૈવ અધ્યાસ ધારણ કરે છે. પછી દેવદત્ત નામથી પ્રશંસા શ્રવણ કરી બહુ ખુશી થાય છે, કોઈ દેવદત્ત નામથી સંબોધી ગાલીપ્રદાન કરે, તો તે બહુ દુઃખી થાય છે.

ગાલી દેનારને પણ ગાલીદાન સામું અર્પે છે જાહેરપત્રોમા કે પુસ્તકોમા પોતાનું નામ આવેલું જુએ છે, તો તે ખુશી થાય છે પોતાના નામ માટે ધારે તે કરે છે પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ થાય, તે માટે અનેક પ્રયત્નો કરે છે એમ અજ્ઞાનયોગે પાડેલા નામમાજ તેની અહ વૃત્તિ દ્રઢ થવાથી, અન્ય કશું સમજી શકતો નથી, પોતાના નામને દેવદત્તલાઈ અથવા 'જી' એવું જોડી અન્ય લોકો બોલાવે, તો તેને સારૂ સમજે છે આ સર્વ અશુદ્ધપરિણતિના વિલાસ છે જ્ઞાની પુરૂષને પોતાના નામ ઉપર મોહ ગ્રહેતો નથી જ્ઞાની પુરૂષ સમજે છે કે જેમ ઘટપદાર્થ ઓળખવા ઘટ એવો શબ્દ સંકેત છે, તેમ મારી મનુષ્યાવસ્થા ઓળખવા માટે એક સજ્ઞા પાડી છે અને મજ્ઞા તે હું નથી ક્રૂત તે થકી જગત્મા વ્યવહાર-માર્ગ પ્રવર્તે છે, આપણા ચોવીસ તીર્થ કરોના પણ નામ હતા, પણ તે નામમા અહ વૃત્તિ રાખતા નહોતા, તેથી તેઓ સર્વજ થયા દુનીયાના વ્યવહાર પ્રવર્તવા માટે દરેક વસ્તુઓના નામ પડે છે પણ તે નામમા અજ્ઞાની મોહ પામી ભૂલ કરે છે. અને જ્ઞાની મોહ પામતા નથી આત્માએ અનતિવાજ જન્મ ધારણ કર્યા તે વખતે તેના જુદા જુદા નામ પાડવામા આવેલા પણ તેમાનું હાલ એકે નથી તેમ વળી હાલ જે નામ પાડ્યું છે, તે અન્ય આગામી ભવમા રહેવાનું નથી તો હવે સમજો કે આપણું કશું નામ સાચું

અને કયું નામ જોડું ? આપણે જોતાના નામની પ્રસિદ્ધિ-
 કીર્તિ માટે જે કંઈ સારાં કામ કરીએ છીએ, તેટલાંજ પરો-
 પકાર કૃત્ય તેવી ખરાબ આશા વિના કરીએ, તો આત્માની
 ઉન્નતિ અલ્પકાળમાં કરી શકીએ. અલક્ષ્ય એવો આત્મા
 તેનું વસ્તુતઃ વિચારીએ તો નામ નથી, આત્મા અનામી છે;
 શબ્દસંકેતથી જગત્નો વ્યવહાર ચાલે છે. ઉત્તમ પુરૂષોના
 નામસ્મરણથી ઉત્તમગુણની યાદી આવે છે, અને તેવા ગુણો
 જોતાના આત્મામાં પ્રગટે છે. માટે વ્યવહારમાર્ગમાં પ્રભુનું
 નામ, ગુરૂનું નામ, સ્મરણીય છે. પણ નામ જેનું પાડવામાં
 આવ્યું છે, તેથી વસ્તુ ન્યારી હોય છે; તે વાત ભૂલવી જોઈતી
 નથી નામ છે તે વાચક છે, અને વસ્તુ વાચ્ય છે, નામ અને
 વસ્તુનો વાચક વાચ્ય સંબંધ છે; તીર્થંકરોનાં નામ તે તીર્થં-
 કર વ્યક્તિનું ભાન કરાવે છે, માટે તે વાચક છે, અને તીર્થં-
 કર વ્યક્તિનું વાચ્ય છે. તેમ આપણું અમુક નામ પાડ્યું તે
 વાચક છે, અને આપણી આકૃતિ તે વાચ્ય છે. નામ
 અને આપણી વ્યક્તિનો એકાંતે અલેદ અધ્યાસ ધારણ કરી
 આપણે અશુદ્ધ પરિણતિને સેવીએ છીએ અને તેથી અજ્ઞા-
 નમાં જીવન ગાળીએ છીએ. અહંવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞા-
 નનો પુત્ર અવિવેક છે. જગત્માં પુરૂષ અને લલનાઓ દરેક
 આવી રીતે નામ રૂપ, બ્રાત, માત, તાતમાં, અહંવૃત્તિથી
 રૂસાયાં છે. જ્ઞાનીઓ અહંવૃત્તિનું પ્રબલ સામર્થ્ય

જોઈ, આશ્ચર્ય પામે છે કે અહો ! અહ વૃત્તિએ મોહ-
રૂપ મહિરાપાન કરાવી, સર્વ જીવોને બેભાન કરી દીધા
છે. તેથી પોતાનું સત્યસ્વરૂપ સમજવા જરામાત્ર પણ પ્રયત્ન
કરતા નથી મારો અમુકપદાર્થ એમ અહ વૃત્તિની જાગૃતિ
થતા, આત્મા તેમા રાગ ધારણ કરી કર્મવર્ગણાઓ થઈણ
કરે છે અનાદિકાળથી જીવો સસારમા પરિભ્રમણ કરે છે,
અને નિવૃત્તિપદ પ્રાપ્ત કરતા નથી તેનું કારણ પણ અહ-
વૃત્તિ છે. ત્યારે શું આપણે આ મારો પુત્ર, આ મારો શિષ્ય,
આ માફ ધર, એવો વચનવ્યવહાર મૂકી દેવો જોઈએ ?
'ઉત્તરમા કહેવાનું કે તમે એવો વ્યવહાર કરો, પણ તે
વસ્તુ હું છું, અગર તે મારી છે, એવું અતરૂમા માની
હો નહીં. જગત્પ્રતા વ્યવહારકાર્ય માટે, આ મારો પુત્ર, આ
માફ ધન, એમ કહેવું, તેટલામાત્રથી આપણે બધાતા
નથી પણ તે વસ્તુમા મમત્વપરિણામ ધારણ કરવાથી
બધાઈએ છીએ માટે મમત્વપરિણામનો ત્યાગ કરવો, તેજ
અત્ર સારાશ છે પણ તેવા શબ્દ ત્યાગવા, અગર બોલવા
નહીં એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી જ્ઞાની આ મારો શિષ્ય, આ
મારો શ્રાવકો, આ મારો શુરૂ એવા શબ્દોનો વ્યવહાર કરે
છે, પણ અહ વૃત્તિના ત્યાગથી બધાતો નથી, અને અજ્ઞાની
બધાય છે ત્યા મનમા ઉત્પન્ન થતી અહ વૃત્તિનોજ દોષ
છે, કઈ શબ્દનો દોષ નથી એમ વિવેકદષ્ટિથી સમજવું

કે જેથી ધર્મવ્યવહારમાં પણ મારા ગુરૂ, મારા શિષ્ય, મારા દેવ, એમ વ્યવહાર કરતાં દોષ સંમળ્ય નહીં. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, દેવ, ગુરૂ અને ધર્મમાં પણ મારા સાધુ, મારા દેવ, વિગેરે શબ્દો બોલતાં કોઈ જાતનો દોષ નથી, વા તે શબ્દો દોષોત્પાદક નથી. પરંતુ ઉલટા ગુણોત્પાદક છે, જ્ઞાની પુરૂષ આવી રીતે ધર્મમાર્ગમાં શબ્દવ્યવહાર કરે છે, પણ બંધાતા નથી કારણ કે તે સ્વ અને પરવસ્તુના ભેદને જાણનાર હોય છે. અધર્મવસ્તુ કરતાં ધર્મોત્પાદકનિમિત્ત-કારણીભૂત દેવગુરૂ ઉપર પ્રશસ્ય રાગ થાય, તો તે વ્યવહારમાં પ્રશસ્ય છે કારણ કે તેથી ઉપાદાન કારણરૂપ જ્ઞાન દર્શનચારિત્રનો લાભ મળે છે. સાધુમાર્ગમાં તે પ્રમાણે વ્યવહારધર્મ પ્રવર્તન અર્થે અસુકના શિષ્ય અસુક વિગેરે નામ પાડવામાં આવે છે, તેથી કંઈ દોષ નથી. શબ્દવ્યવહાર વિના વ્યવહારધર્મમાં પ્રવેશ થતો નથી, અને વ્યવહારધર્મ વિના નિશ્ચય આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે આવા પ્રકારના શબ્દવ્યવહાર કરતાં, જ્ઞાની ધર્મવૃદ્ધિ સાપેક્ષપણે કરે છે એમ જે ન માને, તે નામ નિક્ષેપાનું ઉત્થાપન કરે છે. અત્ર પ્રસંગાનુસાર લખવાનું થયું છે તે અહંવૃત્તિરૂપ પારણામ કરવાથી કર્મબંધ છે, તેને ઉદ્દેશી છે, પણ તેથી શબ્દ માટે કોઈએ વિપરીત અર્થ ગ્રહણ કરવો નહીં. અહં-વૃત્તિરૂપ અશુદ્ધપારણાતિની વ્યાખ્યાનોજ અત્ર ઉદ્દેશ છે.

મોહરૂપ શત્રુએ અહ મમરૂપ મત્રથી સર્વજગત્ વશ કર્યું છે, અને જે જીવો અહ મત્રનું સ્મરણ કરે છે, અહ મત્રમાજ ચિત્તવૃત્તિ ગળ્યા કરે છે, તે જીવો નરકાદિગતિને લજનારા થાય છે ઘણા ચક્રવર્તિયો, ઘણા ગજઓ પૃથ્વીમા, રાન્યમા અહ ભાવ ધાગણ કરી, રાગદેવયોગે અનેક પ્રકારના અશુભ-કર્મ ઉપાર્જન કરી નરકમા ગયા. જુઓ સિદ્ધાતોમા જે જીવો નરકે ગયા, તે અહ વૃત્તિના યોગેજ જણાશે અહ વૃત્તિ બળતી અગ્નિ મમાન છે, તેનો સ સર્ગ કરનાર જીવ મહાદુ ખ પ્રાપ્ત કરે છે યાવત્પર્યં ત જીવ બહિરાત્મભાવમા છે, તાવત્પર્યં ત તે અહ વૃત્તિમાજ ગમણતા કરે છે આત્મજ્ઞાન થતા અહ વૃત્તિ છુટે છે. તે વિના મહાવિકરણ અહ વૃત્તિ ગદ્યસી ક્રિયાક્રાંતથી પણ આત્માથી છુટતી નથી તે જણાવે છે

કુહા.

યાવદ્ ધ્યાન ન આત્મનુ, અનેકાન્ત નહિ દૃષ્ટિ ॥

ક્રિયાક્રાંત ક્લેશે કરી, મિટે ન તાવત્ મૃષ્ટિ ॥૨૨॥

મૃત્રમર્ણી પાંડિત ઝને, હુ પાંડિત અભિમાન ॥

વેદમર્ણી હું વેદાંતુ, માને તે અજ્ઞાન ॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ—યાવત્પર્યં ત આત્મભાન થયું નથી, અર્થાત્ સાતનય, સપ્તભગી, ચારનિષેષા, વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી, તેમ ચાર પ્રમાણથી, તવા અષ્ટપદથી, આત્મજ્ઞાન થયું

નથી, અને સમ્યગ્રીત્યા તેનું જ્ઞાન થયું નથી, અને
 યાવત્પર્યંત અનેકાન્તમત જાણીને અનેકાન્તદેષ્ટિ થઈ નથી,
 તાવત્પર્યંત ક્રિયાકાંડનાકલેશે કરી જગત્પરિભ્રમણ મટતું
 નથી. સ્વ અને પરના જ્ઞાનવિના મનુષ્ય આત્મતત્ત્વારાધક થઈ
 શકતો નથી, અને આત્મારાધક થયાવિના, શુદ્ધપરિણતિ સ-
 ન્નુભ થવાતું નથી. યથાપ્રવૃત્તિકરણની આરાધના જીવે
 ઘણીવાર કરી પણ સમક્રિતગુણ પ્રાપ્ત થયો નહીં. અને
 તેથી જ્ઞાનવાંત આવ્યો નહીં. આત્મજ્ઞાન થયાવિના, વૈરાગ્ય-
 ગુણ તથા ખરેખરી ઉદ્ધાસીનતા પ્રગટ થતી નથી, અને
 આત્મજ્ઞાનવિના મોહભાવ ઘટતો નથી. આત્મજ્ઞાનવિના
 સંયમની આરાધના થતી નથી, આત્મજ્ઞાનથીજ વિવેકદેષ્ટિ
 પ્રગટે છે. અને તે વિવેકદેષ્ટિ વિના અવિવેકથી અનેક
 પ્રકારની કષ્ટક્રિયાઓ કરેછ તે, પણ જ્ઞાનવાંત આવતો નથી.

વળી અશુદ્ધપરિણતિથી આત્માએ સ્વપરનું જ્ઞાન મે-
 ળવું નહીં, અને વ્યવહારમાર્ગથી સૂત્ર જાણી પંડિતપણા
 નું અભિમાન ધારણ કર્યું. ક્રૂર પંડિતાઈની ખ્યાતિમાટે
 સૂત્રાભ્યાસ સ્વીકાર્યો, તેમ વેદજાણી હું વેદાંતજ્ઞાતા, મારા
 જેવો કોઈ વિદ્વાન નથી, એવું અહંવૃત્તિથી માની લીધું.
 આત્મજ્ઞાનપૂર્વક વિવેકદેષ્ટિથી; જો તત્ત્વાભ્યાસ કરવામાં આવે
 તો અહંવૃત્તિ ઉદ્ભવતી નથી. કારણકે, જે જે જાણવું છે,
 તે તે આત્માએ છે, એમ વિવેકી સમજે છે, તેથી વિવેકી

પુરૂષ સૂત્રસિદ્ધાન્તનું રહસ્ય યથાર્થ સમજી શકે છે. કોઈ અહંવૃત્તિવાળો હોય છે, તોપણ સૂત્રાદિક લખવાથી તેની અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે એથી એકાન્ત કોઈએ સમજવું નહિ દુહામા જે લખ્યું છે, તે તો અહંવૃત્તિને સૂત્ર લખીને પણ ટાળવી, તેવા ઉદ્દેશથી સમજવું કિંતુ તેથી અન્યોએ એવો અર્થ લેવો નહિ કે સૂત્રાદિકનો અભ્યાસ કરવાથી, અહંવૃત્તિ પ્રગટે છે માટે જે વિદ્વાનો હોય છે, તે સર્વ ખરાબ છે, આવો વિચાર સ્વપ્નમા પણ લાવવાથી આત્માનું હિત થતું નથી જે જે વચનો લખાય છે, તે સાપેક્ષથી શિક્ષારૂપ છે, પણ તેથી વિદ્યાભ્યાસનો નિપેધ નથી. ગંગાનદીમા ગમે તેવો મલીન પુરૂષ સ્નાન કરે તોપણ જલનો સ્વભાવ એવો છે કે તે પુરૂષના શરીરને સ્વચ્છ કરે. તેમ અત્ર પણ શ્રીવીરપ્રભુના સૂત્રોમા એવું સામર્થ્ય છે, કે તેથી ભવ્યાત્મા નિર્મલ બને. અત્ર તો એટલુંજ લેવું કે, કોઈ જીવ સૂત્રાર્થ લખી ગર્વ કરે તો વિદ્યામદ ક્યોથી આત્મઅહિત કરે, તેથી તેવી પરિણતિ જીવને થાય નહિ, તેટલા પુગતુ આ શિક્ષાવચન દુહામા કહ્યું છે, પણ તેથી કોઈએ વિપરીત માર્ગમા પ્રવેશ કરવો નહીં, જીનવાણી સૂત્રરૂપ ગંગાનો પ્રવાહ છે, તથા જીનવાણી તે સાક્ષાત્ તીર્થ કંઈ અમાન છે. તેના અભ્યાસી સાધુઓની પૂર્ણ શક્તિ કરવી. તેમની નિદા કરવી નહિ જ્ઞાન અને જ્ઞાની-

ની આશાતના વર્જીવી. જ્ઞાન અને જ્ઞાનાભ્યાસી મુનિરાજોની પૂર્ણ લક્ષિત કરવી. જ્ઞાનેચ્છુલ્લવોએ તો જ્ઞાનીની સેવા કરવી એટલુંજ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. પણ અમુક અહંવૃત્તિ ધારણ કરે છે, એમ પરમાં પ્રવેશવાની બુદ્ધિ રાખવી નહિં. સૌને પોતપોતાનું કૃત્ય કરવાનું છે. ભવભીરૂ આત્મસાધક જીવ તો અહંનિંશ સ્વસન્મુખતા સેવવા પ્રયત્ન કરે છે. મિથ્યાજ્ઞાન ભણવાથી અહંવૃત્તિની જાગૃતિ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ જિનેન્દ્રવચનથી તો અભવ્ય સિવાય દરેક જીવને પ્રાયઃ સ્વસન્મુખતા થાય છે. શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી તથા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ જેવાનાં વચનોપ્રમાણે વર્તી. આત્મકલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો.

હુહા.

ક્રિયાગર્વ હૃદયે વહે, પરનિન્દામાંભાવ ॥

અહંવૃત્તિને ધારતો, પામે નહિ સુખદાવ ॥૨૪॥

સત્તાધારી વૃદ્ધ હું, સઘળો મારો દેશ ॥

વૃદ્ધ યુવા હું નૃપતિ, અહંવૃત્તિથી ક્લેશ ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઈ ખહિરાત્મવાળો જીવ, અજ્ઞાન દશામાં અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ ધર્માર્થ કરે, પણ તેથી પોતાને ઉત્તમ સમજી, અન્ય જનોની નિંદા કરે, અને પરભાવમાં રમણતા કરે, અને પોતાને નિરપેક્ષ બાહ્યક્રિયા માત્રથીજ

કૃતકૃત્ય સમજે છે, તેવો જીવ અહિં વૃત્તિને ધાગણ કરતો, સુખપ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી શાસ્ત્રમા ક્રિયાનુ અજીર્ણ નિંદા લખી છે વળી ક્રિયાઓ કરીને, ક્રિયા નહીં કરનારાઓની નિંદા કરવાથી, મન નિંદામા લપટાય છે, અને તેથી નિંદાની વૃત્તિ વૃદ્ધિ પામવાથી પગ્નિંદા ગહીત થવાતું નથી. અશુદ્ધપણ્ણિતિથી, નિંદાદિક્ક દોષોમા પ્રવૃત્તિ વૃદ્ધિ પામે છે એકવાગ્ જો મનને નિંદા કરવામા વેગ આપ્યો, તો બીજીવાગ્ સહેજે બીજાની નિંદા થાય છે, એમ પ્રતિજ્ઞિ નિંદાની ટેવ વધવાથી, પછીથી નિંદામાથી મન પાછું વાળતા બહુ પ્રયાસ પડે છે પ્રબળ પ્રયત્ન કર્યો વિના, નિંદાની પ્રવૃત્તિ ટળતી નથી માટે નિંદાવૃક્ષને ઉગતાજ, છેદી નાખવું. અગ્નિ કહેવાનું તાત્પર્યાર્થ એ છે કે ક્રિયા કરતા, પણ અન્ય નિંદા પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં અને તેવી નિંદાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનું કાગણ અશુદ્ધપણ્ણિતિ છે અને અશુદ્ધપણ્ણિતિ રહેવાનું કારણ બહિર્ગતમલાવ છે અને બહિર્ગતમલાવનું કાગણ અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાનથી ઉત્તરોત્તર તેવા દોષોની ઉત્પત્તિદ્વારા અશુદ્ધ પણ્ણિતિની પુષ્ટિ થાય છે. માટે ભગ્ય જીવે જ્ઞાન સપાદન કરી ગર્વગહીત ક્રિયા કરવી પણ ધર્મક્રિયાથી ભ્રષ્ટ થવું નહીં આગશ કે ક્રિયાઓ કરી, નિંદાદિક્ક દોષો પગ્નિરવા અને જો ધર્મક્રિયામા પ્રવર્તનિ પણ નિંદાદિક્ક કરે, તો અશુદ્ધ પણ્ણિતિની

વૃદ્ધિ કરે છે. અને ક્રિયાનું યથાર્થ ક્રૂણ મળતું નથી. લબ્ય
 ભવે ક્રિયાનું સેવન કરવું. ધર્મક્રિયા નિષ્ક્રૂણ જતી નથી.
 દોષ રહિત ક્રિયા કરવાના કરતાં ક્રિયા નહીં કરવી, તે સારી
 એમ કોઈ કહે તો તે યોગ્ય નથી. દોષ ટાળવાની સાપેક્ષ
 બુદ્ધિથી ક્રિયા કરે, ને દોષ લાગે, તો પણ ક્રિયા કરનાર
 ક્રિયા નહિ કરનાર કરતાં સારો છે, અને તે આરાધક છે.
 જ્ઞાન હોય તો પણ ક્રિયા વિના મુક્તિ નથી. શ્રિદ્વાતમાં
 કહ્યું છે કે—

ગાથા.

જાણંતો વિ ય તરિહં, કાઙ્યજોગં ન જુંજ એ જેડ ।
 સો વુજ્ઝહ સોણં એવં, વાળી ચરણહીણો ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—તરવાનું જાણતાં છતાં, પણ નદીમાં પેશી
 કરચરણ હલાવે નહીં, તો નદીમાં ખૂડે, તેમ જ્ઞાની પણ
 ચારિત્રમાર્ગથી હીન ભવ સાગરમાં ડૂબે. ચારિત્રમાર્ગથી ઘણા
 ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે આવશ્યકાદિ ધર્મ ક્રિયાઓનું
 બહુ પ્રેમથી સેવન કરવું. પણ નિંદાદિઠ દોષોનું લેશું સેવન
 કરવું નહીં. તેમ ક્રિયાનો ગર્વ પણ કરવો નહીં. ધર્મક્રિયા
 કરનારાઓ જે જ્ઞાન સંપાદન કરે, અને અન્તરાત્મસન્મુખ
 વળે, તો દોષો નાશ પામતા જાય. ગમે તેવી પોતે બહિ-
 રાત્મભાવથી સારી ધર્મક્રિયા કરે, અને ગર્વ નિંદાદિ દો-

પોતું' સેવન કરે, તો પોતાના આત્માને પણ હિત થાય નહીં અને બીજાઓ પણ પોતાની ખગળ પ્રવૃત્તિથી ધર્મની હીલના કરે. માટે પર નિદાદિકમા થતી અહ વૃત્તિને ધર્મક્રિયા કરતા સેવવી નહીં અને જો તે સેવાય તો અશુદ્ધપરિણતિની વૃદ્ધિ થાય છે હું અમુક દીવાન છું, રાજા છું, અમીર છું, શહેનશાહ છું, અમુક લોડ' છું, ઇત્યાદિ બાહ્ય મત્તામા અહ - પણ સ્પુરાયમાન થાય છે તથા આ દેશ મારો છે, એમ બાહ્યવસ્તુમા અહ કારની સ્ફુગ્ણા થાય છે. તથા વૃદ્ધ, યુવા અને બાહ્યાવસ્થાને આત્માની અવસ્થા માને, તેમા અહ કાર સ્ફુરે તો તેથી બહિર્ગતમપણુ વૃદ્ધિ પામે છે, અને એવી અહ વૃત્તિયોથી આત્મા નવીન કર્મ સમુપાર્જન કરે છે, અને અહ મમત્વના યોગે ગગદોષના યોગે શાગ્નિક-માનસિક મહાકલેશ પામે છે.

વળી અહ વૃત્તિયોગે કેવા પ્રકારની સ્ફુગ્ણાઓ મનમાં સમુદ્ભવે છે, તે બતાવે છે

દુષ્ટા

ક્ષત્રી દ્રાક્ષણ વૈદ્ય હું, સદુપા હુ હુ એષ્ટ ॥

અહવૃત્તિની જાગૃતિ, યાવે શુ પરમેષ્ટ ॥ ૨૬ ॥

બાવાર્થ—અહ વૃત્તિયોગે ક્ષત્રિયકૃણમા ઉત્પન્ન થતા

હું ક્ષત્રિય છું. એવો અજ્ઞાનમૂલક દૃઢાધ્યાસ બંધાય જાય છે. તેથી ક્ષત્રિયાભિમાની બની બ્રમજાળમાં સપડાય છે. પ્રાક્ષણીની કૃપે જન્મતાં, હું પ્રાક્ષણ છું. વર્ણમાં પ્રાક્ષણ શ્રેષ્ઠ છે, એવો મિથ્યાદૃઢાધ્યાસ અજ્ઞાનતઃ બંધાય જાય છે, અને તે મહાપ્રયત્ને સદ્ગુરુસંગથી છૂટે છે; ત્યારે હું તો આત્મા છું, એમ સત્યજ્ઞાન પ્રગટે છે. વૈશ્યને ત્યાં જન્મ થતાં, હું વૈશ્ય છું, મારાં અમુક કાર્ય છે, એમ બહિરાત્મપણાથી વૈશ્ય જાતિમાં અહંવૃત્તિની જાગૃતિ થાય છે. ક્ષુદ્રને ત્યાં જન્મ થતાં હું ક્ષુદ્ર છું, એમ દૃઢ અધ્યાસ બંધાય છે. યવનને ત્યાં જન્મ થતાં, હું યવન છું, એમ અહંવૃત્તિરૂપ દૃઢ અધ્યાસ બંધાય છે. ચીનાને ત્યાં જન્મ થતાં હું ચીનો છું, એવો દ્રઢ અધ્યાસ બંધાય જાય છે. વળી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ થાય, તો મનમાં અહંકારથી વિચારે કે સર્વ મનુષ્યોમાં હું શ્રેષ્ઠ છું; એવી રીતે આત્મા અહો ! બહિરાત્મભાવથી પોતાને જ્યાં જન્મ્યો, ત્યાં તેવો માની લે છે. અહો ! સદાકાળ અજ્ઞાનમૂળ અહંવૃત્તિની જાગૃતિમાં, આત્મા પોતાની જાગૃત્ત્વસ્થા સ્વીકારે છે; અહો ! આવી રીતે આત્મા જ્યારે બાહ્યભાવમાં પોતાને કલ્પી લે છે, તો તે પરમાત્મસ્વરૂપ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ? જેમ કોઈ મનુષ્ય પોતાને રાજા છતાં, ભિક્ષુક કલ્પી લે, તો તેની કેટલી અજ્ઞાનાવસ્થા ! તેમ આ આત્મા બહિરાત્મભાવમાં, પોતાને કલ્પી, મહાદુઃખપાત્ર બન્યો છે. જેમ

કેઈ મનુષ્યે મદિરાપાન કર્યું હોય, અને પોતાને પછી કહે કે હું તો સ્ત્રી છું, વા કહે કે હું તો વાઘ છું, વા કહે કે હું તોળા-દશાહ છું, જેમ તે દારૂપાન કરનારની કલ્પનાઓ ભૂઠી છે, તેમ નિશ્ચયનયથી ભેતા આત્મા ગ્રાહ્યજ્ઞાદિ જાતિરૂપે નથી નાહક ગોહ મદિરા પીને પોતાને પગરૂપે કલ્પી દુ ખી થાય છે.

• વળી અહ વૃત્તિથી આત્માની કેવી સ્થિતિ થાય છે તે બતાવે છે

દુહા

બ્રાણ કરે ભવમા મયિ, અહંવૃત્તિ આવેશ ॥
 અહંવૃત્તિ મનમાં જગે, ફરતો દેશોદેશ ॥ ૨૭ ॥
 આશાથી આધીનતા, મુલ્લ તો મલ્લે ન લેશ ॥
 અહવૃત્તિ સસારતા, ટલ્લતા શુ અવશેષ ॥ ૨૮ ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની જીવ અહ વૃત્તિના આવેશથી ચોરા-શીલાળ જીવ્યોનિરૂપ સસાગ્રમા અનતશ પરિભ્રમણ કરે છે; દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યચ, અને નારદીમા પણ આ જીવ જન્મે, અને ત્યાં અહ મમત્વરૂપ અહ વૃત્તિના વિચારમા પડી, પુન પુન કર્મ ઉપાર્જન કર્યા અને કર્મ ઉપાર્જન કરી, મહા દુ ખ પામે. મનમા અહ વૃત્તિની જગૃતિ થએ છતે, આત્મા ધનાદિક અર્થે દેશોદેશ પરિભ્રમણ કરે છે. દેશને

પોતાના કલ્પી લે છે. અને તે બાહ્યદેશમાં પોતાને કલ્પી
 ત્યાં સુખની આશાએ પ્રયત્ન કરતો છતો, પણ જરા માત્ર
 સુખ પામી શકતો નથી. ક્ષણિકસુખની લાલચે, અનંત-
 સુખાશ્રય આત્મસ્વરૂપને ભૂલી ગયો. જરા માત્ર પણ આ-
 જીવે આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો નહીં, આત્મસુખ
 માટે સદ્ગુણનાં ચરણકમળની ઉપાસના કરી નહીં. આત્મ
 સ્વરૂપજ્ઞાનાર્થે, ગીતાર્થગુરુઓનાં વચન શ્રવણ કર્યાં નહીં,
 સામાન્ય વિશેષાત્મકપદાર્થસ્વરૂપ સમજી શક્યો નહીં.
 આત્મારૂપ દેશનું જ્ઞાન લીધું નહીં, અને બાહ્યદેશમાં
 સુખ માની લીધું. ઇત્યાદિ સર્વ અહંવૃત્તિનો પ્રભાવ જગત્માં
 દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વળી અહંવૃત્તિથી આશા ઉત્પન્ન થાય
 છે. આ જગત્માં અનેક પ્રકારની આશાઓને મનુષ્યો ધા-
 રણ કરી રહ્યા છે, કરે છે, અને કરશે. સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, સુખ
 ની આશાએ અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગો કરાય છે. આશારૂપ
 પિશાચિનીના યોગે, અનેક પ્રકારની ગુલામગીરી જીવ કરે
 છે. ધનની આશાએ મૂર્ખ મુઠ રાજાની સેવા પાડિતો પણ
 કરે છે. સ્ત્રીની આશાએ અનેક પ્રકારની અજ્ઞાઓ પુરૂષ
 ઉઠાવે છે; સંસારનાં સુખ મધુખિંદુ સમાન છે, તેની આ-
 શામાં જીવ પોતાનું આયુષ્ય વ્યર્થ ગુમાવે છે; ક્ષણિક સુ-
 ખની આશામાં, ચંડાલની પણ સેવા આકરી કરે છે. તે
 સંબંધી શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે—

પદ.

આશા ઓરનકી વ્યા કીજે, જ્ઞાન સુધારસ પીજે ॥આશા॥
 મટકત દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કુકર આશા ધારી ॥
 આતમ અનુભવ રસકે રસીયા, ઉતરે ન કવહુ સુમારી ॥આશા॥૧॥
 આશા દાસીકે જે જાયા, તે જન જગકે દાસા ॥
 આશા દાસી કરે જે નાયક, લાયક અનુભવ વ્યાસા ॥આશા॥૨॥
 મનસા વ્યાલા પ્રેમ મશાલા, બ્રહ્મઅગ્નિ પરજાલી ॥
 તનભાઠી અવટાડ પીપ કસ, જાગે અનુભવ લાલી ॥આશા॥૩॥
 અગમ પિયાલા પીયો મતવાલા, ચિન્હી અધ્યાતમવાસા ॥
 આનંદધન ચેતન ગૈ સ્વેકે, દેસે લોક તમાસા ॥ આશા॥૪॥

બહિરાભલાવથી અજ્ઞાનીજીવે આશારૂપ ઝેરના
 પ્યાલા પીવે છે, અને પરલાવરૂપ વિષ્ઠામા જૂઠની પેઠે
 સદાકાળ રાચીમાચીને રહે છે આશાના બાંધ્યા જીવે પર-
 લાવરૂપ મહા દુઃખસાગરમા પડે છે. આશાના યોગે જીવે
 અનેક પ્રકારના મહાકુઠમો કરે છે કૂતરાની પેઠે આશાના
 યોગે જીવે ઠંઠાણે ઠંઠાણે બચ્ચો, પણ કોઈપણ સ્થાને જગ-
 માત્ર મુખ પાગ્યો નહીં વિશેષ શું કહેવું કે આશાની
 વૃદ્ધિથી વિશેષ દુઃખ અને આશાના નાશથી મુખ થાય છે.
 પરાધીનપણું આશાના યોગથીજ જીવેને હોય છે.

આશારૂપ દાસીના પુત્રો જગત્માં દાસજ નાણુવા. આ શાથી લેશ માત્ર પણ સુખ મળતું નથી. આશાનો નાશ થતાં, કશું અવશેષ રહેતું નથી. અહો ! આ જીવ આશાના યોગે અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પો કરે છે; તેમજ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, પણ તેથી કંઈ સુખ નથી. શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે—

આશા મારી આસન ઘરઘટમેં, અજપાજાપ જપાવે ।

આનંદધન ચેતનમય મૂર્તિ, નાથ નિરંજન પાવે ॥

ધ્યાદિ—અનાદિકાળથી મોહના વશથી આ જીવ પરપુદ્ગલ વસ્તુમાં સુખની આશા રાખે છે, તેનું કારણ અજ્ઞાન છે; જો આત્મજ્ઞાન થાય, તો પરવસ્તુમાં અહંપણું જીવ શા માટે ધારણ કરે ? જે પુદ્ગલ વસ્તુઓ એક ક્ષણમાં અન્ય રૂપ ધારણ કરે છે, તેવી જડ વસ્તુઓમાં જીવ પોતાપણું કલ્પે નહીં. તો તે સુખી છે, જે વસ્તુઓની આશા રાખવામાં આવે છે, તે વસ્તુઓ સર્વ પ્રાપ્ત થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી. તેમ તે વસ્તુઓથી સુખ પણ થતું નથી, એમ અનુભવથી જ્ઞેવામાં આવે છે. આશારૂપ દાસીના પ્રેમથી ક્રસાએલ આ જીવે અનેક શરીરો ધારણ કરી, અનેક સંકટો વેઠ્યાં, તો પણ હજી તેને કંઈ સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં. અને થનાર પણ નથી. માટે લબ્યજીવોએ આશાથી દૂર રહેવું. પાણી વઢોવતાં કદી માખણ નીકળનાર નથી. જેમ

રેતી પીલતા, તેલ નીકળતુ નથી, તેમ આશાના મગથી
 ઠદી સુખ થતુ નથી જે પ્રાપ્ત થવાનુ છે, તે થવાનુ છે.
 તે સખધી નાહક વિકલ્પ સઠલ્પરૂપ ચિતારૂપ દાવાનલમા
 પડવાથી દુખજ પ્રાપ્ત થાય છે. આકાશમા જેમ આકા-
 શીયપુષ્પ ઉત્પન્ન થાય નહી, તેમ પરવસ્તુની આશાથી
 ઠદી પણ સત્યસુખ થાય નહીં કેટલાક મનુષ્યો રાજ્યની
 આશામા પરલવમા આલ્યા ગયા, કેટલાક ધનની આશામાજ
 મૃત્યુ પામ્યા કેટલાક જીવો આશાથી જરા માત્ર પણ ઉઘટા
 નથી આશારૂપ અગ્નિના મયોગથી જીવ સદાકાળ તપ્ત
 રહે છે આશા સખધી કબીર કહે છે કે—

માયા મરી ઓર મન મરે, મર મર ગણ કરીર ॥

આશા તુળના ના મરી, લિખ ગણ દાસ કરીર ॥ ૧ ॥

કબીરભક્ત પણ આશાનુ આણુ માહાત્મ્ય જતાવે
 છે, આશા દુઃખમા શક્તિની પેઠે વસ્યા કરે છે આશામાં
 અનેક દુખ સમાયા છે તે ઉપર એક દષ્ટાત કહે છે.
 “ એક નગરમા પિંગલા નામની એક વેશ્યા રહેતી હતી.
 તે રૂપ અને લાવણ્યથી બહુ ચોલતી હતી એક દિવસ તે
 સ્વામીના પહોરથી ધનિક પુરુષોની આશાએ ગોખમા સુંદર
 ચણગાર મળને બેઠી, પણ કોઈ તેની પામે આવ્યુ નહીં
 સાયદાજ થવા આવી, પણ કોઈ પણ અહરથ તેને મળ્યો નહીં
 પિંગલા વેશ્યાએ વિચાર ક્યો કે કોઈ રાત્રીના વખતમા

આપણી પાસે આવશે, એમ વિચાર કરતી પરપુરુષની આશાથી રાત્રીના બાર વાગ્યા સુધી બેઠી, પણ કોઈ પુરુષ આવ્યો નહીં. પુરુષ મળવાની આશા તેના હૃદયમાં વારં-વાર નદીના પૂરની પેઠે ઉભરાતી હતી. પણ રાત્રીના બે વાગ્યા સુધી આશામાં ને આશામાં જરા માત્ર પણ ઉંઘી નહીં. ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે અહો ! મેં આશામાં નિદ્રા પણ લીધી નહીં. ભોજન પણ કર્યું નહીં. ધિક્કાર છે આશાને કે જે મેં આશાથી બંધાઈ માફ જીવન વ્યર્થ ગાળ્યું, એમ વિચાર કરતાં તેણીના મનમાં વૈરાગ્ય પ્રગટ્યો. વેશ્યાનો ધંધો છોડી દીધો, પ્રભુભજન કરવા લાગી, અને અનેક પુરુષોને વેશ્યાના સંગથી થતી ખુવારી સમજાવવા લાગી, અને પોતે સદાચારમાં તત્પર થઈ; આશાને ઉદ્દેશી. કહ્યું કે—આશા હિ પરમં દુઃખં, નૈરાશ્યં પરમં સુખમ્ આશા છે તેજ મોટામાં મોટું દુઃખ છે, અને આશારહિતપણું તેજ મોટું સુખ છે. આપણે આશાનાં બંધનો છોડીએ તો સુખનો અનુભવ મેળવવા લાગ્યશાળી થઈશું. અનેક પ્રકારની આશાઓના વિચારો સપાસપ મનમાં કર્યા કરો છો, અને તેથી સુખની આશા રાખો છો, તે એકી વખતે ભસવા અને આટો ફાંકવા બરોબર છે. તમારે સુખની ઇચ્છા છે, પણ આશાના વશમાં છો, ત્યાં સુધી તમો તમારું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકવાના નથી. બહિરાત્મભાવ યોગે આશાથી અહંવૃત્તિ, પરવસ્તુમાં-

યયા કરે છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે—

હુ एनो ए माहरो, ए हु एणीबुद्धि ॥

चेतन जदता अनुभवे, न विमासे शुद्धि ॥

आत्मतत्त्व विचारीए. ॥

હુ એનો એને એ મારો, એવી બુદ્ધિથી ચેતન જડતા એટલે બહિરાત્મપદ અનુભવેછે. એને તેની બહિરાત્મ બુદ્ધિથી આત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવી શકતો નથી. માટે આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરવી કે જેથી પરમા થતી અહંવૃત્તિ ટળે, અહંવૃત્તિથીજ સસારમા પરિભ્રમણ ચલા કરે છે આશા ટળે તો કંઈ બાકી રહેતું નથી, અર્થાત્ આશાના નાશથી શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે જેમ વડના બીજથી મોટું વૃક્ષ બને છે, તેમ એક નાની સરખી આશાથી પણ મોટું દુષ્કૃત્ય ઉત્પન્ન થાય છે, આશાનો નાશ કંઈ એકદમ થતો નથી જ્ઞાની સદશુર મુનિગજની સેવના, ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, અને સમારના ત્યાગથી આશારૂપ અકુરો નાશ પામે છે, આત્માને એ આશાથી ખરેખર હુ બળ થાય છે, એમ જો નિશ્ચય કર્યો હોત તો સસારમા પરિભ્રમણનો સમય રહેત નહીં. આશા એ ક્ષયરોગ સમાન છે ક્ષયરોગથી એકવાર મરણ થાય છે, અને આશારૂપ ક્ષયરોગથી તો વારવાર જન્મ મરણ થાય છે. ક્ષયરોગથી તમારા હૃદયમા જેટલી બીકરહે છે તેટલી જો આશારૂપ ક્ષયરોગથી બીક હોત, તો પરાધીન અવસ્થા ભોગવવી પડત નહીં. આપણે ખોતેજ આશારૂપ

દુઃખવૃક્ષોને અહંવૃત્તિરૂપજલથી સિંચી મોટાં ઠરીએ
 છીએ તો તેનું ફળ આપણનેજ લોગવવું પડશે. હે ચેતન !
 તારી આવી પરાધીનસ્થિતિ પરની આશાથી થઈ છે, પર
 પુદ્ગલની આશાથી, હે ચેતન ! તું પુદ્ગલદ્રવ્યના ઘેર, વર્ણ
 ગંધાદિઠ વસ્તુની ભિક્ષા માગતો ફરે છે, પણ તેથી હે ચે-
 તન ! તારું કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થશે નહીં, તારી અનંત જ્ઞાન-
 દર્શન આરિત્રરૂપ, રૂદ્ધિ તારીજ પાસે છે, ને પોતાની રૂદ્ધિ-
 ની શોધ કર, ધ્યાન કર, તારી રૂદ્ધિવિના હે ચેતન ! તને
 ખરેખર સત્યસુખ પ્રાપ્ત થશે નહીં. અનંત તીર્થકરો
 થયા, તેમણે પણ પુદ્ગલવસ્તુઓરૂપરૂદ્ધિને ઓંઠ સમાન
 સમજી તેનો ત્યાગ કરી, અંતરની રૂદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, હે
 આત્મા ! તું પણ હવે આવું તારું સ્વરૂપ સમજી, બાહ્ય
 વસ્તુઓની આશા કરીશ નહીં. ખરેખર તું તો જ્ઞાનરૂપ
 અમૃતનો પીનાર છે, તો તું આશારૂપ વિષના પ્લાલા કેમ
 પીવે છે ? જરા અંતરમાં વિચાર કર. આત્મસ્વરૂપનો અનુ-
 ભવરૂપરસ પીવાથી જે ખુમારી ચઢશે, તે કદિ ઉતરશે
 નહીં, અને તે અનુભવરસ પીવાથી અનંત સુખની ખુમારી
 અનુભવમાં આવશે. મોટા મોટા રાજા ચક્રવર્તિયો પણ
 આશાનો ત્યાગ કરી, નિર્જન પ્રદેશમાં ધ્યાનારૂઢ થયા, અને
 પરમ સુખ પામ્યા. જગત્પનાં કાર્યો કરતાં, પણ અંતરમાં
 નિરાશભાવે વર્તવાથી, કર્મલેપ લાગતો નથી, અન્યથાવોને

ઉપકાર કરીને, પણ સામી અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખીશ નહીં. હું અમુકને દાન આપુ છું, તેથી તે અમુક માફે કાર્ય કરશે, એવી આશા રાખીશ નહીં જો તે અમુક આશાથી, અમુક મનુષ્યને ભણાવ્યો, પાછળથી તે મનુષ્ય તારૂં કામ નહીં કરે, તો તને પશ્ચાત્તાપ થશે, અને પછી બીજાઓને ભણાવતા, દાન દેતા, પાછો હઠીશ, માટે પરોપકાર વિગેરે જેને કાર્ય કરવા, તે નિરાશાભાવે કરવા નિરાશાભાવે કાર્ય કરવાથી, આત્મા પરમસુખ પ્રાપ્ત કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના બહિરાત્મભાવનો નાશ થતો નથી. માટે અહ વૃત્તિનું સમારપરિશ્રમણુ કૃણ બાણી સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન લેવું વળી અહ વૃત્તિનું માહાત્મ્ય જણાવે છે.

કુહા.

શસ્ત્ર ગ્રહી રણમા ચઢે, માને હુ મહાયોધ ॥

અહવૃત્તિ પ્રગટે યદા, તદ વર્તે છે ક્રોધ ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની અહવૃત્તિના ચોગે, શસ્ત્ર અહવૃત્તિ કરી, ગુપ્તમા ચઢે છે, અનેકપ્રકારના સુધ્ધો-લડાઈઓ પરમા અહત્વબુદ્ધિયોગે યાય છે મહાભારતની લડાઈ યધ, તેમા પણ અહવૃત્તિરૂપ મહાકાકિનીનું જોર હતું. ધૃત્વીશોએ દ્રુપ્તસવાલની લડાઈ કરી, તેમાં અહવૃત્તિ જ કારણભૂત હતી બાપાન અને રૂશીયાની લડાઈ યધ તેમા પણ

અહંવૃત્તિજ ખીજરૂપ છે. રણમાં અસાની જીવ પોતાને મહાયોદ્ધા તરીકે માને છે, તે પણ અહંવૃત્તિની ચેષ્ટાજ છે. જેમ કોઈ સ્ત્રીના શરીરમાં વ્યંતરી પેઠી હોય, અને પછી તે સ્ત્રી રૂદન કરે, મારવા ઉઠે, ગાળો દે, અનેક પ્રકારનું જૂઠું બોલે, ઘડીમાં રૂએ, ઘડીમાં ક્રોધ કરે, ઘડીમાં હસાહસ કરી મૂકે, ઘડીમાં ઉઠાઉઠ કરી મૂકે, તેમ અહંવૃત્તિરૂપ ડાકિની, પુરૂષ યા સ્ત્રીના શરીરમાં પ્રવેશ કરી, અનેક પ્રકારની યુદ્ધની ચેષ્ટાઓ કરે છે, અને સહસ્રશઃ જીવોનો ઘાત કરી દે છે, તેમ વળી અહંવૃત્તિના પ્રેર્યા જીવો સ્થાનમાં ક્રોધી બની જાય છે, અને તેથી મહાકર્મ ઉપાજન કરે છે. અહંવૃત્તિરૂપ વ્યંતરીથી પ્રેરાયલા જીવોની સંગતમાં આવનારા મનુષ્યોને અહંવૃત્તિ વળગે છે. અહંવૃત્તિરૂપ વ્યંતરી, જીવોને ચારગતિરૂપ ખાડામાં નાખી દે છે. મોટા મોટા ઋષિયો અને મહાતપસ્વીઓને પણ અહંવૃત્તિએ સંસારમાં પાડી દીધા. અહંવૃત્તિવશમાં પડેલા જીવો પોતાનું સ્વરૂપ ખીલકુલ સમજી શકતા નથી. અનેક યુદ્ધમાં જય કરી શકાય છે, ભૂખ વેઠી શકાય છે, તૃષ્ણા વેઠી શકાય છે, શત્રુઓ ઉપર જય કરી શકાય છે, આકાશમાં પણ ચાલી શકાય છે, પણ અહંવૃત્તિનો નાશ કરી શકાતો નથી. કોઈ વિરલા પુરૂષો અહંવૃત્તિનો નાશ કરી શકે છે. અહંવૃત્તિ અનેક પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરી હૃદયમાં પ્રગટે છે તેનું ચત્કિચિત્ સ્વરૂપ બતાવે છે.

દુહા.

વિપયેચ્છા વૃદ્ધિ લહો, અહંવૃત્તિતાયોગ ॥

મય ચંચલતા વૈરતા, અહંવૃત્તિના ભોગ ॥ ૧૦ ॥

હું શાળો હું શોભતો, હું સદુર્મા હુશિયાર ॥

અહંવૃત્તિ મહાદાકિની, દુઃસ્વશ્રેણિ દાતાર ॥ ૩૧ ॥

ભાવાર્થ—સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય ચક્ષુ-
રિન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, એ પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષય લોગની
ધમ્મજાની વૃત્તિ પણ અહંવૃત્તિના યોગે ઉત્પન્ન થાય છે.
રાવણે સીતાને અપહરી, તેમા વિષયની ધમ્મજા કારણ
ભૂત હતી વિષયોમા સુખ શુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે ગવણે
પાપ કર્મ આહર્યું, અને તેથી તેનું રાજ્ય ગયું, રણુમા
મરી ગયો. અહંવૃત્તિએ રાવણના આત્મામા પોતાની પ્રબલ
સત્તા વર્તાવી હતી કુયોધને અહંવૃત્તિના યોગે પાચ પાક-
વોની સાથે લડાઈ કરી હતી વિષયોમા અહંવૃત્તિથી આસ-
ક્ત થએલા ગર્હભલિદ્વરાજાએ દુર્ગતિ સ્વીકારી અદલાઉ-
દીન ખુનીએ લાખો મનુષ્યોને અહંવૃત્તિના યોગે મારી ના-
ખ્યા અનેક પ્રકારના દુર્ગતિ દેનારી લડાઈઓમા પ્રાણાહુતિ
અર્પના મનુષ્યો પણ અહંવૃત્તિના એવઠા બાણવા વળી આ
આત્મા અહંવૃત્તિના યોગે સાનસયનો લોહિતા બને છે, યાવત
પરપુદ્ગલવસ્તુમા અહંત્વમમત્વભાવ છે, ત્યા સુધીજ બચ-

દશા રહે છે. પરવસ્તુમાંથી મમત્વભાવ છુટી જતાં, જીવ નિર્ભય થાય છે. અનેક પ્રકારની મનવચન તથા કાયયોગથી થતી ચંચળતા પણ અહંવૃત્તિના યોગે છે. આત્મા મોક્ષ પામ્યો નહીં, તેનું કારણ અહંવૃત્તિ છે. આત્મા વારંવાર કર્મ ગ્રહણ કરી અનેક પ્રકારનાં શરીર ગ્રહણ કરે છે, અને છોડે છે, તે પણ અહંવૃત્તિનો જ પ્રભાવ છે. પોતાના સંબંધમાં આવતા અનેક જીવોની સાથે કલેશ કરે છે, અને અનેક જીવોનો નાશ કરે છે, તેનું કારણ પણ અહંવૃત્તિ જ છે. હું શાણો છું, મારા જેવો કોઈ નથી, મારા વિના કોઈ કાંઈ કરી શકનાર નથી, મારી શક્તિના જેવી કોઈની શક્તિ નથી, સર્વ સંસારી વ્યાપાર વિગેરે પ્રપંચોમાં મારા જેવો બીજો કોઈ હું શિયાર નથી, ઇત્યાદિ મનમાં વિચારવું. તે સર્વ અહંવૃત્તિની ચેષ્ટા છે. અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે કે અહંવૃત્તિથી જ આવા પ્રકારનાં વિચિત્ર દુઃખ થાય છે, તો પણ મોહરૂપ મદિરાનું પાન કરનાર મૂઠજીવો; જરામાત્ર પણ ચેતી શકતા નથી. અહંવૃત્તિરૂપ મહાડાકિની, દુઃખ શ્રેણિ અર્પનાર છે, એમ લબ્ય જીવો જાણો; અને તે ડાકિનીનો સંગ નિવારો. આત્મજ્ઞાનરૂપ મંત્રથી અહંવૃત્તિ ડાકિની દૂર નાશી જશે. માટે આત્મજ્ઞાનરૂપ મંત્રના અર્પનાર સદ્ગુરુ મુનિરાજની ઉપાસના કરો. સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં રહો. પામર-જીવ, સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના ધર્મતત્ત્વ સમજી શકતો

નથી. અહંવૃત્તિના નાશ માટે સદ્ગુરૂ મહારાજ સારા ઉપાયો
 બતાવશે. પરમ વેરાગ્ય અને જ્ઞાનવિના અહં વૃત્તિનો નાશ થતો
 નથી. આત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય હૃદયાકાશમા પ્રગટતા અહં વૃત્તિરૂપ
 અધકાર નાશ પામે છે, મોટા મોટા કુહાડાઓ લોઢાને કાપી
 શકતા નથી, પણ છીણીઓ લોઢાને કાપી નાખે છે તેમ જગત્ની
 વિદ્યાઓ અહં વૃત્તિનો નાશ કરી શકતી નથી, પણ આત્મજ્ઞાન
 અહં વૃત્તિનો ત્વરિત નાશ કરે છે. અહં વૃત્તિનો નાશ લેહજ્ઞાન
 અને ચારિત્ર વિના થતો નથી. મોક્ષસાધ્યસાધકલબ્ધ
 પુરૂષો અતર્થી આત્મસ્વરૂપનું સ્મરણ કરી, અહં વૃત્તિનો
 નાશ કરે છે, સર્વ સ સાગ્ધિ પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, પચમ-
 હામત અગીકાર કરી, મુનિ થઈને પણ અહં વૃત્તિનો નાશ
 કરી આત્મિકશુભ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, એજ ઉત્ત-
 મોત્તમ કર્તવ્ય છે. અહં વૃત્તિ જો દે મહા જોરવાળી છે, તો
 પણ જ્ઞાન અને ધ્યાનથી તેનો નાશ થઈ શકે છે. અહં વૃ-
 ત્તિથી થતા અભિમાનથી સસારમા જીવો હિંસા, જૂઠું,
 ચોરી, વ્યભિચાર, વિશ્વાસઘાત, વિગેરે પાપકૃત્યો અહંનિંશ
 કર્યા કરે છે. અહં વૃત્તિના યોગે આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ
 ધ્યાન મૂકી, અન્યવસ્તુનું ધ્યાન કરે છે, તેથી પોતે પરવ-
 સ્તુનો ધ્યાતા કહેવાય છે અનેક પ્રકારના દોષોની ઉત્પત્તિ
 અહં વૃત્તિના યોગે ઉદ્ભવે છે, આત્માના અનંતશુદ્ધાનું
 આવરણ અહં વૃત્તિના યોગે થયું છે, યાય છે, અને થશે.

અહંવૃત્તિના યોગે આપણે અન્ય પુદ્ગલવસ્તુઓને રૂઢિ તરીકે માની તેમાં રમણતા કરીએ છીએ. અહો ! અહંવૃત્તિ, તાઈ પ્રબળ સામ્રાજ્ય છે. હવે કૃપા કરી તું મારાથી જરા દૂરથા ! દૂરથા ! વળી અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે.

કુહા.

જે અજ્ઞાની જીવ છે, પશુસમ વર્તે જોય ॥

અહંવૃત્તિ તેમાં ઘણી, કથયું વિચારી જોય ॥ ૩૨ ॥

અજ્ઞાનીને અંધ વે, દેખે નહિ તલભાર ॥

રણના રોઝસમાન તે, પામે નહિ ભવપાર ॥ ૩૩ ॥

અજ્ઞાની અજ્ઞાનમાં, ગાલે સઘલો કાલ ॥

વૃદ્ધપણુંને શ્વેતકેશ, પળ વર્તેછે બાલ ॥ ૩૪ ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષો સમ્યગ્ અનેકાન્તધર્મતત્ત્વથી અજ્ઞાણ છે, તે આ સ્થળે અજ્ઞાની બાણવા. ધર્મથી અજ્ઞાણ પુરૂષો પશુ સદૃશ સંસારમાં પ્રતિભાસે છે. અજ્ઞાની જીવો સ્વપરજ્ઞાનના અભાવે સંસારમાં જ સાર માની, રાત્રી અને દિવસ ધાંચીની ઘાણીના બળદની પેઠે ચત્ત કર્યા કરે છે. અને અજ્ઞાનીજીવો સાંસારિક સુખની લાલસાએ અનેક પ્રકારનાં પાપો સેવવામાં, જરામાત્ર પણ અચકાતા નથી. મનુષ્યઅવતાર શાથી પ્રાપ્ત થયો ! હું કેાણ છું ? ક્યાંથી આવ્યો ! અને ક્યાં જઈશ ? માઈ સંસારમાં શું છે ! મારી

સાથે પરભવમા કૌઈ આવશે ? પુણ્ય શુ ! અને પાપ શુ !
 ઇત્યાદિ વિચારશૂન્ય અજ્ઞાની જીવોનું હૃદય હોય છે
 સસારમા શુ આદેય છે ? કઈ વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય
 છે ? શુ જાણવા યોગ્ય છે ? ઇત્યાદિ વિવેકના અભાવે,
 અજ્ઞાનીજીવને શાસ્ત્રકાર પશુ સમાન કહે છે, તે અસત્ય
 નથી. પશુ જેમ ખાવું, પીવું, ઉઘવું, અને વિષયસુખ ભોગ-
 વવા, એટલુંજ સમજી શકે છે, તેમ અજ્ઞાની મનુષ્ય ખાવું,
 પીવું, શ્રી ધન પુત્રનું પાલન કરવું, અને વિષયસુખ ભો-
 વવા એટલુંજ સમજી શકે છે અજ્ઞાનીજીવમા અહ વૃત્તિ
 ઘણી હોય છે ખી એ. વા, એમ એ પર્યાંત અસ્થાસ
 કરો, સી. આઈ ઇ અક્ષરોની પદવીઓ મેળવો, પણ તેથી
 તમારૂં હિત તેટલામા સમાયું નથી જ્યાંસુધી ષડ્દ્રવ્ય,
 સાતનય, અિદ્ધાતાદિકનું જ્ઞાન યોગ્યતા પૂર્વક મેળવી લેઈ
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી, ત્યાં સુધી તમે આત્મસન્નુષ્ઠ
 થયા નથી, અને આત્મસન્નુષ્ઠ થયા વિના, તમારૂં જાણવું અ-
 વિદ્યા વા અજ્ઞાનરૂપ છે, અને એવા અજ્ઞાનથી હું ખકાગ્ઠ ભવાત
 થતો નથી, અજ્ઞાની પુરૂષજડ સરખો અતરદૃષ્ટિથી જોતા ગણાય
 છે અજ્ઞાની અને અધ બે મરખા છે. અધપુરૂષના કરતાં પણ
 અજ્ઞાની તો ખરાબ છે, કાગળ કે, અધપુરૂષ તો સદશુરૂ
 ઉપદેશ શ્રવણ કરી, અતરદૃષ્ટિને ખીલવે છે, રણનારોજ
 સમાન અજ્ઞાની છે અજ્ઞાની મિથ્યાત્વાદિકમા લેપાએલો

હોવાથી શાશ્વતસુક્તિ પામી શકતો નથી. અનંતકાળ આ
 જીવે નિગોદમાંથી ગાળ્યો, ત્યાં પણ અજ્ઞાન હતું, અવ્યવહાર
 રાશિ નિગોદમાંથી નીકળી. વ્યવહારરાશિમાં આવ્યો. પાંચ
 સ્થાવરમાં ઘણાકાળ સુધી પરિભ્રમણ કર્યું ત્યાંથી ઘેરેંદ્રિયમાં
 આવ્યો; ત્યાંથી તેરેંદ્રિય અને ત્યાંથી ચતુરિન્દ્રિયમાં આવ્યો;
 ત્યાંથી પંચેંદ્રિયમાં આવ્યો; પંચેંદ્રિયના પણ દેવતા, મ-
 નુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી એ ચારલેદ છે. એ ચારના પણ પ્ર-
 ત્યેકના ઘણા લેદ છે, ઇત્યાદિ અવતારો ગ્રહણ કર્યા,
 પણ અજ્ઞાનના વશથી આત્મા પોતાતું સ્વરૂપ સમજી શક્યો
 નહીં, શ્રીવીતરાગ વચનની શ્રદ્ધા કરી નહીં. કુદેવ કુશુર,
 કુધર્મને ધર્મ માની, તેમાં વિશ્વાસ રાખ્યો. ઇત્યાદિ સર્વ અ-
 જ્ઞાનનાંજ પરિણામ જાણવાં, અજ્ઞાન પણ ત્રણ લેદે છે.
 અતિઅજ્ઞાન, બીજું શ્રુતઅજ્ઞાન, અને ત્રીજું વિલંગજ્ઞાન
 તેમાં પ્રથમના બે લેદો હાલમાં આ પંચમઆરામાં વિશેષતઃ
 જોવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી જીવને અજીવ માનવામાં આવે
 છે, તેમજ અજ્ઞાનથી પુણ્યને પાપ માનવામાં આવે છે,
 અને પાપનાં કાર્યને પુણ્ય માનવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી
 આશ્રવને સંવર માનવામાં આવે છે, અને સંવરને આશ્રવ
 માનવામાં આવે છે, તેમજ અજ્ઞાનથી બંધને સુક્તિ માન-
 વામાં આવે છે, અને સુક્તિને બંધમાનવામાં આવે છે.
 અજ્ઞાનથી પુદ્ગલદ્રવ્યને જીવરૂપે માનવામાં આવે છે; અને

જીવને જઠ માનવામા આવે છે, અજ્ઞાનથી રૂપીવસ્તુને અરૂપી માનવામા આવે છે, અને અરૂપીને રૂપી માનવામાં આવે છે અજ્ઞાન એજ મિથ્યાત્વનું મૂળછે, અજ્ઞાની જીવથી આત્મકિત થઈ શકતું નથી. મહાપ્રોફેસરની પદવી મેળવો, અનેક પ્રકારની ભાષાના વિદ્વાન્ ગણાઓ, પણ જ્યાં મુધી સ્થાપ્તાઈ રૂપે આત્માને ઓળખ્યો નથી ત્યાં મુધી અજ્ઞાની છે. અજ્ઞાનીની ક્રિયા સસારની વૃદ્ધિ કરે છે, વિષમા વિષ, દુઃખમા દુઃખ અજ્ઞાનછે માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરવા સદ્ગુરુ મુનિરાજની ઉપાસના કરવી અજ્ઞાનથી સત્યાસત્યનું ભાન થતું નથી. અજ્ઞાની પુરૂષ લોકવ્યવહારની નીતિનેજ ધર્મ કહે છે, વા દુનીયામા શુદ્ધાચાર રાખવો, એટલોજ ધર્મ સ્વીકારે છે, પણ તે તેનું અજ્ઞાનજ છે, અજ્ઞાની પુરૂષ મર્વ ધર્મને એક ધર્મમાની બેસે છે. જેમ કોઈ ખાજક, બકરી, ગાય, બેસ ઉટ, શુવર, આકાડાના દૂધને એક મરખું દૂધ માની લે છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ, સર્વ ધર્મને એક સગખા માની લે છે, પણ તેનાથી સત્યામત્યનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી દુનીયાની વસ્તુઓનું જ્ઞાન સારી રીતે મેળવ્યું, પણ આત્માનું જ્ઞાન, સાતત્ય, અતલજંગી, નિશ્ચેષા, પ્રમાણ, અનુભવાદીથી મેળવ્યું નથી, ત્યાં મુધી તમારું કાર્ય મિદ્ધ થવાનું નથી. અને મમકિત રત્ન પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી, ઉમર વધવાથી કાઈ મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. કહ્યું છે કે—

દુઃખ.

ઉમર વધીતો શું થયું, ગદ્દાં ઘરદાં થાય ॥

ઝરાવપોરે મૂંકતાં, મૂરખ તેવો ન્યાય ॥ ૧ ॥

વૃદ્ધપણું તથા ઘોળા વાળ આવવાથી મહત્વપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, એવા વૃદ્ધો પણ અજ્ઞાનયોગે બાળ બાલુવા અને બાળ હોય તો પણ અઘમુત્તામુનિની પેઠે જ્ઞાનવૃદ્ધ બાલુવા, અજ્ઞાની જીવો સંસારની મોહમાયારૂપ ઘોર નિદ્રામાં સૂઈ રહ્યા હોવાથી હિતાહિત બાણી શકાતા નથી. જ્ઞાની શ્વાસોર્ધ્વાસમાં કર્મનો ક્ષય કરે છે, ત્યારે અજ્ઞાની પૂર્વ કોઠ વર્ષ પર્યંત ચારિત્ર પાળે, તો પણ કર્મક્ષય કરી શકતો નથી, જ્ઞાનીને આશ્રવના હેતુઓ પણ સંવરરૂપે પરિણમે છે, અને સંવરના હેતુઓ, અજ્ઞાનીને આશ્રવરૂપે પરિણમે છે, અજ્ઞાની અને ભૂંડનું જીવન સરખું છે. કોઈ પણ પ્રકારની ભાષા ભણ્યા વા વાંચતાં લખતાં આવડયું એટલે જ્ઞાની બની ગયા એમ સમજવું નહીં. શ્રી વીતરાગનાં વચન, અનેકાન્ત રૂપે સમજી, શ્રદ્ધા કરવાથી જ્ઞાની થઈ શકાય છે; અજ્ઞાની બાહ્ય વસ્તુમાં સદાકાળ લોભાઈ દ્વેષ, ક્રોધ માન માયા લોભાદિકંતુ સેવન કરી, અહંવૃત્તિની પ્રતિદિન પુષ્ટિ કર્યા કરે છે. અહંવૃત્તિના યોગે જ્ઞાનાવરણીયાદિક આઠ કર્મોની વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે, અને તેથી પોતે સંસારમાં

અધ્યાય છે-વળી અહ વૃત્તિનું સ્વરૂપ બતાવે છે

દુહા

અદ્વૈતચિન્તા યોગથી, ઉત્કૃષ્ટલતાવૃદ્ધિ ॥

અસ્થિર અન્તરવૃત્તિયો, દુઃસ્વાવહા સમૃદ્ધિ ॥ ૩૫ ॥

સત્ય અસત્યપણે ગ્રહે, જહમા આત્મવૃદ્ધિ ॥

ધર્મદૈષ્ટિ નહિ આત્મમા, કરેશું નિજપદ શુદ્ધિ ॥ ૩૬ ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાનજન્ય અહ વૃત્તિથી, ઉત્કૃષ્ટ બલતાની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી આત્મા, મનમા આવે, તેવું માને છે, અને મનમા આવે તેવું બકે છે જેમ કોઈ મનુષ્ય થકણ-ગાડો થયો હોય, તેવી તેની ચેષ્ટાઓ બહિરાત્મયોગે થાય છે અને તેથી અહ વૃદ્ધિધારક મનુષ્યની અતરવૃત્તિઓ અસ્થિરપણે વર્તે છે, જેમ જાતે મર્કટ, વળી તે શરીરે પુષ્ટ હોય, અને તેને મદિરાનું પાન કગળું હોય, અને વળી તેવા પ્રસંગે તેને વૃશ્ચિક કરડે, તો કુદકુદા કરવામા બાંધી મૂકે નહીં દોડ દોડા કરી મૂકે, જરા માત્ર પણ સ્થિર રહે નહીં તેમ અજ્ઞાનીજીવ પણ મૂળતો આત્મસ્વરૂપથી અજાણુ અને વળી તેમા મોહમદિગણુ પાન કર્યું, અને વળી તેને અવિવેકરૂપી વૃશ્ચિક કરડયો, એટલે તેની અતરવૃત્તિઓ અસ્થિર વર્તેજ, અને મુક્તિરૂપ સ્થાને ઠરીને બેસે નહીં, તે સત્યજ જાણુવું. અજ્ઞાની જીવને બાધ સમૃદ્ધિ પણ દુઃખપ્રદ

થાય છે. અજ્ઞાનીજીવ જાણે ગાંડોજ થઈ ગયો હોયની, તેમ સંસારમાં ચેપ્ટા કરે છે. જેમ કૂતરું આરિસામાં પોતાનું રૂપ દેખી, સામું બીજા કૂતરાની વિધમાનતા દેખી, ખૂબ લસ્યા કરે છે, અને અન્ય કૂતરાના અધ્યાસથી પ્રતિબિંબને મારવા દોડે છે; તેમ અજ્ઞાનીજીવ મનમાં, વાણીમાં તથા કાયામાં આત્મત્વ બુદ્ધિ ધારણ કરી, તેમાં અહંત્વનો દઢાધ્યાસ ધારણ કરી મુંગાય છે. કેટલાક અજ્ઞાની છીપોનો મોટો ઢગલો દૂરથી દેખી, તેમાં રૂપાની બુદ્ધિ ધારણ કરી, તેનું ગ્રહણ કરે, અને તેને વેચવા જાય, અને ઝવેરીઓની આગળ કહે કે “ આ રૂપું છે ” પણ ઝવેરીઓ પાસેથી તેને કંઈ મળે નહીં; ઉલટા પોતાની ભૂલથી પશ્ચાતાપ પામે, તેમ અજ્ઞાની જીવ અહંવૃત્તિ યોગે સાંસારિક જડપદાર્થોને પોતાના કદખી, રાંચી મારી રહે, પણ અંતે પરભવ જતાં-શરીરથી આત્મા છૂટતાં, માલૂમ પડે કે, અહો ! હું જન્મ ધારણ કરી, નાહક મોહમાયામાં મુંગાયો, અને માફ સત્યસ્વરૂપ ઓળખ્યું નહીં. અરે હવે મારી શી ગતિ થશે ? અરે ફરી મનુષ્ય-જન્મ પામું તો ભૂલ કઈ નહીં, એમ ઘણો પશ્ચાતાપ કરે. પણ પુનઃ મનુષ્ય અવતાર દુર્લભ છે. તેમ અત્ર પણ અજ્ઞાનીજીવ બ્રાંતિથી સાંસારિક કાર્યોમાં પુત્ર, ધન, સ્ત્રી, વગેરેમાં, પોતાનું આયુષ્ય ગાળે અને તેમાંજ સાર માને, તે ઘોળા દિવસે મોહ શત્રુઓથી મનુષ્ય ગતિરૂપ બળરમાં લૂંટાય છે; લક્ષાધિપતિ

હોય, રાજા હોય, પણ આત્મજ્ઞાનના અભાવે, આદ્યપદાર્થોમાં અહુવૃત્તિથી, રાચી માચી રહેવાથી, દુષ્પાત્ર અતે બને છે, આ ભવમાં જે કર્મ કર્યા હોય છે, તે અવશ્ય પરભવમાં ભોગવવા પડે છે તેમાં કોઈનો છુટકબારો થતો નથી જેમ વૂઠમાં સૂર્યને દેખવાનો સ્વભાવ નથી તેમ, અજ્ઞાની જીવ અત્ય તત્ત્વને દેખી શકતો નથી ઉલ્લટ અત્ય વસ્તુને અજ્ઞાની અસત્ય જાણે છે. ઠાણાગસૂત્રમાં મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે બતાવ્યું છે તેવું મિથ્યાત્વ પણ અજ્ઞાનમૂલક છે એમ લબ્ય જીવોએ જાણવું પાત્રજૂનના બનેલા શરીરમાં અજ્ઞાનીઓ આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, અને તેથી નાસ્તિક લોકો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, એમ માનતા નથી, અથવા કેટલાક જીવો આત્મા અને મન એક મમજે છે, વળી કેટલાક આત્મા અને મનનો ધર્મ ભિન્ન સમજતા નથી, વળી કેટલાક આત્માને ઉત્પન્ન થયેલો માને છે, વળી કેટલાક આત્માને પુણ્ય પાપ લાગતું નથી, એમ માને છે, એમ અનેક કુતર્કોના કગ્નારાઓ અજ્ઞાની જાણવા, અજ્ઞાની જીવ જડમાં આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તેમજ વળી જડમાં ધર્મ માને છે જડમાં ત્રિકાલમાં પણ આત્મધર્મ નથી જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણ છે, જલનો સ્વભાવ શીત છે, તેમ જડનો જડત્વ ધર્મ છે, અને આત્માનો જ્ઞાન, દર્શન, આરિત્રરૂપ ધર્મ છે, એમ અજ્ઞાની સમજી શકતો નથી. અ-

જ્ઞાનીની આત્મામાં ધર્મબુદ્ધિ નથી, પણ તેની તો જડમાં
 ધર્મબુદ્ધિ વર્તે છે. તેથી અજ્ઞાની જીવ પોતાના આત્માની
 શુદ્ધિ કરી શકતો નથી. આત્માનું સ્વરૂપ જાણે નહીં, અને
 સનમાં આવે તેમ વર્તે તેથી આત્મહિત થઈ શકતું નથી.
 ઉપયોગે ધર્મ અને ક્રિયાએ કર્મ, અને પરિણામે બંધ
 છે, એનું સ્વરૂપ અજ્ઞાની સમજી શકતો નથી. અજ્ઞાની
 જીવ પોતાની ભૂલ સમજી શકતો નથી. અહો ! હે ચેતન !
 જો તને શિવપુર પ્રાપ્ત કરવાનો ભાવ છે, તો આત્મસ-
 ન્નુષ્ઠ ગમન કર. હે જીવ ! બાહ્યપ્રયત્નો રાગદ્વેષથી.
 તેં અનંતિવાર કર્યાં, પણ તેથી તારું કાર્ય સિદ્ધ થયું
 નહીં. હે જીવ ! વારંવાર આર્ય દેશ, મનુષ્ય જન્મ, દેવ-
 ગુરૂ સામગ્રી પામીને, પણ હજી સુધી તું શ્રી વીરપ્રભુનાં
 પરમ શિવ સુખકારક વચનામૃતોનું પાન કરતો નથી. હે
 જીવ ! હજી સમય ગયો નથી. ચેતેતો હજી તારા હાથમાં
 બાજી છે. આયુષ્ય અવધિ સમાપ્ત થતાં, તારું ડહાપણ
 ધૂળમાં ભળશે. સમજીને પણ કેમ પ્રમાદી થાય છે. એક-
 દિવસ આ દેખાતું શરીર ધૂળમાં ભળી જશે. ધુમાડાના
 બાચકા સરખી મોહ માયાથી તારું હિત થનાર નથી. હે
 જીવ ! તું અહંવૃત્તિના યોગે જ્યાં ત્યાં કુલણજીની પેઠે
 પુલી જાય છે. અને દુનિયાદારીના ગપાટા સપાટામાં તારું
 જીવન નકાસું ગાળે છે, અને જાણે હું અમર છું; એમ-

સમજે છે પણ યાદ કર કે દુનિયાદારીની ક્ષણિક બાજુ ઠે-
 ધને છાજી નથી, અને છાજશે પણ નહીં. હે આત્મન !
 તું દુકાનમા બેસી, અનેક જીવોને જૂઠું સમજાવી, જૂઠું
 આપી, હર્ષ ધારણ કરે છે. પણ તેથી કર્મ રાજ તારૂં આવું
 સ્વરૂપ દેખી, હર્ષ ધારણ કરે છે કે, એ જીવ મારા તાબા-
 મા રહેવાનો છે અરે જીવ ! તું ધનપતિ, વા સત્તાધારી
 થઈ, અનેક જીવોની હિસા કરી, શુ ખુશી થાય છે ?
 તારી મોજ મઝા અને આનંદ પરભવમા જોતા જોતા ઉઠી
 જશે, અને ત્યાં મહા દુખી થઈશ હે જીવ ! તું ધર્મી
 પુરુષોને ઢાંગી ગણે છે, પણ તારી દુર્મતિતુ કળ પરભ-
 વમા મહાદુખ રૂપે વેઠી આપીશ. અરે જીવ ! તું બીજા
 જીવોની કઠ્ઠા મશકરી કરે છે, પણ સમજતો નથી કે
 તારી મશકરી કર્મ ગણ તેજ વળતે કરે છે, અરે જીવ !
 તું મસ્ત થઈને મહાલે છે, પણ યાદ રાખ કે તાગ
 જેવા નવાણુ લાખ દુનીયામાં જન્મી જન્મીને આલ્યા
 ગયા, તો તારો શો ભાર છે ? અરે જીવ ! તું અજ્ઞાનના
 ચોગે મનમા અનેક પાપ કાર્ય કરવાના ઘાટો ઘડયા કરે છે,
 પણ યાદ કર કે ધડી પશ્ચાત્ત શુ થશે ? તેની તને અમ-
 જણ નથી અરે જીવ ! તું મિત્રોની સોબતમા અનેક પ્ર-
 કારની કુચેદાઓ કરે છે, તેણે કળ તને મળ્યા વિના
 રહેનાર નથી અરે જીવ ! તું મોટાઈની આશાએ ફક્ત

તારી ચતુરાઈ બીજાઓને દેખાડે છે, પણ યાદ રાખ કે પરલવમાં તારી ચતુરાઈ જરા માત્ર રહેવાની નથી. અરે જીવ તું ! અવિદ્યાના તોરમાં અને કુતર્કો કરી, ધર્મ શાસ્ત્રને બૂઠાં પાડે છે. પણ તેતું ક્ષણ નરકાદિક તને મળ્યા વિના રહેનાર નથી. અરે જીવ ! તું અનેક પ્રકારનાં પાપ કર્મ કરીને તેને અહીં છાના રાખ પણ પરલવમાં તેના ક્ષણ લોગવતી વખત જરા માત્ર પણ પાપ છાતું રહેનાર નથી. અરે લોભી જીવ ! તું લોભથી અનેક પ્રકારનાં અસત્ય વચન બોલ. પણ તેથી પરલવમાં જીલ પ્રાપ્ત કરવી, પણ તને મુશ્કેલ થશે. મનમાં આવે તેમ ચાલ, ગમે તેમ કર, પણ પરલવમાં માત્રુમ પડશે. અરે જીવ ! માયાનાં વિષ વૃક્ષો તું વાવે છે, તો તેના નઠારાં ક્ષણ તું લોગવીશ. અરે જીવ ! તું જ્ઞાની મુનિરાજોની કાવે તેમ નિંદા કર, પણ તેથી પરલવમાં મૂઠ બન્યા વિના રહેનાર નથી. અરે જીવ ! તું પોતાને ઝોળખ; અવિદ્યામાં અનંત કાળ ગયો, પણ તેથી તને પરમ શાંતિ મળી નહીં. અરે જીવ ! તું પોતે પોતાને ઝોળખતો નથી, એ તારી કેટલી મોટી ભૂલ છે ? અહંવૃત્તિના યોગે તું ભૂતની પેઠે ચેષ્ટા કરે છે. અહંવૃત્તિના યોગે તું પરસ્વભાવમાં પરિણમી જાય છે. અહંવૃત્તિ બાદ્યતું જીવન છે. અહંવૃત્તિ એ વિલાવદશા છે.

હવે પુનઃ અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ કહે છે.

દુહા.

ધર્મપન્થની ભિન્નતા, અહ્વૃત્તિના જોર ॥

અહંવૃત્તિમત્તાદિયો, કરતા શોરપ્કોર ॥ ૩૭ ॥

અનેરૂપન્થ પ્રગટ્યા શુભિ, થાશે પન્થ અનેક ॥

અહ્વૃત્તિ અજ્ઞાનથી, વર્તે મિથ્યા ટેક ॥ ૩૮ ॥

ભાવાર્થ—જગતમા ધર્મપન્થની ભિન્નતા દેશોદેશ
જોવામા આવે છે, તેનું કારણ અહંવૃત્તિનું જોર જાણવું. મન
વચન, કાયા, અને ધનાદિકના અહંવૃત્તિ ધારનાર તથા
માનપૂજા, કીર્તિ ખહું માનના લાલચુ લેવો, અહંવૃત્તિથી પર
સ્થર ખડન મડન કરી, પોતાનો મત સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન
કર્યો કરે છે કેટલાક પોતાના મતની પુષ્ટિ માટે, ઉત્સુક
ભાવજી કરે છે કેટલાક મતવાદિયો તરવારની ધારથી લાખો
મનુષ્યોના લોહી પૃથ્વી ઉપર વહેવરાવી, ધર્મોન્નતિ કરવા
ધારે છે, કેટલાક મતવાદિયો ધર્મના નામે અનેક પશુ પક્ષી
જોને મારીનાખી, પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે, કેટલાક
વામમાર્ગિઓ પોતાના પન્થની પુષ્ટિ કરવા, અહંવૃત્તિથી
પ્રયત્ન કર્યો કરે છે કેટલાક ક્રૂર વ્યવહારનયને માની,
સાખ્યમતને એકાંતે સ્વીકારી આત્માને અનાદિકાળથી નિલેપ
માની, ધર્મક્રિયાથી ઉન્મુખ બની, બીજાઓની સાથે શાસ્ત્રાર્થ
કરી, પોતાના મતમા આણવા પ્રયત્ન કર્યો કરે છે. કેટલાક

આત્માને ક્ષણિક માનનારા ખૌદો, પોતાના મતની યુક્તિઓ વિસ્તારવા અહર્નિશ પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. બુદ્ધ એકાંતરૂબુ સૂત્રનયને માની, અન્યનયોક્થિત સ્વરૂપ માનતો નથી. શબ્દ બ્રહ્મનેજ એકાંતે સ્વીકારનાર, એકાંત શબ્દનયવાદી મીમાંસકો, ઇશ્વરાદિને સર્વજ્ઞ સ્વીકારતા નથી અને સર્વજ્ઞ પર-માત્માને તેઓ માનતા નથી, કેટલાક નૈયાયિકો આત્માને એકાંતે આકાશની પેઠે વ્યાપક માની આત્માના સુખાદિ અનંત ગુણોનો અપલાપ કરે છે, શ્રી વીશમા મુનિસુવ્રત સ્વામીના સ્તવનમાં આનંદધનજી મહારાજ દરેક મતવા-દીયોના એકાંતનયથી ઉઠતા શોરણકોરનું વિવેચન કરતાં કહે છે કે:—

મુનિસુવ્રત જિનરાય, એક મુજ વિનતિ નિસુળો ।

આતમ તત્ત્વ કયુ જાણ્યું જગતગુરુ, એહ વિચાર મુજ કહીયો॥

આતમતત્ત્વ જાણ્યા વિણ ચેતન, ચિત્તસમાધિ ન લહીયો ।

મુનિસુવ્રતજિનરાય, એક મુજ વિનતિ નિસુળો ॥ ૧ ॥

કોઈ અવંધ આતમતત્ત્વ પાને, ક્રિયા કરતો દીસે ।

ક્રિયાતણું ફલ કહો કુળ ભોગવે, ઇમ પૂછછયું ચિત્તરીસે

મુનિસુવ્રત. ॥ ૨ ॥

જડ ચેતન એ આતમ એકજ, થાવર જંગમ સરખો ।

સુખ દુઃખ સંકર દૂષણ આવે. ચિત્ત વિચારીજો પરખો.

મુનિસુવ્રત. ॥ ૩ ॥

कोई कहे नित्य ज आतमतत्त्व, आतमदर्शन लीनो ।
 कृतनाश अकृतागमदूषण, नवि देखे मतहीणो-मुनिमुद्रत॥४॥
 सौगतमतरागी कहे वादी, क्षणिक ए आतम जाणो
 बंध मोक्ष सुखदुःख नवि घटे, एह विचार मन आणो
 मुनिमुद्रत ॥ ५ ॥

भूतचतुष्कवर्जित आतमतत्त्व, सत्ता अलगी न घटे ।
 अंध शकट जो नजरे न देखे, तो थुं कीजे शकटे-मुनिमुद्रत॥
 एम अनेकवादि मन विभ्रम संकट पढीयो न लहे ।
 चित्तसमाधि ते माटे पुरुं, तुम विण तत्त्व कांइ न रुहे ।
 मुनिमुद्रत ॥ ७ ॥

चळतुं जगतगुरु एणी पेरे भाग्ये, पक्षपात सवि छडी ।
 रागद्वेषमोहपखवर्जित, पक्षपात सवि छडी-मुनिमुद्रत॥ ८ ॥
 आतमध्यान कर जा कोउ, सो फिर इणमे नावे ।
 वागजाल वीणु सहु जाणो, इणतत्त्वे चित्त चाये-मुनिमुद्रत॥९॥
 जेणे विवेक वरी ए पख ग्रहीए, सो तत्त्वज्ञानी रुहीए ।
 श्रीमुनिमुद्रत कृपाकरोतो, आनन्दधनपद लहीए-मुनिमुद्रत॥१०॥
 श्री आनन्दधन७ ओकेक नयथी, ओकाते ठेकेला भ-
 तो७ स्वर्प कडी, अते कडे छे के—जे काध सात नय,
 आर निक्षेपा, अस्तसगी पूर्वक आत्म स्वर्प 'सम७, तथा

કારણ કાર્યભાવ સમજી, દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાય સમજી, આત્મ-
ધ્યાન કરે, આત્મામાંજ રમણુતા કરે, આત્માનેજ પરમત-
ત્વ સમજે; પાંચ દ્રવ્યથી લિન્ન આત્મસ્વરૂપનું કમરણુ
કરે, ધર્મધ્યાનથી પોતાના આત્માની પુષ્ટિ કરે, બાહ્ય વસ્તુ
ઓમાં વારંવાર ભટકતી ચિત્તવૃત્તિને, આત્મધ્યાનમાં વાળે,
રાગદ્વેષથી પરમાં પરિણુમન થતું વારીને, એક શુદ્ધ જ્યોતિમય
આત્મધ્યાનમાં, લયલીનતા કરે, વિભાવ દશામાં વારંવાર થતું
પરિણુમન, અંતરથી વારી, આત્માના ઉપયોગે વર્તે, પુદ્ગલનાં
કાર્ય તે આત્માનાં નહિ એમ જાણે, તથા શાતાવેદનીય અને
અશાતાવેદનીયના વિપાકો ઉદય આવે, ત્યારે અંતરથી રાગદ્વે-
ષથી ન્યારો વર્તી વેદે. શાતા અને અશાતા તેમ કીર્તિ અને
અપકીર્તિ તેમજ માન અપમાનને વેદે, પણ સાક્ષીભૂત થઈને
વર્તે તેમાં પરણુમી જાય નહીં. શુભ અને અશુભવિપાકોદયમાં
હર્ષ વિષાદ ધારણુ કરે નહીં, સમભાવે વર્તીને ઉદયમાં
આવતાં કર્મને ખેરવે, જેમ કોઈ લોણુદાર લોણુ લેવા આવે
ત્યારે અવશ્ય આપવું પડે, તેમ કર્મના વિપાકોદય આવે,
તે ભોગવે, પણ તેથી ખિન્ન થાય નહીં, ઔદયિકભાવ ભો-
ગવતો, પણ તેને રોગ સમાન જાણી, આત્માના ઉપયો-
ગમાં રમણુતા કરવી, એજ ધર્મનું શ્રદ્ધાન કરે, અને એક
સ્થિર ઉપયોગથી આત્મધ્યાન કરે, તે સંબંધી નીચેનું પદ
જાણીને તે પ્રમાણે લક્ષ્ય લગાવે માટે નીચે પદ લખાય છે.

પદ

एणी पेरे ध्यान धरीजे घट अंतर, एणी पेरे ध्यान धरीजे रेहेजी-
 मन कर वशमें ने तन कर कवजे, आत्मरूप समरीजे रेहेजी;
 आसन मारी आशा मारी, समताभाव बरीजे-घट० ॥ १ ॥
 स्थिर उपयोग करी ध्याओ नरमांहिला, चित्त परमां नवी
 दीजे-हेजी.

असख्यपदेशी परमात्म सो, पोतानापर रीजे-घट० ॥ २ ॥
 जिन कैप दीन थाय, ग्रहं निजपद तव, जगमगज्योति ज-
 गावे-हेजी ॥

बुद्धिसागर निर्भयदेशी, सपजे सो नर पावे-घट० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ—આત્માનુ આવી રીતે ધ્યાન કરવું પ્રથમતો
 અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સહજ કરનાર મનને વશ કરવું.
 અતરમા સ્થિરતાવાળું મન થાય, તેવી રીતે મન કબજે કરવું.
 પદ્માસન અને સિદ્ધાસન વગેરેથી, તનુની સ્થિરતા કરવી,
 અને પશ્ચાત્ સમભાવ ધારણ કરવો. ચાર ભાવનાઓ ભાવી
 અતરમા લક્ષ્ય દેવું, અને સ્થિર ઉપયોગથી, અતરાત્માનું
 સ્વરૂપ વિચારવું મન ભટકી ભટકીને બહાર દોડે, તોપણ
 ખેંચી આણી આત્મ સ્વરૂપમાં જોડવું. અસખ્યપ્રદેશી આ-
 ત્માના ગુણ પર્યાયનુ અષ્ટ પદ્ધતી ધ્યાન કરવું એક ધ્યાન

સ્તંતિથી સમયે સમયે ઘણી કર્મ વર્ગણાઓ ખેરવી દેતાં
 આત્મા પોતાના ગુણ પ્રગટાવી, પોતાનેજ આપે છે. આત્મા પોતા-
 ના સ્વરૂપમાં રમણતા કરે, તો તે પોતાના પર રીઝી, પરમાત્મ-
 દશા પ્રગટાવે. અહો ! આત્મા જીન છે. આત્મા તે પરમાત્મા-
 રૂપ છે. સર્વ કર્મનો જય કરનાર. આત્મા માટે આત્માને જીન
 કહેવામાં આવે છે; હવે તે જીન સમાન આત્મા પોતાના સ્વરૂ-
 પનો લોકતા હોઈ પોતાનું પદ ગ્રહણ કરતાં કેમ દીન એટલે
 રંક બને ! અર્થાત્ વીર્યોદ્લાસ પરિણામની વધતી ધારાએ
 કદી દીન થાય નહીં, અને સ્વધ્યાનમાં રહી, અનંતજ્ઞાન
 રૂપ ઝગઝગ કરતી જ્યોતિ જગાવે. અનંતા જીવોએ આવી
 પૂર્ણજ્યોતિ પ્રગટ કરી અને કરે છે. આવો અસંખ્યપ્રદેશી
 આત્મા તે નિર્ભય છે. આત્મપ્રદેશોમાં કંઈ પણ ભય નથી.
 અભયરૂપ અસંખ્ય પ્રદેશમાં વાસ કરતાં અનંત સુખની
 ખુમારી પ્રગટે છે. જે ભવ્યો આત્માનુભવથી આવું સ્વરૂપ
 સમજે છે, તે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે, આત્મધ્યાનને
 જે ભવ્ય કરે છે, તે આ સંસારચક્રમાં જન્મ મરણ ધારણ
 કરતો નથી. આત્માની અનંતશક્તિની ઉપાસના મૂકી,
 અન્યકાર્યમાં લક્ષ દેવું, તેનું ભાષણ કરવું તે નિશ્ચય નયની
 અપેક્ષાએ વાગ્બલ જાણવું. આત્માર્થી જીવોનું આત્મ
 તત્ત્વમાંજ સ્થાય લાગે છે; અને તેનીજ ગાંઠના આત્મા-
 ર્થીઓને રહે છે; જેણે સત્ય વિવેક ધારણ કરી, આત્મત-

ત્વની ઉપાસના-સેવના-ભક્તિ કરી, તેજ તત્ત્વજ્ઞાની કહેવાય છે આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે-હે મુનિસુવત સ્વામી ! આપ કૃપા કરો તો પરમાત્મતત્ત્વ પામીએ, એકાત્મનય-વાદનો પરિહાર કરી, અનેકાત્મનયવાદ શ્રેષ્ઠ કરી, આત્મા સ્વરૂપાલબ્ધ કરવું. શબ્દગ્રહ અને, પરગ્રહ એ બે ગ્રહણ સ્વરૂપ ગુરુગમથી અવધારવું અનુભવજ્ઞાનમા ગુરુ-ગમ વિના પ્રવેશ થતો નથી સદ્ગુરુ મુનિરાજની ઉપાસના કરવી, તેમનો વિનય કરવો. તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી ગુરુની આજ્ઞા મન વચન અને કાયાએ કરી પાળવી સદ્ગુરુ મુનિ રાજને આહારાદિક વહોગવવા ગુરુ ગામની નજીક આબ્યા હોય, તો વાજતે ગાજતે તેડી લાવવા ગુરુગજ અન્યત્ર વિહાર કરે, ત્યારે પોતાની શક્તિ મુજબ પહોચાડવા જવું ગુરુ ઉભા હોય તો બેસવું નહીં, બેઠા હોય તો ઝૂચન કરવું નહીં ગુરુ ઉભા થાય તો સર્વ શિષ્યોએ ઉભા થવું. ગુરુશ્રી વહોરવા આબ્યા હોય, તો સર્વ કાર્ય ચડતા મૂકી સામા જવું ગુરુની પાછળ ગુરુના શુભ ગાવા, તથા સર્વ લોકોની આગળ ગુરુની સ્તુતિ કરવી, ગુરુનું બહુમાન કરવું, કોઈ ગુરુરાજના અવર્ણવાદ બોલતો હોય, તો તેને અટકાવી, નિ-રૂત કરવો ગુરુરાજની નિંદા શ્રવણ કરવી નહીં. ગુરુને ત્રણ પ્રદક્ષિણ તથા ત્રણ ખમાસમણ દેઈને શાતા પુછવી, પશ્ચાત્ ખમાસમણ દેઈને અભુકિઓઅભિ તા ખામવું.

ગુરૂના સન્મુખ હાથ જોડી ખેસવું. પગ લાંબા કરી ખેસવું
 નહીં તેમ પગના ઉપર પગ ચઢાવવો નહીં. ગુરૂરાજ આ-
 જ્ઞા કરમાવે તો તે શ્રવણ કરી મનમાં અત્યંત હર્ષ ધારણ
 કરે અને લાવના લાવે કે અહો ! આજ મારાં પૂર્ણ ભાગ્ય
 કે શ્રી સદ્ગુરૂએ મારી ઉપર કૃપા કરી, આજ્ઞા કરમાવી,
 તથા ગુરૂ જે વચન કહે તે તહત્તિ કહી સ્વીકારે, તથા
 કાયા થકી સદ્ગુરૂનાં કથન કરેલાં કાર્ય કરે, એમ અનેક
 પ્રકારે સદ્ગુરૂનો વિનય સાચવી, તેમના મુખથી આત્મતત્ત્વ
 વિદ્યાનું શ્રવણ કરે. ગુરૂનો બહુ વિનય કરે નહીં, તો તત્ત્વ
 પ્રાપ્ત થઈ શકે નહીં. મુક્તિમાર્ગદર્શક, સંસારસમુદ્ર
 તારક શ્રી સદ્ગુરૂજ છે. ગુરૂ વિના સ્વછંદતાએ પુસ્તકો વાં-
 ચવાથી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ગુરૂનો વિનય વૈયાવચ્ચ
 અભ્યંતર તપમાં કહ્યો છે. ગુરૂવિનયથી જ્ઞાનાવરણીય
 કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, માટે સદ્ગુરૂ ઉપાસનાપૂર્વક
 આત્મજ્ઞાન સંપ્રાપ્તિ કરવી. આત્મજ્ઞાનથી અહંવૃત્તિનો નાશ
 થાય છે. આત્મજ્ઞાન વિના અહંવૃત્તિનું રાજ્ય પ્રવર્તવાથી,
 અનેક ધર્મ પન્થો પૃથ્વીમાં પ્રગટ થયા અને થાય છે, તેમાં
 અહંવૃત્તિનો વિલાસ છે. અહંવૃત્તિનું મૂળ અજ્ઞાન છે.
 અને અજ્ઞાન તે મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ કરે છે. જગતના જીવો
 સર્વે બાહ્ય મોહ, પ્રપંચનું સ્વરૂપ ખોટું જાણે, તો મુક્તિ
 દૂર નથી. અહંવૃત્તિથીજ દુઃખ થયાં, અને થશે, અહંવૃત્તિથીજ

ધર્મની લક્ષણો થઈ અહંવૃત્તિથીજ ધર્મ કરતા પણ ધાડ જેવું થયું છે અહંવૃત્તિનો મહિમા સર્વ જીવોને દુ ખમા રાખવાનો છે. સર્વ સસારી જીવો, જરા આખ મીચી, અતર્મા વિચારે તો માલુમ પડશે કે મારામા કેટલી બધી અહંવૃત્તિ ભરી છે ? માફ મનુષ્યત્વ અહંવૃત્તિથી કેટલું બધું બગડી ગયું છે, એમ સહેજે હૃદયમા વિચાર કરતા માલુમ પડશે અહંવૃત્તિ મનમા પ્રગટ થાય છે, માટે ક્ષણે ક્ષણે અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ તપાસવા મન તરફ લક્ષ દેવું વળી અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે

भिन्नभिन्न वेपो ग्रही, धर्मीनाम धराय ॥

અહંવૃત્તિ મનમા લહી, ધૂતે મોઢા માય ॥ ૩૯ ॥

कृष्ण चतुर्दशी सारिषु, अंधारु महाघोर ॥

કૃષ્ણ ચતુર્દશી સારિષુ, અંધારુ મહાઘોર ॥ ૪ ॥

શાવાર્થ—શ્રી મર્વંદ પ્રાપ્ત વ્યવહાર ધર્મના સમ્યગ્ વેપવિના જગતના જીવો અનેક પ્રકારના દુઃખો ધારણ કરી, ભિન્ન ભિન્ન વેપો ધારણ કરે છે. અને પોતે ધર્મી બની બેસે છે. તેઓ અહંવૃત્તિ ધારણ કરી તોળા અજ્ઞાની જીવોને પોતાની દુયુક્તિના પાસલામા સપડાવી ધૂતે છે.

પ્રથમ—વાહરેવાહ ! તમે ઠીક કહો છો શ્રીજીનેશ્વર વિના સવ 'ધર્મ'વાળાઓના વેપને અપ્રમાણીક ગણો છો, તેમાં

માં તમારો પક્ષપાત નજરે દેખાય છે.

ઉત્તર—અમો જરા પણ પક્ષપાત રાખતા નથી, અમને શ્રીવીર પ્રભુ ઉપર રાગ નથી, તેમ અન્ય ઉપર દ્રેષ પણ નથી. જેના વચનમાં વિસંવાદ હોય, અને જેનાં વચન અનુભવમાં સત્ય ભાસે, તેવા પુરૂષનો કથિત ધર્મ અમારે માન્ય છે, અને તેવા સર્વજ્ઞ ભગવંતે કથેલાં ધર્મ વેષમાં વિશેષ પ્રમાણ્યતા છે અને તેમના કથનાનુસાર ચાલવાથી સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાય છે, માટે તેવા શ્રીવીતરાગ સર્વજ્ઞ વચન વિના, અન્ય વચનમાં સર્વોંશે સત્યતા નથી; માટે અન્ય કદાચહી, અને સ્વપક્ષ સ્થાનમાંજ રસિક થઈ જગતના જીવોને કુપંથમાં લગાવે છે, તેથી તે માનનીય નથી.

પ્રશ્ન—સર્વજ્ઞ વીતરાગનાં વચન શા પ્રમાણથી સત્ય માનવાં ?

ઉત્તર—યુક્તિ અને અનુભવમાં આવે છે તેથી, તથા વળી શ્રીવીતરાગ પ્રભુનાં વચન સ્ખલાયમાન હોતાં નથી. તેથી તે પ્રમાણ છે. અન્યોના શાસ્ત્રમાં હિંસાયજ્ઞ, વિગેરે પાપકૃત્યોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સર્વ વસ્તુઓનું સ્વરૂપ સાત નયોથી વર્ણવ્યું છે. જૈનશાસ્ત્રોમાંદરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ નયોની અપેક્ષાથી એવી રીતે સ્થાપન કર્યું છે, કે જેમાં જરા માત્ર શંકા રહે નહીં.

પ્રશ્ન—જ્યારે તમે જીનેશ્વર કથિત વેષનું પ્રતિપાદન કરો છો, અને તેથી ધર્મસાધના થાય છે, ત્યારે તમારા

ભગવંતે પણ કહ્યું છે કે અન્યલિંગે અર્થાત્ અન્ય વેગે ઇષ્ટ મુક્તિ, જીવોની યાચ છે, તેથી તે અન્યલિંગ સિદ્ધ કહેવાય છે, ત્યારે તમે કેમ એકાત પોતાના કર્યનનું લિંગ પ્રતિપાદન કરો છો ?

હિતર—હે બન્ય ! હજી તને સદ્ગુણો સમાગમ થયો નથી, જો સદ્ગુણો સમાગમ થયો હોત, તો શકા રહેત નહીં સ્વલિંગે સિદ્ધ થાય તે તો રાજમાર્ગ છે, અને અન્યલિંગ સિદ્ધ થાય, તેતો છીંડીનો માર્ગ છે માટે અત્ર રાજમાર્ગે ઇષ્ટ સ્વલિંગની મુખ્યતા સ્થાપન કરી છે અન્યલિંગે સિદ્ધ થાય, તો પણ નિશ્ચય સમક્રિત તથા નિશ્ચય ચારિત્ર વિના મુક્તિ થતી નથી પૂર્વભવમા જૈનતત્ત્વનો અભ્યાસ કયો હોય, અને પશ્ચાત્ કર્મયોગે મિથ્યાત્વ કુળમા જન્મ થાય, ત્યાં વેરાગ્યાદિથી વદકલચીરીની પેઠે અન્ય લાપસાદિ લિંગ ધારણ કરે, અને પશ્ચાત્ જાતિસ્મરણ જ્ઞાતથી પૂર્વભવ સ્મરણમા આવે અને તેથી જનતત્ત્વનું શ્રદ્ધાન થાય, અને પશ્ચાત્ અતરંગમા મુખ્યગ્ આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન થાય, અને તેથી ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરી, અંતરજવાચિત્ર પ્રાપ્ત કરીને જીવ મુક્તિપદ પામે છે આવા જનાવોમા અન્યલિંગ છતાં પણ અતરંગ સમક્રિત તેઓને પ્રગટવાથી સમભાવ આવે છે, અને તેથી પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી શાસ્ત્રકારોએ પશ્ચાત્ રક્તિપદને પ્રતિપાદન કર્યું છે. કે-

ગાથા.

સેયંદરો વા આસંવરો વા, બુદ્ધો વા અહવ અન્નો વા ॥
સમભાવભાવિ અપ્પા, લહ્હ મુલ્લં ન સદેહો ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—શ્વેતાંબર હોય, દિગંબર હોય, અથવા ખુદ્દ
હોય, અને કોઈ વેદાન્તી વિગેરે હોય તો પણ જ્યારે આત્મા
સમભાવથી આત્માને ભાવીત કરે, ત્યારે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે
તેમાં સંદેહ નથી.

પ્રશ્ન—જ્યારે સમભાવ આવે ત્યારે મુક્તિ થાય, તેવો
સમભાવ તો દરેક દર્શનમાં, ધર્મમાં આવે, આવી શકે, ત્યારે
જૈનદર્શનની મહત્વતા શાથી માનવી ?

ઉત્તર:—હે ભગ્ય ! શ્રવણ કર. મુખ્યતાએ જીનેશ્વરનાં
વચન સમજ્યા વિના, અને તે ગ્રંથો વત્યાં વિના
સમભાવ આવી શકતો નથી. સમ્યગ્જ્ઞાનને જીનેશ્વર ભગવંતે
પ્રદેયું છે, માટે તેની શ્રદ્ધા કરવાથી આત્મા સ્વસ્વરૂપ
ઓળખે છે અને અન્યમતોમાં સમ્યગ્જ્ઞાનના અભાવે, એકાંત
વસ્તુની પ્રતીતિ થવાથી, કદાચહ તથા મિથ્યા આચરણ
આચરી શકાય છે માટે સમભાવની પ્રાપ્તિ અન્ય દર્શનમાં
પ્રાપ્ત થવી પ્રાયઃ દુર્લભ છે; સમ્યક્ત્વવિના સમભાવ આવવો
દુર્લભ છે રાગ દ્વેષ રહિત આત્માની સમભાવ પરિણતિ
થવામાં, જીનેશ્વરના વચન પુષ્ટાલંબન રૂપ છે. જીનેશ્વરનું

દર્શન તે સર્વંતુ દર્શન છે, શ્રી જીનેશ્વર બગવંતે સર્વ જગત જીવોમાં જેવો સ્વાભાવિક ધર્મ રહ્યો છે, તેવો કહ્યો છે તેમજ પદ્મ દ્રવ્યાદિક પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે શ્રી સર્વજ્ઞ વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ધર્મ તત્ત્વનું પતિ-પાદન કર્યું છે અન્ય દર્શનો જ્યારે એક દેશથી આત્મ ધર્મ બતાવી, અન્ય દેશમાં ખૂલ ડરે છે, ત્યારે શ્રી જીન-દર્શન સર્વ દેશથી સર્વ નયોના, સાપેક્ષપણે આત્મધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે, સર્વવસ્તુને સાપેક્ષ વચનોથી સ્વીકારે છે. તે મળથી શ્રી જ્ઞાનદધનજી મહારાજ એકવીશમાં શ્રી નમિનાથના સ્તવનમાં કહે છે કે—

જિનવરમાં સઘળાં દર્શન છે, દર્શને જિનવર ભજનારે,
માગરમાં સઘળી તટિનોં મહિ, તટિનીમાં સાગર ભજનારે—

પટદર્શન જિન અગ મર્ણાંજે ॥

શ્રીજીન દર્શનમાં મધળા દર્શનોનો નયમાર્ગજ્ઞાની અપેક્ષાએ સમાવેશ થયેલો અર્થોત્ જીન દર્શન આશયે તો, સઘળા દર્શનની આરાધના કરી કહેવાય. માગરમાં સઘળી નદીએ આવી પડે, તેમાં સમાય, પણ નદીમાં સાગરની બજના છે તેમ જિન દર્શનમાં સઘળાં દર્શન છે, પણ પ્રત્યેક દર્શનમાં જીનદર્શનની બજના છે. કારણ કે, અન્યદર્શનો, એકાંત એકેક નયથી થયાં છે, અને જીનદર્શનનો સર્વ નય પરિપૂર્ણ છે, મટે જીન-દર્શન અગી છે. અને બાકીનાં અજ છે સાપેક્ષબુદ્ધિથી જ્ઞાન

અહણુ કરે, તેા જનદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય, ન્યાયદિવાકર મહાતા-
 કિંક શ્રીસિદ્ધસેન સૂરિકૃત સંમતિતકર્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—
 શ્લોક.

સુનિશ્ચિતનઃપરતંત્રયુક્તિષુ, સ્ફુરંરિયાઃકાશ્વનમૃક્તિસંપદઃ
 તૈવૈવતાઃપૂર્વમહાર્ણવોચ્છિતા, જગત્પ્રમાણં જિનવાક્યાત્રિપ્રુવઃ
 માટે ભવ્યજીવોએ જન દર્શનની શ્રદ્ધા કરવી. જન દર્શનની
 શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાનથી માધ્યસ્થ ભાવ પ્રગટશે, તેથી અંતે સમ-
 ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. અન્ય દર્શનમાં સમભાવની પ્રાપ્તિ પૂર્વો-
 ક્ત રીત્યા છીંદી માર્ગે છે, પણ રાજમાર્ગે નથી. તેથી અમે
 સ્વલિંગની મુખ્યતા સમજી, અન્ય લિંગમાં ઉદાસી ભાવે
 રહીએ છીએ, અને અન્યલિંગથી કંઈ તરવસ્વરૂપ પમાતું નથી,
 માટે તેનો પરિહાર કરીએ છીએ. આ સંબંધી ચર્ચા ઘણી
 છે. પણ અંથગૌરવ તથા પ્રસંગાભાવે વિશેષ લખવામાં
 આવી નથી. હવે પ્રસ્તુત વિષય સંબંધી વર્ણન કરતાં
 કહેવામાં આવે છે કે તરવસ્વરૂપના અરૂ લોકો અહંવૃત્તિમાં
 મગ્ન રહી, અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કરે, પણ તેથી
 તેમના આત્માતું કલ્યાણ થાય નહીં, અને વેષમાં મમત્ત્વ-
 ભાવ ઉલટો બંધાઈ જાય, તે છુટે પણ નહીં. ત્યારે કોઈ
 કહેશે કે જનદર્શનનો વેશ પણ મમત્ત્વપ્રદ રહેશે, તેના
 ઉત્તરમાં સમજવાતું કે જનદર્શનકથિત વેષ મમત્ત્વનો નાશ
 કરે છે, કારણકે, જનદર્શનના સાધુનો વેષ જોયો પહેરે છે,

તેઓ પ્રથમતો સર્વ પાપકૃત્યોનો ત્યાગ કરે છે ગૃહસ્થાવાસના કૃત્યોનો ત્યાગ કરે છે, અને પુત્ર સ્ત્રી આદિકનો મમત્વભાવ દૂર કરી, સંસારને ત્યાગી, સર્વ પરભાવર્થી દૂર રહી જીવનદર્શનના ચિન્હ તરીકે તથા ગૃહસ્થવાસ કરતા સાધુ માર્ગ અન્ય છે, તે જોળખાવવા, તથા શરીરની ધર્મના અર્થે રક્ષા કરવા માટે, સાધુવેષ અગીકાર કરવાથી, મમત્વનો તો મૂળથી જ નાશ થાય છે, અને આત્માના શુદ્ધ પ્રકટાવવા ધ્યાન વિગેરે પ્રયત્ન થાય છે શરીરનું પણ મમત્વ રહેતું નથી, તો વસ્તુ મમત્વ કયાથી હોય ? દ્રઢ એક આત્મા વિના કોઈપણ વસ્તુ પોતાની ભાસતી નથી, તેથી જીવનદર્શનના સાધુમાં વ્યવહારવેષ અગીકાર કરતા કોઈપણ દોષ સંભવતો નથી. જેમ ઔષધ ખાતા ચરી પાળવી છે, તે પણ ધર્મના માટે છે, જેમ ક્ષેત્રને વાડની જરૂર છે, તેમ ધર્મ કરતા સાધુવેષની પણ જરૂર છે જેમ આખાના વૃક્ષને વાડોલીયાની જરૂર છે, તેમ સાધુનો ધર્મ સેવન કરતા સાધુ વેષની જરૂર છે જેમ રૂપેયામાં એકતો રૂપ હોય, અને છાપ સારી હોય, તેમ એકતો ધર્મ સત્ય, અને વેષ પણ સત્ય એમ જીવનદર્શનમાં સમજી લેવું અન્ય વેષોનો પરિહાર કરી સત્યધર્મવેષની મિદ્ધિ કર્યાબાદ, પુનઃ અહ વૃત્તિનું વર્ણન કરતા ઠહેવામાં આવે છે કે અહો ! આ જગત્તમ કાળીચૌદશના જેવું અધારૂં બ્યાપી રહ્યું છે. અર્થાત્ હનિ-

યાના જીવોમાં અજ્ઞાનરૂપ અંધારું મહાઘોર વર્તી રહ્યું છે, તે પણ અહંવૃત્તિનું જ જોર જાણવું. જેમ અંધકારથી વસ્તુને દેખી શકાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વરૂપ અંધકાર છતાં આત્મદર્શન થવું દુર્લભ છે. જેમ અંધકારથી એક બીજાને જોઈ શકાતું નથી, તેમ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી જડ અને ચૈતન્ય સ્વરૂપ જાણી શકાતું નથી. માટે તે પણ અહંવૃત્તિનો ઉદય જાણવો, અહંવૃત્તિનો ઉદય મહા બળવાન છે અહંવૃત્તિરૂપ સમુદ્રમાં સર્વ જીવો ઘૂંટી છે, વિરલા તરી શકે છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે અહંવૃત્તિનાશક કોઈ બળવાન શરણ છે ? કોઈ બળવાન વસ્તુ છે કે જેના આધારે અહંવૃત્તિને છૂટી શકાય ? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચેના હુકાથી આપે છે.

હુકા

જ્ઞાનપ્રકાશક જ્ઞાનિના, વાળીનો આધાર ॥

જગમાં વર્તે જીવને, પશ્ચમઆરમણાર ॥ ૪૧ ॥

જ્ઞાની સદ્ગુરુ સેવતાં, અહંવૃત્તિનો નાશ ॥

સત્યજ્ઞાન પ્રગટે હૃદિ, કરતું તત્ત્વપ્રકાશ ॥ ૪૨ ॥

ભાવાર્થ—જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર જ્ઞાની સદ્ગુરુનો આધાર આ જગતમાં સબ્યજીવોને વર્તે છે. પાંચમ આરામાં જ્ઞાની સદ્ગુરુની ઉપાસનાથી અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. શ્રીસદ્ગુરુની ઉપાસના થયા વિના અહંવૃત્તિની વૃદ્ધિ થયા કરે

છે ગીતાર્થના સેવનથી આત્મા, શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને સત્ય આત્મજ્ઞાનનો હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે આ કાળમાં જનવાણીમાં અનેક પ્રકારના કુર્તાક કરનારાઓ વર્તે છે પોતાના વિચારની પુષ્ટિ માટે અનેક પ્રકારની કૃત્યક્રિતયોથી જીવોને બ્રમાવે છે અહો ! સદ્ગુરુ વિના જીવ, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જોળણી શકે નહીં માટે પુનઃ પુનઃ ભક્તિમણુ છે કે સદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી શુદ્ધ નિરજન આત્મ સ્વરૂપની ઉપાસના કરવી વ્યવહારની અપેક્ષાએ આત્મા રૂપી છે, અને નિશ્ચયથી આત્મા રૂપી છે વ્યવહારથી જોતા આત્મા અનેક પ્રકારે દેખાય છે શબ્દનયથી આત્મા સમક્રિત પ્રાપ્ત કરેલોજ કહેવાય છે એમ દરેક નયથી આત્માનું સ્વરૂપ અવધારણુ નામજીવ, સ્થાપના જીવ, દ્રવ્યજીવ અને ભવજીવનું સ્વરૂપ અવધારણુ વ્યવહારથી દેવ ગુરુ અને ઠમનું સ્વરૂપ જતાવનાર ગુરુરાજ છે, અને તેમજ નિશ્ચયથી દેવ ગુરુધર્મના સમજાવનારા પણ ગુરુમહારાજ જ છે નવતત્ત્વમાં પણ આત્મા જ મુખ્યતાએ ઉપદેય છે જેણે આત્માની ઉપાસના કરી તેણે મોક્ષની ઉપાસના કરી કાળજી કે, મોક્ષ કંઈ આત્માથી ભિન્ન નથી સવર પણ આત્માનો ધર્મજ છે રેતીમાં જેમ ખાંડ વેરાણી હોય, તેને કીડીઓ વેળી ખાય છે, તેમ સૂક્ષ્મસ્વરૂપ દર્શી અન્તરાત્માઓ શુદ્ધચૈતન્ય સ્વરૂપ પોતાનું છે તે પુદ્ગલથી ન્યારૂ કરી આરાધી પ્રાપ્ત કરે છે જેમ ઠમજ પત્રને જલનો

લેખ લાગતો નથી, તેમ સફળરૂપે ઉપાસના કરનાર અંતરાત્મા-
 જીને અહંવૃત્તિનો લેખ થતો નથી. જેમ જ્વલિ, મુવને
 આગી ભરમ કરી દે છે, તેમ અંતરાત્મા જાગી, કર્મને આ-
 ગી ભરમ કરે દે છે. શ્રી વ્યાસાદિજીનિ આચાર્ય કે જે
 નેદ્યાના સંગી ગતા, તે પણ આત્મજ્ઞાન બાવનાથી દેવજ્ઞ-
 જ્ઞાન પામ્યા. શ્રી ભગવદગ્રંથ પણ આત્મજ્ઞાનથી સુક્ષ્મ
 પામ્યા, શ્રી ગૌતમસ્વામી પણ આત્મસ્વરૂપ ચિંતનથી
 દેવજ્ઞજ્ઞાન પામ્યા. આત્મસ્વરૂપના ઉપયોગમાં વત્યો વિના
 અનેક કષ્ટ ક્રિયાઓ, તપ જપ કરવાથી, પણ આત્મા શુદ્ધ
 થતો નથી. વિરલા પુરૂષો આત્મતત્ત્વની આરાધના કરે છે.
 દેટલાક પુરૂષો તે હું આત્મા છું કે જટ છું, તેવું પણ
 સ્વરૂપ સમજતા નથી. તેવા જીવોને જ્ઞાની સફળરૂપ ચરણ
 છે. જ્ઞાની શુદ્ધ વિના મોક્ષમાર્ગ સ્વરૂપ સમજતું નથી.
 માટે ભવ્યજીવોએ જ્ઞાનીની ઉપાસના કરવી. પિસ્તાલીથ
 આગમનું રક્તચ સમજાવનાર પણ જ્ઞાની મુનિરાજ છે. માટે
 આ કાળમાં વિશેષતઃ શુદ્ધની ઉપાસના કરવી. જેમ સૂર્ય
 ઉગતાં અંધકાર સ્વતઃ દૂર થાય છે તેમ જ્ઞાની શુદ્ધની વાણી
 શ્રવણ કરતાં, અહંવૃત્તિ પલાયન કરી જાય છે. કોઈ
 પુરૂષ, શુદ્ધના અંધકારને નાશ કરવા તેના સામી તરવાર
 ચલાવે, યા જાંદુક ફેડે, વા લાકડીઓ મારે, પણ તેથી જરા
 માત્ર તેમનો નાશ થતો નથી પણ તેમાં નાનો સરખો દીપક લેઈ

જવાથી અધિકાર તુરત નાશ પામે છે. તેમ જ્ઞાનીશુદ્ધ સેવતાં
 અહ વૃત્તિરૂપ અધિકારનો તુરત નાશ થાય છે હાલના સ-
 મયમા શુદ્ધ શરણ્ય છે. પ્રદેશીરાજ મહામિથ્યાત્વી હતો
 પુણ્ય પાપ માનતો નહતો, તથા જીવ પણ માનતો નહતો.
 પચ્ચભૂતનુ પૂતણુ શરીર છે, તે વિના જીવવસ્તુ, અન્ય
 નથી, એવું તે માનતો હતો પણ કેશી કુમારની પાસે આગ્યો
 ત્યારે તેના હૃદયમા જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થયો, અને જૈન
 ધર્મ અગ્રીકાર કયો તેનો વિશેષ વિચાર અમારા બનાવેલા
 પચ્ચશતી નામના (પરમાત્મ દર્શન) ગ્રંથમા જોઈ લેવો તે-
 મજ્ઞાની અદ્વૈતશુદ્ધની કેવી રીતે ભક્તિ કરવી તેની વિધિ
 અમારા બનાવેલા અનુભવપચ્ચવિશતિ નામના ગ્રંથમાથી
 જોઈ લેવી. આસ્થાને તેનો વિશેષ અધિકાર લખ્યો નથી. શુદ્ધ
 સેવા સબધી નીચે લખેલું પદ અનુભવવું —

પદ.

ગુરુગમર્થા માઈ જ્ઞાન ગ્રહો તુમ, ગુરુ દેવતા ગુરુ દીવો ।
 ગુરુ આલોને ગુરુ છે પાલો, ગુરુ ગીતારથ જગજીવો-ગુરુ૦।૧।
 ગુરુરૂપાર્યા જ્ઞાન જ પ્રગટે, વિવટે મિથ્યામલ ભારી ॥
 ચિરજીવજો ગુરુગીતારથ, મુહતા વેઢલી તારી-ગુરુ૦।૨।
 દેવગુરુ દો દેર્લા સજ્જન, વન્દો પહેલા કિસકુ માઈ ॥
 સપકારી ગુરુવન્દન પહેલા, સત જનોઈ દીયું વતાઈ ગુરુ૦।૩।

ગુરુને દેરવી વન્દન કરવું, નમ્રવચનને ઉચ્ચરવું ॥
 હાથ જોડકર સુણો દેશના, ગુરુવિનયે મનહું ધરવું ગુરુ૦૪૧
 સમક્રિતદાયક સદ્ગુરુદર્શન, વિધિયે કરજ્યો નરનારી ॥
 પ્રાણાંતે પળ ગુરુની આણા, લોપો નહિ હિમ્મતધારી—ગુરુ૦૫૬
 જેના માથે સદ્ગુરુ નહીં તે, નગુરા દુઃખ લહેશે ભારી ॥
 સેવો ગુરુને જ્ઞાન જ અર્થે, સમજ સમજ મન સંસારી—ગુરુ૦૬૧
 ગુરુની ભક્તિ કરજો પ્રેમે, શ્રદ્ધા મન લાવી સારી ॥
 બુદ્ધિસાગર વન્દો સદ્ગુરુ, હું જાવું તમ વલિહારી—ગુરુ૦૭૧

ઇત્યાદિ સદ્ગુરુ મહિમા અપરંપરા છે. સદ્ગુરુ સદા-
 રાધ્ય છે. તેમના સંઘથી અહંવૃત્તિનો નાશ છે. હવે સદ્-
 ગુરુ સેવનથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. તે બતાવે છે.

તુદા.

ગ્રાહ્યગ્રાહ્યવિવેકતા પ્રગટે ઘટમાં સ્પષ્ટ ॥

સૂક્ષ્મભેદ વિચારણા, હોવે જ્ઞાન અદૃષ્ટ ॥૪૩॥

ભેદજ્ઞાનથી ભેદતા, હંસચન્દ્રને ન્યાય ॥

પુદ્ગલ ચેતન લક્ષણો, બિન્ન બિન્ન પરચાય ॥ ૪૪ ॥

ભાવાર્થ—શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની ઉપાસના કરવાથી
 આદ્યાઆદ્યનો વિવેક ઘટમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટે છે, અને જ્ઞાન

દર્શન ચ રિત્રવીર્યસુખાદિ અનંત ગુણોનો લોકતા હું આ-
ત્મા છું, હું લાવ સ વરમય છું, પુદ્ગલોની બનેલી અનેક કર્મ
વર્ગણાઓ આત્માના અસખ્ય પ્રદેશે લાગેલી છે, તે મારે
લોભ્ય નથી કારણ કે વર્ગણાઓમા વર્ણ, ગંધ, રસ, અને
સ્પર્શ રહેલો છે ફરેક વર્ગણાઓમા સમયે સમયે ઉત્પાદ
વ્યય થઈ રહેલો છે વર્ગણાઓમા સક્રિયપણુ છે ઔદારિક
વર્ગણા, વૈક્રિય વર્ગણા, તૈજસ વર્ગણા, આહારક વર્ગણા,
લાષા વર્ગણા, શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણા, મનોવર્ગણા, અને
કાર્મણુ વર્ગણા છે. આ આઠ વર્ગણા અનાદિકાળથી આત્માના
પ્રદેશોની સાથે લાગી રહી છે અલબ્ધ જીવને આઠ વર્ગણા
જીવને અનાદિ સાત લાગે વર્તે છે જે જે સિદ્ધાત્માઓ થયા
તેઓએ આઠ વર્ગણાઓનો બિલકુલ સબધ છોડયો, અને
તે છુટેલી વર્ગણાઓ ચૌદ રાજલોકમા રહી, અને તે કારણ
યોગે અન્યપરિણામને પણ પામે છે આ આત્માની સાથે
પણ આઠ વર્ગણાઓ લાગી છે, પણ તે પ્રત્યેક વર્ગણાઓ
પોતપોતાનું જુદું જુદું કાર્ય કરે છે રાગ અને દ્વેષથી
સમયે સમયે આત્મા, અનંત કર્મ વર્ગણાને ગ્રહણ કરે છે
આ વર્ગણાઓ અનંતાનંત પરમાણુની બનેલી હોય છે પહે-
લીના કરતા બીજામા અનંત પરમાણુઓ વિશેષાધિક
હોય છે એમ ઉત્તરોત્તરની વર્ગણાઓમા અનંતાનંત વિશેષ
પરમાણુઓ બાધવા. આત્મા ચૌરાશી લાખ જીવયોનિમા

શરીર ધારણ કરી, કેટલીક કર્મવર્ગણાઓને ઘડણુ કરે છે, અને કેટલીક કર્મવર્ગણાઓને છોડે છે. શરીરમાં રહેલો આત્મા પોતાની પાસે રહેલી કર્મ વર્ગણાઓને ઘડણુ કરે, છે. દરેક વર્ગણાઓના પરમાણુઓમાં સમયે સમયે વર્ણ, રસ અને ગંધનો ઉત્પાદવ્યય થયા કરે છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શની વર્ગણાઓમાં પડ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ પરિણમી રહી છે. આ જીવે અનંતી કર્મવર્ગણાઓને ઘડણુ કરી. રાગ અને દ્વેષના યોગે આત્માએ કર્મવર્ગણાઓનું ઘડણુ કર્યું, પણ એમાં તત્ત્વથી વિચારી જોતાં જઠભૂતકર્મ વર્ગણાઓમાં આત્માને કાંઈ ગ્રાહ્યપણું નથી. વર્ગણા જડ છે અને આત્મા જ્ઞાનવાન છે. આત્માને આત્મત્વ જાતિ છે અને પુદ્ગલની પુદ્ગલત્વ જાતિ છે, આત્મા અરૂપી છે અને વર્ગણાઓ રૂપી છે. આત્મા અક્રિય છે, અને વર્ગણાઓ સક્રિય છે, આત્માઓ અવિનાશી છે, અને વર્ગણાઓ વિનાશ ધર્મવાળી છે. આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરિણમી છે, અને તેમાં અનંત સુખ રહ્યું છે. પુદ્ગલમાં સુખ ગુણ નથી. આત્મા લોહાલોકને પોતાના જ્ઞાનમાં વિષયભૂત કરે છે અને પોતાના સ્વરૂપને પણ જ્ઞાનમાં સ્વેચ્છે વિષયીભૂત કરે છે. તેથી આત્મા સ્વપર પ્રકાશક કહેવાય છે. સ્વપર પ્રકાશક ગુણ અજીવ પદાર્થોમાં થયો નથી, અને થશે પણ નહિ. સુખ ગુણ જાણવાની શક્તિ તથા લોગવવાની શક્તિ આ

તમામા રહી છે તેથી આત્મા અનત સુખનો ભોગી કહેવાય. છે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાજ સુખનો અનુભવ પામે છે પરસ્વરૂપમા રમણ કરવાથી, ત્રિકાલમા પણ સુખનો અનુભવ થઈ શકતો નથી. બાહ્ય પદાર્થોમા જે સુખની બુદ્ધિ થાય છે તે મુક્ત બ્રાન્તિજ છે જડ પદાર્થોમા જે જીવો રાચી-માચી રહેલા છે, તે જીવો કદાપિ કાળે સુખાનુભવ કરી શકતા નથી આઠ વર્ગજીવોને પુદ્ગલ જાણી, અગ્રાદ્યતા રૂપે સ્વીકારે. તેમજ આઠ ઈર્મ, છ લેશ્યાઓ, પાંચ શરીર, છ સંસ્થાન, મન વચન કે કાયાના યોગમા આત્મા નથી, તેથી આત્માને ઈર્મોદિક શ્રાદ્ધ નથી બાહ્ય દેખાતા દ્રશ્ય તથા અદ્રવ્ય પદાર્થો પુદ્ગલ રહ્યો છે, તે પણ આત્માને શ્રાદ્ધ નથી અશ્રાદ્ધ એવી પુદ્ગલ વસ્તુને, આત્મા ગ્રહણ કરી, ચારગતિમા પરિક્રમણ કરે છે પુણ્ય અને પાપના પુદ્ગલો પણ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે પુણ્યના પુદ્ગલો શુભવર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા છે, અને પાપના પુદ્ગલો અશુભવર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા છે પુણ્યના પુદ્ગલોથી શુભ વિપાકોદય શાતાવેદનીયરૂપ ભોગ ભોગવવો પડે છે પુણ્ય અને પાપની ચતુર્ભંગી થાય છે પુણ્યાનુભધી પુણ્ય, પાપાનુભધી પુણ્ય, પાપાનુભધી પાપ, પુણ્યાનુભધી પાપ, આ ચારભંગીનું વિશેષ વિવરણ આત્મ શકિતપ્રકાશ નામનો અમારો બનાવેલો ગ્રંથ છે, તેમાથી

જોઈલેલું. અત્રતો આમન્યતઃ વર્ણન કર્યું છે. પુણ્ય અને
 પાપનાં પુણ્યલો પણ આત્માથી જુદાં છે. આત્મા, પુણ્ય અને
 પાપથી ભિન્ન છે એમ સમજીને તેમાં રમણતા કરવી, પુણ્યલ
 દ્રવ્યના સ્કંધો અલોચ્ય અને અગ્રહ્ય છે, પણ ચેતન વિ-
 ભાવદશાથી, તેનો ગ્રહણકર્તા તથા ભોક્તા અનાદિકાળથી
 આત્મા બન્યો છે; અલવી જીવને પુણ્ય પાપ અનાદિ અનં-
 તમે લાંગે છે, અને લબ્યજીવને પુણ્ય ને પાપ અનાદિસાંત
 લાંગે છે. પુણ્ય સુવર્ણની બેડી છે, અને પાપ લોહની બેડી
 છે. પુણ્ય છાયા સમાન છે, અને પાપ તરફ સમાન છે.
 પુણ્ય વ્યવહારથી આદરવા લાયક છે અને નિશ્ચયથી ત્યાગ
 કરવા લાયક છે. પુણ્યલ સ્કંધો જે જે આત્માની સાથે
 લાગ્યા છે, તે સર્વ રાગ અને દ્વેષથી લાગ્યા છે. જ્યારે રાગ
 અને દ્વેષનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે રૂપ પુણ્યલ-
 સ્કંધોનું આવાગમન આત્માની સાથે થતું નથી. રાગદ્વેષ
 પરિણતિથી કર્મ ગ્રહણ થાય છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવા
 અત્ન કરવો જોઈએ, રાગ અને દ્વેષના પણ ચાર ભેદ છે.
 શુભરાગ, અને અશુભરાગ; અને શુભદ્વેષ, અને અશુભદ્વેષ,
 એ ચાર ભેદો છે તે પણ નિશ્ચયથી અગ્રહ્ય સમજવા.
 રાગ અને દ્વેષ ગુણસ્થાનકની હદે નાશ થાય છે, માટે
 તેનો નાશ કરવા વ્યવહાર ચારિત્રને અંગીકાર કરવું.
 શુભ રાગથી અશુભ રાગનો નાશ થાય છે, અને શુભ દ્વેષ

થી અશુભ દેષનો નાશ થાય છે અનુક્રમ દશાએ રાગદેષનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો પણ રાગ દેષમા સમાવેશ થાય છે તેનું સ્વરૂપ શ્રી યશો- વિજયજી ઉપાધ્યાયકૃત અધ્યાત્મમતપરીક્ષામા સારી રીતે વર્ણવ્યું છે વિભાવ દશાનું મૂલ કારણ રાગ અને દેષ છે. વિભાવ દશામા રમણતા કરવાથી, અશુદ્ધ પદ્ધત્કારકનો કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી થયો છે, તેથીજ પરવસ્તુમાં અહં- અને મમત્વ અધ્યાસ બધાયો છે માટે વિભાવદશા પણ અગ્રાહ્ય સમજી, તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ પણ અગ્રાહ્ય જાણી, ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, પુણ્યક અને કાલ આ પચદ્રવ્યથી આત્મેદ્રવ્ય લિન્ન ઉપાદેય છે નવતત્ત્વમા પણ અણુ, પાપ, આશ્રવ અને બધ તત્ત્વ- ત્યાગ કરવા લાયક છે અને પુણ્ય વ્યવહારથી ગ્રાહ્ય છે, અને નિશ્ચયથી ત્યાગ કરવા લાયક છે, સવર, મોક્ષ અને નિર્જેરાતત્ત્વ ઉપાદેય છે વિવેકદષ્ટિથી જોતા શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વ ઉપાસ્ય છે, તેની ઉપામના કરવાથી આત્મા તેજ પરમાત્મા રૂપ થાય છે, આત્માના ગુણપર્યાયનું સ્મરણ, ધ્યાન, નિદિ- ધ્યાસન કરવું આત્મા તેજ પ્રભુ છે ક્ષણે ક્ષણે આત્મસ્વરૂપ ઉપયોગીથી સ્મરવું તે સળાધી તાદિક ન્યાયવિશારદ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય ગાવે છે કે—

પદ.

પરમ પ્રભુ સવ જન શબ્દે ધ્યાવે, જવ લગ અન્તર ભ્રમ નભાગે ॥
તવ લગ કોડ ન પાવે, પરમ૦ ॥૧॥

સકલ અંશ દેસે જગ જોગી, જોં રવીણુ સમતા આવે ॥
મમતા અન્ય ન દેસે યાકો, ચિત્ત ચિન્હુ ઓર ધ્યાવે પરમ ॥૨॥
સહજ શક્તિ અરુ ભક્તિ સુગુરુકી, જો ચિત્ત જોગ જગાવે ॥
ગુણપર્યાય દ્રવ્ય શું અપને, તો લય કોડ લગાવે પરમ૦ ॥૩॥
પઠત પુરાણ વેદ અરુ ગીતા, સૂરખ અર્થ ન પાવે ॥

ઇન ઉત ફરત લહતરસ નાંહિ, જ્યું પશુ ચરવત ચાવે પરમ ॥૪॥
પુદ્ગલશું ન્યારો પ્રભુ મેરો, પુદ્ગલ આપ છીપાવે ॥

ઉનસે અન્તર નાંહિ હમારે, અવ ક્યાં ભાગ્યો જાવે પરમ૦ ॥૫॥
અકલ અલખ અરુ અજર નિરંજન, સો પ્રભુ સહજ કહાવે ॥

અન્તરજાર્મી પૂરણ પ્રગટ્યો, સેવક જસ ગુણ ગાવે. પરમ૦ ॥૬॥

પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ લક્ષ્મી
સ્વામી આત્માને સર્વે પુરૂષો શબ્દથી ધ્યાવે છે. આત્મા
આત્મા એમ સર્વ કહે છે, પણ તેથી કંઈ કાર્યસિદ્ધિ થતી
નથી. જ્યાં સુધી જડ અને ચેતનનું જ્ઞાન થતું નથી. અને
જડમાં ચેતન બુદ્ધિ છે, બહિરાત્માભાવરૂપ બ્રમણ વર્તે છે,
ત્યાં સુધી કોઈ આત્મરૂપ પરમ પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરી શકતા

નથી અષ્ટપદ્ધતિ, અને સાતનય, ચારનિષ્ઠેષાવડે, સમ્યગ્ આત્મ
સ્વરૂપ સર્વાંશે પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને મુનિરાજે કે જે પોતાના ગુણોને
પોતાના સ્વરૂપમા જોડનારા યોગિયો છે તે જાણે છે ક્ષણ ભા-
વમા પણ સમતા જો આવી જાય, તો આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો
અનુભવ પ્રકાશ કરી શકે છે જ્યારે આત્મા રાગદ્વેષ, માન,
અપમાન, કીર્તિ, અપકીર્તિ, શત્રુ, મિત્ર, પ્રિય, અપ્રિય,
ગુણ, મણિ, વદક નિદક, ઉપગ્ર મમલાવ ધારણ કરે છે,
અને એક આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાજ ઉપયોગલાવે એ
કાશ્યપિત્તથી વર્તે છે, ત્યારે સહજાનદનો અનુભવ કરી
શકે છે મમતામા અધ થયેલા પુરૂષો કે જેનું ચિત્ત ચારે
તરફ ફરતું છે, તેઓ પગ્મ પ્રભુસ્વરૂપ આત્માને અનુભવ
અશુધી દેખી શકતા નથી. જ્યારે સ્વાભાવિક આત્મશક્તિ-
ઓની સ્ફુર્ણ થાય છે, સદ્ગુણની લક્ષિત હૃદયમાં જાગૃત થાય
છે, સદ્ગુણ ઉપદિષ્ટ આત્મસ્વરૂપમા ચિત્ત સ્થિતતાને પામી
ધ્યાન કરે છે, અને આત્માના ગુણ પચાચનુ જ્ઞાન ધ્યાન થાય
ત્યારે કોઈ લબ્ય પુરૂષ લયયોગ, સ્વરૂપાવસ્થાનમય પ્રાપ્ત
કરે છે પુરાણ, વેદ અને ગીતાનો અભ્યાસ કરતા, મૂર્ખ
સાપેક્ષ બુદ્ધિ વિના સમ્યગ્ અર્થ પામી શકતો નથી અનેક
પ્રકારની વનસ્પતિઓનું ચર્વણ કરનાર પશુ, રસનો આ-
સ્વાદ પ્રાપ્ત કરતું નથી તેમ વિચારશૂન્ય અને જ્ઞાન
નયોના જ્ઞાનહીન પામરમનુષ્ય આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો

નથી. પુદ્ગલના બનેલા દેહથી આત્મા ન્યારો છે. પોતે પુદ્ગલમાં રહ્યો છે, તેનું કારણ કર્મ છે. જેમ શેલડી પરાળમાં ઢાંકી છતાં છુપાતી નથી. તથા જેમ છાળડીથી સૂર્યનું આચ્છાદન થઈ શકતું નથી. તેમ શરીરમાં રહેલો આત્મા જ્ઞાનીઓને દેખાયા વિના રહેતો નથી, કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શન આત્માના ગુણો છે. તે સ્વતઃ પોતાના સ્વરૂપને જાણી તથા દેખી શકે છે. એમ શ્રી ઉપાધ્યાયજી પરોક્ષ જ્ઞાનદ્વારા અનુભવદષ્ટિથી અને જ્ઞાનવડે કહે છે, કે અમારે પરમપ્રભુ આત્માથી અંતર નથી. અંતરનું કારણ બહિરાત્મદશા હતી. બહિરાત્મદશાનું કારણ અજ્ઞાન હતું. અજ્ઞાન ટળવાથી, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, અને તે સમ્યગ્જ્ઞાન કાંઈ આત્માથી ન્યાડું નથી. સમ્યગ્જ્ઞાનમાં આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તો સાક્ષાત્ થયેલો આત્મા શી રીતે દૂર થઈ શકશે, અર્થાત્ તે દૂર થઈ શકનાર નથી. એમ પરમભક્તિદ્વારા કહે છે, વળી આત્માનું સ્વરૂપ બતાવે છે. આત્મા કળારહિત છે. બાહ્યથી દેખાતી અંદ્રાદિકની કળા વૃદ્ધિ અને ક્ષીણતાને પામે છે, આત્માની સઠળ કળા છે, તે ઉપશમસમક્રિત, ક્ષયોપશમસમક્રિત અને ક્ષાયિક સમક્રિત પ્રાપ્ત થતાં પ્રતિભાસે છે, વળી આત્મા અલક્ષ્ય છે, સ્પર્શેન્દ્રિયનાં આઠ ગુણ છે, સ્પર્શેન્દ્રિય, સ્પર્શને જાણી શકે છે. પણ પ્રભુ અરૂપી આત્મસ્વરૂપને જાણી શકતી નથી. રસનેન્દ્રિય

રસને, પ્રાણેન્દ્રિય પ્રાણને, અક્ષુઁન્દ્રિય રૂપને, શ્રોત્રેન્દ્રિય
 શબ્દને, અને મન રૂપી પદાર્થને બાણી શકે છે આત્મા
 અરૂપી છે, તેથી તે અતીન્દ્રિય છે, અને અતીન્દ્રિય આ-
 ત્મસ્વરૂપ અનુભવ જ્ઞાન તથા કેવળજ્ઞાન વિના લક્ષમા આવી
 શકે નહિ, માટે આત્મા અલબ્ધ કહેવાય છે આત્માને જન્મ
 જરા મરણ નથી, કારણ કે નિશ્ચયનયથી આત્મા અનાદિ-
 કાળથી છે અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ કદિ ઉત્પન્ન
 થયું નથી અને યનાર નથી આત્મા વ્યવહારદૃષ્ટિથી કર્મયોગે
 શરીરગદિ ધારણ કરે છે, તેની અપેક્ષાએ જન્મ, જરા, મરણ
 ધારણ કર્તા કહેવાય છે જન્મ, જરા, અને મરણરૂપ અશુદ્ધ
 પર્યાય તે આત્માના શુદ્ધપર્યાયથી ભિન્ન છે શુદ્ધપર્યાય-
 રૂપ ધર્મ ઉપાસ્ય છે, અને ઉપાસક આત્મા છે અશુદ્ધપ-
 ર્યાય ત્યાજ્ય છે, અને તેનો ત્યાગ કરનાર શુદ્ધપર્યાય રમણ
 કર્તા આત્મા કહેવાય છે ગતિપર્યાય, દેહપર્યાયાદિનો ત્યાગ
 કરવાથી, આત્મા પરમાત્મરૂપે પ્રકાશે છે આત્મા નિરજન
 કહેવાય છે શુદ્ધ નિશ્ચયનયનથી જોતા આત્મા કર્મરૂપ અ-
 જનવી રહિત છે, અને વ્યવહારથી પરભાવમા ગમણ કરે
 છે, ત્યા સુધી કર્મરૂપ અજનવાળો કહેવાય છે વસ્તુત
 જોતા કર્મરૂપ અજન આત્માનો ધર્મ નથી, અને જે પોતાનું
 સ્વરૂપ નથી, તેમા ગમણ તે અજ્ઞાનીનું લક્ષણ છે. જે જે
 જ્ઞાની મહાત્માઓ થઈ ગયા, તેઓ આત્મજ્ઞાનધ્યાનમા ગમણતા

કરી, તિરોભાવ ઋદ્ધિનો આવિર્ભાવ કરી શુદ્ધ સિદ્ધ બુદ્ધ થયા. પંચશતિ નામના અમારા બનાવેલા ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે

તિરોભાવ નિજ ઋદ્ધિનો, આવિર્ભાવ પ્રકાશ ॥

પરમાત્મપદ તે કહ્યું, તે પદરૂપહુંઆસ ॥ ૧ ॥

પરમાત્મ સ્વરૂપ એજ સારમાં સાર આદેયમાં આદેય છે. અનંત ગુણથી વિરાજીત શુદ્ધાત્મા, અંતર્યામી ધ્યાનથી પૂર્ણ પ્રકટે છે. જરા માત્ર પણ પોતાના ગુણમાં ન્યૂનતા રહેતી નથી; એમ આત્મઉપાસક, આત્મપ્રભુસેવક શ્રીયશો વિજયકૃત પોતાના સ્વરૂપનું ગાન કરે છે. આવી રીતે ગ્રાહ્ય આત્મસ્વરૂપ જાણી, ધ્યાનશતકમાં કથન કરેલા ધ્યાન પ્રયોગે સ્વવીર્ય પ્રગટ કરી શુદ્ધાત્માની ઉપાસના કરી પૂજ્ય બને છે, ચતુર્થગુણસ્થાનકથી ઉપશમ સમકિત, ક્ષયોપશમસમકિત, અને ક્ષાયિકસમકિતથી આત્મસ્વરૂપની ઉપાસના કરાય છે, તથા વળી ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી ઉપશમ ચારિત્રથી, અને ક્ષયોપશમ ચારિત્રથી, શુદ્ધ ચરણની ઉપાસના થાય છે. અષ્ટમગુણસ્થાનકથી, ક્ષયકશ્ચેષ્ટિએ ચઢેલો આત્મા કર્મપ્રકૃતિઓને ખેરવતો, નવમા દશમા ગુણઠાણને સ્પર્શતો, બારમા ગુણઠાણે આવે છે. બારમા ગુણઠાણે ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન છે, અને ત્યાં દર્શના વરણીય કર્મનો પણ ક્ષયોપશમભાવ છે. બારમા ગુણ-

ઠાણાને અતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અતગય, એ ત્રણ કર્મનો ક્ષય કરે છે, મોહનીયકર્મનો નાશ, દશમા ગુણ ઠાણે કરે છે, એમ ચારઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી આત્મા તેરમા ગુણઠાણે આવે છે, અને ત્યાં સયોગી કેવલી કહેવાય છે શરીર છતાં આયુષ્યની મર્યાદાએ કેવલજાની ભવ્ય જીવોને ધર્મઉપદેશ આપે છે આયુષ્ય મર્યાદા પૂર્ણ થતા, શુક્લ ધ્યાનના ચરમ બે પાયાનું ધ્યાન કરી, ગુણ-ઠાણાતીત થઈ, એક સમયમા ઉર્ધ્વ ગમન કરી, સમ ત્રેણિએ મિદ્ધશિલાની ઉપર—એક ચોજનના ચોવિશ ભાગ કરીએ તેમા ત્રેવિશ ભાગ નીચે મૂકી ચોવિશમા ભાગની ઉપર માદિ અનંતમે ભાગે પગ્માત્મ રૂપે સમયે સમયે અનંત સુખના લોકતા થઈ વિરાજે છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો ભોગ તેજ નિશ્ચયનયથી જોતા ગ્રાહ્ય છે, અને તેમાજ રમણતા કરવી ઇષ્ટ છે આવી રીતે સૂક્ષ્મલેદની વિચાગ્ણાથી, અનંતજ્ઞાન કે જે ઇન્દ્રિયોથી નહિ દેખાયલું એવું હૃદયમા પ્રગટ થાય છે, અને તેથી અહ વૃત્તિ સમૂહત લેદજ્ઞાનથી નાશ પામે છે લેદજ્ઞાન, હંમની ચચુ માફક છે હંમ પોતાની ચચુથી હૃદ્ય અને પાણી બેને લિન્ન કરી, હૃદ્યનું પાન કરે છે, તેમ આત્મા પણ વિવેક દષ્ટિ લેદજ્ઞાન રૂપ ચચુથી જલ સમાન પુરંગલ વસ્તુ અને દુગ્ધ સમાન ચૈતન્ય વસ્તુ લિન્ન કરી ચૈતન્યસ્વરૂપે ગ્રહે

છે. સમ્યગ્ લેહજ્ઞાનથી આત્મા જડ અને ચૈતન્યલક્ષણોને
લિન્ન લિન્ન પણે પારખી શકે છે.

દુહા

કાયાદિપર્યાય સહુ, પુદ્ગલના પર્યાય ॥

આત્મપ્રદેશે કર્મ પળ, પુદ્ગલકાર્ય સોહાય ॥ ૪૫ ॥

ચેતન પળ જડસંગતે, જડતારૂપ જણાય ॥

તિરોભાવ નિજ શક્તિથી, આચ્છાદનતા થાય ॥૪૬॥

અહંવૃત્તિ આચ્છાદતી, અન્તર નિજગુણશક્તિ ॥

અહંવૃત્તિતા જો ટલે, પરમાત્મપદ વ્યક્તિ ॥ ૪૭ ॥

કાયા લેશ્યાદિ સર્વ પુદ્ગલ સ્કંધોના પર્યાય છે. આ-
ત્માના પ્રદેશોની સાથે ક્ષીર નીરવત્ત પરિણામે કર્મ પણ
પુદ્ગલ પર્યાયો છે. અહો !! ચેતન પણ જડની સંગતિથી
જડ જેવો બની ગયો છે. અને તેથી આત્માના અનંતગુણો
સૂર્યતેજ જેમ વાદળથી ઢંકાય છે, તેમ કર્મયોગે આચ્છા-
દિત થયા છે. આત્માના ગુણો તિરોભાવે વર્તે છે, તે જેમ
જેમ કર્માવરણ જેવે પ્રમાણમાં ટળે છે, તેતે પ્રમાણમાં
આવિર્ભાવતાને પામે છે, જ્ઞાનાવરણીયકર્મોનો ક્ષયોપશમ,
વા ક્ષાયિકભાવ થવાથી, જ્ઞાનગુણ આવિર્ભાવતાને પામી,
સ્વપરનો પ્રકાશ છે. દર્શનવરણીયકર્મનો ક્ષયોપશમ વા
ક્ષાયિકભાવ થતાં, દર્શનગુણ-આવિર્ભાવતાને પામે છે. વે-

દનીયકર્મનો ક્ષય થતા અવ્યાપાધ સુખ આત્મામા પ્રગટે છે, મોહનીયકર્મનો ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, તથા ક્ષાયિકભાવ થવાથી સમક્રિતગુણ તથા ક્ષાયિક ચારિત્રગુણ પ્રગટે છે આયુષ્યકર્મનો ક્ષય થતા આત્માની સાદ્ધિ અનતી સ્થિતિ પ્રગટે છે, નામકર્મનો નાશ થતા અરૂપીગુણ આત્માનો આવિર્ભાવતાને પામે છે ગોત્રકર્મનો નાશ થતા આત્માનો અગુરૂ લઘુગુણ આર્વિભાવને પામે છે અતરાય-કર્મનો ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિકભાવ થતા, અનતદાન, લાભ, લોભ, ઉપલોભ, અનતવીર્યગુણ આત્મામા પ્રગટે છે આત્માના અનતગુણો અનાદિકાળથી શક્તિભાવે છે, પણ કર્મોવગ-ણથી વ્યક્તિભાવે થયા નથી પણ ત્યારે કર્મોવરણ દ્વર થાય છે, ત્યારે સ્વત અનતગુણો પોતપોતાના કાર્યગુણથી પ્રકાશ કરે છે કર્મ છતાં આત્માની ઋદ્ધિ તિરોભાવે વર્તે છે, અને કર્મોભાવે આત્માની ઋદ્ધિ પ્રગટભાવે થાય છે કર્મની એકશોઅઠાવન પ્રકૃતિયો આત્માની માથે બધાએલી છે, કર્મનું કારણ પણ વિચારી જોતા ગગદ્વેષમય અહવૃત્તિ જણાય છે, માટે પોતાના આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખાદિગુણોને આચ્છાદન કરનારી વસ્તુગયા અહવૃત્તિ જ છે, હવે જો મહાહુ બદાયિકા અહવૃત્તિતા ટળે, તો આત્માના અનતગુણો શક્તિભાવે રહેલા છે તે વ્યક્તિભાવે થાય, જેમ જેમ આત્મગુણ ગમણ, તેમ તેમ

આત્મગુણો પ્રકાશતા જાય છે. અને તે તે અંશે અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. જે જે અંશે નિરૂપાધિપણું, તે તે અંશે અહંવૃત્તિ નાશદ્વારા ધર્મની પ્રગટતા થાય છે. શ્રી ઉપાધ્યાયજી પાણુ કહે છે કે—

જે જે અંશે રે નિરૂપાધિકપણું, તે તે જાણો રે ધર્મ;
સમ્યગ્દૃષ્ટિ રે ગુણટાણા થર્કા, જાવ લહે શિવશર્મ.

આત્મજ્ઞાની અલ્પજીવનમાં પ્રબલ પુરુષાર્થથી સ્વસાધ્ય સિદ્ધિ કરે છે. અહંવૃત્તિનાશક જ્ઞાન છે, માટે આત્મજ્ઞાન સંપ્રાપ્ત કરવું. આત્મઅજ્ઞાનથીજ સંસારકાર્યમાં પુનઃ પુનઃ ચિત્તવૃત્તિ પરિભ્રમે છે, અને તેથી સ્વગુણુરમણુતામાં પ્રેમ થતો નથી. જ્ઞાનદશા ભજતાં પરપરિણુતિ સહેજે ટળે છે. કહ્યું છે કે—

જ્ઞાનદશા જે આકરી, તેહ ચરણ વિચારો; ॥

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહીં કર્મનો ચારો. આત્મ ० ॥

જ્ઞાનદશા જે આકરી કહેતાં શુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણુતા રૂપ તેજ ચારિત્ર જાણો. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ જ્ઞાનોપયોગે આત્મા જ્યારે વર્તતો હોય, ત્યારે કર્મનું આવાગમન થતું નથી. વળી કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

આત્માઽજ્ઞાનં હિ વિદુષામાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે ॥

તપસાપ્યાત્મવિજ્ઞાનહીનૈસ્તત્તુ ન શક્યતે ॥ ૧ ॥

આત્મઅજ્ઞાનથી પુણ્ય પદાર્થ જેવા કે શરીર, મન
વાણી, લેશ્યાદિમા આત્મત્વ ભ્રમ ધારણ કરતા કર્મચક્રણ
નથા હુ ખ થાય છે, કહ્યું છે કે—મિચ્છત્તેણ ઉદિણ્ણેણ અટ્ટકમ્મ
પયહીમો વધતિ આત્મઅજ્ઞાનથી થએલા હુ ખ, કર્મક્રિયા
તપ વિગેરેથી ટળતા નથી પણ જેમ હિમવિકારનું હુ ખ
અગ્નિથી ટળે છે, તેમ આત્મઅજ્ઞાનજન્મ હુ ખ છે, તે
આત્મજ્ઞાનથી ટળે છે, આત્મજ્ઞાનના પણ બે ભેદ છે, એક
લેહજ્ઞાન અને બીજું અલેહજ્ઞાન તેમા દ્રવ્યગુણ, પર્યાયની
વહેચણ કરવી. તેને લેહજ્ઞાન કહે છે, આત્માના ત્રણ ભેદ
પાડવા, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ આત્માથી કથયિત્ લિખ ઠ-
હેવા, ઇત્યાદિ સર્વ લેહજ્ઞાન છે ગુણપર્યાય સહિત દ્રવ્ય
અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તેજ આત્મા છે. ઇત્યાદિ અલે-
હજ્ઞાન જાણવું, આત્મજ્ઞાની વિષમલાવોમા પણ સમલાવે
જોનાર હોય વિષમલાવો જેવા કે કપટી, નિદક, પાપી,
કઠાગ્રહી, દેષી, લોભી, દુષ્ટમા પણ સમલાવ ગણે. આત્મ-
ધ્યાનમા સમણતા કરતા, મુક્તિના સુખનો સાક્ષાત્ અનુભવ
થાય છે, જીવતા જેને મુક્તિના સુખ પ્રાપ્ત થયા, તેને
મૃત્યુ બાદ પણ તે સુખની પ્રાપ્તિ થશે માટે લબ્યજીવે
પૂર્વોક્ત જ્ઞાનદ્વારા સમલાવે આત્માને ભાવી અહ વૃત્તિનો
નાશ કરી, આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો અહ વૃત્તિ

ટાળવા પુનઃ પુનઃ પુરૂષાર્થ કરવો, અહંવૃત્તિથી આત્માની
કેવી સ્થિતિ થાય છે, તે બતાવે છે,

હુહા.

પરમ હંસ સન્યાસી હું, જાણે નહિ સન્ન્યાસ ॥

વહિર્વૃત્તિ વહુધા મજે, કરે ન સત્યપ્રકાશ ॥ ૪૮ ॥

વાહિરદૃષ્ટા દૃશ્યનો, અહંવૃત્તિથી ભેદ ॥

અહંવૃત્તિ વહિરાત્મતા વિવિધ અર્પે સ્વેદ ॥ ૪૯ ॥

પ્રથમગુણસ્થાનક રહ્યા, જાણો જીવાનંત ॥

વ્યક્તાવ્યક્તસ્વરૂપમાં, કાલાનાદિ રહંત ॥ ૫૦ ॥

ભાવાર્થ—સંન્યાસગ્રહણ કરી હું સંન્યાસી છું, એમ
અભિમાન ધારણ કરવાથી, વૃત્તિ બાહ્યભાવમાં રહે છે, અને
તેથી સત્યસ્વરૂપનો પ્રકાશ થતો નથી, બહિર્વસ્તુનો આત્મા
દૃષ્ટા બને છે. અને વળી દૃશ્ય એવી બાહ્યવસ્તુમાં અનેક
પ્રકારના ભેદ કદપે છે. અને બાહ્યદૃશ્યપદાર્થોમાં પ્રિય,
સુખ અસુખાદિના ભેદ કદપીને બાહ્ય વસ્તુના ત્યાજ્ય અ-
ત્યાજ્યમાં અવિવેકરૂપ વિવેક અહંવૃત્તિથી કલ્પ્યાં છે. અને
તેથી બહિરાત્મ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારના મતમાં
થતા ખેદને અર્પનાર અહંવૃત્તિ છે, પ્રથમ ગુણસ્થાનકમાં
અનંતજીવો રહ્યા છે, તેઓ પણ અહંવૃત્તિભાક્ષ બાણવા-
વ્યક્ત વા અવ્યક્તસ્વરૂપમાં પણ અનાદિકાળથી અહંવૃત્તિ-

ધારકજીવ જાણ્યો. ઠાગણુ પામી આત્મા જ્યારે સ્વસ્વરૂપનો જ્ઞાતા બને છે, ત્યારે અહ વૃત્તિનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અહ વૃત્તિ મહાકેશી વસ્તુ કગ્તા પણ બૂરી છે. અહ વૃત્તિ મહા માયાનુ સ્વરૂપ છે જ્યાં આત્મા નથી, તેવી પરવસ્તુમા અહ ભાવવાળી અહ વૃત્તિ મહા રાક્ષસી સરખી જાણી તેનો નાશ કરવો અહ વૃત્તિ મમતારૂપ છે જગતના નરવરપદાર્થોને મારા કલ્પનાર અહ વૃત્તિનોજ આ સર્વ પ્રપ્રથ છે અહ વૃત્તિનો નાશ થતા, સમભાવની પ્રાપ્તિ આત્મામા પ્રગટે છે માટે હે ચેતન ! મમતાનુ કારણ જે અહ વૃત્તિ તેને ફર કર!!! અહ વૃત્તિનુ સેવન કરવાથી, હે ચેતન ! તુ અનેક દોષ-પાત્ર બન્યો છુ અનેક પ્રકારના પદાર્થોમા અહ વૃત્તિ કલ્પી અજ્ઞાનથી આત્મા નગ્કનિગોદના મહાદુષ્પ પામ્યો અનત જીવોની સાથે અનંત જન્મ ધાગણુ કરી, આ જીવે વૈગ ઝેર કર્યું, તે પણ અહ વૃત્તિના યોગેજ સમન્વય છે જેમ ઠાણપુ-તળીઓને મદારી દોરી ફેંગવી, મરજીમા આવે તેમ નચાવે છે, તેમ અહ વૃત્તિએ જીવોને અજ્ઞાનથી ગમે તેમ નચાવ્યા અને જીવો પણ નાચ્યા કરે છે નાટકીયાની પેઠે જીવ અનેક પ્રકારના શરીર ગ્રહી નાચ્યો, તેનુ કારણ પણ અહ વૃત્તિ છે આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવનો છે નિશ્ચયથી જોતા સ્વશુણુ ભોક્તા છે, પરંતુ અહ વૃત્તિના યોગે પરમા પગિણુમી પરનો ભોક્તા બન્યો છે. અને હજી પણ પગસ્વભાવથી વિગમ પામતો

નથી, તે ઓછું ખેદકારક નથી. ધત્તુરભક્ષણ કરતાં જેમ દૃશ્ય શ્વેતવસ્તુઓમાં પીતત્વ ભાન થાય છે, તેમ અહંવૃત્તિથી દૃશ્ય વસ્તુઓ કે જે જડ છે, તેમાં પોતાની પ્રાંતિ થવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને જાણી શક્યો નહીં, અને જેઓએ પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યું છે, તેઓ નામ રૂપથી આત્માને ભિન્ન સમજી, સત્યપણે શ્રદ્ધા કરી, ધ્યાનાસકત થયા છે કહ્યું છે કે.

નહિ નામ રૂપ જેનાં, જ્યોતિરૂપ તે તો સહિ,
 નિજમાં નિજ પરચાયોરે હેજી.
 નિર્ભય દેશી શુદ્ધ પ્રદેશી, જ્ઞાનિજન સોઈ વતલાયોરે;
 આતમ અમરછેજી.

કોઈ એક જ્ઞાનિયો વિચારેરે, આતમ અમરછેજી.

નામ અને રૂપથી ભિન્ન ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. તે પોતાના જ્ઞાનથી, પોતાની મેળે પ્રકાશે છે. નિર્ભય અસંખ્યપદ્દેશી આત્માને સર્વજ્ઞ કહ્યો છે, એવો શુદ્ધ આત્મા નિશ્ચયનયથી જાણી, તેની પ્રાપ્તિ કરવા ધ્યાન કરવું.

શિષ્ય—જ્યારે આત્મા અરૂપી શુદ્ધ છે ત્યારે તે કર્મનું ગ્રહણ શી રીતે કરે છે ?

ગુરુ—હે ભવ્ય ! એકાગ્રચિત્તથી શ્રવણ કર. આત્મા શુદ્ધ કહ્યો, આત્મા પરમાત્મારૂપ કહ્યો; ઇત્યાદિ સર્વ આ-

તમાની સત્તાનું વર્ણન છે આત્મા સત્તાથી પરમાત્મા જેવો છે, પણ જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ છે, ત્યાં સુધી આત્મા પરમાત્મારૂપ થઈ શકતો નથી અર્થાત્ વ્યક્તિભાવે થઈ શકતો નથી તેથી તે રાગદ્વેષ યોગે કર્મનું બ્રહ્મ કરે છે, પરમાત્મારૂપ વ્યક્તિભાવે થયા પશ્ચાત્ કર્મનું બ્રહ્મ થતું નથી કર્મબ્રહ્મ તો રાગદ્વેષ યોગે થાય છે તે બતાવે છે

દુષ્ટા.

આરુપેન્દ્રવૃત્તિયો, કર્માટ્કને હંસ ॥

યથા શુચિ લોહચુમ્બકે, કર્તો નિજગુણભ્રશ ॥૫૧॥

કર્માટ્કની વર્ગણા, સમજો નયવ્યવહાર ॥

અનુપચરિતાસદ્ભૂતયો, કર્તા ચેતન વાર ॥૫૨॥

ભાવાર્થ—જેમ લોહચુમ્બકે, સોયનું આકર્ષણ બાય છે, તેમ હંસ એટલે આત્મા રાગદ્વેષરૂપ અહ વૃત્તિથી, આ હંકર્મનું આકર્ષણ કરે છે વ્યવહારની અપેક્ષાએ, જ્ઞાનાવહણીયાદિક પુદ્ગલકર્માદિકનો કર્તા ચેતન જાણવો ત્યાં અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે, અને ઉપચરિત અસદ્ભૂતવ્યવહારથી બ્રહ્મ દુકાનાદિકનો કર્તા આત્મા જાણવો, તથા સ્વજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી પુત્રાદિકનો કર્તા અને વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી ધનાદિકનો કર્તા આત્મા જાણવો તથા

સ્વભાતિ વિભાતિ ઉપચરિત અમ્ભૂત વ્યવહારથી નગરકોટ વિગેરેનો સ્પર્શી આત્મા બાણવો. તથા અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી રાગદ્વેષનો કર્તા આત્મા છે. અશુદ્ધક્રિયાનો કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી છે. તેથી પટ્કારક્રિયા પણ આત્મામાં અશુદ્ધ-પણે પરિણમી છે, અને તેથી આત્મા પરપરિણતિને ધારતો શુદ્ધ પરિણતિ સ્વરૂપ વિસરી ગયો છે. સર્વ સંસારિ જીવોની અહંવૃત્તિયોગે આવી અવસ્થા થઈ ગઈ છે, કર્મ-રૂપે આકર્ષેલાં પુણ્યલોનો આર પ્રકારે મોઢક દ્રષ્ટાંતે બંધ પડે છે તે દર્શાવે છે.

હુહા.

આકર્ષ્યાં જે પુદ્ગલો, ચલવિહ તેનો વંધ ॥

પ્રકૃત્યાદિક કર્મથી, જીવ પુદ્ગલ સંવંધ ॥ ૫૩ ॥

રૂપાં અરૂપાં પરિણમ્યાં, ક્ષીરનીરદૃષ્ટાંત ॥

ભેદજ્ઞાનની યોજના, વિના થઈ મહાભ્રાન્તિ ॥ ૫૪ ॥

રાગદ્વેષથી આકર્ષેલાં પુદ્ગલોનો પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિ-બંધ, પ્રદેશબંધ, અને રસબંધ, એ આર પ્રકારે બંધ, પડે છે; કર્મની એકસો અઠાવન પ્રકૃતિયોરૂપ પુદ્ગલનો જીવની બાથે અનાદિકાળથી સંબંધ થયો છે. આકર્ષેલાં કર્મ-રૂપી પુદ્ગલો રૂપી છે, અને તે જીવની સાથે ક્ષીરનીરની પેઠે પરિણમ્યાં છે. ભેદજ્ઞાન વિના કર્મ અને આત્માની લિ-

જ્ઞતા પ્રતિભાસ્થા વિના, એને એક રૂપે અહણુ કરી આત્માએ
હંધાબ્રાતિ ધારણુ કરી

દુહા.

શરીર મન વાણી તથા, પુદ્ગલ સહુથી ભિન્ન ॥

અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા, નિર્ભય નિજગુણલીન ॥૧૫॥

અહંવૃત્તિ પરમા જગી, પરવસ્તુમા સાર ॥

માર્ગા ચેતન ભ્રાંતિથી, અટતો સવસંસાર ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ—શરીર, મન, વાણી તથા ધનાદિક પુદ્ગલથી
ભિન્ન અમ ખ્યપ્રદેશી આત્માનુ સ્વરૂપ અવધારણુ સાતમ-
યથી અતીત તથા અનતશુદ્ધમય આત્મસ્વરૂપ છે, અહંવૃ-
ત્તિપરમા ભ્રાંતિ પામવાથી, પર વસ્તુમા સાગ માનતો;
આત્મા અજ્ઞાનરૂપ ભ્રાતિથી સર્વસંસારમા પગિબ્રમાણુ કરે છે.

દુહા

સુરતા લગી ન આત્મમા, કર્યો ન ઉદ્યમ નિત્ય ॥

મુક્તિ પણ છે આત્મમા, જો યશ વર્તે ચિત્ત ॥ ૧૭ ॥

સમ્યગ્ ગુરુગમ જ્ઞાનથી, કરતો શિષ્ય પ્રયત્ન ॥

શ્રદ્ધાજ્ઞાનમુક્તિ ગ્રહી, પામે નિજગુણ રત્ન ॥ ૧૮ ॥

કર્તા મોક્તા કર્મનો, હર્તા જેઠ કયાય ॥

રત્નત્રયી આધારમૂળ, આન્મસ્વરૂપ લક્ષાય ॥ ૧૯ ॥

આત્માની સાથે ઉપયોગ ભાવની એકતાનતા થઈ નહીં; અને વળી આત્મગુણપ્રાપ્તિકારક ધ્યાન સ્મરણાદિક ઉદમ કર્યો નહીં, તેથી લોકાકાશના પ્રતિપ્રદેશે આત્માએ અનંતિવાર જન્મ મરણ ધારણ કર્યાં, પણ જો આત્મસ્વરૂપમાં ચિત્તવૃત્તિ રમે, અને પરને ગ્રહે નહીં, વિકલ્પ સંકલ્પ દશા છુટે, સંવરાવસ્થામાં આત્મા વર્તે, તો આત્મામાં જ મુક્તિ છે. આત્માનો જ બંધ છે. અને આત્માની જ મુક્તિ છે. સમ્યગ્ સુશુદ્ધિમાંથી પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનથી, શિષ્ય આત્મસ્વરૂપાર્થે પ્રયત્ન કરતો છતો, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્યાદિ ગુણરત્નની પ્રાપ્તિ કરે. આત્મશ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવી મહાદુર્લભ છે, માટે પ્રથમ સુશુદ્ધિની શ્રદ્ધા હોય, અને સુશુદ્ધિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે અને સુશુદ્ધિની ભક્તિ કરે, તો સુશુદ્ધિ પ્રતાપે આત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આત્મા વ્યવહારનયથી કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા છે, અને ચારિત્રમાં રમણ કરવાથી, કર્મનો હર્તા પણ થાય છે. રત્નત્રયીનો આધાર આત્મા જ્ઞાન ગુણથી ઓળખાય છે.

ટુહા.

રૂપી અચેતનં જાણવું, વર્ણાદિક પર્યાય ॥

પુદ્ગલ દ્રવ્ય અનંતતા, વ્યાપક લોક સદાય ॥ ૬૦ ॥

પુદ્ગલ પરિણત આત્મા, વર્તે નય વ્યવહાર ॥

કાલઅનાદિ મંજૂથી, જીવ અનંતા ધાર ॥ ૬૧ ॥

પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી અને અચેતન છે, તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ પર્યાય છે. પરમાણુઓરૂપ પુદ્ગલદ્રવ્ય અનંતા છે, અને તે પુદ્ગલપરમાણુઓ લોકાકાશવ્યાપક છે, પુદ્ગલપરિણામી આત્મા વ્યવહારમા વર્તે છે, અનાદિકાલથી અનંત જીવો કર્મસાથે પરિણમ્યા છે, આ સંબંધી વિશેષ વર્ણન પૂર્વે કર્યું છે, તેથી સામાન્ય શબ્દાર્થ માત્રનું અત્ર વર્ણન કર્યું છે.

દુહા.

રાગદ્વેષે પરિણમી, અશુદ્ધવૃત્તિ યાય;

કર્માટક ગ્રહતો ભવી, ભવભ્રમમા મટકાય ॥ ૬૧ ॥

શક્તિ વિચારે સિદ્ધસમ, જગજીવો સહુ જોય;

કર્માચ્છાદક પ્રાણિયા, વ્યક્તપણે નવિ હોય ॥ ૬૨ ॥

રાગદ્વેષે પરિણમેલી અશુદ્ધવૃત્તિ ઠહેવાય છે, અને તે અશુદ્ધવૃત્તિથી અષ્ટકર્મને ગ્રહણ કરતો જીવ સંસારમા પન્નિભ્રમણ કરે છે અજ્ઞાનથી કલ્પેલા કુટુબાદિકમા જીવ મમતાથી બંધાઈ રાગદ્વેષ કરે છે રાગદ્વેષયોગે જીવ રજ્જુ વિના પણ બંધાયો છે, કાલવચિના અરડાપો છે જીવ રાગદ્વેષે કરી સંસારમા આડોઅવળો અથડાય છે આત્મ જ્ઞાનથી આત્મા વિચારે છે કે—‘અરે ! મારી સ્વરૂપમા સ્થિતિ નહીં નથી, અજ્ઞાનથી મોહ પામેલો જીવ વૃથા જન્મે છે,

અને વૃથા મરે છે. પ્યારા પદાર્થોની ઉપર અપ્રિયતા રહી છે, અને શાતાજન્યસુખોની ઉપર દુઃખો રહ્યાંજ છે; ક્ષણભંગુર પદાર્થોને વાંછી, અથવા મેળવી, રાજ થવું એ પણ વ્યર્થ છે ' જો વિચિત્રલક્ષ્મીઓને મેળવી મન બહુ રાજ થતું હોય, તો હું તો એમજ ધારૂં છું કે તે સંપત્તિયો પણ ઘણાં કષ્ટ વેઠવાથી મળે છે; પાછું તેઓનું રક્ષણ કરવામાં પણ ઘણાં કષ્ટ છે; અને રક્ષણ કરતાં પણ અવશ્ય જતી રહે છે. માટે તેઓ સંપત્તિયો નથી, પણ વિપત્તિયોજ છે. જેમ પતંગિયું અગ્નિની શિખાઓમાં લંપટ થાય છે, તેમ હું પણ વિષયસુખની જ્વાળાઓમાં લંપટ થયો છું. આખો સંસાર દુઃખલોગોંની પરાકાષ્ટારૂપ કહેવાય છે, તો દેહથી તો સુખ મળેજ ક્યાંથી ? મનરૂપ વાનરાની લીલાઓ દેખવા માત્રજ રમણીય છે, પણ પરિણામે વિનાશ ઉપજાવનારી છે; એમ મારા જાણવામાં આવ્યું, આ મનરૂપી ચારે મને લાંબા કાળ સુધી કનડી, દુઃખ આપ્યું છે; માટે હવે હું મનના વશ થઈશ નહીં. આ દેહ હું છું, અને આ ધનાદિક મારાં છે, એ રીતે મારા મનમાં સ્ફુરેલા ખોટા વિચારતું પરિણામ મેં જાણ્યું. વળી વિચારતાં જણાય છે કે, આ સંસારમાં કંઈ વસ્તુ સારી છે કે જેના પ્રયત્નમાં હું દોરાઉં ? કોઈ પણ વસ્તુ સારભૂત લાગતી નથી. આ જગતમાં જેનો ઉત્પાદ છે, તેનો વિનાશ નજરે દેખાય છે. માટે હું કંઈ

વસ્તુને પોતાની માનુ ? જ્યાં રાગ, ત્યાં દ્વેષ થયા કરે છે. વળી ગગ અને દ્વેષથી આ જગત્ વિષમ દેખાય છે આ જગત્માં અનેક રાજાઓ થઈ ગયા, ચક્રવર્તિ થઈ ગયા, પણ કોઈએ જગત્ના મોહથી સત્યસુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહીં. સ્વાત્મજ્ઞાનવિના વિઠાના કીડાના કન્તા બૂડી મારી અવસ્થા થઈ મે બાહ્યદૃષ્ટિથી દેખાતા પદાર્થોજ માયા માની લીધા. શ્રી સદ્ગુરુ શરણુને ઉપકારદૃષ્ટિથી કર્યું નહીં સ્વપ્નમા દેખાતા પદાર્થો જેવા આ દૃશ્યપદાર્થોમાં અહંભાવકલ્પના ફેગટ છે, વધ્યાને સ્વપ્નમાની અદર દેખાએલા પુત્રમા અહંભાવ જેમ નકામો છે, તેમ આ દેખાતા પુદ્ગલસ્કંધરૂપપદાર્થોમાં અહંભાવકલ્પના બ્યર્થ છે અગ્નિનો સ્વભાવ તે જલનો નથી, અને જલનો શીતત્વસ્વભાવ તે અગ્નિનો નથી, તેમ આત્માનો ધર્મ તે જડમા નથી, અને જડનો ધર્મ તે આત્મામા નથી ઝાઝવાના જળથી જેમ તૃપાની નિવૃત્તિ થતી નથી, તેમ તૃષ્ણાજલથી આત્માની શાંતિ થતી નથી ફેરકુ દડી ફરતા જેમ વૃક્ષાદિક ફરતા દેખાય છે, તેમ બ્રાતિથી પુત્રાદિક પોતાના ભાગે છે જેમ બ્રાતિથી બે ચદ્ર આકાશમાં લાગે છે, તેમ દેહમા પણ બ્રાતિથી આત્મબુદ્ધિ થાય છે જેમ નાના બાળકે લાકડાની ઢળુડીને ઓ ઠલપી, હજીય છે, તેમ આત્માએ પણ અજ્ઞાનથી ઓ વિગેરેને પોતાના ઠલપી, હર્ષ-વિપાદનુ સેવન કર્યું હવે હું આત્માને જ્ઞાનધ્યાનથી પુષ્ટ

કરીશ. અશુદ્ધવૃત્તિનાં કાર્યં વેદ્યા સમાન સમજી, શુદ્ધ-
 ત્તિનું સેવન કરીશ. રાગદ્વેષરૂપ અશુદ્ધ વૃત્તિને હવે હું
 ઠપ્પપ્રદા સમજીશ. આ પ્રમાણે અંતરાત્માની વાણીનાં ઉદ્ગાર
 સાંભળી, શુદ્ધવૃત્તિ પ્રમોદભાદ્ યઇને ઠહવા લાગી કે-હે
 આત્મપતિ ! તું હવે જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યો, ત્યારે
 સુખી થયો. હે આત્મા તને ધન્ય છે કે આવી વિવેકસુ-
 દ્ધિની પ્રાપ્તિ તેં કરી. આત્મા ઠહે છે કે, “હે શુદ્ધવૃત્તિ સ્ત્રી!!
 શ્રવણ કર. હું તારા સંગમાં રહેતો નહોતો તેનું કારણ
 અજ્ઞાનજ હતું. અજ્ઞાને મને અંસારરૂપ નગરના ચોરાશી
 લાખ ચઉટામાં રખડાવ્યો, અને મને મોહરૂપ કેદરૂં પાન
 અશુદ્ધવૃત્તિએ કરાવી, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ લઢમી લૂંટી લીધી.
 અશુદ્ધવૃત્તિએ એવી ઇન્દ્રજાલવિદ્યા પાથરી કે મને તેમાં
 કંઈ લાન રહ્યું નહીં. સદ્ગુરુના ઉપદેશથી મારી અંતર-
 દષ્ટિ ખુલી, તેથી જાણ્યું કે, અહો ! હું ક્યાં અને જડના
 ધર્મો ક્યાં ! હું ક્યાં ! અને અશુદ્ધવૃત્તિ ક્યાં ! અરે અશુદ્ધ-
 વૃત્તિની જેટલી દુષ્ટતા કહું તેટલી ઓછી છે ” શુદ્ધવૃત્તિ
 કહે છે, “ હે સ્વામિનાથ ! તમે અશુદ્ધવૃત્તિ વેશ્યાના ઘેર
 રહેતા હતા, અને તે તમને રૂસાવી તમારું કાળજી શેલી
 ખાતી હતી, તે સર્વ આરા જાણવામાં હતું, પણ તમે તેના
 વશમાં હતા, તેથી આરું કંઈ ચાલતું નહોતું. મારી પાસે
 આવ્યાથી હવે તેનું કંઈ ચાલવાનું નથી. આત્મા કહે છે કે

હે શુદ્ધવૃત્તિ ! હવે હું તારી પાસેથી ઠદી ખસનાર નથી.
 રાગદ્રેષ, નિદા, નિદ્રા, આલસ્ય, વિષય, કથાય, વગેરે ચોરોનું
 હવે મારી પાસે કંઈ ચાલવાનું નથી. સ્વસ્વરૂપરમણતારૂપ
 ઘરની બહાર જતા તે ચોરોએ મને ખુબ લૂટ્યો હતો.
 પણ હવે હું પરસ્વભાવરૂપ ઘરની બહાર ગમન કરનાર
 નથી. માયાના વિષવૃક્ષો વાળી, મે નહારા ફળોનું ભક્ષણ કરી
 પોતાની મેળે હું બ ઉત્પન્ન કર્યું. અરે ! શુદ્ધવૃત્તિ તારી મ-
 ગતિથી, મને અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત થયું છે, તેવું સુખ મને
 કોઈપણ સ્થાને મળ્યું નહોતું. હે શુદ્ધવૃત્તિ ! તારી સ્થિરતા
 શાતતા અપૂર્વ છે તું ખરેખરી પતિવૃતા છે.” શુદ્ધવૃત્તિ
 કહે છે કે—“ હે સ્વામિન્ ! આપની પણ અકળકળા છે.
 આપ અનતઋદ્ધિના લોકતા છો, આપે જે ભૂત કરી હતી,
 તેમા અશુદ્ધવૃત્તિનું આચરણ હતું હવે ગઈ વાતને વિસ્મરો.
 આપ હવે અમખ્યપ્રદેશરૂપ ઘરમા રહી જ્ઞાનધ્યાન લીન-
 તાથી સમયે અમયે અનતસુખને ચહણુ કંગે. આપ હવે
 અનુભવમદિગ્મા નિર્વિઠલ્પદશાયોગે રહી અપૂર્વશાંતિ
 ભોગવો. આપની શક્તિ સિદ્ધઅમાન છે અને કર્મોપગમથી
 વ્યક્રિપણે અનત સિદ્ધસમાન થાઓ તેવા છો જે
 પ્રાણીયોના કર્મનો નાશ થાય છે, તે સિદ્ધનધુ બને છે,
 માટે તમે પણ જ્ઞાનધ્યાન અપ્રમાદદશા યોગે સિદ્ધઅમાન
 થાઓ એમાકશુ આશ્ચર્ય નથી. અતરાત્મા તેજ પરમાત્મા

છે. હું પણ તમારી સહચારિણી થઈશ. આ પ્રમાણે
શુદ્ધવૃત્તિ અને અંતરાત્માનો વાર્તાલાપ પ્રસંગે ઘટાવ્યો છે.

દુહા.

અવલી પરિણતિ આત્મની, વર્તે તવ સંસાર;

સવલી પરિણતિ આત્મની, નિર્મલપદ નિર્ધાર. ॥૬૩॥

શુદ્ધસ્વરૂપાધારમાં, ધ્યાન રહે મુલકાર;

ભવભ્રમણા સહેજે ટલે, પામી ચિદ્વન સાર. ॥૬૪॥

ભોગ રોગસમ લેખવે, આત્માર્થી જે થવ્ય;

આત્મિકશુદ્ધસ્વભાવતા, જ્ઞાનિજનકર્તવ્ય. ॥૬૫॥

ભાવાર્થ—આત્માની અવળી પરિણતિ જ્યાં સુધી
વર્તે છે, ત્યાં સુધી સંસાર છે. આત્માની સવળી પરિણતિ
થતાં, મલરહિત પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં જરા
માત્ર શક નથી. શુદ્ધ અનંતધર્મઆધારીભૂત આત્માનું
ક્ષયોપશમભાવે, સ્થિરોપયોગથી સુખ કરનારું ધ્યાન થાય,
તો આ સંસારની ભ્રમણા સહજવારમાં નષ્ટ થાય, અને
ચિદ્ધનઆત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય. આત્માર્થી લબ્યપુ-
રૂષ, પંચેન્દ્રિય વિષયલોગોને રોગ સમાન જાણે છે. પ્રારબ્ધ
કર્મોદયે પંચેન્દ્રિય વિષયલોગો લોગવાય, તોપણ તેમાં
રોગદ્રેષથી લેપાય નહીં. અંતરથી ન્યારો વર્તી, લોગોને
ઉદાસીનવૃત્તિથી લોગવતાં, જ્ઞાની કર્મબંધ અલ્પ કરી શકે

છે શ્રીવીરભગવાન્ સસારાવસ્થામા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન,
 અને અવધિજ્ઞાને સહિત હતા. તેપણુ ગૃહસ્થાવાસમા
 લોભાવલિ કર્મના ઉદયે રહ્યા હતા, અને પચ્ચેદ્રિય વિષય-
 લોભની સામગ્રી લોભવતા હતા, પણ વૈરાગ્યબળ અને
 જ્ઞાનબળથી અતરૂથી ન્યારાવર્તી, ઉદાસીનપણે જલપકજવત્
 અલેપ રહેતા હતા, અને ન્યારે લોભાવલીકર્મનો ઉદય
 ક્ષીણ થઇ ગયો, ત્યારે લીંટની પેઠે ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કર્યો.
 ક્ષયોપશમની ઇન્દ્રિયો દરેક પોતપોતાનું કાર્ય કરી શકે છે,
 પણ તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ વા દ્વેષભાવ ધારણ કર
 વાથી કર્મબંધ થાય છે અજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયગ્રાહવિષયોમા
 રોચક વા અરોચકભાવ બધાઈ ગયો છે જાનીને એમાનુ
 કશું નથી. જ્ઞાની પણ ખાય છે, અજ્ઞાની પણ ખાય છે,
 જ્ઞાની પણ ચાલે છે, અજ્ઞાની પણ ચાલે છે, જાની જળ
 પીએ છે, અજ્ઞાની પણ જલ પીએ છે, જ્ઞાની દરેક રંગ
 દેખે છે, અને અજ્ઞાની પણ અનેક રંગ દેખે છે
 પણ બન્નેમા એટલો ફેર છે કે, જ્ઞાનીની ભેદદષ્ટિ ખૂલી છે,
 અને અજ્ઞાનીની ભેદદષ્ટિ ખૂલી નથી અજ્ઞાનીની દષ્ટિમાં
 બાહ્યપદાર્થોમા મુખ ભાસે છે, ત્યારે જ્ઞાનીની દષ્ટિમા અ-
 તરૂ આત્મસ્વરૂપમા મુખ ભાસે છે, અજ્ઞાની, બાહ્યપ્રતિષ્ઠામા
 પોતાના જીવનની સાદૃશ્યતા સમજે છે, ત્યારે જાની બાહ્ય-
 પ્રતિષ્ઠાને નાકના મેલ સમાન ગણી, આત્મસ્વરૂપની સ્થિ-

રતામાં પ્રતિષ્ઠા સમજે છે, અજ્ઞાની કીર્તિને માટે રાત્રી દિવસ મનમાં અનેક પ્રકારની ઝંખના કરે છે, અને જો કીર્તિનો કોઈપણ પ્રકારે નાશ થઈ ગયો, તો મરણ પામે છે, ત્યારે જ્ઞાની કીર્તિ અને અપકીર્તિ બન્ને નામકર્મનાં પુદ્ગલોથી થતી દેખીને દુનીયામાં કીર્તિ અને અપકીર્તિમાં જરામાત્ર સુખ સમજતો નથી, અને તેથી કોઈ કીર્તિ કરે वा અપકીર્તિ કરે, તોપણ જરામાત્ર ખેદાતુર ન થતાં, સમભાવથી આનંદમાં મગ્ન રહે છે; અજ્ઞાની સ્ત્રી ધનને પોતાના માની તેના ઘસ જેવો બની જઈ, પોતાને ભાગ્યવંત માને છે. ત્યારે જ્ઞાની સ્ત્રી ધનમાં આત્મત્વ જરામાત્ર દેખતો નથી, તેથી તે ધનાદિક હોય वा ન હોય તોપણ સમભાવી થઈ, જ્ઞાનાનંદ અમૃતનો આસ્વાદી થાય છે. અજ્ઞાની બાહ્ય મહત્તામાં મહાસુખ સમજી, તેની અત્યંત વાંછા કરે છે. અને બાહ્યસત્તાથી મહત્ત્વ પામેલા રાજા ગૃહસ્થોને પુનઃ પુનઃ નમન સલામ કરે છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાની બાહ્યસત્તા મહત્તાને દેહમેલ સમાન ગણી અંતર અનુભવી જ્ઞાનિયોની મહત્તાને પ્રમાણભૂત ગણી તેમને નમસ્કાર કરે છે, વંદન કરે છે, પૂજન કરે છે, અને બાહ્યમહત્તાને કુટેલા ઢોલ સમાન લેખે છે. અજ્ઞાની વાડી, ગાડી, લાડી, તાડીમાંજ બ્યારે સુખનો સેવધિ કલ્પી લે છે, ત્યારે જ્ઞાની વાડી ગાડી લાડીને માટીનાં પૂતળાં કલ્પી લે છે; તેથી તેમાં કંઈ પણ

તેને સુખ ભાસતુ નથી. જ્ઞાની આત્મા વિના અન્યત્ર સુખ-
નો લેશ પણ દેખી શકતો નથી અજ્ઞાની પુણ્યલાનદી
હોય છે, અને તે પુણ્યલાનદીના લક્ષણ શ્રી અધ્યાત્મસાર-
મા પરમજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજીએ સારી રીતે વર્ણવ્યા છે જ્ઞાની
થવાથી કંઈ શરીરમા ફેરફાર થઈ શકતો નથી. જ્ઞાનીને
ઓળખવા માટે બાહ્ય લક્ષણ આબૂપણાદિક નથી, પણ જ્ઞાનીને
ઓળખાવનાર આત્મજ્ઞાન છે માટે જે આત્મજ્ઞાનીએ આ-
ત્મસ્વરૂપમા સુખ દીકું છે, તેને બહારના કોઈપણ પદાર્થ-
મા સુખ પ્રતિભાસતુ નથી, અને બાહ્યના પદાર્થોમાં
યાવત્ પર્યંત સુખબુદ્ધિ છે, તાવત્ પર્યંત આત્મતત્ત્વમાં
સુખની બુદ્ધિ થઈ નથી, એમ સમજવું. બાહ્યના ભોગાદિક
પદાર્થોમા સુખબુદ્ધિ જેને હોય છે, તે મિથ્યાત્વી કહેવાય
છે. સત્ય અનંતસુખ આત્મામાજ છે. એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા
થઈ નથી, ત્યાં સુધી જીવ અજ્ઞાની બાણવો. આત્મામાં
જ જ્ઞાનીને પૂર્ણ સુખની શ્રદ્ધા હોય છે તેથી તે સમક્રિતી
કહેવાય છે તેથી જ્ઞાનીની ક્રિયા મોક્ષમાર્ગ માધનારી
થાય છે આત્મામાજ સત્ય પૂર્ણ સુખની દ્રઢ અવિચળ
શ્રદ્ધા થવાથી જ્ઞાની ચારિત્રમોહનીયાદિ કર્મોનો ક્ષય કરવા
માટે, ઉપાધિભૂત સંસારાવસ્થા ત્યાગી, પચમહાવ્રત અગી-
કારરૂપ વ્યવહારચારિત્ર અગીકાર કરી, નિર્વૃત્તિપદ સેવે છે.
હવે વિચારો કે એવા જ્ઞાનીને બાહ્યપૌણ્યલિષ્ટ ભોગ તે

રોગ સમાન લાગ્યા વિના કેમ રહે ! અર્થાત્ લાગેજ. આત્મ-
 જ્ઞાનીને આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટ કરવો, એજ કર્તવ્યમાં
 કર્તવ્ય અને સારમાં સાર લાગે છે. આત્માભિમુખતા ક્ષણે ક્ષણે
 ઉપયોગ લાવથી અંતરમાં સેવવી. વ્યાવહારિક કાર્ય કરતાં
 પણ, આત્માના ગુણપર્યાયનું ચિંતવન કરવું. સાત નયોની
 આત્મસ્વરૂપ વિચારવું. સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ આત્મસત્તા
 અવલંબી ધ્યાન કરવું. શુદ્ધવ્યવહારથી દ્રવ્યગુણપર્યાય
 ભેદ પાડી, આત્મધ્યાન ધરવું. એમ આત્મસ્વરૂપનું ક્ષણે
 ક્ષણે અંતરવૃત્તિથી સેવન કરવું. ચકલી પોતાનાં ઇંડાંને જો
 સેવે નહીં તો, ઇંડાં કોહી જાય છે, અર્થાત્ ખગડી જાય છે.
 મચુરી પણ ઇંડાંનું સેવન કરે છે, તેથી ઇંડાંની અંદર ર-
 હેલો જીવ પુષ્ટ થાય છે, અને પશ્ચાત્ તે ઇંડાં ફૂટવાથી
 બહાર નીકળે છે. માટે સેવનક્રિયામાં અદ્ભૂત શક્તિ સમાધ
 છે. સમુદ્રમાં રહેલી કાચળી પોતાનાં ઇંડાં સમુદ્રની બહાર
 રેતીમાં આવી દાટી જાય છે, અને પછી તે જતી રહે છે.
 પછી સમુદ્રમાં રહી વારંવાર પોતાનાં ઇંડાંની ચાદી કર્યા કરે
 છે. મારાં બચ્ચાં સુખી છે, મારાં બચ્ચાંને શાંતિ છે,
 મારાં બચ્ચાં સોટાં થાય છે, એમ વારંવાર મનમાં ચિંત-
 વન કર્યા કરે છે, તેથી તે ઇંડાં મહોટાં થઈ તેમાંથી બચ્ચાં
 નીકળી પાણીમાં ચાલ્યાં જાય છે. જો તે કાચળીને કોઈ
 મારી નાંખે, વા આફતથી ઇંડાંનું ચિંતવન કરે નહીં; તો

તે ઇડા સડી જાય છે. દરિયામા દૂર રહેલી ઠાચળીનુ મન ઇડામા હોવાથી ઇડા સેવાય છે, તેમ અત્ર પશુ સમજવું કે જ્ઞાનીનુ મન, આત્મામા રહેવાથી, અને મનથી ક્ષણે ક્ષણે આત્માનુ સેવન કરવાથી, આત્મા તે પગ્માત્મારૂપ બને છે એવો અતરૂવૃત્તિથી આત્મપ્રભુસેવનનો અદ્ભૂતમહિમા જાણવો માટે જ્ઞાન ધ્યાનવડે આત્મસેવના ક્ષણ ક્ષણે કરવી, કે જેથી સકળ કર્મ ક્ષયદ્રાગ મુક્તિસુખ પ્રાપ્ત થાય.

દુહા.

જ્ઞાતાજ્ઞાતા વેદની, સમભાવે વેદાય; ॥

ભાવે સવરતા લહી, નિજપદમા વર્તાય ॥૬૬॥

લગી ન તાઢી ધ્યાનની, ઘટ્યું ન મમતા માન ॥

લગી ન વૃત્તિ લક્ષ્યમાં, તપ તક છે અજ્ઞાન. ॥૬૭॥

સાચા સદ્ગુરુ સંગતે, પામે પ્રાપ્તિ જ્ઞાન; ॥

વિવેકદર્પિ જાગતા, આવે નિજગુણ માન ॥૬૮॥

આવે નિજગુણ માન તવ, પ્રગટે જ્ઞાનપ્રકાશ; ॥

અનુભવમુખની રહેરિયો, વેદંતાં વિશ્વાસ ॥૬૯॥

• ભાવાર્થ—જ્ઞાતા વેદનીય તેમજ અજ્ઞાતા વેદનીય જો ગગદ્રેષ વિનાસમભાવે વેદાય, તો ભાવસવરતા પ્રાપ્ત કરી, જ્ઞાતાના સ્વરૂપમા વર્તિ શકાય છે. શ્રી વીરપ્રભુને કહ્યુંમા

ગોપે ખીલા માર્યા હતા, તો પણ જરા માત્ર પણ ગોપના ઉપર દ્વેષ કર્યો નહોતો; તથા વળી વીરપ્રભુને અંકૌશિક સર્પ કરડયો હતો, તોપણ તેના ઉપર જરા પણ દ્વેષ કર્યો નહોતો. શ્રી વીરપ્રભુને સાધુ અવસ્થામાં દેવતાઓએ સ્તવના-પ્રશંસા કરી તોપણ તેઓના ઉપર રાગભાવ કર્યો નહીં. શ્રી વીરપ્રભુએ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં પણ ગામોગામ વિચરીને શાંતા અને અશાંતા વેદનીયને સમભાવે વેદી, તેથી તેમણે પરમાત્મપદ પ્રગટ કર્યું, તેમ શ્રી ચરમ તીર્થંકર વીરપ્રભુની પેઠે પુણ્યનાં અને પાપનાં ફળ ભોગવતાં, પણ સમભાવે વર્તે, હર્ષ શોક ઉત્પન્ન થાય નહીં; એવી જ્ઞાનવડે સમાવસ્થાની ઉત્પત્તિ, શાંતા અને અશાંતાવેદનીય ભોગવતાં પણ, અંતર્માં વર્તે તો અલ્પકાળમાં સકળકર્મનો ક્ષય થઈ જાય, શ્રી સ્કંધકસૂરિના શિષ્યોની પેઠે દુઃખ ભોગવતાં સમાવસ્થા પ્રગટે તો કલ્યાણ થાય, તથા ગજસુકુમારની પેઠે શ્વસુર ઉપર દુઃખ દેતાં, પણ સમભાવ વર્તે, તથા પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણસાગરની પેઠે શાંતા વેદનીયના હેતુઓ પ્રાપ્ત થયા છતાં, પણ સમભાવ વર્તે, તો અલ્પકાળમાં મુક્તિ થયા વિના રહે નહીં. કેવલ સમક્રિતી જીવોને આવા પ્રકારનો સમભાવ વર્તી શકતો નથી. જ્ઞાન વિના આવો ઉત્તમ સમભાવ આવતો નથી. અજ્ઞાનાવસ્થામાં પણ મિથ્યાત્વયોગે સમાભાસ કોઈ જીવોમાં માલુમ પડે છે, પણ તે સથા પ્રવૃત્તિકરણનો છે. તેટલા માત્ર સમથી

ગણ થવુ નહિ ઉત્કૃષ્ટ શમસાવની પ્રાપ્તિ થતા કઈ અવશેષ રહેતુ નથી

મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરી, કામાદિક ભોગ ભોગવી, ખુશી થનાર અજ્ઞાની જીવોજ છે, પણ મનુષ્યજન્મ સ-પ્રાપ્ત કરી, આત્મજ્ઞાન કરવુ, અને આત્મજ્ઞાનદ્વારા ધ્યાન કરવુ, એજ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે આત્મા અને પરમાત્મસ્વરૂપની ઐક્યતારૂપ ધ્યાનની તાળી લાગી નહિ, અને મમતા માન ઘટયું નહિ, અને જ્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપ રૂપ લક્ષ્ય-મા વૃત્તિ લાગી નહિ, ત્યાં સુધી જહિંગત્મકશા એટલે અજ્ઞાનભાવ સમજવો, અર્થાત્ અતઃઆત્મામા સુખ છે તે સખધી જરાપણુ વિચાર કર્યો નહી, પૌદ્ગલિક ભાવથી ભિન્ન જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રગુણુ વિશિષ્ટ અસખ્ય પ્રદેશી હુ આત્મા છુ, એવી વિવેકદષ્ટિ જાગી નહિ, અને ધર્મધ્યાનાદિકમા પ્રવેશ થયો નહી, ત્યાં સુધી અજ્ઞાનજ છે સમ્યગ્મતિજ્ઞાન અને સમ્યક્શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા, આત્મસ્વરૂપ જોખખાય છે, અને તેના ઉપર પ્રેમ થાય છે અને અશે અશે મમતા અને માન ઘટે છે, તેથી ચોથા ગુણુ-ઠાણે પણ ધર્મધ્યાનની અસ્તિતા છે, પ્રથમ ગુણુઠાણે ધર્મ-ધ્યાનની અસ્તિતા કહી નથી ચોથા ગુણુઠાણે ઉપશમ સમક્રિત, ક્ષયોપશમ સમક્રિત, અને ક્ષાયિક સમક્રિતની અસ્તિતા છે. ચોથા ગુણુઠાણે મતિ અજ્ઞાનાદિ હોતા

નથી. ચોથાગુણુઠાણુની પ્રાપ્તિ બીજના ચંદ્રમા સમાન કહેલી છે. મિથ્યાત્વ જ્યાંસુધી છે, ત્યાં મતિ અને શ્રુતપણ અજ્ઞાનરૂપ જાણવું. હવે પ્રસંગે જ્ઞાનના લેહ કહે છે. આભિનિ-
 એ ધિક્જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન, અને પાંચમું કેવલજ્ઞાન. ત્યાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીસ લેહ છે. તેમાં અવગ્રહ, ઇંડા, અપાય, અને ધારણા એ ચાર લેહ છે. મન અને ચક્ષુવિના બાકીની ચાર ઇંદ્રિયોવડે વ્યંજનાવગ્રહના ચાર લેહ થાય છે. મનને ચક્ષુ અપ્રાપ્ય-
 કારી હોવાથી, તેમનો વ્યંજનાવગ્રહ થઈ શકતો નથી. અર્થનો પરિચ્છેદ કરનાર અર્થોવગ્રહને છ ઇંદ્રિયોવડે છ પ્રકારનો જાણવો. અને તે પ્રમાણે ઇંડા, અપાય, અને ધારણાના લેહો મેળવતા ચોવીશ લેહ થયા. તેમાં વ્યંજનાવ-
 ગ્રહના ચાર લેહો મેળવતાં અઠ્ઠાવીશ લેહ થયા. એ અઠ્ઠાવીશ લેહોને બહુ, બહુવિધ, ક્ષિપ્ર, અનિશ્ચિત, નિશ્ચિત, અને ધ્રુવ, એ છ લેહ તથા એના પ્રતિપક્ષિ છ લેહ મળી, બાર પ્રકારે ગણતાં, ત્રણસો છત્રીસ લેહ થાય છે. જૂદી જૂદી જાતના અનેક શબ્દોને જુદા જુદા ઓળખવા તે બહુ છે; તે દરેકના પાછા સ્તિગ્ધ મધુરાદિક લેહો જાણવા તે બહુવિધ છે. તે ઝટ પોતાનારૂપે ઓળખાવા તે અચિર છે; લિંગ વગરનું જાણવું તે અનિશ્ચિત છે; સંશયવિના જાણવું, તે નિશ્ચિત છે, કોઈવેળા નહીં પણ અત્યંત જાણવું તે ધ્રુવ છે;

મતિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક જીવની અપેક્ષાએ ચોસઠ સાગરોપમ અધિક છે, એટલા કાળ પ્રમાણવાળું ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન પણ છે. શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ લેહ છે, અક્ષય, સન્નિ-સમ્યક્, સાદિ, સર્પર્યવસિત, ગમિક, અને અગપ્રવિષ્ક, એ સાત લેહ અને તેના પતિપક્ષી સાતલેહ મેળવતા, ચ-ઉદલેહ થાય. અવધિજ્ઞાનના બે લેહ છે. (૧) ભવપ્રત્યયિક અને (૨) શુણ્ણપ્રત્યયિક, તેમાં નારકીના જીવો અને દેવતાઓને ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન છે, ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટપણે તેત્રીમમાગરોપમ, અને જઘન્યથી દશહંભાર વર્ષ પર્ણ ત છે. ત્યાં અનુગામિ એટલે ભવાતરે સાથે આવવતું જ્ઞાન તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જન્મ મુખી રહે તે પ્રતિપાતિ છે શુણ્ણપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે, તિર્થ ચોતુ અને મનુષ્યોતુ, તે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છાત્રક સાગરોપમ ઝાઝેરૂ હોય છે. તે બેવાર ક્રોધ વિજય વિમાને જાય, અથવા ત્રણવાર અમ્યુત દેવલોકમાં જઈ, ત્રણજ્ઞાન સહિત મનુષ્યપણે જન્મે ત્યારે થાય છે અનુગામી, અનનુગામી, વર્ધમાન, અને હીયમાન, તથા પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતી, એ છ પ્રકારે અવધિજ્ઞાનના લેહો જાણવા અવધિજ્ઞાન નિશ્ચયથી પ્રત્યક્ષ અને રૂપીદ્રવ્ય વિષયી છે; એ ત્રણે સમ્યક્દષ્ટિ જીવને હોય ત્યારે જ્ઞાન ગણાય છે, તેમાં મતિશુન તો બે

સાથેજ રહે છે; અને અવધિજ્ઞાન સાથે પણ થાય; અને
 પછીથી પણ થાય. એ ત્રણજ્ઞાનના સ્વામી પર્યાપ્તસંજ્ઞિ
 પર્યેદ્રિય જીવો હોય છે વળી પરલવનું આવેલું અવધિ-
 જ્ઞાન અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં પણ ગણાય કહ્યું છે કે, સન્નિ
 અહજ્જત્તેવિ હુ પરમાવિયં ઓહિનાણંતુ એમ ધર્મરત્ન પ્રકર-
 ãમાં કહ્યું છે પરમાવધિ અંતરમુહુર્ત હોય છે. લોકાકાશ પ્ર-
 માણ જે અવધિજ્ઞાન થાય છે, તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન
 ગણાય છે. અપ્રમત્તયતિને મન સંબંધી જે જ્ઞાન થાય, તે
 મનઃપર્યવ જ્ઞાન કહેવાય છે. મનઃપર્યવના બે ભેદ છે; ઋણુમતિ
 મનઃ પર્યવજ્ઞાની અઢીઆગળઉણું સમય ક્ષેત્ર જીવે છે. અને
 વિપુલમતિ સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર જીવે છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાન જઘન્યથી
 અંતર્મુહુર્ત પ્રમાણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપૂર્વકોટિ
 વર્ષ પર્યંત હોય, જિનસિવાય કોઈકને વખતે અવધિજ્ઞાન
 વિના પણ મનઃપર્યવજ્ઞાન થાય છે; શ્રુતકેવલિ, આહારકે-
 ઋણુમતિ, અને ઉપશમ શ્રેણીવાળા જીવ પડે તો યાછા
 અનંતલવ પરિભ્રમણ કરે છે; ણાકી વિપુલમતિ તો અપ્ર-
 તિપાતિ બાણવું. પંચમ કેવલજ્ઞાન સર્વદ્રવ્ય તથા સર્વ
 પર્યાયગોચર છે. તેના બે ભેદ છે; લવસ્થ, અલવસ્થ, તેમાં
 લવસ્થ કેવલજ્ઞાન જઘન્યથી અંતર્મુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશે-
 ઉણી પૂર્વકોટિ હોય, અલવસ્થ કેવલજ્ઞાન સાદિ અપર્યવ-
 સિત છે. સર્વજ્ઞાનોમાં શ્રુતજ્ઞાનજ ઉત્તમ છે; કેમકે તે દી-

પઠની માફક રવ અને પરપ્રકાશક છે. ણાકીના જ્ઞાન મૂક છે. કેવલજ્ઞાની પણ જે બોલે છે, તે વચનરૂપ હોવાથી, શ્રુતજ્ઞાન છે, તેમ જાણતો પણ મૂકકેવલી બોલી શકતો નથી, તેથી તે બીજાને ઉપદેશ આપી તારી શકતો નથી. જ્ઞાન, મહામોહરૂપ અધકારની લહેરોને હરવા સૂર્યોદય સમાન છે દુર્જય કર્મ-રૂપ ગળેને હણવા જ્ઞાન સિંહ સમાન છે જીવ અને અજીવ વસ્તુઓ દેખવામાટે જ્ઞાન લોચન સમાન છે જે અપૂર્વ-જ્ઞાન શિખે છે, તે તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે, અને અન્યોને અપૂર્વજ્ઞાન શિખવે તો મહાકૃણ મોક્ષરૂપ થાયજ, કોઈ અજ્ઞાની જીવ પણ માવતુષની પેઠે મમ્યગ્જ્ઞાનમા ઉગ્રમ કરતો હતો, કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે જ્ઞાની સવિગ્ન પાક્ષિક છતાં, પણ જેવું દંઢ સમ્યક્ત્વ ધારી શકે છે, તેવું જ્ઞાન વિના અજ્ઞ તીવ્રતપ કરતો હતો પણ, દંઢ સમ્યક્ત્વ ધારણ કરી શકે નહીં. ન દીક્ષા પામીને પણ જે પરમાર્થતત્ત્વના અજાણ સસારમાં વારવાર પરિભ્રમણ કરે છે, તેમા જ્ઞાનાવરણીયનો દોષ છે. વળી જ્ઞાનવિનાશુ ચારિત્ર શુદ્ધ આપે છે તે કહે છે—

ગાથા.

નાણવિદૂષો ચરણુજ્જુઓવિ, ન કયાવિ લહઈ નિચ્વાણ ।
 અંબુન્વ ધાવમાણો, નિવહઈ સંસારકૂવમિ ॥ ૧ ॥

અન્નાણી કુળડ કહું, સંવેગપરાયણો વિ સંતોષિ ।

જિણમણિયં જડધર્મં, સાંવયંધર્મંચ વિહિપુષ્વં. ॥ ૨ ॥

જ્ઞાનરહિત કેાઈ ચારિત્રમાં તત્પર હોય, તો પણ તે મોક્ષ નહીં પામતાં, આંધળાની માફક દોડતો થકો સંસાર-
ક્ષેવામાં પડે છે. સંવેગમાં પરાયણ અને શાંત એવો અજ્ઞાની
જીનેશ્વર કથિત યતિધર્મ અને શ્રાવકધર્મનું શી રીતે આ-
રાધન કરી શકે ? અર્થાત નજ કરી શકે, માટે હમેશાં જ્ઞાન
આપવું. દ્રવ્યાનુયોગ આદિના જ્ઞાની એવા મુનિરાજેને અનુ-
સરવા, અને જ્ઞાનીની નિંદા કરવી નહીં. આત્મજ્ઞાની મુનિરા-
જેના ચરણકમળની ઉપાસના કરવી. આત્મજ્ઞાન વિના
ભવાંત થવાનો નથી, માટે શુદ્ધસુશુદ્ધની સંગતિ કરી
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી. સદ્ગુરુ ગમથી જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય
છે તે સદ્ગુણ જાણવું. સદ્ગુરુ પાસે જ્ઞાન શિખતાં વિવેક
દ્રષ્ટિની જાગૃતિ થાય છે, અને તેથી પોતાના સ્વરૂપનું
જ્ઞાન આવે છે, અને જ્યારે પોતાના આત્મસ્વરૂપનું
જ્ઞાન આવ્યું, ત્યારે સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ હૃદયમાં ભાસે છે,
અને આત્માનુભવયોગે આત્મસ્થિરતાથી અનંત સુખની
લહરીયોનો વેદક આત્મા બને છે, અને આત્મસુખ વેદતાં,
આત્મતત્ત્વનો પૂર્ણપણે વિશ્વાસ થાય છે, અને જડ
વાદને દેશવટો મળે છે. અનુભવજ્ઞાનથી, આત્મ
સુખનો ભોગ મળે છે; અને તેથી આત્મસ્વરૂપ રમણીતામાં

ચોલ મલ્લકનો રગ લાગે છે, તે સળાંધીનું નીચેનું અનુભવ
પદ બાંધુનું

પદ

॥ અવધૂત નિરપક્ષ વિરલા કોઈ એ રાગ. ॥

અવધૂત અનુભવપદ કોઈ રાગી, દષ્ટિ અન્તર જસ જાગી;

અવધૂત

જલપફજવત્ અન્તર ન્યારા, નિદ્રાસપ સંસારા ।

હસચતુવત્ જડચેતનકું, ભિન્ન ભિન્ન કર ધાર્યા અવધૂત ॥૧॥

પુદ્ગલમુર્ત્યે કવહુ ન રાધે, ઔદયિકભાવે ભોગી; ।

ઉદાસીનતાપરિણામે તે, ભોગી નિજઘન યોગી અવધૂત ॥૨॥

ક્ષાયોપશમિકભાવે મતિશ્રુત, - જ્ઞાને ધ્યાન લગાવે; ।

આપદિ કર્તા આપ અકર્તા, સ્થિરતાયે સુખપાને અવધૂત. ॥૩॥

કારક પદ્ ઘટ અન્તર શોધે, પરપરિણતિકું રોધે; ।

બુદ્ધિસાગર ચિન્મયચેતન, પરમાત્મપદ વોધે. અવધૂત ॥૪॥

જેની અન્તર દષ્ટિ બાગી છે, એવા કોઈ અનુભવી
પુરૂષો આત્મસ્વરૂપના રાગી બાંધુવા. તેવા આત્માનુ-
ભવી પુરૂષો જલમા જેમ કમળ નિર્લેપ રહે છે, તેમ
યોતે સ આરમા પગલાવરૂપ જલથી નિર્લેપ રહે છે, અને
તેવા અનુભવી મહાત્માઓ જેમ કોઈને ગાઢ નિદ્રા આવી

હોય તે કશું જાણી શકે નહીં તેમ સંસારની ખટપટે
 વિકલ્પ સંકલ્પોમાં ગાઢ નિદ્રાની પેઠે વર્તે છે, અર્થાત્ સં-
 સારદશામાં અનુભવિમુનિરાજો જરા પણ મનને લક્ષ
 આપતા નથી. વળી અનુભવિમુનિરાજોએ હંસની ચંચુની પેઠે
 જડ અને ચૈતન્ય ભાવને ભિન્ન ભિન્ન કરી ધાર્યો છે. વળી
 અનુભવિ મુનિરાજો પુદ્ગલ સુખમાં કદિ રાગતા નથી. તેઓ
 ઔદયિક ભાવ ભોગમાં પણ ઉદાસીનતા પરિણામે વર્તે છે;
 મુનિરાજ આત્મધનભોગી યોગી છે; ક્ષાયોપશમિકભાવ
 ના મતિશ્રુત જ્ઞાનેકરી આત્મધ્યાન લગાવતાં, આત્મા, પો-
 તાના સ્વરૂપનો કર્તા, અને પર સ્વભાવનો અકર્તા થાય છે.
 આત્મિક શુદ્ધ ધ્યાનની સ્થિરતાથી સુખ થાય છે. વળી આ-
 ત્મધ્યાની મુનિરાજ કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન,
 અધિકરણ, એ છ કારક અંતરમાં શોધે છે અને પરપરિણ-
 તિનો રોધ કરે છે. એવા મુનિરાજ, પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ
 કરે છે; તપ જપ ક્રિયાદિકથી પણ રાગદ્વેષદ્વય દ્વારા આત્મ
 વિશુદ્ધિ કરવાની છે, લબ્ય જીવે આત્મસાધક થઈ, અનુ-
 ભવાખંડાનંદથી આયુષ્ય સંભાળે કરે છે,

બુદ્ધા.

આત્માસંખ્યપ્રદેશમાં, સ્થિરતા અદ્ભૂત હોય; ।

પરપુદ્ગલથી ભિન્નતા, સ્પષ્ટપણે અવલોચ.

॥૭૦॥

નયપ્રમાણે આત્મની, સદ્દેહના પ્રગટાય; ।

અઢાગવૃત્તિ મેરુ યથા, તથા ચરણતા પાપ ॥ ૭૧ ॥

ઘટ અન્તર્ સહુ ઋદ્ધિનો, હોવે સ્વયંપ્રકાશ; ।

શુદ્ધસ્વભાવે તત્ત્વથી, કેવલ વર્ષવિલાસ. ॥ ૭૨ ॥

નિર્વાણે નિજલક્ષ્ય તો, ઘટમાં છે નિર્વાણ; ।

જ્ઞાને જો નિજલક્ષ્ય તો, અન્તર્ કેવલનાણ ॥ ૭૩ ॥

ભાવાર્થ—આત્મધ્યાનાનુભવથી અસંખ્યપ્રદેશમા અદ્ભૂત સ્થિરતા પ્રગટે છે, અને તેની અદ્ભૂતસ્થિરતાથી પર પૌંદ્રગલિક વસ્તુથી સ્પષ્ટપણે આત્માની ભિન્નતા ભાસે છે નૈગમ, સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋગ્બુસુત્રનય, શબ્દ, સમભિદ્ધ અને એવભૂતનયથી આત્મસ્વરૂપ જાણના આત્મનત્વની શુદ્ધ શ્રદ્ધા પ્રગટે છે, અને તેથી આત્મવીર્યોદ્ઘાસથી ઉપયોગભાવે ધ્યાન કરતા, મેરૂપર્વતની પેઠે અચળ શ્રદ્ધા પ્રગટે છે, અને તેથી નિજગુણ સ્થિત્તારૂપ આરિત્ર અતરૂર્મા પ્રગટે છે. આત્મશક્તિ પ્રકાશ કળ્પા અર્થે, હે ભગ્યે ! આ ઉત્તમ ઉપાય છે. સ્વસ્વભાવ સ્થિરતા-લીનતા સમણતારૂપઆરિત્ર તત્ત્વજ, સત્ત્વમા માર છે, અને તેવી સ્થિતિથી, અનંત કર્મ વર્ગણાઓ ખરે છે, અને જેટલા પ્રમાણમા જે જે ગુણને આ વરણ કળ્પારી કર્મવર્ગણાઓ ખરે છે, તે તે અશે આત્માના ગુણો પ્રગટ થાય છે કોઈની આખમા મોતિયારૂપ પુદ્-

ગળ આવરણોને લીધે ચક્ષુદર્શનમાં ઝાંઝ પડે છે, તેને મોતિચારૂપ, પુદ્ગલાવરણોનો દાકતરીયપ્રયોગથી નાશ થતાં ચક્ષુદર્શનનો સ્પષ્ટભાસ થાય છે. તે પ્રમાણે આત્મગુણોની પ્રગટતામાં પણ સમજવું. ક્ષયોપશમ ભાવયોગે મતિજ્ઞાનાદિ તથા ચક્ષુદર્શનાદિ ગુણોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનાદિ ગુણોની ઉત્પત્તિ જાણવી.

શુદ્ધસ્વભાવે રમણ કરવાથી, આત્મામાં અનંત ઋદ્ધિનો પ્રકાશ થાય છે. હે આત્મા ! તારો શુદ્ધસત્તાતું સ્મરણ કર. તું અજ્ઞાનાંધકારમાં સ્વભાન બૂલી કેમ આથડે છે ? પોતે સિંહ છતાં, કેમ અજવૃન્દમાં પોતાને અજ કલ્પી બેઠો છે ? આ શું અંતરમાં સમજાતું નથી ? આટલો શા માટે મોહ ? શા માટે આટલી ચિત્તની અસ્થિરતા ? શા માટે તું ધૂમાડાના બાગિકાસમાન મા-ચાને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે ? અહો ! આત્મા છેલ્લી બાજી જીતી લે. સર્વ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે; અમૂલ્ય ક્ષણ જાય છે, ચેત !! કોઈ પણ મનુષ્યો અનેકકલેશકેષ સંતતિ દાયકપરસ્વભાવ રમણથી કિંચિત્ પણ સત્ય સુખે ચામ્યા નથી, અને પામશે પણ નહિ. સ્વાર્ન પદાર્થવત્ ક્ષણિકપૌદ્ગલિક પદાર્થસાર્થમાં, ઇષ્ટ વા અનીષ્ટબુદ્ધિ અજ્ઞા-નથી કલ્પીને જીવો, ફોગટ-નિષ્ફળ જીવન ગાળે છે. અહો કેટલી મૂર્ખતા !!! રાજા સમાન આત્માને રંક સમાન,

વા ધુળ સમાન ગણી, અજ્ઞાનથી બહુ ફૂલ્યો, ભવમા
 બૂલ્યો, સંસારમા સત્યાસત્યનો જરા માત્ર પણ વિચાર
 નહીં કરવાથી, પોતાની ભૂલથી દુખની સામગ્રી ઉત્પન્ન
 કરી છે. ચેતન ! જરા જ્ઞાનશક્તિ હોય, તો હું તને
 સમજાવું સમજાવું જરા. સ્થિર થઈ, આખા મીંચી
 ખેંચી બાંધો કશું દેખાય છે, ના નહીં. તેવીજ રીતે
 આખા મીંચાયાથી કશું અતે દેખવાનું નથી સર્વવસ્તુને
 દેખનાર તથા તે સખધી વિચાર કરનાર તે તું પોતે છે તું
 રાજાનો રાજા અને સ્વામીનો સ્વામી છે. તું જ્ઞાનધ્યાનથી આ-
 ત્માનુભવ કર. હે આત્મા ! તું જેમ જેમ જ્ઞાનથી પોતાના
 સ્વરૂપનો અનુભવ કરીશ, તેમ તેમ તારા દિલમા નવી નવી
 તર્ક વિતર્કની સ્ફુરણાઓ પ્રશ્ન રૂપે ઉઠશે, અને પાછી સમી
 જશે. અનુભવવારો નીચેનું પદ સ્મરણ કર.—

પદ.

અરે લીય શીદને કલ્પના કરે—પ રાગ
 અનુભવ આત્મનો જો કરે, તદા તું અજરામર થઈ ઠરે; ।
 દેહદેવલર્મા ડહ્યા દેવને, ઘડી નહીં સુખ અરે ॥
 મુરતાઘટે ડંપ માગે, જાગે દેવ દુઃખ હરે; ।
 તદા તું અજરામર થઈ ઠરે. ॥ ૧ ॥

ત્યાગે ન જલ જ્યુ માછલુ માફ, તૈમ ગુણ નિજ પ્રે; ।
 અલ્પ અપિહદ આત્માની, દગા કયુ નહીં ફર તદા ॥૨॥

પાર્શ્વમણિસમ ધ્યાન તારું, સિદ્ધબુદ્ધતા વરે; ।

પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપ પામી, નામ રૂપ નહીં ધરે. તદા તું. ॥૩॥

ગાઠીમાંહિ બેસીને ઝટ, ચાલજે નિજ ઘરે; ।

સારથિ મનહું અશ્વહિન્દ્રિય, સાચવે સુખસરે. તદા તું. ॥૪॥

છેલ્લી વાજી જીતી લે ભાઈ, માયાથી શીદ મરે; ।

બુદ્ધિસાગર ચેત ઝટપટ, ચેતના કરગરે. તદા તું. ॥૫॥

હે આત્મન્ યદિ તું વિવેકદાઇથી સ્વપરનો વિભાગ કરી, ચૈતન્ય તત્ત્વનો અનુભવ, સમ્યક્ જ્ઞાનથી શ્રીવીરપ્રભુની પેઠે કરે તો તું પણ અજરામર થઈ સિદ્ધશિલાની ઉપર પરમાત્મમય થઈ, સાદિગ્નનંતમા ભાગે સ્થિર થાય કે જ્યાં અનંતા સિદ્ધ્યા છે, ત્યાં તું પણ અસંખ્યાતપ્રદેશથી નિર્મલ સિદ્ધ સનાતનતા પ્રાપ્ત કરે.

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાસિન્ધુ ગુરો ! એકસ્થાનમાં અનંત સિદ્ધ જીવો શી રીતે રહી શકતા હશે ! તેમજ એક આત્માના પ્રદેશ લેગા અન્યસિદ્ધોના પ્રદેશો રહેવાથી લેળ સેળપણું થઈ જાય કે નહીં ?

ગુરુ—હે વિનેય, જિજ્ઞાસુ શિષ્ય ? એક સ્થાનમાં અનંત સિદ્ધો રહે છે, તો પણ તેમને બાધ આવતો નથી. જેમ એક ઓરડામાં એક દીપકનો પ્રકાશ માઈ રહે છે, તેમજ તેજ ઓરડામાં શત દીપકનો પ્રકાશ પણ માઈ

શકે છે, તેમજ સહજ લક્ષ્યકોટિ દીપકનો પણ માઈ શકે છે, જેમ સહજ દીપકના પ્રકાશને એક ચોરડામા માતા વ્યાઘાત આવતો નથી, તેમા પણ વિચાગ્વાનુ છે કે દીપકનો પ્રકાશ તો વર્ણ ગંધરસ સ્પર્શમય પુદ્ગલના સ્કંધો છે, જ્યારે રૂપી પુદ્ગલો પણ આવી રીતે માઈ શકે છે, તો પછી અરૂપી એવા સિદ્ધાત્માઓને એક સ્થાનમા રહેતા, કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ આવી શકતો જ નથી વળી હે શિષ્ય !! તે કહ્યું કે સિદ્ધાત્માના પ્રદેશો છે, તે અન્યસિદ્ધાત્માના પ્રદેશોની સાથે મળવાથી, સેજસેજપણુ થઈ જાય. આમ કહેવું પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માના અરૂપી પ્રદેશો અન્યાત્માના પ્રદેશો લેગા ગહે છે, છતાં પણ મળી જતા નથી એક આકાશપ્રદેશમા અનંત સિદ્ધાત્મપ્રદેશો લેગા રહેતા પણ પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માની વ્યક્તિ લિન્ન હોવાને લીધે, સેજસેજપણુ થતુ નથી જેમ એક દુકાનમા પાત્ર ગુમાસ્તાઓ રહે છે, પણ દરેકની વ્યક્તિ જુદી ગહે છે. તેમા કંઈ સેજસેજપણુ થતુ નથી, તેમ સિદ્ધાત્મપ્રદેશમાં પણ સમજી લેવું. પ્રત્યેક સિદ્ધાત્મવ્યક્તિ લિન્ન લિન્ન હોવાને લીધે તેમા સેજસેજપણુ થઈ શકતુ નથી, એમ સમજી લેવું.

પૂર્વોક્ત સિદ્ધાત્મપદની શક્તિ આ શરીરમા રહેલા આત્મામા સત્તાએ રહી છે તેને સબોધીને કહે છે કે, હે ભગ્ય ! દેહરૂપ દેવળમા અનાદિ કાળથી આત્મારૂપ દેવ

અજ્ઞાન નિદ્રાથી ઉઘ્યો છે, તેથી પોતે કોણ છું ? તે ભૂલી ગયો છે.

શિષ્ય પ્રશ્ન—હે પરમકૃપાળુ શરણ્યસહશુર આપે !! કહ્યું કે દેહરૂપ દેવળમાં અનાદિકાળથી આત્મા રહ્યો છે, એમ શી રીતે ઘટે ! કારણ કે, દેહ તો શતવર્ષ અધિક પ્રાય રહી પછી વિખરી જાય છે, તેની તો આદિ છે, અને અંતપણુ છે તો તમોએ તો દેહ દેવળમાં અનાદિકાળથી આત્મદેવ રહ્યો છે, એમ કેમ કહ્યું ? દેહની આદિ, મધ્ય, તો આત્મા અનાદિ કાળથી રહ્યો, એમ શી રીતે કહી શકાય ?

શુર ઉત્તર—હે ભવ્ય ! શ્રવણ કર । દેહરૂપદેવલ્લ એક જાતનું નથી પણ તે પાંચ પ્રકારનું છે તે નીચે પ્રમાણે :
 ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ. એ પાંચ શરીરમાં તૈજસ અને કાર્મણ સૂક્ષ્મ શરીર કહેવાય છે. ઔદારિક સ્થૂળ શરીર કહેવાય છે. દેવતા તથા નારકીનું વૈક્રિયશરીર હોય છે. ચારેગતિમાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર આત્માની સાથે રહે છે. અનાદિ કાળથી સંસારમાં જીવ શરીર ગ્રહે છે અને છોડે છે, પણ કોઈ વખત સંસારમાં શરીર વિના રહી શકતો નથી. પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ છે, અને મનુષ્યાદિ શરીરની એક વ્યક્તિ અપેક્ષતાં શરીર સાદિસાંત ભાંગે છે. તેથી હે શિષ્ય ! અનાદિકાળથી આ

તમાને દેહનો સબધ છે. તેથી કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી આ ઠેકાણે દેહદેવળ ગ્રહ્ય છે, તે તો ક્ષત મનુષ્ય શરીર આશ્રી છે, તે તો સાહસાંત ભાગે છે દેહદેવળમા ગહેલો આત્મા, પોતાની દેવત્વશક્તિના અજ્ઞાનને લીધે, અનત શક્તિમાન છતા, પણ પોતાને શક્તિ રહિત માને છે વળી પોતાને દેહની પેઠે વિનશ્વર માને છે દેહના ધર્મોનો આત્મામા આરોપ કરે છે. દેહની વૃદ્ધિથી પોતાને વૃદ્ધ અને દેહના ક્ષીણ થવાથી પોતાને ક્ષીણ માને છે. આવી રીતે પગના ધર્મો પોતાનામા કદપી, પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ વિમરી ગયો છે અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે કે દેહદેવળ ક્ષણભગુર છે તેથી પોતાને સુખ નથી, છતા સુખ માની ભૂલ કરે છે ક્ષણભગુર દેહદેવળમા ઉધવાથી આરે ગતિમા વિચિત્ર દુખના સ્થાનભૂત આત્મા થયો દેહ દેવળનો નાશ અણધાર્યો થાય છે, અને અન્ય દેહમા રહેવું પડે છે, અનેક પ્રકારના છેદન, ભેદન, તાડન અને તર્જનના દુખો દેહવડે લોગવવા પડે છે, તેવા દેહમાં વાસ કરતા જરા માત્ર પણ સુખ મળવાનું નથી વળી દેહમા મહાકાળ અશુચિ રહ્યા કરે છે જે દેહમા કસ્તુરી નાખીએ છીએ તે પણ વિષ્ઠાસ્પ ગની જાય છે. નાકમાથી લીટ વહ્યા કરે છે, પેટમા કગ્ગીઆ મળ, વિષા, મૂત્ર વિગેરે લર્થુ છે ચક્ષુમાંથી પીયા નીકળ્યા કરે છે.

અગલમાંથી સદા દુર્ગંધી મેંલ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્ર-
 કારના રોગો શરીરમાં કર્મ યોગે થયા કરે છે. જે દેહ સાત
 આતુથી બનેલ છે, તેનો એક પળનો પણ ભરૂસો નથી.
 જે દેહની ખાલ, યુવા, વૃદ્ધાવસ્થા થયા કરે છે. એવા દેહ
 દેવળમાં કેણુ પોતાનો વાસ કહ્યે ? પોતાનો ખરો વાસ
 દેહમાં નથી. દેહ તો પુદ્ગલ છે, અને આત્મા તો ત્રણે કાળમાં
 પુદ્ગલથી જુદી જાતનો છે. આત્મા ચેતનાશુણ્વણો છે, અને
 પુદ્ગલ સડણુ, પડણુ, વિદ્વંસન સ્વભાવવાળું છે. પોતાનો
 ખરો વાસ તો પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં છે. જે પ્રદેશો અના-
 દિ કાળથી છે, અને અનંત છે, અસંખ્ય પ્રદેશો, અદ્વિતી અને
 અક્ષર છે. અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ વાસ આત્માનો છે, અને શુદ્ધ
 ઉપયોગરૂપ સુરતાનો ઘન્ટ ક્ષણે ક્ષણે વાગે છે, ત્યારે આત્મારૂપ
 દેવ પોતાના સ્વભાવે જાગે છે. અને પોતાના સ્વભાવે જાગૃતિ
 પામેલો આત્મા પોતાને નડતાં અનંત દુઃખનો નાશ કરી
 શકે છે, અને એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં હે આત્મન ! તું
 અજરામર થાય છે. જેમ માછલાંઓ જળનો ત્યાગ કરતાં
 નથી, તેમ આત્મારૂપ મત્સ્ય છે તે સ્વસ્વભાવરૂપ જલનો
 ત્યાગ કરે નહિ, ત્યારે પોતાના શુણ્ પ્રાપ્ત કરે છે અને વળી
 જ્યારે અવિનશ્વર અલભ્ય આત્માની શુદ્ધ પરિણતિરૂપ દશા
 સ્થિરપણે વર્તે છે, ત્યારે હે લભ્ય ! તું અજરામર થાયછે,
 વળી કથ્યમાન આત્માની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે, ' હે

આત્મા તારૂં ધ્યાન, પાર્શ્વમણિ સદેશ છે જેમ સહસ્ર મણુ
 લોહને પાર્શ્વમણિનો સ્પર્શ થાય, તે લોહ તુર્ત સુવર્ણ-
 તાને લાગે છે, તેમ હે આત્મનુ ! તારૂં ધ્યાન કરતા, આ-
 ત્મા તે પરમાત્મા બને છે કહ્યું છે કે—“અપ્પા નો પરમપ્પા”
 આત્મા તેજ પરમાત્મા છે, આત્મધ્યાને પગ્મપ્રહ્લ, વા
 સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરી, પશ્ચાત્ કદાપિ કાળે નામ રૂપને ધા-
 રણુ કરી શકતો નથી એવી હે આત્મનુ ! તારી સ્થિતિ
 છે હે આત્મનુ ! ચારિત્રરૂપ ગાડીમા બેસીને, પોતાના ઘરે
 ચાલેને મન સારથિ સમાન છે ઇન્દ્રિયો અસ્વ સમાન
 છે માટે મન અને ઇન્દ્રિયો ઉપર પોતાનો અકુશ રાખજે.
 મન અને ઇન્દ્રિયોના વશમા થઈ, તેને છૂટી મૂકી તે
 લવકાનનમા રખડાવશે. માટે અસખ્યપ્રદેશરૂપનગર
 તરફ તુ ચાલજે. વળી હે આત્મનુ ! યાદ રાખજે કે
 અસખ્યપ્રદેશ રૂપ નગર તરફ જતા માર્ગમા ક્રોધ, માન,
 માયા, લોભરૂપ ચોરોનો વાસ આવે છે માટે તેથી સાવ-
 ધાન રહેજે વળી હે ચેતન ! અસખ્યપ્રદેશરૂપ પો-
 તાના નગરપ્રતિ જતા, માર્ગના તૃષ્ણારૂપ મોટી ખાઈ
 આવે છે, તેનું તળીયું જણાતું નથી તેમા પડી જવાય
 નહીં, તેનો ઉપયોગ રાખજે વળી માર્ગમા ચાલતા શબ્દ,
 રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શરૂપવિષયવિષના વૃક્ષો આવે છે,
 તેની છાયામા વાસ કરીશ નહીં, અને જો વાસ કર્યો, તે

મહાદુઃખ પ્રાપ્ત થશે. અને એવી તો ઘેન ચડશે, કે તેથી મરણ શરણ થવું પડશે. વળી હિ ચેતન ! માર્ગમાં ચાલતાં મોહરૂપ પલ્લિપતિ આવે છે, તે અનેક પ્રકારે તને છેતરવા પ્રયત્ન કરશે; પણ તેથી તું છેતરાઈશ નહીં. અભિ-માનરૂપ અજગર માર્ગમાં પડ્યો છે, તેથી સાવધાન થઈ ચાલજે, માર્ગમાં જતાં પરભાવરૂપસિંહ, મોહકાનનમાં વસે છે, તેનાથી દૂર રહી ચાલજે. પ્રમાદદશારૂપ પિશાચિ-નીને અપ્રમત્ત મંત્રથી જીતી લેજે. વિવેકરૂપચક્રથી, સિદ્ધા માર્ગે જોઈ જોઈને ચાલતાં, તું આત્માસંખ્યપ્રદેશરૂપ નગરને પ્રાપ્ત કરીશ. આ નગર પ્રતિ કેટલાક પુરૂષો ગમન કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, પણ ગમન કરતા નથી. વળી કેટલાક પુરૂષો કંઈક સમજીને ગમન કરે છે, પણ પંથમાં પૂર્વોક્ત ચોરો વગેરેથી સપડાઈ જાય છે. કેટલાકલગ્યો પ્રમાદ દશામાં પૂર્વોક્ત નગરનું સ્વરૂપ પણ સમજી શકતા નથી. કેટલાક આસન્ન લગ્યજીવો ! આવા સત્યનગરપ્રતિ ગમન કરી, સ્વવાસ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે હિ લગ્યજીવ ! તું ચેત, અને આ છેલ્લી બાજી જીતી લે. શા માટે મોહમાયાથી જન્મ મરણ કરે છે ? અમરપદ પ્રાપ્ત કરવું પુરૂષાર્થોધીન છે. હિ જીવ ! હવે ઝટપટ ચેતી લે, અને શુદ્ધચેતના તને કરગરીને કહી છે કે પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે. આવી શુદ્ધ ચેતનાની વિશ્વસિ શ્રવણ કરી, આત્મા નિર્વાણ પ્રતિ લક્ષ આપવા લાગ્યો.

નિર્વાણમા, હે ચેતન ! તારૂં લક્ષ્ય છે, તો તારા આત્મામાજ નિર્વાણ (મોક્ષ) છે મોક્ષ સ્વરૂપી આત્મા છે, અને તે મોક્ષાવસ્થામા શિદ્ધશિલાની ઉપર રહે છે. નૈયાયિક, હુ ખના અત્યંતાભાવરૂપ મુક્તિ માને છે, અને સુખશુણ્યનો પ્રલાપ કરે છે. તેથી તેનું માનેલું મુક્તિનું સ્વરૂપ યોગ્ય નથી તથા અદ્વૈતવાદી, સર્વવ્યાપક મુક્તિ માને છે, પણ તત્ત્વથી નિચારી જોતા, સર્વવ્યાપક આત્મા માનતાં તેનો બધા અને મોક્ષ આકાશની પેઠે ઘટતો નથી રામાનુજ મતવાળા તો આ પ્રમાણે કહે છે —

આનન્દમયપરમાત્મનિ જીવાત્મલયો મોક્ષ इत्याहुः तत्र लयो यद्येकादशेन्द्रियसूक्ष्ममात्रावस्थितपचभूतात्मकलिङ्गशरीराप-
गमस्तदा नामकर्मक्षय एव स इति कर्मक्षयरूपमोक्षवादिक-
क्षाप्रवेशो यदि चोपाधिशरीरनाशे औपाधिकजीवनाशस्तदा
तेन रूपेण अकाम्यत्वात् अपुरुषार्थत्वात् ॥ આનન્દમય
પરમાત્મામા જીવાત્માનો લક્ષ્ય થવો, તેજ મોક્ષ છે તેને સ્થા-
દ્વાદશ કહે છે કે હે રામાનુજ મતવાદી ! તમારો માનેલો
લય, એકાદશ ઇન્દ્રિય, સૂક્ષ્મમાત્રાવસ્થિતપચભૂતસ્વરૂપ
જે લિંગ શરીર, તેનો નાશ તેને મોક્ષ કહો છો જો એવો
તમારો મોક્ષ હોય, તો સપૂર્ણકર્મક્ષયથી મોક્ષ માન-
નાર જૈનમતમા તમારો પ્રવેશ થયો કદાપિ જો

તમે ઉપાધિક્ષરીરના નાશથી ઔપાધિક્ષલવનો નાશ થઈ જવો તેને મુક્તિ માનતા હો તો જીવના નાશ-રૂપ મુક્તિ ઇચ્છવા લાયક નથી. તથા તેવી મુક્તિ માટે પુરુષાર્થ કોઈ કરેજ નહીં, માટે રામાનુજે માનેલી મુક્તિ યોગ્ય નથી. વળી દયાનાંદસરસ્વતિમતવાળા આર્યસમાજ એમ કહે છે કે જીવ મુક્તિમાં જઈ કેટલોક કાળ રહી, પાછો સંસારમાં આવે છે. ત્યારે તે મતવાળાને પુછીએ છીએ કે મોક્ષમાં ગએલા આત્માને અજ્ઞાન-અવિદ્યા જેવી લાવે છે કે અગર તે પોતાની ઇચ્છાથી આવ્યો આવે છે ? અથવા જ્યારે મુક્તાત્મા થાય છે, ત્યારે તેમાં શું કંઈ અવિદ્યાનો લેશ રહી જાય છે ? વા ઇશ્વર તેને સંસારમાં જેવી લાવી જન્મ મરણ કરાવે છે ? એ ચાર વિકલ્પમાંથી પ્રથમ પક્ષ જો તમે માનશો તો—તમારી માનેલી અવિદ્યા તો જડ છે, અને તમારા મતમાં તો જડ પદાર્થ કંઈ કરી શકતો નથી. અવિદ્યા કંઈ મુક્તાત્માને જેવી લાવે તે ઘટી શકે નહીં, અને બીજું દ્વષણ એ આવે છે કે, જ્યાં સુધી અવિદ્યા છે, ત્યાં સુધી મોક્ષ પણ કહી શકાય નહીં. બીજો પક્ષ માનશો, તો તે પણ સિદ્ધ થતો નથી. કોણ મૂર્ખ મુક્તિનાં સુખ મૂકી સંસારમાં આવવાની ઇચ્છા કરે ? જે મુક્તિને માટે અનેક પ્રકારના તપ, જપ, દાન, દયા, પરોપકાર જ્ઞાન ધ્યાનાદિત્વ સેવન કરી, મોક્ષ મેળવ્યું, તેમાંથી પાછું

કેણુ આવવાની ઇચ્છા કરે, મુક્તાત્માને ઇચ્છા માનશે, તો તે પણ સિદ્ધ થતુ નથી મુક્તાત્માની ઇચ્છા સુખ વિષયી છે કે દુઃખ વિષયી છે ? પુનઃ તે ઇચ્છા નિત્ય છે કે અનિત્ય છે ? જો કહેશે કે મુક્તાત્માની ઇચ્છા સુખ વિષયી છે, તો તેમા પણ વિકલ્પ કે-ક્ષણિક સુખ સળધી છે કે નિત્ય સુખ સળધી છે ? જો કહેશે કે ક્ષણિક સુખ સળધી ઇચ્છા છે, તો તે મુક્તાત્માને ઘટી શકે નહીં અજ્ઞાની સસારી જીવને ક્ષણિક સુખેચ્છા હોય છે, અને એવી જો ક્ષણિક સુખેચ્છા મુક્તાત્મામા માનશે, તો તે પણ અજ્ઞાની મૂર્ખ સસારીજ ઠયો બીજા પક્ષમાં તમે કહેશે કે-મુક્તાત્માને નિત્ય સુખ સળધી ઇચ્છા છે, તો તેણે મોક્ષ નિત્ય સુખ મૂકી ક્ષણિક સસાર સુખ લોગવવા કેણુ અજ્ઞાની વિના બીજો મોક્ષમાથી સસારમા આવવાની ઇચ્છા કરે ? તમે કહેશે કે-મુક્તાત્માને સુખવિષયી ઇચ્છા નિત્ય છે, તો હે ભગ્વે ! જરા આંખ મીચી વિચારો તો ખગ કે-સુખ વિષયીનિત્યઇચ્છાવાળામુક્તાત્માઓની નિત્યસુખેચ્છા કદાપિ કાળે નાશ પામશે નહીં, અને તેથી મુક્તાત્મા કદિ પાછા સસારમા આવી શકશે નહીં વળી નિત્ય સુખેચ્છાવાળા મુક્તાત્માઓ સંસારના અનિત્ય સુખ લોગવવા પાછા આવે, તે જાને નહીં, અને તેમ જાને તો નિત્ય સુખેચ્છાનો લોપ થાય, અને અનિત્ય સુખેચ્છા કરવાથી

સંસાર વિના મુક્તિની સિદ્ધિ થઈ શકે નહીં, અને તેથી તમારી માનેલી મુક્તિ એક કલ્પનાનો ગણ્યગોળોજ માત્ર કહી શકાય. બીજો પક્ષ ગ્રહી, તમો માનશો કે મુક્તાત્માની ઇચ્છા દુઃખ વિષયી છે, તો તેવી ઇચ્છા મુક્તાત્માને ઘટે નહીં. અને દુઃખ વિષયી ઇચ્છા, તો એક કીડાને પણ પ્રિય નથી, અને એવી ઇચ્છા તે મુક્ત જીવોને કહેતાં મહા મૂર્ખતા ઠરે.

વળી ઇચ્છાથી સંસારમાં કેમ આવી શકે ? કારણ કે, સંસાર બળતા અગ્નિ સમાન છે. સંસારમાં જરા માત્ર પણ સુખ નથી તેવા સંસારમાં અનંત સુખરૂપમુક્તિને છોડીને મૂર્ખવિના કોણુ આવવાની ઇચ્છા કરે ? વિચારશૂન્ય વિના આવી મુક્તિ અન્ય કોણુ માની શકે ! વળી એક દૃષ્ટાંત સાંભળો. “ એક મનુષ્ય આંખે આંધળો હતો તેથી તે બહુ દુઃખ પામતો હતો. કોઈ દાકતરે દવાના પ્રયોગથી તેની આંખની અન્ધતા ટાળી તેથી તે સર્વ પદાર્થોને જોવા લાગ્યો. હવે તે પોતાની મેળે શી રીતે આંખ ફેંદી નાંખે ? તેમ સંસારી જીવ પ્રથમ સંસારમાં મહાદુઃખી હતો, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન ધ્યાનાદિથી મુક્તિ થઈ, તેથી તે સત્ય અનંત સુખ ભોગવવા લાગ્યો, તે પાછો કેમ સંસારમાં આવવાની ઇચ્છા કરે ! અલબત્ત કદી કરેજ નહીં. વળી સત્યાર્થપ્રકાશના નવમા ઉદ્દાસમાં લખ્યું છે કે આત્મા જ્ઞાનરૂપ ચાહે છે, જ્ઞાનથી

અવિદ્યા નહ યદ્ જાય છે, અને અવિદ્યાના નાશથી મુક્તાત્મા પુન જન્મ ધારણ કરતો નથી. ત્યારે હવે દેખો કે ત્યારે તે જન્મ ધારણ કરતો નથી, ત્યારે તે સસારમાં શામાટે આવે છે ? જો તે પાછો આવે છે, તેમ માનશો તો, તમારા સત્યાર્થ પ્રકાશનું લખવું ભાગ પીનારા મનુષ્યના વચનની પેઠે બકવાદરૂપ અસત્ય થયું તેથી મુક્તિમાથી સસારમા આવવું સિદ્ધ થયું નહીં. વળી અત્ર વિચાર કરો કે જન્મમરણરૂપ જે સસારકાર્ય છે, તેનું કારણ અવિદ્યા છે, તે તો જ્ઞાનથી નહ યદ્ ગઈ, તો તેથી સસારમાં જન્મ ધારણ કરવાનું કારણ રહ્યું નહીં. તેથી મોક્ષની સ્થિતિ સાદિ અનતમા ભાગે સિદ્ધ કરી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

દગ્ધં વીજે યથાત્યંતં, પ્રાદુર્ભવતિ નાંકુરઃ ॥

કર્મવીજે તથા દગ્ધે, ન રોહતિ મગાકુરઃ ॥ ૧ ॥

બીજ બળે છે અને જેમ અકુરો બીજમાથી ઉગીનીકળતા નથી, તેમ કર્મરૂપ બીજ બળે છતે સસારમા જન્મ મરણરૂપ ભવ પ્રાપ્ત થતો નથી વળી મુક્તાત્માને ઇચ્છા માનવી તેપણુ અયોગ્ય છે જે મુક્તાત્માઓ કૃત્ય કૃત્ય થયા છે, તેમને દોષપણુ પદાર્થની ઇચ્છા રહેતી નથી અને

જ્યાંસુધી કોઈપણ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યાં સુધી મુક્તાત્મા કહેવાતો નથી. ઇચ્છા તો અધુરોત્તે હોય છે. શું તમોએ મુક્તાત્મામાં કલ્પેલી ઇચ્છા જડ પદાર્થ સંબંધી છે કે ચૈતન્ય પદાર્થ સંબંધી છે ? પ્રથમ પક્ષ ગ્રહી કહેશે કે મુક્તાત્માને જડપદાર્થ સંબંધી ઇચ્છા છે, તો જડ પદાર્થમાં જે સુખ માને છે, તે બહિરાત્મા કહેવાય; મુક્તાત્મા કહેવાય નહીં. જડમાં સુખની ઇચ્છા વાળો અજ્ઞાની કહેવાય, સુખ તો આત્માનો ગુણ છે, જડનો ગુણ નથી. બીજો પક્ષ ગ્રહીશે તો પુછવાનું કે, ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માની પરિપૂર્ણતાની મુક્તાત્માએ પ્રાપ્તિ કરી છે, તો હવે કાર્ય સિદ્ધિ કર્યા બાદ ઇચ્છાની નિવૃત્તિ થવી જોઈએ. જેમ કોઈ મનુષ્યને જલ પીવાની ઇચ્છા થઈ છે, અને જ્યારે જલ મળ્યું અને પીધું, ત્યારે જલપાનેચ્છાની શાંતિ થાય છે; તે પ્રમાણે જીવાત્માને પણ અનંત સત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હતી. જ્ઞાન ક્રિયાથી જીવાત્મા પોતે મુક્તાત્મા થઈ, અનંત સત્ય સુખ પામ્યો, તો ઘણી ઇચ્છાનો નાશ થવો જોઈએ. કારણ કે, સુખ પ્રાપ્તિ રૂપ કાર્યનું કારણ સુખેચ્છા છે, તે કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ રહેતું નહીં. પરિપૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થએલાને કોઈ સુખની ન્યૂનતા નથી કે જેથી સુખેચ્છા પણ હોય. એ પ્રમાણે ઇચ્છાનો નિષેધ મુક્તાત્માને બાળવો. ત્રીજો પક્ષ પણ મુક્તાત્માને ઘટતો નથી. મુક્તા-

તમામા અવિધાનો લેશ જન્યો ગ્હે છે, તેથી તે મસારમાં પાછો આવે છે એમ કહેવું આકાશ કુસુમ સદૃશ છે, કારણ કે ત્યાં સુધી અવિધાનો, લેશ માત્ર પણ છે, ત્યાં સુધી મુક્તાત્મા કહેવાય નહીં સર્વ અવિધાનો નાશ થાય, ત્યારે મુક્તાત્મા કહેવાય છે, માટે તમોએ કોઈ સ્વર્ગના દેવ વિશેષમાં મુક્તાત્માપણું માની લીધું છે, એમ સ્પષ્ટ લાસે છે, કહ્યું છે કે ક્ષોણે પુણ્યે મૃત્યુલોક વિશન્તિ ॥ દેવતાઓ પુણ્યક્ષય થઈ ગયા બાદ, મૃત્યુ દોકમાં આવે છે, માટે તમોએ કલ્પેલી મુક્તિ દેવલોક વિના અન્ય સિદ્ધ થતી નથી તેથી સિદ્ધ થયું કે, તમારી માનેલી મુક્તિ મસારજ છે, માટે સમારી જીવ સમાગ્રમાં પાછા જન્મ ધારણ કરે, અને મુક્તાત્મા ઠરે નહીં એમ મિદ્ધ કર્યું ચોથો પક્ષગ્રહી તમો કહેશે કે મુક્તાત્માને ઇશ્વર મસાગ્રમાં ખેંચી લાવે છે, અને જન્મ જરામગ્નું કગવે છે ત્યારે તો એમ માનવાથી સિદ્ધ ઠયું કે મુક્તાત્માનું સુખ જોઈ, ઇશ્વરને અદેખાઈ આવી, તેથી મસારમાં તેમને પાછા લાવે છે, તો ઇશ્વર અદેખાઈ દોષવાળો ઠયો તથા મુક્તાત્માઓ આનંદથી સુક્રિતનું સુખ ભોગવતા હતા તેને વાક વિના એકદમ પાછા સમારમાં ખેંચ્યા તો ઇશ્વર અન્યાયી થયો મુક્તાત્માઓ સત્ય સુખ ભોગવતા હતા, તેમને ખેંચીને સમારમાં ઇશ્વરે નાખ્યા તો દયાહીનતા રહી નહીં. ઉલટો ઇશ્વર નિર્દય ઠયો.

માટે ચોથો પક્ષ પણ મુક્તિ અનુભવરહિત થવાથી અસિદ્ધ
 કરે છે, મુક્તાત્મા થએલો જીવ; પાછો સંસારમાં આવતો
 નથી. એમ માનવામાં કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી. વી-
 તરાગ લગવંતે કથિતમુક્તિ ન્યાયે મુક્તિ, પ્રમાણથી સત્ય
 કરે છે. કોઈ મતવાદી મુક્તિમાં સ્વામિ સેવક ભાવ સ્વીકારે છે,
 પણ કર્મક્ષયથી સર્વ સરખા હોય છે, તેથી સ્વામી સેવક ભાવ
 માનવો મિથ્યા કરે છે. આત્મહાનિ મુક્તિરિતિ ચાર્વાકાઃ
 આત્માનો નાશ તેજ મુક્તિ આર્વાક માને છે. એવી મુક્તિ-
 ને તો વિદ્યાનો કીડો પણ ધરૂંછે નહિ. મુક્તિનું સ્વરૂપ
 સ્યાદ્દાદતત્વથી સિદ્ધ થાય છે. આત્માની જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર
 રૂપ રૂદ્ધિનો તિરોભાવ હતો, તેનો આવિર્ભાવ થયો, તેજ
 મુક્તપણું કરે છે. કૃત્સ્નકર્મક્ષયો મુક્તિઃ એવંભૂતનયની
 અપેક્ષાએ ઘાતીયાં અને અઘાતીયાં સર્વ કર્મનો ક્ષય, તેજ
 મુક્તિ જાણવી. અસ્મદીયકૃતપંચશતી (પરમાત્મદર્શન) ના-
 મના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે—

તિરોભાવ નિજરુદ્ધિનો, આવિર્ભાવ પ્રકાશ ।
 પરમાત્મપદ તે કહ્યું, તેપદનો હું દાસ ॥

આત્મા, કર્મના નાશથી, ચોતેજ પરમાત્મ સ્વરૂપ થાય
 છે, માટે હે લબ્ય ! તને નિર્વાણમાં લક્ષ્ય હોય, તો તારા

આત્મામા નિર્વાણ છે માટે આત્મસ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર અર્થે
 ચારિત્રરૂપ ઉદ્ધમ કર. જ્ઞાન પણ આત્મામા છે. અનંત જ્ઞેય
 પદાર્થને જાણવાની જ્ઞાનશક્તિનો આધાર આત્મા છે આ-
 ત્મામાં જ દેવલજ્ઞાન થાય છે, જ્ઞાન તે આત્માનો ગુણ છે,
 અને જ્ઞાન તે આત્માની મુખ્યપરિણતિ કહેવાય છે. જ્ઞા-
 નનો પ્રકાશ આત્મામાંથી જ થાય છે. અનંત તીર્થ કર લગ-
 વતો થયા, તેમનામા દેવલજ્ઞાન, પોતાના આત્મામા સત્તાએ
 હેતુ, તે આવરણક્ષયથી આવિર્ભાવરૂપે થયું ધ્યાનથી જ્ઞાન
 શક્તિ વિશેષતઃ પ્રગટે છે માટે લબ્ય ! હવે સર્વ ઉપાધિ
 રૂપ સામારિક પ્રપચ છોડી, સ્થિર ચિત્તથી, અન્તર દેવની
 ઉપાસના કર ! ! અન્તર દેવની ઉપાસનાથી તારા મર્વ કર્મ
 ક્ષય થઈ જશે અન્તર દેવપણુ તુ છે, અને ઉપાસના કરનાર
 પણ તુ છે, અને ઉપાસ્યભૂત પણ તારૂ જ સ્વરૂપ છે મા-
 પેક્ષતાએ મર્વ ઉપાસક વિગેરે ભાવો પણ તારામા ઘટી
 શકે છે તારી અનંત શક્તિનો પ્રગટ કર્તા પણ જ્ઞાન લા-
 વથી પોતે જ હુ તુ પોતે પોતાને તારે છે, તુ પોતે પો-
 તાને કર્મથી છોડવે છે તુ પોતે જ પોતાને અનંત જ્ઞાન દર્શન
 ચારિત્ર વીર્ય મુખાદિ ગુણોનો લાભ આપે છે. તારા ઘટમા જ નિર્વા-
 ણ છે, અને તેનો પોતે ઉત્પાદક છે ક્ષયોપગમજ્ઞાનવડે દેવલ
 જ્ઞાનનો ઉત્પાદક પણ તું છે તારી અકલગતિ છે હે
 આત્મનુ ! તુ ચિત્ સ્વરૂપ છે. તારા સ્વરૂપમા અખટાનંદ

સમાયો છે. હે આત્મન્ ! અન્ય જઠવસ્તુમાં તું કદિ નથી, તો તેમાં પોતાને શા માટે શોધે છે ? માટે આત્મજ્ઞાનથી સ્વ-સ્વરૂપતું દર્શન કર; દેહ વાણી આદિ ઔદયિકલાવોમાં તું તટસ્થ સાક્ષીરૂપે વર્ત. આત્મજ્ઞાનીને પોતાની બ્રાંતિ, જ્ઞાનથી દૂર થાય છે, અને તેથી કોઈ સાંસારિકપદાર્થમાં સ્વાર્થ પરાયણ થઈ સુંઝાતો નથી. માટે હે ચેતન ! તું તારું જ્ઞાન કર અને સ્ત્રીવિષયાદિકમાં સુખની ખુદ્ધિ થઈ છે, તેને દૂર નિવાર. કારણકે સ્ત્રીવિગેરેમાં મોહ કરવો યોગ્ય નથી. એક અસંગ આત્માનો યોધ કર. ઇન્દ્રિયાદિકના જે જે વિકારો છે, તે મોહજનિત છે. અને હે આત્મન્ ! તું તો તેવા વિકારોથી રહિત છે. જેમ સ્ફટિકરત્નમાં રાતા પુલ અને શ્યામ પુષ્પનો પ્રતિભાસ પડે છે, તેથી સ્ફટિક રત્ન હું રાતું છું, વા કાળું છું, એમ માને, તો તે તેની સ્ફટિક બ્રાંતિ છે. તેમ આત્મારૂપ સ્ફટિકરત્નમાં પ્રતિભાસ રૂપે થયેલા રાગ અને દ્વેષાદિકને આત્મા પોતાના માને, તેમાં તેની બ્રાંતિ છે. રાગ દ્વેષાદિ વિકારો આત્માના નથી, અને આત્મા તેથી સ્ફટિકની પેઠે ન્યારો છે. વળી બીજું દષ્ટાંત નીચે સુજળ છે. જેમ કોઈ એક તળાવ છે, તળાવની આ-જીમાં ઘર છે, અને ઉપર ચંદ્ર સૂર્ય તારાઓ વિગેરે છે. સરોવરનું જળ પવનની લહેરોથી હાલક હાલક થાય છે. તે વખતે ઘર ચંદ્રનો પડછાયો જલમાં પડે છે, તેથી ઘર ચંદ્ર

સૂર્ય હાલક હાલક થતા હોય એમ દેખાય છે. પણ તે જેમ બ્રાતિ છે, તેમ આત્માએ રાગ દ્વેષથી પોતાના માનેલા, પદાર્થો છે તે પણ વસ્તુતઃ પોતાના નથી વેદાતી જડ પદાર્થોને બ્રાતિ માત્ર કહી, તેની સત્તાનો લોપ કરે છે, તે જોતોને માન્ય નથી. જડ પદાર્થો આત્મારૂપે નથી, તેથી તે આત્માની અપેક્ષાઓ અસત્ સમજવા પણ તે પોતાના સ્વરૂપે તો સત્ છે જડ પદાર્થોની સાથે ચૈતન્ય પદાર્થનો સબધ હોવાથી, આત્મા, અજ્ઞાનથી પોતાને જડ માની, બાહ્ય પદાર્થોમા મોહામી બહિરાત્મપદ ધારણ કરે છે આત્મ સ્વ અને પર પ્રકાશક હોવાથી, જીવ અને અજીવ પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે

પર અજીવાદિ વસ્તુ સિદ્ધ કરે, તો તેનો પ્રકાશક આત્મા કરે. અનેકસ્વ તથા પરશાસ્ત્રોમા આત્મા સ્વપર પ્રકાશક કથ્યો છે, તેથી જીવ અને અજીવપદાર્થરાશિ સિદ્ધ કરે છે, અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તે તો અલ્પકાલમા સકળ ૫ ચેન્દ્રિય વિપવારીને, નિ કામી તથા નિ સગી થાય, માટે લબ્ય જીવોએ પરદોષદષ્ટિનો ત્યાગ કરી, સ્વાત્મસ્વરૂપ જ દેખવું પરદોષ દેખવાની દષ્ટિથી આત્મા દોષી બને છે તે બતાવે છે.

દુહા

પરદોષી જો ચિત્તતો, દોષી દિનને રાત ॥

વાલકવૃત્તિ દોષમાં, કાકવૃત્તિ અવદાત ॥ ૭૪ ॥

પરસ્વભાવે વર્તતાં, તિરોભાવની વૃદ્ધિ; ॥

આત્મસ્વભાવે વર્તતાં, ક્ષાયિક આત્મસમૃદ્ધિ ॥ ૭૫ ॥

વિવેચન—હે લબ્યાત્મનુ જો તારૂ ચિત્ત પારકાનાં દોષ દેખવા તત્પર છે, તો તું રાત્રી અને દિવસ દોષમય ચિત્ત વૃત્તિ થઈ જવાથી, દોષીજ છે. અમુક તો ક્રોધી છે, અમુક તો અમુક પાપકર્મ કર્યું. અમુકે અમુકનો વિશ્વાસ-ઘાત કર્યો, અમુકે અમુકને મારી નાંખ્યો, અમુકે અમુકનું ધન હરીલીધું. અમુકે અમુકની સાથે વ્યભિચાર કર્મસેવન કર્યું, અમુકતો મહાપાપી છે, અમુકનું તો સવારના પ-હોરમાં નામ દેવા યોગ્ય નથી. અમુકનું આચરણ અંતરથી ન્યાડું અને બહિરથી ન્યાડું છે, અમુકતો મુખે પ્રભુ પ્રભુ જાય છે, પણ હૃદયમાં તો મહાપાપાંડી છે. અમુકતો મહાધૂર્ત છે; અમુકતો અન્યાયી છે, અમુકેતો લીધેલાં વ્રત છોડ્યાં છે, અમુકતો અમુક વખતે અમુક દોષ સેવતો હતો. ફલાણુ દોષો દીઠા, એતો દોષના ભંડાર છે, ફલાણુએ અમુકનું ધન ચોર્યું, ફલાણુએ આખી નાત બગાડી, ફલાણુએ કુલમાં ક-લંક લગાડ્યું, વિગેરે જે જે દોષનું બોલવું, વિચારવું, દોષ દ્રષ્ટિ રાખવી ઇત્યાદિ પરસ્વભાવથી મન સદા દોષી રહે છે. મનના વેગને અન્યના દોષ જોવામાં રોકવાથી મન દોષ અહણુ કરવાનું જ શિખે છે, અને પરનો દોષ જોવાની ટે-

વથી, મનની સ્થિતિ દોષવાળીજ દેખાય છે જેમ કામનો વેગ થવાથી કામી મન અનેક સ્ત્રીઓનું ચિત્તવન કરે છે, પછી મનમાથી કામનો દોષ દૂર કરવો હોય, તો મહા મહેનત પડે છે તે પ્રમાણે મન પણ પરદોષ ગ્રહણ કરવાના વ્યાપારમાં તક્ષીન થવાથી પ્રતિદિન દોષદષ્ટિની પુષ્ટિ કરે છે મનમાં બીજાના અનેક દોષો જોવાથી, તે દોષોના સંસ્કાર પોતાના હૃદયમાં પડે છે, અને પછી સંસ્કારવશથી, કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ તે દોષોનું ભાજન પોતે થઈ પડે છે, પ્રથમ તો પારકાદોષો જોવામાં મનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પશ્ચાત્ત વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પશ્ચાત્ત કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્રણયોગો પરદોષથી દોષિત બને છે પર દોષથી નિદાની ટેવ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તેથી વૈર વૃદ્ધિ ખુસપ આણુધાતુ વિગેરે પાપોની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે પારકા દુષણ જોવાથી, બોલવાથી, બાળકવૃત્તિ ચેષ્ટાને ભજનારો આત્મા થાય છે જેમ કાગડો ચાદાને દેખીને ખોતરે છે, તેમ દોષી પુરૂષ, પારકા દુષણ જોવામાં મનોગતિ વાપરે છે દોષદેખનાર પુરૂષ ગમે તેવો સારો હોય, પણ તે બૂરોજ છે, કાગળ કે જો તે સારો હોય તો પારકા દોષ દેખનાર જોનાર કેમ હોય ! અને પગદોષ દૃષ્ટા બન્યો, તો પોતાના આત્મસ્વભાવને ચૂકી પરસ્વભાવમાં પેઠો, અને પર સ્વભાવવાળું ચિત્ત હોવાથી પોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ નહો

નહીં. અને પોતાના સ્વરૂપનો અનુપયોગી થએલો એવો આ-
 ત્મા સમયે સમયે સાત આઠ કર્મને ગ્રહણ કરે છે. વળી પર-
 દોષ દષ્ટાને રાત્રીમાં પણ સ્વપ્નામાં પારકા દોષ દેખાય છે.
 આવી આત્માની સ્થિતિથી પોતે અધર્મી બન્યો. અને
 તેથી અંતરમાં ગંડાલ સરળો બન્યો, અને તેથી આત્મ
 ગુણનો નાશ કરનાર બન્યો. આવી રીતે દોષ દેખવાની
 તથા બોલવાની ટેવથી અનેક પ્રકારના દોષનું લાજન
 આત્મા બને છે. અનેકપ્રકારના દોષથી આત્મા, બહિ-
 રાત્મભાવનેજ - સેવે છે. તેથી તે ઉપશમભાવ, - ક્ષયોપ-
 શમભાવ, અને ક્ષાયિકભાવને પ્રગટ કરી શકતો
 નથી. માટે લબ્ય જીવોએ આત્મકાર્ય સાધવું હોય, તો
 પર દોષદષ્ટિનો ત્યાગ કરવો. પરદોષદષ્ટિથી એકલા દોષોજ
 દેખવામાં આવે છે, પણ અન્યના ગુણ તરફ લક્ષ જતું
 નથી. હે લબ્ય ! જરા હૃદયમાં સમજ ! દરેક મનુષ્યમાં
 દોષ અને ગુણ રહેલા છે. કાળી બાબુ તરફ નહીં દેખતાં,
 ઘોળી બાબુ તરફ દેખવાની ટેવ પાડ !! હે ચેતન ! અનાદિ
 કાળથી દોષ દેખાડવાની ટેવ પડી છે. તેને વૈરાગ્યથી અને
 જ્ઞાનથી વાર. જેમ જેમ દોષ દેખવાપણું દૂર જશે, તેમ
 તેમ આત્મા, સ્વભાવમાં રમણુ કરશે, અને સ્વસ્વભાવ
 રમણુતાથી આત્મ ગુણોનો પ્રકાશ થશે. માટે હે લબ્ય !
 વૈર અદેખાઈ નિંદાનું મૂલ કારણ પર દોષદષ્ટિને જલાંજ-

હી આપ સ સારમા અનેક પુરૂષોનો સ્વભાવ પારકા દોષ દેખવાનો જોવામા આવે છે, તેવા યગ દોષદૃષ્ટીઓના ઉપર પણ સમભાવ ધારણ કરવો, અને યગદોષદૃષ્ટીઓના દ્વં-
 પણો જોવાની ટેવ પણ કદિ ગળવી નહીં આપણા દ્વં-
 અન્ય જોવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે તેમના દ્વં-
 મન પણ આપણુ થઈ જાય છે, અને તેથી મનોવૃત્તિ ખરાબ થઈ જાય છે આપણેતો એમ સમજવુ કે અન્ય પુરૂષો પોતાની ખરાબ ટેવથી ભલે દ્વં-
 તા, પણ અન્યના દ્વં-
 જોવાથી, હું પોતે પર સ્વભાવમા રમી કમ ખાધુ છું, તેથી હું દોષી બનુ છું વળી અન્યના દ્વં-
 તેમની નિંદા કરવાથી, અન્યોમાથી કંઈ દ્વં-
 તા નથી પારકા દોષ દેખવા કરતા, પોતાના દોષોને જોશેતો માલુમ પડશે કે માફ કેટલુ આત્મવિરૂદ્ધ આચરણ છે ! પો-
 તાનુ શુદ્ધરૂપ મૂકી મન કયા કયા ભટકે છે, તેનો તો જરા વિચાર કર !! તમારૂ મન પોતાના સ્વરૂપને મૂકી, પુણ્યલભા-
 વમા જાય છે, તેજ તમારો મોટો દોષ છે તમો ગમચે સમચે સાતવા આઠ કમને ગ્રહણ કરો છો, તે તમારો શુ સામાન્ય દોષ છે ? અલબત્ત તે મોટામા મોટો દોષ છે, તમો રાગ અને દ્વં-
 દેવ કરો છો, એ શુ તમારામા મોટો દોષ નથી ? અલબત્ત મોટો દોષ છે તમારૂ ચિત્ત જડપદાર્થમા સુખ માને છે, એ

શું ઓછો દોષ છે ? તમારું મન અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પ કર્યા કરે છે, તે શું ઓછો દોષ છે ! આઠ ઈર્મ પણ દોષ રૂપજ છે, અને તે આઠ ઈર્મને તમે ધારણ કરો છો તો તેથી તમે નિર્દોષી ઠરતા નથી. તમે હસો છો, ખેલો છો, અંતરમાં અનેક પ્રકારની કુવાસનાઓને ધારણ કરો છો, તેથી શું તમે દોષી ઠરતા નથી ? હા અવશ્ય ઠરો છો, તમે અજ્ઞાન સ્થિતિથી સ્વાત્મભાન ભૂલી ગયા છો તે શું ઓછો દોષ છે ? આત્માની પરમાત્મસ્થિતિ થવા અર્થે બાહ્ય અને અંતર કંઈપણ પ્રકારનો ઉદ્ધમ કરતા નથી, તે શું દોષ નથી ! અલબત્ત દોષજ છે. તમે એ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે આત્મજ્ઞાની મુનિરાજ પાસે ગયા નથી, તે શું ઓછો દોષ નથી સંબો ! તમે દુનિયાની નીતિ પ્રમાણે ચાલો છો, કિંતુ આત્મધર્મ પ્રાપ્તિની નીતિ માટે કંઈપણ લક્ષ આપતા નથી તે શું તમારો દોષ નથી ? વળી તમે એ પોતાને દોષી માની, દોષમય વૃત્તિવાળું મન કર્યું, પણ પોતાના ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે કંઈપણ ઉદ્ધમ કર્યો નહીં, તે શું ઓછો દોષ છે ? તમે મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરી, પશુની પેઠે ધર્મહીન આયુષ્ય ગુમાવો છો તે બહુ દોષ નથી ? અજગરની પેઠે આળસુ થઈને તમે એ પ્રમાદ દોષનું ઘણું સેવન કર્યું છે, તે કેમ ભૂલી જાઓ છો ; તમે દોષને દેખવાની ટેવ પરિહરી, આત્મગુણોનું નિરીક્ષણ કરશો, તો અજરામર પદ પ્રાપ્ત કરશો. આપણા શ્રી વીરજીનેશ્વરે

કેઈનો અલ્પમાત્ર પણ દોષ દેખ્યો નથી, અને કેઈની નિંદા કરી નથી તમારે પણ મુક્તિ પદની ધંચા હોય, તો હવે જરા આત્મસન્મુખદષ્ટિદેષ, પોતાનું સ્વરૂપ વિચારવું ઘટે છે શ્રી ત્રેવીશમા તીર્થંકર પાર્શ્વપ્રભુ ઉપર કમ-કના જીવે બહુ ઉપસર્ગ કર્યો, પણ પ્રભુએ તેના દોષ તરફ દષ્ટિ દીધી નથી. શ્રી ગજકુસુમાલે પોતાના સસરાના ઉપર દોષ દષ્ટિથી જોયું નથી. અપકાર કરનાર ભલે અપકારરૂપ દોષનું સેવન કરે, પણ આપણેતો અપકાર કરનાર પ્રતિ દોષ દષ્ટિથી જોવું યોગ્ય નથી. દોષ દ્રષ્ટિ વાળા છે, તો કાગડા અને તમારામા અતરૂ નથી. દોષ દેખવામા આશ્ચર્ય નથી, પણ શુણ્ણ દેખવામા આશ્ચર્ય છે દોષ દેખવા તથા દોષનું કથન કરવામા ધર્મ નથી, પણ શુણ્ણ દેખવામા ધર્મ છે. દોષીને દોષી જહી, તેમની ક્ષેત્રી કરવામા પોતાની તથા તેમની ઉન્નતિ નથી, પણ તેમને શુણ્ણ બનાવવામા તથા પોતાની દોષ દેખવાની ટેવ ટાળવામા ઉન્નતિ સમજવી કેઈ એક નાના બાળકની માતા પુત્રની વિષ્કાને ઘોઈ નાખે છે, તેમ ઉત્તમ પુરૂષો કે જે માતાના સમાન છે, તે દોષી પુરૂષોના દોષરૂપ વિષ્કાને ઘોઈ નાખે છે, પણ નિંદામાતો પ્રવૃત્ત થતાજ નથી. બળ્ય પુરૂષો પોતાના શુદ્ધાચરણથી અનેક જીવોના દોષને ટાળી નાખે છે, અને સત્પુરૂષોની વાણીરૂપ ગંગા નદીમા અસત્પુરૂષો સ્નાન કરી દોષોને દૂર કરે છે

પરગુણપરમાણુન, પર્વતોઢ્ઠત્ય નિત્યં, નિજંદિ, વિકસંત સંતિઃ
 સંતઃ કિયન્તઃ ॥ પરમાણુ સમાન પરગુણને પર્વત સમાન
 ગાણી કેટલાક સત્પુરૂષો હૃદયમાં પ્રમોદ ધારણ કરે છે.
 પારકામાં રહેલા દોષને દેખી, જે લોકો દોષી તરફ તિરસ્કાર-
 ની લાગણીથી જુએ છે, તેના કરતાં પારકામાં રહેલા દોષને
 દેખી પ્રસંગ આવે, તે દોષોને પ્રેમલાવથી ટાળે છે, અને
 દોષીને શુદ્ધ બનાવે છે, તેવા સત્પુરૂષોને નમસ્કાર થાઓ.
 તમો સમજો કે જ્યારે પોતાનામાં કોઈ જાતનો દોષ રહેલો
 હોય છે, અને તે દોષથી અન્ય લોકો તમારા ઉપર તિરસ્કારની
 લાગણીથી જુવે છે ત્યારે તમારા મનમાં કેટલું તેના ઉપર
 દુઃખ લાગે છે ! તેવી રીતે સર્વ જીવોને માટે સમજવું. તમા-
 રામાં રહેલા દોષો કોઈ ટાળી તમને સારા બનાવે તો તમો
 તેનો કેટલો બધો ઉપકાર માનો છો ! તે પ્રમાણે સર્વના
 માટે સમજ લેવું. કોઈ જાલકે પોતાના મુખ ઉપર રૂશનાઈ
 રેડી હોય છે, પણ અજ્ઞતાથી પોતાનું મુખ કાળું છે, એમ
 દેખી શકતો નથી, અન્ય લોકો તેને કહે કે કાળા મુખવાળો,
 ત્યારે તે છાકરો કેટલો બધો મનમાં દુઃખ પામે છે, પણ
 કોઈ તેને આરીસો આપી, તેનું મુખ દેખાડે છે તો પોતાનું
 મુખ કાળુ દેખી શુદ્ધ કરવા ઉમંગથી પ્રયત્ન કરે છે, તે
 પ્રમાણે દોષી પુરૂષોના સંબંધમાં સમજવું. પોતાનામાં દોષ
 છે, તેને જોવાની જ્ઞાન શક્તિ આવતાં, પોતાની મેળે દોષો-

નો ત્યાગ કરવા ઉત્સાહથી પ્રયત્ન કરે છે અત્યેક મનુષ્યમાં પ્રાય અદ્ય અધિક દોષોનો સદ્ભાવ હોય છે પોતાના દોષો જોતા, ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પગ્ના દોષો જોતા ગુણનો નાશ થાય છે તમારૂં મન સ્ફટિકરત્ન સમાન છે, તેના ઉપર પગ્દોષગ્રહણરૂપ રૂથનાઈ કેમ રેડો છો ? તમે પોતેજ પરદોષગ્રહણરૂપભેડીથી તમારા આત્માને સસારમા બાધી રાખ્યો છે જે દિવસમા તમેજે કોઈના દોષો તરફ દૃષ્ટિ નહીં દીધી હોય, તે દિવસને ધન્ય છે. અનાદિકાળથી તમને દોષ જોવાની ટેવ પડી છે અને તેથી તમેજે તમારી ઉન્નતિમા પોતાના હાથે પથરા નાખ્યા છે, તેથી તમારી આત્મશક્તિનો પ્રકાશ યતો નથી બીજાના દોષ જોવાનો તમને કોઈએ હુકમ આપ્યો છે ! અને બીજાના દોષો જોતા, પ્રથમ તમારા હૃદયમા દોષનો ભાસ થાય છે, તેથી તમને શમભાવની પ્રાપ્તિ થવાની નથી, અને શમભાવની પ્રાપ્તિ વિના સુદૃષ્ટ નથી તમે સાધુ અગર સાધ્વી હો અને કોઈની આગળ તમે નિદા કરો છો, અને અન્યના દોષોથી તમારી જીભ મલીન કરો છો, તમારૂં મન મલીન કરો છો, તેથી શુ દોષોને શવણ કરનાગ પુરૂષો તેમને પવિત્ર ધારશે કે કેમ તેનો વિચાર કરો પ્રાય ઘણું કરીને તમે દ્વેષ, સ્પર્ધા, અને અન્યની મોટાઈથી અન્યના દોષો જોવાનું અને કથનનું સાહસ કરો છો, તેથી તમે ભારે દોષી

બનો છે. તમે અન્યના જે દોષો જુઓ છે, તે ખરા હોય
 કે ખોટા હોય, તેમાં શું પ્રમાણ છે ? અન્યમાં રહેલા છતાં
 દોષો દેખવાની, તથા તેની નિંદા કરવાની, ટેવથીજ તમે
 પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તમારી સ્વસ્વભાવરમ-
 ભૂતાને તમે પરદોષ ગ્રહણની કુટેવથી પ્રાપ્ત કરી શકતા
 નથી. તમે આજથી સ્વાત્મોત્તતિના શિખરે ચઢવાનું ઈ-
 ચ્છતા હોય, તો પરદોષ ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિને દેશવટો
 દો, અને દ્રઢપ્રતિજ્ઞા કરો, કે હું આજથી કોઈના દોષ
 જોઈશ નહીં. અને કદી કલેશ વૈર વિગેરે કારણથી અન્ય
 દોષોન્યારણબુદ્ધિ થાય, તો જીનેશ્વર ભગવાનનું તે સમયે
 સ્મરણ કરીને, ખૂરી ટેવને વારીશ. કોઈની નિંદા કરવાની
 બુદ્ધિ થાય, ત્યારે તમારા મનને પ્રભુશુભસ્મરણમાં જોડજો.
 તમારી નિંદા કોઈ કરે, તે જાણીને તેની નિંદા કરવા પ્ર-
 વૃત્ત થશો નહીં. આપણી મનોવૃત્તિયો ઉપર બહુ દાબ મૂ-
 કવો જોઈએ. મનોવૃત્તિને આત્મસ્વભાવમાં જોડવી, અને
 પરસ્વભાવનો ત્યાગ કરવો. આત્મધર્મનો ઉપયોગ ભૂલીને,
 અન્યવિકલ્પ સંકલ્પ કરવા, તે સર્વ પરભાવ છે. આર્ત-
 ધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન તે પરભાવના ધરનાં છે. આર્તધ્યાનના
 ચાર પાયા છે, અને રૌદ્રધ્યાનના ચાર પાયા છે. તેનું વિ-
 શેષ સ્વરૂપ અદ્વૈતસ્મત્કૃત ધ્યાનવિચારમાંથી જોઈ લેવું. પ-
 રસ્વભાવમાં વર્તતાં તિરોભાવની વૃદ્ધિ થવાથી, જ્ઞાનાદિશુભો

પ્રગટ થતા નથી, અને આત્મજ્ઞાન સપ્રાપ્ત કરી, આત્મસ્વ
લાવે રમણ કરતા, ક્ષાયિકલાવની વૃદ્ધિ થાય છે પ્રથમ તો,
આત્મસ્વભાવમા રમણતા કરવી, એ અશક્ય લાગશે પણ
અભ્યાસ કરતા હળવે હળવે ધ્યાનમા પ્રવેશ થશે અનેક
વિકલ્પ સંકલ્પ કરતી મનોવૃત્તિયોને દાબી દેઈ, એક સ્થિત
ઉપયોગથી જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ સ્મરણ કરવુ અનેક પ્રકારના
વિચારો, તમારા મનમા પ્રવેશ કરતા જણાશે, પણ તમે
હિમત હારશો નહિ પ્રથમ ધ્યાનાવસ્થામા વિકલ્પ સંક-
લ્પોની સાથે જડાદરીથી યુદ્ધ કરવુ પોતાના મનને એક
આત્મસ્વરૂપોપયોગમાજ જોડવું, તેજ અત્ર જડાદરી છે
સાધાવેધની પેઠે, આત્મગુણસ્થિરતામા એકલક્ષ આપ-
વાથી અત્યાનંદનો મહત્ત્વ ઝરો હૃદયમા પ્રગટે છે, તેનો
અનુભવ યોગીને હોય છે. પરસ્વભાવવૃત્તિ તેજ અમાર છે
ઘોઁનિદ્રામા જેમ મર્ત બાન ભૂલી જવાય છે, તેમ તમે
પરસ્વભાવવૃત્તિને તેવી રીતે ભૂલી જશો, તો એક આત્મ-
સ્વરૂપની ભગૃતિ થવાની, અનંત સુખના ભોગી બનવાના,
એમા જગમાત્ર સશય નથી આત્મસ્વરૂપની ભગૃતિથી, અને
ધ્યાનની સ્થિતતા વૃદ્ધિ પામવાથી, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનો અનુ-
ભવ હૃદયમા પ્રગટે છે પછી ધ્યાનીપુરૂષને અન્યમનુષ્યોની
સાથે વાર્તાલાપ કરવાનુ પણ ગમતુ નથી સર્વ જાણ પદ-
થોમા ઈષ્ટબુદ્ધિ જાણાઈ હતી, તે ટળી નય છે, અને

અનિષ્ટસંયોગ અને અનિષ્ટ પદાર્થોપર અરૂચિ બંધાઈડેતી, તે પણ ટળી જાય છે. અંતરની રમણતા વિના ધ્યાનીના હૃદયમાં આનંદ પ્રગટતો નથી. ખરેખર અંતરના અનુભવની ખુમારીમાં લીન થવાથી, આત્મધ્યાનાત્પરંસ્તુત્તમ્ । એજ સૂત્રનો સમ્યક્ અનુભવ પ્રતીત થાય છે.

હવે આત્મગુણપ્રાપ્તિ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવાથી નિવૃત્તિ થાય છે તે દર્શાવે છે.

બુદ્ધા.

રત્નત્રયી પ્રવૃત્તિમાં, અંતે છે નિવૃત્તિ ।

ત્યજી પ્રવૃત્તિ વાહ્યની, મજવી અન્તર્મક્તિ ॥ ૭૬ ॥

અન્તર્મક્તિ ભાવતાં, અન્તર્માં ઉદ્યોત ।

શુદ્ધસ્વભાવે આત્મની, જ્ઞાનરૂપે રૂડી જ્યોત ॥ ૭૭ ॥

શુદ્ધસ્વભાવે શાંતતા, અવરશાંતતા ત્યાગ ।

સેવો શાંતિ આત્મની, કરજો તેનો રાગ ॥ ૭૮ ॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપરત્નત્રયીમાં, પ્રવૃત્તિ કરવાથી અંતે મોક્ષ છે, માટે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર વિનાની જે બાહ્ય-પ્રવૃત્તિ, તેનો ત્યાગ કરી અન્તર્ આત્મતત્ત્વની ભક્તિ કરવી. આત્મારૂપ સત્યસાહિબની સેવા ચાકરી કરતાં, દરિદ્રાવસ્થા રહેતી નથી. જેવી દ્રવ્ય ક્રમાવામાં બુદ્ધિ થાય છે, તથા જેવી સુંદર યૌવનાવસ્થાવાળી સ્ત્રીમાં રાગભાવની બુદ્ધિ થાય

છે, તેવી ગગભાવથી નો અન્તરાત્મતત્ત્વમા પ્રવૃત્તિ થાય
તો મુક્તિ સર્વવ થાય છે અતરાત્માની સેવાથી મનમાં
આનંદની લહરીયો પ્રગટે છે અન્તરાત્મની સેવા સક્તિ
સમાન ક્રોધની એવા નથી. તે મળધી શ્રી યશોવિજયજી
ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

પદ ।

અવ મેં સાચો સાદિવ પાયો, ચાકી સેવા કરત હું યાકો;
મુજ મન પ્રેમ સોદાયો અવ૦ ૧
વાકું ઓર ન હોવે અપનો, જો દોજે પ્રમાયો
સંપતિ અપની ક્ષણમેં દેવે, વય તો દીલમેં વ્યાયો અવ૦ ૨
ઓરનકી જન કરતદે ચાકરી, દૂરદેશ પાડ વાસે;
અતરજામી ધ્યાને ટીસે, વયતો અપને પાસે અવ૦ ૩
ઓર કવહુ કોઈ કારણ કોપ્યો, વહોત ઉપાય ન તુસે;
ચિદાનન્દમે મગન રહતુહે, વેતો કવહુ ન રુસે અવ૦ ૪
ઓરનકી ચિન્તા ચિત્તે ન મિટે, સત્રદિન વંધે જાવે;
ચીરતા મુલ્ક પૂરણગુણ લેલે, વયતો અપને ભાવે અવ૦ ૫
પરાગીનદે ભોગ ઓરકો. યાતે હોત વિજોગી;
સદાસિદ્ધ સમમુલ્ક વિલાસી, વયતો નિજગુણભોગી. અવ૦ ૬
જ્યું જાનો ત્યું જગજન જાણો, મેંતો સેવક સનકો;

પક્ષપાતતો પરશું હોવે, રાગ ઘરત હું ગુનકો. અવ૦ ૭

માવ એક હિ સવ જ્ઞાનીકો, સૂરસ મેદ ન માવે ।

અપનો સાહિવ જો પિછાણે, સો જસ લીલા પાવે. અવ૦ ૮

ભાવાર્થ:—હવે મેં સ્ત્યસાહેબ જે દેહમાં અસંખ્ય પ્રદેશરૂપવ્યક્તિથી બિરાજીત આત્મા છે, તેને પામ્યો. જેની અંતરદૃષ્ટિથી સેવા કરતાં મારો જેના ઉપર પ્રેમ થઈ ગયો, એવા આત્મસાહેબને પ્રાપ્ત કર્યો. અંતર-આત્મપ્રભુને અન્ય કોઈ તે પોતાનો થતો નથી. ઘણા પ્રયત્નો કરીએ, તો પણ જે પોતાનો નથી, તેને પોતાનો કરે નહીં અને વળી જેની સેવા કરતાં, પોતાની સર્વ આત્મસમૃદ્ધિ ક્ષણવારમાં આપી દે છે. ક્ષપકચેષ્ટિએ ચઢેલા સુનિવર્યો શુક્લધ્યાનમાં ધ્યાનારૂઢ થઈ, સ્થિરરૂપે ગયો, આત્મપ્રભુની સેવા કરે છે, તો તે કર્મની પ્રકૃતિયોને ખેરવી તેરમાગુણઠાણે ક્ષાયિકલાવની નવલખિયોને આત્મરૂપપ્રભુ અર્પે છે. આત્મા પોતાની સેવા કરે છે અને પોતેજ સંપત્તિઓ આપે છે. માટે આત્મ રૂપસાહેબ જ મારા દિલમાં ધ્યેય છે. એના વિના રાજ, ચક્રવર્તિ, શેઠ, પાદશાહ, ઠાકોર વિગેરે બાહ્યધનસત્તાથી સાહેબ કહેવાય છે, તે તો મારા દિલમાં રૂચતા નથી. બાહ્યસાહેબ અને આત્મસાહેબમાં આકાશ પાતાળ જેટલો ફેર છે. મેરૂપવર્તની આગળ સર્વપનો દાણો છૂંક્યાં ! સ્વયંભુ

સમુદ્રની આગળ ખાળોચીયુ શા હીમાખમા ! હસની આ-
ગળ કાક શા હીસાખમા ! ઐરાવત હસ્તિની આગળ રા-
સલ શા હીસાખમા ! ઇંદ્રની આગળ ભૂત શા હીસાખ-
મા ! ગરુડની ગતિ આગળ કુકડાની ગતિ શા હીમા-
ખમા ! સૂર્યતેજ આગળ ખબુચાતુ તેજ શા હીસાખમા !
કલ્પવૃક્ષની આગળ આકડો શા હીમાખમા ! તેવી રીતે
આત્મારૂપ સાહેબની આગળ બાહ્યાના દેખાતા માહેબો
કંઈ હીસાખમાં નથી. અતરાત્મપ્રભુની સેવાથી મનુષ્ય
અનેકપ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે શ્રી ગૌતમસ્વામિને
અઠ્ઠાવિશ લબ્ધિયો ઉત્પન્ન થઈ હતી, તે પછી અતરાત્મ
પ્રભુની સેવાથી થઈ હતી વજ્રસ્નામીને આકાશગામિની
વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેમા પછી તેજ કાગ્નિ હતું શ્રી
યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે શત ગ્રંથ આદિની ગચના કરી,
તેમા પછી અતગત્મપ્રભુની સેવાથીજ જ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત
થએલી હતી શ્રી કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્ર ગાચાર્યે મ-
હાન્ ગ્રંથોની ગચના કરી છે, તે પછી અતગત્મપ્રભુ સેવા-
માહાત્મ્યથીજ સમજવી શ્રી આપાઠાભૂતિ આચાર્ય નાટક
કવિતા કવિતા કેવલજ્ઞાન પામ્યા, તે પછી અતગત્મપ્રભુની
ધ્યાનરૂપ સેવાથીજ સમજવું શ્રી ઇલાચીકુમાર, વાસે ચઢી,
અતગત્મપ્રભુની ભાવનારૂપસેવ થી કેવલજ્ઞાન પામ્યા શ્રી મરૂ
દેવી માતા હસ્તિના ઉપર બેઠા છતા, અતરાત્મપ્રભુની ભાવ-

નારૂપસેવાથી કેવલજ્ઞાન પામ્યાં. શ્રી ગૌતમસ્વામી અંતરાત્મ-
 પ્રભુની ભાવનાધ્યાનરૂપસેવા કરતા છતાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા.
 શ્રી પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણસાગર અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ-
 સેવાથી કેવળજ્ઞાન પામી મુક્ત થયા. શ્રી સનત્કુમાર અંત-
 રાત્મપ્રભુની તપરૂપ સેવાથી, લબ્ધિધારક થયા. શ્રી નંદિયેષુ
 અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ બોધ દેવાની શક્તિ પામ્યા. શ્રી
 વિષ્ણુકુમાર મુનિએ મોટું શરીર બનાવી, નમુચિને દાબી દીધો,
 તે પછી અંતરાત્મપ્રભુની તપરૂપ સેવાથીજ. વાલીએ રાવણને
 બગલમાં ઘાલી ફેરવ્યો, તથા અષ્ટાપદ ચાંપી રાવણને બૂમ
 પાડવાની પ્રેરણા કરાવી, તે પછી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાકૃપાથી.
 શ્રી ભરતરાજ આરીસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે પછી
 અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનાધ્યાનરૂપ સેવાનો મહિમા જાણવો.
 શ્રી પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિ કેવલ જ્ઞાન પામ્યા, તે પછી અંત-
 રાત્મ પ્રભુની સેવાથીજ. શ્રી ગજસુકુમાલે મસ્તકે અગ્નિની
 વેદના સહન કરી તે પછી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ. ધર્મ
 ધ્યાન અને શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવા ચાકરી થઈ
 શકે છે અને બહિરાત્મપ્રભુઓની સેવા ચાકરી આર્તધ્યાન
 અને રૌદ્રધ્યાનથી થાય છે. યોગિયો અનેક પ્રકારની લબ્ધિ-
 શક્તિયો પ્રાપ્ત કરે છે, તે પછી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાના
 માહાત્મ્યથીજ સમજવું. અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિનું ભો-
 કતાપણું પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાની પ્રસાદી સમજવી.

મેરૂ પર્વતને ક પાવવાનું સામર્થ્ય પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવા-
 થીજ પ્રગટે છે પૃથ્વીનું છત્ર કરવાનું સામર્થ્ય પણ અત-
 રાત્મપ્રભુની સેવામા સમાયુ છે અવધિજ્ઞાન તથા મન પ-
 ર્યવજ્ઞાનની સ પદા પમાડનાર પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવાજ
 છે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રેષ્ઠિક નૃપને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થયે, તે
 પણ અતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનથીજ સમજવું રામ તથા પાંચ
 પાંડવોએ મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પણ અતરાત્મપ્રભુની ધ્યાનરૂપ
 સેવાનું માહાત્મ્ય જાણવું પોતાની ભગિનીનો લોકતા ચ દ્રશ્યેખર
 રાજ પરમપદ પામ્યો, તે પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ
 જાલી, મયાલી, અને ઉવયાલી, પણ શત્રુનો જય કરનાર અત-
 રાત્મપ્રભુની સેવાથી મુક્તિપદ પામ્યા. રક ધકસૂગિના પચશત
 શિષ્યો ઘાણીમા પીલાતા છતા મુક્તિપદ પામ્યા, તે પણ અ-
 તરાત્મ પ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાથીજ. જેટલા જીવ સિદ્ધ થયા
 ધાય છે, અને થયે, તે સર્વ અતરાત્મપ્રભુની સેવાનું
 માહાત્મ્ય જાણવું યમ, નિયમ, આસન, ત્રાણાયામ, પ્રત્યા-
 હાર, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ એ અષ્ટાગયોગથી
 પણ આત્મપ્રભુનું સેવન કરવું પડે છે. એ અષ્ટાગયોગનું
 સાધન કરતા, અનેક પ્રકારની શક્તિયો જાગે છે, તે પણ
 આત્મપ્રભુસેવનનું માહાત્મ્ય જાણવું. અષ્ટદિપણુ અત-
 રાત્મપ્રભુની સેવનારૂપ જાણવી મુનિરાજના પચ મહાવ્રત
 ઉચ્ચરવાં, અને શાવકના ગાર વ્રત ઉચ્ચરવાં, ઇત્યાદિ મન-

સેવના પણ અંતરાત્મપ્રભુ પ્રગટ કરવાનેમાટે સમજવી.
 દ્રવ્યસંવર, અને ભાવસંવરની ઉપાસના તથા દ્રવ્યનિ-
 જર અને ભાવનિજરની ઉપાસના પણ ઉપાસ્યભૂત
 અંતરાત્મપ્રભુની પ્રાપ્તિ અર્થે છે. સામાયિક, પૌષ્ઠ; પ્રતિ-
 ક્રમણ, પૂજા વિગેરે કૃત્યોથી પણ અંતરાત્મપ્રભુની ઉપા-
 સનાજ કરવામાં આવે છે. કેટલાક લોકો અંતરાત્મનાં
 ભજનો અને પદો ગાઈને તેની સેવના કરે છે. કેઈ સૌંદર્ય
 આદિ બાંધવડે અંતરાત્માની સેવના કરે છે. કેઈ પ્રભુની
 આગળ અનેક પ્રકારનાં સ્તવનો ગાઈને, પણ અંતરાત્મ-
 પ્રભુની સેવા કરે છે. કેઈ આત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચીને
 પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવા કરે છે. સ્યાદ્રાઢરાની છે તે
 નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણસૂત્ર, શબ્દનય, સમલિરૂઢ,
 અને એવંભૂત એ સાતનયોથી આત્મપ્રભુનું સ્વરૂપ અને-
 કાન્તરૂપે સમજી તેની સેવા કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને
 ભાવથી, આત્મસ્વરૂપ સમજી, ભવ્યપુરૂષો આત્મપ્રભુની
 સેવના કરે છે. સખ્તભંગી, અને ચારનિકેષા, તથા દ્રવ્ય-
 ગુણપર્યાય સમજીને શ્રેયઃસાધકભવ્યાત્માઓ અંતરાત્મ-
 પ્રભુની સેવના કરે છે. અનાદિકાળથી અજ્ઞાનિભવો આર્ત-
 ધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનથી બહિરાત્મભાવે આત્માની સેવના
 કરી, દુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શુભોપયોગે સેવના
 કરતાં, સ્વર્ગાદિસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અંતરાત્મપ્રભુની

શુદ્ધોપયોગે સેવના કરતા, અલ્પકાળમા શિવસુખની પ્રાપ્તિ
 થાય છે કેટલાક લોકોએ કીર્તિ રાજ્યાદિ આદિની પ્રાપ્તિ
 અર્થે, સેવા કરી, તો તેને તેટલું જ મળ્યું લોકો જેવા હેતુથી
 જેવી સેવના આત્મપ્રભુની કરે છે, તેવું તેઓ કૃપા પ્રાપ્ત થાય
 છે બહિરાત્મપ્રભુની સેવના આ જીવે અનાદિકાળથી કરી, પણ
 કિંચિત્ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં સુખમ અકર્ત્તિ લોભથી
 બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી નરકગતિ પામ્યો ઇર્ષ્યા લોભથી
 ધવળચેત બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી નરકગતિ પામ્યો.
 બ્યભિચાર તથા અસિમાન્ વિગેરે દોષોથી, રાવણ નૃપ બહિ-
 રાત્માની સેવા કરી, નરકગતિ પામ્યો ઉદાત્તરાજને કંકર-
 ત્વની છરીથી માત્રનાર વિનયગ્ન નરકગતિ પામ્યો, તેમા
 પણ દેવ કપટથી બહિરાત્મસેવનાનું દારણીભૂત છે
 અગ્નિશર્મા છાદાણુનો જીવ, દેવવડે બહિરાત્મપ્રભુની સેવા
 કરી, દુર્ગતિના મહાદુષ પામ્યો નમુચિપ્રધાન, મિ-
 થ્યાત્વ દેવાદિક બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, નરકગતિ
 વિગેરેના મહાદુષ પામ્યો સગમ દેવતા બહિરાત્મપ્રભુની
 સેવા કરી મહાદુષ પામ્યો પૃથ્વીને પોતાની માની
 ગગધી અને દેવથી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, અનેક
 ગતિઓ બ્રહ્માગમણના મહાદુષ પામ્યા ત્યાગુધી
 અજ્ઞાન છે, ત્યા સુધી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરવામા
 આવે છે અદાપાપમ્પાનકથી, બહિરાત્મપ્રભુની સેવા

કરી, જીવો મહાદુઃખ સંપ્રાપ્ત કરે છે. સમકિત ગુણ પ્રાપ્ત થયાથી, બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ થાય છે, અને તેથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવા થઈ શકે છે. તથા સમકિત ગુણ અને દેશયત્રી વિરતિગુણ, તથા સર્વતઃ વિરતિગુણ, પ્રાપ્ત કર્યાથી, અંતરાત્મપ્રભુની વિશેષતઃ સેવાલક્ષિત કરી શકાય છે. અપ્રમત્તદશાથી સાતમું ગુણઠાણું પ્રાપ્ત કર્યાથી, વિશેષતઃ અંતરાત્મપ્રભુની સેવા કરી શકાય છે. ચોથા ગુણઠાણાથી તે સાતમાગુણઠાણા સુધી ધર્મધ્યાનના ચાર પાયાવડે, અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરવામાં આવે છે. ઉપશમ શ્રેણિએ ચઢતો જીવ, ઉપશમ ભાવથી આઠમા ગુણઠાણાથી તે અગીયારમા ગુણઠાણા સુધી, અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરે છે. આઠમા ગુણઠાણાથી ક્ષપકશ્રેણિ આરંભ કરતો છતો જીવ, શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાલક્ષિત કરી શકે છે. આઠમા ગુણઠાણાથી શુકલધ્યાન શરૂ થાય છે. શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાલક્ષિતથી ઘણું કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે. અને તેથી આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશે નિર્મલ થતો જાય છે, શુકલધ્યાનના બીજા પાયાથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાલક્ષિત કરતાં, શેષ રહેલાં ત્રણ ધાતિકર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે, અને બારમા ગુણઠાણાને અંતે ધાતીકર્મનો ક્ષય થતાં, તેરમા ગુણઠાણે ક્ષાયિક ભાવથી નવલખિયો પ્રગટ થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય

કર્મનો ક્ષય થવાથી, અનંત જ્ઞાન ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે કેવલજ્ઞાન પ્રગટતા બાકીના ચાર જ્ઞાન મમાઈ જાય છે કેવલજ્ઞાનથી લોકલોકના અર્વપદાર્થ જાણવામા આવે છે. દર્શનાવરણીયકર્મનો ક્ષય થવાથી, ક્ષાયિકલાવે કેવલ દર્શન ગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે મોહનીય કર્મલયથી ક્ષાયિકસમક્રિત અને ક્ષાયિકચાગ્રિની પ્રગટતા થાય છે, અતરાયકર્મનો ક્ષય થવાથી, દાનાદિક પાત્ર લબ્ધિની ઉત્પત્તિ સહજસ્વલાવે થાય છે, એમ અતરાત્મપ્રભુની મેવા ભક્તિ કરતા, ક્ષાયિકલાવીય નવલબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે પશ્ચાત્ આયુષ્ય શેષ રહેતા શુકલધ્યાનના છેદલા બે પાયાનું ચિત્તવન કરી, કેવલજ્ઞાનો આત્મા બિદ્ધ સ્થાનમા સ્થાદિ અનંતમે ભાગે બિરાજે છે તેરમા ગુણ કાણે આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ કહેવાય છે, પણ તે દેહસ્થ કહેવાય છે આવી રીતે અતરાત્મ પ્રભુની મેવા કરતા અનંત સુખાદિ ગુણોનો લાભ થાય છે. હવે અતગત્મપ્રભુની સેવામા, અને બહિરાત્મલાવથી કગતી ગત શેઠીયા વિગેરેની સેવામા કેટલો તકાવત છે તે દર્શાવે છે ઓરનકી જન કરતદે વાકરી દૂરદેશ પાસ ઘાસે—આત્મવિનાના શેઠીયા, સાહેબ, રાજા વિગેરેની સેવા આકરીમા દૂરદેશોમા પગથી ગમન કરવા પડે છે અને ક્ષુધા, પિપાસા, તાઢ, તકો, રોગ વિગેરેથી મહાદુખો સહન કરવા પડે છે.

તોપણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, અને અંતરાત્મ પ્રભુની સેવા આકરી કરતાં શું થાય છે તે કહે છે—
 અંતરજામી ધ્યાને દીસે, ત્ય તો અપને પાસે. શરીરની અં-
 દર રહેલા અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મારૂપ પ્રભુ, ધ્યાનથી
 દેખાય છે, અને તેતો આત્મસ્વભાવમાં રમણુતા કરવાથી
 સંતુષ્ટ થાય છે. અંતર્યામી પ્રભુ આપણી પાસે છે—
 કહ્યું છે કે:—

જરા વિચારી દેહનગરીમાં જુઓ ત્યારે, અનુભવ આતમ જડશે, હેજી
 અસંખ્ય પ્રદેશી તરવતે વેગે, જ્ઞાનિજન હાથમાંહિ ચડશે રે.
 આતમ અમર છે જી. કોઈ એક વિરલા વિચારેરે આતમ અમર છે જી.

અંતરાત્મ પ્રભુનાં દર્શનાર્થે દૂર દેશમાં પણ ઘસવા પ-
 ડતા નથી. આત્મા દેહમાં રહેલો છે અને તે જ્ઞાનવડે ઓળ-
 ખાય છે. જ્ઞાનીજીવ દેહમાં રહેલા આત્મ પ્રભુને ઓળખી
 શકતા નથી. કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

પરમાનન્દ સમ્યન્ન, નિર્વિકારં નિરાગયસુ ।
 ધ્યાનહીના ન પરપન્તિ, નિજદેહે વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૧ ॥
 પાષાણેષુ યથા હેમ, દુગ્ધમધ્યે યથા ઘૃતમ્ ।
 તિલમધ્યે યથા તૈલં, દેહમધ્યે તથા શિવઃ ॥ ૨ ॥

કાષ્ઠમધ્યે યથા વન્દિઃ શક્તિરુપેણ તિષ્ઠતિ ।

અયમાત્મા શરીરેષુ, યો જાનાતિ સ પણિતઃ ॥ ૩ ॥

પરમાનંદ સ પન્ન, નિર્વિકાર નિરામય, એવા પોતાના આત્માને દેહમાં રહ્યા છતા, પણ ધ્યાનહીન પુરૂષો દેખી શકતા નથી. પાપાણુમાં જેમ સુવર્ણ વ્યાપીને રહ્યું છે, દૂધમાં જેમ ધી ગળ્યું છે, તથા કાષ્ટમાં જેમ અગ્નિ સૂક્ષ્મરૂપે રહ્યો છે તેમ આ આત્મા, શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે એમ જે જાણે છે તે જ્ઞાની જાણવો, અને તે પોતાની પાસે અતરાત્મ પ્રભુ છે, એમ જાણી શકે છે, દેહમાં અતરાત્મ પ્રભુ બિરાજમાન છે તેને મ બોધી એક પદ ગાયું છે કે—

પદ

તત્ત્વસ્વરૂપી અલલ્લ બ્રહ્મ તું, પરમાત્મ પરગટ પોતે ।

ઘટમાં વશીયો માયાવશથી, જડમાં નિજને શું મોતે ।તત્ત્વ॥૧॥

અજરામર અવિનાશી અરૂપી, આત્મ મીંચકર અવધારો ।

રટના અગ્રિહઢ પદની લાગે, તો હોવેઘટ ડગિયારો ।તત્ત્વ॥૨॥

અચિચલ અસંખ્યપ્રદેશી આત્મ, ચિદ્ધન ચેતન તું પ્યારો ।

નિત્યાનિત્યસ્વરૂપી જ્ઞાતા, અનેકાન્તમત નિરધારો ।તત્ત્વ॥૩॥

પરમેષ્ઠિમય પરગટ પોતે, સમજ સમજ આત્મપદેયા ।

બુદ્ધિસાગર પ્રેમભાગથી, કરવી તેની દીલ સેવા । તત્ત્વ ॥૪॥

ભાવાર્થ—સુગમ છે, તેથી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. અંતરાત્મપ્રભુ મનુષ્ય દેહમાં બહુ પુણ્યપુંજથી આવી વસ્યા છે, તેનું કારણ કર્મ છે. દેહમાં અંતરાત્મપ્રભુ છે, એમ જ્ઞાનથી જાણી કયાં જડ વસ્તુઓમાં પોતાને શોધે છે? નિશ્ચય હવે થયો હશે કે અંતરાત્મપ્રભુ આપણી પાસે છે, માટે તેને ધ્યાનથી દેખી તેની સેવા કરો. પ્રેમભાવથી તેની દ્વિદમાં સેવા કરવાથી, પોતે પોતાના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. અને તેથી તાઢ તડકાનાં તથા ક્ષુધાતૃપાનાં દુઃખો સત્ત્વર નાશ પામે છે, અને અંતર્યામી અન્તરાત્મપ્રભુની સેવાથી સહજ સ્વભાવે સત્યાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે અન્તરાત્મપ્રભુની સેવા તેજ મોક્ષના મેવા જાણવા. વળી જન્મે સ્વામિનો તજાવત કહે છે. બહિર્નો સ્વામી સાહેબ કોઈ કારણસર કોપાયમાન થાય છે, તો ઘણા ઉપાયો તેને રીઝવવાના કરવામાં આવે છે, પણ સંતુષ્ટ થતો નથી. ત્યારે અંતરાત્મ પ્રભુતો ચિદાનંદમાં મગ્ન રહે છે, તેથી તે કદાપિકાળે કોપાયમાન થતા નથી. જેમ જેમ અન્તરાત્મપ્રભુની પ્રેમ ભક્તિથી, ધ્યાનથી વિશેષતઃ સેવા કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ રીઝીને વિશેષ વિશેષ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ ઋદ્ધિને અર્પે છે. માટે અન્તરાત્મ પ્રભુની સેવામાં આનંદમહોદધિ છે, અને જરા માત્ર પણ ભય નથી. વળી એનું અંતર કહે છે ઓરનકી ચિન્ત્તા ચિત્તે ન મટે સર્વ દીન ધંધે જાવે ! અન્ય

સ્વામી તથા સાહેબની ચિંતા ચિત્તમાથી મટતી નથી, રખેને વાક આવશે, તો કંઈ થઈ જશે, મારો કાંઈ વાક આવશે તો નશીબ પરવારશે ગમે તેવી સ્વામીની ચાકરી કંવામા આવી હોય, તો પણ જરા વાક આવતા નોકરી રદ થઈ જાય છે શેઠ તથા સાહેબ કે જે ઢાલામાડુ સરખા હોય તો પણ તેને નીચા નમીને સ્વાર્થને માટે સલામ કે નમસ્કાર કંવા પડે છે જે શેઠાણી કે જેના હાથના બોગ પણ બીજા લે નહીં, તેવી મૂર્ખિણીને પણ આટલું વચનથી ગરીબ ગાય જેવું સુખ કરી કરગરવું પડે છે તથા બાહ્યસ્વામિ રાજા વિગેરેની સેવા ચાકરી કરતા સર્વદિન ધધામા આદ્ય જાય છે. અર્થાત્ પરતત્રતાની બેડીમા સદાકાળ રીખાવું પડે છે, તેથી જરા માત્ર પણ બાહ્યશાંતિ લોગવાતી નથી તો અભ્યંતરશાંતિ તો હોયજ કયાથી ! બાહ્યસ્વામિની સેવામા સ્થિરતા તથા સુખ મમાયું નથી, અને અંતરાત્મપ્રભુની સેવા લક્ષિતમા તો આત્મા, અપૂર્વ-સ્થિરતા અને પૂર્ણ સુખમા ખેલે છે, તેથી દુખ ચિંતા તથા પરતત્રતાનું તો નામ પણ રહેતું નથી અંતરાત્મ પ્રભુની સેવા લક્ષિત તો આત્મસ્વભાવમા રમણતા કરવાથી મળે છે, અને એવી સેવા, મહાયુષ્યોદય હોય તો પ્રાપ્ત થાય છે અંતરાત્મપ્રભુની સેવામાંજ સત્યસ્થિરતા હોય છે, અને જેમ જેમ નિરૂપાધિયોગે અંતગત્મપ્રભુનું સ્થિ-

તાના ભવના સુખની તથા મનુષ્યભવના સુખની આદિ છે, અને તેનો અંત પણ છે, મોક્ષ સુખની આદિ છે પણ અંત નથી, માટે સત્યમોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિનો ઉપાય તે અન્તરાત્મપ્રભુની સેવા ભક્તિ ધ્યાનાદિ છે. ઉપશમભાવથી વા ક્ષયોપશમભાવથી અન્તરાત્મપ્રભુની ભક્તિ કરવી, એજ શ્રેષ્ઠ સત્ય કર્તવ્ય છે. ઔદયિકભાવથી બાહ્યવસ્તુઓનો ઇષ્ટ સંબંધ અને અનિષ્ટ વસ્તુઓનો સંબંધ થતાં, હર્ષ શોક ધાંણુ કરી પુદ્ગલ વસ્તુઓમાં રાગ અને દ્વેષથી ઇષ્ટપણું અને અનિષ્ટપણું કલ્પવું તે બહિરાત્મભાવ છે, તેથી પુદ્ગલ વસ્તુની સેવા કરવી યડે છે. હે આત્મન્ ! હવે તું વિરામ પામ ! ! શાંત થા. હે બહિરાત્મ ભાવ ! ! હવે તું દૂર થા. હે સ્વભાવરમણતા ! હવે જાગ ! ! જાગ ! ! અન્તરાત્મપ્રભુની સેવામાં આનંદી બનેલા ભવ્યોની અંતરદશા જુદા પ્રકારની વર્તે છે, તે દશાનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર શ્રી મહાજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજી અન્તરાત્મપ્રભુનું ગાન કરે છે કે—

જ્યું જાણો ત્યું જગજન જાણો, મેંતો સેવકે ઉનકો;

પક્ષપાત્તો પરશું હોવે, રાગ ધરત હું ગુનકો.

જગતના જીવો પોતાની જેવી મતિ હેય તે પ્રમાણે બાણો. હુંતો અન્તરાત્મપ્રભુનો સેવક છું. પક્ષપાત તો પરથી હોય છે. હુંતો ગુણનો રાગ ધારણ કરું છું, તેથી અન્તરાત્મપ્રભુ-વિના મારો જડવસ્તુમાં જરા માત્ર પણ રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી. જડ

વસ્તુમા અજ્ઞાનદ્વારથી રાગ જાધાયો હતો તે જ્ઞાનદ્વારા પ્રગટ થતા, નાશ પામ્યો, અને અતરાત્મપ્રભુ ધ્યાનમા રમણુતા-રૂપ રાગ થયો, તે હવે કદી છૂટનાર નથી મારા મનમા અતરાત્મપ્રભુલક્ષિત અને સેવાજ અકુર્નિશ ગમી રહી છે. સર્વત્રજ્ઞાનિઓનો એક ભાવ હોય છે, સર્વત્રજ્ઞાનિઓનો એકસંગો વિચાર હોય છે, અને શતભૂષાના શત વિચાર બુદ્ધા બુદ્ધા હોવાથી, પરસ્પર વિચાર મળતા નથી જે જ્ઞાની હશે, તેના વિચાર મળતા હશે અતરાત્મપ્રભુના સેવનમા જે જ્ઞાની થયા, અને જે થશે, તે સર્વના એક સરખા વિચાર હોય છે મર્જોને ભેદજ્ઞાનની, વા અત-તત્ત્વની મમજણુ પડતી નથી અસખ્યપ્રદેશોકગી શરી-રમા વિનાજન અતરાત્મરૂપ પોતાનો સાહેબ, તેને જે બંધ્ય જોળખે છે, તે કર્મશત્રુને છતીને યથોલીલા પાવે છે, જોમ શ્રીયરો વિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે અતરાત્મમાહેમની સેવા કરવી તેજ મત્યેષ્ટ કર્તવ્ય છે માટે જાહ્યની રાગ દ્વેષથી જહિરાત્મભાવે થતી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, અતરાત્મ ની ભક્તિ કરવી, તેજ સારમા સાર છે જાહ્ય જગત્પ્રપ-ચની ખટપટમા લટપટીયા થઈ પડવાથી, વિરૂપ સકલ્પ લજમા મૃગની પેઠે ફસાવુ પડે છે તે સળધી ઉપાધ્યાયજી સમાધિશતકમા કહે છે કે—

મોહવાગુરી જાલમન, તામે મૃગમત હોડ;

યામે જે મુનિ નહિ પરે, તાકુ અમુલ ન કોર ॥

આનું વિવેચન અમોએ વિશેષતઃ કર્યું છે તે સમાધિ
 શતક વિવેચનમાંથી જોઈ લેવું. બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં મન જવાથી,
 અહિરાત્મલાવનું સેવન થાય છે, અમુક દોષી છે, અમુકનું આમ
 કરવું જોઈએ. અમુકનું હું આમ કરીશ. ઇત્યાદિ વિચારોને પર
 વસ્તુસંબંધી રાગદ્વેષથી કરતાં, આત્મસન્મુખતાથી બ્રહ્મ થવાય
 છે. પારકી પંચાતમાં પ્રવેશ કરતાં, આત્મા સ્વરૂપ ઉપયોગથી
 મૂળ્ય અને છે. જગત્ની વિચિત્રતા છે. સર્વ જીવો કર્મોધીન
 છે, તેથી સર્વ જીવો એક સરખા વિચારવાળા નથી, માટે
 કોઈ સારાં કૃત્ય કરે, અને કોઈ ખોટાં કૃત્ય કરે, તોપણ તેને
 દેખી માધ્યસ્થલાવે વર્તવું અને પોતાના આત્માને હિતચિ-
 ક્ષાથી સમજાવવો. હે આત્મનૃ! તું પોતાના ચૈતન્યસ્વ-
 રૂપનો વિચાર કરી, પરમાં ઉત્પન્ન થતી અહંવૃત્તિથી દૂર
 રહેવા પ્રયત્ન કર!! જગત્ના જીવોનાં એક સરખાં કર્મ નથી.
 એક સરખા વિચાર નથી, એક સરખા આચાર નથી,
 એક સરખી ભાષા નથી. એક સરખા ઉચ્ચાર નથી. એક
 સરખા રાગ નથી, એક સરખા દ્વેષ નથી, એક સરખાં
 રૂપ નથી, એક સરખાં શરીર નથી, એક સરખાં મન
 નથી, એક સરખાં વચન નથી, એક સરખાં દુઃખ નથી,
 એક સરખી જાતિ નથી, એક સરખી જ્ઞાતિ નથી, એક
 સરખા કોષ, લોભ, માન, માયા નથી, એક સરખાં સુખ
 નથી, એક સરખો વૈભવ નથી, એક સરખી સત્તા નથી,

એક સરખી પરિણતિ નથી, એક સરખુ લક્ષણ નથી, એક સરખી ઇચ્છા નથી, એક સરખી પ્રવૃત્તિ નથી કોઈ પાપી છે, તો કોઈ પુણ્યવત છે, કેટલાક મિથ્યાત્વી છે, તો કેટલાક સમક્રિતી છે, કેટલાક ભોળી છે, તો કેટલાક ચોળી છે, કેટલાક જીવો ધ્યાની છે, તો કેટલાક માની છે, કેટલાક જ્ઞાની છે, તો કેટલાક અજ્ઞાની છે, કેટલાક લોભી છે, તો કેટલાક નિર્લોભી છે આવી ભિન્નતા જગત્જીવોની સદાકાળ રહેવાની કે તેનો નાશ થવાનો ? ઉત્તરમા કહેવાનું કે કર્મની વિચિત્રતાથી ભિન્નતા પણ કર્મની હયાતી પર્યંત રહેવાની ત્યારે શું જગત્જીવોની એક સરખી પ્રવૃત્તિ થવાની ? ઉત્તરમા કહેવું થશે કે ક્ષાયિકભાવે આત્મશુણ્ણની પ્રાપ્તિ વિના નિજશુણ્ણની એક સરખી પ્રવૃત્તિ થતી નથી, એક સરખી પ્રવૃત્તિ તે પણ આત્મશુણ્ણની ગ્રહણ કરવાની છે પણ સર્વજીવો ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ કરે, એ પણ અશક્ય છે સર્વજીવો સમક્રિતી બની જાય, એમ પણ થવું અશક્ય છે ઉપદેશ વિગેરે પણ આત્મશુણ્ણની પ્રાપ્તિમા નિમિત્ત કારણ છે, તેથી એકાંતે ઉપદેશ દેવો થી - વાં જીવો એક સમખા થઈ જાય, એમ સર્વજીવોના માટે બનવું અશક્ય છે તેથી સદોપીને નિર્દોષી બનાવવા તે પણ અશક્ય છે કોઈને ઉપદેશની અસર થાય છે, અને કોઈને થતી નથી પણ કારણથી કાર્યોત્પ-

તિ થાય છે. માટે અન્ય મનુષ્યોને ગુણી બનાવવા એકાંત ઉદ્યમ કારણીભૂત સમજી, બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં પડવું પ્રાયઃ યોગ્ય જણાતું નથી. પ્રથમ તો પોતાના આત્માને ગુણી બનાવ્યો નથી, તો અન્યને શી રીતે ગુણી બનાવી શકવાના. પોતાનો આત્મા બહિરાત્મભાવથી અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પ સેવ્યા કરે છે, તથા રાગદ્વેષથી સદોષ આચરણુ પ્રતિદિન સેવ્યા કરે છે, અનેક પ્રકારનાં સિંહની પેઠે ગર્જના કરી ભાષણો આપે છે. પણ અન્તર્માં જોયું હોય, તો મોટી પોલ હોય છે. બાહ્યજગતના જીવોને અનેક પ્રકારની વિકૃત્તા તથા ચતુરાઈ દેખાડવા આત્મા પ્રયત્ન કરે છે, પણ અંતરના ક્રોધ, કામ, લોભ મોહ, માયા, મત્સરનો નાશ કરવા બિલકુલ પ્રયત્ન કરતો નથી. કહો કેટલું બધું અધેર ! દુનિયામાં મહત્તા મેળવવા માટે તથા સ્વાર્થ સાધવા માટે, જીવ, જે કંઈ કરે છે, તેટલું આત્માની મહત્તા તથા આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ માટે, તે કંઈ પણ કરતો નથી. બાહ્યકીર્તિ તથા, પ્રતિષ્ઠા માટે જેટલો પ્રયત્ન કરે છે, તેનો શતાંશ પણ પોતાના આત્મગુણમાટે પ્રયત્ન કરતો નથી. બીજાની નિંદા કરવામાં તથા અમુકની હલકાઈ કરવામાં જેટલી હુંફીયારી જીવ ધારણુ કરે છે, તેનો શતાંશ પણ પોતાના દોષો જોવામાં અને અવગુણથી થતી પોતાની હલકાઈ જોવામાં, પ્રયત્ન કરતો નથી. આનું કારણ અજ્ઞાન

વિના તથા મોહ વિના બીજુ કંઈ નથી. અજ્ઞાનથીજ આવી બહિર્ગત્મભાવની પ્રવૃત્તિયો થયા કરે છે. અજ્ઞાનથીજ છુવ પારકી પચાતમા દોઢડાહો બની આત્મગુણથી બ્રૂટ થાય છે અજ્ઞાનથીજ પોતાના આત્મામા સુખ છે, એમ સમજાયુ નથી. અજ્ઞાનથીજ અન્યના દોષો જોવામા કાઠવૃત્તિ ધારણ કરી, વાર-વાર પોતાના મનને નિદામા પ્રવર્તાવી, પોતે નિદક બને છે જો બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, તથા પરમાત્મસ્વરૂપનુ ગુરૂ ઉપદેશ દ્વારા જ્ઞાન થાય તો, આવી દોષપ્રવૃત્તિઓથી નિવૃત્તિ થયા વિના ગહે નહિ માટે હે આત્મન્ ! સમજ કે બાહ્યવસ્તુમા પ્રવૃત્તિ તથા લક્ષ દેવાથી બહિર્ગત્માની યુષ્ટિ થાય છે માટે ક્ષણે ક્ષણે આત્મસ્વરૂપ સ્મરણ કર !! અન્યવસ્તુ રૂપ હુ નથી, એમ દૃઢ નિશ્ચય કરી, ખાતા, પીતા, ફરતા, દરેક કાર્ય કરતાં અતરમા લક્ષ રાખ !! બાહ્યપ્રવૃત્તિમગ્નચિત્તને, ત્યાથી ખેંચી, અંતરૂમા વાળ અને અંતરૂઆત્મસ્વરૂપની લક્ષિત કર

અંતરૂલક્ષિતથી અંતરાત્માને ભાવતા, અતરૂમા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો ઉદ્યોત થાય છે, અને કેવલ શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપનુ શુદ્ધોપયોગથી તન્મયપણે ભજન (સેવન) કરતા, અતરમા કેવલ જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઉદ્યોત થાય છે અંતરા-ત્મપ્રભુની લક્ષિતથી ક્ષાયિકભાવે શક્તિયો પ્રગટે છે કેવલ આત્મિક શુદ્ધસ્વભાવે ઉપયોગથી પ્રવર્તે, તેવી શાતતા પ્રા-પ્ત થાય છે, પણ ફક્ત કાયા વાણીની જે ચેષ્ટા તેની સ્થિરતા,

અર્થાત્ તેને કાબુમાં રાખવી, એટલીજ શાંતતા તેા ત્યાગ કરવા લાયક છે. માટે આત્મિકશાંતિનું સેવન કરવું, અને આહ્યશાંતિ જે બકવૃત્તિ સમાન છે, તેમાં મોહ પામવો નહીં. આત્મિકશાંતિમાં રાગ ધારણ કરવાથી, તે શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન થાય છે, અને તે શાંતિનો લાભ થાય છે. તે સંબંધી નીચે પ્રમાણે પદ છે.

પદ.

શાન્તિ સદા સુખદાઈ, જગત્માં શાન્તિ સદા સુખદાઈ;
સેવો ચિત્તમાં ધ્યાયી. જગત્માં. ૧

ભવજંજાલે મટકતારે, શાંતિ હોય ન લેશ;
મનચશ્ચલતા ડાંપાં હુવેરે, ઉલટો વાધે ક્લેશ. જગત્માં. ૨

સત્તા ધનવૃદ્ધિયકારે, હોય ઉપાધિજોર;
ચિત્ત સ્થિરતા નહીં મજેરે, પ્રગટે દીલમાં તોર. જગત્માં. ૩

દુનિયાની સ્વટપટ થકારે, સ્વટપટીયું મન થાય;
મનહું મટકે ગાહ્યમારે, બહિરાતમપદ પાય. જગત્માં. ૪

લેશ સ્વિકલ્પ ન ઉપજેરે, અન્તર વર્તે ધ્યાન;
ઉપાધિ અલગી હુવેરે, હોવે શાન્તિ માન. જગત્માં. ૫

સ્વારાજલના પાનથીરે, કદી ન તૃપ્તિ થાય;
ધૂમાઢા વાચક મરેરે, હાથ કશું નહિ આય. જગત્માં. ૬

માયા મમતા યોગથીરે, કદી ન શાન્તિ હોય;
 શાન્તિ વર્તે આત્મમારે, નિશ્ચયથી અવલોય જગત્માં. ૭
 આત્મવ્યાને આત્મારે, શાન્તિથી ભરપૂર;
 બુદ્ધિસાગર શાન્તિમારે, રહેતુ સદા મગરુર જગત્માં ૮

સત્યાભ્ય તર શાન્તિનો અનુભવ કરવા ઉદ્ધમ કરવો.
 અને જ્ઞાનથી આત્મામાજ શાન્તિ છે, એમ નિશ્ચય કરી,
 સદાકાળ, સત્ય શાન્તિ અર્થે, ધ્યાનસ્થિરતારૂપ પ્રયત્ન ને
 સેવવામા આવશે, તો અનુભવ આવશે શ્રી આનંદધનજી
 મહારાજે શ્રી શાન્તિનાથના સ્તવનમા શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના
 ઉપાયો સારી રીતે વર્ણન કરી બતાવ્યા છે ત્યાંથી વિશેષ
 સ્વરૂપ લેઈ લેવું આશિષ્મોહનીયનો ઉપશમભાવ તથા
 ક્ષયોપશમભાવ, તથા ક્ષાયિક્ષભાવ થતા, સત્ય સહજ આ-
 ત્મિકશાન્તિનો લાભ મળે છે

અન્તરૂની સત્યગાતિ ઉપાસ્ય છે, એવા જ્ઞાન વિના બાહ્ય-
 ક્રિયા ફક્ત માન પૂજાર્થે કપટ કરવામા આવે તો તેથી
 ખરી શાન્તિ છે તે પ્રાપ્ત થતી નથી તેમજ બાહ્યવૈગવ્ય વિશે-
 રેથી, પણ આત્મજ્ઞાનવિના ખરી શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી
 આત્મજ્ઞાનવિના બાહ્યક્રિયાનો આડબર આત્મકલ્યાણાર્થે થતો
 નથી, તે જણાવ ૭

કુહા ।

ક્રિયા કાળદમા છદ્મતા, ચાહ્યવળે વૈરાગ્ય;
 આત્મનાળ વિન આત્મા, ત્યજે ન પરગુગછાક. ૭૯

દ્રવ્યાદિક સાપેક્ષથી, નિશ્ચયનયવ્યવહાર;
સદ્ગુણજ્ઞાની સેવના, કરતાં ટલે વિકાર. ૮૦

સંતસમાગમ દોહિલો, મલે ન વારંવાર;
આત્માર્થીને યોગ્ય તે, કરે મહા ઉપકાર. ૮૧

સરલસ્વભાવી યોગ્ય કો, પામે સદ્ગુરુસદ્ગ;
સમજી સત્યસ્વરૂપને, પાવે નિજગુણરત્ન. ૮૨

ક્રિયાકાંડમાં અન્તરથી કપટતા હોય, એટલે ક્રિયાતું
રહસ્ય સમજે નહિ, આલોકમાં માન, પૂજા, કીર્તિ થાય,
એવોજ અન્તરનો ઉદ્દેશ હોય, તથા વૈરાગ્ય પણ બાહ્યથી
હોય; એટલે વૈરાગ્યના બાહ્યહેતુઓતું અવલંબન કર્યું
હોય તેથી કંઈ આત્મપ્રાપ્તિ થઈ શકતું નથી. શ્રી દેવ-
ચંદ્રણ પણ વિહ માનના સ્તવનમાં કહે છે કે:—

અવગુણ હં રૂઢિ રાજ કરુ જિનમતક્રિયા,
ન તજું અગુણચાહ અનાદિની જે પ્રિયા;
દૃષ્ટિરાગનો પોપ તેહસમકિત ગણું,
સ્યાદ્રાદની રીતે ન દેખું નિજપણું.—૧

અવગુણ હાંકવા અર્થે, જનોકત ક્રિયા કરું છું અને
અનાદિની અવળી પરિણતિની માની લીધેલી પ્રિયચાલ
તોડતો નથી. અહો ભગવન્ એવી મારી સ્થિતિ છે. દૃષ્ટિ
રાગના પોષમાં સમકિત ગણું છું. સ્યાદ્રાદરીત્યા, આ-

તમામા આત્મત્વતો હું દેખતો નથી, તાત્પર્યાર્થ કે જિનોકા
 રચાદાદરીત્યા, સચ્ચગ્ આત્મતત્ત્વ જ્ઞાનવિના આત્મા પર-
 પુરુગલપગ્ધિમતાને ત્યાગતો નથી માટે આત્મજ્ઞાના-
 વ્યાસને મદ્ગુરૂ પાસે કરવો શ્રી ઉત્તરગાયત્રીયનમા પણ
 કહ્યું છે કે—અપ્પનાણેણ મુણી હોઈ, ન મુણિ રણ્ણવાસેણ
 આત્મજ્ઞાનથી મુનિ થવાય છે કંઈ જગલમા, ગૃહ સીનો
 ત્યાગી થઈ વસવાથી, મુનિ થવાતું નથી શ્રી આનંદધ-
 નંજી મહારાજ કહે છે કે—“આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે,
 બીજા તો દ્રવ્ય લિંગીરે !” આ પદથી પણ આત્મજ્ઞાનથી
 મુનિપદની સાદૃશ્યતા છે માટે બાહ્યપ્રવૃત્તિ પગ્ધિરી, આત્મ-
 જ્ઞાનનો છે લબ્ય પુરૂષો જાપ કરે આત્મજ્ઞાનથી સર્વ કર્મનો
 કાય થઈ જાય છે અપ્પા સો પરમપ્પા આત્મા તે પરમાત્મા છે
 દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવયોગે આત્મા, વ્યવહારનયનું અને નિશ્ચ-
 યનયનું અવલંબન કરી, પરમાત્મસ્વરૂપ માધ્ય લક્ષી આત્મ
 તત્ત્વની સેવના કરે તો, દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મનો
 વિકાર ટળી જાય, અને આત્મા મિદ્ધ જુદા પરમાનુભવિ-
 તિનો લોકા ધાય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત્યર્થમ્ જ્ઞાનિમુનિ મ-
 તોની ઉપાસના કરવી જ્ઞાનિમુનિવર્થમ્ તેનો અમાગમ
 કલ્પવૃક્ષ વા ચિતામણિ ચ્છત્તની પેઠે ફલલ છે વાગવાગ સુત
 મુનિરાજેનો અમાગમ મળતો નથી, માટે આત્માર્થી પુરૂષે
 મુનિચ્છત્ત અમાગમ પ્રાપ્ત કરી, આત્મતત્ત્વની ઉપાસના કરવી

સાંત પુરુષોની ગણુ લક્ષિત કરવી, તેમની યોગ્યસંગતિથી મોટામાં મોટો ઉપકાર થાય છે. કેાઈ સરલ સ્વભાવી અને સદ્ગુણના પ્રેમી આવેા ઉત્તમોત્તમ સમાગમ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને તેઓ તેથી આત્મસ્વરૂપમાં દ્રઢરંગ ધારણુ કરી શકે છે, અને પરમાત્મ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. તમારા જીવનની પ્રતિદિન ઉચ્ચસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાની સત્પુરુષોના ચરણકમલની સેવા કરો. તમારો આત્મા તમારી આવી પ્રવૃત્તિથી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી પ્રાંતે અનંત સુખમય નિવૃત્તિ પદ પ્રાપ્ત કરશે.

શુદ્ધ નિશ્ચયનય ચેતન્યસ્વરૂપને ઉપયોગભાવે ધ્યાન-દશામાં લક્ષી, અંતર્માં રમણુતા કરવાથી, અદ્ભૂત આનંદ સદાકાળ લોગવવામાં આવે છે. તેને ઉદ્દેશી કહે છે.

હુહા ।

અદ્ભૂત આનંદે સદા, સહજસ્વભાવે હોય;
જે કરશે તે ભોગવે, નહે ન કોને કોય. ૮૩

સ્થિરતા ક્ષાયિકભાવથી, ચિદાનન્દમખ્ડાર;
વેત્તા જ્ઞેય અનંતનો, શુદ્ધસ્વભાવે ધાર. ૮૪

ઉપશમ ક્ષયોપશામાદિર્થી, આત્મિકધર્મ કથાય;
ઔદયિકભાવે ધર્મની, આશ ન લેજ રચાય. ૮૫

અફભૂત સત્યાનંદથી, સહજસ્વભાવે આત્મા સદા વર્તે છે. કર્મપુદ્ગલોના શુભાશુભ વિષાદોમા, તથા તેના સાતુકુળ વા પ્રતિકુળ સંયોગોમા, સમાનભાવે વર્તે છે જે કશે તે ભોગવશે. હું સ્વસ્વરૂપ ભોગવીશ, તથા અધુના ભોગવું છું પુદ્ગલનો ભોગ પુદ્ગલનેજ ઘટે ચેતન ધર્મનો ભોગ ચેતનદ્રવ્યનેજ ઘટે કર્મરૂપ વિષાદી પુદ્ગલોનો ભોગતા હું નથી ચઢ્યો તેનો વ્યવહારથી ભોગતા ઠહેવાઉં છું, પણ નિશ્ચયથી નથી તેમ કર્મ વિષાદીપુદ્ગલો વ્યવહારનયથી નહે છે, પણ નિશ્ચયથી આત્માને નહીં થઈતા નથી આત્મદ્રવ્યથી પુદ્ગલ દ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, અને પુદ્ગલ દ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, નિશ્ચયનયથી જોતા કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને ઉપકારક તથા વિધાતક નથી શુદ્ધ ચેતન્ય-સ્વરૂપમા, એક સરખી ઉપયોગધારા વહેતા, આવી આત્મદ-શાનુ જ્ઞાન થાય છે, અને મત્ત આત્મધર્મની પ્રતીત થાય છે, અને તેથી ચાગ્રિમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ કરી આત્મા ચિદાનંદ લહાર બને છે અને તેમા શુણ્ણસ્થાનકે કેવલજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત ક્ષાયિકસમક્ષિત, અનંતચારિત્ર, દાનાદિ પાત્રલ-ખિનો ભોગતા બને છે અનંતજ્ઞેય પદાર્થનો જ્ઞાના જ્ઞાનથી આત્મા બને છે આત્માનો શુદ્ધસ્વભાવ થના, સહેજે આવી સ્થિતિ બન્યા કરે છે ઉપશમભાવથી વા ક્ષયો

પશમ લાવથી વા દ્વાયિકલાવથી આત્મધર્મ કથાય છે, પણ
 ઔદયિકલાવમાં આત્મિકધર્મની લેશ માત્ર પણ આશા
 રાખવી નહીં. ઔદયિકલાવથી થતી શરીરાદિ ક્રિયાઓમાં
 ધર્મ માની અજ્ઞાની જીવો ઠગાય છે. કેટલાક ધર્મ ધર્મ પો-
 કારે છે પણ ઔદયિકલાવમાંજ રાચી માચી રહે છે.
 ઔદયિકલાવથી સિન્ન ઉપશમલાવાદિને કોઈ સમજતા
 નથી, તેવાઓના વિચારમાં સત્ય ધર્મ આવી શકે નહીં. વસ્તુ-
 ધર્મને અન્યમાં શોધીએ તો જડ મૂર્ખ કહેવાઈએ. આ-
 ત્માના અનંતજ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ધર્મો કે જે અરૂપી છે,
 તે સત્યધર્મ રૂપે છે, તેનો અનુભવ સદ્ગુરૂદ્વારા સમ્યગ્-
 જ્ઞાન પામી કરાય છે. જડપુદ્ગલરૂપ દેહના ધર્મમાં
 અજ્ઞાની જીવ ધર્મમાની કર્મોપાર્જન કરી ચતુર્ગતિમાં પુનઃ
 પુનઃ અવતાર ગ્રહણ કરે છે. આત્મદ્રવ્ય અને પુદ્ગલ
 દ્રવ્ય ન્યાડું છે. પુદ્ગલના ધર્મ જડ છે, અને તે હેય છે.
 આત્મા, અનાદિકાળથી કર્મરૂપપુદ્ગલની સાથે ક્ષીર નીરની
 ચેઠે નિકટ સંબંધમાં આવેલો છે, અને તેથી પુદ્ગલના
 ધર્મને પણ ભ્રાંતિથી પોતાના સમજે છે. પુદ્ગલકર્મની
 સોળતથી પોતાને પણ જડ જેવો માની લીધો છે. એટલાથી
 પણ વિશેષ એ બન્યું કે તેણે ચૈતન્ય સત્તા પણ પંચ ભૂતમાં
 માની, રાચવી લાગ્યો અને પોતાને જડરૂપજ માની
 ચૈતન્ય સત્તાનો નિષેધ કરવા લાગ્યો, અને જડવાદના ભય-

કર અથાગ મસુદ્રમા ગોથાં ખાવા લાગ્યો. સર્વત્ર જગત્મા
 ચૈતન્યસત્તાનો નિવેધ સ્વીકારી, અનેક જાતના પાપો કરવા
 લાગ્યો ખાવુ, પીવુ, એશઆગમ લોગવવામાજ મનુષ્ય-
 જન્મની સાફ્લ્યતા સમજી, નરકનિગોદમા પુન પુન અથ-
 ડાયો, મિથ્યાત્વબુદ્ધિથી સત્યને અસત્ય માનવા લાગ્યો,
 અને અમત્યને સત્ય માનવા લાગ્યો. એમ જડની સગતિથી
 જડ બનેલા આત્માએ બહિર્ગતમપદ ધારણ કર્યું, અને મોહ
 માયામા ખૂચી, અનત હું બનો લોકતા બન્યો. અજ્ઞાનથી
 ઔદયિકભાવમાજ ધર્મોત્તત્ત્વની એકાંતે ધારણ કરી સત્ય
 ધર્મનો અપલાપ જ્યો સમ્યગ્જ્ઞાનવિના મિથ્યાત્વી
 જીવોની તથા પ્રકારની સ્થિતિ જોવામા આવે છે એ જી-
 વોને સત્યનુ ભાસન નહી થતા, ઉલટું અસત્યનુ ભાસન
 થાય છે મિથ્યાત્વીજીવોની તક્કશક્તિનો પણ મિથ્યા
 ઉપયોગ થાય છે સાગગ કે અજ્ઞાની જીવો ઔદયિકભા-
 વમા રાચી માચીને પરિણમે છે, પણ જ્ઞાનીજીવો તો
 આત્માભિમુખતા ધારણ કરી, ઉપશમભાવ વા ક્ષયોપશમ
 વા ક્ષાયિકભાવમાજ સુખતા લોગી બને છે, અને ઔ-
 દયિકભાવને તટસ્થ દ્રષ્ટિથી નીચે છે માટે ભવ્ય જીવો-
 એ ઈર્મથથ, ભાવ પ્રકરણ વિગેરેથી પરજભાવનુ સ્વરૂપ
 સમજી, ઉપશમભાવાદિ ત્રણમા આદ્ય કરવો મિદ્ધાત -
 વચનના સૂક્ષ્મ રહસ્ય જાણ્યા વિના ધર્મનુ પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ

જણાતું નથી અને તે વિના સાધુવેષ ગ્રહણ કરીને પણ
અર્થ તરવ સાધ્ય કર્યું નહીં, તે જણાવે છે.

કુહા.

સમયસિન્ધુ અવગાહના, કરી ન જીવ લગાર ।

નામ ધરાવે સાધુનું, વેપ વિડમ્બક ધાર ॥ ૮૬ ॥

ધર્મી નામ ધરાવીને, વસ્ત્રે જનના ચોક ।

વાહ્યક્રિયામાં છત્રતા, જાણો તે સહુ ફોક ॥ ૮૭ ॥

અહો વિષમકલિકાલમાં, વિરલા સદ્ગુરુ માણ ।

ધામધૂમને ઢોંગમાં, વર્તે જીવ અજાણ ॥ ૮૮ ॥

ભાવાર્થ:—કેવલીભગવાનની વાણીરૂપ શ્રુતજ્ઞાનસ-
મુદ્રતું અવગાહન તો જરા માત્ર પણ કર્યું નહીં, અને
યતિવેષ ધારણ કર્યો, તો ફક્ત તે વેષધારીજ જાણવો.
જ્ઞાનવડે મુનિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. પણ જંગલમાં વસ-
વા માત્રથી મુનિપણું નથી, એમ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં
શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું છે. કર્મનું જ્ઞાન નથી, જીવ અજીવનું
જ્ઞાન નથી, તો જ્ઞાનવિના દયા પણ કેની પાળશે ? અ-
થવા ધર્મી એવું નામ ધારણ કરીને સહસ્રશઃ મનુષ્યોને
છેતરે, અને બાહ્યક્રિયા પડિલેહણ, પ્રતિક્રમણ પ્રમુખ
લોકલજ્ઞ, કીર્તિલાભ, માન, પૂજની ખાતર કરે, વા
એકાંતે ક્રિયાનું સ્વરૂપ બરાબર સમજ્યા વિના તેમાંજ ધ-

મંભાની જ્ઞાનાદિકની ઉપેક્ષા કરે, તોપણ તેનું સર્વ નિ-
 શ્ચળ બાણુવું. બાહ્યક્રિયાને અજ્ઞાને કરી લોકોમાં પોતાને મોટો
 જણાવે અને જ્ઞાનિયોની નિંદા કરે, ક્રિયાનું અણર્થું ધરા-
 બર લજવે, એવાં જીવો, સ્વતત્ત્વના ચૂંચોપયોગથી, આત્માનું
 હિત સાધી શકતા નથી અહો વિકરાળ પચમકાળમાં
 સૂર્યસમાનપ્રકાશક અદ્વૈતસાધુ ગુરૂરાજે છે બાકી
 ધામધૂમ ને ઢાંગમાં અનુપયોગ દશાથી વર્તનારા અજ્ઞ-
 જીવો વર્તે છે તેવાં જીવોને દેખી મનમાં વૈરાગ્ય-
 ભાવ ધારણ કરવો, પણ કોઈની નિંદા, હેલના, અપ-
 માન કરવું નહિ. કારણ કે અજ્ઞજીવો તો અસંદોષથી
 દોષીત થાય છે માટે તેનો અસંદોષ ટાળવા પ્રયત્ન કરવો
 આત્મથી જીવોએ પરમાપડવું નહિ જ્યાં સુધી પોતાને ગુણી
 માનો પારકા આદા ખોળવાનાં ટેવ છે, ત્યાં સુધી આત્મસ-
 ન્મુખતાથી લાખો ગાઉ દૂર છીએ, એમ સમજવું જાનીનું
 કર્તવ્ય છે કે કાર્ણવ્યભાવનાથી તથા માધ્યસ્થભાવનાથી
 પોતાના આત્માને ભાવી સ્વાત્મમાધનપરાયણ થવું અ-
 સંદોષવાળા મનુષ્યોનું પણ લેશનમાત્ર અશુભ ચિંતવવું
 નહીં સ્વાત્મહિતથી બ્રહ્મ થવાય નહિ, તેવી રીતે ક્રિયામાં
 કપટ કરનાર વા અજ્ઞાની જીવોને અનેક માનુકુળ ઉપાયો
 કરી, સત્યધર્મમન્મુખ આકર્ષવા અને સત્ય સમજાવવું
 કે જેથી તેમનું કલ્યાણ થાય અહો પચવિષ જેમાં લેગા

થયાં છે એવા આ વિષમ કલિકાળ પંચમા આરામાં સૂર્ય-
 સમાન; સ્વપરપ્રકાશક, અલ્પસદ્ગુણો હોય છે. બાકી
 ધામધમ અને ઢોંગમાં, ગીતાર્થપરતંત્રતા વિના અજ્ઞાની
 જીવો વર્તે છે, અને અન્યને પણ પોતાની માયાજાળમાં
 ફસાવે છે. કેટલાક તો ગ્રહસ્થાવાસમાં વસી પોતાને ગુરુ
 મનાવી, ખમાસમણ દેવરાવે છે. તેવા માન પૂજના અભિ-
 લાષી પામરજીવો જીનાજાવિરાધકયોગથી પુનઃપુનઃ સંસાર-
 રમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને અન્યજીવોને પરિભ્રમણ કરાવે
 છે. જીનાજાતું આરાધન કરનાર સદ્ગુણનું શરણ કરવું.
 તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરવી. તેમનો વિનય કરવામાં
 ખામી રાખવી નહીં, દેવ ગુરુ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ મહા
 દુર્લભ જાણી, ધર્મારાધક થવામાટે સદ્ગુણઉપદેશનું વા-
 રંવાર શ્રવણ કરવું, અજ્ઞાનીઓના પાસમાં ફસાવું નહીં.
 સદ્ગુણનાં ઉપદેશવચનો હૃદયમાં ધારણ કરી, અંતરમાં
 રમણતા કરવી. બાહ્યશૂન્યદશાભરપૂર કુગુણોની સં-
 ગતિ કરવી નહીં. શ્રી સુનિસુંદરસૂરિમહારાજએ ઉપદેશ-
 રત્નાકરત્રયમાં કુગુરુ અને સુગુણોનાં લક્ષણ બતાવ્યાં
 છે. તે જાણી સુગુણનું શરણ કરવું. બાહ્યઢોંગમાં અથવા
 બાહ્યચારમાં ધર્મ માની અંતરઆત્મસ્વરૂપમાં રમણ નહિં
 કરવાથી આત્મગુણરૂપ ધનનું આચ્છાદન થાય છે, તે
 જાણાવે છે,

કુદા.

વાદ્યાચારે વર્તતાં, અંતર્ધન અવરાય ।

ભ્રાન્તિ ટાઢી વાદ્યની, અન્તર્ધર્મ ગ્રહાય ॥ ૮૯ ॥

પ્રાયઃ દષ્ટિરાગમાદિ, માને જગજન ધર્મ ।

અન્તર્ધર્મ ન પારલે, વાગે હલટા કર્મ ॥ ૯૦ ॥

શરીર વાણીના બાહ્યાચારમા પ્રવર્તતા તથા અતરૂ ઉપ-
યોગ સૂચ્ય થવાથી, આત્મિકજ્ઞાનદર્શનઆશ્રિતધનનુ
આનંદાદન થાય છે આત્મામા ધર્મ છે, આત્મધર્મ અરૂપી
છે, તે અદ્યુથી દેખી શકાતો નથી, અને જે અદ્યુથી દેખ-
વામા આવે છે, તે આત્મિકધર્મજ નથી, પણ જડ વસ્તુ
છે, તેા ધર્મનુ સ્વરૂપ ગમત્યાવિના શરીરની (ચેષ્ટાઓમા)
ક્રિયાઓમા, ધર્મ માનતા મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ થાય છે
માટે બાહ્યક્રિયા ચેષ્ટામા ધર્મની જાન્તિ અનાદિકાળની હતી
તે ટાળી વિવેકીપુરૂષવડે આત્મિકધર્મ ઝડપ્યુ કરય છે.
પણ કરી છવો, દષ્ટિરાગમા ધર્મ માને છે, અને તેમી
અન્તઃઆત્મિકધર્મ પાગખ્યાવિના હલટા કર્મ બાધે છે
યદ્યુ સદાયો ધર્મમા વસતુનો સ્વભાવ તેજ ધર્મ છે પણ
કઈ વિભાવદશામા ધર્મ નથી આત્માનો સ્વભાવ તેજ
ધર્મ છે. તે માટે જ્ઞાનદર્શનપારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ -
આત્માના જ્ઞાન દર્શન આશ્રિત શુદ્ધ છે, તેજ મોક્ષ માર્ગ

છે, એમ કથ્યું છે. આત્માની મુક્તિ થવામાં જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર ઉપાદાન કારણ છે. ચોથા ગુણઠાણથી આત્મધર્મની અંશે અંશે પ્રગટતા છે. અનંત ધર્મનો આધાર રૂપ આત્માને મૂકી ને જીવો, પુણ્યલદ્રવ્યમાં ધર્મને શોધે છે, તે જીવો અજ્ઞાની બાણવા, અને તે જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. યથા-પ્રવૃત્તિકરણ સુધી પણ ઘણા જીવો આવીને પાછા સંસારમાં લામે છે. માટે યથાપ્રવૃત્તિકરણની સ્થિતિથી પણ રાગવૃં નહીં. સમકિત આદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે, પ્રયત્ન કરવો. બાહ્યવસ્તુમાં ધર્મ માનનારા પામરજીવો અહંવૃત્તિમાં લયલીન રહે છે, અને ઉલટા તેઓ અધર્મ કરે છે તે દર્શાવે છે.

ટુહા.

અહંવૃત્તિથી ધર્મનો, લાભ ન કવહુ હોય ।

જ્ઞાની સમજે જ્ઞાનથી, મૂઢ ન સમજે કોય ॥ ૯૧ ॥

અન્તર્લક્ષ્ય ઉવેચતા, ચલવે ઢાકડમાલ ।

પન્નમકાલે પ્રાણિયા, કરે ન અન્તરુચાલ ॥ ૯૨ ॥

દર્શન શ્રીજિનવર કથ્યું, અધુના તે છેદાય ।

ઉપદેશક પળ તેહવા, કલિયુગનો મહિમાય ॥ ૯૩ ॥

અન્તરસ્થિરતા જ્ઞાનથી, અજ્ઞાને નહિ થાય ।

વાહ્યોપાધિ ત્યાગથી, સ્થિરતા ઘટ વર્તાય ॥ ૯૪ ॥

બાહ્યોપાધિ ત્યાગી પણ, ઘટયું ન મમતામાન ।

ઘટયુ દિ મમતા માન તો, ત્યાગી તેહ પ્રમાણ ॥ ૧૬ ॥

અહિ વૃત્તિથી આત્મિકધર્મની પ્રાપ્તિ કદાપિ થતી નથી. એમ જ્ઞાનદ્વારા જ્ઞાની સમજી શકે છે અજ્ઞાની જીવ સમજી શકતો નથી અજ્ઞાનીજીવ, વસ્તુસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી સ્વ અને પરનો ભેદ જાણી શકતો નથી.

અન્તર જે આત્મિકધર્મ તેને ઉવેખી, બાહ્યમા ધર્મ માનનારા અજ્ઞ જીવો પચમકાળમા દ્રષ્ટિદોષથી અન્તર ખ્યાલ કરી શકતા નથી બાહ્યકાકડમાલમા આત્મધર્મની આશા રાખવી નહીં આવા અજ્ઞજીવોની સ્થિતિને દેખી, સવાસો ગાથાના સ્તવનમા શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે—

જ્ઞાનદર્શન ચરણગુણ વિના, જે કરાવે કુલાચારે ।

લૂટે તેણે જગ દેવતા-ત્રયાં કરે લોક પોકારે ॥ સ્વામિ૦

જ્ઞાનદર્શન અને આસ્ત્રિવિના કુલાચારે જે ધર્મ પ્રરૂપે છે, તે લોકોને લૂટે છે લોક કયા જઈ પોકાર કરે ? વળી જે પુણ્યલરૂપ પરધરમા ધર્મ માને છે અને આત્મરૂપ ધર્મમા ધર્મ જોતા નથી તેને કપકો આપે છે—

પરધરે જોતારે ધર્મ તુમે ફરો, નિજર ન લદોરે ધર્મ ।

જેમ નવિ જાણેરે મૃગકસ્તુરિયાં, મૃગમદ પરિમલ મર્મ ॥શ્રી૦

જેમ તે મૂલ્યોરે મૃગદિશિદિશિ ફરે, લેવા મૃગમદ ગંધ ।
 તેમ જગે હુંદરે વાહિરધર્મને, મિથ્યાદૃષ્ટિરે અંધ શ્રી૦
 જાતિઅંધનોરે દોષ ન આકરો, જે નવિ દેસેરે અર્થ ।
 મિથ્યાદૃષ્ટિરે તેહથી આકરો, માને અર્થ અનર્થ ॥ શ્રી૦

ભાવાર્થ. હે બાહ્યદ્રષ્ટિ જીવો ! તમે પરધરમાં ધર્મને
 ભેતા કરો છે, પણ પોતાના ઘટમાં ધર્મ પામતા નથી. જેમ
 કસ્તુરીઓ મૃગ, પોતાની નાભિમાં ઉત્પન્ન થએલી કસ્તુરી
 ગંધસુવાસ જાણે નહીં, અને અન્ય સ્થાનથી કસ્તુરીની
 ગંધ આવે છે, તેમ જાણે છે તેમ બાહ્યદ્રષ્ટિ જીવોની પણ
 પરપુદ્ગલ વસ્તુમાં સુખ તથા રુદ્ધિ છે એવી બુદ્ધિ થઇ
 છે, અને તેથી બહિરાત્મભાવે રાત્રી દિવસ પુદ્ગલના
 ચુંથણામાં, તથા પુદ્ગલ ગ્રહણમાં, ભ્રમ્યા કરે છે. અહો
 કેટલી અજ્ઞાનતા ! વળી જેમ કસ્તુરીયોમૃગ કસ્તુરીની ગંધ
 લેવા માટે, વનમાં દિશાદિશામાં ફરે, છે તેમ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ
 કે જે આત્મસ્વરૂપ જાણતો નથી તે પોતાના આત્માથી અ-
 ન્યત્ર શરીર મનવાણી આદિ પુદ્ગલ વસ્તુમાં પ્રાંતિથી ધ-
 મને શોધે છે, પણ વિપર્યાસથી આત્મામાં રમણતા કરે નહીં
 અને પરમાં રાચીમાચી રહે. ધન ધાન્યાદિકને રુદ્ધિ કલ્પી
 તેમાં અહંત્વબુદ્ધિ ધારણ કરે. જન્મથી જે અંધ છે, તે
 કોઈ વસ્તુને દેખતો નથી, તેમાં તેનો દોષ આકરો નથી,
 પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની જીવ તો છતિ આંખે, વસ્તુને દેખ-

તો નથી માટે તે બિચારા કરતા આકરો દોષી છે.
કારણ કે તે અર્થને અનર્થકરી માને છે અજ્ઞાની મિથ્યાદૃ-
ષ્ટિજીવ દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ધારણ કરે છે તે કહે છે—

ધમ્મે અધમ્મસન્ના અધમ્મે વમ્મસન્ના ।

ઉમ્મગ્ગે મગ્ગસન્ના મેમ્મગ્ગે ઉમ્મગ્ગસન્ના ॥

સાહુસુ અસાહુસન્ના અસાહુસુ સાહુસન્ના ।

જીવે અજીવસન્ના અજીવે જીવસન્ના ॥

મુત્તે અમુત્તસન્ના અમુત્તે મુત્તસન્ના ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની જીવને ધર્મમાં અધર્મ સદા રહે છે.
નિમિત્ત કારણરૂપે ધર્મ અને ઉપાદાન કારણ રૂપે જે ધર્મ
તેમાં તેની અધર્મબુદ્ધિ રહે છે. ધ્યધર્મ, ભાવધર્મ, તથા
વ્યવહાર ધર્મ તથા નિશ્ચયધર્મમાં અધર્મપણું અજ્ઞાની માને
છે. દશવૈકાલીકસૂત્રની આધમાં કહ્યું છે કે ધમ્મો મગલમુક્ષિદ્ધ
અદિસા સજ્જમો તથા, દેવાયિત નમસત્તિ, જસ્સધમ્મે સયામણો ॥
ધર્મ તેજ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે ધર્મનું લક્ષણ કહે છે ‘ અહિ મા
અયમ અને તપરૂપ ધર્મ છે. તેમાં પ્રથમ ત્યા સુધી જીવ-
નીહિસા કરવામાં આવે છે, ત્યા સુધી અધર્મ છે ખ્રીસ્તિ
લોકોતો ગાય, બેસ, પશુ, પંખી, માછલા વિગેરેમાં આ-
ત્મા માનતા નથી, અને તે જીવોના માસથી ઉદરપૂર્તિ કરે છે,
માટે તેઓ દયામાજ સમજતા નથી. ખ્રીસ્તિયો એમ કહે

કે બાઈબલમાં પશુ પંખીમાં આત્મા માન્યો નથી, તે કહેવાનું કે બાઈબલ કંઈ સર્વજ્ઞપ્રણીત શાસ્ત્ર નથી, માટે તે અપ્રમાણ પુસ્તક છે. પશુપંખીમાં મનુષ્યની પેઠે આત્મા છે, તેથી તે જીવોને મારવામાં જે અધર્મ ગણુતા નથી, તે સર્વ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવો બાણુવા. જે લોકો એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ બાણુતા નથી, તેથી તે લોકો મિથ્યાત્વી બાણુવા. જીવના જ્ઞાનવિના જીવની દયા થઈ શકતી નથી દશવૈકાલીકમાંજ કહ્યું છે કે પદ્મં નાણં તઓ દયા-પહેલું જ્ઞાન, અને પશ્ચાત્ દયા, માટે મિથ્યાદ્રષ્ટિજીવ અજ્ઞાનથી, અહિંસારૂપ ધર્મને બાણી શકતો નથી. વળી અહિંસાના બે ભેદ છે. એક દ્રવ્યઅહિંસા, અને બીજી ભાવઅહિંસા. તેમાં જે પ્રાણીને જેટલા પ્રાણ હોય, તેની રક્ષા કરવી તે દ્રવ્ય-અહિંસા. એકેન્દ્રિયને ચાર, બેરેન્દ્રિયને છ, તેરેન્દ્રિયને સાત પ્રાણ, ચતુરિન્દ્રિયને આઠ પ્રાણ, અને પંચેન્દ્રિયને દશ પ્રાણ હોય છે, આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે, તેમાં પ્રત્યેક પ્રદેશે અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણો છે. સાંસારિકજીવોના એકેક પ્રદેશે અનંતિકર્મવર્ગણાનાં દલીયાં લાગ્યાં છે. તેથી આત્માના ગુણો આચ્છાદિત થયા છે, અને આત્મા પુણ્યલદ્રવ્ય સંખંધે ચારગતિમાં ભમે છે. પોતાના આત્માના ગુણોનું સ્વરૂપ સમજી, તેનું રક્ષણ કરવું. આત્માના

સ્વભાવમા રમણુ , તે ભાવદયા છે, તેના વિના ભવાત થતો નથી ભાવદયાના પણ બે ભેદ છે સ્વભાવદયા અને પગભાવદયા તેમા આત્મજ્ઞાનવડે સ્વરૂપમા રમણુતા કરવાથી સ્વભાવદયા કહેવાય છે, અને પરજીવને સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની ઉપદેશદ્વારા પ્રાપ્તિ કરાવી આપવી તે પરભાવદયા કહેવાય છે. પોતાના આત્માની ભાવદયાવિના પરઆત્માની ભાવદયા થઈ શકતી નથી અજ્ઞાની મિથ્યાત્વીને સમક્ષિતના અભાવે, ભાવદયા હોઈ શકતી નથી, દ્રવ્યદયા પણ મિથ્યાત્વી જીવ સમજી શકતો નથી, તો દ્રવ્યદયા સમ્યક્ શી રીતે પાળીશકે ? માટે બળ્યજીવોએ જ્ઞાનનો ખપ કરવો. 'જ્ઞાન' 'જ્ઞાન' પણ ઘણા પોકારે છે, સમ્યગ્જ્ઞાન થયા વિના આત્મકલ્યાણ થતુ નથી મિથ્યાત્વજ્ઞાનથી ઉલટી સસારની વૃદ્ધિ થાય છે. સ્યાદાદપણે પટદર્શનનુ જ્ઞાન થાય છે, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે. હવે મારાશ કે અહિં સાનુ પાલન સમક્ષિતી કરે છે તેમા પણ મુનિરાજ કે જે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, પથમહાવ્રત પાળે છે, તે જરાખર છકાયના જીવોની દયા કરે છે માટેજ મુનીશ્વરને છકાયના પીયર કહે છે. અન્યધર્મ કે જે એકાત્મત, તેમા આસક્ત એવા સન્યાસી, ફકીર, વીશવસાની દ્રવ્યદયા પણ પાળી શકતા નથી તો ગૃહસ્થાવાસમા રહેલા જીવોની તો શી વાત કરવી ? અહિંસાજ ધર્મરૂપ છે, તથા સયમ તથા તપના ભેદ શાસ્ત્રમા

વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે, તેવા સંયમમાં ધર્મ છે. સંયમથી
 કર્મનો ક્ષય થાય છે, અને આત્મગુણોનો આનિર્ભાવ થાય
 છે. માટે ધર્મ તેજ ઉત્કૃષ્ટમંગલ છે. પૂર્વોક્ત ધર્મમાં મિ-
 થ્યાત્વીને અધર્મબુદ્ધિ રહે છે. ખાવું, પીવું, મોજમઝાડ
 મારવી, એટલુંજ સ્વકર્તવ્ય સમજે છે. વા અજ્ઞાનીજીવ
 પોતાના આત્માને પેંચભૂતથી ભિન્ન માનતો નથી. તેથી તે
 નાસ્તિકવાદમાં પ્રવેશી સદાને માટે દુર્ગતિમાર્ગ કબૂલ કરે
 છે. કેટલાક એમ સમજે છે કે સર્વ પાપ કરીને એક દિવસ
 પ્રભુપાસે પશ્ચાત્તાપ કરીશું, એટલે સર્વ પાપ ક્ષય થઈ જશે.
 એમ માનનારાની પણ ભૂલ છે. કારણ કે જે જે કર્મ કરવામાં
 આવેછે તેનું ફળ અવસ્ય લોગવવું પડે છે. જાણી જોઈને
 પાપ કરી પશ્ચાત્તાપ કરવાથી કંઈ પાપથી છૂટી શકાતું નથી.
 કેટલાક એમ કહે છે કે આપણને સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ
 આપનાર ઇશ્વર છે, તેથી આપણે સારાં કર્મ અગર નઠારાં
 કર્મ કરીએ તેનું ફળ ઇશ્વરને છે, આપણને નથી, આમ જે
 અજ્ઞાની લોકો કહે છે, તેની પણ ભૂલ છે. કારણ કે ઇશ્વર
 કોઈને સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપતો નથી. ઇશ્વરને કોઈને
 સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપવાનું પ્રયોજન નથી. ઇશ્વર
 કોઈને સારી ખોટી બુદ્ધિ આપે, એમ માનીએ તો એકના
 ઉપર રાગ અને ધીજ્ઞના ઉપર દ્વેષ અને તેથી ઇશ્વરમાં રાગદ્વેષ
 રૂપ પક્ષપાત રૂપ દોષ લાગેવાથી ઇશ્વરપણું કહેવાય નહીં.

કેાઈ એમ કહે છે કે—જેવા આપણે કર્મ કર્યા છે, તે તે કર્મોનુસારે ઇશ્વર મારી અગર જોડી બુદ્ધિ ન્યાયપૂર્વક આવે છે. આમ જે કહે છે, તેને અમો પૂછીએ છીએ કે આત્માઓમા સ્વાભાવિક બુદ્ધિ રહી છે, કે તે ઇશ્વરની બુદ્ધિ થીજ કર્મ કર્યા કરે છે ? પ્રથમપક્ષ ગ્રહી કહેયો કે જીવોમા સ્વાભાવિક બુદ્ધિ રહી છે તો મિદ્ધ ઠંથુ કે જીવોમાજ સ્વાભાવિક મારી અગર જોડી બુદ્ધિ નહીં છે તેમા કઈ ઇશ્વરને વચમા લાવવાનું કાગ્યુ ગ્યું નથી. બીજો પક્ષ ગ્રહણ કરી કહેયો કે જીવો ઇશ્વરની બુદ્ધિથીજ કર્મ કર્યા કરે છે, તો અહો તમાગ માનેલા ઇશ્વરની લીલાનો પાત્ર ગ્યો નહીં કાગ્યુ કે વ્યભિચાર, ત્રુટ, હિમાબુદ્ધિ આપનાર ઇશ્વર કયો તેમજ લડાઈ, વૈર, વિશ્વાસઘાત બુદ્ધિ આપનાર ઇશ્વર કયો મારી અગર જોડી બુદ્ધિ ઇશ્વરની તો તેનું કુળ પણ ઇશ્વરને થયું જોઈએ મૂર્ખ મનુષ્ય પણ મારી અને જોડી બુદ્ધિ આપનારને ઇશ્વર માની શકે નહિ ઇશ્વર કર્મોનુસારત વા કર્મ વિના પણ કેાઈને મારી અગર જોડી બુદ્ધિ આપી શકતો નથી ઇશ્વરનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવામા આવે તો ઇશ્વર ઉપર આવા દોષો લગાડવાનો પ્રસંગ આવે નહીં ઇશ્વરનું સ્વરૂપ, આત્માનું સ્વરૂપ, કર્મસ્વરૂપ, જગત્સ્વરૂપ બગબગ સમજવામા નહીં આવે ત્યાં સુધી અજ્ઞાનપણ જાણુ જે જગત્, આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ સમજતો નથી, કર્મનું સ્વરૂપ

સમજી શકતો નથી, તેની ધર્મમાં અધર્મબુદ્ધિ રહે તેમાં શક નથી. અને તેથી ઉલટું અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ રહે છે. મિથ્યાત્વથી ઉન્માર્ગમાં માર્ગસંજ્ઞા રહે છે. જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર મોક્ષમાર્ગ છે. તેથી વિપરીત માર્ગને ઉન્માર્ગ કહેવાય છે. અર્થાત્ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાના માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માનવો, તે ઉન્માર્ગ જાણવો. રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ યોગ, હિંસા, જૂઠું, ચોરાં, સ્ત્રીસેવન, મૂર્છા, એ કાન્તપક્ષપાત, પરસ્વભાવરમણ, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ સર્વ ઉન્માર્ગ છે. અર્થાત્ તે થકી પુનઃ પુનઃ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. તેમા મોક્ષમાર્ગની બુદ્ધિ જેને હોય છે. તે મિથ્યાત્વીજીવ જાણવો. તથા સંવરરૂપ મોક્ષમાર્ગ, અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તેજ મોક્ષમાર્ગ છે. એવા સમ્યક્ મોક્ષમાર્ગમાં ઉન્માર્ગબુદ્ધિ જેની છે, તે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની જાણવા, સાહેસુ અસાહેસજ્ઞા સાધુઓમાં અસાધુપણની બુદ્ધિ, જે જીનાજ્ઞાપૂર્વક ભાગવતીદીક્ષા અંગીકાર કરી, પંચમહાવ્રત પાળતા હોય, અને ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરીનું સમ્યક્પ્રતિપાલન કરનારા હોય, તેમજ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ પ્રમાણે ચારિત્રના આરાધક હોય, એવા સાધુઓમાં અસાધુપણની જે બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વ જાણવું. કેટલાક કહે છે કે હાલના કાળમાં સાધુપણું નથી તેમ કહે-

નારા અનંત સ સારની વૃદ્ધિ કરે છે.

પ્રશ્ન—હાલના કાળમા સાધુપણુ છે, એવુ કયા સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે !

ઉત્તર—હે ભદ્રકલબ્ય સાલજી શ્રી કલ્પપૂત્રમા કહ્યું છે કે—

ગાથા

જો મળદ નચિય વમ્મો, ન ય સામાઙ્ય ન ચેત્ર વયાઈ,
સો સમણસંઘવજ્ઞો, કાયવ્વો સમણસંઘેજ

જે એમ કહે, કે-ધર્મ નથી સામાયક નથી, પચ-
મહામત હાલ નથી, એમ કહેનાર ઉત્સૂત્રલાપકને શ્રમણ-
સઘથી બહિષ્કૃત કરવો. શ્રીભગવતીસૂત્રમા કહ્યું છે કે “ હે
ગૌતમ ! માફ શાસન એકવીશહજાર વર્ષ સુધી રહેશે, અને
ત્યા સુધી માધુ. સાધ્વી, શ્રાવક, તથા શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વધ
અથ બન્યો રહેશે બે હજાર અને ચાર યુગ પ્રધાનમાથી હજી
ધણાખરા તો થવાના છે, તે સર્વે સાધુવેયે જાણવા મહા-
નિશીથ, નિશીથ, આચારાગ, પ્રહત્કલ્પ, ઉત્તગદ્યયન, ભગ
વતી, દશવૈકાલિક વિગેરે ધણા સૂત્રોમા સાધુ તથા સાધ્વીના
આચારોનુ વર્ણન તથા તેમનાથીજ ધર્મની આરાધના વર્ણ-
વેલી છે સાધુ અને સાધ્વી વિના શ્રાવક તથા શ્રાવિકાપણુ
દોષ પણુ સૂત્રમા કહ્યું નથી અધુના માતમા ગુણઠાણા સુધી
ની સ્થિતિ છે, અને મુનિપણુ તો છઠ્ઠા ગુણઠાણે કહ્યું છે,

તેથી છઠું ગુણુઠાણું પ્રાપ્ત થાય છે. અને આત્મોપયોગે સાતમું આવે છે. માટે જે સાધુ અને સાધ્વી માર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ તથા સાધ્વીને માનતા નથી તેવા મૂઠ મિથ્યાત્વી જીવોની કંઈ ગતિ થશે ? તે કેવલીભગવાન જાણે, જેઓ મહામિથ્યાદષ્ટિ એ પણ શ્રાવક નામ ધારણ કરનારાઓ જિનકલ્પી અથવા સ્નાતકનિગ્રંથના ગુણો વખાણી રથવિરકલ્પધારક સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ઉપરની શ્રદ્ધાને ફેરવવા અન્યજીવોને ભરમાવે છે, તે ઘણાકાલ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરશે. તથા જે એમ કહે છે કે જે નામાં રાગદ્વેષ હોય નહીં, તે સાધુસાધ્વી કહેવાય, પણ આવી રીતે બોલનાર સમજતો નથી. કે પ્રથમ ગુણુઠાણાનું સ્વરૂપ જાણ્યું હોય, તો સમજવામાં આવે કે છઠું ગુણુઠાણું સાધુનું છે. સાતમા ગુણુઠાણાનો અલ્પકાળ હોવાથી તેની વ્યાખ્યા કરી નથી. છઠ્ઠા ગુણુઠાણે સંજવલનનો ક્રોધ માન માયા અને લોભ હોય છે. સંજવલનના કષાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પન્નર દિવસની છે. તેથી છઠ્ઠા ગુણુઠાણે સાધુ સાધ્વીને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થવાનો સંભવ છે. અને તેથી છઠું ગુણુઠાણું પ્રમાદી કહેવાય છે. સંજવલનના ક્રોધાદિક કરવાનો ભાવ નથી, પણ પ્રશસ્યકષાયેવા ક્રોધ ઉદ્દીરણ કરે તો ક્રોધાદિક થઈ શકે છે, પણ તેની આલોચના નિંદા પશ્ચાત્તાપ કરવાથી ક્રોધાદિકનું રૂપ બેસી શકતું નથી. દશમા ગુણુઠાણા સુધી કષાય છે, પછી છઠ્ઠા ગુણુઠાણાએ તો હોય તેમાં શું આશ્રય ?

સાધુ સાધ્વીને ક્રોધાદિક હોય નહીં એમ જો માનીએ તો, પછી પચ્છીસૂત્ર વિગેરેમા ક્રોધાદિક દોષોનો પશ્ચાતાપ કરવાનો કહ્યો છે, તેનું શુ કારણ! અલગત પ્રમાદગુણુસ્થાનકે ક્રોધાદિકનો સંભવ છે, અને સાધુમાધ્વીને ક્રોધ માન માયા લોભ થાય છે, તેથી કંઈ સાધુપણુ જતું નથી, પણ તેથી અતિથાર લાગે છે, અને અતિથારની તો આલોચણા કરવાની છે ખીલકુલ રાગદ્રેષ રહિત હાલના કાળમા કોઈનાથી થવાતું નથી તેરમા ગુણુઠાણે ખીલકુલ રાગદ્રેષ નથી, અને જે રાગદ્રેષ રહિત સર્વથા હોય છે, તે કેવળજ્ઞાની હોય છે હાલના સમયમા તો છટ્ટા અને સાતમા ગુણુઠાણા સુધી જઈ શકાય છે, અને તેથી છટ્ટા ગુણુઠાણે ખીલકુલ રાગ દ્રેષનો ક્ષય હોતો નથી, રાગદ્રેષને છૂતવાને માટે તો વ્યવહારચારિત્ર અંગી કાર કયું છે. ઉદ્યમ કરતા ખારમા ગુણુઠાણાની હદે રાગદ્રેષનો ક્ષય થાય છે, માટે કદાપિ કોઈ સાધુને રાગદ્રેષ થઈ જાય છે તેથી આ સાધુ નથી, એમ કહેવું નહીં. ખરાબ વચનો કહી સાધુને ક્રોધાદિક કરાવનાર પોતે પાપી બને છે, અને સાધુને પણ કપાયની ઉદ્દીરણા કરાવવામા નિમિત્ત કારણ થાય છે જુઓ પ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિને પણ સાધુ અવસ્થામાં ક્રોધ થયો હતો, અને તેથી મનવડે આતમી નરકમા દળી થા ઉપાર્જન કર્યા હતા, અને પાછા ધર્મધ્યાનાદિકમા વળ્યા ત્યારે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. માટે એકાત કોઈ વાત પકડવી

નહીં. ચંડરૂદ્રાચાર્યે શિષ્ય ઉપર ઘણો ક્રોધ કર્યો હતો અને
 શિષ્યને કેવલજ્ઞાન થતાં તેને અમાવતાં પોતાને પણ કેવ-
 લજ્ઞાન થયું. એમ ઘણા સાધુઓને ચરિત્રાનુવાદે ભેટાં,
 ક્રોધ થયો હોયછે. અને પાછો શમી પણ ભય છે. તેથી
 સમજવાનું કે શાસ્ત્રનાં વચન સમજ્યા વિના એકાંતહઠ
 કદાચહ પકડી, જે કોઈ સાધુ સાધ્વીની હરેક પ્રકારે હીલતા
 કરે છે, તે મહામોહનીયકર્મ ઉપાર્જન કરી, ખીચારો
 નરકમાં ભાય છે. વળી જૈનશાસ્ત્રમાં કંઈ એકનયથી વાત
 માનવાની કહી નથી. સાતનયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવું
 ભોધ્યો. તૈગમનયથી સાધુનું સ્વરૂપ, સંગ્રહનયથી. સાધુનું
 સ્વરૂપ, વ્યહારનયથી સાધુ, ઋગ્દુસૂત્રનયથી સાધુ, શબ્દ
 નયથી સાધુ, સમસિદ્ધનયથી સાધુનું સ્વરૂપ અને એવં-
 ભૂતનયથી સાધુનું સ્વરૂપ સમજવું ભોધ્યો. નિશ્ચયનયથી
 કહેવાતું સાધુનું સ્વરૂપ માની, વ્યહારનયથી કહેવાતું સા-
 ધુનું સ્વરૂપ નહીં માનીએ તો અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય
 અને વ્યવહારનય પ્રમાણે સાધુ સ્વરૂપ તથા સાધ્વી સ્વરૂપ
 નહીં માનનારાએ એકાંતનય પકડવાથી, મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ
 કરી, અને જૈનશાસનનો ઉચ્છેદ કર્યો એમ ભગવાનની વાણીથી
 સમજવું. શ્રીઆવશ્યકસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-જહ જિણમયં
 પવજ્જહ, તા મા વવહાર નિથ્થપ મુયહ, વવહારન ઓચ્છેપ, તિ-
 થુચ્છેમો જઓ મણિયો-ભાવર્થઃ-યદિ હે ભવ્ય ! ભો તું જિનમત

અગીકાર કરે છે, તો વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને મૂકીશ નહીં વ્યવહારનયનો ઉચ્છેદ કરતા, તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે એમ વીરપ્રભુએ કહ્યું છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાદ્વિપતીર્થ, વ્યવહારનય માન્યાવિના, સ્થાપન સિદ્ધ થઈ શકતું નથી પુસ્તક વાચવું, શુદ્ધર્શન કરવા, સ્તવન ગાવા, ધ્યાન કરવું પુસ્તક લખવા, લખાવવા, ખાવું, પીવું, ઉપદેશ આપવો, ઉપદેશ શ્રવણ કરવો, પ્રભુપૂજા કરવી, ઇત્યાદિ સર્વ વ્યવહાર છે વ્યવહારનય નહીં માને તેને ખાવું પીવું વા ખોલવું પણ જોઈએ નહીં વ્યવહારનય કારણ છે, અને નિશ્ચયનય કાર્ય છે જેણે કારણ ઉત્થાપ્યું, તેણે કાર્ય ઉત્થાપ્યું

ઘણા ડોળઘાણુ શુષ્કઅધ્યાત્મીઓ આત્મા આત્મા પોકારે છે, અને સાધુ સાધ્વીને માનતા નથી અને તેમની પાસે પણ જતા નથી, અને પોતાનો નોખો પથ ચલાવવા, સમુદ્રમાં ખૂડતો મનુષ્ય જેમ હીણને પકડે છે, તેમ કુચુક્તિ-યોને પકડે છે હજારોજીવોને સાધુ સાધ્વીની નિંદા કરી, આડુઅવળું મમજાવી પોતાના પાશમાં ફસાવે છે તેથી તે જીવો ધર્મક્રિયારૂપ વ્યવહાર મૂકીને હરાયા ઢારની પેઠે આડાઅવળા અથડાય છે, અને પ્રથમથીજ મગજ ચરકી જવાથી પશ્ચાત્ ઘણું સમજાવવામાં આવે છે; તોપણ પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય છે. અહો એવા શુષ્ક અધ્યાત્મીયોનાં હૃદય તપાસીએ તો તેમના ચરિત્ર ખરાબ વાસ-

નાથી ભરપૂર હોય છે. વ્યવહાર ધર્મ વર્તન વિના શુદ્ધ અધ્યા-
 ત્મીઓનો વૈરાગ્ય, ક્ષાતકાના વિલાપ જેવો લાગે છે. નિશ્ચય-
 નય ફક્ત આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ બતાવે છે પણ તે
 વ્યવહાર પ્રયત્ન વિના કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી. ઘડાનું
 સ્વરૂપ બાણનું, તેટલાથીજ કંઈ ઘટની પ્રાપ્તિ થતી
 નથી, પણ ઘટને બનાવવાની ક્રિયારૂપ વ્યવહારપ્રવૃત્તિ કરીએ
 તો ઘટ બને છે. તેમ આત્મા પરમાત્માસ્વરૂપ છે, એમ
 અનેક યુક્તિથી બાણનું, પણ આત્મા પરમાત્મારૂપ થાય, તેવી
 વ્યવહારધર્મ ધ્યાન ક્રિયા નહીં કરીએ, તો કર્મનો ક્ષય શી
 રીતે થઈ શકે ? માટે લબ્યજીવોએ વિચારવાનું કે કાર્યની
 સિદ્ધિ અર્થે કારણનું અવલંબન કરવું જોઈએ. જેટલા પર-
 માત્મસ્વરૂપ થયા, તેમણે ભાવના, ધ્યાન, ધર્મક્રિયારૂપ
 કારણવિના સુક્તિરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કર્યું નથી. ધર્મધ્યાન અને
 શુદ્ધધ્યાન ધ્યાયાવિના, ઉપરના શુણ્ણસ્થાનકે ચઢાતું નથી, અને
 કર્મનો ક્ષય થતો નથી. ઉપાદાનકારણ અને નિમિત્તકારણના
 જ્ઞાનવિના આત્મહિત થતું નથી. જે લોકો ઉપાદાનકારણને
 અવલંબવું માની, નિમિત્તકારણને ઉઘાપે છે, તેઓ જીને-
 શ્વરનો મત બાણતા નથી. માટી તેજ ઘટરૂપ થાય છે, પણ
 દંડચક્ર કુંભાર વિગેરે ના હોય, તો એકલી માટી પોતાની
 મેળે ઘટરૂપ બની શકતી નથી. તેમજ આત્મા એકલા ઉપા-
 દાન કારણથી પરમાત્માસ્વરૂપ બની શકતો નથી. દેવશુદ્ધ-

આદિ નિમિત્તકારણને અવલખ્યા વિના, કોઈની મિદ્ધિ થઈ નથી. વળી વિચારો કે કોઈને ધીનો ખપ છે- તો ગાય અગર લે સ ગળે, અને ચારો ખવરાવે, દોહનક્રિયા કરે, દૂધ કાઢે, પાછું તેનું દહીં થાય, તેને વલોવે તેનું માખણ થાય, પશ્ચાત્ માખણ તાવવાથી ઘી થાય તેમ પરમાત્મ-દેશાની પ્રાપ્તિ માટે, આત્મા, ગુરૂનો સમાગમ કરે, જીન-વાણી સાસળી તરવની શ્રદ્ધા કરે, દેવની શ્રદ્ધા કરે, વ્યવહાર તથા નિશ્ચયધર્મ સમજી, ધર્મની આરાધના કરે પરસ્વ-ભાવનો ત્યાગ કરે, આત્મસ્વભાવમા ગમણુતા કરે, શ્રાવક વા સાધુવ્રતોને યથાશક્તિ અગીકાર કરે. એમ પ્રયત્ન કરતા, આત્મા સ્વસ્તકૃપાભિસુખ થતો જાય અને અતે કર્મનો ક્ષય કરે. આ ઉપરથી મિદ્ધ થાય છે કે વ્યવહારનયકથિત ધર્મો-નુષ્ઠાન પ્રવૃત્તિ વિના, નિશ્ચયનયથી આત્મકલ્યાણ થતું નથી. આત્મા આત્મા એમ પોકારે, પણ પોતાના આત્માની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે નહીં, તો કંઈ કિંત નથી કેવલીશગવાનું પણ વ્યવહારની માન્યતા રાખે છે. કેવલીશગવાનું દેશના દેહે, તે પણ વ્યવહાર છે, અને દેશના શ્રવણકરત્રી તે પણ વ્યવ-હાર છે. વ્યવહારના પણ પ્રસંગાનુસારત ઘણા ભેદ પડે છે. તીર્થ કરશગવાનું દીક્ષા અગીકાર કરે છે, તે પણ વ્યવહાર છે કેવલજ્ઞાન પામ્યા પશ્ચાત્ સમવગરણુમા બેસે છે, તે 'પણ વ્યવહાર છે સમવગરણુમાથી દેવછંદામા વિગત' છે તે

પણ વ્યવહાર છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, તથા શ્રાવિકારૂપ તીર્થની સ્થાપના કરેછે, તે પણ વ્યવહાર છે, નિશ્ચયથી તીર્થની સ્થાપના થતી નથી. વળી વિચારો કે સાધુ સાધ્વીના તથા શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ તીર્થ સ્થાપ્યું, ત્યારે તે દરેક વર્ગના આચાર પણ જુદા જુદા કેવલજ્ઞાનથી બતાવ્યા, તેમાં પણ વ્યવહાર શુદ્ધિદ્વારા આત્મગુણ પ્રાપ્તિરૂપ નિશ્ચયનય કથ્યો છે. નિશ્ચયનય, શુદ્ધ આત્મિકસ્વરૂપ બતાવે છે પણ તેનો ઉદ્ધમ કરીએ તો તેવું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય. ઉદ્ધમરૂપવ્યવહારને માન્યા વિના આગળના નયકથિત આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સાતનયથી ધર્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજવું, અને ધર્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી. ચઢતાનય છે તે પાછળના નયના કરતાં આત્મશુદ્ધતા વિશેષતઃ બતાવે છે, એવાત ખરી, પણ તે નયથી તે સ્વરૂપ જાણ્યું, એટલે કંઈ આત્મામાં તેવા શુભો એકદમ પ્રગટતા નથી. એવંભૂતનયથી આત્માનું સ્વરૂપ સિદ્ધસમાન જાણ્યું, એટલે શું વાંચનાર સિદ્ધસમાન બની ગયો? ના કદી નહીં. એવંભૂતથી સિદ્ધસ્વરૂપ આત્માનું છે, પણ તે નયદ્વારા કથિત આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા નિમિત્ત ઉદ્ધમ દ્વારા ઉપાદાનકારણની શુદ્ધતા કરવારૂપ ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ. આ ઠેકાણે સમજવું કે ઉપાદાનકારણની શુદ્ધિ જે જે હેતુદ્વારા થાય છે તે તે હેતુઓ સર્વે વ્યવહારરૂપે જાણવા. વ્યવહારનયની સુખ્યતા સિદ્ધકરવા માટે, શ્રી તીર્થકર લગવાનું કે જે

કેવળજ્ઞાની છે, તે પણ શુભજ્ઞાનીના હાથથી લાવેલો આ-
હાર વાપરે છે, માટે વ્યવહારનય બલવાન છે અસાહુસ-
-સાહુસન્ના-અસાધુ કે સાધુ નથી, વા સાધુનો વેપ અગીકાર
કર્યો છે પણ પાસથ્યો છે. વા બ્રાહ્મણ, સન્યાસી, પાદરી
વિગેરે જે સાધુ નથી તેનામા જે સાધુપણની બુદ્ધિ, તેને
મિથ્યાત્વ કહે છે તથા જીવે અજીવસન્ના, અજીવે જીવ-
સન્ના જીવમા અજીવબુદ્ધિ તેને મિથ્યા કહે છે એકેન્દ્રિ-
યથી તે પચેન્દ્રિય પર્યંત જીવો તથા સિદ્ધના જીવોનું સ્વરૂપ
જે જાણતા નથી, તેને જીવમા, અજીવમજ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ
હોય છે આર્વાક જડવાદીયો, ધંશુખીસ્તિયો, વિગેરે જીવોનું
પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વિગેરે જીવોનું સ્વરૂપ જાણતા નથી,
તથા પૃથ્વી, જલ, વનસ્પતિ વગેરેની આદર જીવ મા-
નતા નથી, તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની જાણવા જે
અજીવ વસ્તુ છે, તેમાં જીવપણની બુદ્ધિ તે અજીવમાં
જીવમજ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ જાણવું. પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ પરમા-
ણુઓ અનંત છે, તે પરમાણુઓ જડ છે, છતાં કોઈ તેને
ચેતન્ય શક્તિરાગા કહે, તો તેને અજીવમા જીવમજ્ઞારૂપ
મિથ્યાત્વ લાગે છે મુક્તે અમુક્તમત્તા મૂર્તવસ્તુમા અમૂર્તપ-
ણની બુદ્ધિ તેને મૂર્તમા અમૂર્તમજ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ કહે છે.
જે કોઈ વાયુને મૂર્ત છતાં અમૂર્ત માને, તેને આ મિથ્યા-
ત્વ છે જે અમૂર્તવસ્તુ હોય છે, તે કોઈપણ ઇન્દ્રિયથી

અહંભુ કરી શકાતી નથી, વાયુ તો ત્વચા ઈન્દ્રિયથી અહંભુ કરી શકાય છે, માટે તે મૂર્ત છે. કોઈ શબ્દગુણમાકાશ-શબ્દને આકાશનો ગુણ માને છે, તેના મતપ્રમાણે શબ્દ અમૂર્ત ઠરે છે, પણ સમજવું જોઈએ કે-શબ્દ શ્રવણ-ન્દ્રિયથી અહંભુ કરી શકાય છે, માટે તે મૂર્ત છે. ત્યાદ્વાદરત્નાવતારિકા, સમ્મતિતર્ક, વિગેરેમાં શબ્દ પૌદ્ગલિક મૂર્ત છે, એમ યુક્તિપ્રમાણથી સિદ્ધ કર્યું છે, માટે શબ્દને મૂર્ત માનવો, અને જે નથી માનતા, તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વ લાગે છે, ઉષ્ણતાનાં અને શીતતાનાં પુદ્ગલો તથા પ્રકાશનાં તથા અંધકારનાં પુદ્ગલો મૂર્ત છે, અને તેને કોઈ અમૂર્ત માને છે તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વદોષ લાગે છે. અંધકાર પદાર્થ છે, એમ સમ્મતિતર્ક વિગેરેમાં સારી રીતે પ્રમાણથી સિદ્ધ કર્યું છે. અંધકાર સક્રિય છે; માટે તે મૂર્ત છે; આ ત્યાને તેનું વર્ણન કરતાં અંથગૌરવ થઈ જાય માટે વિશેષ વિવેચન કર્યું નથી. અમુક્તે મુક્તસન્ના. અમૂર્ત પદાર્થમાં મૂર્ત પણાની બુદ્ધિ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અને જીવ તથા કાલ આ પંચ દ્રવ્ય અમૂર્ત છે. તેમાં મૂર્તપણાની બુદ્ધિથી મિથ્યાત્વ લાગે છે. કાણાંગસૂત્રમાં આ દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. તે જ્યાં સુધી ટળ્યું નથી ત્યાં સુધી આત્માની અજ્ઞાનાવસ્થા જાણવી. દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ટળવાથી, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટે છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાન

થવાથી, સ્વયમેવ અહ વૃત્તિ ટળતા, આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ
 સન્મુખ વળે છે. અન્તરૂલક્ષ્યની ઉપેક્ષા કરતા આત્મભિસુખતાની
 સિદ્ધિ થતી નથી. અધુના પથમકાળમા શ્રી સર્વજ્ઞતીર્થ કર
 મહારાજએ કથન કરેલું સ્યાદ્રાદદર્શન છેદાય છે સ્યાદ્રા-
 દદર્શનનું જ્ઞાન, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના થઈ શકતું નથી. વિરલા
 ભવ્યજીવે સ્યાદ્રાદદર્શનને સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણે છે ઉપદેશક
 પણ સૂક્ષ્મજ્ઞાનના અભાવે, સ્વૂળપદાર્થોનું જ વર્ણન કરનારા
 હોય છે, અને શ્રોતાઓ પણ ભૌતિકપદાર્થોમા સ્વાત્મોન્નતિ મા-
 નનારા હોય છે, તેથી સૂક્ષ્મતત્ત્વજ્ઞાનને ગુરૂગમદ્વારા લેતા નથી,
 અને આપમતિથી છપાએલા અન્યો વાચવાથી પર પરા ચાલતો
 આવેલો અનુભવ, તથા પર પરાએ ચાલતું આવેલું ગુરૂગમજ્ઞાન
 છે તેનો નાશ થાય છે અતરૂમા ખરેખરી લાગણી થયા વિના
 અને આત્મશ્રદ્ધા પ્રગટયા વિના, સ્વાત્મોન્નતિના શિખરે
 પહોંચાતું નથી કાળના માહાત્મ્યથી જૈનદર્શનની ઉન્નતિ
 વિશેષતઃ દેખવામા આવતી નથી ભવ્યોએ સ્વપરપ્રકાશક
 એવું જ્ઞાન પ્રથમ સંપાદન કર્યું જોઈએ સત્યસ્યાદ્રાદર્શન
 પ્રાપ્ત કરવાથી, ભૌતિકપદાર્થોમાં મમત્ત્વયોગે થતી અહ-
 તાનો નાશ થાય છે, અને અન્તરૂ આત્મસ્વરૂપમા જ્ઞાન-
 વટે સ્થિરતા થાય છે, પણ અજ્ઞાનથી તો ઉલટી અસ્થિરતા થાય
 છે. જેટલું અજ્ઞાન, તેટલી અસ્થિરતા; જે જે અશે આત્મજ્ઞાન,
 તે તે અશે સ્થિરતા, જ્ઞાન હોય પણ ગાદોપાધિનો સમર્ગ

હોય તો મનની અંત્રગતતા ઉદ્ભવે છે, માટે જ્ઞાન થતાં બહોવા-
ધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મામાં સ્થિરતા અનુભવ ગોચર થાય
છે. કોઈએ બાહ્યઉપાધિ ત્યાગી, પણ મમતા માંન ઘટયું
નહીં, અને સ્વાત્મભિમુખતા થઈ નહીં, તો તેનો બાહ્ય
ત્યાગ અપ્રમાણ છે, બાહ્યત્યાગ પણ હિતકારક છે, અને અંત
ત્યાગ તો વિશેષતઃ હિતકારક છે. બાહ્યાભ્યંતરત્યાગથી ત્યા-
ગીપણું, આત્મસ્થિરતા પ્રગટાવી, સહજનંદનો સ્વાદ અખાડે
છે, અને આત્મજ્ઞાનદશા પ્રગટતાં, અહંવૃત્તિનું જોર નાશ
પામે છે, આત્મા તે આત્મા અને જડ તે જડ, એમ ભેદ
જ્ઞાનથી, વિવેકદષ્ટિ પ્રગટતાં, સર્વવસ્તુનો સાક્ષીભૂત
આત્મા લાગે છે.

હવે વિષયાદિકમાં રાગબુદ્ધિ, અહંવૃત્તિયોગે પ્રગટે
છે,—તે દર્શાવે છે:—

દુહા.

અહંવૃત્તિ ત્યાં સહુ ઘટે, વિષયાદિક સશ્ચાર;
ક્ષયતા જોઈવૃત્તિની, લહિયે ભવજલ પાર. ૧૬
યથાસવૃત્તિકરણથી, વાહ્ય શાંતતા હોય;
અભવોને પણ આવતી, નહિ તે ધર્મી જોય. ૧૭
વાર અમ્મન્તી આર્વાયું, પ્રથમ કરણ નિર્ધાર;
સમકિત વિન સંસારમાં, પુનઃ પુનઃ અવતાર. ૧૮

વિન સમકિત શું સાધના, અન્તર્લક્ષ્ય ન લેશ ।

અન્તર્લક્ષ્ય વિના કદિ, ઘટે ન ધર્મી વેશ ૧૧

જ્યાં અહ વૃત્તિ છે, ત્યાં વિષયાદિક પ્રવૃત્તિ ઘટે છે
જો અહ વૃત્તિનો ક્ષય થાય, તો ભવજલપાર પામીએ.
કહ્યું છે કે —

શ્લોક

યત્રાહં વૃત્તિતાત્ર, રાગાદીના સમુદ્ભવઃ

અહંવૃત્તેરપાયેતુ, મુક્તિરેવ ન સંશયઃ ૧

પરમા અહ ત્વબુદ્ધિથી પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રતિ
વળાતું નથી, અને શુદ્ધસ્વરૂપાભિમુખતા વિના, ખરી શા-
તતા થતી નથી બાહ્યશાતતા તો યથાપ્રવૃત્તિકરણવાળાને
પણુ જનતીવાર આવે છે પણુ તેથી સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મની
પ્રાપ્તિ થતી નથી કહ્યું છે કે -

શ્લોક

યથાપ્રવૃત્તિતઃ શાન્તિ, વ્રાદ્યા મયતિ દેહિનામ્;

સા ત્વમર્ચ્યૈરપિ પ્રાપ્તા, તયા ધર્મી ન કથન ૧

જનતીવાર યથાપ્રવૃત્તિકરણ પ્રાપ્ત થયું, પણુ
સમ્યક્ત્વવિના સસારમા યુન યુન અવતાર ધારણ કરવા
પડે છે. વળી હે જીવ !! સમજ કે સમકિતવિના ધર્મસાધના

નિષ્ક્રમ છે, અર્થાત્ ધર્મસાધના મોક્ષક્રમ અર્પનાર નથી. સમ્યક્ત્વવિના અન્તરાત્મસ્વરૂપતું લક્ષ્ય થતું નથી, અને ચિત્તવૃત્તિ બહિરાત્મભાવે રમે છે. સમ્યક્ત્વવિના અન્તરૂ લક્ષ્ય થતું નથી, અને અન્તર આત્મસ્વરૂપતું લક્ષ્ય થયા વિના, આત્મધર્મીપણું ઘટતું નથી. અન્તર લક્ષ્ય થયા વિના ધર્મીપણું ઘટતું નથી, તે દર્શાવે છે.

હુહા ।

ચિત્ત ન લાગ્યું લક્ષ્યમાં, અન્યભાવમાં ચિત્ત ॥

ધર્મી નામ ધરાવતાં, કવહુ ન હોય પવિત્ર. ॥૧૦૦॥

આત્માની પરમાત્મદશા પ્રાપ્તવ્ય છે, આત્મ લક્ષ્યમાં ચિત્ત લાગ્યું નહીં અને અન્યભાવમાં ચિત્ત પરિણમે છે તો ચિત્તવડે આત્મોપયોગતા સેવાતી નથી, અને ચિત્તમાં પૌદ્ગલિકવસ્તુઓસંબંધી હનનરો વિચારો પ્રવેશ કરે છે, અને નીકળે છે. અનેક વિષયના વ્યાપારને ચિત્ત કર્યા કરતું હોય, ક્ષણવારપણુ સ્થિરતાથી, ચિત્ત આત્મામાં લીન થતું ન હોય, અનન્ય પ્રેમલક્ષિતભાવે ને મનોદ્વારા આત્માનું આરાધનપણું થતું ન હોય, તો ધર્મી એવું નામ ધરાવાથી પણ આત્મા પવિત્ર થતો નથી. મનઃ સંયમદ્વારા આત્મા પવિત્ર થાય છે. આસનવાળીને ખેસો, છાંખો મીચો, પણ મન ને દશ દિશાએ જ્યાં ત્યાં

ભટકયા કરે તો આત્માનુ સેવન ધ્યાન થઈ શકતું નથી. ચિત્તશુદ્ધિ કયોવિના, મનુષ્ય ધર્મોધિકારી થઈ શકતો નથી જેના પેટમાં મળ હોય, તેને જીવણ આખ્યાવિના, પેટ સ્વચ્છ થતું નથી. તેમ હૃદયમાંથી રાગ, દ્વેષ, ભય, ક્રોધ, લોભ, ઇર્ષ્યા, વૈર, કદાચર, કપટાદિક અશુદ્ધિ ગયા વિના, ચિત્તની શુદ્ધિ થતી નથી ચિત્તશુદ્ધિ વિના ધર્મક્રિયાઓ યથાર્થફળને અર્પતી નથી સરોવરમાંથી સેવાળ ખસ્યા વિના, સરોવરમાં અદ્રવ્ય પ્રતિબિંબ પડતું નથી દર્પણની કાલિમા, ગખવિના દૂર થતી નથી દર્પણ સ્વચ્છ થયા વિના દર્પણમાં કોઈ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડી શકતું નથી. તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના, ચિત્તમાં આત્માનુભવ સાક્ષાત્કાર થતો નથી. જેમ ક્ષેત્રની શુદ્ધિ કયો વિના, તેમાં ખરાબર ધાન્ય ઉગી નીકળતું નથી, તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ કયો વિના આત્મધર્મમાં પ્રવેશ થતો નથી. મૃત્તિકાની શુદ્ધિ કયો વિના ઘટ બનતો નથી. ધાતુની શુદ્ધિ કયો વિના જેમ માત્રા બનતી નથી, તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના આત્મધર્મમાં ધનતા થઈ શકતી નથી પ્રથમ મન શુદ્ધિ કરવાની આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, પ્રભુભક્તિ, ગુરુભક્તિ, આત્મપ્રેમ, સત્સંગમ, સદ્ગુરુ ઉપદેશ, વિગેરેથી મન શુદ્ધિ થાય છે. પશ્ચાત્ મનઃસંયમ કરવાથી, ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, અને ચિત્તની સ્થિરતાથી આત્મસ્વસાવમા રમણતા થાય છે, અને ત્યારે આત્મા-

નેજ એક લક્ષ્ય લક્ષી ચિત્ત અત્યંત સ્થિર થઈ જાય છે, ત્યારે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રગુણધારકઆત્માભિમુખતાને આત્મા વીર્યશક્તિથી સાધી શકે છે. એમ પ્રતિદિન મનની લીનતા આત્મસ્વરૂપમાં થવાથી, આત્મા, કર્મરૂપ પડદો ચીરીને સૂર્યની પેઠે કેવલજ્ઞાનવડે લોકાલોકનો પ્રકાશ કરે છે. ચમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિથી આત્મા પરમાત્મતત્ત્વની સિદ્ધિ કરે છે. અષ્ટાંગયોગમાં પણ ચિત્તશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે. મલીનજળમાં કતકવું ચૂર્ણ નાખ્યા વિના તથા ગળ્યાવિના જલ જેમ સ્વચ્છ થતું નથી, તેમ મન પણ જ્ઞાનવૈરાગ્યરૂપ કતક-ચૂર્ણ તથા આત્મપ્રેમ વિવેકરૂપ ગરણીથી ગળ્યા વિના શુદ્ધ થતું નથી, માટે ચિત્ત આત્માના લક્ષ્યમાં લાગે તેવા ઉપાયોનું સેવન કરવું, તે વિના ધર્મીપણું શોભતું નથી. મનઃ સંયમ કરીને, આત્મામાં રમણ કરવું તેથી અનુભવ થાય છે, અને સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનથી આત્માની જાગૃતિ થાય છે, તે અહંવૃત્તિનો ક્ષણમાં નાશ થાય છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાન વિના અનુભવજ્ઞાન થતું નથી, તે દર્શાવે છે.

હુહા !

સમ્યગ્ અનુભવ પ્રાપ્તિથી, અહંવૃત્તિનો નાશ;

સમ્યગ્જ્ઞાની જો મળે, તો તત્ત્વે વિશ્વાસ.

૧૦૧

દીર્ઘ વિકટશિવપન્થમાં, સ્થિર લક્ષ્યે જો વૃત્તિ;

શક્તિભક્તિ સંયોગથી, અલ્પકાલમાં મુક્તિ.

૧૦૨

વહિર્વહે નહિ વૃત્તિયો, લક્ષ્યે તસ વિશ્રામ;
અલક્ષદશા તવ જાગશે, પરમાત્મપદ નામ. ૧૦૩

લગી ન તાઠી આત્મની, ગ્રહો ન સદ્ગુરુસદ્ગ;
તપજપકિરિયા ફોક સદ્ગુ, ખાલે ભગવડ અગ. ૧૦૪

ગ્રહું ન ધ્યાન રિવેકથી, ચેતન તત્ત્વસ્વરૂપ;
તપ તકુ ભવભ્રમણા રહે, મિટે ન ભવમયધુપ. ૧૦૫

સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતા, ગગ દેપમય અ-
હ વૃત્તિનો નાશ થાય છે. સૂર્યની આગળ જેમ અધકાર ટકી
શકતું નથી, જેમ સિંહની આગળ હસ્તિવૃન્દ ટકી શકતું
નથી, તેમ સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનની આગળ રાગ દેપમય અ-
હ વૃત્તિ ટકી શકતી નથી સમ્યગ્ અનુભવ જ્ઞાનનું અપૂર્વ મહા-
ત્મ્ય છે, એની અપૂર્વશક્તિ છે સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાન અ-
પાર મહોદધિ છે સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનથી, તત્ત્વનો નિર્ણય
હસ્તામલકવત્ છે સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાન છે, તે દેવલ
જ્ઞાનનો લઘુબ્રાતા છે. અનુભવમા ગરૂ યુગ શાંતિ તથા
સ્થિરતા સમાઈ છે અનુભવજ્ઞાનનું વર્ણન છંદાથી ક-
રવું એ સાહસ છે અનુભવજ્ઞાન બીજાને કહી શકતું
નથી, પણ એવા અનુભવી જ્ઞાનિયોની પાસે રહેતા તેમના
વચનોથી અલૌકિક બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે સમ્યગ્ જ્ઞા-
નિયોની પાસે રહેના, તેમને સેવતા તેમના વચનામૃતથી, આ-
ત્મતત્ત્વમા વિશ્વાસ થાય છે, અને અમૂર્ત આત્મસ્વરૂપમા

લીનતા થતાં, અખંડ-સુખની ધારા વહે છે. અનન્ય શરણ્ય આત્મસ્વરૂપમાં સદાકાળ મગ્ન રહેવાથી, આત્મા પોતાની પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરી જન્મજરામરણનાં દુઃખથી રહિત થાય છે.

દીર્ઘવિકટ શિવપન્થમાં આલતાં, લક્ષ્યમાં સ્થિરવૃત્તિ હોય, અને આત્મશક્તિ તથા લક્ષિતનો સંયોગ થાય તો અલ્પકાલમાં મુક્તિ થાય છે.

વૃત્તિયોતું વહેન ને બાહ્યભાવમાં થાય નહીં, અને લક્ષ્યમાં વૃત્તિયો વિશ્રામ પામે, ત્યારે આત્માની અલખદશા બાળે છે. પરમાત્મપદમાં વાસ કરવાથી, બાહ્યવાસનો અંત આવે છે. જ્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપમાં એકતન્મયતા થવી તેરૂપી તાળી ને લાગી નહીં, અને સદ્ગુરુ સંગ કર્યો નહીં. ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ ભાવ હોવાથી, ભગવતી સૂત્રમાં મિથ્યા અજ્ઞાનીતું તપજપ ક્રિયા ફેાક કહી છે. જ્યાંસુધી ચેતનતત્ત્વસ્વરૂપતું જ્ઞાન વિવેકથી ગ્રહણ કર્યું નહીં, ત્યાં સુધી ભવબ્રમણ રહે છે, અને સંસારનાં આધિવ્યાધિ ઉપાધિનાં દુઃખ ટળતાં નથી, અને શાન્તાવસ્થાથી થતા સુખતું જ્ઞાન હોતું નથી. જ્ઞાન પ્રગટતાં બાહ્ય ઉપાધિ સુખકર લાગતી નથી, અને અન્તરાત્મસ્વરૂપ વેદનમાં બાહ્યોપાધિ, અસ્થિરતા કરાવે છે. માટે જ્ઞાનિ પુરૂષોએ જ્ઞાનતું રૂળ વિરતિ છે એમ જાણીને સંયમપન્થ ગ્રહણ કરવો જોઈએ; તે દર્શાવે છે—

(૨૪૧)

દુહા

બાહ્યોપાધિ ત્યાગીને, ગ્રહવો સંયમપન્થ;
પશ્ચમહાવ્રત ધારતાં, ચંદ્ર મહાનિર્ગન્ધ.

૧૦૬

ભાવાર્થ — સાસાગ્નિરાગદેવોત્પાદકબાહ્યોપાધિનો ત્યાગ કરી, સયમમાર્ગ ગ્રહણ કરવો યોગ્ય છે. પશ્ચમહાવ્રતને દ્રવ્યભાવથી ધારતા, ઉત્તમ નિર્ગન્ધ ચંદ્રએ, અને તેથી ભવાત થાય. બાહ્યોપાધિત્યાગ, એ શબ્દથી વ્યવહાર-આરિત્રમા કુટુબાદિકનો ત્યાગ ગુપ્તતાએ ગ્રહણ કર્યો છે, અને બાહ્યોપાધિ ત્યાગતા મોહ માયાદિક અતરૂપાધિ પણ નાશ પામે છે. બાહ્યોપાધિના ત્યાગની સાથેજ અતરૂપાધિનો ત્યાગ એકદમ થઈ શકતો નથી. અતરૂપાધિ નાશાર્થે બાહ્યોપાધિનો ત્યાગ કરવો શાસ્ત્રના કહ્યો છે અતરૂપાધિનો નાશ બાહ્યોપાધિ ત્યાગવિના થઈ શકતો નથી, એ રાજમાર્ગ છે તીર્થ'કરો, અનત થયા, તેઓએ બાહ્યોપાધિનો ત્યાગ પ્રથમ 'કર્યો તથા અનતતીર્થ'કરો ભાવિકાલે થશે, તે પણ ગ્રહસ્થાવાસરૂપ બાહ્યોપાધિનો ત્યાગ કરી અતરૂપાધિનો નાશ કરી સુકિતપદ પ્રાપ્ત કરશે બાહ્યોપાધિના ત્યાગથી વ્યવહાર-આરિત્ર કહેવાય છે. શ્રાવકઅવસ્થા કરતા, સૂત્રાનુસારે જોતાં, સાધુઅવસ્થા મોટી છે. તે દર્શાવે છે-

કુંહા

સર્વેવ સુરગિરિ જેવડો, શ્રાવક યતિમાં ફેર;
 કરો ન નિન્દા સાધુની, કરતાં ભવ અન્ધેર. ૧૦૭
 ગણિયાછે પરમેષ્ઠિમાં, પશ્ચમપદ મુનિરાય;
 પરમેશ્વર મુનિરાયને, નમતાં શિવસુખ થાય. ૧૦૮
 લક્ષ્ય ગ્રહી શુદ્ધાત્મનું, સાધે તત્ત્વોપાય;
 નમો નમો મુનિવર પ્રભુ, જન્મજરાદુઃખ જાય. ૧૦૯
 શ્રાવક બાહ્યોપાધિમાં, વર્તે છે નિશ્ચિન;
 વિરતિછે તસ દેશથી, પ્રાયઃ પરમાં લીન. ૧૧૦
 ધર્મધુરંધર સાધુ છે, સંપ્રતિ પञ્ચામકાલ;
 નમો નમો મુનિવરસદા; હોવે યજ્ઞલમાલ. ૧૧૧

કયાં સરસવનો ઠાણો અને કયાં મેરૂ પર્વત ? એટલો
 શ્રાવક અને સાધુની દશામાં અંતર છે. શ્રાવક જ્યારે ગ્રહ-
 ન્યાવાસમાં સ્ત્રીપુત્રાદિકમાં બંધાય છે; ત્યારે મુનિરાજે
 સ્ત્રીપુત્રાદિકનો ત્યાગ કર્યો છે. શ્રાવક પંચમહાવ્રતથી દૂર છે,
 અને મુનિરાજ પંચમહાવ્રત પાળે છે. શ્રાવક ઘરમાં બં-
 ધાયો છે, ત્યારે મુનિરાજ ગૃહનો ત્યાગ કરી અનગાર થયા
 છે. શ્રાવક વ્યાપાર વિગેરેની ઉપાધિમાં પડી રાગદ્વેષથી
 ચિત્તઅસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે, અને મુનિરાજ, વ્યાપાર વિગે-

રેની ખટપટો ત્યાગવાથી, રાગ અને દ્રેપના કારણથી ફર રહી, નિર્મળચિત્તથી વિચરે છે શ્રાવક, સ્ત્રીસાથે મૈથુન કરે છે, ત્યારે મુનિરાજ, દ્રવ્ય તથા ભાવથી મૈથુનનો ત્યાગ કરી વિદ્યાની પેઠે તેના સામુ પશુ જોતા નથી શ્રાવકને ગ્રહસ્થા-વાસમા આહાર વિગેરેને પચાવવાના આરભ કરવા પડે છે, ત્યારે મુનિરાજને તેમાત્ર કશું હોતુ નથી જ્યાંથી નિર્દોષ આહાર મળ્યો, ત્યાર્થી લેઈ લે છે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી આત્મગુણને સાધે, તેને સાધુ કહે છે. સાધુમુનિરાજ ચોરાશી ઉપમાથી વિરાજમાન હોય છે તેમા પ્રથમ સાત ઉપમા સર્પની આપે છે

૧—જેમ સર્પ પોતે ખીલાદિક ઘર કરે નહી, અને ઉદર વિગેરેનું કરેલું ખિલાદિક હોય તેમા રહે છે, તેમ સાધુ પોતે ઘર કરે નહી, કરાવે નહિ, કરતાને અનુ-મોદે નહિ. ગૃહસ્થે પોતાને માટે કરાવેલું ઘર હોય તે નિર્દોષ જાણી આજ્ઞા લેઈ, તેમાં રહે

૨—જેમ અગ ધનજાતિનો સર્પ વિષ વગીને પાછું લેતો નથી; તેમ મુનિરાજે શબ્દાદિક પચેન્દ્રિયવિષયલોભ ત્યાગ્યા; તે પાછા ગ્રહણ કરે નહી.

૩—જેમ સર્પ ખીલમા સીધો પ્રવેશ કરે, તેમ મુનિરાજ મોક્ષમાર્ગમા સિદ્ધા પ્રવર્તે.

૪—જેમ સર્પ ખીલમાં પ્રવેશ કરતા, આધોપાછો થાય નહીં

૬—જેમ પર્વતના આધારે ગહુ પંખી પ્રમુખ જીવો શાતા પામે છે, તેમ મુનિવર્યના આધારે શિષ્ય, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ પણ તેમના વચનામૃતનું પાન કરી શાતા પામે છે.

૪—જેમ નદીનાં ઝરણાં વિગેરેથી પર્વત શોભાયમાન હોય છે; તેમ ક્ષમાશ્રમણ સપ્તભંગી, સાતનય, વિગેરેના ઉપદેશરૂપ નદીનાં ઝરણુથી શોભાયમાન હોય છે.

૫—જેમ પર્વત, ઉચ્ચપણે ઉચ્ચો હોય છે, તેમ ભિક્ષુક જ્ઞાનદર્શનચારિત્રભાવનાથી ઉચ્ચ હોય છે.

૬—જેમ પર્વત, નિર્મલ સ્ફટિકરત્નાદિકથી શોભાયમાન હોય છે, તેમ સાધુ, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, તથા ક્ષાયિકભાવથી શોભાયમાન હોય છે.

૭—જેમ પર્વત દેવતાદિકને કીડા કરવાનું સ્થાન હોય છે; તેમ મુનિવર્ય વિનેયશિષ્યાદિક લબ્યજીવોને જ્ઞાનકીડા કરવાના સ્થાનભૂત હોય છે.

મુનિરાજને સાત ઉપમા સમુદ્રની આપે છે.

૧—જેમ સમુદ્ર અતિ ગંભીર હોય, તેમ મુનિરાજ અતિ ગંભીર હોય. કોઈનો દોષ પ્રકાશે નહિ.

૨—જેમ સમુદ્રરત્નાકર હોય, તેમ મુનિવર્ય જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરત્નના આકર હોય છે.

૩—જેમ સમુદ્ર મર્યાદા લેતો નહિ, તેમ મુનિવર્ય તીર્થ-

કરની આજ્ઞાશુપ મર્યાદા લોપે નહિ

૪—જેમ સમુદ્ર, ચારે તરફથી નદીઓ પોતાનામા આવે છે, તેથી જરા માત્ર ઉછળતો નથી, તેમ મુનિવર્ય, તીર્થ કરની વાણી શ્રવણ કરે, શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે, ચાર પ્રકારના અનુયોગાનુ જ્ઞાન કરે, પણ કિંચિત્ માત્ર અહંકાર કરે નહિ

૫—જેમ સમુદ્ર જલવડે ઉછળે નહિ, તેમ મુનિવર્ય ક્રોધાદિકથી ઉછળે નહિ, ક્રોધાદિક યતા તેનો ઉપશમ કરે.

૬—જેમ સમુદ્ર ઠલોલતરંગે સહિત હોય, તેમ મુનિવર્ય, સ્વપરજ્ઞાનઠલોલતરંગે સહિત હોય

૭—જેમ સમુદ્ર જલથી શીતલ હોય, તેમ મુનિવર્ય ક્ષમાશુપ જલથી શીતલ હોય

૭ સમ ઉપમા આકાશની મુનિરાજને આપે છે

૧—જેમ આકાશ નિર્મળ ઉજ્જ્વલ હોય છે, તેમ મુનિવર્યનો આત્મા નિર્મળ ઉજ્જ્વલ હોય છે.

૧—જેમ આકાશ આલંબન રહિત હોય છે, અર્થાત્ પરના આધાર રહિત હોય છે, તેમ મુનિવર્ય, ગૃહસ્થાદિકના આધાર રહિત હોય છે. ગૃહસ્થના તાબામા મુનિરાજ રહે નહીં, ગૃહસ્થની નિગ્રાએ વતે નહિ,

૮—જેમ આકાશ પચ્ચ દ્રવ્યનુ ભાજન હોય છે, તેમ મુ-

નિવર્ય પઞ્ચ મહાવ્રતના ભાજન હોય છે.

૪—જેમ આકાશ સૂર્યના આતાપથી સૂકાય નહીં, તેમ મુનિવર્ય પરિસહ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થએ છતે જ્ઞાન વૈરાગ્યગુણથી સૂકાય નહીં,

૫—જેમ આકાશ વર્ષાથી ભીંજાય નહિ, તેમ મુનિવર્ય પોતાની ગુણ-સ્તુતિ શ્રવણ કરીને હર્ષથી ભીંજાય નહીં,

૬—જેમ આકાશ અગ્નિ છે, તેમ મુનિવર્ય નિશ્ચયથી આત્માને અગ્નિ જાણે.

૭—જેમ આકાશ અનંત છે, તેમ મુનિવર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણથી અનંત છે.

૭ સાત ઉપમા વૃક્ષની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ વૃક્ષ શીત ઉષ્ણ સહે છે, તેમ મુનિવર્ય શીત ઉષ્ણ પરિસહ સહન કરે છે.

૨—જેમ વૃક્ષ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે, તેમ મુનિવર્ય શ્રુત આરિત્રરૂપ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે.

૩—જેમ વૃક્ષના આશ્રયથી પક્ષીઆદિ ઘણા જીવ સુખ શાતા પામે છે, તેમ મુનિવર્યથી પૃથ્વીકાયાદિક જીવો સુખશાતા પામે છે.

૪—જેમ વૃક્ષને કોઈ છેદે ભેદે તો, તે કોઈની પાસે કહે નહીં તેમ મુનિરાજની કોઈ હેલના કરે, નિન્દા કરે, ઉપસર્ગ

કરે તો પણ મુનિરાજ કોઈની આગળ કહે નહિ.

૫—જેમ વૃક્ષને કોઈ ચન્દનાદિક સુગંધી દ્રવ્યનું વિલેપન કરે, તો વૃક્ષ હર્ષાયમાન થાય નહીં, તેમ મુનિરાજને કોઈ શુભસ્તુતિરૂપચન્દનાદિકનો લેપ લગાવે, તો પણ હર્ષાયમાન થાય નહીં.

૬—જેમ વૃક્ષ જલસિંચનરૂપ સેવાથી, પુષ્પ ફલાદિક આપે છે; તેમ મુનિરાજ પણ અભ્યુત્થાન, વિનય, ભક્તિ, બહુમાન શુભ સ્તવનાદિક સેવા કરવાથી, શ્રુતશ્રવણ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પ્રત્યાખ્યાન, યાવત્ નિવાર્ણરૂપ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે.

૭—જેમ વૃક્ષ વેલાએ કરી વિંટાએલ હોય છે, તેમ મુનિવચ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શાનિકારૂપ અતુવિધસંઘથી વીંટાએલ હોય છે.

૭ સાંત ઉપમા ભ્રમરાની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ ભ્રમર બગીચામાં પુષ્પાદિકમાંથી સુગંધન્ધરસ ગ્રહણ કરે છે, પણ પુષ્પને દીલામણા ઉપજાવતો નથી, ને પોતાના આત્માને સન્તોષે છે. તેમ ભ્રમરસમાન મુનિવચ તે બાગ સમાન શામનગરાદિક સંગંધી વૃક્ષસમાન જે ઘર, અને પુષ્પસમાન ગૃહસ્થ દાતારની પાસે જઈ, સુગંધ સમાન અશંનાદિક ગ્રહણ કરે છે. પણ પુષ્પસમાન ગૃહસ્થ દાતારને કોઈજાતની દીલામણા ઉપજાવે નહિ,

અને આત્માને સંતોષે છે.

૨—જેમ ભ્રમર સુગંધ લેવાને માટે, પુષ્પઉપર બેસે છે. પણ પુષ્પની સાથે પ્રેમસ્નેહ પ્રતિબદ્ધતાને કરતો નથી, તેમ મુનિવર્ય આહારાદિક અર્થે ગૃહસ્થના ઘેર જાય છે, પણ તે ગૃહસ્થોની સાથે પ્રેમસ્નેહાદિક કોઈપણ જાતિના પ્રતિબદ્ધતામાં લપટાતા નથી.

૩—જેમ ભ્રમર પુષ્પોના ઉપર અંકાર ગુંજારવ શબ્દ કરે છે, તેમ મુનિવર્ય આમાનુયાય વિહાર કરી, જીવોને લબ્ધ મધુરધ્વનિથી સમકિતપૂર્વક સાધુ શ્રાવકધર્મસંબંધી દેશના દેહે, તેજ મુનિરાજનો અંકાર ગુંજારવ શબ્દ જાણવો.

૪—જેમ ભ્રમર અશનાદિકનો સંગ્રહ કરે નહિ, તેમ મુનિરાજ અશનવસનાદિકનો સંગ્રહ કરે નહીં, અર્થાત્ મર્યાદા ઉપરાંત અધિક રાખે નહિ.

૫—જેમ ભ્રમર સુગંધને અર્થે પુષ્પઉપર બોલાવ્યા વિના જાય છે, તેમ મુનિવર્ય ગૌરવી જાય છે.

૬—જેમ માલાકારે બનાવેલી પુષ્પવાટિકામાં ભ્રમર સુગંધ લેવા જાય છે; તેમ મુનિરાજ ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે બનાવેલા આહાર લેવા માટે જાય છે.

૭—જેમ ભ્રમર, કેતકી માલતી કેવડાદિક ઉપર વારંવાર જાય છે, તેમ મુનિરાજ આમનગરાદિકમાં ધર્મરાગવંત

લબ્ધ્ય' જીવો જ્યાં હોય છે ત્યાં વારંવાર જાય છે. જ્યાં
ધર્મરાગી મનુષ્યો વિશેષ હોય, અને ગુરુશ્રદ્ધાળુ જીવો
હોય, ત્યાં મુનિરાજ વિશેષતઃ વિચરે છે અને તેમનાપર
ઉપકાર કરે છે.

સાત ઉપમા પૃથ્વીની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ પૃથ્વી છે તે અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, મનુષ્ય,
તિર્યંચ, દેવાદિકૃત્ય, લઠાઈ, વહન, પચન, શોષણ વિશે-
રને સહન કરે છે, વિષાદિકને પણ સહન કરે છે; તેમ
મુનીશ્વર બાવીશ પરિસહને સહન કરે છે.

૨—જેમ પૃથ્વી, ધન ધાન્યાદિક સહિત હોય છે, તેમ મુની-
શ્વર જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાદિક ઋદ્ધિસહિત હોય છે.

૩—જેમ પૃથ્વી, અનેક પ્રકારની શાલિપ્રમુખ ધાન્યાદિકની
ઉત્પત્તિ કરે છે, તેમ મુનિવર્ય પોતાની આત્મભૂમિમાં
અનેક પ્રકારની જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની વિશુદ્ધતારૂપ ગુણોની
ઉત્પત્તિ કરે છે. અથવા મુનિરાજ હિતોપદેશ દેખને,
જીવોની હૃદયભૂમિમાં ન્યાયસમ્પન્નવિલવાદિક માગીનુ-
સારિના ગુણ, તથા સંમંકિતપૂર્વક દેશવિરતિ, સર્વ વિરતિ,
પ્રમુખ આત્મગુણોની ઉત્પત્તિ કરે છે.

૪—જેમ પૃથ્વી શીતઉષ્ણ રૂપરૂ સહે છે; તેમ મુનિવર્ય
શીતોષ્ણરૂપરૂ સહન કરે છે.

૫—જેમ પૃથ્વી, છેદાતી ભેદાતી કાંઈ આગળ કહે નહિ;

તેમ મુનિરાજને કોઈ ઉપદ્રવ કરે, ઉપસર્ગ કરે; નિંદા-
હેલના કરે, તોપણ મુનિરાજ કોઈને કહે નહિં.

૬—જેમ પૃથ્વી કાદવ કચરાને સૂકાવે છે, તેમ મુનિ, કામ-
લોગરૂપ કાદવ કચરાને સૂકાવે છે.

૭—જેમ પૃથ્વી, વૃક્ષાદિકને આધારભૂત હોય છે, તેમ મુનિ-
વર્ય, આત્માર્થિજીવોને આધારભૂત હોય છે.

સાત ઉપમા કમલની, મુનિરાજને આપે છે.

૧—કાદવમાંહિ ઉપજે છે અને જલમાં વૃદ્ધિપામે છે અને
કાદવ જલ બેને મૂકી ઉપર વર્તે છે, એટલે તેથી ઉચ્ચ
રહે છે, તેમ મુનિવર્ય, કર્મરૂપ કાદવમાં ઉપજે છે, અને
લોગરૂપ જલમાં વૃદ્ધિ પામે છે, અને તે કર્મલોગ
બેને મૂકી, ઉપર વર્તે છે, એટલે તે બન્નેને છોડી ન્યારા
વર્તે છે.

૨—જેમ કમલ, પોતાની વેલોને પોતાની સુગંધિથી વા-
સિત કરે છે. તેમ મુનિરાજ, રસિશ્રદ્ધાવિરતિસ્વ-
રૂપ પોતાની વેલોને, જ્ઞાનાદિક સુગંધિથી વાસિત કરે છે.

૩—જેમ કમલ, ચંદ્રથી તથા સૂર્યોદયથી વિકસ્વર થાય છે;
તેમ મુનિરાજ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, બહુશ્રુત, ગુર્વા-
દિકના આગમનથી તથા તેમને દેખવાથી વિકસ્વર થાય
છે. આનંદ પામે છે, અથવા લઘુકર્મિ શ્રોતાદિક લબ્ધ
જીવને દેખીને પણ આનંદ પામે છે.

૪—જેમ કમલ પોતાની સુગંધથી સુગંધિત હોય છે; તેમ મુનિરાજ સ્વરસલાવરમણાદિક શુભોથી સુગંધિત રહે છે,

૫—જેમ કમલ પોતાની કાન્તિથી દેદીખ્યમાન હોય છે, તેમ મુનિરાજ, જ્ઞાનધ્યાનરૂપકાન્તિથી દેદીખ્યમાન હોય છે.

૬—જેમ કમલ નિર્મલ ઉજ્જવલ હોય છે, તેમ મુનિરાજ ધર્મધ્યાનવડે તથા શુદ્ધધ્યાનવડે નિર્મળ ઉજ્જવલ હોય છે.

૭—જેમ કમલ સદા ચંદ્ર તથા સૂર્યના સન્મુખ રહે છે, તેમ મુનિરાજ આચાર્ય ઉપાધ્યાય સન્મુખ રહે છે.

શ્રી મુનીશ્વર મહારાજ રત્નત્રયીના સદાકાળ આરાધક હોવાથી તેઓ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રથમપદે અધિકારી છે, અને તેમને પંચપરમેષ્ઠીમાં ગણ્યા છે. જમો લોપ સઘ્વસાદ્યજ્ઞ-લોકોની આંદર રહેલા જીનાજ્ઞાધારક પંચ મહાવ્રતધારી સર્વ મુનીશ્વરોને નમસ્કાર થાઓ, એમ પરમેષ્ઠિમંત્રમાં ઈશ્વરરૂપે સાધુ વર્ણવ્યા છે. એવા પરમેશ્વરરૂપ મુનિરાજની અધ્યાત્મ-દશાતું વર્ણન કરે છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપતું પ્રથમ જ્ઞાન કરી, પશ્ચાત્ તેનું લક્ષ્ય કરી. મુનિરાજ તત્ત્વસ્વરૂપ જે આત્મા, તેની પરમાત્મદશા થવાના ઉપાયો સાધે છે. એવા મુનિવરપ્રભુને નમસ્કાર કરતાં, જન્મજરામર-ભુનાં દુઃખ નાથ પામે છે, શ્રાવક અને મુનિરાજની આ-

તમદશામાં આકાશ અને પાતાળ જેટલો ફેર છે. શ્રાવક, બ્રાહ્મસંસારની ઉપાધિમાં નિશ્ચિન વર્તે છે; એટલે શ્રાવકને ગૃહસ્થાવાસમાં ખાવા પીવાના આરંભની ઉપાધિ સદાકાળ દાગી રહેલી છે. પૃથ્વીકાયદિકના આરંભ કરી, અસંખ્ય પૃથ્વીકાયના જીવોનો નાશ કરતો વર્તે છે, પીવાને માટે પાણી, સ્નાન કરવાને માટે પાણી, વસ્ત્ર ધોવા માટે પાણી, કુટુંબને પીવા માટે પાણી, એમ દરરોજ અપ્કાયના અસંખ્ય જીવોનો નાશ કરે છે. શ્રાવક જલ ગળીને વાપરે છે, તેથી ત્રસજીવોની રક્ષા થાય છે, પણ તેથી અપ્કાયના જીવોની દયા રક્ષા થઈ શકતી નથી. વળી ગૃહસ્થાવાસમાં શ્રાવક અગ્નિકાયના તથા વાયુકાયના જીવોનો નાશ ઉપાધિયોગે કરે છે; તથા વનસ્પતિના જીવોનો નાશ પણ શ્રાવક કરે છે. વનસ્પતિના બે લેહ છે. ૧ એક સાધારણ અને બીજી પ્રત્યેક. તેમાં એકશરીરમાં અનંતજીવો હોય છે, તેને સાધારણ કહે છે. જેમ કે, આદુ, મૂળા, ગાજરીયાં, શકરીયાં, ખટાટા, સૂરણ, રતાળુ, પિંડાળુ, વિગેરે, કંદમૂળ વિગેરે સાધારણ વનસ્પતિમાં અનંતજીવો હોવાથી શ્રી વીરપ્રભુએ અલક્ષ્ય ગણી છે. જેને એક શરીરમાં એક જીવ હોય છે, તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહે છે. આંખા, લીંબડા, રાયણુ, વિગેરે, પ્રત્યેકવનસ્પતિના પણ ઘણા લેહ છે. તેની શ્રાવક હિંસા કરે છે. એમ સ્થૂલ પંચ સ્થાવર જી-

વેના નાશથી, શ્રાવક વિરમ્યો નથી. તેમ ત્રસ છવેની
 પણ હિંસા શ્રાવક કરે છે: માટે શ્રાવકને તો સવાવસાની કયા
 શાસ્ત્રકારે કહી છે. તેમ હિંસા, જૂઠું, ચોરી, મૈથુનથી
 પણ શ્રાવક સર્વથા વિરામ પામ્યો નથી. પંચેન્દ્રિયના વિ-
 પયસોગથી પણ શ્રાવક વિરામ પામ્યો નથી. આશ્રવના કા-
 રણથી શ્રાવક દેશયદી વિરામ પામ્યો છે, પણ સર્વથા
 વિરામ પામ્યો નથી. ઘણું કરી શ્રાવક પુણ્યલ વસ્તુઓમાં
 લીન રહે છે. શ્રાવકને અનેક પ્રકારના વ્યાપારની ઉપાધિ
 કરવી પડે છે. અનેક પ્રકારનાં વ્યાપારનાં-હિંસક સાધનો
 શ્રાવકને સેવવાં પડે છે. ગૃહસ્થાવાસમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પાઈ,
 બેન વિગેરેના સંબંધથી પ્રભુલાજન તથા જ્ઞાન ધ્યાન ક-
 રવાનો સમય પણ મળતો નથી. સંસારમાં ધર્મસાધનનાં
 કારણો વિશેષતઃ નથી. જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ જ્ઞાનતું ક્ષણ
 વિરતિ છે. અદ્યવિરતિપણું શ્રાવક ધારણ કરી શકે છે.
 સંસારનો ત્યાગ કયાંવિના સર્વથા વિરતિપણું પ્રાપ્ત થતું
 નથી. તે માટે ચોવીશતીર્થં કરમગવાને ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ
 કરી, સાધુપણું અંગીકાર કર્યું છે. ગૃહસ્થાવાસમાં છીંદ્રી
 માર્ગે કદાપિ કોઈને દેવજ્ઞાન થયું સાંભળીએ છીએ,
 પણ તે છીંદ્રીમાર્ગે મહણ કરવાનો નથી. સાધુપદ મહણ
 કરવાથી ઈર્ષ્ય થાય છે. આ જ્ઞાનમાર્ગે સેવન કરવું ને-
 ઇએ. સાધુ થવા રૂપ વ્યવહારમાર્ગેને છોડી મનઃકલ્પનાએ

શ્રાવકપણું અંગીકાર કરી, સંતોષ માનવો નહીં. જેના મનમાં સાધુ થવાની લાવના નથી, તે શ્રાવક નથી, ગૃહસ્થાવાસમાં વસતાં ભરત, મરૂદેવી માતા પ્રમુખને કેવલ જ્ઞાન થયું, એમ વાંચી ગૃહસ્થાવાસમાં વસવાનો સ્થિર વિચાર કરવો જોઈએ નહીં, વા એવો ઉપદેશ પણ આપવો યોગ્ય નથી. તે સંબંધી મહાજ્ઞાની ધર્મધુરંધર ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી કહે છે કે:—

ચરિત મળી વહુલોકમાંજી, ભરતાદિકનાં જેહ;
 લોપે શુભ વ્યવહારનેજી, વોધિ હળે નિજ તેહ. સૌં
 વહુદલ દીસે જીવનાંજી, વ્યવહારે શિવયોગ;
 છોડી તાકે પાધરોજી, છોડી પન્થ અયોગ. સૌં

ઘણા મનુષ્યો લોકમાં ભરત, મરૂદેવા, પ્રમુખનાં ચરિત્ર કહીને, જે સાધુ થવા રૂપ તથા અન્ય જે શુભ વ્યવહાર તેને લોપે છે, તે સમકિતનો નાશ કરે છે. એકાન્તવાદી એમ કહે કે “ ભરત, મરૂદેવી માતા વિગેરેએ સાધુપદ કયાં અંગીકાર કર્યું હતું ? કેવળ આત્મશુદ્ધિથીજ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, તો વ્યવહારનું શું કારણ છે. ” “ સાધુ થવાની કંઈ જરૂર નથી. આત્મશુદ્ધિ સ્વલાવમાં રમણતા કરીશું, એટલે મુક્તિ થશે. ” એમ કહેનારા વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરે છે. કારણ કે ઘણા હળ અર્થાત્ અનેક મનુષ્યો, વ્યવહારથી શિવ

યોગ્ય દિસે છે. તે માટે સાધુ થવા આદિ વ્યવહારે તે રા-
જમાર્ગ છે. એ પાધરો માર્ગ છંડીને, જે છીંડીનો એટલે
ગલીકુંચીનો માર્ગ શોધે છે, તે જીવો અયોગ્ય જાણુવા.
ગૃહસ્થશ્રાવકપદ કરતાં સાધુપદ મોટું છે, માટે વ્યવ-
હારને મૂકી, નિશ્ચયનય એકાંતે અંગીકાર કરી, જે જીવો
સાધુમાર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ થયા વિના શ્રાવક-
અવસ્થાથી એકાંતે સુક્તિની ધંધા રાખે છે, તેઓ અયોગ્ય
જાણુવાં. શ્રી ઓઘનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે:—

ગાથા.

નિત્યય મવલંબંતા, નિથ્યયઓ નિથ્યયં અયાનંતા;
ળાસંતિ ચરણકરણં, વાહિરકરણાલસા. ૧ ઇતિ

વળી શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે:—

તુરંગ ચઢી જેમ પામીજી, વેગે પુરનો પન્થ;
માર્ગ તૈમ શિવનો લહેજી, વ્યવહારે નિર્ગન્થ. સૌં.

ઘોડા ઉપર ચઢીને જેમ વેગે પુર પામીએ, તેમ વ્ય-
વહારે કરી નિર્ગન્થ, શિવપુરમાર્ગ લહે છે. માટે નિર્ગન્થ
થવાની ઘણી આવશ્યકતા છે, ગૃહસ્થાવાસમાં દેવજ્ઞાન
ઉપજે છે, તોપણ રજોહરણ અને સુખવશ્નિકાદિ સા-
ધુનો વેધ અંગીકાર કર્યા વિના, દેવતાઓ દેવજ્ઞાનીને વાં-
ઠતા નથી. જ્યારે દેવજ્ઞાની રજોહરણ અને સુખવશ્નિકાદિ

(૨૫૮)

સાધુવેષ ધારણ કરે છે, ત્યારે દેવતા વિગેરે કેવળજ્ઞાનીને વંદન કરે છે. તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુપણું અંગીકાર કરવાની આવશ્યકતા છે. સાધુ થવાની શ્રાવક, પ્રતિ-
દિન ભાવના કરે, જોલવામાત્ર નહીં પણ અંતઃકરણથી સાધુ થવાનો શ્રાવક મનોરથ કરે. પંચમગુણઠાણું દેશ-
વિરતિ શ્રાવકનું છે, અને છઠું ગુણઠાણું સર્વવિરતિ મુનિરા-
જનું છે, માટે શુદ્ધવ્યવહારના અભિલાષીજીવોએ સર્વ
વિરતિપદ અંગીકાર કરવું જોઈએ.

ધર્મનીધુરાના ધારણ કરનાર સર્વઉપાધિ ત્યાગ કરી
પંચમહાવ્રત ધારણ કરનારા મુનીશ્વર જાણવા. સંપ્રતિ-
પંચમકાળમાં સુવિહિતસાધુનું શરણ વિશેષતઃ ઉપકારી
છે. એવા મુનિરાજનેપુત્રઃ પુત્રઃ નમસ્કાર થાઓ. તેમના
સ્તવન ધ્યાન શરણથી મંગલમાલા પ્રગટે છે.

દુહા.

શાસન ચાલે સાધુથી, શ્રાવક ભક્ત કહાય;
નમો નમો નિર્ગ્રંથને, નરપતિ સેવે પાય. ૧૧૨
પાર્શ્વમણિ શ્રીસદ્ગુરુ, ઉપકારી શિરદાર;
નમો નમો નિર્ગ્રંથને, ધર્મદાન દાતાર. ૧૧૩

જૈન સ્તીતરાગશાસનના પ્રવર્તક સાધુ છે. આચાર્ય

ઉપાધ્યાય, સ્થવિર વિગેરે પણ સાધુપદમાં સમાય છે, અને શ્રાવક ભક્ત કહેવાય છે, અને ભક્તોનો ઉદ્ધાર તો સ્વામિની આરા માનવાથી થાય છે. શુરૂપસાધુમહારાજે બાદ અને અવ્યંતર એ બે પ્રકારની ગ્રંથોનો ત્યાગ કર્યો છે, માટે તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે, એવા નિર્ગ્રંથને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ. નરપતિ, ચક્રવર્તિ અને સુરપતિ પણ, જેમના ચરણકમલ સેવે છે, એવા નિર્ગ્રંથને નમસ્કાર કરવાથી ચારિત્રમોહનીયનો નાશ થાય છે, અને આત્મા ચારિત્રસન્નિપત્તાને ભજે છે. જેણે સમક્ષિતદાન આપ્યું છે, એવા સાધુરૂપસદ્ગુરુપાર્શ્વમણિસમાન છે. જેમ પાર્શ્વમણિનો સંયોગ થતાં, લોહ સુવર્ણતાને પામે છે; તેમ સદ્ગુરુ મુનિરાજની સંગતિથી, જીવરૂપલોહ તે પરમાત્મરૂપસુવર્ણતાને પામે છે. સર્વઉપકારીશિરોમણિ સદ્ગુરુ મુનિરાજ છે. અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, પ્રાણુદાન, અનુકંપાદાન, ઉચિતદાન, સુપાત્રદાનાદિ સર્વ દાનોમાં સમક્ષિતનું દાન તે જોટામાં મોટું છે. એવા સમક્ષિતદાનદાતાર તથા ચારિત્રદાન દાતાર નિર્ગ્રંથને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ. ધર્મદાન દાતાર સદ્ગુરુનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું આપ્યું છે. સદ્ગુરુનો વિનય કેવી રીતે કરવો, તે સંબંધી વિશેષ વર્ણન અસ્મદીયકૃત અનુભવપરિચયશી નામના ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવું.

કુહા.

સમકિતદાતા સેવતાં, નમતાં પાપ પ્રણાશ;	
વિનયભક્તે આરાધતાં, મુક્તિપુરીમાં વાસ.	૧૧૪
શાશ્વતપન્થ ન ઓઝલે, વિનયભક્તિથી હીન;	
ગુર્વાજ્ઞા વિન પ્રાણિયા, ભમતા દુઃસ્વિયા દીન.	૧૧૫
ગુર્વાજ્ઞાએ ધર્મ છે, ગુર્વાજ્ઞાએ ધ્યાન;	
નશુરા જનનું ફોક છે, તપ જપ કિરિયા દાન.	૧૧૬
સ્વપ જો શિવપુર માર્ગનો, તો શિક્ષા તરૂં ભવ્ય;	
ગુર્વાજ્ઞાએ ધર્મ છે, સંયમ સહુ કર્તવ્ય.	૧૧૭
જિનઆળા ગુરુઆળમાં, ગિરુઆ ગુરુ સદાય;	
નમો નમો શ્રીસદ્ગુરુ, પ્રેમે પ્રણમો પાય.	૧૧૮
ગુરુગમનાણદશા ગ્રહી, શાશ્વતપન્થ ચલાય;	
શુદ્ધપરિણતિ, આત્મની, સહજપણે વર્તાય.	૧૧૯

શ્રી સમ્યક્ત્વદાતા સદ્ગુરુરાજનું સેવન કરતાં, અને તેમને નમસ્કાર કરતાં, અનંતલવનાં પાપ નાશ પામે છે. શ્રી સદ્ગુરુમુનીશ્વરનું વિનયભક્તિથી આરાધન કરતાં, આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપનો લોકતા થઈ, મોક્ષસ્થાનમાં વાસ કરે છે. રાજાની પદવી મળે. ચક્રવર્તિની પદવી પણ સુભાગ્યયોગે મનુષ્યને સંપ્રાપ્ત થાય છે, સુર તથા

સુરપતિની પદવી પણ પુણ્યદારા સંપ્રાપ્ત થાય છે, પણ જગત્માં સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે. મોક્ષમાર્ગારાધક શ્રી સદ્ગુરુની જે જે અંશે હૃદયમાં લક્ષિત છે, તે તે અંશે મનુષ્ય ધર્મોપકારી થઈ શકે છે. શ્રી શિષ્યની ઉપર ઉપરની હલદરના રંગ જેવી વિનયલક્ષિતથી શ્રી સદ્ગુરુ સંતુષ્ટ થતા નથી. કિંતુ તેઓ ચોલમજીઠના જેવી વિનયલક્ષિતથી શિષ્યની ચોગ્યતા સમજી સંતુષ્ટ થઈ તેને યથાક્રમતરવોપદેશે તત્ત્વમાર્ગમાં પ્રેરે છે. વિનય લક્ષિતદ્વારા લબ્યશિષ્યોએ સદ્ગુરુની ઉપાસના કરી, મનની વિકલ્પસંકલ્પશ્રેણિને દૂર કરી, આત્મસાધક બનવું. જાવનાચંદનસમશીતલ વચ્ચેથી શ્રી સદ્ગુરુ, શિષ્યોનાં કપાયથી સંતપ્ત હૃદયને શાંત કરે છે. શ્રી સદ્ગુરુવચના મુખદર્શનથી તથા તેમની તત્ત્વામૃતવાણીથી, શિષ્યોનાં પાપી હૃદય ગંગાજલની પેઠે નિર્મલ થાય છે. દેદલાક શ્રદ્ધાનહીન અજ્ઞમનુષ્યોના મનમાં, શ્રી સદ્ગુરુને તેમના મનુષ્યસ્વરૂપે દેખી, તથા પોતાનીપેઠે ખાતા પીતા દેખી તેમનાપર શ્રદ્ધા ધતી નથી, તેમના મનમાં એવા વિચારો આવે છે કે શ્રી સદ્ગુરુને આપણા જેવું શરીર હોય છે; પણ તેઓ અજ્ઞતાથી શ્રી સદ્ગુરુની આત્મોન્નતિ સમજી શકતા નથી. અધિકારથી પ્રકાશદર્શન થતું નથી, તેમ અજ્ઞાનીથી જ્ઞાનિસદ્ગુરુનું આક્યંતસ્વરૂપ સમજી શકાતું નથી.

તેથી તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. સમગ્રુલવ્યશિષ્ય, શ્રી સદ્ગુરુની આત્મનિષ્ઠા તથા આત્મધર્મસાધકવ્યવહારિક ધર્માચરણ દેખી, શ્રદ્ધાભક્તિદ્વારા સદ્ગુરુ ઉપાસના કરે છે, અને તેથી સુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી, અનંતશાશ્વતસુખમય ઝંની કૃતકૃત્ય થાય છે.

વિનય તથા ભક્તિથી હીન, નશુરા, શંકાશીલ, અજ્ઞશિષ્ય, સદ્ગુરુઆજ્ઞા વિના શાશ્વતપન્થને ઓળખી શકતા નથી, અને હરાયા ઢારની પેઠે જ્યાં ત્યાં ધર્મબુદ્ધિ ધારણ કરીને, ચોરાશી લક્ષણવ્યોનિમાં દીન તથા દુઃખીયા થઈને પરિભ્રમણ કરે છે. માટે લવ્યજીવોએ શ્રીસદ્ગુરુની આજ્ઞા મસ્તકે ગ્રહાવવી. કારણ કે ગુરુની આજ્ઞાએ ધર્મ છે. ગુરુની આજ્ઞાએ ધ્યાનની સાદૃશ્યતા છે. જે નાસ્તિક અલ્પજ્ઞ કુળાચારથીજ માત્ર ધર્મ માનનારા લોકો છે, એવા નશુરાજનનું તપજપાદિ સર્વ અનુષ્ઠાન સફળ થતું નથી. હે લવ્ય ! જરા માધ્યસ્થચિત્તથી યોગ શ્રવણ કરી, મનમાં વિચારીશ તો પૂર્વોક્તવચનનું રહસ્ય હૃદયમાં ઉતરશે. હે શિષ્ય ! તને જે મોક્ષમાર્ગની આહવા હોય તો ત્હને એક વજ્ર લેખ સમાન ઉપાય બતાવું છું. તે આ છે કે—સંયમ તપ જપાદિધર્મ, ગુરુની આજ્ઞાએ કરવાયોગ્ય છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ સર્વ ધર્મક્રિયાની સાદૃશ્યતા સમજવી.

શ્રી જ્ઞાનાધારક સુવિહિત ધર્મક્રિયાકારક તથા પ્રવર્તક

ગીતાર્થ સદ્ગુરુ મુનિરાજની આજ્ઞામાં, જીનેશ્વરની આજ્ઞા પણ સમાય છે. જેમકે લોર્ડ ગવર્નર જનરલની જેણે આજ્ઞા ઉત્થાપી, તેણે શહેનશાહની આજ્ઞા ઉત્થાપી, અને જેણે લોર્ડ ગવર્નર જનરલની આજ્ઞા માની, તેણે શહેનશાહની પણ આજ્ઞા માની. અર્થાત્ લોર્ડની આજ્ઞામાં શહેનશાહની આજ્ઞા સમાઈ ગઈ. શ્રી તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે કે જે જે કાળે, દ્રવ્યક્ષેત્રાનુસારે, જીનાજ્ઞાપ્રતિપાલક સુવિહિતસૂરિ હોય તે તે તે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલાનુસારે, સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકાના હિતને અર્થે, કલ્યાણનેઅર્થે, ધર્મોર્થે, શાસનોત્થતિઅર્થે જે જે આજ્ઞા કરે, તે મારી આજ્ઞાજ સમજવી. તેમ અનુભવમાં પણ આવે છે. તેમ શ્રી સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં પણ જીનાજ્ઞાનું પ્રતિપાલન આવી જાય છે. માટે લવ્યશિષ્યોએ સ્વચ્છંદતાનો ત્યાગ કરી, ગુરુઆજ્ઞામાં પ્રવર્તવું. ધર્મદાનથી સદ્ગુરુ મહાન છે, માટે તેમની લક્ષિત જાદુમાનમાં જેટલી આજ્ઞા; તેટલી જ ધર્મન્યૂનતા તથા ભાગ્યદીનતા જાણવી. જંગમ કલ્પવૃક્ષ; કામકુંભ, ચિંતામણિ રત્નસદૃશ, ધર્મમૂર્તિ શ્રી સદ્ગુરુને મન વચન અને કાયાથી પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર યાચો. પ્રેમથી તેમના ચરણ કમળને નમસ્કાર કરવો. પૂર્વોક્ત સદ્ગુરુગમથી જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરીને, શાશ્વત મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરી શકાય છે. જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીની સાપેશપણે સાધ્ય સિદ્ધિમાં પ્રવૃત્ત થએલ આત્મા, ઉપશમભાવ,

ક્ષયોપશમભાવ, અને ક્ષાયિકભાવની ઉપાસના કરતો છતો, આત્માની શુદ્ધપરિણતિને સહજે ઉત્પન્ન કરે છે. આત્મિક શુદ્ધપરિણતિનો ઇચ્છક આત્માનંદિલબ્ધિપુરુષ, પુરુષોદ્ધાનંદને વિષ્ઠાનીપેઠે માને છે, તે માન પૂજા કીર્તિની વાસનાનો હૃદયમાં સ્થાન આપતો નથી. બાહ્ય પૌદ્ગલિક જડવસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિને પરિહરી, આત્મામાં સહજ સત્ય સુખમાની, તેને પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાનાદિકનું સેવન કરે છે, આત્માનંદીને કોઈ ખીડે વા કોપ નિંદા કરે, તો પણ તેના હૃદયમાં રતિ અરતિ ઉત્પન્ન થતી નથી; એવી તેની આત્મદશા વર્તે છે. મનરૂપી સરોવરોમાં, વિકલ્પ સંકલ્પરૂપ તરંગો, ઉપાધિરૂપવાયુયોગે ઉદ્ભવે છે. જ્યારે ઉપાધિયોગે જે બાહ્યભાવ વર્તે છે, તેનો સાક્ષી અન્તરાત્મા વર્તે છે, અને તેમાં રાગદ્વેષથી પરિણમતો નથી, ત્યારે આત્મા નિર્મલમનનો થઈ શાંતપણે સહજ સ્વરૂપી આત્માનો અનુભવપ્રકાશ અંતરમાં અનુભવે છે. જ્યારે આત્મા, હૃદયરૂપ ક્ષેત્રમાંથી, જડભાવેચ્છારૂપવદ્ધિને, મૂળથી ઉદાસીનતારૂપ કોદાળીથી, ઉગેડી નાખે છે, ત્યારે શોક વિયોગાદિ કુળોની પ્રાપ્તિ આત્માને થતી નથી. આત્મા, ધ્યાનવડે પોતાનું ધ્યાન કરતો અદ્ભૂત અનુભવદશાને પ્રગટ કરે છે. લબ્ધોએ આત્મશ્રદ્ધામાં સ્થિર થઈ, અન્તરના ઉપયોગથી સ્વસ્વરૂપની ઉપાસના કરવી. પોતાની આત્મિકશક્તિ પ્રગટાવવા ચથાક્રમ ધર્માનુષ્ઠાનની સેવના પ્ર-

તિદિન કયાં કરવી. હે લગ્યો ! તમે યથાશક્તિ પ્રાપ્ત જ્ઞાનદ્વારા શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરતા રહો. તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ અન્યજનો સમજે નહીં, તેથી નિંદા કરે, દોષ જુએ, તેથી તમે તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિને નિર્દોષ ઠરાવવા, દોષી નિન્દક જનોની આગળ કંઈ પણ પ્રયત્ન કરશો નહીં. દુનિયા દોરંગી છે, આજ કોઈની આગળ તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ કરી આપી તો વળી કાલ હજારો પુછશે, તે સર્વ મનુષ્યોની આગળ તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિની સાબીતી કરતાં કરતાં થાકી જવાના, અને વળી તમે નિર્દોષ થવાને જે ઇચ્છા ધરાવો છો, તેથીજ જાણવાનું કે હજી તમેજે આત્માભિમુખતા પ્રાપ્ત કરી નથી. જે આત્માભિમુખતા પ્રાપ્ત કરી હોય, તો ભલે કોઈ તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિને દોષવાળી કહે, તેથી તમારું કંઈ બગડવાનું નથી. દર્પણમાં જે જે વસ્તુઓનાં સારાં અગર ખોટાં પ્રતિબિંબો પડે છે, તે જેમ દર્પણથી ન્યારાં છે, તેમ કોઈ આત્મસાધકપુરૂષની નિંદા કરે, અથવા સ્તુતિ કરે, તોપણ તેથી આત્મસાધકને કંઈ લાગતું નથી. તમે તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિઅર્થે નિઃશંક રહો. તમને કોઈ સારા અગર ખોટા કહે, તોપણ તમે જરા માત્ર શબ્દોન્યારણ સંબંધી લક્ષ આપશો નહીં, તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ આપોઆપ સૂર્યની પેઠે સર્વત્ર પ્રકાશ કરતી લગ્યજીવોના હૃદયને આનંદ અર્પશે. શુદ્ધપ્રવૃત્તિ કરનારા પુરુષોની નિંદા કરે, એવા મનુષ્યોની શું આશા છે ? ના, નથી.

પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવા માટે અનેક પ્રકારનો પ્રયત્ન
 કરવો એ એકજાતની નળાણ છે. જેને સાંસારિક કીર્તિ
 વાસનાની ઇચ્છા છે, તેને એમ મનમાં આવે છે કે અરે મને
 દુનિયા શું કહેતી હશે ? દુનિયામાં મારી પ્રવૃત્તિ સારી શી
 રીતે ગણાય ? આત્માનંદિલબ્ધિએને સાંસારિકવાસનાનો
 અરૂચિભાવ હોવાથી, તેઓ મનમાં જરામાત્ર પણ વિકલ્પ
 સંકલ્પને અવકાશ આપતા નથી. તમારે પોતાના આત્માની
 શુદ્ધ દશા પ્રગટ કરવી હોય તો બીજાના સારા અભિપ્રાય
 સંપાદન કરવાનું કાર્ય આજથી તત્કાળ છોડી દો. અન્ય
 પુરૂષો તમને સ્વાર્થી, લોભી, ધૂર્ત, કપટી, ધારે તોપણ તે-
 મની દ્રષ્ટિમાં સારા ગણાવાનું જરામાત્ર ઇચ્છશો નહીં. મણિને
 કોઈ મૂલ્યવાન કહે, તથા કોઈ અમૂલ્યવાન કહે, તોપણ
 મણિને તેમાંનું કશું લાગતું વળગતું નથી, તેમ આત્માર્થી-
 પુરૂષને કોઈ સારો કહે, અગર કોઈ નઠારો કહે, તોપણ
 તેથી તેમના મનમાં હર્ષ શોક ઉત્પન્ન થતો નથી. સૂર્યને
 ઘુવડનું બાળક, અંધકારનો ગોળો કહે, તેથી કંઈ સૂર્યનો
 પ્રકાશ નાશ પામતો નથી. તેમ તમે હે ભવ્યો ! તમારી આ-
 ત્મિકશુદ્ધપ્રવૃત્તિને માટે સમજજો. તમે કેવલજ્ઞાનીની
 દ્રષ્ટિમાં શુદ્ધપ્રવૃત્તિવાળા છો, એમ જણાવવા ઇચ્છા કરો.
 તમે એ શ્રી સદ્ગુરુ આજ્ઞાથી શુદ્ધપ્રવૃત્તિમાર્ગનો નિશ્ચય
 કર્યો હોય તે તરફ, જગતના અભિપ્રાય સંબંધી લક્ષ નહીં

દેતાં, આંખો મીંચી એકનિષ્ઠાથી પ્રવૃત્તિ કરજો. શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ
 દ્વારા પરમાત્માવસ્થાની સિદ્ધિ કંઈ જગતના જીવોને રાજ
 રાજવાથી થતી નથી, માટે આયુધ્ય અને પ્રાત્સામર્થ્યનો
 ઉપયોગ, આત્મશુદ્ધિ માટે પૂર્ણ ધૈર્યથી તથા ઉત્સાહથી કરો.
 જગતજીવોએ તો શ્રી તીર્થંકર જેવાને પણ નિર્દોષ કહ્યા
 નથી, તો તમે તો શા હિસાબમાં ? આટલી વાત ધ્યાનમાં
 રાખો કે બીજા તમને કરોડાધિપતિ કહે, તેથી તમારા
 ઘરમાં કંઈ પરચીસ રૂપેયા પણ આવવાના નથી. તેમ અન્ય
 જગજીવો તમને સારા કહેશે તો તમારા આત્માની જેવી
 સ્થિતિ છે, તેથી કંઈ કિંચિત્ પણ વૃદ્ધિ પામવાની નથી, તો
 પછી મનુષ્યોને વ્યર્થ સંતોષ પમાડવા, તથા તમારા આ-
 ત્માને વ્યર્થ સંતોષ પમાડવા, મનુષ્ય આયુને દુરુપયોગ કેમ
 કરવો ? બીજાઓને મરજીમાં આવે તેમ બળડવા દો. તમારી
 શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી મંગલમાત્રા કંઠમાં આરોપાઈ છે, એમ
 નિશ્ચયકરીત્યા સમજજો, આત્મિકશુદ્ધપરિણતિ ઇચ્છના-
 રની યોગ્યતા સામાન્ય પ્રકારની નથી. તેને સોમણની
 તળાઈમાં શયન કરવાનું નથી. શુદ્ધપરિણતિની તીવ્રેચ્છા,
 અને તે દ્વારા ઉત્પન્ન થતો અસાધારણ પુરૂષાર્થ, એ
 જાનનેની અખંડ લગ્નતિથી શુદ્ધપરિણતિના સન્મુખ ગમન
 થશે. શુદ્ધપરિણતિમાટે સર્વપ્રારની બાધસુખેચ્છાઓ
 ત્યજ દેવાની જરૂર છે, બચવું અને આટો ફાકવો એ બે કામ.

સાથે બનતાં નથી, તેમ એક તરફ બાહ્યસુખેન્ધા અને એક તરફ શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ એ બે સાથે રહી શકે નહીં તેમ બે બની પણ શકે નહીં. નિષ્કામથી જે લાભ્યો શુદ્ધપરિણતિ પ્રાપ્તિ અર્થે પુરૂષાર્થ કરે છે, તેઓ તેની પ્રાપ્તિ અવશ્ય કરી શકે છે. શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે, એમ સમજી તમારા પગ ઢીલા કરી નાંખશો નહીં. ઉદમ અને ઉત્સાહથી અસાધ્યની પણ સિદ્ધિ થાય છે. ઘણા ગ્રંથોમાં ટીંટોડી અને ટીંટોડાના ઉદમની અને ઉત્સાહની કથા છે, તે શું તમો ભૂલી જાઓ છો ? ટીંપે ટીંપે સરોવર ભરાય, આ શું હિતશિક્ષા ભૂલી જાઓ છો ? લાભ્યો વો !! ઉદમથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. માટે આત્મજ્ઞાનધ્યાનાદિક અર્થે ઉદમ કરો. તમારા આત્માના જ્ઞાનવિના તમો સ્વદયાના પ્રતિપાલક થઈ શકતા નથી. શ્રી ઉપાધ્યાય પણ કહે છે કે—

જેહ રાસે પરપ્રાણને, દયા તાસ વ્યવહારે;

નિજદયા વિગ કહો પરદયા, હોવે કવળ પ્રકારે. શુદ્ધ૦

લોકવિગ જેમ નગર બેદિની, જેમ જીવવિગ કાયા;

ફોક તેમ જ્ઞાનવિગ પરદયા, જિસી નટતણી માયા૦ શુદ્ધ૦

જે છીડી મંડોડા આદિ પરજીવોના બાહ્યપ્રાણનું રક્ષણ કરવું તે વ્યવહારે દયા છે, અને તે પરદયા કહેવાય છે. પરદયા પણ દ્રવ્યથી અને ભાવથી છે. તેઓની બાહ્ય પ્રાણની

દયા તે દ્રવ્યથી પરદયા અને પરને ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વા-
દિન પ્રાપ્તિ કરાવવી, તે ભાવથી પરદયા જાણવી. જ્ઞાનરૂપ
આત્મદયાવિના પરદયા કેમ હોય ? અર્થાત્ ન હોય. કહ્યું છે કે.

ગાથા.

જહ આણળેણ ચત્તં, અત્તણયં નાણદંસણચરિત્તં;
તહા તસ્સ પરેસુ, અણુકંપા નથિય જીવેસુ. ૧ ॥

એમ ઉપદેશમાલામાં કહ્યું છે. લોકવિના પૃથ્વી જેમ
ઉજડરૂપ ભાસે છે. અને જીવવિના જેમ કાયા ભાસે છે,
સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપઆત્મદયાવિના પરદયા તે જેમ નાટકી-
યાની ણાજી ફેફ, તેમ ફેફ જાણવી. હે ભગ્યે ! પૂર્વોક્ત-
વચનથી હૃદયમાં જણાયું હશે કે આત્મજ્ઞાનની આવ-
શ્યકતા ઘણી છે. તમે સમજ્યાવિના કેને તારવા પ્રયત્ન
કર્યો ? જ્ઞાનવિના તમે ક્રિયા કેની કર્યો ? આત્મજ્ઞાનની
અપ્રાપ્તિ કરવામાં જરામાત્ર આલસ્યનું સેવન કરવું યોગ્ય
નથી. આત્મજ્ઞાન, તમને શુદ્ધપરિણતિનું સ્વરૂપ દીપકની
પેઠે દેખાડશે, અને આત્મજ્ઞાનથી તમે વિવેકદષ્ટિની
જાગૃતિ કરી શક્યો, આત્મજ્ઞાનથી તમને આત્મશ્રદ્ધા
ધશે, અને તેથી તમે અર્થાપ્રયત્નદ્વારા અનેક પરિસ-
હને સહન કરીને આત્મસૂર્યને લાગેજ્ઞા કર્મરૂપ વાદળરૂપ

પડદાને કાણુમાં ધ્યાનવડે ચીરી નાંખી અનંતજ્ઞાનપ્રકાશ સામર્થ્યને પ્રગટાવશે. તમે હુંપણાના તુચ્છ અભિમાનની સર્વ લાગણીઓમાં પ્રવર્તતી ચિત્તવૃત્તિને શાંત કરી, અચલ શ્રદ્ધાથી આત્મસ્વરૂપમાં રમણુ કરજો. શરીરના અને શરીર સંબંધી અનેક ઇષ્ટ અનિષ્ટ સંયોગથી થતા અનેક વિચારનાં કોકડાંને ભૂલી જઇ, કેવલ આત્મસ્વરૂપનોજ વિચાર હૃદયમાં સ્મરણુ કર્યા કરજો. બાહ્યલાવનું અકંટુત્તિનું અભિમાન ભૂલાવી દેઇ, આત્મસ્વરૂપમાં એકાકાર થવાનો અભ્યાસ સેવ્યા કરશે. આવો સખલ આશ્રય પોતાની પાસે છતાં કયાં અન્યત્ર શોધવા પ્રયત્ન કરો છો ? સર્વતઃ કેવળ શુદ્ધઆત્મસ્વરૂપમાં અનન્યપ્રેમભાવથી નિષ્ઠા રાખો. તમે પોતાની શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ સ્વયમેવ કરશો. આત્માની શુદ્ધપરિણતિ જાગૃત પામે એવા વિચારનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેશો. રાગના, દ્વેષના ઇર્ષ્યાના, અહેમાઈના, કપટના, સ્વાર્થના વિચારોને આજ દિન સુધી કરી તમે હૃદયને અપવિત્ર બનાવી દીધું છે. હવે તમે ખરાબ વિચારને દૂર કરો. તમારા હૃદયને તમે પોતાની મેળે હુણવાસનાઓથી ભરી દીધું છે. તમારા એવા અપવિત્ર હૃદયમાં આત્મપ્રભુનો વાસ થવાની આશા નથી. સ્વ અને પરની દ્વિત્વ જલથી હૃદય મંદિરને સ્નાન કરાવી નિર્મલ કરો, અને વૈર ઝેર સ્વાર્થનો નાશ અને વૈરાગ્યરૂપ

સાળુથી તમારું હૃદય મંદિર સ્વચ્છ કરો. આમ કરવાથી
 હૃદયમંદિર સ્વચ્છ—પવિત્ર થતાં, તેમાં આત્મપ્રભુને વાસ
 કરવાની યોગ્યતા આવશે. સોડહં સોડહં એ અલખ બાપ
 દ્વારા આત્મપ્રભુનું સ્મરણ, સ્થિરચિત્તથી પ્રેમલાવી કરશે,
 તો તેથી આત્મપ્રભુનો હૃદયમંદિરમાં વાસ થશે. લખ્યો ! !
 સમજો કે જ્યાં સ્વચ્છ પવિત્ર સ્થાન હોય, ત્યાં ઉત્તમ જ-
 નને બેસવાનું મન થાય છે. જ્યાં સુધી હૃદયમંદિરમાં તૃષ્ણા
 રૂપ લાંગિયેણ અને ક્રોધરૂપ લાંગીનો વાસો હોય છે ત્યાં સુધી
 તેવા ખરાબ સ્થાનમાં આત્મપ્રભુ કે જે ત્રિભુવનજનસેવ્યસ્તુ
 ત્યપૂજ્ય છે, તે વાસ કરી શકે નહીં. લખ્યો ! તમારા ગૃહમાં
 કોહેલું કૂતરૂં પેસેછે, તો તમે કેવા તાડુકીને લાકડીવડે તેને
 બહાર કાઢી મૂકો છો, કોહેલા કૂતરાને કાઢ્યા વિના તમને
 નિરાંત વળતી નથી. લખ્યો ! તમે તેથી પણ વિશેષ ભૂલ
 કરો છો. તમારા હૃદયગૃહમાં વિષયવાસનારૂપ કોહેલું કૂતરૂં
 વસ્યા કરેછે, તેને આજ્ઞાદિનપર્યંત તમે નિરાંતે વસવા દેધ,
 તમારું હૃદયગૃહ દુર્ગાધિમય કરી નાખ્યું છે. જો તમારા હૃદય
 મંદિરમાં અનંતશક્તિમય આત્મપ્રભુ સ્થાપવાની ઇચ્છા હોય
 તો વૈરાગ્યરૂપ લાકડીવડે વિષયવાસનારૂપ કોહેલા કૂતરાને
 જલદી કાઢી મૂકો, અને પાછું હૃદયમાં લાગજોઈ પ્રવેશે નહીં,
 તેની સ્મૃતિ રાખો. તમારું હૃદયમંદિર પવિત્ર દેખતાં, ધ્યાન
 ભક્તિથી આકર્ષાએલા આત્મપ્રભુ આપોઆપ ગિરાજમાન થશે.

તમારા હૃદયમાં સ્વાર્થરૂપ રાફડો કરી, તેમાં કપટરૂપ કાળો નાગ વસેછે, તેને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી દૂર કરજો, હૃદયમંદિર શુદ્ધ નહીં થાય ત્યાં સુધી તમે ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરો, પણ કાર્ય-સિદ્ધિ થશે નહીં. તમારું હૃદયક્ષેત્ર જ્યાંસુધી અયોગ્યતા મલી-નતા રૂપ ખારી માટીથી ખરાબ બન્યું છે, ત્યાં સુધી તેમાં આત્મશુદ્ધપરિણતિરૂપ ફલાર્થે, આત્મોપાસનારૂપ ખીજ વાવશો, તો તે નકામું જવાતું છે. ખારી માટીસમાન દુર્યુષ્ણી હૃદયક્ષેત્રમાં વાવેલું આત્મોપાસનારૂપ ખીજ નકામું જશે. બાહિરથી અનેક પ્રકારનાં ટીલાં ટપકાં છાપ વિગેરે લગાવી માનીલો કે મારા હૃદયમંદિરમાં લગવાનું પધાર્યા, પણ આ તમારું માનવું મંડુકજટાવત્ તથા મનુષ્યશૃંગવત્ ફેક છે. જ્યાં સુધી તમો સ્વાર્થઅન્ધ છો, અને વેર ઝેર નિંદા વિશ્વાસઘાત વિગેરે અપકૃત્યોથી હૃદયમંદિરને ખરાબ દુર્ગંધી બનાવતા રહો છો, ત્યાં સુધી ઉપરનાં ટીલાં ટપકાં છાપ વિગેરે લાખો ચિન્હો લગાવો, મેરૂપર્વતની જેટલી ભસ્મ શરીરે ચોપડો, ફેનોગ્રાફ્યનની પેઠે જ-ઉવત્ખની અનેક પ્રકારનું ગાન કરો, પણ તેથી આત્મ-પ્રભુ સંતુષ્ટ થશે નહીં, અને હૃદયમંદિરમાં વાસ કરશે નહીં, એમ નક્કી સમજજો, હાથીના દાંત ચાવવાના જૂદા અને દેખાડવાના જૂદા એવી બેલાવવાળી કપટવૃત્તિને તમે હૃદયમાં વાસ કરવા દો છો, ત્યાંસુધી હૃદયમંદિરમાં

આત્મપ્રભુ વાસ કરવાનાં નથી. જ્ઞાનરૂપ દીપકથી હૃદયમંદિર પ્રકાશવાળું કરો, લક્ષ્મિરૂપ છંટકાવ કરો, ધ્યાનરૂપ ગાદી તકીયા ખીછાવી દો, સમતાનાં તોરણ બાંધો, ઉત્સાહ પ્રેમના વિજયવાવટાં લટકાવી દો. સોડહંનાં આમંત્રણપાટીયાં લગાવી દો, પછી જુઓ કે-તમારા હૃદયમંદિરમાં આત્મપ્રભુને પધરાવતાં કેટલીકવાર થાય છે ! જરા માત્ર પણ વાર થયે નહીં. અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ દારિકાનગરી, અને આત્મરૂપકૃષ્ણ જાણો, અને શુદ્ધપરિણતિરૂપ રાધા જાણો. આવી રીતે આત્મરૂપકૃષ્ણ અને શુદ્ધ પરિણતિરૂપ રાધાની સાથે અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપદારિકાનગરીમાં ધ્યાનચક્રથી દેખો, અને નમન કરો. આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુને હૃદયમંદિરમાં સ્મૃતિપણે સ્થાપવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત કરશો, એટલે તમારી લક્ષ્મિના આધીન આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુ અવશ્ય પધાર્યા વિના રહેશે નહીં. આત્મસ્વરૂપ રામ જાણો અભિમાનરૂપ રાવણ જાણો; અયોધ્યાસ્વરૂપઅસંખ્યપ્રદેશ જાણો, શુદ્ધપરિણતિરૂપ સીતા જાણો, જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષ્મણ જાણો, તૃષ્ણારૂપ સમુદ્ર જાણો, અભિમાનરૂપ રાવણે શુદ્ધપરિણતિ સીતાને હરી, તૃષ્ણારૂપસમુદ્રનીમધ્યે અજ્ઞાનરૂપલંકાનગરીમાં પેઠો એમ સમજો. આત્મપ્રભુસ્વરૂપ રામ છે, તે જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મણ બાઈની સાથે, સંમતા, સંતોષ, ધૈર્યદિ ચોદાઓની સાથે,

લંઠામાં પ્રવેશ કરી, અભિમાનરૂપ શવણને મારી, શુદ્ધ પરિણતિરૂપસીતાને પ્રાપ્ત કરી. હે ભગ્યો ! તમારો આત્મા રામ છે તે શુદ્ધપરિણતિરૂપ સીતાની સાથે દુહયમ-દ્વિરમાં પ્રવેશ કરે, એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરો. તમારી નિર્માળ મનથી થતી શુદ્ધભક્તિ છે, તે આત્મસ્વરૂપ રામને જ્યાં હશે, ત્યાંથી જોઈ લાવવાને સમર્થ છે, એમ નક્કી સમજો. તમારો આત્મારામ શરીરની અંદર વ્યાપી રહેલો છે, અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપગૃહમાં આત્મસ્વરૂપરામ વસે છે. તેની હે ભગ્યો ! શુદ્ધ ભાવથી ઉપાસના કરો. તમારી ખરા અંતઃકરણથી થતી ઉપાસના, શુદ્ધપરિણતિનો આદુભાવ કયાંવિના રહેવાની નથી, સર્વબાહ્યના પદાર્થોમાં ચિત્તવૃત્તિના ભટકવાથી આત્મશક્તિનો પ્રકાશ થતો નથી, અને આત્મિકશુદ્ધપરિણતિના સન્મુખ ગમન થતું નથી—

દેહં પાતયामિ वा अर्घं साधयामि દેહને પાડું છું વા અર્થને સાધું છું. આવી દેહ અંતરંગ પ્રતિજ્ઞા વિના, શુદ્ધ પરિણતિનો ઉપાસક આત્મા ખની શકતો નથી. દેહ નિશ્ચયથી આત્મશુદ્ધતા સેવન કરો. દેહનિશ્ચયથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે. દેહનિશ્ચયવાળો ભગ્ય, મોડો વહેલો શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. સ્વા દ્વાદશાન્ન પોષારીને કહે છે કે આત્મામાં પરમાત્મસ્વરૂપ થવાની શક્તિ છે, માટે હવે તમે પોતાને સિદ્ધકોટિમાં

મૂકવા માટે ઉત્સાહવાન થાઓ. જે વસ્તુપર તમે દંષ્ટિ સ્થાપો છો, તે વસ્તુને ધ્યેયરૂપ કરો છો. આજદિન પર્યંત શુભ વસ્તુમાં અને અશુભવસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટબુદ્ધિથી, દંષ્ટિ સ્થાપી તેને ધ્યેયરૂપે કરી પુણ્ય પાપનું ઉપાર્જન કરી, ચારગતિમાં તેનાં ફળો લોગળ્યાં. હવે તેવી જાણ ઇષ્ટાનિષ્ટ કલ્પેલી વસ્તુઓ ઉપર દંષ્ટિ સ્થાપી ધ્યેયરૂપે કરવાનું પરિહરીને અન્તયાંત્રી અસંખ્યપ્રદેશીઆત્મ ઉપર દંષ્ટિ સ્થાપી, તેના સ્વરૂપને ધ્યેયરૂપે કરો. ખરેખર ધ્યેય તથા ધ્યાતા અશેદરૂપ છે, પણ શ્રાવક અવસ્થામાં આવા કમવિના યતિ, સાધ્યસિદ્ધિ થતી નથી. આત્માને ધ્યેયરૂપ કરવાથી આત્મ સન્મુખ આવતા જાઓ છો. આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત નિયમ છે. રોગી અવસ્થામાં-હુઃખી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં, પણ તમે હું રોગી છું, હું હુઃખી છું, હું ગરીબ છું, એમ ભાવના કર્યો નહીં. એવી ખરાબ ભાવના કરવાથી આત્મસ્વરૂપતાથી કરોડો ગાઉ દૂર જાઓ છો. એમ બહિરાત્મ ભાવના કરવાથી અનંત શક્તિવાળી આત્મસત્તાનો લોપ કરી, બહિરાત્મભાવની હુઃખમય સત્તાને આગળ કરવામાં આવે છે. બહિરાત્મભાવની એવી તુચ્છ સત્તાને જે અવલંબે છે, તે અજ્ઞાની છે, કારણ કે જે બહિરાત્મપણું મિથ્યા છે. તેને તે આગળ કરે છે, માટે તે આત્માનો અશક્ત છે. સુખમય આત્મપ્રભુને દંડ્યમંદિરમાં રાખવાને બદલે હુઃખ-

જેજ હૃદયસિંહાસન ઉપર બેસાડવાથી ઠદિ તે પુરૂષ સહજ
 શાશ્વતસુખનો ભોક્તા થઈ શકતો નથી. તેવો અજ્ઞ પુરૂષ
 ચિંતામણિરત્ન મૂકીને કાચનો ઢાંકો ગ્રહણ કરે છે. વળી
 તે અમૃત મૂકીને વિષનું ગ્રહણ કરે છે. વળી તે કામધેનુ
 મૂકીને રાસલને ગ્રહે છે. વળી તે પરમેશ્વરનું પૂજન ત્યાગ
 કરી ભૂતપ્રેતનું પૂજન કરે છે. કારણકે, જ્ઞાન સુખ વિગેરે આ-
 ત્માના ગુણો છે. રોગ, શોક, દુઃખ, એ આત્માના ગુણો
 નથી. આત્માના ગુણોનો ત્યાગ કરી, અન્યબાહિરાત્મભાવના
 ધારણ કરે છે, તે અજ્ઞાની છે. તે પુદ્ગલાનંદી હોવાથી
 આત્મધર્મની ગંધપણ સમજતો નથી, એમ સમજી લેવું.
 શાતાવેદનીયના સંયોગોમાં અને અશાતાવેદનીયના સંયો-
 ગોમાં પણ, તે બે સંયોગોથી આત્માને ભિન્ન ધારીને અન્ત-
 રથી આત્માના સુખાદિગુણોની દૃઢનિશ્ચયધૈર્યથી ભાવના
 કરવી કે જેથી શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ થાય. હું શરીર છું;
 ગ્રાણી છું, એમ તમારું ધારવું મિથ્યા છે, શરીર વા પ્રા-
 ણુને ધારણ કરનાર વ્યવહારથી આત્મા કથાય છે, પણ
 નિશ્ચયથી જોતાં આત્મા ભિન્ન છે; અને શરીર પ્રાણ પણ
 ભિન્ન છે. હું અનંતજ્ઞાન દર્શનચારિત્રમય છું. એવી સતત
 ભાવના કરવી. આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ છે, એમ ધ્યા-
 નથી અભેદપણું ચિંતવ્યા કરો કે જેથી અનંતસુખનો પ્રકાશ
 તમારા અનુભવમાં આવે. તમે શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવાનો

પ્રયત્ન સેવ્યા કરો. લવિતવ્યતાને આગળ ઠરી પ્રયત્ન ત્યાગ્યો નહીં. શુદ્ધ પ્રયત્ન કોઈપણ શુદ્ધ પરિણામને પમાડશે. શુદ્ધ પરિણતિનો પ્રયત્ન છે, તે શુદ્ધપરિણતિનેજ અર્ધવાનો, માટે પ્રયત્ન કરો. હાથ જોડી બેસી રહેવાથી કદિ સાફ પરિણામ આવનાર નથી. આત્મામાં રહેલા અનંતશુણ્યનો આવિર્ભાવ કરવાનો છે. માટે જ્યારે જ્યારે જે જે સમય નિવૃત્તિનો મળે, તે તે સમય આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરો. ધ્યાતા અને ધ્યેય ધ્યાનની ઐક્યતામાં લીન થાઓ. એકદશ્ય પણ આત્મભાવનાના પ્રયત્ન વિના નકામી જવા દેશે નહીં. કારણકે, એકદશ્યમાં પણ આત્માની ઉચ્ચદશા થઈ શકે છે. થોડા સમયનો પણ પ્રયત્નઆત્મમય થવામાં ઉત્તમ સાહાય્ય આપશે. પ્રયત્નમાં શ્રદ્ધા સેવવી, એ પ્રયત્નને અધિક શક્તિમય કરનાર છે, પ્રયત્ન પર શ્રદ્ધાનો ઝોપ ચઢતાં, અધિક શક્તિ આત્મામાં ખીસે છે. આત્માનો ધ્યાન પ્રયત્ન સેવતાં, આત્મમય થશે, અને તેમ થતા અખંડ પ્રસન્નતાને પ્રગટપણે અનુભવજ્ઞાનથી અનુભવશે, અને સહજ સ્વરૂપે આત્માની શુદ્ધપરિણતિ પ્રગટ થતાં, નિરંજન નિરાકાર જ્યોતિઃ સ્વરૂપમય થશે.

દુહા ।

કર્મકલક્ર વિનાશના, રમતાં આત્મસ્વભાવ;

આતમરામ પદાસિતા, સોડહંપદમખાંવ.

૧૨૧

સોડહં સોડહં ધ્યાનથી, હોવે નિર્મલ હંસ;

કૃત્યકૃત્યછે આત્મનું, કરતાં જગપ્રસંસ.

૧૨૨

કાયા માયા વાસના, મૂલી કરવું ધ્યાન;

અહંવૃત્તિ મૂલે ચદા, તવ પામે શિવઠાળ.

૧૨૩

આત્મિક શુદ્ધિસ્વભાવમાં સ્થિરોપયોગથી રમતાં કર્મ
કલંકનો નાશ થાય છે. કરોડો મણનો કાષ્ઠનો ઢગલો હોય
પણ તેમાં એક અગ્નિનો કણીયો મૂકવાથી, સર્વકાષ્ઠનો
ઢગલો બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. તેમ અનંતભવનાં
કર્મનાં દલિક, આત્માની સાથે લાગ્યાં છે, પણ શુદ્ધોપયોગના
એક અંતર્મુદ્રિતધ્યાનાગ્નિથી સર્વકર્મ બળીને ભસ્મીભૂત
થઈ જાય છે. સોડહં એ અલબપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે. સઃ
એટલે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમય પરમાત્મા જે સત્તાએ ઘટમાં
વર્તે છે તેજ અહં-હું છું. આત્મામાં પરમાત્મશક્તિ તિરોભાવે
રહી છે, તે વ્યક્તિભાવે થાય, એટલે હું પરમાત્મા. ધ્યાનાગ્નિથી
સ્વસ્વરૂપે થયો. પરમાત્માની સર્વ સત્તા મારામાં વર્તે છે, માટે
હું પરમાત્મા છું. સત્તાનું સોડં એ શબ્દથી ધ્યાન કરતાં,
શક્તિભાવે સર્વ ગુણો આત્મામાં પ્રગટે છે. સોડહં શબ્દનો
મનદ્વારા જાણ કરવો. અન્તરમાં વૃત્તિરાખીને આત્મગુણનું
સ્મરણ કરવું. એમ અહનિશ જાણ કરતાં, પરમાત્મપદની
પ્રાપ્તિ થાય છે. અરણિમાં ગુપ્તપણે રહેલી અગ્નિ મથનકરતાં

પ્રગટ થાય છે, તેમ શરીરમાં રહેલો શુભ આત્મા તેનું ધ્યાન કરતાં આવિલાવે થાય છે. જો તમારે સોડું અક્ષર-દ્વારા અનક્ષરનું ધ્યાન કરવું હોય તો પ્રથમ યમનિયમનું પ્રતિપાલન કરો તથા આસન દંઢ કરો. આસન દંઢ કરીને પ્રાણાયામ શરૂ કરો. રેચક, પૂરક અને કુંભક એ ત્રણ પ્રકારે પ્રાણાયામ છે. પ્રાણાયામથી પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન આ પંચ પ્રકારના વાયુની શુદ્ધિ તથા વશતા, થાય છે,

હૃદિ માણો ગુદેડ્વાનઃ સમાનો નાભિમણ્ડલે;

ઉદાનઃ કણ્ઠદેશે સ્પાત્, વ્યાનઃ સર્વશરીરગઃ ?

હૃદયમાં પ્રાણવાયુ રહે છે, ગુદામાં અપાનવાયુ રહે છે. નાભિમંડલમાં સમાનવાયુ રહે છે. કંઠદેશમાં ઉદાનવાયુ રહે છે, અને સર્વ શરીરમાં વ્યાનવાયુ રહે છે. વાયુને બહાર કાઢવો, તેને રેચક પ્રાણાયામ કહે છે. વાયુને નાસિકાદ્વારા નાભિઆદિ સ્થાનમાં પૂરવો તેને પૂરક કહે છે. વાયુને ઉદરમાં પુરી, સ્થિરકરવો, તેને કુંભક પ્રાણાયામ કહે છે. આ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ કરવાથી મલની શુદ્ધિ તથા રક્તની શુદ્ધિ થાય છે. પ્રાણાયામની ક્રિયા શરૂગમપૂર્વક કરવી જોઈએ. શુદ્ધસ્થાન, એકાંતદેશ, સારી હવા, સાફ બીજાનું, ચિંતારહિત શરીર, રોગરહિત અવસ્થા, એટલા વાનાંની અગત્યતા છે. ભોજન કર્યા બાદ તુરત પ્રાણાયામની ક્રિયા આરંભવી

નહીં, તેમજ મળમૂત્રની શંકા છતાં, પ્રાણાયામની ક્રિયા
 કરવી નહીં. સ્વસ્થ ચિત્તવાળા થઈ, તમે સારા આસન ઉપર
 બેસો, અને સિદ્ધાસન અથવા પદ્માસન વાળો. સિદ્ધા ટટાર
 બેસો. અહ્ં વા ઐ કાર વા ઈષ્ટગુરુ દેવનું સ્મરણ પ્રારંભમાં
 કરો. પશ્ચાત્ એમ સંકલ્પ કરો કે-હું શરીરની શુદ્ધિ માટે
 પ્રાણાયામ કરું છું. પશ્ચાત્ પ્રાણાયામની ક્રિયા શરૂ કરવી.
 પ્રથમ ડાહી એટલે ઇડાથી ધીરે ધીરે ઉદરમાં પ્રાણવાયુ
 ભરવો, અને પશ્ચાત્ તેને સ્થિર કરવો, પશ્ચાત્ જમણી ના-
 સિકાથી એટલે પિંગળાથી પ્રાણવાયુને હળવે હળવે બહાર
 કાઢવો. બે મીનીટનો કુલક થાય, એટલે પ્રાણાયામની સિદ્ધિ
 થઈ ગણાશે, સવાર, સંધ્યા ને મધ્યાહ્ન એમ ત્રણ કાલે એંશી
 એંશી પ્રાણાયામ કરો. આરંભમાં પ્રાણાયામ કેટલાક દિવસ
 કર્યા બાદ, સુષુમ્ણાનું ઉત્થાન થશે, અને સુષુમ્ણાના ઉત્થાનથી
 આત્મધ્યાન કરવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત થાય છે. બે માસ
 પર્યંત આમ પ્રાણાયામની ક્રિયા કરશો, એટલે તમારા મનની
 સ્થિરતામાં વૃદ્ધિ થશે. તથા શરીરમાં રહેલો પ્રાણવાયુગિલ-
 કુલ શુદ્ધ થઈ જશે. પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારને સૂચના
 કે, તેણે દુધ વિગેરે પદાર્થનું લક્ષણ કરવું. કઠીન અને
 કઠોળ તથા પચે નહીં એવા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.
 દારૂ અને માંસનું લક્ષણ કરનારને તો પ્રાણાયામની સિદ્ધિ
 થતી નથી. પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારાએ નિયમિત ભોજન

તથા જલ વાપરવું જોઈએ, યોગનાં યુસ્તકોનું વિશેષતઃ વાયન તથા શ્રવણ કરવું. સંસારની ઉપાધિયોથી શોક ચિંતા થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. મનુષ્ય સંસર્ગવાતો-લાપ વિગેરે ઉપાધિસંયોગોથી બનતા પ્રયત્નથી દૂર રહેવું. બેમાસ પશ્ચાત્ કેવલકુંભકની ક્રિયા શરૂ કરવી. કેવલકુંભ-કથી ચિત્તની અપૂર્વ ઉત્સાહશક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. પૂવોક્ત પ્રાણાયામ કરતાં પણ કેવલકુંભકથી ચિત્તની સ્થિરતા વિ-શેષ થાય છે. શરીરની નીરોગતા વૃદ્ધિ પૂર્વક, વાત પિત્ત કફની સામ્યતા પ્રગટે છે. વળી કેવલકુંભકથી છાતીના રોગ, ક્ષય-રોગ, શ્વાસરોગ, વિગેરેનો ક્ષય થાય છે. કેવલકુંભકનો ક્રિયાથી મનને શ્રમ લાગે છે, અને તેથી મનમાં અનેક પ્રકારના વિચાર ઉઠતા બંધ થઈ જાય છે. કેવલ-કુંભકની ક્રિયાથી શરીર હલકું થાય છે, અને ચાલતાં શ્રમ લાગતો નથી. શરીરમાં આહારનું પાચન કેવલકુંભકની ક્રિયાથી સારી રીતે થાય છે, વળી કેવલકુંભ-કની ક્રિયાથી સ્વપ્નમાં વીર્યનું સ્ખલન થતું હોય છે, તે બંધ પડે છે, અને ઉર્વરતાપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કેવલકુંભકની ક્રિયા, ગુરૂની પાસે રહી કરવી. પ્રોતાનો મેળે હડાપણ વાપરી કેવલકુંભકની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું નહિ. કહ્યું છે કે-દેહાદેહી સાધે જોગ, પદે પિપ્પલ કે પાદે રોગ. હવે કેવલકુંભકની ક્રિયામાં પ્રાણાયામની પેઠે સર્વ વિધિ સાચવી શુભ આસન

ઉપર બેસી નાસિકાથી પ્રાણવાયુ લેવો, બંધ કરવો. યથા-
શક્તિ ઉદરમાં તથા છાતીમાં વાયુ રોકવો. પશ્ચાત્ ધીરે-
ધીરે પ્રાણવાયુને નાસિકાદ્વારા નીકળવા દેવો. આમ સવાર,
મધ્યાહ્ન, અને સંધ્યા તથા મધ્ય રાત્રી એમ એકેક વખતે
વીશ વીશ એને તેથી ઉપર ત્રીશ ત્રીશ પ્રાણાયામ કરવા.
ધી તથા દુધ વિશેષ વાપરવું. બે માસ પર્યંત આ પ્રમાણે
સતત ક્રિયા કરવાથી, કેવળકુંભકની સામાન્યતઃ સિદ્ધિ થઈ
ગણાય છે. આ ક્રિયામાં તે પ્રસંગે શરીરાદિકને અનુસરી, જે
જે ફેરફાર કરવા પડે તે ગુરૂ કરાવી શકે છે. લોભ તથા
વિલોભ એમ બે પ્રકારના પ્રાણાયામ કહ્યા છે, તથા શ્રી
હેમચંદ્ર વિરચિત યોગશાસ્ત્રમાં સાત પ્રકારના પ્રાણાયામ
કહ્યા છે. યથા—

શ્લોક.

પ્રાણાયામો ગતિચ્છેદઃ, શ્વાસપ્રશ્વાસયોર્મતઃ;

રેચકઃ પૂરકશ્ચૈવ, કુંભકશ્ચેતિ સ ત્રિધા. ૧

પ્રત્યાહારસ્તતઃ શાંત, ઉત્તર શ્વાધરસ્તથા;

અભિર્ભેદૈ શ્વતુર્મિશ્ચ, સપ્તધા કીર્ત્યંતે પરૈઃ ૨

રેચક, પુરક, કુંભક, પ્રત્યાહાર, શાંત, ઉત્તર, તથા
અધર એ સાત પ્રકારના પ્રાણાયામ છે. રેચક પુરક વિગેરેનું
રૂપ દર્શાવે છે.

શ્લોક.

રેચકાદુરવ્યાધેઃ કફસ્ય ચ પરિક્ષયઃ,
પુષ્ટિઃ પૂરકયોગેન, વ્યાધિઘાતશ્ચ જાયતે. ૧

પ્રાણલયં જાઠરસ્યાગ્રે, દીર્ઘશ્વાસમરુજ્જયો;
લાઘવં ચ શરીરસ્ય, પ્રાણસ્ય વિજયે ભવેત્. ૨

ગોહણં ક્ષતભંગાદે, હૃદરાગ્રેઃ પ્રદીપનમ્;
વર્ધ્ધોલ્પત્ત્વં વ્યાધિઘાતઃ સમાનાપાનયોર્જયે. ૩

ઉત્ક્રાન્તિર્વારિપંકાદૈ, શ્વાવાધોદાનનિર્જયે;
જયે વ્યાનસ્ય શીતોષ્ણા, -સંગઃ કાંતિરરોગતા. ૪

યત્ર યત્ર ભવેત્સ્થાને, જંતો રોગઃ પ્રપીઢકઃ
તત્ત્વશાન્ત્યૈ ધારયેત્તત્ર, પ્રાણાદિમરુતઃ સદા. ૫

દેવકથી ઉદરવ્યાધિનો તથા કફનો નાશ થાય છે. પૂરકથી શરીરની પુષ્ટિ થાય છે, તથા વ્યાધિનો નાશ થાય છે. પ્રાણવાયુનો વિજય કરે છે તે, જઠરાગ્નિનું પ્રાણલય વૃદ્ધિ પામે છે, તથા દીર્ઘશ્વાસ લેઈ શકાય છે. શરીરની લાઘવતા થાય છે, તેમજ સમાનવાયુ તથા અપાનવાયુનો વિજય કરે છે, ક્ષતભંગાદિકનું મળી જવું થાય છે. ઉદરાગ્નિનું પ્રદીપન થાય છે. અલ્પવિદ્યા, વ્યાધિઘાત વિગેરે શારીરિક લાભની અપ્રાપ્તિ થાય છે.

ઉદાનપ્રાણ વાયુના જયથી જલમાં ડૂબી શકતો નથી.

જલધિ વિગેરેમાં સુખે કરી તરી શકે છે, તથા જલની
 બાધ થતી નથી. વળી શાસ્ત્રમાં પંચ પ્રકારના પ્રાણવાયુના
 જપ કરવા માટે બીજમંત્ર કહ્યા છે. પ્રાણવાયુનો જપ
 કરવા માટે જે એ મંત્રનો હૃદયમાં જાપ કરવો, તેથી હૃ-
 દયકમળની શુદ્ધિ થશે, અને રાજસ તથા તામસબુદ્ધિનો
 નાશ થશે. સાત્ત્વિક બુદ્ધિનો પ્રાદુર્ભાવ થશે. અપાનવાયુનો જપ
 કરવા રૌં મંત્રનો જાપ કરવો. ગુદાસ્થાનમાં ચિત્તવૃત્તિ
 રાખી બીજમંત્રનું સ્મરણ કરવું. સમાનવાયુનો જપ
 કરવા નાભિકમલમાં જે બીજ મંત્રનું સ્થિર વૃત્તિ પૂર્વક
 સ્મરણ કરવું. ઉદાન વાયુનો જપ કરવા કંઠ દેશમાં વૈકૌં
 બીજમંત્રનું સ્મરણ કરવું અને વૃત્તિનું સ્થાપન પણ ત્યાંજ
 કરવું. વ્યાનવાયુનો જપ કરવા સર્વશરીરમાં કૌં બીજ
 મંત્ર પૂર્વક વૃત્તિનું પ્રતિદિન એકેક કલાક સ્થાપન કરવું.
 જે જે સ્થાને મનુષ્યોને વિશેષ પીડાકારક રોગ થયો હોય,
 તે તે સ્થાને શાંતિને માટે સદા ત્યાં પ્રાણાદિપ્રાણવાયુ ધા-
 રણ કરવો. છાતીના રોગવાળા મનુષ્યોએ કેવળકુંભક કરી,
 સંકલ્પ કરવો કે હૃદયરોગ નાશ પામે. એમ કહી છાતી
 ઉપર હાથ ફેરવવો, એમ પ્રતિદિન અર્ધકલાક પર્યંત ક્રિયા
 કરવાથી, થોડાં માસમાં રોગ નાશ પામે છે. આ સર્વ ક્રિયા શુ-
 રની પાસે રહી કરવી. મન્નશોધક પ્રાણાયામ વિગેરે ઘણી પ્રકારના
 પ્રાણાયામ છે. વિસ્તારના ભયથી અત્ર વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી.

બ્રાહ્મપ્રાણાયામનું આ પ્રકારે સામાન્યસ્વરૂપ દર્શાવી, આભ્યંતર પ્રાણાયામનું વર્ણન કરે છે. આભ્યંતર પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. બહિરાત્મભાવ જે શરીર, મન, વાણીમાં આત્મબુદ્ધિ, તથા પરવસ્તુમાં આત્મભાવ, જડ અને ચૈતન્યનો અવિવેક, પૌદ્ગલિકલાવમાં તન્મયપણું, તે રૂપ જે બહિરાત્મભાવ, તેનો ત્યાગ કરવો. અજ્ઞાનદશાથી ચેતન, પરવસ્તુમાં મોહથી લપટાયો, અને પરવસ્તુમાં અર્હંમત્વ બુદ્ધિ ધારણ કરી તેમાં પરિણમી, પોતાનું ભાનભૂદયો અને જન્મ-જરાનાં દુઃખ પામ્યો. હવે શુદ્ધના બોધથી ભેદ દ્રષ્ટિ લગતાં તેનો ત્યાગ ભાવ કરવો તેજ આભ્યંતર રચક બાણવો, તથા આત્માને જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણોથી પૂરવો તે પૂરક બાણવો. જો કે આત્માના જ્ઞાનાદિ અનંતગુણો આત્મામાંજ અનાદિકાળથી અસ્તિભાવે રહ્યા છે. તેનો નાશ નથી, પણ આત્માના અસંખ્યપ્રદેશે અનંતિ અનંતિ કર્મની વર્ગોણાઓ લાગી છે, તેથી આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન થયું છે, અને તે અનાદિકાળથી તિરોભાવે વર્તે છે, તે ગુણોને નિજગુણરમણતાથી આવિર્ભૂત કરવા, ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવ તથા ક્ષાયિકભાવથી આત્મગુણોને પ્રગટાવવા, તથા જેથી તે ગુણો પ્રગટે, એવા હેતુઓનું સેવન કરવું, તેને આભ્યંતરપ્રાણાયામ કહે છે. તથા ઉપશમભાવે વા ક્ષયોપશમભાવે જે ગુણ પ્રાપ્ત થયા તેને સ્થિર કરવા તે આભ્યંતર કુંલક પ્રાણાયામ બાણવો. હવે

પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ કહ્યા બાદ પ્રત્યાહારનું સ્વરૂપ કહે છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દાદિક ત્રેવીશ વિષય છે તેની સાથે મન જોડે નહીં. બહિરાત્મભાવદષ્ટિને, પરિહરીને, અન્તર દષ્ટિથી લક્ષ્યભૂત સાધ્યને સાધે. અન્તર આત્મસ્વરૂપમાં એક સ્થિર વૃત્તિથી ઉપયોગ રાખે. અન્તરદષ્ટિથી આત્માસંખ્ય પ્રદેશમાં ઉપયોગ રાખે; તત્ત્વજ્ઞાનથી ઔદયિકભાવમાં રાત્રે-માત્રે નહિ, સંસાર વૃદ્ધિના ઉપયોગને અસાર જાણે, આશ્રવ હેતુઓના સેવનથી દૂર રહે. પુદ્ગલખેદમાં નિઃસારત્વ સમજી, તેમાં પ્રેમ ધારણ કરે નહીં. ઇત્યાદિ પ્રત્યાહારનાં લક્ષણ જાણવાં. પ્રત્યાહાર કરનાર પુરુષ સ્વસ્વરૂપનો વિલાસી હોય છે. દર્શનચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ તથા ઉપશમ ભાવ પ્રત્યાહારથી વૃદ્ધિ પામે છે. આત્માના ગુણપર્યાયનો વિચાર કરવો. આત્માના સ્વરૂપને ઉપયોગ પૂર્વક હૃદયમાં ધારણ કરવું, તેને ધારણા કહે છે. ધારણામાં તત્ત્વનો સ્થિર વિચાર હોય છે, અને આત્માવિષે નિવિઠ ધારણા હોય છે. સમ્યક્ તત્ત્વવિના એકાંત શ્રુતશાસ્ત્ર ઉપર વાસના હોતી નથી. હજારો સંસારનાં કાર્ય કરતાં છતાં પણ બહાલા પતિનું સ્મરણ મનમાં સ્થિત જેમ હોય છે, તેમ ધારણાના અભ્યાસી આત્માર્થિજીવોનું ત્યાગાદિવાણીપ્રરૂપિત તત્ત્વસ્વરૂપમાં લક્ષ્ય વર્તે છે. ધારણાસાધકલગ્નજીવોને સંસારના હેતુઓ ઉપર રાગ તથાદેવ થતો નથી. અર્થાત્ તેઓ સમભાવે વર્તે છે. ધારણાથી

આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. તે જતાવે છે. માયા સમુદ્રને ધારણાવંત પુરૂષ જોલંઘે છે, ધારણા ધારી લબ્ધ, અવિદ્યાના પ્રપંચોથી અન્તરમાં ન્યારો વતે છે. ધારણા સાધક ઇન્દ્રિયનાં સુખને દુઃખ કરી જાણે છે. હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે. સાલંબન અને નિરાલંબન એમ બે લેહે ધ્યાન છે. નાભિ, હૃદય, કંઠ, નાસિકાગ્રભાગ, બ્રહ્મટી, બ્રહ્મદ્વાર. વિગેરેમાં ચિત્તવૃત્તિ ઠરાવી, આત્મસ્વરૂપનું જે ધ્યાન કરવું તેને સાલંબન ધ્યાન કહે છે. તથા સોડહં, હંસ, અર્દ્ર, તત્ત્વમસિ આદિ પદ્ધતી તત્ત્વસ્વરૂપ વિચારવું, તેને પણ સાલંબન ધ્યાન કહે છે. તથા જીનેંદ્રલગવાનની પ્રતિમા આગળ બેસી. જીનેંદ્રના ગુણોનું એક સ્થિરચિત્તથી સ્મરણ કરવું, તેને પણ આલંબનધ્યાન કહે છે. જાણ તથા અંતરનું અવલંબન કરી, આત્મગુણોના અવિભાવ થાય, એવું જે ચિંતવવું તે સાલંબન ધ્યાન કહેવાય છે. નિરાલંબન ધ્યાનમાં ફક્ત આત્મદ્રવ્યનું જ ચિંતવન હોય છે. વળી, પિન્ડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એમ ચાર લેહ ધ્યાનના કલા છે. તેનો વિસ્તાર અત્ર કયો નથી. ધ્યાનથી અનંતસુખનો અનુભવ થાય છે. ધ્યાનથી નિર્મળ બોધ પ્રગટે છે. પરવશતામાં દુઃખ, અને સ્વવશતામાં સુખ છે, એમ ધ્યાનથી પૂર્ણ વિશ્વાસ પ્રગટે છે. જેમ નાગરનું સુખ પામર જાણી શકતો નથી, તેમ અનુભવ

વિના ધ્યાનનું સુખ અસાની પામર જનો, જાણી શકતા નથી. ધ્યાન પશ્ચાત્ સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મસ્વભાવમાં પૂર્ણપ્રવૃત્તિથી સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમાધિની પ્રાપ્તિ થતાં, ચંદન સમાન શીતલ વચનની પ્રાપ્તિ થાય છે. પશ્ચાત્ ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ છે તે વિષયાદિકમાં રાગાદિકલાવે થતી નથી. નિર્વિકલ્પ સમાધિથી નિર્વિકલ્પ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. બહિરાત્મભાવનો સર્વથા પ્રકારે નાશ થતાં આત્મસ્વરૂપમાં સર્વથા પ્રકારે રમણુતા થવાથી આત્મા અનંતસુખનો લોકતા થાય છે. નિર્વિકલ્પસમાધિના લોકતા યોગિયો અનંત અખંડ આનંદનો લોગ કરે છે. સમાધિપ્રાપ્ત થતાં સર્વગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહો ! ધન્ય છે સમાધિભાવ પામેલા યોગિઓને કે જેઓ સદાકાળ પૂર્ણાનંદને લોગવે છે; આત્મભાવમાં રમણુતા કરનારા જ્ઞાનધ્યાન સમાધિમંત મહાત્માઓની સંગતિથી આત્માભિસુખતાની અંશે અંશે પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અનુક્રમે આત્મોન્નતિની શ્રેણિયે ચઢી, આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. પૂર્વોક્ત યોગની રીતિથી આત્મા યોગાભ્યાસ કરી, આત્માનંદનો લોગી બને છે, શ્રીચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે—

ચીરકરી પંચનિજ વાયુકું પ્રચાર કરે,
ભેદે પદ્મક્ર અવક્રગતિ પાહકે;

પ્રાણાયામજોગ સમ્પ્રભેદકો સ્વરૂપ લહી.
 રહત અહોલ વંકનાલમેં સમાયકે,
 દેહિકો વિચારમાન દૃઢ અતિધાર જ્ઞાન;
 અનહદનાદ સુનો અતિપ્રીત લાયકે.
 સુધાર્સિંધુરૂપ પાવે સુખ હોય જાવે તવ,
 મુખથી વતાવે કહા ગુંગા ગોલ સ્વાયકે.

વાયુના પંચલેહનો ણીજમંત્રથી જય કરે, અને
 અવકગતિથી પદ્મચક્રનું લેહન કરે, સાત પ્રકારના પ્રાણા-
 યામનો સ્વરૂપ પામીને વંકનાલ કે જેને મેરૂદંડ કહે છે,
 તેમાં વૃત્તિનો લય કરી સમાઈ રહે, આત્મસ્વરૂપનો દૃઢ
 અધ્યાસ ધારણ કરે, એમ કરતાં અનહદ ધ્વનિનું શ્રવણ
 થાય. સાકર સમુદ્રમાં ભળતાં, જેમ તદ્રૂપ બની જાય છે.
 અથવા જેમ લવણની પૂતલી સમુદ્રમાં ભળતો તદ્રૂપ બની જાય
 છે, તેમ આત્મા પણ પરમાત્મસ્વરૂપ ચિંતવતો-ધ્યાવતો, તેમાં
 રમણ કરતો, પરમાત્મસ્વરૂપ બની જાય છે, સહજજ્ઞાન-
 યોગ દ્વારા પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મા છે તેજ
 પરમાત્મારૂપ છે, આત્માના શુદ્ધપર્યાયનો યોગ, આત્માને
 થયો, તેજ વસ્તુતઃ યોગમાર્ગ છે. તેની પ્રાપ્તિમાટે
 ધ્યાનાદિની અપેક્ષા છે. કમનું ઉદ્ભવન કરી, એકદમ
 પરમાત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી ચક્રાતી નથી. માટે અનુક્રમે
 કારણ સામગ્રીને સેવ્યાથી, સાધ્યની સિદ્ધિ અનાયાસે થાય

છે. સોહંપદ એ શબ્દાલંબન છે, સોહંશબ્દદ્વારા આત્મ-
સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રમાડવાથી, વૃત્તિ નિર્વિષયી બની જાય છે,
અને પશ્ચાત્ ઉદાસીનભાવ પ્રગટવાથી, સંસારની પ્રવૃ-
ત્તિમાં સ્વાદ પડતો નથી, અને સંસારની પ્રવૃત્તિમાં રાગ-
દ્વેષથી પરિણમન થતું નથી, અને અન્તરથી આત્માના
શુણ્ણપર્યાયમાં રમણતા કરવાથી, અંશે અંશે પરમાત્મ-
સ્વરૂપ પ્રગટતું જાય છે, અને તેથી પ્રાન્તે સંપૂર્ણ પરમા-
ત્માની સ્થિતિમય આત્મા બની રહે છે. હે લગ્ન્યો !
જગત્માં પરમપ્રશસ્ય એવું ધ્યાનનું માહાત્મ્ય સમજીને,
કાયા અને માયાની વાસના ભૂલીને ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી
ઉચિત છે. કાયામાં ઉત્પન્ન થતો અહંભાવનો વિલય કરવો
ચોગ્ય છે, તથા માયાની વાસના પણ ભૂલવી જોઈએ.
જગત્માં માયાના જોરથી જગતપ્રાણિયો સંસારરૂપ નગરીના
ચોરાશી લાખ ચૌટાની અંદર, નાટકીયાની પેઠે અનેક
પ્રકારના અવતારરૂપ વેષ લેઈ, જન્મમરણરૂપ નાચ નાચે
છે. માયાની વાસનાનું લાન ભૂલનાર મહાયોગી જાણવો.
માયારૂપ મહાપ્રચંડરાક્ષસી, સર્વનું ભક્ષણ કરી જાય છે.
જ્ઞાનિયે માયાની જાત પુછી, કે તું કોણ છે ? શા માટે
તું જગતના જીવોને ફસાવે છે ? તું જગતમાં શું
કાર્ય કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીને ગુરૂ શબ્દથી સંબોધી
માયા કહે છે કે:-

મત પૂછો મેરી જાત ગુરુજી, મેંતો નાંગરત્રાહ્મણીયાં.
 હાથી ટાગડ ઘોઢા ટાગડ, ટાગડ સારી ફોજહીયાં;
 સવરે દલમેં દોનંગ છોઢે, એક મેલ દુજી મોગરીયાં. મત૦ ૧
 ગાજર ટાગડ મૂઝા ટાગડ, ટાગડ સારી લાહરીયાં;
 ભરે સેતમેં દોનં છોઢે, એક કુડ દુજી ઢેકરીયાં. મત૦ ૨
 લહુ ટાગડ પેંઢા ટાગડ, ટાગડ સારી રેવહીયાં;
 ભરે હાટમેં દોનંગ છોઢે, એકવાટ દુજી તાલહીયાં મત૦ ૩

આ પ્રમાણે જગત્માં આત્માને પરિશ્રમણ કરાવનાર
 મહામાયાનું સ્વરૂપ સમજી તેથી દૂર રહી લગ્યજીવોએ
 આકાશની પેઠે નિરાકાર એવા જ્ઞાનાદિકગુણમય આત્મ-
 સ્વરૂપમાં લીન થવું. અહંવૃત્તિનું લાન ત્યારે આત્મા જૂલે
 છે, ત્યારે આત્મા શિવસ્થાન પામે છે, એ સિદ્ધાંત વાત
 છે, તો પણ સૂચના દે પોતાના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને તેમાંજ
 રમણતા થવાથી, અને આત્માવિનાની વસ્તુઓ જડ છે, તેથી
 તે ભારી નથી, એવી બુદ્ધિ થવાથી સ્વતઃ અહંવૃત્તિનો નાશ
 થાય છે, અને અખંડ આનંદગૃહ જૂતપરમાત્મ અવસ્થા
 સ્વતઃ પ્રગટે છે. હવે સત્યધર્મ થાથી હોય છે, તે દર્શાવે છે:-

દુહા.

આત્મોપયોગે ધર્મહે. નિજોપયોગે દાન;

નીજોપયોગિ જ્ઞાની છે. શાશ્વસુખની રાણ.

૧૨૪

વહે વૃત્તિની શૂન્યતા, આત્મસ્વભાવે લક્ષ;
સાર સાર સહુ ગ્રન્થનું, સત્યવિકાશે દક્ષ. ૧૨૬

મનન સ્મરણ શુદ્ધાત્મનું, અન્તરમાં ઉપયોગ;
રાચી ચાચી મુક્તિફલ, લહિણ નિજગુણધોગ. ૧૨૬

આત્મદ્રવ્યના ઉત્પાદ, વ્યય, દ્રુવના ઉપયોગે શુદ્ધ-
ધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ બાણવો. તથા આત્મોપયોગે ભાવદાન બા-
ણધુ. આત્માનો ઉપયોગી લબ્યજીવ જ્ઞાની બાણવો. આત્મ-
જ્ઞાની સ્વધર્મના ઉપાદેયપણાથી, શાશ્વતસુખનું સ્થાન
અને છે. બાહ્યભાવમાં ચિત્તવૃત્તિની શૂન્યતા વહે, અને
આત્મસ્વભાવમાં લક્ષ વર્તે, તેજ સર્વગ્રન્થોનું સારમાં સાર
કથન છે. એમ નિર્ભયપણે પંડિતપુરૂષ સત્ય પ્રકાશે છે.
પરમપ્રેમથી આત્મસ્વરૂપમાં લક્ષ રાખવું, આત્મજ્ઞાનવિના
આત્મસ્વરૂપમાં લક્ષ્ય અપાતું નથી. જ્ઞાનદષ્ટિથી ધર્મ
પ્રગટે છે, અને પરમાં રમણતાબુદ્ધિ વર્તતી નથી. માટે
આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, અન્તરદષ્ટિથી પરમાત્મદેવનું આ-
રાધન કરવું. કહ્યું છે કે-

પદ રાગ મલ્હાર.

જ્ઞાનકી દષ્ટિ નિહાલો વાલમ, તુમ અંતર દષ્ટિ નિહાલો. વાલમ
બાહ્યદષ્ટિ દેખેસો મૂઢા, કાર્ય નહિ નિહાલો;
ધરમ ધરમ કર ધરધર મટકે, નાહિ ધર્મ દિશાલો. વાલમ૦૧

વાહિર દૃષ્ટિયોગ. વિયોગે, હોત મહામતવાલો; . . .
 કાયર નર જિમ મદમતવાલો, સુખવિભાવ નિહાલો. વાલમં ૨
 વાહિરદૃષ્ટિ યોગે ભવિજન, સંસૃતિયાસ રહાનો;
 તિનતે નવનિધિ ચારિત આદર, જ્ઞાનાનન્દ પ્રમાનો. વાલમં ૩

પૂર્વોક્તપદ્ધતી સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાનદષ્ટિ કરી,
 બહિરાત્મદષ્ટિ ત્યાગવી, અર્થાત્ જાણનાવમાં વૃત્તિની શુ-
 ન્યતા વહે તેમ કરવું. જાણદષ્ટિથી મહામતવાળો જીવ થાય
 છે. અનંતીવાર ચોરાશીલાખ જીવયોનિમાં આ જીવે પરિ-
 ભ્રમણ કર્યું, તેનું કારણ જાણદષ્ટિ છે. માટે જ્ઞાનદષ્ટિથી જા-
 ણદષ્ટિનો પરિહાર કરી, અન્તરાત્મદેવનું શુદ્ધપ્રણિધાન
 પૂર્વક આરાધન કરવું. તે ઉપર કહ્યું છે કે

પદ રાગ મલ્હાર.

જ્ઞાનકી દૃષ્ટિ વિચારો, સાધો માફ, આતમદૃષ્ટિ સંધારો ૦ સાધો
 અનુકરમે શુદ્ધજ્ઞાને અનુભવ, જ્ઞેય સકલ સુવિચારો;
 જ્ઞાને જ્ઞેયકી એકતા આદર, બહિરાતમશું નિવારો. સાધો ૦ ૧
 જ્ઞાનદૃષ્ટિ જે અન્તર માવે, શુદ્ધત્વચિરૂપ પહિચાનો;
 અન્તરાત્મ જ્ઞાનાત્મ માવે, હોય પરમાત્મ જાનો. સાધુ ૦ ૨
 પરમાત્મ તે નિજગુણ ભોગો, ચારિત જ્ઞાન ધરાનો;
 જ્ઞાનાનંદ ચેતનમય મૂર્તિ, આનંદભાવ સુજાનો સાધુ ૦ ૩

આ પદમાં પણ જ્ઞાનાત્મભાવે અન્તરાત્મદેવનું આ-
રાધન કરતાં, અન્તરાત્મ તે પરમાત્મરૂપ થાય છે તેમ
રૂપબદ્ધપણે દર્શાવ્યું છે. સારાંશ કે અનંતજ્ઞાનાદિ
શક્તિનો આધારીભૂત આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાનધ્યાનથી સેવન
કરવું. આત્માજ પ્રિય તથા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ગણીને, તેનું આ-
રાધન કરવું. તેમાં તલ્લીન થવું. તેજ પરમ રહસ્ય છે. તે
સંબંધી ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી પરમપ્રેમમાં વૃત્તિ-
ઓને લલખદ કરી, પદદ્વારા આત્મદેવનું ગાન કરે છે કે-

પદ.

જ્ઞાનાદિક ગુણ તેરો, અનંત અપર અનેરો;

વાહી કીરત સુન મેરો, ચિત્તહું જસ ગાયોહે. જ્ઞાનાં ૧

તેરો જ્ઞાન તેરો ધ્યાન, તેરો નામ મેરો પ્રાન;

કારણ કારજ સિદ્ધો, ધ્યાતા ધ્યેય ઠરાયોહે. જ્ઞાનાં ૨

છૂટ ગયો ભ્રમ મેરો, દર્શન પાયો મેં તેરો;

ચરણ કમલ તેરો, સુજસ રંગાયોહે. જ્ઞાનાં ૩

જીઓ શ્રી ઉપાધ્યાયજી આત્મસ્વરૂપમાં પ્રેમથી લીન
થઈ ઠહે છે કે તેરોજ્ઞાન, તેરોધ્યાન, તેરોનામ, મેરોપ્રાન, હે
આત્મા ! તારું જ્ઞાન તેજ જ્ઞાન છે. તારું ધ્યાન તેજ ધ્યાન
છે. તારું નામ તે મારો પ્રાણ છે. અહો કેટલી આત્મપ્રેમ
લક્ષિતની સીમા ! વળી તેઓશ્રી ઠહે છે કે છૂટ ગયો ભ્રમ

મેરો, દર્શન પાચી મે તેરો. મારો પ્રમ મટી ગયો, મેં હે
આત્મા ! તારો દર્શન પાચો. આહોં ઉપાધ્યાયલુ કહે છે કે
હે આત્મન ! મેં તારું દર્શન પામ્યું. આ વાક્ય ઉપરથી
ઉપાધ્યાયલુની કેટલી ઉચ્ચદૃષ્ટા છે, તે લબ્યલુવોએ સમજ
લેવું. હે આત્મા ! તારા સ્વભાવરૂપ ચારિત્ર કમલમાં મારો
સ્વભાવ રંગાયો છે. એમ અત્યંત પ્રેમથી તેઓ શ્રી ગાન
કરે છે. તથા આત્મભાવમાં રમણતાજ સારમાં સાર છે, એમ
આત્મનિષ્ઠ ઉપાધ્યાયલુ આત્માનું ગાન કરતા છતા કહે છે,
તે નીચે મુજબ.

પદ શોની રાગ.

ચિદાનંદ અવિનાસી હો, મેરો ચિદાનંદ અવિનાસી હો. ટેક.
ફોર મરોર કરમકી મેટે, સહજ સ્વભાવ વિલાસી હો. ચિ૦ ૧
પુદ્ગલમેલ खेल जो जगको, सोतो सवहि विनासीहो;
पूरन गुन अध्यातम प्रगटे, जागो जोग उदासीहो; चि० २
नाम भेख किरियाकुं सवहि, देखे लोक तमासीहो;
चिन मूरत चेतन गुन चिने, साचो सोड सन्यासीहो. चि० ३
दोरी देवारकी किति दोरे, मति व्यवहार प्रकाशीहो;
अगम अगोचर निश्चयनयकी, दोरी अनंत अगासीहो. चि० ४
नाना घटमें एक पिछाने, आत्मराम उपासीहो;
भेदकलनामें जड भूलपो, लुब्ध्यां तृष्णा दासीहो. चि० ५

ધર્મસિદ્ધિ નવવિધિહે ઘટમે, કહા હુંહત જડ કાર્શીહો;
 જશ કહે સાંત સુધારસ ચાલ્યો, પૂરન વ્રહ્મ અભ્યાસીહો. ચિન્દ
 શ્રી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે પુણ્યલથી ન્યારં ચેતન્ય
 સ્વરૂપ મારું અવિનાશી છે. પુણ્યલના મેલ સમાન મેલ
 સર્વ વિનાશી છે, મારો જ્ઞાનજ્ઞાનંદસ્વરૂપ આત્મા તો અ-
 વિનાશી છે. અનાદિકાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે તો
 પણ મારું જીવપણું નાશ પામ્યું નથી. અનંતકાળ જશે તો પણ
 જીવત્વપણું તેવું ને તેવું રહેવાનું. આત્મા દ્રવ્યાથિકનયની
 અપેક્ષાએ નિત્ય છે, અને પર્યાયાથિકનયની અપેક્ષાએ અ-
 નિત્ય છે. ગતિપર્યાયાદિક સર્વ અશુદ્ધ પર્યાય છે. રાગ દ્વેષ,
 અષ્ટકર્મની વર્ગણા, પંચ શરીર, આદિ સર્વ પર્યાય છે, તે
 પુણ્યલ સંબંધે છે. અને પુણ્યલના સંબંધ થોગે, આત્માનો
 જે વિભાવ પર્યાય બને છે, તેને અશુદ્ધ પર્યાય કહે છે.
 અભવ્ય જીવોને અશુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ અનાદિ અનંતસે
 ભાંગે છે. કારણ કે, અભવ્યજીવોનો અશુદ્ધપર્યાય નહીં બદ-
 લાવાનો સ્વભાવ હોવાથી, પર્યાયની શુદ્ધિ થતી નથી, અને
 પર્યાયની શુદ્ધિ થયા વિના મુક્તિ નથી. ભવ્યજીવોને અશુ-
 દ્ધપર્યાયની સ્થિતિ અનાદિસાંત ભાંગે હોય છે. શુદ્ધપર્યા-
 યની સ્થિતિ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત છે, અને
 સમયે સમયે શુદ્ધ પર્યાયનો પણ ઉત્પાદ વ્યય થાય છે, તેની
 અપેક્ષાએ સાદિ સાંત ભાંગ જાણવો. આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ

સ્થાને અપ્રાપ્ત નથી, તેથી પ્રાપ્ત વ્યાપક આત્માને માનવાથી શરીરનો સંયોગ ઘટતો નથી, અને જ્યારે શરીરની સાથે આત્માનો સંયોગ સિદ્ધ થયો નથી. તો એકાંત નિત્યવાદમાં હિંસાદિકની સિદ્ધિ શી રીતે ઘટે ? અપિત્તુ ન ઘટે ! વાદી તેનું સમાધાન કરવા યુક્તિ કહે છે.

શ્લોક.

અદૃષ્ટાદેહસંયોગઃ સ્યાદન્યતરકર્મજઃ

इत्यं जन्मोपपत्तिश्चे न तद्व्योगाविवेचनात् ॥ ૪ ॥

પુણ્ય પાપરૂપ અદૃષ્ટથી અન્યતરકર્મજ એવો દેહ સંયોગ, આત્માની સાથે થાય છે. તાત્પર્યાર્થ કે આત્મા, વ્યાપક હોવાથી, તેમાં સંયોગજનક ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી. પરંતુ શરીરનો અવ્યાપક હોવાથી, તેમાં આત્માની સાથે એક દેશથી સંયોગજનકરૂપ ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે. પુણ્યપાપરૂપઅદૃષ્ટવશાત્ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ બને છે, તેથી જન્મમરણની સંઘટના થઈ શકે છે, અને તદ્દ્વારા હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય છે.

હવે સિદ્ધાંતવાદી કહે છે કે તે પ્રમાણે માનવું યુક્તિ યુક્ત નથી, તથા અનુભવવિરુદ્ધ છે, તે જણાવે છે. તદ્વ્યોગાવિવેચનાત્ તે સંબંધનું વિવેચન વિચારી જોતાં સિદ્ધ કરવું નથી. શરીરની સાથે આત્માનો સંબંધ છે, તે સંબંધ

અસ્ય આત્મનો નિત્યત્વે શરીરેણાઽપિ સહ સંવંધો ન સંભવી (ન ઘટતે) દોષાંતરમાહ આત્મનો વિભુત્વેન સંસારશ્ચ અસંશયં (નિશ્ચિતં) કલ્પિતઃસ્યાત્.

ભાવાર્થ:- આત્માને એકાંત નિત્ય માનવાથી, શરીરની સાથે આત્માનો સંબંધ ઘટતો નથી. કારણકે, નિત્યવસ્તુ અપરિણામી હોય છે. વસ્તુમાં પરિણમન થયા વિના સંબંધ થતો નથી. જેમ એ હસ્તનો સંયોગ કરવો હોય છે, ત્યારે હસ્તદ્વયમાં સંયોગજનક વ્યાપાર કરવો પડે છે, તેમ અત્ર પણ નિત્ય આત્માનો શરીરની સાથે સંયોગ કરવા અર્થે અન્ય કોઈ ક્રિયા હોવી જોઈએ. આત્મા નિત્ય અપરિણામી માનેલો હોવાથી, આત્મામાં શરીરસંયોગજનક ક્રિયાનો સંભવ થશે નહીં, અને જો શરીરસંયોગજનક ક્રિયા 'આત્મામાં માનવામાં આવે, તો આત્મા પરિણામી થવાથી નિત્યત્વ નો વ્યાધાત થાય છે. વળી બીજું દૂષણ કહે છે, આત્માને વ્યાપક માનવાથી, એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જન્મ લેવો, તથા પરિભ્રમણ કરવું તે સર્વ કલ્પના માત્ર કરશે. કારણ કે, વ્યાપકઆત્મા સર્વત્ર એક સરખો હોવાથી, સંસાર (એકસ્થાનથી અન્યસ્થાને જવું.) સિદ્ધ થતો નથી. માટે શરીરની સાથે નિત્યવ્યાપક આત્માનો સંબંધ બનતો નથી. અપ્રાપ્ત એ વસ્તુનો સંબંધ તેને સંયોગ કહે છે. અને વ્યાપક આત્મા તો સર્વત્ર હોવાથી કોઈ

શ્લોક.

મનોયોગવિશેષસ્ય, -ધ્વંસો મરણમાડુત્મનઃ,

હિંસા તચ્ચેન્ન તત્ત્વસ્ય, સિદ્ધેર્યસમાજતઃ

૨

આત્માનો મનની સાથે સંબંધ છે, તે સંબંધનો નાશ થવો તેને મરણ કહે છે. તેજ મરણરૂપ હિંસા બાણવી. આવી હિંસા, આત્માને અવ્યય માનવાથી પણ ઘટે છે. વાદીતું આ પ્રમાણે કહેવું અયુક્ત છે, એમ સિદ્ધાંતી ઉત્તરમાં દર્શાવે છે. આત્માનો મનની સાથે જે સંયોગ, તે સંયોગનો ધ્વંસરૂપ જે મરણ છે, તેનો અર્થોત્તર સિદ્ધ છે. સ્મૃતિઉદ્બોધકવિષયાદિકના અભાવથી, આત્મમન સંયોગ સ્વતઃ નહીં થાય છે, અને સ્મૃતિઉદ્બોધકના સહભાવે, આત્મમન સંયોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આત્મમનસંયોગ નાશ કરનાર અન્ય પ્રાણી સિદ્ધ થતો નથી. માટે હિંસકની સિદ્ધિ થતી નથી, અને હિંસક સિદ્ધ થયા વિના દયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે આત્મમનસંયોગનાશને હિંસા માનવી યુક્તિ યુક્ત નથી. વળી આત્માને નિત્ય એકાંત માનનારના મતમાં આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ પણ ઘટતો નથી, તે શ્લોક દ્વારા દર્શાવે છે.

શ્લોક.

શરીરેણાપિ સંવંધો, નિત્યત્વેડસ્ય ન સંભવો;

વિમુત્ત્વેન ચ સંસારઃ, કલ્પિતઃ સ્યાદસાચમ્.

૩

થયો, તેમાં દ્રવ્યપણું તો પ્રથમ જેવું હતું, તેવું પરમાત્મદશા થતાં પણ છે, પણ પ્રથમ આત્માના જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રરૂપ પર્યાય કર્મયોગે અશુદ્ધ હતા, તે કર્મ ટળતાં શુદ્ધપર્યાય થયા તેજ વિશેષ પરમાત્મપણું જાણવું. આત્માને નિત્યપણે તથા અનિત્યપણે જાણ્યાવિના, તથા આત્માને એક પણે તથા અનેકપણે જાણ્યા વિના સમ્યક્ આત્મજ્ઞાન થતું નથી. હવે નિત્યાનિત્યત્વપણું દર્શાવે છે. પ્રથમ એકાંતપક્ષ દર્શાવે છે.

શ્લોક.

તત્રાડાત્મા નિત્ય એવેતિ, ચેષામૈકાન્તદર્શનમ્;

હિંસાદયઃ કથં તેવાં, કથમપ્યાડાત્મનોડવ્યયાત્. ?

ત્યાં આત્મા નિત્યજ એકાંતે છે, એવું જેઓનું એકાંત દર્શન છે, એવા સાંખ્ય, વેદાંતી, નૈયાયિક, શ્રીમાંસકના મતમાં, હિંસાદિકની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. કારણ તે તેમના મતાનુસારે આત્માનો નાશ નથી. માટે કથંચિત્ આત્માનો નાશ માનવામાં આવે તો હિંસાદિક થાય છે. પણ તેને તો આત્માને નિત્ય માનનારા માનતા નથી. માટે તેમના મતાનુસારે હિંસાદિક નહીં ઘટવાથી, દયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. આત્માને માનનાર નિત્ય એકાંતવાદી હિંસાદિકની સિદ્ધિ અર્થે ઉત્તર આપે છે તે નીચે મુજબ.

આત્માથી લિપ્ત છે કે અલિપ્ત ? જો લિપ્ત સંબંધ માન્યો
તો જેવો આ આત્માથી શરીરનો સંબંધ લિપ્ત છે, તેવો
સર્વ આત્માથી શરીરનો સંબંધ લિપ્ત છેજ. આત્માથી
શરીરસંબંધ લિપ્ત છતાં, પણ આત્માની સાથે સંબંધ
માન્યો, તો આ શરીરથી સર્વ આત્માની સાથે સંબંધ થવો
જોઈએ, અને તે પ્રમાણે આ યુક્તિથી નારકી શરીરની સાથે
ઈન્દ્રના આત્માનો સંબંધ થવાથી, ઈન્દ્રપણુ નારકી ઠહેવાય,
અને જો તમે આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ અલિપ્ત
માન્યો, તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, શરીરનો સંબંધ પણ
નિત્ય થયે, અને નિત્યશરીર સંબંધી, આત્મા મુક્ત
થયે નહીં અને તેથી મોક્ષલાભ થાય, અને મોક્ષલાભ સિદ્ધ
થતાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય, તપ, જપની નિષ્ફલતા થાય, ઇત્યાદિ
વિકલ્પથી આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ એકાંત
નિત્યવાદમાં સિદ્ધ થતો નથી, વળી જો તમે એમ
ઠહેરો કે-અદૃષ્ટનું એવું માહાત્મ્ય છે કે નારકીશરી-
રનો સંબંધ નારકીઆત્માની સાથે થાય છે, અને
ઈન્દ્રના આત્માની સાથે નથી થતો, તેથી ઈન્દ્રમાં નારકી-
વ્યવહાર થતો નથી, એમ જો ઠહેરો તો અમે વિકલ્પ કરીએ
છીએ કે અદૃષ્ટજન્યમાહાત્મ્ય છે, તે આત્માથી લિપ્ત
છે કે અલિપ્ત છે ? જો માહાત્મ્ય, આત્માથી લિપ્ત માન્યો
તો આ આત્માની પેઠે ઈન્દ્રના આત્માથી પણ માહા-

ત્મ્ય લિન્ન છે, તો લિન્ન એવા માહાત્મ્યથી જેમ નારકી શરીરની સાથે સંબંધ થાય છે, તેમ ઇન્દ્રના આત્માનો પણ નારકીશરીરની સાથે સંબંધ થવો જોઈએ, અને જો એમ થાય તો પૂર્વોક્તદ્વયથી નારકીનું દુઃખ ઇન્દ્રને લોગવવું પડશે, અને જો બીજા વિકલ્પ પ્રમાણે અદૃષ્ટજન્ય માહાત્મ્યને આત્માથી અલિન્ન માનશે, તો કોઈ પણ આત્મા સુક્તિ પામશે નહીં. ઇત્યાદિ વિચારતાં, એકાંત નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ થતી નથી. વળી અદૃષ્ટદ્વારા શરીરમાં વ્યાપાર થતાં આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે, એમ વાદીએ કહ્યું, તે પણ અપ્રમાણ છે. સર્વવ્યાપક આત્માની સાથે એક પ્રદેશથી સંબંધ થવાથી, પૂર્ણ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ થયો નહીં. જે પ્રદેશાવચ્છિન્ન શરીર સંબંધ હશે, તેથી અદૃષ્ટ લોગવાશે; તો સર્વ વ્યાપક આત્મા દુઃખાદિકનો લોકતા સિદ્ધ થશે નહીં. વળી બીજો નિયમ એ છે કે સર્વ વ્યાપક આત્મા એક દેશથી આકાશની પેઠે બંધાતો નથી. એ ઉપરથી એકાંત નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ કોઈ પણ રીતે થતી નથી. હવે એકાંત અનિત્ય આત્મા માનનારના મતમાં હિંસાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી તે દર્શાવે છે:-

શ્લોક.

અનિત્યૈકાન્તપક્ષેऽપિ, હિંસાદીનામસંભવઃ

નાશદેતોરયોગેન, ક્ષણિકત્વસ્ય સાધનાત્

॥ ૫ ॥

આત્માને એકાંત અનિત્ય માનનારના પક્ષમાં પણ હિંસાદિકનો સંભવ થતો નથી. તેનું કારણ કહે છે. હિંસ્યની સાથે નાશનું જે નિમિત્ત દંડાદિક કારણ તેનો સંબંધ નહીં હોવાથી હિંસાદિકની ઉપપત્તિ સિદ્ધ થતી નથી. શા કારણથી સંબંધ થતો નથી તેનું સમાધાન કરે છે કે વસ્તુને ક્ષણિક માનવાના કારણથી.

ભાવાર્થ:—બૌદ્ધમતાનુયાયી સર્વ વસ્તુને ક્ષણિક માને છે, તેમના મતમાં એક ક્ષણમાં વસ્તુ રહે છે, બીજા ક્ષણમાં વસ્તુનો નાશ થાય છે. જડ અને ચૈતન્ય વસ્તુ પણ એક ક્ષણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજા ક્ષણમાં (સમયમાં) નાશ પામે છે. જ્યારે આમ છે, ત્યારે હિંસનક્રિયા, હિંસ્ય અને હિંસકની સિદ્ધિ થતી નથી. જેમ ચૈત્રે એક સમયમાં મૈત્રને માયો. મૈત્રનો તથા મૈત્રનો આત્મા બીજા સમયમાં નષ્ટ થયો. ત્યારે બીજા સમયમાં ઉત્પન્ન થએલા આત્માને પ્રથમ સમયમાં ચૈત્રે કરેલા પાપનું ફળ લાગી શકે નહીં, કારણ કે બીજા સમયમાં મૈત્રનો આત્મા નષ્ટ થયો છે. જ્યારે આ પ્રમાણે હિંસક કોઈ કયો નહીં, તો હિંસા પણ સિદ્ધ થઈ નહિ, અને જ્યારે હિંસા સિદ્ધ થઈ નહીં, ત્યારે તેનું ફળ દુઃખ વિગેરે પણ સિદ્ધ થતું નથી. જો કહેશે કે પ્રથમના આત્માએ પાપ કર્યું, અને બીજા સમયના આત્માને તે લાગ્યું, તે પણ યુક્તિયુક્ત નથી. કારણકે બીજા

સમયમાં ઉત્પન્ન થએલા આત્માને હિંસાદિકની સાથે સંબંધ નથી. હિંસાનો હિંસકની સાથે સંબંધવિના પણ જો કુળ લોકતૃત્વ માનશે, તો હિંસા અને દયામાં ભેદ રહ્યો નહીં, વચ્ચની ગડીમાં જેમ નીચે કચ્છુરી ધરવાથી, તેની ગંધ ઉત્તરોત્તર ગડીમાં આવે છે, તેવી રીતે પ્રથમના આત્માની વાસનાનો સંક્રમ બીજા આત્મામાં માનતાં પણ દૂષણ આવે છે, તે બતાવે છે. માતાએ જે જે પદાર્થનો અનુભવ કરી, વાસના ધારણ કરી છે, તે વાસનાનો સંક્રમ ઉદરમાં રહેલા બાળકમાં થવાથી, બાળકને પણ માતાએ અનુભવેલા પદાર્થનું સ્મરણ થવું જોઈએ. પણ તે પ્રમાણે સ્મરણ થતું નથી. માટે વાસનાનો સંક્રમ પણ સિદ્ધ થતો નથી. અન્યપ્રકારે પણ હિંસાદિકની સાથે હેતુનો સંબંધ થતો નથી, તે બતાવે છે. જેમ દંડવડે કોઈએ દેવદત્તને માર્યો, ત્યારે હિંસા થઈ. તે હિંસા દંડથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? જો ભિન્ન કહેશે, તો વિદ્યાદ્રિની હિમાદ્રિની પેઠે હિંસાદિકની સાથે દંડાદિકનો સંબંધ ઘટશે નહીં. જો હિંસા દંડથી અભિન્ન માનશે તો, દંડરૂપ હિંસા થઈ, પણ ન્યારી હિંસા થઈ નહીં. વળી દૂષણ આપે છે કે જે સમયમાં ચૈત્રે દેવદત્તને મારવાને પરિણામ કર્યો તો તે પરિણામ કરવાવાળો આત્મા તો બીજા સમયમાં નષ્ટ થયો, અને દંડચડણ કરનાર તથા મારનાર આત્મા તો અન્ય ઠર્યો. તો કારણવિના

કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ, એમ માનવું પડશે. અને એમ માનવું તે લોકવિરુદ્ધ છે. પૂર્વોક્ત દ્વષણોથી એકાંત અનિત્ય આત્મા માનતાં હિંસાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. એકાંત નિત્ય અને એકાંત અનિત્ય આત્મા માનતાં જે દ્વષણો આવે છે, તે સર્વ દ્વષણોનો પરિહાર, આત્માને નિત્યાનિત્ય માનતાં થાય છે.

શ્લોક.

મૌનીન્દ્રે ચ પ્રવચને, યુજ્યતે સર્વમેવહિ;

નિત્યાનિત્યે સ્ફુટં દેહા, દ્વિન્નાભિન્ને તથાઽઽત્મનિ ॥૧॥

અનાદિકાળથીસિદ્ધ એવા જીનેન્દ્ર પ્રવચનમાં, આત્મામાં નિત્યાનિત્યપણું તથા દેહથી આત્માનું કથંચિત્ સિદ્ધપણું અને કથંચિત્ અસિદ્ધપણું આદિ સર્વ યુક્તિયુક્ત ઘટે છે.

આત્માને દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય માનવાથી ત્રણે કાલમાં તેનું દ્રવ્યપણું એક સરખું રહે છે, તેથી જે જે કર્મ કરે છે; તે અન્યલવમાં લોગવી શકે છે. નિત્ય આત્મા દ્રવ્યથી માનતાં પ્રત્યેક લવમાં તેની હયાતિ હોયછે, તેથી જાતિસ્મરણજ્ઞાનાદિકની પણ ઉપપત્તિ સમ્યગ્રીત્યા ઘટે છે. આત્માને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કથંચિત્ અનિત્ય માનવાથી, દેહમાં આત્મા પરિણમે છે, અને કર્મ સાથે પણ પરિણમે છે, તથા અન્ય લવમાં કૃતકર્માનુસારે જુદા

જુદા શરીરમાં પરિણમી શકે છે. આત્માને પર્યાયન્યાપેક્ષાએ અનિત્ય માનતાં, કર્મ સાથે પરિણમન ઘટી શકે છે. એકાંત નિત્ય આત્મા માનતાં, કર્મ સાથે પરિણમન થઈ શકતું ન હોતું તે દોષનો કથંચિત્ અનિત્ય માનતાં સર્વથા પરિહાર થાય છે. વળી કથંચિત્ દ્રવ્યાપેક્ષયા નિત્ય માનતાં, એકાંતઅનિત્યપક્ષમાં આત્માની ક્ષણમાં નષ્ટતા સિદ્ધ થતાં, હિંસાદિકની અનુપપત્તિ વિગેરે જેજે દોષો લાગતા હતા, તે સર્વનો પરિહાર થાય છે. કારણ કે પર્યાયાર્થિકન્યાપેક્ષાવડે આત્મામાં ક્ષણે ક્ષણે પર્યાયનો વ્યય થાય, અને અન્યપર્યાયનો ઉત્પાદ થાય, તોપણ દ્રવ્યરૂપે તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, અને પર્યાયનું ભાજન હોવાથી, બીજા ક્ષણમાં આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ થાય છે અને હિંસાદિકની પણ ઉપપત્તિ થઈ શકે છે. કારણકે, કૃતકર્મ, તથા પરિણામનો કર્તા તથા લોકતા આત્મા, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ, સદાકાળ વિધમાન છે, કર્મની પ્રકૃતિયો આત્માના પ્રદેશો સાથે સંબંધ ધરાવે છે, અને આત્મપ્રદેશો તો ધ્રુવ છે. દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેથી કર્મ લાગવામાં તથા અન્ય ક્ષણમાં તથા અન્યલવમાં કર્મ લાગવવામાં કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી. એકાંત નિત્ય આત્મા માનતાં, દેહની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય નહિ. એકાંતઅનિત્ય આત્મા માનતાં, બીજા ક્ષણમાં આત્મા નષ્ટ થાય, પણ અનાદિકાળ સિદ્ધ એવો નિત્યાનિત્ય પક્ષ આત્મામાં

સ્વીકારતાં આત્મા નિત્ય અને કથંચિત્ પર્યાયાપેક્ષયા અનિ-
ત્ય સ્વીકારતાં દેહમાં પરિણમેછે, અને પર્યાયથી અનિત્ય તથા
દ્રવ્યથી નિત્ય માનતાં સદાકાળ આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ
ઠરી, તેથી ક્ષણિકવાદ દોષનો પરિહાર થાય છે, જેમ સુવર્ણ
એ દ્રવ્ય છે, અને હાર એ પર્યાય છે, સુવર્ણ દ્રવ્યરૂપ નિ-
ત્ય છે, અને પર્યાયથી અનિત્ય છે, સુવર્ણના હારનું કુંડલ
બનાવ્યું, તથા કુંડલનું ઠટીભૂષણ બનાવ્યું એમ અનેક
આકાર લાગ્યા, અને અનેક બનાવ્યા, પણ સર્વ આકારમાં
સુવર્ણદ્રવ્યની તો અસ્તિતા અને ધ્રુવતા વિદ્યમાનજ છે.
સુવર્ણના નાના મોટા વિચિત્રપર્યાય (આકાર) ના નાશથી
અને અન્યપર્યાય (આકાર) ના ઉત્પાદથી કંઈ સુવર્ણદ્રવ્યનો
નાશ થતો નથી. તેમ આત્મા ચારાશીલાબયોનિમાં અનેક
શરીર ધારણ કરે છે, ચાર ગતિમાં અનેક શરીર ધારણ
કરે છે, અને મૂકે છે, અને બીજાં શરીર ધારણ કરે છે,
તોપણ આત્મદ્રવ્યપણું સદાકાળ એક સરખું ધ્રુવ વિદ્યમાન-
પણે વર્તે છે, તેમજ આત્માનો શુદ્ધપર્યાય આદિ અનંત
ભાંગે થતાં પણ આત્મદ્રવ્યપણું ધ્રુવપણે વિદ્યમાન છે, ત્રણે
કાલમાં આત્મદ્રવ્યપણું ધ્રુવપણે વર્તે છે, અને સુવર્ણના પે-
ર્યાયની પેઠે આત્માના અનેક પર્યાયો ચારગતિમાં અશુદ્ધ અને
મોક્ષમાં શુદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા નષ્ટ થાય છે
રહેલું સુવર્ણહારથી સ્વાત્ લિન્ન છે, અને

છે, કથંચિત્ લિન્નપણું સ્વીકારતાં, સુવર્ણનો હાર એવો વ્યવહાર થાય છે, અને અન્યપર્યાયપણે સુવર્ણ પરિણમે છે. કથંચિત્ અલિન્નપણું સ્વીકારતાં સુવર્ણના પર્યાય અને સુવર્ણનો અલેદ દેખાય છે, આત્મા પણ કથંચિત્ દેહથી લિન્ન છે, તેથી આત્માનો દેહ એવો વ્યવહાર થાય છે, તથા અન્યગતિમાં અન્યશરીરને આત્મા ધારણ કરી શકે છે, તથા ધારણ કરેલા શરીરમાંથી આત્મા બુદ્ધે થઈને અન્ય શરીર ધારણ કરે છે, કથંચિત્ આત્મા દેહથી અલિન્ન છે. કાર્મણ, તૈજસ, અને ઔદારિક શરીરમાં પરિણમેલ આત્મા સર્વ શરીરમાં રહે છે, અને તેનાથી અલિન્નપણે વર્તે છે. જો એકાંતે શરીરથી લિન્ન આત્મા વર્તે તો શરીરથી થતાં પાપ પુણ્ય આત્માને લાગી શકે નહીં, અને કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય નહીં. કથંચિત્ દેહની સાથે અલિન્ન આત્મસંબંધ માનતાં આત્માને યોગ સંબંધથી પુણ્ય પાપ લાગી શકે છે. અલિન્ન આત્મા માનતાં કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય છે, અલિન્ન આત્મા માનતાં શરીરદ્વારા સુખ દુઃખનો લોકતા આત્મા સિદ્ધ થઈ શકે છે. કાર્મણશરીર અને તૈજસશરીરની સાથે તો, આત્મા જ્યાં સુધી સુક્ષ્મપદ પામતો નથી, ત્યાં સુધી અલિન્નપણે વર્તે છે, તો પણ કાર્મણ અને તૈજસશરીરની સાથે પણ આત્માનો કથંચિત્ લિન્ન સંબંધ છે, લિન્નપણું રહેવાનું કારણ એ છે કે કાર્મણ અને તૈજસ

શરીર પણ એક સરખાં હોતાં નથી, અને તેમાં પણ સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. આત્માના શુભાશુભ વ્યાપારપ્રયોગે, તે પણ બદલાય છે. તથા આત્માનો કાર્મણ અને તેજસની સાથે ભિન્ન સંબંધ કથંચિત્ માનતાં, તે જ શરીરથી પણ આત્મા છુટો થઈ મુક્તિપદ પામે છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શરીરની સાથે આત્માનો અભિન્ન સંબંધ અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ભિન્ન સંબંધ છે. આત્મા મુક્તિપદ પામે છે ત્યારે દેહસંબંધ ટળ્યાથી, ભિન્નાભિન્ન સંબંધ પણ નાશ થાય છે. મુક્તાવસ્થામાં પણ કથંચિત્ નિત્યાનિત્યપણું આત્માને વિષે દ્રવ્યપર્યાયાપેક્ષાએ વર્તે છે. આત્મામાં નિત્યાનિત્યત્વ જેમ વર્તે છે, તેમ સર્વજ્ઞ જ્ઞાનવડે પ્રકૃષ્ટતા કરી છે. આત્મદ્રવ્ય અનંત છે. શિદ્ધ અને સંસારી એ બેઠા આત્માના છે. સંસારી જીવ પણ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયના બેઠા પંચપ્રકારે છે. મિથ્યાત્વના નાશથી જીવ સુખ્યકત્વ પામી ચોથે ગુણઠાણે આવે છે, અને ચોથા ગુણઠાણામી દેશવિરતિપણું પામી પંચમગુણઠાણે આવે છે. તથા સર્વ વિરતિપણું પામી છઠ્ઠા ગુણઠાણે આવે છે. ત્યાંથી આગળ ચઢી આઠમા ગુણઠાણામી દાપકધેણિ આરોહીને, જારમાના અન્તે ધનધાતીકર્મ અપાવી, તેરમા ગુણઠાણે જીવ દ્વાયિકભાવની નવ લખિંધ પામી, સુયોગી પરમાત્મા બને છે. ત્યાં વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, અને જોત્ર, એ અધાતીયાં

ચાર કર્મ જાડી રહે છે. સયોગી પરમાત્મા વેદનીયકર્મના ઉદયથી આહાર ગ્રહણ કરે છે. આહારસંજ્ઞાનો નાશ તો મુનિને પણ હોય છે. તેથી સયોગીકેવલીને આહારસંજ્ઞાનું દૂષણ આહાર કરતાં પ્રાપ્ત થતું નથી, તથા તેરમે ગુણકાણે દગ્ધરજ્જીવત વેદનીયાદિ ચાર કર્મ કહ્યાં છે, તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ છે. અર્થાત્ તે ચાર કર્મ છે, પણ તેથી સંસારબીજભૂત નવાં કર્મ બંધાતાં નથી. સયોગીકેવલીને નિદ્રાનું કારણ દર્શનાવરણીયકર્મ અપવાથી આહાર કરતાં નિદ્રાદોષ, તથા મોહનીયકર્મ અપવાથી પ્રમત્તદોષ લાગતો નથી. કેવલીને દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ જેમ મોહજન્ય નથી, તેમ આહારાદિ પ્રવૃત્તિ પણ મોહજન્ય નથી. નામકર્મના ઉદયથી જેમ સયોગીકેવલીને દેશનાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ વેદનીયોદયથી આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. સયોગી કેવલીને મિષ્ટાન્નાદિ આહાર કરતાં, રસ સંબંધી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, જેમ સમવસરણમાં સુગંધિયુષ્પોની સુગંધ આવવાથી, ઘ્રાણ સંબંધી મતિજ્ઞાન કહેવાતું નથી, તેમ અત્ર આહારમાં પણ મતિજ્ઞાનનો દોષ સંપ્રાપ્ત થતો નથી. રસ અને ગંધનું જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાનથી જણાય છે. ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન ક્ષયોપશમભાવે છે, ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાન થતાં, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન રહેતું નથી. ઇન્દ્રિયો રૂક્ષ શોભાર્થે છે. અઘાતી કર્મનો ક્ષય થતાં આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ થાય છે, અને એક સમયમાં લોકાંત-

સિદ્ધક્ષેત્રમાં સાદિ અનંતમાલાગે બીરાજમાન થાય છે, સર્વશુદ્ધ પર્યાયનો ઉત્પાદવ્યય, સિદ્ધાત્મામાં સમયે સમયે થયા કરે છે, અશુદ્ધતાનો અંશ માત્ર પણ રહેતો નથી. અશુદ્ધતાના યોગે જન્મમરણ થાય છે, અશુદ્ધતા ટળવાથી જન્મ જરા અને મરણનો ભય, સિદ્ધાત્માને હોતો નથી. આવી નિર્મલ શુદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ કરવી, એજ વિવેકીભવ્ય જનોનું મુખ્યમાં મુખ્ય કર્તવ્ય છે; પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મામાં સત્તાએ રહેલું છે, તેથી આત્મા, નેગમનયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થઈવાય છે, સંગ્રહનય સર્વ આત્માઓની એકસરખી સત્તા વર્ણવે છે. તે નયના અનુસારે સર્વ આત્મા સત્ છે. સર્વજીવોની ચૈતન્ય સત્તા એકસરખી હોવાથી, તેમાં ભેદભાવ વર્તતો નથી. એકાંત સંગ્રહનયથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારતાં વેદાંતમતની ઘટના થઈ છે. વ્યવહારનયથી આત્માનું સ્વરૂપ લિન્ન લિન્ન કથવામાં આવે છે, ગતિની અપેક્ષાએ, ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ પ્રાણની અપેક્ષાએ, પર્યાપ્તિની તથા અપર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ આત્માઓના અનેક પ્રકારે ભેદ પડે છે, જીવોના પાંચસે ત્રેસઠ ભેદ થાય છે, રૂપસૂત્રનય પરિણામગ્રાહી છે. શબ્દનય, ભેદજ્ઞાનથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારે છે. સમક્રિતની પ્રાપ્તિ શબ્દનય અંગીકાર કરીને, અન્યનયથી પોતાની વિલક્ષણતા દર્શાવે છે. સિદ્ધાત્મા વિનાની સર્વ દશાને સમલિરૂઢનય સ્વીકારે છે. એવંભૂતનય અષ્ટકર્મથી રહિત સિદ્ધાવસ્થા, આત્મા.

ની વર્ણવે છે. સાતનયો, સાપેક્ષપણે સાચા જાણવા, તે જો એક
 બીજાથી નિરપેક્ષપણે વર્તે તો, સુનય પણ કુનય કહેવાય છે.
 સાત નયથી આત્મસ્વરૂપ જાણી પર્યાયાર્થિક નયથી કહેવાતું
 એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, આત્માને પો-
 તાના સ્વરૂપમાં સ્થિરકરી પરભાવમાં જતો અટકાવવો, વા
 ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવદ્વારા ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ
 કરવા નિમિત્તકારણની સાપેક્ષતાએ પ્રયત્ન કરેલો સફળ
 થાય છે. પોતાનું જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમય શુદ્ધસ્વરૂપ છે, તેજ
 હું છું. અન્ય જડ વસ્તુમાં ત્રિકાલમાં પણ હું નથી. મોહ-
 માયાની વાસનાથી પરમાં અહંત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે.
 પણ હવે જ્ઞાનયોગથી અન્તર્માં પ્રકાશ થવાથી મારું ચૈતન્ય
 સ્વરૂપ મેં જાણ્યું, હું આત્મા કેવો છું તે દર્શાવે છે,

શ્લોક.

શુદ્ધાઽઽત્મદ્રવ્યમેવાહં, શુદ્ધજ્ઞાનં ગુણો મમ ॥

નાન્યોઽહં ન સમાન્યે ચે, ત્યદો મોહાસ્ત્તમુલ્લવણમ્ ॥૧॥

હું શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય છું. શુદ્ધજ્ઞાનગુણ મારો છે, ક્ષા-
 યિકભાવો ઉત્પન્ન થતું કેવલજ્ઞાન તેજ મારો મુખ્ય ગુણ છે.
 તેવિના શરીર, લેશ્યા, રાગ દ્વેષ, મન, વચન, ધન, સ્ત્રી,
 પુત્ર, રાજ્ય, ક્ષેત્ર, પૃથ્વી, વગેરે હું નથી. આવી પૂર્ણશ્રદ્ધાથી
 તથા સંવેગથી ક્ષયોપશમભાવની તત્ત્વબુદ્ધિ, છે તે મોહનો
 ક્ષય કરવા સમર્થ શસ્ત્રજેવી છે, અર્થાત્ આવું આત્મિકસુજ્ઞાન

થતાં, મોહ નાશ થઈ શકે છે. આત્મજ્ઞાનદ્વારા આત્મામાં રમીને,
 ક્ષાયિકલાવનું કેવલજ્ઞાન, દર્શન, આસ્ત્રિ ઉત્પન્ન કરી, પરમ
 દશાની પ્રાપ્તિ કરવી. તેજ સર્વ કર્તવ્યમાં મુખ્ય કર્તવ્યને ગણતાં
 વાચકવર્ય શ્રી યશોવિજયજી કહે છે કે—કોરમરોર કરમકો
 મેટે, સહજભાવ વિલાસી હો—કર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો ક્ષય કર-
 નાર એવો મારો આત્મા સહજલાવમાં વિલાસ કરનારો
 છે. આત્મગુણમાં ઉપયોગ મૂકી આત્માને સ્તવનારા ઉપા-
 ધ્યાયજી નજી ઔદયિક ભૂદ્યા હોય તેમ કહે છે કે—
 મેરો ચિદાનંદ અવિનાશી—વળી કહે છે કે—પુદ્ગલની રચના
 તે સર્વ મેલ સમાન છે, એવું આ બાહ્યજગત છે, તેમાં
 શો રાગભાવ કરવો? મેલ સદૃશ જગતમાં આત્મજ્ઞાનીને ઉદાસ-
 ભાવ વર્તે છે. તેથી જગતના પદાર્થોમાં જ્ઞાનિને રાગ અને
 દ્વેષબુદ્ધિ થતી નથી, અને તેથી જ્ઞાનિને ઉદાસીનતા નામે
 છે, અને ઉદાસીનતાદ્વારા આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરતાં કર્મ-
 પડદો ચીરી નાંખીને આત્મા સૂર્યની પેઠે પ્રકાશે છે. નામ લેખ
 પછું વા નામની માત્ર ક્રિયા કરનારા બાળજીવોના જ્ઞાનવિનાનો
 તમાસા આત્મજ્ઞાની દેખે છે, અને નામ માત્રથી સાધુ, ત્યાગી
 વા સંન્યાસી, કહેવરાવવાથી કંઈ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટતું નથી.
 જ્ઞાનસ્વરૂપ ચેતનના ગુણને ઓળખીને તેમાં રમે, તેજ
 નિશ્ચયથી સત્યસંન્યાસી કહેવાય છે. આવી નૈશ્ચયિક અધ્યા-
 ત્મદશાના રાગી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

દોરી દેવારની ક્રિતિ દોરે, મતિ વ્યવહાર પ્રકાશી હો
અગમ અગોચર નિશ્ચયનયની, દોરી અનંત અગાસી હો.

વ્યવહારની મતિ દેવારની (પ્રાસાદની) દોરી સમાન છે
અને અગમ અગોચર નિશ્ચયનયની દોરી અનંત છે. એમ સ્પષ્ટ
કહી, ઉપાધ્યાયજી આત્મતત્ત્વ રમણતાને અગ્રગણ્ય કથે છે.
સર્વ દેહધારીઓમાં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રમય આત્માઓ વાસ કરે
છે. ગુણની અપેક્ષાએ સર્વ આત્માઓ એક સરખા છે. સત્તાની
અપેક્ષાએ સંગ્રહનય, સર્વ આત્માને એક કહે છે, પણ
વ્યક્તિની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક છે. અનંતગુણમય આ-
ત્માનું ઐક્યસ્વરૂપ ભાવીને, આત્મજ્ઞાની ભેદ કલ્પનાને વિ-
સારી મૂકે છે. પોતાના સ્વરૂપમાં અભેદપણે રમવાથી મુક્તિ
છે. અભેદકલ્પના કરવાથી, જડમાં ચિત્તવૃત્તિનું પરિણમન
થવાથી અનેક પ્રકારની તૃષ્ણાનો ઉદ્ભવ થાય છે. માટે
બાહ્યભાવની ભેદકલ્પના દૂર કરી, આત્માની અનન્યભાવે
ઉપાસના કરવી. હે ભગ્યે ! ખરેખર તમે અન્તર્યામી આત્મ-
પ્રભુનો વિશ્વાસ ધરી તેનું સેવન કરો. તમે જ્યાં જાઓ છો,
ત્યાં અન્તર્યામી આત્મપ્રભુ સાથેને સાથે વર્તે છે. તમારા
દેખાતા શરીરમાં સર્વત્ર વ્યાપીને અસંખ્યપ્રદેશી આત્મ-
પ્રભુ રહ્યા છે. જ્ઞાનશક્તિનો આધાર પ્રકાશક આત્મપ્રભુ
તમારી પાસે છતાં ક્યાં બાહ્ય તેને પ્રાપ્ત કરવા ભટકે છે ?
જરા તમે જ્ઞાનદ્વારા આત્મપ્રભુનું ધ્યાન કરશો તો તમે પોતે

આત્મપ્રભુ' છો, અને આ દેખાતું શરીર તમારાથી ભિન્ન છે, એમ ભાસ્યા વિના રહેશે નહીં. શ્રી તીર્થંકર, ચક્રવર્તિ, મુનિવિગેરે જે અનંત સિદ્ધ થયા અને થશે, તે સર્વ આત્મપ્રભુની ઉપાસના કરવાથી સમજો. સૂર્ય, ઘનવાદળથી આચ્છાદિત હોય તોપણ દિવસ માત્રુમ પડે છે. તેમ આત્મા અષ્ટકર્મથી આચ્છાદિત છે, તોપણ જ્ઞાનથી તે પ્રકાશ કરે છે. હે લબ્ય ! રત્નચિંતામણિ, કામધેનુ, કામકુંભ કલ્પવૃક્ષથી જે સુખ અપાય નહીં, તે સુખનો દાતા આત્મા પ્રભુ તમારા શરીરમાં જ્ઞાનજ્યોતિથી વિદ્યમાન છતાં કયાં તું જાણપદાર્થોમાં સુખને શોધે છે ? હું ચેત્ર, વા હું અમૃત, વા હું મણિલાલ, એવા શબ્દોમાં તમે આત્માને કયાં શોધો છો ? જાણ, યુવા, અને વૃદ્ધ એવા શરીરને આત્મામાની કેમ ભૂલ કરો છો ? તમે તે સર્વથી ન્યારા અંતરાત્મા પ્રભુ છો, એમ દૃઢ વિશ્વાસ ધારણ કરો, અને સત્તાપેક્ષાએ તમે પરમાત્મા છો, માટે આત્માને સિદ્ધસમાન ભાવો, સિદ્ધસ્વરૂપ અંતરાત્માથી ન્યારું નથી એમ અસેદ્ધભાવનાથી આત્મા, પરમાત્માનો ભેદ દૂર કરો. તમારી અનંતિશક્તિ છે. તમે આત્મા છો, પણ કાળું ગોરું દેખાતું શરીર તમે નથી, એમ અંતરૂમાં ભાવ્યા કરો. સર્વ શરીર મન, વાળીમાં થતા અહંત્વઅધ્યાસને ભૂલી જાઓ. અંતરૂમાં રમણતા કરો. આવી ધ્યાનશક્તિ રિધરપણે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરતા રહો.

પછી બુદ્ધિ કે તમારી પ્રથમની પ્રવૃત્તિમાં અને હાલની પ્રવૃત્તિમાં કેટલો ફેરફાર લાગે છે; તે પ્રત્યક્ષ અનુભવશો. રંકસમાન એવા શરીરને તમે આત્મતરીકે સ્વીકારી, તેની જેટલી ચાકરી તથા સારસંભાળ રાખોછો, તેટલી આત્માને માટે રાખતા નથી, તેજ તમારું અજ્ઞાન છે. તે બાબત કહું છે કે—રાજાને તો રંક ગણીને, કરી નહીં સારવાર, રંકને રાજા માની વેઠો, ધિક્ પડ્યો અવતાર-અન્તરધન સોયુંરે, સોટો પ અન્યોયછે. નેવાનું પાણી મોમેરે-બ્હાલા ચાલ્યું જાય છે. આત્મશક્તિને જો ખીલવવી હોય, તો પ્રેમલક્ષિતથી આત્મ પ્રભુની ઉપાસના કરો. આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવનાર શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરો. પુનઃ પુનઃ સદ્ગુરુનો સમાગમ કરવો જોઈએ, શ્રીસદ્ગુરુના ઉપદેશથી, જેવું આ-આત્મસ્વરૂપ સમજાય છે, તેવું પોતાનીમેળે પુસ્તકે વાંચવાથી કદી સમજતું નથી. નાટક જોવામાં, હવાખાવામાં જોઈ જોવામાં, કમાવામાં, તમારી ચિત્તવૃત્તિ જેટલી ઉત્સુક થાય છે, તેટલી આત્મપ્રભુની લક્ષિતમાં ઉત્સુક થતી નથી, તેનું કારણ અજ્ઞાન મોહ છે શ્રી સદ્ગુરુના સમાગમમાં આવતાં, સ્વયમેવ આત્મપ્રભુ જ્ઞાનદ્વારા પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરશે, અનેક નામધારી એવો આત્મા અનેક નામથી પણ લિખ છે, જે વાણી અગોચર છે, જે ઇન્દ્રિયોથી અપ્રકાશ્ય છે, એવા આત્મપ્રભુની ઉપાસના કરવામાં, એકપલ પણ નકામી

ગાળવી યોગ્ય નથી મનમાં આત્મપ્રભુત્વ રમરણ કયો કરો.
 અનંતગુણધાર શ્રી આત્મપ્રભુની જેવા ભાવથી સેવના કરશો
 તેવાં કૃણ પામશો. સેવાકરનાર તથા કૃણ આપનાર, તથા
 કૃણ ભોગવનાર પણ સ્વયંએક આત્મા છે. અદ્વિતિ અને
 નવનિધિ પણ આત્મામાં છે, તેને પેઢાકરનાર પણ આત્મા છે,
 ને તેને ભોગવનાર પણ આત્મા છે. શ્રી છનેન્દ્રભગવાને
 અસંખ્ય યોગદ્વારાથી આત્મપ્રભુની ઉપાસના કરવાની કહી
 છે. તે સર્વથી પણ ઉપાદેય પ્રાપ્ય આત્મપ્રભુ છે. જે જે
 વિચારે તમે કરો છો, તે તે આત્મામાંથી થાય છે, માટે તમારી
 પાસેજ આત્મા છે. ગૌતમસ્વામીને અઠ્ઠાવીશ લળિધયો ઉત્પન્ન
 થઈ હતી તે સર્વ લળિધયો પણ આત્માનીજ જાણવી. શ્રી.
 વિષ્ણુક્રમારને આઠાશગામિનીશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, તે
 પણ આત્માનીજ શક્તિ જાણવી. અનંતધર્મધન તમારી
 પાસે છે, છતાં કયાં જાણ કાશી વિગેરે જઈ ધર્મ ચોધો છો !
 તમારું ધન આત્મામાં રહ્યું છે. જેમ કેઈ મનુષ્યના ઘરમાં ધણું
 ધન હાટેલું છે, અને તેના તાંબાપત્રના લેખો પણ ગૃહમાં
 મોજુદ છે, છતાં તે અજ્ઞાનથી પોતાને બિખારી સમજીને
 અન્યની આગળ બીજા માગે છે, પણ ત્યારે કેઈ લેડુ પેલા
 મનુષ્યને સંમળવી તેના ઘરમાં હાટેલું ધન કાઢી બતાવે છે
 ત્યારે તેને કેટલો આનંદ થાય છે? તથા પોતાને ધનવાન માને
 છે, તેમ આત્મારૂપ ઘરની અંદર જ્ઞાનદર્શન, ચારિત્ર,

સુખ, વીર્યરૂપ અનંત ઘણું ધન કર્મરૂપ ધૂળથી દટાયેલું છે,
 તેથી જીવ પોતાને નિર્ધન માને છે, અને પુદ્ગલ
 કે જે રૂપ, સોનું; મોતી, વિગેરે છે, તેને ધન સમજી
 પુદ્ગલ ભીક્ષા માગ્યા કરે છે, પણ જ્યારે પ્રાણીને શ્રી
 સદ્ગુરુનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે તેને, ગુરૂ આત્મિક ધન,
 જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘાડી દેખાડે છે. તેથી આત્માને અનંત આનંદ
 સંપ્રાપ્ત થાય છે, અને પછી મનમાં વિચારે છે કે અહો!!
 સત્યધન તો મારા આત્મામાં છે. બાહ્યધન તો અનંત સિ-
 દ્ધજીવોની એંઠ છે. તે તો જડવસ્તુ છે. મારું ધન તો જડ-
 વસ્તુથી ભિન્ન છે, એમ ખરેખરો જ્ઞાનથી વિશ્વાસ થતાં
 જીવની ધનાર્થે સુખાર્થે બાહ્યભાવમાં થતી પ્રવૃત્તિ સહેજે
 ટળે છે, અને આત્મા નિવૃત્તિમય બને છે, અને આત્મા, ગુણ
 ભાવનાથી આત્માને ભાવતો ભેદજ્ઞાની આત્મા અનંતસુખનો
 ભોગી બને છે. આત્મા, શાંતભાવરૂપ અમૃતરસનું આ
 સ્વાદન કરતો છતો, અંતરમાં પૂર્ણ પ્રહ્લસ્વરૂપનો અભ્યાસી
 બની, અનંત આનંદ રસનો સમયે સમયે આસ્વાદ લે છે.
 પ્રહ્લસ્વરૂપનો આનંદ ભોગવી, આત્મા સાંસારિકસુખને
 વિષ્ઠાસમાન લેખે છે, અને ઈંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્રની પદવીને
 પણ બાળચેષ્ટા સમાન ગણે છે. આત્મા, પ્રભુનું ધ્યાન કરતાં
 પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રગટે છે તે ઉપર શ્રી આનંદધનજી મહા-
 રાજ કહે છે કે—

जिन स्वरूप थइ जिन आराधे, ते सहि जिनवर होवे रे.

भृंगी इलिकाने चटकावे, ते भृंगी जग जोवे रे. ॥ पद ॥

वणी ते उपर श्री विद्वानंदयोगीश्वर पद्य छे छे छे

सुणी भृंग केरो शब्द कीट फीट भृंग थयो, लोहाको

विकार गयो पारस फरसथी; फूलके संयोग शील तेल

भयो हे फूलेल, तरु भये चंदन सुवासके फरसथी; मुक्ता-

फल स्वातिको उदक भयो सीप संग, काष्ठ हुं पापाणे ज्युं

सीलोदक फरसथी, चिदानंद आतमा परमातमा सरूप भयो,

अवसर पाय भेद ज्ञानके दरसथी.

परमात्मस्वप्नानी लावना तथा अन्तर्भां स्वप्नताने

अद्वैत तन्मयपदे ध्याववाथी पूर्णयोगीतिः स्वप्नानी प्राप्ति थाय

छे. वणी आ भद्रव्यनुं वेदज्ञानाथे विशेषतः वरुन करे छे.

दुहा.

द्रव्यादिकथी अस्मिता, अन्य नास्मिता पाय;

अन्यपणे सापेक्षथी,—समय समयनीमांय. १२७

सयोपशमतायोगथी, तुं कर निजगुण खोज;

चढ़ते भाये जागशे, चिदानन्दनी मोज. १२८

अनुभवगम्यस्वरूप ज्यां, त्यां शो? वादविवाद;

आतमने ते ओळखे, प्रगटे जेने नाद. १२९

ધ્યાન ધ્યાનમાં ભેદતા, ક્ષયોપશમનાં ભેદ;

સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રભાવથી, રહે ન કિંચિત્ત્વેદ. ૧૩૦

હવે દ્રવ્યમાં અસ્તિતાનું નાસ્તિતાનું સ્વરૂપ વર્ણન કરતાં પ્રથમ પ્રસંગોપાત્ત દ્રવ્યનું સામાન્યતઃ સ્વરૂપ વર્ણવે છે. ૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય, ૫ જીવ અને ૬ કાલ એ છ દ્રવ્યમાં કાલદ્રવ્ય તે ઉપચારથી દ્રવ્ય છે, વસ્તુગત્યા દ્રવ્ય નથી. એ છ દ્રવ્ય શાશ્વત છે, એ છ દ્રવ્યમાં પાંચ અજીવદ્રવ્ય છે, અને જીવ તેજ જીવદ્રવ્ય છે.

ધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ છે. ૧ અરૂપી, બીજો અચેતન, ત્રીજો અક્રિય; ચોથો ગતિસહાયગુણ. અધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ છે. અરૂપી, અચેતન, અક્રિય અને સ્થિતિ સાહાયગુણ. આકાશાસ્તિકાયના ચાર ગુણ છે. અરૂપી, અચેતન, અક્રિય, અને અવગાહનાગુણ. કાલદ્રવ્યના ઉપચારે ચારગુણ છે. અરૂપી, અચેતન, અક્રિય, નવા પુરાણાવર્તના લક્ષણ. પુદ્ગલાસ્તિકાયના રૂપી, અચેતન, સક્રિય, અને ચોથો મિલનવિખરણપૂરણગલનગુણ છે. જીવદ્રવ્યના અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતચરિત્ર, અનંતવીર્યગુણ છે. એ છ દ્રવ્યના ગુણ અનાદિ અનંતમા લાંગે છે. હવે છ દ્રવ્યના પર્યાય કહે છે. ધર્માસ્તિકાયના ચાર પર્યાય છે, એક અધ, બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ, અને ચોથો અશુદ્ધલુ

બીજા અધર્માસ્તિકાયના ચાર પયોય છે. એક રક્ષઃ
બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ, અને ચોથો અગુરૂલઘુ. પુદ્ગલ
દ્રવ્યના ચાર પયોય છે. એક વર્ણ, બીજો ગંધ, ત્રીજો
રસ, અને ચોથો સ્પર્શ અગુરૂલઘુસહિત. તથા આકાશાસ્તિકા
કાયના ચાર પયોય છે. એક રક્ષઃ, બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ,
અને ચોથો અગુરૂલઘુ, તથા કાલદ્રવ્યના ઉપચારે ચાર પયોય
છે. એક અતીતકાલ, બીજો અનાગતકાલ, ત્રીજો વર્તમાન
કાલ, ચોથો અગુરૂલઘુ. તેમજ ઇવદ્રવ્યના ચાર પયોય છે.
એક અવ્યાબાધ, બીજો અનવગાહ; ત્રીજો અમૂર્તિક, ચોથો
અગુરૂલઘુ. એ છ દ્રવ્યના પયોયો પણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ
અનાદિ અનંતમે સાંગે જાણવા.

એ છ દ્રવ્યના ગુણપયોયનું સાધર્મ્યપણું કહે છે.
અગુરૂલઘુપયોય પદ્મદ્રવ્યોમાં સરખો છે. અરૂપીગુણ પુદ્ગલદ્ર-
વ્યને ટાળીને પંચદ્રવ્યમાં વર્તે છે. અચેતનગુણ પંચદ્રવ્યમાં
વર્તે છે. સક્રિયગુણ પુદ્ગલ અને વ્યયવહારથી ઇવદ્રવ્યમાં વર્તે
છે. નિશ્ચયથી ચલનરૂપ સક્રિયગુણ ઇવદ્રવ્યમાં વર્તે તો નથી.
ચલનસાહાય્યગુણ એક ધર્માસ્તિકાયમાં છે. સ્થિરસાહાય્યગુણ
એક અધર્માસ્તિકાયમાં વર્તે છે. અવગાહનાગુણ એક આકાશ
દ્રવ્યમાં વર્તે છે, બાકીના પંચદ્રવ્યમાં નથી. વર્તનાગુણ તે એક
કાળ દ્રવ્યમાં છે, તથા મિલનવિખરણગુણ તે એક પુદ્ગલ-
દ્રવ્યમાં છે, અન્યદ્રવ્યમાં નથી. તથા જ્ઞાનચેતનાગુણ એક

જીવદ્રવ્યમાં છે, એ છ દ્રવ્યના મૂલ ગુણ જે દ્રવ્યના છે, તેમાંજ રહે છે. ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ દ્રવ્યના ત્રણ ગુણ, તથા ચાર પર્યાય સરખા છે. ત્રણ ગુણથી કાલ-દ્રવ્ય પણ સાધર્મ્યતાને લગે છે. ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે. અધર્માસ્તિકાય અસંખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે. આકાશાસ્તિકાય અનંતપ્રદેશી અને લોકા-લોક વ્યાપી છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય અનંત છે, અને તે પરમાણુ રૂપદ્રવ્યમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રહે છે. પુદ્ગલદ્રવ્ય લોકવ્યાપી છે. કાલદ્રવ્ય ઉપચારથી અઢીઢીપ વ્યાપી છે. આદ્યકાળનો વ્યવહાર સૂર્યચંદ્રની ગતિઉપર આધાર રાખે છે. જીવદ્રવ્ય અનંત છે. પ્રત્યેક જીવના અસંખ્યાતપ્રદેશ છે, અને તે જીવદ્રવ્યો લોકમાં વ્યાપીને રહે છે. દેહધારી જીવોના પ્રદેશો જેટલું શરીરમાન હોય, તેટલામાં વ્યાપીને રહે છે. છએ દ્રવ્યમાં જીવના ગુણનો ઘાતક એક પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. છ દ્રવ્ય નિશ્ચયનયથી પોતપોતાના સ્વરૂપમાં પરિણમે છે. દરેક દ્રવ્યનો પરિણમનધર્મ સિન્ન સિન્ન વર્તે છે, જે દરેક દ્રવ્યનો પરિણમનધર્મ એક સરખો હોય, તો પ્રત્યેકદ્રવ્યની પરિણમતા એક સરખી થઈ જાય, અને તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય સિન્ન સિન્ન કહેવાય નહીં. વ્યવહારથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યપરિણામી છે. રાગદ્વેષ સહિત જીવને પુદ્ગલની સાથે પરિણમવાનો સ્વભાવ છે. બે દ્રવ્યમાં પરિ

ભુમવાની શક્તિ રહી છે, પણ તેમાં પરિભ્રમનક્રિયાનો પ્રવર્તક અશુદ્ધપરિભ્રુતિથી આત્મા ભાસે છે. આત્મા અશુદ્ધપરિભ્રુતિથી પુદ્ગલદ્રવ્યને આકર્ષે છે, તેથી પરિભ્રમનનો મુખ્ય પ્રવર્તક આત્મા બને છે. જો પરિભ્રમનનું મુખ્ય પ્રવર્તક પુદ્ગલદ્રવ્ય હોય, તો જીવદ્રવ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યથી છુટી થઈ શકે નહીં. બેમાં પરિભ્રમનસ્વભાવ રહ્યો છે, તેથી તે પરિભ્રુમે છે. પરિભ્રમનના બે ભેદ છે. ૧ એક શુદ્ધપરિભ્રમન અને બીજું અશુદ્ધપરિભ્રમન. તેમાં ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, એ ચારનું પરિભ્રમન પોતાના સ્વરૂપમાં છે, તેથી તે શુદ્ધપરિભ્રમન છે, જીવ અને પુદ્ગલદ્રવ્યનું બેના સંયોગથી વિભાવપરિભ્રમન થયું છે, તેથી તે અશુદ્ધપરિભ્રમન કહેવાય છે. અનાદિકાળથી જીવ અને પુદ્ગલનું અશુદ્ધપરિભ્રમન વર્તે છે. સંસારીજીવ સમયે સમયે સાત આઠ કર્મવર્ગણા ગ્રહણ કરી અશુદ્ધતાની વૃદ્ધિ કરે છે. કેટલીક કર્મવર્ગણાઓ ખરે છે અને કેટલીક નવી આવે છે. હવે પ્રસંગોપાત્ત કર્મવર્ગણાનું ક્રિયિતસ્વરૂપ કહે છે. બે પરમાણુ ભેગા થાય, ત્યારે દ્વ્યણુક, તથા ત્રણ પરમાણુ મળે ત્યારે ત્ર્યણુકસ્કંધ કહેવાય છે. એમ અસંખ્યતાપરમાણુ મળે, ત્યારે અસંખ્યાતાણુક કહેવાય છે. તથા અનંતપરમાણુઓ ભેગા થાય, ત્યારે અનંતાણુકસ્કંધ કહેવાય છે. એ સ્કંધ જીવે ગ્રહણ કરતો નથી. ત્યારે અભવ્યથી અનંતગુણ અધિક

પરમાણુ ભેગા થાય, ત્યારે ઔદારિકશરીરને લેવાયોગ્ય વર્ગણ થાય છે. એમ ઔદારિકથી અનંતગુણ પરમાણુ મળે, ત્યારે વૈક્રિયવર્ગણ થાય છે, વૈક્રિયથી અનંતગુણાધિક પરમાણુ ફલ ભેગા થાય, ત્યારે આહારકવર્ગણ થાય છે. એમ ઉત્તરોત્તર વર્ગણમાં, એકેકથી અધિક અનંતપરમાણુઓ મળે, ત્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ગણોમાં થાય છે, પહેલીથી બીજી, અને બીજીથી ત્રીજી, અને ત્રીજીથી ચોથી તૈજસ, અને તૈજસથી ભાષા, અને ભાષાથી શ્વાસોશ્વાસ અને શ્વાસોશ્વાસથી મનોવર્ગણ, અને મનોવર્ગણથી આઠમી કાર્મણુવર્ગણમાં અનંતગુણાધિક પરમાણુદલિક છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, એ ચાર વર્ગણ બાદર છે, તેમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, અને આઠ સ્પર્શ, એમ વીસ ગુણ રહ્યા છે. તથા ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ, મન અને કાર્મણુ એ ચાર વર્ગણ સૂક્ષ્મ છે. એ ચાર સૂક્ષ્મવર્ગણમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, અને ચાર સ્પર્શ, એમ શોળ ગુણ રહ્યા છે, અને એક પરમાણુમાં એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ, બે સ્પર્શ એમ પાંચ ગુણ રહ્યા છે. એમ આઠ વર્ગણનાં દલિક પણ આત્માસંખ્યપ્રદેશોની સાથે, ક્ષીરનીરવત્ પરિણમ્યાં છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપી છે, અને તે આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન (વિઘાત) કરે છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના બે ભેદ છે. એક ચાર-સ્પર્શીપુદ્ગલદ્રવ્ય, અને બીજું આઠ સ્પર્શીપુદ્ગલદ્રવ્ય.

છે. તેમાં આસ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય કેટલા છે, તે ખતાવે છે. આંક કર્મનાં પુદ્ગલસ્કંધપર્યાય, અઢાર પાપસ્થાનકના, કાર્મ-
લુશરીરના, મનોવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલ, તથા વચનવર્ગજ્ઞાનાં
પુદ્ગલ, સર્વ પ્રયોગસા ચઉદ્ધરસીરૂપી પુદ્ગલ જાણવાં. આત્મ-
વીર્યપ્રયોગદ્વારા જે પુદ્ગલો ગ્રહવામાં આવે છે, તે પ્રયોગસા
કહેવાય છે. આંક દ્વરસીરૂપી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, તેમાંનાં કેટલાંક
ચક્ષુગોચર થાય છે, અને કેટલાંક થતાં નથી. વાયુકાયનાં
પુદ્ગલ તથા આકારકશરીરનાં ધુંધલાં પુદ્ગલ, અને છ
પ્રકારની દ્રવ્યલેક્ષ્યાનાં, ઇત્યાદિ આંકસ્પર્શી પુદ્ગલ છે,
તેમાંના જે પુદ્ગલના સ્કંધમાં ઠક્કશ અને ભારી
સ્પર્શના પુદ્ગલ ધણા હોય, તથા સુકુમાલ મૃદુ, અને
હેલકા પુદ્ગલ ધણા હોય, તે ચક્ષુથી દેખાય નહીં. ઉપરાંત
ઔદારિક, વૈકિયાદિકનાં જે પુદ્ગલો દેખવામાં આવે
છે, આંકસ્પર્શીરૂપપુદ્ગલ દસ્ય પણ છે, અને અદસ્ય પણ છે.
પુદ્ગલદ્રવ્યના છૂટા પરમાણુઓ પણ અનંત છે, અને
તેના સ્કંધો પણ જીવોની સાથે મળેલા અનંત છે. પુદ્ગલ
દ્રવ્યરૂપી છે, તોપણ અરૂપી એવા આત્મશુદ્ધોનો તેની
સાથે પરિણુમીને વિધાત કરે છે. પુદ્ગલ અને જીવનું પરિ-
મન પ્રવાહની અપેક્ષાએ અભાવજીવને અનાદિ અનંતમા
ભાંગે, ચઉદ્ધરજલોક દ્વેષપ્રમાણમાં રાગદ્વેષભાવથી છે,
તથા પ્રવાહની અપેક્ષાએ ભક્ષ્યજીવોને આદ્યથી બેનું પરિ-

જુમન અનાદિસાંત લાંગે છે. ઔદારિક વૈક્રિયાદિ શરીરની સાથે જીવોનું પરિજુમન સાદિ સાંત લાંગે છે. જીવોની સાથે પુદ્ગલનું પરિજુમન સાદિ અનંતમા લાંગે થતું નથી. જીવોની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલસ્કંધોનું પરિજુમન વિભાવથી છે, માટે પુદ્ગલથી છૂટો થઈ આત્મા મુક્તિ પામે છે. વિનતીય જો દ્રવ્યનું પરિજુમન વિભાવથીજ હોય છે. પોતાના ગુણપર્યાયમાં પ્રત્યેક દ્રવ્ય સ્વભાવથી પરિજુમે છે તેથી ગુણપર્યાયપરહિત કોઈ દ્રવ્ય હોતું નથી, યદ્યપિ જીવ અને પુદ્ગલ જો દ્રવ્ય પરિજુમે છે, તે જો લેગાં પોતાના મૂળ સ્વભાવથી પરિજુમતાં નથી. જો લેગાં પરિજુમે છે ત્યારે વિભાવરૂપ વ્યહારનય કહેવાય છે. જો લેગાં મળે છે, તોપણ પોતાનું મૂળસ્વરૂપ ત્યાગતાં નથી, તેથી તે નિશ્ચયની અપેક્ષાએ પોતપોતાનામાં પરિજુમી હોઈ, અન્યમાં મૂળસ્વરૂપે અપરિજુમી કહેવાય છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાલ, અને આકાશ જો ચાર, અપરિજુમી છે. તે સંબંધી.

ગાથા.

પરિણામી જીવ મુક્તા, સપણા પગચિત્ત કિરિઆય; ॥

નિષ્ઠં કારણ કત્તા, સવ્વગય ઇયર અપ્પવેસે. ॥ ૧ ॥

પરિણામનું સ્વરૂપ છ દ્રવ્યમાં કહ્યા બાદ જીવપણું કહે છે, છ દ્રવ્યમાં એક જીવદ્રવ્ય તે જીવ છે. અન્ય પંચદ્રવ્ય અજીવ.

છે. છ દ્રવ્યમાં એક પુણ્યદ્રવ્ય 'મૂર્તિમાન્રૂપી' છે. બાકીનાં પંચદ્રવ્ય અમૂર્તિમત્ અરૂપી છે. છ દ્રવ્યમાં પંચ દ્રવ્ય સપ્રદેશી છે, અને ઠાલ અપ્રદેશી છે. કેટલાક આત્માના અસંખ્યપ્રદેશ સ્વીકારતા નથી, તેમના મતમાં આત્મા; અનેક શરીર ધારણ કરી, એકકાળમાં ભોગ ભોગવી શકે નહીં, તે હૂપણ આવે છે. અસંખ્યપ્રદેશ આત્માના માનવાથી, વૈકલ્યશરીર ધારણ કરતાં, વા આહારશરીર ધારણ કરતાં, દરેક શરીરમાં અસંખ્યપ્રદેશો ભળે છે, અને પરસ્પર શરીરની સાથે આત્મ પ્રદેશોનો સંબંધ વર્તે છે, અને તેમજ અંતરાલમાં પણ આત્મપ્રદેશોની તત્તિ વર્તે છે. તેમજ કર્મયોગે આત્મપ્રદેશો સંકેાય વિકાસ કર્મવાળા વર્તે છે, તથા કર્મયોગે આત્મપ્રદેશોમાં ગમનાગમનવાળી શક્તિ વર્તે છે, તેથી આત્મા અનેક શરીર ધારણ કરે છે, તો પણ સર્વશરીરોમાં વર્તનાર અસંખ્યપ્રદેશોનો એક સમયમાં ભેગો એક ઉપયોગ થવાથી અનેક શરીર સાથે આત્મા સંબંધ ધરાવી ભોગ ભોગવી શકે છે. ઇન્દ્ર તથા ચક્રવર્તિની પેઠે આત્મા અસંખ્યપ્રદેશી છે, અને તે મધ્યમપરિણામી છે.

વેદાંતી—હે જૈન સિદ્ધાંતી ! તમે આત્માને સર્વવ્યાપક માનતા નથી, અને અસંખ્યપ્રદેશોથી શરીરવ્યાપક માનો છો, તો ઠાઠના આત્માએ પુણ્યકૃત્ય કર્યું; અને તે પુણ્યના યોગે દ્વીપાંતરમાં મોટી થયાં. તો તે મોટીની પ્રાપ્તિ

તમેએ માનેલા દેહવ્યાપી આત્માને થઈ શકશે નહીં, કારણ કે મોતીપ્રાપ્તિકારણ પુણ્ય તો શરીર સાથે છે, અને આત્મા પણ શરીરમાં છે, તો તે ક્ષીપાંતરમાં ગયા વિના મોતિની પ્રાપ્તિ કરી શકે નહીં. અમારા મતમાં તો સર્વત્ર આત્મા વ્યાપક હોવાથી, ક્ષીપાંતરમાં થનાર મોતિની સાથે પણ આત્મા તથા અદૃષ્ટનો સંબંધ છે, તેથી તે મોતિનો સંબંધ શરીરની સાથે અદૃષ્ટ કરાવશે, પણ જૈન સિદ્ધાંતિના મતમાં સર્વવ્યાપક આત્માના અભાવે, મોતિનો સંબંધ શરીરની સાથે થઈ શકે નહીં. કારણ કે ક્ષીપાંતરથી મોતિ લાવનાર કોણ ?

જૈન સિદ્ધાંતી—હે ભવ્ય !! જરા સ્વસ્થ ચિત્તથી સાંભળો. સ્વાદ્વાદદર્શનમાં શરીરવ્યાપક આત્મા માનવાથી, તમેએ કહેલું પૂર્વોક્ત દ્વપણ આવતું નથી. જોકે આત્મા શરીરવ્યાપી છે, અને અદ્રષ્ટ પણ શરીર વ્યાપી આત્માને આશ્રયે રહે છે, તો પણ અદ્રષ્ટમાં એવી શક્તિ છે કે, ક્ષીપાંતરમાં ઉત્પન્ન થયેલાં મોતિ અદ્રષ્ટ શક્તિથી શરીરાસન્ન અનેક કારણદ્વારા ખેંચાઈ આવે છે, અને તેનો ભોગ આત્મા અદ્રષ્ટયોગે કરે છે, અદ્રષ્ટ અત્રે છે, અને મોતિ ક્ષીપાંતરમાં છે. તોપણ અદ્રષ્ટરૂપ કારણ મોતિથી દૂર રહીને, પણ મોતિની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. પાસે રહીનેજ કારણ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે, એવો કંઈ નિયમ હોતો નથી.

લોહચુંબકથી સોય ઘણી દૂર હોય છે, તોપણ લોહચુંબક
 ચોતાની શક્તિથી સોયને ખેંચી પાસે આણે છે.
 વળી સ્યાદાદી, 'સર્વવ્યાપક આત્મા માનનારાને કહે છે કે
 ભાવિવસ્તુ કે જે હાલ ઉત્પન્ન થઈ નથી પણ થશે,
 તેને પણ યુક્ત અને ચુંબન નામના બે યોગિયો બાંધે છે.
 તો કહેવાનું કે—યુક્ત અને ચુંબનયોગીનું જ્ઞાન તો હાલ
 છે, પણ વસ્તુ તો હાલ થઈ નથી, તેથી જ્ઞાન અને વસ્તુનો
 સંબંધ શી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં તમે કહેશો કે,
 જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે તે સંબંધવિના પણ
 ભાવિવસ્તુને વિષયીભૂત કરે છે. તો અમે પણ કહીએ
 છીએ કે અત્ર બેઠાં આ શરીરધારી આત્મામાં રહેલું
 અદ્રષ્ટ છે. તેમાં એવી શક્તિ છે કે તે દીપાંતરમાં ઉત્પન્ન
 થનાર મોતિને ખેંચી લાવશે. વળી અમે પુછીએ છીએ
 કે વર્તમાન જીવના અદ્રષ્ટથી, ભવિષ્ય વસ્તુ, સુખ દેવાવાળા
 વા. દુઃખ દેવાવાળા પરિણામને પામે છે. તો કહેવાનું કે,
 ભાવિવસ્તુ તો હજી પેદા થઈ નથી, તો ભાવિવસ્તુની
 સાથે અદ્રષ્ટનો સંબંધ શી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં કહે-
 શો કે—અદ્રષ્ટમાં એવી શક્તિ છે કે તેનો અવિદ્યમાન ઉ-
 ત્પન્ન થવા વાળી વસ્તુની સાથે સંબંધ થાય છે. તો તેમ
 અમે પણ કહીએ છીએ કે, દીપાંતરવતિ મોતિ વગેરે સુખ
 દુઃખ દેવાવાળી વસ્તુને દૂર છતાં, પણ અદ્રષ્ટ ઝીંકપી શકે

છે, તેમાં કોઈ જાતનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, માટે મધ્યમ
 પરિણામી આત્મા, માનતાં કોઈજાતનો દોષ આવતો નથી.
 આનુકુળ પ્રતિકુળ અનેક વસ્તુઓનો સંબંધ શુભાશુભ
 અદ્રષ્ટ કરે છે. વળી કહ્યું કે—આત્મા સર્વવ્યાપક આકાશની
 જે છે, એ વચન એકાંતે અનુભવમાં આવતું નથી.
 દેહમાંજ સુખ:-દુઃખના જ્ઞાતા તરીકે આત્માનો અનુભવ
 થાય છે, પણ દેહવિના દ્વીપાંતરમાં પોતાનો આત્મા છે.
 એવો અનુભવ થતો નથી. જ્ઞાનગુણ જ્યાં હોય છે, ત્યાં
 શુભી આત્મા હોય છે. જ્ઞાનગુણ શરીરના સંબંધે આત્મામાં
 હોય છે, માટે જ્ઞાનગુણનો આધાર આત્મા પણ શરીરમાંજ
 રહે છે. જો શરીરવિના આત્મા અન્યત્ર રહેતો હોય તો
 દ્વીપાંતરનું પણ હાલ જ્ઞાન થવું જોઈએ. જો કહેશે કે
 બાહ્યજ્ઞાન તો ઇન્દ્રિયોદ્ધાર તથા મનોદ્ધાર થાય છે, અને
 દ્વીપાંતરમાં ઇન્દ્રિય તથા મનના અભાવે બાહ્યજ્ઞાન થતું નથી.
 ત્યારે અમો એમ કહીએ છીએ કે બાહ્ય જ્ઞાન ભલે ના થાય,
 પણ દ્વીપાંતરમાં આત્માના સદ્ભાવથી અંતરજ્ઞાન થવું જો
 ઇએ, પણ તે અનુભવમાં આવતું નથી. તમે કહેશે કે,
 દ્વીપાંતરના આત્માને અંતરજ્ઞાન છે, પણ આ શરીરમાં રહેલા
 આત્માને ઇન્દ્રિયકર્માવરણ છે, તેથી અંતરજ્ઞાનનો અનુ-
 ભવ થતો નથી. આવું તમારું કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ
 કે દ્વીપાંતરના આત્માને કર્માવરણ નથી, અને આ શરી-

રમાં રહેલા આત્માને કર્મોવરણ છે, ત્યારે તો એમ કહ્યું કે સર્વવ્યાપક આત્માપણે એકદેશથી બંધાય છે, અને એકદેશથી મુક્ત રહે છે. આમ હોવાથી કદી આત્મા નિર્મલ થશે નહીં. વળી એવો ન્યાય છે કે, સર્વવ્યાપક આત્મા એક દેશથી કર્મોવરે બંધાય નહીં. વળી કહ્યેશે કે આત્મા સર્વવ્યાપક હોવાથી, સર્વથી બંધાય છે, આ પણ જ્ઞાન-શૂન્ય વચન છે. જો સર્વથી આત્મા બંધાય, તો સર્વત્ર વ્યાપક એવું મોટું શરીર પણ આત્માએ ધારણ કરવું જોઈએ. પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે કે, સર્વ વ્યાપક કોઈનું શરીર દેખાતું નથી. જે શરીર દેખાય છે, તે મધ્યમ પરિણામવાળાનું હોય છે, તેથી આત્મા પણ મધ્યમ પરિણામવાળો છે. એમ સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. વળી હે લભ્ય ! સર્વત્રવ્યાપક એવો આત્મા માનીએ તો તે આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરે, નિષ્ક્રિય અને એ કાંત નિત્ય આત્મા આકાશની પેઠે કર્મથી બંધાય નહીં. અને કર્મથી બંધાયા વિના શરીર, ઇન્દ્રિય, મન પણ ઉત્પન્ન થાય નહિં, અને શરીર ઇન્દ્રિય મન તો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે, તેથી સર્વવ્યાપક આત્મા સિદ્ધ કરતો નથી. વળી તમે એમ કહ્યેશે કે જ્ઞાન ગુણ તો આત્માનો નથી, મનનો ધર્મ છે તેથી દ્વીપાંતરવર્તિ આત્માનો પ્રતિભાસ થતો નથી, એમ કહેવું તે પણ અનુભવ વિ-

૩૬ છે. જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ, મસ્મસાત્કુરતેઽર્જુન તમા વિજ્ઞાનાનન્દં મમ આ વચનો તમો માનો છે. તેમાં પ્રથમ એટલે આત્માનો જ્ઞાનશુભ્ર કહ્યો છે, તેનો પોતેજ અપ-લાપ કરવો તે ઘટતોવિઘાત સદૃશ છે. આત્માનો જ્ઞાનશુભ્ર યદિ નહિ સ્વીકારવામાં આવે, તો ઘટપટ જેવો જડ આત્મા થયો અને એવો જડ આત્મા જ્ઞાનંદસુખને જ્ઞાનાભાવથી દંડની પેઠે જાણી શકે નહીં. વળી યદિ તમે કહોશો કે આત્માને કર્મ લાગતાંજ નથી. કર્મ વા માયા અસત્ છે, ત્યારે અમો પુછીએ છીએ કે તમે જાતો છો તે મુખ વા તમારું શરીર શાથી બન્યું ? ને કહોશો કે કર્મથી બન્યું, તો પુ-છવાનું કે કર્મનો કર્તા કોણ ? ને કહોશો કે આત્મા, તો સિદ્ધાંતવાદમાં તમોએ પ્રવેશ કર્યો, ને કહોશો કે કર્મથી શરીર નથી બન્યું ત્યારે શાથી બન્યું ? ને કહોશો કે બ્રાંતિથી શરીર બન્યું, તો તે બ્રાંતિ આત્માથી લિન્ન છે કે અલિન્ન ? ને કહોશો કે લિન્ન છે, તો આત્માથી લિન્ન એવો બ્રાંતિ પદાર્થ કરવાથી દ્વૈતતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી અદ્વૈતતત્ત્વનું મૂળ ઉખડી ગયું, તમે કહોશો કે આત્માથી બ્રાંતિ અલિન્ન છે, તો સિદ્ધ થયું કે આત્મા બ્રાંતિથી લિન્ન થવાનો નહીં માટે પૂર્વોક્ત વજ્રહ્મણ પિંજરમાંથી મુક્ત થવા અર્થે કર્મથી આત્મા બંધાય છે. એમ સ્વીકારવું જોઈએ. વળી તમો એમ કહોશો કે સ્વપ્ન સમાન કર્મ વા માયા છે, જેમ સ્વપ્ન જૂઠું છે,

તેમ કર્મ પણ અસત્ છે, તેથી અસત્થી આત્મા બંધાય નહીં, અમો વિકલ્પપક્ષથી પૂછીએ છીએ કે સ્વપ્ન, જ્ઞાનમાં ભાસે છે કે-અજ્ઞાનમાં ? તથા સ્વપ્નનો ભાસ સત્ છે કે અસત્ છે ? પ્રથમ વિકલ્પઅંગીકરી કહ્યો કે સ્વપ્નનો જ્ઞાનમાં ભાસ થાય છે, તો તમારા સિદ્ધાંતનો પરિહાર થાય છે. જો કહ્યો કે સ્વપ્નનો જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થાય છે, અને તે સત્ છે, તો ખસ સિદ્ધાંતવાદને અંગીકાર કર્યો. જો કહ્યો કે સ્વપ્ન અસત્ છે, અને તેનો જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થાય છે, તો અમારે કહેવાનું કે એકાંત અસત્ત્વસ્તુ હોતી નથી, અને તેથી તેનો એકાંત અસત્ આકાશકુલની પેઠે જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થતો નથી. સ્વપ્નમાં પણ અલ્પજ્ઞાન હોય છે, અને તેમાં ભાસનારી વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપે સત્ હોય છે, તોજ પ્રતિભાસ થાય છે. જગત્માં એકાંત અછતા પદાર્થો સ્વપ્નમાં પ્રતિભાસતા નથી, સ્વપ્ન જ્ઞાન પણ આત્મામાં ઉદ્ભવે છે, અને જાગૃદ્અવસ્થાનું જ્ઞાન પણ આત્મામાં હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થા અને જાગૃદવસ્થામાં આત્મા ધ્રુવપદ્ધતિ હોય છે, તેથી જાગૃદવસ્થાના અનુભવેલા દેખેલા પદાર્થોનો પ્રતિભાસ, અલ્પજ્ઞાનભૂત સ્વપ્નાવસ્થામાં આત્માને મનોદ્વારા થાય છે, તેથી સ્વપ્ન પૂરું થતાં, જાગૃત્અવસ્થામાં આત્મા કહે છે કે, મેં આજ સ્વપ્નમાં હોયી દેખ્યો, તેમજ આત્માને જ્ઞાન થાય છે કે, દિવસમાં દીઠેલી અમુક શ્રીનું મને સ્વપ્નમાં દર્શન થયું. જો એ અવસ્થામાં આત્માની હયાતી ન

હોત તો, પરસ્પર ભિન્ન અવસ્થાનો અનુભવ આત્માને થાત નહીં, અને થાય તો છે, માટે આત્મા બંને અવસ્થામાં વર્તે છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ અલ્પજ્ઞાન હોય છે, સ્વપ્નમાં દેખેલા પદાર્થો દ્રઢત મનમાં પ્રતિબિંબિત હોય છે, અને તે સત્ પણે વર્તનાર પદાર્થોનો પરિણામ આત્મામાં થયો હોય છે. જેમ દર્પણમાં મુખનું પ્રતિબિંબ ભાસ્યું. દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત મુખ તે વિશ્રસાપુદ્ગલ પરિણામ છે, અને તે અસલના મુખની અપેક્ષાએ અસત્ છે, પણ વિશ્રસા પુદ્ગલ પરિણામની અપેક્ષાએ સત્ છે, તેમ અત્ર પણ મનોરૂપ દર્પણમાં ભાસનાર પદાર્થોનો પરિણામ હોવાથી, અસલ પદાર્થોથી ભાસમાન પરિણામાકૃતિયો ન્યારી છે તેથી તે ભાસક પદાર્થોની પેઠે જગતના વ્યવહારમાં અસમર્થ હોવાથી અસત્ છે, પણ ભાસમાન પરિણામની અપેક્ષાએ સત્ છે. સમજવાનું કે એકાંત અસત્ વસ્તુ સ્વપ્નમાં પ્રતિભાસતી નથી. માટે સ્વપ્ન સમાન કર્મ માનશો, તો પણ દ્વિતત્વની સિદ્ધિ થશે. સ્વપ્ન પણ હર્ષ વિષાદનું કારણ થાય છે. તો કર્મ આત્માની સાથે લાગેલું હોવાથી મુખ દુઃખ આપવામાં વિશેષતઃ સમર્થ થાય છે. સ્વપ્ન સમાન કર્મ કહેવાથી કર્મની નાસ્તિતા સિદ્ધ થતી નથી. કર્મને સ્વપ્નની ઉપમા આપવાનું કારણ તો એ છે કે સ્વપ્નમાં ભાસેલા પદાર્થો જેમ પોતાના એટલે

આત્માના નથી; આત્માથી ન્યારા હોય છે; તેમ કર્મ પણ આત્માને લાગેલું છે, પણ આત્માનું નથી. તથા તે જડ હોવાથી, તથા કર્મ આત્માથી ભિન્ન બલિત્તિ ધર્મવાળું હોવાથી ન્યાઈ છે, એમ જ્ઞાન કરાવી કર્મનો નાશ કરવામાટે એ વાક્યની પ્રેરણા છે. સ્વપ્ન પોતાની અપેક્ષાએ સત્ છે, અને આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ છે, તેમ કર્મ પણ જડ પદાર્થની અપેક્ષાએ સત્ છે, પણ ચૈતન્યધર્મની અપેક્ષાએ અસત્ છે. કર્મની અસ્તિતા સિદ્ધ કરવાથી આત્મા કર્મથી બંધાય છે. વેદાંતશ્રદ્ધામાં લખેલું છે કે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સર્વ કર્મ જાળીને ભસ્મીભૂત કરે છે. સર્વ કર્મને આત્માની સાથે બંધાય નહીં, તો ભસ્મીભૂત થવું કેવું બને ! વળી કહ્યું છે કે :—

કૃતકર્મણ્યો નાસ્તિ, કલ્પકોટિશ્તૈરપિ ॥

અવશ્યમેવ મોક્તવ્યં, કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ॥

તથા ભગવદ્ગીતામાં પણ પ્રારબ્ધકર્મ અને સંચિતકર્મ એમ બે પ્રકારનાં કર્મની ઘણી ચર્ચા છે. જો આત્માથી ભિન્ન કર્મ રહે તો કર્મનો ભોગ આત્માને થઈ શકે નહીં, અને આત્માની સાથે કથંચિત્ અભિન્નપણે કર્મ લાગે, તો સુખ દુઃખનો ભોગ, આત્મા કરી શકે છે. આત્માની સાથે કર્મનો બંધ સિદ્ધ થયો, તેમજ આત્મા મધ્યમ પરિણામિ માનવાથી, કર્મબંધની ઉપપત્તિ યથાર્થ સિદ્ધ કરી શકે છે.

હવે આત્મા સપ્રદેશી છે તે કહ્યા બાદ એક, અનેક કહે છે. છ દ્રવ્યમાં એક ધર્માસ્તિકાય બીજું અધર્માસ્તિકાય, ત્રીજું આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણ એકેક દ્રવ્ય છે. તથા જીવ, પુદ્ગલ અને કાલ એ ત્રણ દ્રવ્ય અનેક છે. છ દ્રવ્યમાં આકાશદ્રવ્ય ક્ષેત્ર છે, અને બીજાં પાંચ દ્રવ્ય ક્ષેત્રી છે. વ્યવહારથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે, અને નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્ય પોત પોતાના કાર્યમાં સદા પ્રવર્તે છે; માટે સક્રિય છે. જીવદ્રવ્ય, સંસારાવસ્થામાં સક્રિય છે અને સિદ્ધ થતાં સંસારી ક્રિયા કરતા નથી. માટે અક્રિય, બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય, વ્યવહારથી અક્રિય છે, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ છ દ્રવ્ય નિત્ય ધ્રુવ છે. અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થવાથી અનિત્ય છે, વ્યવહારનયથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય અનિત્ય છે, અને બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય નિત્ય છે.

છ દ્રવ્યમાં એક જીવદ્રવ્ય અકારણ છે, અને પાંચ દ્રવ્ય કારણ છે, કારણ કે પાંચ દ્રવ્ય પણ જીવના લોગમાં આવે છે; જેમકે ધર્માસ્તિકાય, જીવને ચાલવામાં સાહાય્ય કરે છે, અધર્માસ્તિકાય, સ્થિર રહેવામાં સાહાય્ય કરે છે. આકાશાસ્તિકાયદ્રવ્ય છે, તે જીવને અવકાશ દેવા રૂપ કાર્યમાં નિમિત્ત કારણરૂપે બને છે. પુદ્ગલાસ્તિકાય છે તે જીવને પાંચેન્દ્રિયના લોગમાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તરીકે

સાહાય્ય કરે છે. કાલદ્રવ્ય છે, તે જીવને ખાલ, તારૂંદ્રવ્ય, વૃદ્ધાવસ્થા આપે છે. તથા અનાદિ સંસારીજીવ ભવસ્થિતિ પરિપકવ થતાં, એકઅન્તર્મુદ્ધર્તકાલમાં સકલ કર્મ ખેરવી, સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અનંતકાલ રહે છે, અને ત્યાં જીવ પરમાત્મારૂપે થઈ, અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તથા દાનાદિ પંચલગ્નિધ્યાદિ અનંતગુણનો ભોગ કરે છે, માટે કાલદ્રવ્ય પણ જીવને ભોગમાં સાહાય્યકારી છે, પણ એક જીવદ્રવ્ય કોઈના ભોગમાં આવતો નથી. જીવ પરમાત્માવસ્થા પામે છે, ત્યારે તેને પંચદ્રવ્યમાંથી એક આકાશદ્રવ્ય અવગાહના સાદિ અનંતમા ભાંગે આપે છે, તેથી તે વ્યવહારથી ઉપચારે સિદ્ધ જીવના ભોગમાં સાહાય્યકારી કહેવાય છે, પણ વસ્તુગત્યા સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયનોજ ભોગ સિદ્ધાત્માને છે, અન્યદ્રવ્યનો ભોગ સિદ્ધોને હોતો નથી. તેમ કાલદ્રવ્ય પણ ઉપચારથી દ્રવ્ય છે અને તે અઢીદ્વીપમાં કાલ વર્તે છે. સિદ્ધના જીવોને કાલદ્રવ્ય ભોગમાં કારણ કહેવું, તે ઉપચારથી છે, વસ્તુતઃ તે સ્વદ્રવ્ય ચતુષ્ટયના ભોગમાં કારણ નથી. તથા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય પણ ઉપચારથી ભોગમાં સાહાય્યકારી સિદ્ધમાં ગણાય છે. વસ્તુસ્વરૂપે જોતાં, સિદ્ધભગવંતને પોતાના ગુણોના ભોગમાં અન્યની અપેક્ષા નથી. સિદ્ધના જીવોને પોતાનો ઉત્પાદવ્યયની વર્તનારૂપ કાળ છે, તે ભોગમાં આવે છે તેમાં ઉપચાર નથી તથા પક્ષાંતરે જીવ કારણ છે, અને

જાણીતું નિષ્ક્રયનવમી સર્વજ્ઞો સિદ્ધસમાન છે. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે, તો સર્વજ્ઞો સિદ્ધ સમાન છે, તો અલબ્ધજીવ પણ સિદ્ધસમાન હશે ? તે તો મોક્ષ જતા નથી. તેનો ઉત્તર કે, અલબ્ધને કર્મ ચીકણું છે. અને અલબ્ધમાં પરાવર્ત પર્મ નથી. તેથી સિદ્ધ થતા નથી. લબ્ધજીવમાં તો મોક્ષગમનનો સ્વભાવ છે. લબ્ધજીવોના સર્વથા શુદ્ધ પર્યાય થઈ શકે છે, તેથી કારણ સામગ્રી પ્રાપ્ત થતાં પત્રટણ પામે છે. ગુણશ્રેણિ ચઢી મોક્ષ જાય છે.

હવે સત્ તથા અસત્ પક્ષ કહે છે. એ છ દ્રવ્ય છે તે જ્ઞાતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ લાવપણે સત્ છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્ય છે, તે પરદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, લાવથી અસત્ છે. ધર્માસ્તિકાયનો મૂલ ગુણ ચલનસહાયપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે. અધર્માસ્તિકાયનો મૂલગુણ સ્થિતિસહાયપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે. તથા આકાશાસ્તિકાયનો મૂલગુણ અવગાહપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય, તથા કાલનો મૂલગુણ વર્તનાલક્ષણ છે તે સ્વદ્રવ્ય જાણવો. તથા પુદ્ગલનો મૂલગુણ પૂરણગલનપણો, તેનો સ્વદ્રવ્ય, તથા જીવદ્રવ્યનો મૂલગુણ જ્ઞાન ચેતનાપણો તે સ્વદ્રવ્ય. એ છ દ્રવ્યનું દ્રવ્યપણું કહ્યું, હવે સ્વદ્રવ્યનું પ્રદેશપણું જાણવું. ધર્માસ્તિકાય તથા અધર્માસ્તિકાયનું ક્ષેત્ર અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. આકાશનું સ્વક્ષેત્ર પ્રદેશ છે. કાલદ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર સમય છે. પુદ્ગલ-

દ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર એક પરમાણુ છે. પરમાણુઓ અનંતા છે. જીવદ્રવ્યનો સ્વક્ષેત્ર એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે.

એ છ દ્રવ્યમાં અગુરૂલઘુનો સ્વકાલ છે. છ દ્રવ્યના પોતા-પોતાના ગુણપર્યાય તે સર્વદ્રવ્યનો ભાવ જાણવો તાત્પર્યાર્થે કે ધર્મોસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટય છે, અન્યના નથી. અન્યની નાસ્તિતા છે. અધર્મોસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટય છે, તેમાં અન્યની નાસ્તિતા છે. આ તેમજ કાલ અને જીવદ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયત્વ છે, અને તેમાં પરના ચતુષ્ટયત્વની નાસ્તિતા વર્તે છે. ગુણપર્યાયવત્ દ્રવ્યમ્ ગુણ-પર્યાયવંત તે દ્રવ્ય જાણવું. દ્રવ્યથી અલેદપર્યાયવાણું દ્રવ્ય જાણવું. સ્વધર્મનું આધારવંતપણું તેને ક્ષેત્ર કહે છે, તથા ઉત્પાદ્યયની વર્તનાને કાલ કહે છે, તથા વિશેષ ગુણપરિણતિ, સ્વભાવપરિણતિ, પર્યાય પ્રમુખ, તે સ્વભાવ જાણવો. આત્ર પદ્દત્રવ્યમાં ૧ લેદસ્વભાવ. ૨ અલેદસ્વભાવ. ૩ લવ્ય-સ્વભાવ. ૪ અલવ્યસ્વભાવ. ૫ પરમસ્વભાવ. એ પંચનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહે છે. પ્રત્યેક દ્રવ્યના સ્વધર્મો પોતાપોતાનું ભિન્નભિન્ન કાર્ય કરે છે, તેની અપેક્ષાએ મેદસ્વમાય છે. અને અવસ્થાપણે અમેદસ્વમાય છે. તથા પ્રત્યેક દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પલટવું નથી, તેની અપેક્ષાએ અમવ્યસ્વમાય છે. તથા પ્રત્યેકદ્રવ્યમાં પર્યાયોના ઉત્પાદ્યયપણે પલટણું પાળું થાય છે, તેની અપેક્ષાએ મવ્યસ્વમાય છે, અને પ્રત્યેક

દ્રવ્યના સર્વધર્મ છે, તે વિશેષ ધર્મના અનુયાયીપણે પરિણમે છે, તેની અપેક્ષાએ પરમસ્વભાવ બાણવો. પૂર્વોક્ત સામાન્ય સ્વભાવ બાણવા. એ પ્રમાણે ષડ્દ્રવ્ય સ્વગુણે સત્ છે, અને પરગુણે અસત્ છે.

હવે વક્તવ્ય તથા અવક્તવ્યપક્ષ કહે છે. છ દ્રવ્યમાં અનંતાગુણ પર્યાય વક્તવ્ય એટલે વચને કહેવા યોગ્ય છે. અને છ દ્રવ્યમાં અનંતગુણ પર્યાય અવક્તવ્ય એટલે કહેવા યોગ્ય નથી. અર્થાત્ વચનથી કહી શકાતા નથી. શ્રી કેવલ-જ્ઞાની ભગવંતે સર્વ પદાર્થોત્ ગચ્છાતથ્ય સ્વરૂપજ્ઞાનમાં દીઠું. તેના અનંતમા ભાગે જે વક્તવ્ય એટલે યોગ્ય હતું તે કહ્યું. વૈષ્ણવીવાણીથી દેશના દેતાં વક્તવ્યનો અનંતમો ભાગ ભાવાર્થપણે શ્રીગણધરદેવે ઝીંદો અને તેનો અનંતમો ભાગ શ્રીગણધરદેવે સૂત્રમાં ગુથ્યો. તે સૂત્રમાં જે ભાવ પ્રજ્ઞા, તેના અસંખ્યાતમા ભાગે હાલ આગમ વર્તે છે.

હવે નિત્ય અને અનિત્ય પક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થતી ચતુર્ભંગી વિકલ્પવિચાર વર્ણવે છે. જેની આદિ અને અંત નથી, તેને અનાદિઅનંત કહે છે. એ પ્રથમ ભંગ બાણવો. જેની આદિ નથી અને અંત છે, તે અનાદિસાંત દ્વિતીય ભંગ સમજવો તથા જેની આદિ અને અંત છે. તે સાદિ સાંત તૃતીયભંગ સમજવો. જેની આદિ છે પણ અંત નથી તે આદિઅનંત નામક ચતુર્થ ભંગ સમજવો.

એ ચતુર્થાંગી વિકલ્પનો વિચાર, ષડ્દ્રવ્યમાં વર્ણવે છે. જીવદ્રવ્યમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખાદિગુણ અનાદિઅનંત નિત્ય છે. લવ્યજીવને કર્મ સંબંધ અનાદિસાંત લાંગે છે, કારણ કે, કર્મની સાથે જીવનો સંબંધ અનાદિકાળથી છે, પણ સિદ્ધ થવાથી કર્મોંત આવે છે. જીવને દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યગ્, નારદીની ગતિમાં જવું, શરીર ધારણ કરવાં, યોગ ધારણ કરવા, ઇત્યાદિ સાદિસાંત લાંગે છે. જીવ કર્મક્ષય કરી સિદ્ધમાં ગયા ત્યાં સિદ્ધપણાની આદિ છે, પણ ત્યાંથી કદી સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવાનો નથી, તેની અપેક્ષાએ સાદિ અનંતલંગ જાણવો. જીવદ્રવ્યમાં એમ ચતુર્થાંગી કથી. હવે ધર્માસ્તિકાયમાં ચતુર્થાંગી કથે છે. ધર્માસ્તિકાયમાં ચાર ગુણ તથા રક્ષત્વ અનાદિ અનંત છે. ધર્માસ્તિકાયમાં અનાદિસાંત લંગ નથી. તથા તેમાં દેશ, પ્રદેશ, અશુદ્ધિ, સાદિસાંત લાંગે છે. તથા સિદ્ધજીવોમાં ધર્માસ્તિકાયના જે પ્રદેશ રહ્યા છે તે પ્રદેશ આશ્રીને સાદિઅનંત લંગ છે. કારણ કે ધર્માસ્તિકાયના તે પ્રદેશોની સાથે, સિદ્ધ થએલા જીવોનો સંબંધ થયો, તેની આદિ છે; પણ પશ્ચાત્ અંત નથી. એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયમાં પણ ચતુર્થાંગી સમજવી. આકાશદ્રવ્યમાં ગુણ તથા રક્ષત્વ અનંત છે. આકાશદ્રવ્યનો રક્ષત્વ લોકલોક પ્રમાણ છે, તેની કાલાપેક્ષાથી આદિ નથી, અને અંત પણ નથી, ક્ષેત્રાપેક્ષાએ, લોકલોક પ્રમાણ મોટા રક્ષ-

ધની આદિ નથી, અને અંત પણ નથી. લોકાકાશથી બ-
હાર સર્વ દિશાએ અલોકાકાશની સ્થિતિ છે. તેનો અંત
અર્થાત્ પાર મર્યાદા આવતી નથી. અલોકાકાશ એકલું લેઈએ,
અને અપેક્ષાએ તેનો લોકાકાશથી પ્રારંભ અર્થાત્ આદિ લેઈએ
પણ અંત નથી, માટે સાદિ અનંત ભાંગે. અલોકાકાશમાં
લાગે. તેમજ ચઉદરાજલોકનો સ્કંધ લોકાકાશ છે, તે
સાદિસાંત છે, તે આ પ્રમાણે—લોકના મધ્યભાગે, આઠરૂચક
પ્રદેશથી માંડીને સાદિ છે, અને જ્યાં ચઉદરાજલોકનો
અંત આવે છે, ત્યાં સાંતપણું જાણવું. તથા આકાશદ્રવ્યના
દેશ, પ્રદેશ, તથા અગુરૂલધુ, સાદિસાંત છે. તથા સિદ્ધજી-
વોની સાથે આકાશનો સંબંધ સાદિઅનંતમે ભાંગે છે, કાર-
ણકે, આકાશપ્રદેશોની સાથે સિદ્ધિસ્થાનમાં સિદ્ધજીવોના
સંબંધની આદિ છે, પણ તે સંબંધનો અંત આવવાનો
નથી, માટે અનંતભાંગ જાણવો.

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં ગુણ અનાદિ અનંત છે. અલવ્યજીવ
અને પુદ્ગલરૂપ કર્મનો સંબંધ અનાદિ અનંત છે, અને
લવ્યજીવને પુદ્ગલનો સંબંધ, અનાદિ સાંતભાંગે જાણવો,
પુદ્ગલના સર્વ સ્કંધ સાદિસાંત છે. તથા પદટણુ સ્વભાવે
વર્ણુ ગંધ રસ અને સ્પર્શ પણ સાદિસાંત ભાંગે છે. સાદિ
અનંતભાંગ પુદ્ગલમાં વર્તતો નથી.

કાળદ્રવ્યમાં ચારગુણ અનાદિ અનંત છે, પર્યાયમાં

જૂતકાલ અનાદિસાંત છે, અને વર્તમાનકાળ સાદિસાંત છે. લવિધ્યકાળ સાદિઅનંત છે. લવિધ્યકાળની વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ સાદિ છે, પણ તેનો અંત નથી. કાળતુલ્યસ્વરૂપ ઉપચારથી સર્વ જાણવું.

હવે દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયમાં ચતુર્થાંગી કથે છે. જીવદ્રવ્યમાં દ્રવ્યથી જ્ઞાનાદિકગુણ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્રથી જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે, તે સાદિસાંત છે. વસ્તુતઃ ક્ષેત્રથી જીવના અસંખ્યપ્રદેશ અનાદિઅનંતમા ભાંગે છે. કારણ કે આત્માના પ્રદેશોની આદિ નથી, નિત્ય છે, માટે તથા આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોનો અંત નથી, અવિનાશી છે, માટે, અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વક્ષેત્ર જીવનું છે, તે અનાદિઅનંત ભાંગે છે. પણ અસંખ્યાત પ્રદેશમય જીવદ્રવ્ય સંસારી દશામાં શરીરવ્યાપી હોય છે, અને જીવના પ્રદેશોનું ઉદ્ભવતંન હોવાથી, તે ફરેછે તેથી આકાશપ્રદેશોની સાથે તેનો સંબંધ સાદિપણે વર્તે છે. ખીજા આકાશપ્રદેશોની સાથે તેજ આત્મપ્રદેશોનો સંબંધ યાતાં, પ્રથમના સંબંધનો અંત આવે છે, માટે આકાશપ્રદેશોની સાથે જીવના પ્રદેશોનો સાદિસાંત સંબંધ જાણવો, તથા સિદ્ધજીવોના પ્રદેશોનો આકાશપ્રદેશોની સાથે સંબંધ સાદિ અનંતમા ભાંગે હોય છે. જીવનો સ્વકાલ અશુદ્ધલઘુ ગુણ અનાદિ અનંત છે તથા અશુદ્ધલઘુ ગુણનો ઉપજવો તથા વિણસવો સાદિસાંત

લાંગે છે. તથા સ્વભાવગુણ પર્યાય છે, તે પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે.

ધર્માસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્યચલન સહાયગુણ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્રકાલની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે. તથા અવગાહનાપણે સાદિસાંત છે. સ્વકાલ જે અગુરૂલઘુગુણ છે, તે અનાદિઅનંત છે, તથા ઉત્પાદવ્યય સાદિસાંત છે. સ્વભાવ તે ચારગુણ—અગુરૂલઘુ અનાદિઅનંત છે. ૧ સ્કંધ, ૨ દેશ, ૩ પ્રદેશ તે અવગાહનાને પ્રમાણે સાદિસાંત છે. એમ અધર્માસ્તિકાયમાં પણ ચતુર્ભંગી જાણવી, તથા આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્ય અવગાહનાદાનગુણ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્ર લોકાલોક પ્રમાણે અનંત પ્રદેશ અનાદિ અનંત છે. સ્વકાલ અગુરૂલઘુગુણ અનાદિ અનંત છે. તથા અગુરૂલઘુથી ઉત્પાદવ્યય થાય છે, તે સાદિસાંત લાંગે છે. તથા સ્વભાવ તે ચાર ગુણ તથા સ્કંધ અને અગુરૂલઘુ અનાદિ અનંત છે. તથા દેશપ્રદેશ સાદિસાંત છે.

કાલદ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્ય, નવા પુરાણા વર્તનાગુણ, અનાદિ અનંત છે. સ્વક્ષેત્ર સમયકાલ, સાદિસાંત છે. વર્તમાન સમય એક છે, માટે તથા સ્વકાલ તે અનાદિ અનંત છે, સ્વભાવ તે ચારગુણ અને અગુરૂલઘુ અનાદિ અનંત છે. વર્તમાન સાદિસાંત અને અનાગત, સાદિ અનંત છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્ય જે પુરાણગતન ધર્મ છે, તે

અનાદિ અનંત છે. સ્વક્ષેત્ર પરમાણુ સાદિસાંત છે. સ્વકાલ અશુદ્ધલઘુ અનાદિ અનંત છે. અશુદ્ધલઘુનો ઉત્પાદવ્યય સાદિ સાંત છે. સ્વભાવ તે શુણ્ણચાર અનાદિ અનંત છે. વર્ણગંધરસ અને સ્પર્શ પર્વાય સાદિસાંત છે. એમ સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયમાં ચતુર્લંગી કહી.

છ દ્રવ્ય સંબંધમાં ચતુર્લંગી અવતાર.

આકાશદ્રવ્યના બે ભેદ છે. ૧ લોકાકાશ, ૨ અલોકાકાશ; તેમાં અલોકાકાશમાં કોઈ દ્રવ્ય નથી, અને લોકાકાશમાં છ દ્રવ્ય છે. ત્યાં પ્રથમ લોકાકાશ, દ્વિતીયધર્માસ્તિકાય, તૃતીય અધર્માસ્તિકાય, તે અનાદિ અનંત સંબંધી છે, લોકાકાશના એકેક પ્રદેશમાં ધર્માસ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ રહ્યો છે. તે પણ કોઈ વખત વિનાશ પામશે નહીં. માટે અનાદિ અનંત સંબંધી છે. લોકાકાશક્ષેત્ર સર્વ અને જીવદ્રવ્યનો સંબંધ અનાદિકાળથી છે, અને તેનો અંત આવશે નહીં. લોકાકાશમાંજ સર્વજીવો વર્તે છે. માટે તેનો સંબંધ પણ અનંતકાળ સુધી છે. સંસારીજીવ કર્મસંહિત અને લોકના પ્રદેશનો સંબંધ સાદિસાંત છે. કારણકે, કર્મ સંહિત જીવ આકાશના એક પ્રદેશનો સંબંધ ત્યાગ કરી, બીજા પ્રદેશે સંબંધ કરે છે, વળી બીજા પ્રદેશનો સંબંધ કરી, ત્રીજા પ્રદેશનો સંબંધ કરે છે. પ્રદેશની આથે સંબંધ કરતાં,

આદિ અને ત્યાગ કરતાં અંત થાય છે, પણ લોકાંત સિદ્ધ-
ક્ષેત્રના સિદ્ધજીવોનો તત્ત્વસ્થ આકાશપ્રદેશોની સાથે સંબંધ
છે, તે આદિ અનંતમા ભાંગે જાણવો. લોકાકાશ અને પુદ્ગલ
દ્રવ્યનો અનાદિ અનંત સંબંધ છે. આકાશપ્રદેશની
સાથે પુદ્ગલ પરમાણુનો સાદિ સાંત સંબંધ છે. એમ
આકાશની પેઠે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો પણ
સંબંધ જાણવો. જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અનાદિ અનંત
સંબંધ છે, લવ્યને પુદ્ગલનો સંબંધ અનાદિ સાંત છે અને
અલવ્ય ને અનાદિ અનંત સંબંધ છે. અત્ર સમજવું કે
કર્મ જડ છે, તો પણ તે આત્માની અશુદ્ધપરિણતિયોગે
આત્માને લાગે છે; અશુદ્ધ પરિણતિ અનાદિકાળથી છે,
તેથી કર્મ પણ જીવને અનાદિકાળથી લાગ્યાં છે, અન્ય કોઈ
કર્મ લગાડનાર નથી.

નિશ્ચયથી છયે દ્રવ્ય, સ્વભાવ પરિણામે પરિણમ્યાં છે,
અને પ્રત્યેક દ્રવ્યનો સ્વભાવ પરિણામ શાસ્વત છે. તે
પરિણામ અનાદિ અનંતમા ભાંગે છે, જીવ અને પુદ્ગલ
દ્રવ્ય બે પરિણમ્યાં છે. તે વિભાવપરિણામ છે. પુદ્ગલનો
પરિણામ, સત્તાએ અનાદિ અનંત છે. અને પુદ્ગલનું મિલવું
વિખરવું સાદિસાંત છે, જીવદ્રવ્ય, પુદ્ગલ સાથે મળેલો હોય
છે ત્યારે સક્રિય છે, અને કર્મરૂપ પુદ્ગલથી રહિત થાય છે
ત્યારે અક્રિય છે. પુદ્ગલદ્રવ્ય સદા સક્રિય છે.

એક અનેકપક્ષથી નિશ્ચયજ્ઞાન માટે નયવિવેચન.

સર્વ દ્રવ્યમાં અનેક સ્વભાવ વર્તે છે. તે એકવચનથી કહી શકાય નહીં. અનેક ધર્મનો અપભાષ થાય નહીં, માટે સાપેક્ષપણે વચનવર્ગણાએ બ્રાહ્મણે તેને નય કહે છે. નયના મૂળ એ લોક છે. ૧ દ્રવ્યાર્થિકનય, ૨ પર્યયાર્થિક નય.

૧ ઉત્પાદ્યવચર્યાયને જે ગૌણપણે ગ્રહે છે, અને દ્રવ્યની ગુણસત્તાને મુખ્યપણે ગ્રહણ કરે છે, તેને દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે. તેના દશ લોક છે, ૧ સર્વ દ્રવ્ય નિત્ય છે, તેને નિત્યદ્રવ્યાર્થિક કહે છે, અવચ્યુતાનુત્પન્ન સ્વિરંકરૂપત્વં નિત્યત્વં એમ નિત્યનું લક્ષણ બ્રાહ્મણે જે અગુરુલઘુ ગુણ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષા કર્યાંવિના મૂલ ગુણને પિંડપણે ગ્રહે તેને એક દ્રવ્યાર્થિક કહે છે. જ્ઞાનાદિક ગુણે સર્વે જીવો, સત્તાથી એક સરખા છે. માટે સર્વજીવોને એક જીવ કહે. સ્વદ્રવ્યાર્થિકને ગ્રહે તે સત્ દ્રવ્યાર્થિકનય બ્રાહ્મણે. જેમ સદ્વશનં પ્રવ્યમ્ (સત્ છે તેજ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે) એકાંતે સત્ દ્રવ્યાર્થિકનયને ગ્રહવાથી, સંવ્રહ્મન્યાસાય કહેવાય છે, અને એમ એકાંતે સત્ દ્રવ્યાર્થિક નયનું અવલંબન કરનારથી અદ્વૈતમત નીકળ્યો છે. અદ્વૈતવાદનો સિદ્ધાંત એવો છે કે એક આત્મા સર્વ પ્રાણીનો છે. એક આત્મા પણ બહુ પ્રકારે થાય છે. કહ્યું છે કે:—

પડતું નથી. તેમ આત્માનું પ્રતિબિંબ પડતું નથી, તથા સર્વવ્યાપક બ્રહ્મનું અંશ અંશ જીવોરૂપ પ્રતિબિંબ પણ હોઈ શકે નહીં. વળી વિચારવાનું કે પ્રતિબિંબ સામી વસ્તુમાં પડે છે. જેમ સુખનું પ્રતિબિંબ સામી વસ્તુ દર્પણમાં પડે છે, તેમ અત્ર પણ બ્રહ્મના પ્રતિબિંબ માટે સામી વસ્તુ બીજી માનવી પડશે, અને સામી વસ્તુ માનશે. તો, અન્ય જડ પદાર્થની સિદ્ધિ થઈ. ત્યારે એક બ્રહ્મ અને બીજો જડ પદાર્થ, એમ બે પદાર્થની સિદ્ધિ થતાં, અદ્વૈતતત્ત્વનો મૂળથી નાશ થાય છે, માટે જલચંદ્રનું દ્રષ્ટાંત પણ અદ્વૈતતત્ત્વની સિદ્ધિમાં ઘટતું નથી. વળી સમજવાનું કે, જે વસ્તુ સત્ હોય છે, તેનો નિષેધ થાય છે. જે વસ્તુ નથી, તેનો નિષેધ ક્યાંથી હોય ! અદ્વૈત એમાં અનદ્વૈત અનહીં =દ્વૈત=બે પણ, બે નહીં. આમાં અદ્વૈતતત્ત્વનો નિષેધ કરો છો, તે દ્વૈતતત્ત્વના જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી ? જો કહો છો કે દ્વૈતતત્ત્વના જ્ઞાનથી, તેમાં પ્રશ્ન કે બે પદાર્થ સત્ છે કે અસત્ છે ! જો કહો છો કે સત્ છે, તો સત્નો નિષેધ ત્રિકાલમાં થઈ શકે નહીં. જો કહો છો કે, બે પદાર્થ અસત્ છે, તો કહેવાનું કે આકાશ કુસુમની પેઠે જે એકાંત અસત્ વસ્તુ નથી, તો તેનો નિષેધ શી રીતે કરી શકાય ! બે અસત્ માનતાં બ્રહ્મ પણ અસત્ ઠર્યું, તેથી મૂલતો હાનિ દોષ પ્રાપ્ત થશે. વળી જડ પદાર્થ અસત્ અને બ્રહ્મ અસત્ નહીં, તેમાં

શું પ્રમાણ છે, તમે કહેશો કે બ્રહ્મમાં જ્ઞાન શુભ છે, તેથી તે સત્ છે. તો કહેવાનું કે બ્રહ્મનો જ્ઞાનશુભ સ્વાભાવિક છે કે વિભાવિક છે ? જો કહેશો કે બ્રહ્મનો જ્ઞાનશુભ સ્વાભાવિક છે, તો તે જ્ઞાનશુભ મોક્ષમાં પણ રહેશે, અને તે જ્ઞાનશુભ તો તમે મોક્ષમાં માનતા નથી. બીજા પક્ષમાં કહેશો કે જ્ઞાનશુભ આત્માનો (બ્રહ્મનો) નથી. વિભાવિક છે, તો સિદ્ધ થઈ કે જ્ઞાનવિના મોક્ષદશામાં બ્રહ્મ જડ રહેશે, ત્યારે જડમાં અને બ્રહ્મમાં ભિન્નતા રહેશે નહીં. તમે કહેશો કે અમે દૈતત્વના અજ્ઞાનથી દૈતત્વનો નિષેધ કરીએ છીએ, આ પક્ષ પણ સુક્ષિપ્તચક્ત નથી, કારણ કે જ્યારે દૈતત્વનું જ્ઞાન ન હોય, તો તેનો નિષેધ કેમ થઈ શકે ? સર્વત્ર વ્યાપક આત્મા કરતો નથી. સર્વત્ર વ્યાપક આત્મા માનતાં આત્માને કમ લાગી શકે નહીં. વગેરે હોયો પૂર્વે દર્શાવ્યા છે, સર્વ જીવનો એક આત્મા માનતાં, અનેક દોષતત્તિ આપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ કે ચૈત્રના આત્માને દુઃખ પડે તો, તે દુઃખ મૈત્રને થવું જોઈએ. સર્વત્ર એક આત્મા વ્યાપક હોવાથી, ચૈત્રની સુક્ષિપ્તતાં, મૈત્રની મુક્ત થવી જોઈએ. બેનો એક અનુસ્યુત આત્મા હોવાથી, કદાપિ તમે ચૈત્ર અને મૈત્રનો આત્મા એક નહીં માનો, તો બેના આત્મા ભિન્ન ભિન્ન માનવાથી, સ્યાદાદર્શનમાં તમારો પ્રવેશ થયો, વળી

સર્વજીવોનો એક વ્યાપક નિત્ય આત્મા માનવાથી,
 તે પ્રથમથીજ સુક્ત છે. કારણકે, એક પદાર્થ માનવાથી,
 કર્મરૂપ દ્વિતીય પદાર્થની સિદ્ધિ થઈ શકશે નહીં. અને
 તેથી તપ, તીર્થ, સંન્યાસ, ઉપદેશ, જ્ઞાનાભ્યાસની નિરર્થ-
 કતા પ્રાપ્ત થાય છે. જગત્માં એક મનુષ્ય લોગી, એક ભોગી,
 એક રાજા, એક રંક દેખવામાં આવે છે, તેનું કારણ પુણ્ય
 પાપ માન્યા વિના સિદ્ધિ નથી. અને જ્યારે પુણ્ય પાપરૂપ
 કર્મ માનવામાં આવે તો, જીવ અને અજીવ એમ બે પદાર્-
 થની સિદ્ધિ ઠરી. તેમજ પુણ્ય પાપના વિચિત્ર સેદોના
 લોકતા લિન્ન લિન્ન આત્મા દેખવામાં આવે છે, તેથી સર્વ
 જીવ વ્યક્તિ લિન્ન લિન્ન સિદ્ધ ઠરે છે, અને તેથી જીવો
 અનંત વ્યક્તિપણે અનાદિકાળથી છે. તેમજ સર્વજીવોનો
 સાધારણ ધર્મ એક સરખો હોવાથી સત્તાની અપેક્ષાએ સા-
 પેક્ષપણે એક કહેવાય છે, પણ તેથી અનાદિકાળ સિદ્ધ
 અનેક પ્રતિ શરીર લિન્ન લિન્ન આત્મ વ્યક્તિયોનો નિષેધ થતો
 નથી. તેથી સમ્યગ્ નયનો સાપેક્ષપણે અવતાર થાય છે.
 આ સંબંધી વિશેષ વિવેચન કરતાં ગ્રંથ ગૌરવ થાય તેથી
 કથું નથી. વિશેષ સ્વરૂપના જ્ઞાસુઓએ સમ્મતિતર્ક,
 સ્યાદ્વાદમંજરી, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, અનેકાન્તજય
 પતાકા વિગેરે ગ્રંથો લેવા વા સાંભળવા. સ્યાદ્વાદદર્શનમાં
 પદાર્થસ્વરૂપ સાપેક્ષપણે માનતાં, દ્વૈતત્વની અને અદ્વૈતત્વની

પણ સિદ્ધિ થાય છે. જીવ અને અજીવ પદાર્થ બે લિંગ છે. તેની અપેક્ષાએ દ્વૈતત્વપણું છે. તથા આત્માને કર્મ લાગ્યાં છે, તેથી આત્મા અને કર્મ બે હોવાથી દ્વૈતત્વ સિદ્ધ કરે છે, તથા સંસારી આત્મામાં શુદ્ધપરિણામ અને અશુદ્ધપરિણામ હોવાથી દ્વૈતત્વ કરે છે, તથા આત્મા અને તેના પર્યાય એમ બેદ પાડવાથી દ્વૈતત્વનો વ્યવહાર થાય છે. તેમજ આત્માને કર્મ લાગ્યાં છે, પણ કર્મ છે તે આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ છે, તેથી એક આત્મા માનવાથી અદ્વૈતપણું એક જ અપેક્ષાએ સિદ્ધ કરે છે. તથા આત્મા અને આત્માના પર્યાય છે, તે આત્માથી અલિન્ન છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ એકપણું સિદ્ધ કરવાથી અદ્વૈતત્વની ઉપપત્તિ થાય છે. તથા આઠમા શુણ્ઠસ્થાનકથી ક્ષપકશ્રેણિ મંડાય છે, - ત્યાં શુકલધ્યાનના પ્રથમ પાયાની શરૂઆત થાય છે. દશમા શુણ્ઠાણે એકસ્વવિતંક અપ્રવિચાર નામના દ્વિતીય પાયામાં શુણ્ઠ અને પર્યાયનો સમાસ આત્મામાં કરવામાં આવે છે, અને ત્યાં એકયત્વપણે આત્મસ્વરૂપનો ક્ષયોપશમધ્યાને શ્રુતજ્ઞાનાલંબી ઉપયોગ વર્તે છે. ત્યાં એક આત્મસ્વરૂપવિના અન્યનો ક્ષિયિત પણ ઉપયોગ નથી. તેથી તે પાયાની અપેક્ષાએ અદ્વૈતત્વ આત્માનું કરે છે. નિશ્ચયથી જડતત્વ છે, તે આત્મામાં નહિ વર્તવાથી આત્મામાં અદ્વૈતત્વ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ વર્તે છે. તેથી જડતત્વપદાર્થનો નિષેધ કરતો નથી. તથા સત્તા

રૂપ સાધારણ ધર્મ કે જે સર્વ પદાર્થોમાં સત્ સત્ પ્રત્ય-
યને ધારણ કરે છે, તે પણ કાયમ રહે છે. હવે મૂળ વિ-
ષય ઉપર આવીએ. દ્રવ્યમાં કહેવા યોગ્ય ગુણ અંગીકાર
કરે છે, તેને વક્તવ્યદ્રવ્યાર્થિક કહે છે. આત્માને અજ્ઞાની
કહેવો, તેને અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે. કારણ કે અજ્ઞાન
એ અશુદ્ધતા છે, તેનો આત્મામાં આરોપ કર્યો. તથા
ષડ્દ્રવ્ય છે, તે ગુણ પર્યાયસહિત છે, એમ કહેવું તેને
અન્વય દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે. સર્વ જીવ દ્રવ્યની મૂલ સત્તા
એક છે. એમ કહેવું તેને પરમદ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે. સર્વ
જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ નિર્મલ છે. એમ કહેવું તેને શુદ્ધ
દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે—સર્વ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ એક
સરખા છે, તેમાં કિંચિત્ પણ ફેરફાર નથી એમ કહેવું
તેને સત્તાદ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે. ગુણ અને ગુણી એક છે.
જેમ જ્ઞાનરૂપ આત્મા છે, દર્શન આત્મા છે, ચારિત્ર આત્મા
છે, એમ કહેવું તેને પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે,
ઇત્યાદિ દ્રવ્યાર્થિકનયના દશ ભેદ કહ્યા.

હવે પર્યાયાર્થિકનયના ષડ્ભેદ કહે છે.

જે નય કથંચિત્ સુખ્યતાએ પર્યાયોનું ગ્રહણ કરે છે,
અને ગૌણતાએ દ્રવ્યત્વનું ગ્રહણ કરે છે, તેને પર્યાયાર્થિકનય
કહે છે.

જીવને મન્યપણું કહેવું તથા સિદ્ધપણું કથવું, તેને દ્રવ્યપર્યાય કહે છે. દ્રવ્યનું પ્રદેશમાન કરવું તેને દ્રવ્યવ્યં જનપર્યાય કહે છે. ગુણપર્યાય જે ગુણથી અનેકતા થાય. જેમ ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્ય પોતાના ચલણ સાહાયકારાદિ ગુણથી અનેક જીવ તથા પુદ્ગલને સાહાય કરે છે, તથા જેમ દેવલ જ્ઞાન એક છે, તે પણ તે લોકાલોક અનંત જ્ઞેયને જ્ઞાનમાં વિષયીભૂત કરે છે, તે ગુણપર્યાય જાણવો. એક જ્ઞાન, ગુણના મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન, દેવલજ્ઞાન, તથા મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, તથા વિભંગજ્ઞાન, એમ ઘણા ભેદ પાડવા તથા એક દર્શનના અક્ષુ દર્શન, અચક્ષુ દર્શન, અવધિદર્શન, અને દેવલદર્શન, એમ ઘણા ભેદ કરવા તેને ગુણવ્યંજનપર્યાય કહે છે. અગુરૂલધુથી સ્વભાવપર્યાય છ દ્રવ્યોમાં રહેલો છે. એ પંચ પર્યાય મહદ્રવ્યોમાં વર્તે છે, અને છટ્ટો વિભાવપર્યાય છે, તે જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યમાં વર્તે છે. અને તે વિભાવ પર્યાયથી જીવ ચાર ગતિમાં નવનવા જીવ કરે છે. રાગદ્વેષ કરવો એ વિભાગ પર્યાય છે. આઠ કર્મની વર્ગણા અહીં, તથા પંચ પ્રકારનાં શરીર ગ્રહવાં, ઔદયિકભાવમાં રાત્રી માત્રીને રહેવું, ઇત્યાદિ સર્વ વિભાવપર્યાય છે. વિભાવ પર્યાયનો નાશ થવાથી સિદ્ધપણું પ્રગટે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય-સ્થંધપણું તે પણ વિભાવ પર્યાય છે.

વળી પર્યાયના બીજા છ ભેદ કહે છે.

૧ પુદ્ગલદ્રવ્યનો મેરૂ પ્રમુખ તે અનાદિ નિત્ય પર્યાય છે. ૨ જીવદ્રવ્યનું સિદ્ધપણું છે, તે સાદિ નિત્ય પર્યાય બાણવો. સિદ્ધપણું પ્રગટયાની સાદિ છે. અને વળી તે સિદ્ધપર્યાય નિત્ય છે, તેનો કદાપિકાળે નાશ થવાનો નથી. ૩ સમય સમયમાં જીવ ઉપજે છે અને વિણસે છે, તેને અનિત્ય પર્યાય કહે છે. અનિત્યપર્યાય સાદિસાંત ભાંગે છે, અને તે પદ્મદ્રવ્યમાં સમયે સમયે વર્તે છે.

૪ જીવોનાં જન્મ મરણ થાય છે, તે કર્મથી થાય છે, અને કર્મથી આત્માનો અશુદ્ધ પર્યાય કહેવાય છે, અને જન્મ મરણરૂપ પર્યાય છે, તે અનિત્ય છે, માટે જન્મ મરણાદિકને અશુદ્ધ અનિત્ય પર્યાય કહે છે.

૫ જડરૂપ કર્મનો સંબંધ છે, તે ઉપાધિ છે તેને ઉપાધિપર્યાય કહે છે. ૬ સર્વ દ્રવ્યના મૂલ પર્યાય એક સરખા છે, તેને શુદ્ધપર્યાય કહે છે.

હવે સમ્પત્તિ સ્વરૂપ કહે છે.

સાત નયનાં નામ નીચે મુજબ છે. ૧ નૈગમ. ૨ સંગ્રહ. ૩ વ્યવહાર. ૪ ઋજુસૂત્ર. ૫ શબ્દ. ૬ સમંભિરૂદ. ૭ એવંભૂત પ્રથમ નૈગમનયનું સ્વરૂપ કહે છે, વસ્તુના ધર્મના

એક અંશને શ્રદ્ધા કરે છે, તેને નૈગમ કહે છે. જેમ દોષ દેવદત્ત મનુષ્ય સિદ્ધાચલ યાત્રા કરવા માટે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો. લોકો તેને ગામની બહાર વળાવી આવ્યા. દોષ મનુષ્યે પૂછ્યું કે દેવદત્ત ક્યાં ગયો ? ત્યારે એકે કહ્યું કે દેવદત્ત સિદ્ધાચલ ગયો. હજી દેવદત્ત ગામની બહાર છે, પણ ગમનનો એક અંશ શ્રદ્ધા સિદ્ધાચલ ગયો. એમ કહેવું, તે નૈગમનયની પ્રવૃત્તિ છે. તથા શુરૂએ શિષ્યને કહ્યું, સંતારો કર. શિષ્ય સંતારો પાથરવાની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. શુરૂએ પૂછ્યું, સંતારો કયો કે; શિષ્યે કહ્યું કયો. આ વચન પણ નૈગમનયનું છે. કરવામાંથી વસ્તુ કરી કહેવાય, એમ આ નયનો અભિપ્રાય છે. યજ્ઞ કટમાળ કટ નમાલીએ કરવા 'માંડ્યું' તે ક્યું ના કહેવાય, એમ કહી નૈગમનયના અભિપ્રાયનો અપલાપ કયો હતો, માટે તેને ઉત્સૂત્રભાષી છે એમ શ્રીવીર પ્રભુએ કહ્યો હતો. તથા જેમ દોષ મનુષ્યને રૂપેયો લેવાનું મન થયું. તેથી તે રૂપેયા માટે માટી લેવા ગયો. માર્ગમાં દોષને પૃચ્છા કરી કે, હે ભવ્ય ! તું ક્યાં જાય છે ? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, હું રૂપેયો લેવા જાઉં છું. હજી રૂપેયો તો મળ્યો નથી, તોપણ માટીની મળશે. માટી અર્થે ગમનના અભિપ્રાયમાં રૂપેયાનો અરોપ કયો. માટે તેને નૈગમનય કહે છે. વસ્તુના એક અંશમાં વસ્તુનો આરોપ કર્યો, તે નૈગમનું કાર્ય છે. તથા સર્વ જીવના

આઠરૂચક પ્રદેશ નિર્મલ છે, સિદ્ધસમાન છે, તેથી સર્વ જીવોને સિદ્ધ કહેવા, એ નૈગમનું વચન જાણવું. આઠરૂચક પ્રદેશ નિર્મળતારૂપ એક અંશથી સર્વ પરિપૂર્ણવસ્તુ ધર્મનો પદાર્થમાં આરોપ કર્યો. નૈગમનયના ત્રણ લેદ છે. અતીતનૈગમ, અનાગતનૈગમ, અને વર્તમાનનૈગમ. વળી નૈગમનયના ત્રણ લેદ છે—૧ ૧ આરોપ ૨ અંશ અને ૩ સંકલ્પ તેમાં આરોપના ચાર લેદ છે. ૧ દ્રવ્યારોપ, ૨ ગુણારોપ, ૩ કાલારોપ અને ચોથો કારણાદ્યારોપ. તેમાં પ્રથમ દ્રવ્યારોપ છે તેને કહે છે. કાલદ્રવ્યરૂપ ભિન્ન વસ્તુ નથી. પંચાસ્તિકાયામાં સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યયની વર્તનાને કાલ કહે છે. તે પંચદ્રવ્યમાં, સમયે સમયે વર્તી રહ્યો છે. તેવી વર્તના કંઈ છઠ્ઠુદ્રવ્ય નથી તેમ છતાં તેવી વર્તનામાં દ્રવ્યનો આરોપ કરી, વર્તનાને કાલદ્રવ્ય કહેવું, તે દ્રવ્યારોપ જાણવો. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ગુણ છે, તે ગુણોનો આત્મદ્રવ્યમાં આરોપ કરવો અર્થાત્ દ્રવ્યને ગુણ કહેવો. જેમ આત્મા, જ્ઞાન, આત્મા, દર્શન, આત્મા, ચારિત્ર ઇત્યાદિ દ્રવ્યમાં ગુણારોપ જાણવો. તથા વળી ચંચળતા, સ્ફૂર્તિ, વેગ, ક્રીડિતિ, બળ, વિગેરે તથા મૂર્ખતા, નિંદા, અપક્રીડિતિનો જીવમાં આરોપ કરી જીવને ચંચળ કહેવો, મૂર્ખ કહેવો નિંદક કહેવો; બળવાન કહેવો, ઇત્યાદિ સર્વ ગુણારોપ જાણવો. પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિયોથી કહેવાતા ગુણો તથા હુણુઓનો

આરોપ જીવમાં કરવો, તે ગુણારોપ છે. યુગ્મ અને પાપની પ્રકૃતિયો જીવના ગુણ નથી તેમ છતાં તેમાં ઇદ્રાનિદ્રા બુદ્ધિથી જીવ રાગદ્વેષયોગે કર્મ બાંધે છે. કાલારોપના ત્રણ ભેદ છે. તેમાં રૂપભેદવતું નિર્વાણ થયાં ઘણા કાળવ્યતીત થયો, તેમ છતાં એમ કહેવું આજ મેરૂતેરસના રોજ શ્રી આદિનાથનું નિર્વાણ કલ્યાણુક છે, તે વર્તમાનકાળમાં મૂતકાલારોપ જાણવો. પદ્મનાભાદિ અનાગતકાળના તીર્થંકરોનો વર્તમાનકાળમાં આરોપ કરવો, જેમ કે આજ શ્રીપદ્મનાભનું જન્મકલ્યાણુક છે. તે વર્તમાનકાલમાં અનાગતકાલારોપ જાણવો. એ પ્રમાણે વર્તમાનનો આરોપ અતીત અનાગતમાં કરવો. તથા શ્રીતીર્થંકર ભગવાનને તારયાણં (તારનારા) કહેવા, તે કારણમાં કર્ત્તોપણનો આરોપ જાણવો, અજ્ઞાનભાવે ઔદયિક ભાવની બાદ્ય કષ્ટક્રિયામાં સુક્રિતનું કારણ કલ્પવું, તે કારણાચારોપ છે. અંશનૈગમ ના બે ભેદ છે. એક ભિન્નાંશતે સ્કંધાદિકનો જાણવો, અને દ્વિતીય અભિન્નાંશ. તે આત્માના પ્રદેશ તથા ગુણનો અવિભાગ સમજવો. તથા નિગોદીયા વિગેરે જીવના આઠ રૂપક પ્રદેશ નિર્મલ સિદ્ધ સમાન છે તેથી સર્વ જીવોને સિદ્ધ કહેવા. તે અંશ નૈગમ છે, તથા વળી અયોગી કેવલી અતુર્કશમા ગુણસ્થાનકે વર્તે છે. તે સિદ્ધથી અંશે આધા છે. સમભિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ તે સિદ્ધ છે.

પણ સુક્ષિત સ્થાન નથી પામ્યા, એટલી ઓછાશ છે, તેમને સંસારી કહેવા. તે અંશ નૈગમનું લક્ષણ છે.

સંકલ્પ નૈગમના બે ભેદ છે. સ્વપરિણામરૂપ વીર્ય ચૈતનનો જે નવો નવો ક્ષયોપશમ લેવો તે. બીજો કાર્યોત્તરે નવા નવા કાર્યો નવો નવો ઉપયોગ થાય, તે જાણવો, વસ્તુમાં ધર્મ અનેક છે, તે એકાંતે માને, પણ પરસ્પર સાપેક્ષપણે ન માને, એટલે વસ્તુના એક ધર્મને માને અને બીજા ધર્મને માને નહીં, તેને નૈગમાભાસ કહે છે. એ હુનંત જાણવો. કારણકે તે અન્યનયની અપેક્ષા રાખે નહીં. જેમ આત્મામાં સત્ત્વ તથા ચૈતન્ય એ બે ધર્મ લિન્ન લિન્ન છે. તેમાં ચૈતન્યપણું ન માને તેને નૈગમાભાસ કહે છે.

૨ સંગ્રહનયનું સ્વરૂપ.

સામાન્યવસ્તુ સત્તા સંગ્રાહકઃ સંગ્રહઃસ દ્વિવિધઃસામાન્ય સંગ્રહો વિશેષ સંગ્રહશ્ચ સામાન્ય સંગ્રહો, દ્વિવિધઃમૂલત ઉત્તરતશ્ચ મૂલજોઽસ્તિત્વાદિભેદતઃ षડ્વિધઃ ઉત્તરતો જાતિસમુદાયભેદરૂપઃ જાતિતઃ ગવિ ગોત્વં, ઘટે ઘટત્વં, વનસ્પતૌ વનસ્પતિત્વં, સમુદયતો સહકારાત્મકે વને સહકારવનં, મનુષ્યસમૂહે મનુષ્યત્વંદિત્યાદિ સમુદાયરૂપઃ અથવા દ્રવ્યમિતિ સામાન્યસંગ્રહઃ જીવિતિ વિશેષસંગ્રહઃ તથા વિશેષાવશ્યકે સંગ્રહણં સંગિનહં સંગિનહં તેવ તેણ જંમેયા તો સંગ્રહો સંગિહિય પિંડિયત્થં વડજ્જ-

સંસંગ્રહણં સામાન્યરૂપતયા સર્વવસ્તુનામાક્રોડનં સંગ્રહઃ
 અથવા સામાન્યરૂપતયા સર્વ ગૃહ્ણતીતિ સંગ્રહઃ અથવા સંગૃહીતે
 પિંડિતં તદેવાર્થોઽભિધેયં यस્ય તત્ સંગૃહીત પિંડિતાર્થં एवंભૂતં
 વચો यस્ય સંગ્રહસ્યેતિ સંગૃહીત પિંડિતં તત્ કિમુચ્યતે इत्याह
 સંગ્રહીય માગ્રહીયં સર્પિંડિય મેગજાહ માણીયં સંગ્રહીય
 મણુગમો વા વહરે ગોર્પિંડિયં અણિયં ॥ ૧ ॥ સામા-
 ન્યાભિમુખ્યેન ગ્રહણં સંગૃહીત સંગ્રહ ડચ્યતે પિંડિતં ત્વેકજાતિ
 માનિતમભિધીયતે પિંડિતસંગ્રહઃ વ્યથ સર્વવ્યક્તિષ્વનુગતસ્ય
 સામાન્યંચ પ્રતિપાદનમનુગમસંગ્રહોભિધીયતે વ્યતિરેકસ્તુ તદિ-
 તરધર્મનિપેધાત્ ગ્રાહ્યધર્મસંગ્રાહકં વ્યતિરેકસંગ્રહો ધખ્યતે યથા
 જીવો જીવ ઇતિ નિપેધે જીવસંગ્રહ એવ જાતઃ અતઃ ૧ સંગ્રહ
 ૨ પિંડિતાર્થ ૩ અનુગમ ૪ વ્યતિરેકધેદાશ્વતુર્વિધઃ અથવા સ્વ-
 સત્તારૂપં મહાસામાન્યં સંગૃહ્ણતિ ઇતરસ્તુ ગોત્વાદિકમવાંતર-
 સામાન્યં પિંડિતાર્થમભિધીયતે મહાસત્તારૂપં અવાંતરસત્તારૂપં
 એગં નિચ્ચં નિરવયવમક્રિયં સવ્વગં ચ સામન્નં એતત્ મહાસા-
 માન્યં ગચિ ગોત્વાદિકમવાંતરસામાન્યમિતિ સંગ્રહઃ ॥

ભાવાર્થ—સામાન્ય વસ્તુસત્તા જે નિત્યત્વાદિક ધર્મ
 સર્વદ્રવ્યમાં વ્યાપક છે, તે શ્રુતિ ધરે, તેને સંગ્રહનય
 કહે છે. સંગ્રહના જે લેદ છે. ૧ સામાન્ય સંગ્રહ ૨ વિ-

શેષ સંગ્રહ તેમાં વળી સામાન્ય સંગ્રહના બે ભેદ છે. ૧
૧ મૂલ સામાન્ય સંગ્રહ ૨ ઉત્તર સામાન્ય સંગ્રહ તેમાં
મૂળ સામાન્ય સંગ્રહના છ ભેદ છે. ૧ અસ્તિત્વ ૨ વસ્તુ-
ત્વ, ૩ દ્રવ્યત્વ, ૪ પ્રમેયત્વ, ૬ સત્ત્વ, ૬ અગુરુલઘુત્વ, તેમાં
પ્રથમ અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ કહે છે.

છ દ્રવ્ય પોત પોતાના ગુણ પર્યાય તથા પ્રદેશકરી
અસ્તિ છે, ધર્મ, અધર્મ, લોકાકાશ, અને જીવ, એ ચા-
રનો અસંખ્ય પ્રદેશમળી સ્કંધ થાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યમાં
સ્કંધ થવાની શક્તિ છે. અલોકાકાશનો સ્કંધ અનંતપ્ર-
દેશી છે. એ પંચ દ્રવ્ય અસ્તિકાય છે, છઠ્ઠા કાલદ્રવ્યનો
સમય કોઈ કોઈથી મળતો નથી. કેમકે એક સમય નષ્ટ થયા
પશ્ચાત્ દ્વિતીય સમય આવે છે. માટે કાલ અસ્તિકાય નથી.

વસ્તુત્વ—૫દ્રવ્યમાં વસ્તુપણું સામાન્યપણે વ્યાપી
રહ્યું છે. છદ્રવ્ય એક ક્ષેત્રમાં રહ્યા છે. એક આકાશ પ્રદેશ-
માં, ધર્માસ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ
રહ્યો છે. અને અનંતાજીવના અનંતાપ્રદેશ રહ્યા છે. પુદ્ગ-
લપરમાણુઓ અનંતા રહ્યા છે. તે સર્વે પોતાની સત્તાચહીને
રહ્યા છે. એક હુકાનમાં પંચનોકર રહે, પણ તેથી જેમ તે
લેગામળીબંધ નહીં. અર્થાત્ તેમની લિન્નલિન્ન વ્યક્તિ
રહે, તેમ આકાશમાં પંચદ્રવ્ય રહ્યાં છે, પણ તે એક થઈ-
બંધ નહીં. લિન્નવ્યક્તિ રહે.

૩ દ્રવ્યત્વ—દ્રવ્યપણું. સર્વ દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયા કરે. ધર્મોસ્તિકાયમાં ચલણ સહાયગુણ સર્વ પ્રદેશમાં છે, તે સદા જીવ પુદ્ગલને ચલાવવારૂપ ક્રિયા કરે છે.

પ્રશ્ન—લોકાંત સિદ્ધક્ષેત્રમાં ધર્મોસ્તિકાય છે તે સિદ્ધ જીવોને ચલાવવા રૂપક્રિયા કેમ કરતો નથી ?

ઉત્તર—સિદ્ધના જીવ અક્રિય છે, માટે ગમનાગમન કરી શકતા નથી. તેથી ધર્મોસ્તિકાય ચાલવા સહાય આપી શકતું નથી. ધર્મોસ્તિકાયનો ગુણ એ છે કે, જે ચાલતો હોય, તેને સહાય આપે; પણ નહીં ગમન કરનારને ચલાવી શકે નહીં, સિદ્ધક્ષેત્રમાં નિગોદીયા સક્રિય જીવ રહ્યા છે. તથા પુદ્ગલ છે તેને ધર્મોસ્તિકાય ચાલવામાં સહાય આપે છે, માટે તે પોતાની શક્તિ ફેરવે છે, તથા અધર્મોસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલને સ્થિર થવામાં સહાય આપે છે. તથા આકાશદ્રવ્ય સર્વ દ્રવ્ય અવગાહના દાનરૂપ કાયં કયાં કરે છે.

પ્રશ્ન—અલોકાકાશમાં અન્ય કોઈ દ્રવ્ય નથી, તો અલોકાકાશ કયાદ્રવ્યને અવગાહના દાન આપે છે ?

ઉત્તર—અલોકાકાશમાં અવગાહના દાનગુણની શંકિત તો લોકાકાશસદૃશ છે, કિંતુ તત્ર અવગાહન દાન થઈનાર અન્યકેચિત્ દ્રવ્ય નથી. અલોકાકાશના પ્રતિપ્રદેશે ઉત્પાદવ્યય સમયે સમયે થઈ રહ્યો છે, ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્યયુક્તં દ્રવ્ય જ્યાં ઉત્પાદવ્યય પ્રાપ્યતા હોય છે, તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. અલોકાકાશમાં

જો ઉત્પાદ વ્યય થાય નહીં, તો તે દ્રવ્ય કહેવાય નહીં, ત્યાં ઉત્પાદવ્યયનો સદ્ભાવ છે. માટે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્ય મળવા વિખરવાની ક્રિયા કરે છે. કાલદ્રવ્ય વર્તનારૂપ ક્રિયા કરે છે, પણ તે ઉપચારથી છે. જીવદ્રવ્ય જ્ઞાનલક્ષણ ઉપયોગ રૂપક્રિયા કરે છે. એમ સર્વ દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયા કરે છે.

૪ પ્રમેયત્વં-પ્રમાવિષયોભૂતઃ પ્રમેયઃ પ્રમા એટલે જ્ઞાનમાં જે ભાસે, તેને પ્રમેય કહે છે. જદ્રવ્ય છે, તે જ્ઞાનમાં ભાસે છે, માટે તે પ્રમેય છે, પ્રમેયનું પ્રમાણ કેવલી પોતાના જ્ઞાનથી કરે છે. ચઉદરાજલોકનું પ્રમાણ પણ જ્ઞાનથી થાય છે. ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, એકેક દ્રવ્ય છે, જીવદ્રવ્ય અનંત છે. તેની ગણના નીચે મુજબ છે. સંજીમનુષ્ય સંખ્યાતા છે, અસંજી મનુષ્ય અસંખ્યાતા છે, નારકી અસંખ્યાતા છે. દેવતા અસંખ્યાતા છે. તિર્યક પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે. દ્વીન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે, ત્રીન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે, ચતુરિન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે. તેથી પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતા છે. અપ્કાય અસંખ્યાતા છે, તૈજસકાય અસંખ્યાતા છે. વાયુકાય અસંખ્યાતા છે, પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ અસંખ્યાતા છે, તેથી સિદ્ધના જીવ અનંતા છે, તેથી બાહરનિગોદીયા જીવ અનંત ગુણ છે. આદુ, મુલા, ગાજરીયાં, બટાટા, સૂરણ, પિંડાળ, રતાળ વિગેરે બાહરનિગોદજીવમય છે. બાહરનિગોદ કંદમૂલ છે. તે સુધંના અગ્રભાગમાં આવે તેટલા કંદમૂલમાં અનંતા-

જીવ છે, તે સિદ્ધતા જીવથી અનંતશુણ્ય છે. સૂક્ષ્મનિગોદના જીવો અનંતશુણ્ય છે.

સૂક્ષ્મનિગોદનોવિચાર.

જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશ છે, તેટલા નિગોદીયા ગોળા છે. તેમાં એકેક ગોળામાં અસંખ્યાતી નિગોદ છે. અનંત-જીવોનો પિંડભૂત એકથરીર, તેને નિગોદ કહેછે, એકેક નિગોદમધ્યે અનંતજીવો છે. અતીતકાલના સર્વસમય, તથા અનાગતકાલના સર્વસમય, તથા વર્તમાનકાલનો એક સમય તેને લેખા કરી અનંતશુણ્ય કરીએ તેટલાજીવ એક નિગોદમાં છે, સંસારીજીવ અનંતા છે. એકેકજીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. એકેકા પ્રદેશે અનંતીકર્મની વર્ગણા લાગી છે, અને એકેક કર્મવર્ગણામાં અનંત પુણ્યલ પરમાણુઓ છે, એમ અનંત પરમાણુ એકેક જીવને લાગ્યા છે. તથા એકેક પરમાણુમાં અનંત શુણ્યપર્યાયવ્યાપીને રહ્યા છે. અનંતશુણ્ય પુણ્યલપરમાણુ જીવથી છૂટા છે. અસંખ્યાતા ગોળામાટે શામની સાક્ષી નીચે મુજબ છે.

ગાથા.

ગોલાય અસંખિજ્ઞા, અસંખનિગોયઓ હવઈ ગોલો;
 ઇક્કિમિ નિગોઈ, અણંત જીવા મુણેયવ્વા. ॥ ૧ ॥

ગાથા.

સત્તરસ સમહિયા, કિરઙ્ગાણુ પાણ મિહંતિ સુહુભવા;
સગતિસ સયતિહુત્તર, પાણુ પુણ ઇગ મુહુત્તમિ ?

મનુષ્યના એક શ્વાસોશ્વાસમાં નિગોદીયા જીવ સત્તર-
ભવ ઝાઝેરા કરેછે. એક મુહુર્તમાં ૩૭૭૩ ત્રણહજાર સાતસો
તહોત્તેર શ્વાસોશ્વાસ થાય. તેટલામાં નિગોદીયા કેટલા ભવકરે
તે કહે છે,

ગાથા.

પણસઠ્ઠિ સહસ્સ પણસય-છતિસ્સા ઇગમુહુત્ત સુહુભવા;
આવલિયાણાં દોસય, છપ્પન્ના એગ સુહુભવે ?

નિગોદીયાજીવ એક મુહુર્તમાં ૬૫૫૪૬ ભવ કરે છે.
અને નિગોદનો એક ભવ ૨૫૬ આવલીનો છે. અને કુદ્ધક-
ભવ કહે છે.

ગાથા.

અધિય અણંતા જીવા, જેહિં ન પત્તો તસાઇપરિણામો;
ઉવજ્જંતિ ચયંતિય, પુણોવિ તત્થેવ, ઉત્થેવ, ?

નિગોદમાં અનંતાજીવ એવા છે કે, પ્રથમ કદાપિ
ત્રસપાણુ પામ્યા નથી. અનંતકાળ ગયો, અને અનંતકાળ
જશે, પણ તે જીવો વારંવાર ત્યાં ઉપજે છે, અને ત્યાં

અવે છે, નિગોદના બે લેહ છે. ૧ એક વ્યવહારરાશિનિગોદ અને બીજી અવ્યવહારરાશિનિગોદ. તેમાં બાકર એકેન્દ્રિય-પણું ભાવેત્રસપણું પામીને પશ્ચાત્ નિગોદમાં ગયા છે, તેને વ્યવહાર રાશિયા કહે છે. જે જીવ કોઈપણ કાળે નિગોદમાંથી નીકળ્યા નથી, તેને અવ્યવહારરાશિયા નિગોદજીવ કહે છે. અત્ર મનુષ્યમાંથી ઠમ ખપાવીને જેટલા જીવ એક સમયમાં મુક્તિપામે છે. તેટલા જીવ તેજ સમયમાં અવ્યવહારરાશિસૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળી ઉઠ્યા આવે છે. જો દશ જીવ મુક્તિ પામે તો દશજીવ નીકળે. કોઈવેળા ભવ્યજીવ ઓછા નીકળેતો, તે સ્થાને એક બે અભવ્ય નીકળે પણ વ્યવહારરાશિમાં જીવ વધે ઘટે નહિં.

લોકમધ્યના નિગોદીયા ગોલા, છદ્દિશિના આબ્યા પુદ્ગલને, આહારપણું લે છે. તે સકલગોલા કહેવાય છે. લોકાંતપ્રદેશમાં રહેલા નિગોદીયા ગોળાને ત્રણદિક્કના આહારની સ્પર્શના છે. માટે તેને વિકલગોળા કહે છે. પંચસ્થાવર સૂક્ષ્મજીવ, અઉદ રાજલોકમાં વ્યાપીને રહ્યા છે. સાધારણપણું માત્ર એક વનસ્પતિમાં છે, પણ ચારમાં નથી. નિગોદીયાજીવ અનંત દુઃખ ભોગવે છે, જીવ, અજીવ, પુણ્ય પાપ, આત્મવ, સંવર, નિર્જરા, જાંઘ, અને મોક્ષ. એ નવ તત્ત્વપણુ જ્ઞાનમાં વિષયીભૂત થાય છે. ઇત્યાદિ સર્વ પ્રમેયનો પ્રમાતા આત્મા છે, સર્વપદાર્થોમાં પ્રમેયત્વરૂપ સાધા

રણ ધર્મ રહ્યો છે, તેનું પ્રમાણ, જ્ઞાનગુણથી આત્મા કરે છે.

૫ સત્ત્વ (સત્પણું) સત્ત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ છે, તે ધ્વ-
દ્રવ્યોમાં વ્યાપીને રહ્યો છે. ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્યયુક્તસત્ ધતિ
તત્ત્વાર્થવચનાત્. ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, ત્યાં
એક પ્રદેશમાં અગુરૂલઘુ અસંખ્યાતો છે, અને દ્વિતીય પ્ર-
દેશમાં અનંત અગુરૂલઘુ છે. તૃતીય પ્રદેશમાં સંખ્યાત
અગુરૂલઘુ છે. એમ અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં અગુરૂલઘુ પર્યાય
ઘટતો વધતો રહે છે. અગુરૂલઘુપર્યાય ચલ છે. જે પ્રદેશમાં
અસંખ્ય છે, તે પ્રદેશમાં અનંત થાય છે. અને અનંતાને
સ્થાને અસંખ્યાત થાય છે. એમ લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત
પ્રદેશમાં સરળો સમકાલે અગુરૂલઘુપર્યાય ફરે છે. તે જે
પ્રદેશમાં અસંખ્યાતો ટળીને અનંત થાય છે, તે પ્રદેશમાં
અસંખ્યાતપણાનો વિનાશ છે અને અનંતપણાનો ઉત્પાદ
છે, અને અગુરૂલઘુપણે ધ્રુવ છે. એમ ઉત્પાદવ્યય અને ધ્રુવ
એ ત્રણ પરિણામથી સત્ત્વપણું જાણવું.

અધર્માસ્તિકાયમાં પણ એ ત્રણ પરિણામ અસંખ્યાત
પ્રદેશે સમયે સમયે પરિણમી રહ્યા છે, એમ આકાશના
અનંત પ્રદેશમાં પણ એક સમયે ત્રણ પરિણામ પરિણમે છે.
જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. તેમાં પણ ઉત્પાદવ્યય, ધ્રોવ્ય-
ત્વપણું રહ્યું છે. તથા પુદ્ગલ પરમાણુમાં પણ સમયે સમયે થાય
ઉત્પાદવ્યય છે, અને કાલનો વર્તમાન સમય ફેરીને અતીત-

કાલ થાય છે, તે સમયમાં વર્તમાનપણાનો વિનાશ છે. અને અતીતવનો ઉત્પાદ છે. અને કાલપણે ધ્રુવ છે, એમ સ્થૂલથી ઉત્પાદવ્યય ધ્રુવત્વ કહ્યો, અને વસ્તુગત્યા મૂલપણે જ્ઞેયને પલટવે જ્ઞાનનું પણ તે ભાસનપણે પરિણમવું થાય છે તેથી પૂર્વપર્યાયના ભાસનનો વ્યય, અને અભિનવજ્ઞેય, પર્યાય ભાસનનો ઉત્પાદ, તથા જ્ઞાનપણે ધ્રૌવ્યતા, એવી રીતે સર્વગુણ ધર્મપ્રવૃત્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદવ્યય શ્રી સિદ્ધલગવંતમાં પણ થઈ રહ્યો છે. કાલદ્રવ્યમાં ઉપચારથી સર્વ કહેવું. એવી રીતે સર્વ દ્રવ્યમાં, ઉત્પાદવ્યય ધ્રૌવ્યતા વર્તીરહી છે. એમ સર્વદ્રવ્યમાં સત્યસ્વરૂપ કહ્યું. જે અગુરૂલધુનો, લેહ ન થાય તો પછી પ્રદેશોનાં પરસ્પર લેહ કેમ થાય ? અર્થાત્ થાય નહીં. માટે અગુરૂલધુનો લેહ સર્વમાં છે. અને જેનું ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યરૂપ સત્પણું એક છે, તે દ્રવ્ય એક છે, અને જેનું, ઉત્પાદધ્રૌવ્યરૂપ સત્પણું બુદ્ધ છે તે દ્રવ્યપણ બુદ્ધ છે. **इतिसत्त्वव्याख्या.**

૬ ક્રો અગુરૂલધુત્વ- જે દ્રવ્યનો અગુરૂલધુ પર્યાય છે; તે છ પ્રકારની હાનિ વૃદ્ધિ કરે છે. તેમાં છ પ્રકારનીહાનિ ૧અનંતભાગદાનિ, ૨અસંખ્યાતભાગદાનિ, ૩સંખ્યાતભાગદાનિ ૪સંખ્યાતગુણદાનિ, ૫અસંખ્યાત ગુણદાનિ, ૬અનંતગુણદાનિ તથા છ પ્રકારનીવૃદ્ધિ. ૧અનંતભાગવૃદ્ધિ ૨અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ ૩સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ, ૪સંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ, ૫અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ,

દઅનંતગુણવૃદ્ધિએ છ પ્રકારની હાનિ તથા છ પ્રકારની વૃદ્ધિ, સર્વદ્રવ્યમાં સદા સમયે સમયે પરિણમી રહી છે. અગુરુલઘુ સ્વભાવને આવરણ નથી, તથા આત્મામાં જે અગુરુલઘુગુણ છે, તે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશે ક્ષાયિકભાવ થયે છતે સર્વગુણોમાં સામાન્યપણે પરિણમે છે, પણ અધિક ન્યૂન પરિણમતા નથી. તે અગુરુલઘુગુણનું પ્રવર્તન જાણવું. અગુરુલઘુગુણને ગોત્રકર્મરૂપે છે. અગુરુલઘુસ્વરૂપમિતિ એ પ્રમાણે મૂળ સામાન્ય સંગ્રહના અસ્તિત્વાદિક છ ભેદ જાણવા.

તથા ઉત્તરસામાન્યના બે ભેદ છે. ૧ જાતિસામાન્ય ૨ સમુદાયસામાન્ય તેમાં ગાયના સમુદાયમાં ગોત્વરૂપ જાતિ છે તથા ઘટ સમુદાયમાં ઘટત્વ, તથા વૃક્ષ સમુદાયમાં વૃક્ષત્વરૂપ સામાન્યધર્મ. તથા મનુષ્યના સમુદાયમાં મનુષ્યત્વ સામાન્ય ધર્મ તે જાતિ સામાન્યસંગ્રહ જાણવો. તથા આંખના સમૂહને આમ્રવન કહેવું, તથા મનુષ્યના સમૂહને મનુષ્યવૃન્દ કહેવું. તે સમુદાય સામાન્ય છે. ઉત્તરસામાન્ય છે, તે ચક્ષુદર્શન તથા અચક્ષુદર્શનથી ગ્રહાય છે, અને મૂલસામાન્ય છે, તે અવધિદર્શન તથા કેવલદર્શનથી ગ્રહાય છે. તથા વળી સંગ્રહનયના બે ભેદ છે. ૧ સામાન્યસંગ્રહ. ૨ વિશેષસંગ્રહ. ત્યાં છ દ્રવ્યના સમુદાયને દ્રવ્ય એવું કહેવું, તે સામાન્ય સંગ્રહ છે. દ્રવ્યત્વ કહેવાથી સર્વ દ્રવ્યનું ગ્રહણ થાય છે, અને જીવને જીવ કહી અજીવથી જુદો પાડવો તે

વિશેષ સંગ્રહ છે. વિશેષ સંગ્રહનો વિસ્તાર ઘણો છે. તથા વિશેષાવસ્યકમાં સંગ્રહનયના ચાર ભેદ ઠહ્યા છે. સામાન્યપણે સર્વ વસ્તુનો ગ્રહણ કરવો. અથવા સામાન્યરૂપપણે મૂવનો સંગ્રહ કરે તેને સંગ્રહનય કહે છે, તેના ચારભેદ છે. ૧ સંગૃહીતસંગ્રહ. ૨ પિઢિતસંગ્રહ, ૩ અનુગમસંગ્રહ, ૪ વ્યતિરેકસંગ્રહ

૧ સામાન્યપણે વહેંચણુવિના એવો ઉપયોગ અથવા એવું વચન અથવા એવો ધર્મ કોઈપણ વસ્તુમાં હોય તેને ગ્રહે, તે સંગૃહીત સંગ્રહનય કહેવાય છે.

૨ એક જાતિમાટે એકત્વ માનીને, એકમાંજ સર્વનું ગ્રહણ કરવું, તેને પિઢિત સંગ્રહનય કહે છે. જેમ યગે આયા, યગે પુગલે ઇત્યાદિ અનાંતિવસ્તુ પણ એકજાતિથી ગ્રહણ થાય છે. વદત્ય જાતિથી અતીતકાલ, અનાગતકાળ અને વર્તમાનકાલના સર્વ ઘટોનું ગ્રહણ થાય છે.

૩ અનેક જીવરૂપ અનેક વ્યક્તિમાં જે અનુગમધર્મ વર્તે છે, તેને અનુગમસંગ્રહ કહે છે. જેમ સચિન્મય આત્મા. સત્પણું સર્વજીવમાં સરખું છે.

૪ જેના ના કહેવાથી ઇતર સર્વનો જ્ઞાનથી સંગ્રહ થાય. અજીવ છે એમ કહેતાં, જીવ નથી તે અજીવ કહેવાય. અર્થાત્ કોઈક જીવ છે એમ ઠર્યું. તથા ઉપયોગે જીવનું ગ્રહણ થાય છે, માટે તેને વ્યતિરેક સંગ્રહ કહે છે.

અથવા સંગ્રહનયના બે ભેદ છે. ૧ મહાસત્તારૂપ ૨
અવાંતરસત્તારૂપ ત્રણ ભુવનની સર્વવસ્તુઓનું સ્વરૂપ સંગ્રહ
નય ગ્રહણ કરેછે. તત્ત્વાર્થાધિગમભાષ્યમાં અર્થાનાં સર્વેકદેશ-
સંગ્રહણં સંગ્રહઃ પદાર્થોના સર્વેક દેશનું સંગ્રહણ કરે, તેને
સંગ્રહનય કહ્યોછે.

૩ વ્યવહારનય સ્વરૂપમ્.

સંગ્રહગૃહીતવસ્તુભેદાંતરેણ વિભજનંવ્યવહરણં પ્રવર્તનંવા
વ્યવહારઃસદ્દિવિધઃશુદ્ધોઽશુદ્ધશ્ચ, શુદ્ધોદ્દિવિધઃ વસ્તુગતવ્યવ-
હારઃ ધર્માસ્તિકાયાદિદ્રવ્યાણાંસ્વસ્વચલનસહકારાદિઃજીવસ્ય
લોકાલોકાદિજ્ઞાનાદિરૂપઃસ્વસંપૂર્ણપરમાત્મભાવસાધનરૂપોગુ-
ણસાધકાવસ્થારૂપઃગુણશ્રેણ્યારોહાદિસાધનશુદ્ધવ્યવહારઃઅશુદ્ધો
ઽપિદ્દિવિધઃસદ્ભૂતાસદ્ભૂતભેદાત્સદ્ભૂતવ્યવહારોજ્ઞાનાદિગુણઃ
પરસ્પરંભિન્નઃઅસદ્ભૂતવ્યવહારઃકપાયાત્માદિમનુષ્યોઽહં,દેવોઽ
હં,સોઽપિ દ્વિવિધઃસંશ્લેષિતાઽશુદ્ધવ્યવહારઃશરીરં મમ અહં શ-
રીરી અસંશ્લેષિતાસદ્ભૂતવ્યવહારઃપુત્રકલત્રાદિઃતૌ ચ ઉપચ-
રિતાનુપચરિતવ્યવહારભેદાત્ દ્વિવિધૌ તથા ચ । વિશેષાવશ્યકે
વ્યવહરણં વ્યવહારઃએસતેણ વ્યવહારએવસામન્નં વ્યવહારપરોવ્વ
જઓ વિશેસઓતેણવ્યવહારાવ્યવહરણંવ્યવહારઃ વ્યવહરતિ સ
ઈતિંવા વ્યવહારઃ વિશેષતો વ્યવહ્રિયતે નિરાક્રિયતે સામાન્યં

તેનેતિ વ્યવહારઃલોકવ્યવહારપરો વા વિશેષતોયસ્માત્તેન વ્ય-
વહારઃ ન વ્યવહારઃ સ્વસ્વધર્મપ્રવર્તિત્વેન કૃતે સામાન્યમિતિ સ્વ-
ગુણપ્રવૃત્તિરૂપવ્યવહારસ્યૈવ વસ્તુત્ત્વંમતરેણ તદ્ભાવાત્ સદ્વિવિ-
ધઃવિભંજનપ્રવૃત્તિભેદાત્પ્રવૃત્તિવ્યવહારસ્ત્રિવિધઃ ? વસ્તુપ્રવૃત્તિઃ
રસાધનપ્રવૃત્તિઃ ? લૌકિકપ્રવૃત્તિશ્ચસાધનપ્રવૃત્તિસ્ત્રેથા લોકોત્તર
લૌકિકકુપાવચનિકભેદાત્ ઇતિવ્યવહારનયઃશ્રીવિશેષાવશ્યકે.

ભાવાર્થ—સંશ્ચક્રનયે શ્રદ્ધા ઠરેલી વસ્તુને લેદાંતરે
વહેંચે, તેને વ્યવહારનય ઠહેછે. જેમ દ્રવ્ય એવું સામાન્ય
નામ છે, તેની બહેંચણ કરીને દ્રવ્યના બે લેદ પાડે, જેમ
દ્રવ્યના બે લેદ ૧ જીવદ્રવ્ય બીજું. અજીવદ્રવ્ય. તેમાં વળી
જીવદ્રવ્યના બે લેદ પાડે ૧ સિદ્ધ બીજા સંસારી. તેમાં
સંસારીજીવના બે લેદ છે ૧ સ્થાવર અને ત્રસ. તેમાં સ્થા-
વરના પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિ
કાય એ પંચલેદ છે. અને ત્રસના દીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિ-
ન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય, એ ચાર લેદ છે. તેમાં પંચેન્દ્રિયના
ચારલેદ છે, દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યક્, અને નારકી. વળી
સંસારીજીવના બે લેદ છે, એક અયોગી ચઉદમા ગુણુઠાણા-
વાળા, અને બીજા સયોગી. તે સયોગીના બે લેદ, એક કેવલી
અને બીજા છન્નસ્થ. તે છન્નસ્થના બે લેદ છે, એક ક્ષીણમોહી
બીજાગુણુઠાણે વર્તતા, કે જેણે મોહનીયકર્મ અપાંચું તે.

ખીજા ઉપશાંતમોહી. તેના બે ભેદ છે; એક અકપાયી અગ્ન્યા-
રમાગુણકાણે વર્તતાજીવ, અને ખીજા સકપાયી, સકપાયીના
બેભેદ છે; એક સૂક્ષ્મકપાયી દશમાગુણકાણાનાજીવ, ખીજા
આદરકપાયી. તેના બે ભેદ છે; એક શ્રેણિપ્રતિપન્ન, ખીજા
શ્રેણિરહિત, તેમાં શ્રેણિરહિતના બેભેદ છે. એક અપ્રમાદી,
ખીજા પ્રમાદી, વળી પ્રમાદીના બે ભેદ છે; એક સર્વ વિરતિ
ખીજા દેશવિરતિ. દેશવિરતિના બે ભેદ છે, એક અવિરતિ-
પરિણામી, ખીજા વિરતિપરિણામી. અવિરતિના બેભેદ છે,
એક અવિરતિસમક્રિતી, ખીજા અવિરતિમિથ્યાત્વી. મિથ્યા-
ત્વીના બે ભેદ છે, એક લબ્ય, ખીજા અલબ્ય. લબ્યના બે
ભેદ છે, એક અંથીભેદી ખીજા અઅંથીભેદી. એ પ્રકારે જીવ
જેવો દેખાય તેને તેવો વ્યવહારનય માને છે. તથા અજીવ
દ્રવ્યના બેભેદ કરવા. એકરૂપી અને ખીજા અરૂપી. રૂપીયુ
ક્લેશ દ્રવ્ય છે, અને અરૂપી અજીવના ચાર ભેદ કરવા. ધર્મા-
સ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, અને કાલ.

વ્યવહારુ એટલે પ્રવર્તન તેને વ્યવહાર કહે છે. તેના
બે ભેદ છે. ૧ શુદ્ધવ્યવહાર. અશુદ્ધવ્યવહાર. તેમાં શુદ્ધ
વ્યવહારના બે ભેદ છે; ૧ સર્વ દ્રવ્યની સ્વરૂપરૂપ શુદ્ધ-
પ્રવૃત્તિ. જેમકે ધર્માસ્તિકાયની ચલન સહાયતા; અધર્મા-
સ્તિકાયની સ્થિરસહાયતા, જીવનીજ્ઞાયકતા. ઇત્યાદિને વ-
સ્તુગત શુદ્ધવ્યવહાર કહેછે. દ્રવ્યનો ઉત્સર્ગસ્વભાવ ઉત્પન્ન

થવાંમાટે, રત્નત્રયીની શુદ્ધતા, શુણ્યસ્થાન શ્રેણિ આંરોહણરૂપે છે, તેને સાધનશુદ્ધ વ્યવહારનય કહે છે. ચારિત્ર અંગી-કાર કરવું, પંચમહાવ્રત પાળવાં, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ વિગેરેનો આ વ્યવહારમાં સાપેક્ષપણે સમાવેશ થાય છે.

વળી અશુદ્ધવ્યવહારના બે ભેદ છે. ૧ સદ્મૂત ૨ અસદ્મૂત. તેમાં જે ક્ષેત્રે અવસ્થાને અભેદપણે રહ્યા જે જ્ઞાનાદિશુણ્ય, તેને પરસ્પર ભેદથી કહેવા તે સદ્મૂતવ્યવહાર. તથા જેમ કોધી હું, માની હું, દેવતા હું, મનુષ્ય હું, ઇત્યાદિ દેવતાપણે તે હેતુપણે પરિણમતાં શ્રદ્ધા જે દેવ-ગતિ વિપાકીકર્મ, તેનો ઉદયરૂપ પરભાવ છે. તે પણ યથાર્થ જ્ઞાનવિના ભેદજ્ઞાન શૂન્યજીવ એક કરી માને છે. તેનેઅશુદ્ધ અસદ્મૂત વ્યવહાર કહે છે. તેના બે ભેદ છે. ૧ સંશ્લેષિત અશુદ્ધ વ્યવહાર. તે જેમ, શરીર મારું, હું શરીરી ઇત્યાદિ અને અસંશ્લેષિત અશુદ્ધ અસદ્મૂત વ્યવહાર તે, આ પુત્ર પુત્રી આ મારાં તથા ધનાદિક મારાં વિગેરે માનવું. તે સમજવું. તથા ઉપચરિત અને અનુપચરિત બે બે ભેદ વ્યવહાર બાણવો.

તથા વિશેષાવસ્યકમહાલાભ્યમાં વ્યવહારનયના મૂળ બે ભેદ કહ્યા છે. એક વહેંચણરૂપ વ્યવહાર. દ્વિતીય પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવહાર. તેમાં પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવહારના ત્રણ ભેદ છે. ૧ ચત્તુષ્પ્રવૃત્તિ ૨ સાધનપ્રવૃત્તિ ૩ લૌકિકપ્રવૃત્તિ, તેમાં પણ સાધ-

નપ્રવૃત્તિના ત્રણ ભેદ છે. ઈહ પરલોક પુદ્ગલસુખ આશા રહિત શુદ્ધસાધનમાર્ગે અરિહંતની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, તેને ૧ લોકોત્તરસાધનપ્રવૃત્તિ કહે છે. સ્યાદ્વાદજ્ઞાન વિના મિ-
થ્યાભિનિવેશ સહિત સાધનપ્રવૃત્તિ છે, તેને ૨ કુપ્રાવચનિક સાધનપ્રવૃત્તિ કહે છે, અને લોકના દેશ, કુળ, વંશ, ફઢીની આલે જે પ્રવર્તવું, તેને લોક વ્યવહારપ્રવૃત્તિ કહે છે. લોક-
વ્યવહાર પ્રવૃત્તિના પણ આર્ય અને અનાર્ય એ બે ભેદ છે. આર્યમાં પણ સમકિતી ગૃહસ્થોના કુળ, રીત; રીવાજ, આ-
ચારની પ્રવૃત્તિ અને બીજી મિથ્યાત્વીઓના કુળ, રીત; રીવાજ, આચારની પ્રવૃત્તિ.

વળી ભેદાંતરે વ્યવહારના છ ભેદ કહ્યા છે. ૧ શુદ્ધ-
વ્યવહાર. ઉપરના ગુણસ્થાનકનું ગ્રહણ કરવું, અને પાછ-
લાગુણકાણાનું છોડવું. અથવા રત્નત્રયી આત્માથી લિન્ન નથી
તો પણ સમજાવવા ભેદ કરવા, તે શુદ્ધવ્યવહાર છે. જીવમાં
અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષરૂપ અશુદ્ધપણું છે. તેને અશુદ્ધવ્યવહાર
કહે છે. જીવ અને પુદ્ગલના સંબંધે અશુદ્ધવ્યવહાર છે,
એ બે દ્રવ્યવિના બાકીના દ્રવ્યમાં અશુદ્ધવ્યવહાર નથી. ૩
પુણ્યક્રિયાપ્રવૃત્તિને શુભવ્યવહાર કહે છે. ૪ પાપની
ક્રિયાને અશુભ વ્યવહાર કહે છે. પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી માત,
પિતાદિક કુટુંબ તથા ધન ઘર વિગેરે આત્માથી લિન્ન
છે, પણ અજ્ઞાનથી જીવે પોતાનું કરી બાણ્યું છે. તે ઉપચ-

રિત વ્યવહાર છે. શરીરાદિ પુદ્ગલવસ્તુ યદપિજીવથી જીવી છે; તેા પણ પારિણામિકભાવે લોહીપણે એકઠી મળી રહી છે. તેને જીવ અજ્ઞાનયોગથી પોતાની માને છે, તેને અનુપચરિતવ્યવહાર કહે છે.

તથા વળી વ્યવહારના બે ભેદ કહ્યા છે. ૧ સદ્મૂતવ્યવહાર ૨ અસદ્મૂતવ્યવહાર તેમાં પણ સદ્મૂતવ્યવહારના ભેદ છે. એક શુદ્ધસદ્મૂતવ્યવહાર, તે જેમ આત્માત્મ કેવલજ્ઞાન. અત્ર કેવલજ્ઞાન સાચિકલાવીય છે, તેમાં કોઈ જાતની અશુદ્ધતા નથી બીજા ભેદમાં મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનાદિક આત્મદ્રવ્યના ગુણ છે, પણ તે ક્ષયોપશમભાવે છે. માટે અશુદ્ધતા છે, તે અશુદ્ધસદ્મૂતવ્યવહાર જાણવો.

પરંપરિણુતિ ભજતાં દ્રવ્યાદિકઉપચારથી નવ પ્રકારે અસદ્મૂતવ્યવહાર છે.

૧ દ્રવ્યેદ્રવ્યોપચાર: જનાગમમાં ક્ષીરનીર ન્યાયે, જીવ પુદ્ગલ સાથે મળ્યાં છે. માટે જીવ દ્રવ્યમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર જાણવો.

૨ ગુણેગુણોપચાર: ભાવલેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણ છે, તેને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતાદિ લેશ્યા કહીએ છીએ. પુદ્ગલ દ્રવ્યના કૃષ્ણાદિ ગુણનો ઉપચાર આત્મ ગુણમાં કરીએ છીએ. તે ગુણે ગુણોપચાર જાણવો.

૩ પર્યાયે પર્યાયોપચાર: અન્ધ, હાથી, પ્રમુખ આત્મ-

દ્રવ્યના અસમાન જાતીય પુદ્ગલદ્રવ્ય પર્યાયનો આત્મદ્રવ્ય પર્યાય ઉપચાર કરીએ છીએ. તે પર્યાયે પર્યાયોપચાર નામનો ત્રીજો લેહ જાણવો.

૪ દ્રવ્યે ગુણોપચાર: હું ગૌરવર્ણ છું, એમ કહેતાં હું એટલે આત્મદ્રવ્ય અને ગૌરવર્ણ એ પુદ્ગલનો ગુણ છે. આત્મદ્રવ્યમાં ગૌરવર્ણ જે પુદ્ગલ ગુણ છે તેનો ઉપચાર થયો, માટે તેને દ્રવ્યે ગુણોપચાર કહે છે.

૫ દ્રવ્યે પર્યાયોપચાર: જેમ હું દેહ છું, તેમાં હું એ આત્મદ્રવ્ય અને દેહ છે, તે પુદ્ગલ સ્કંધ પર્યાય છે. માટે આત્મદ્રવ્યમાં દેહરૂપ પર્યાયનો ઉપચાર કર્યો જાણવો.

૬ ગુણે દ્રવ્યોપચાર: ગુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર. જેમ તે ગોરો દેખાય છે, ગૌરપાણું પુદ્ગલગુણ છે, તેમાં તે એટલે આત્મ દ્રવ્ય તેનો ઉપચાર જાણવો.

૭ પર્યાયે દ્રવ્યોપચાર: પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર. જેમ દેહ છે, તે આત્મા છે. અત્ર દેહરૂપ પુદ્ગલપર્યાયમાં આત્મદ્રવ્યનો ઉપચાર કર્યો.

૮ ગુણે પર્યાયોપચાર: ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચાર. જેમ મતિજ્ઞાન છે, તે શરીર જન્ય છે, માટે તેને શરીરજ કહેવું. અત્રમતિજ્ઞાન રૂપ આત્મગુણમાં શરીરરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયનો ઉપચાર જાણવો.

૯ પર્યાયે ગુણોપચાર: તે પૂર્વ પ્રયોગને વિપરીત

કરવાથી થાય છે. જેમ શરીર તે મતિજ્ઞાન છે; અત્રઃ શરીરરૂપ પર્યાયમાં મતિજ્ઞાનરૂપશુણ્યનો ઉપચાર કર્યો કહેવાય છે.

એમ ઉપચારથી અસદ્મૂત વ્યવહાર નવ પ્રકારનો. કહ્યો. તથા એના ત્રણ લેદ છે.

૧ સ્વજાતિ અસદ્મૂત વ્યવહાર તે જેમ પરમાણુમાં બહુપ્રદેશી થવાનો ભૂતિ છે. માટે તેને બહુપ્રદેશી કહેવો. તથા વળી મતિજ્ઞાનને મૂર્તિમત્ કહેવું. મૂર્ત જે વિષય આલોક નમસ્કાર છે તેથી તે શુણ્ય ઉત્પન્ન થયો અત્ર મતિજ્ઞાન આત્મશુણ્ય છે. તેમાં મૂર્તત્વ જે પુદ્ગલ તેનો ઉપચાર કર્યો. માટે તેને ધિજાતીય અસદ્મૂત વ્યવહાર કહે છે. એ બીજો લેદ કહ્યો. ત્રીજા સ્વજાતિધિજાતિ અસદ્મૂતવ્યવહાર સ્વરૂપ દર્શાવે છે. જેમ જીવાજીવ વિષય-જ્ઞાન, અત્ર જીવ તે જ્ઞાનની સ્વભૂતિ છે, અને અજીવ તે જ્ઞાનની વિભૂતિ છે. એમ બેનો વિષય વિષય ભાવ નામે ઉપચારિત સંબંધ છે. માટે તેને સ્વજાતિધિજાતિ અસદ્મૂત વ્યવહાર કહે છે. ઇતિવ્યવહાર નવ સ્વરૂપ..

૪ ઋજુસૂત્રનય.

રૂણુ-સરલ, શ્રુત કહેતાં બોધ એટલે, જે નયનો સરલ બોધ છે, તેને રૂણુસૂત્રનય કહે છે. આ નય છે તે અતીતકાલ અને અનાગતકાલની અપેક્ષા કરતો નથી, અને

વર્તમાનકાલે જે વસ્તુ જેવા ગુણે પરિણમે છે, વર્તે છે. તે વસ્તુને તે પ્રમાણે કહે છે, તે માટે આ નય પરિણામગ્રાહી છે. જેમ કોઈ સાધુ થયો છે, પણ, તેના પરિણામ ગૃહસ્થના વર્તે છે. તો આ નયના અનુસારે તે ગૃહસ્થ છે. તથા કોઈ જીવ ગૃહસ્થ છે, પણ તેના અંતરંગ પરિણામ સાધુ જેવા વર્તે છે, તો તેને આ નય સાધુ કહે છે. ર્જુસૂત્રનયના બે ભેદ છે. એક સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્રનય છે, તે એમ કહે છે કે, સદાકાલ સર્વવસ્તુમાં એક વર્તમાન સમય વર્તે છે. એટલે જે જીવ ભૂતકાલે અજ્ઞાની હતો, અને ભવિષ્યકાળે અજ્ઞાની થશે, પણ વર્તમાનકાલે જ્ઞાની છે, તો તેને જ્ઞાની કહે છે. તે સૂક્ષ્મઋજુસૂત્રનય જાણવો. બાહ્ય મોટા પરિણામને કહે છે, તેને સ્થૂલર્જુસૂત્રનય કહે છે. એક પરમાણુ ભૂતકાલે કૃષ્ણ હતો, વર્તમાનકાલે લાલ છે, અને ભવિષ્યકાલે પીત થશે, તેમાં બે કાલનો ત્યાગ કરીને પરમાણુને વર્તમાનકાલમાં લાલ દેખી લાલ કહેવો, તે આ નયનું લક્ષણ છે. અતીત અનાગતકાલ છે તે, ર્જુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ અછતો છે. કારણ કે અતીતપણું વિણુશી ગયો છે, અને અનાગતકાલ આવ્યો નથી. માટે અતીત અનાગત બે અવસ્તુ છે. અને જે વર્તમાન પર્યાયે વર્તે છે, તે ઋજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ વસ્તુપણું છે, પૂર્વકાલ પશ્ચાત્કાલ ગ્રહીને વસ્તુ કહેવી, તે નૈગમનય છે. આરોપરૂપ તે છે. કોઈ કહેછે કે નૈગમનય, સંસારી

સકાંભણવને સિદ્ધ સમાન કહે છે, અને સંસારીણવ ભવિ-
 પ્યકાલમાં સિદ્ધ થશે, તો ઇન્દુસૂત્રનંદ છે તે અનાગતને
 કેમ અવસ્તુ કહે છે તેનો પ્રત્યુત્તર કે, હે ભવ્ય ! એતો અ-
 નાગત ભાવી છે માટે કહેતા નથી. વર્તમાન સર્વશુભની
 છતિ આત્મપ્રદેશે છે, પણ તે આવરણદોષથી પ્રવર્તતી નથી.
 વર્તમાનકાલમાં સિદ્ધપણુનો આવિર્ભાવ નથી. વર્તમાનકા-
 લમાં આત્મશુભનો તિરોભાવ છે. માટે સંગ્રહનયે કહીએ.
 આત્મામાં સર્વ કેવળજ્ઞાનાદિ શુભ છતાં પણ વર્તે છે. તે માટે
 સિદ્ધ કહેવાય છે. નામાદિક નિશેષા તે સર્વે, ઇન્દુ સૂત્રનંદના
 ભેદ છે. નામાદિક ત્રણ નિશેષા દ્રવ્ય છે, અને ભાવ
 તે ભાવ છે.

૫. શબ્દનયસ્વરૂપ લિખ્યતે.

શપ આક્રોશેશપનમંદહાનમિતિ શબ્દઃશપતીતિ ત્રા આ-
 વ્હાનયતીતિ શબ્દઃ શપ્યતે આહૂયતે વસ્તુ અનેનેતિ શબ્દઃતસ્ય
 શબ્દસ્ય યો વાચ્યોર્થઃતત્ પરિગ્રહાત્ તત્ મધાનત્વાત્ નયશબ્દઃ
 યથાકૃતકત્વાદિ ઇત્યાદિકપંચમ્યંતઃ શબ્દોઽપિહેતુઃઅર્થરૂપકૃત
 કત્વમનિત્યત્વગમકત્વાત્ મુખ્યતયા હેતુરુચ્યતે ઉપચારવસ્તુ તં-
 દ્વાચકકૃતકત્વાચ્છબ્દો હેતુરભિધીયતે એવમિદાપિ શબ્દવાચ્યાર્થ
 પરિગ્રહાદુપચારેણ નયોપિ શબ્દો વ્યંપદિશ્યતે ઇતિભાવઃ અથવા
 ઋજુસૂત્રનંદસ્યામાપ્તં પ્રત્યુત્પન્નં વર્તમાનં તથૈવ ઇચ્છંત્યસૌ શબ્દ-

તે સર્વગુણપર્યાયનો કાર્યધર્મ છે. તત્ર જીવદ્રવ્યનું સ્વદ્રવ્ય પ્રદેશ ગુણનો સમુદાય દ્રવ્ય છે. જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, તે ક્ષેત્ર છે. તથા જીવના પર્યાય મધ્યે કારણ કાર્યાદિનો જે ઉત્પાદવ્યય છે તે સ્વકાલ છે. તથા આત્માના ગુણપર્યાયનો કાર્ય ધર્મ તે સ્વભાવ છે. એમ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયપણે જે પરિણમે છે, તે દ્રવ્યની અસ્તિતા જાણવી. દ્રવ્યનો અસ્તિ સ્વભાવ છે, તે અન્યધર્મપણે પરિણમતો નથી. સર્વ દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય દિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિસ્વભાવ છે તેથી જીવદ્રવ્ય છે. તે અજીવપણે પરિણમતું નથી. તથા એક જીવ છે, તે અન્યજીવપણે પરિણમતો નથી. તેમ ધર્મ દ્રવ્ય, તે અધર્મરૂપે પરિણમતું નથી, અને અધર્મદ્રવ્ય, તે ધર્મ દ્રવ્યપણે પરિણમતું નથી. તથા જીવનો એક ગુણ છે, તે અન્યગુણપણે પરિણમતો નથી. જ્ઞાનગુણમાં જ્ઞાનની અસ્તિતા છે, અને જ્ઞાનમાં દર્શનાદિક ગુણોની નાસ્તિતા છે. ચક્ષુ દર્શનમાં અચક્ષુ દર્શની નાસ્તિ છે, અને ચક્ષુદર્શનની અસ્તિતા છે. તથા એક ગુણના પર્યાય અનંતા છે, અને સર્વ પર્યાય, ધર્મે સરખા છે, પણ એક પર્યાયના ધર્મ બીજા પર્યાયમાં નથી, અને બીજા પર્યાયના ધર્મ છે, તે પ્રથમ-પર્યાયમાં નથી. માટે સર્વદ્રવ્ય પોતાના ધર્મે અસ્તિ છે. **इति अस्तिस्वभाव स्वरूपम्.**

અન્યજાતીયદ્રવ્યાદીનાં સ્વીયદ્રવ્યાદિચતુષ્ટયતયા વ્યવ-

સ્થિતાનાં વિવક્ષિતે પરદ્રવ્યાદિકે સર્વદૈવાભાવાવિચ્છિન્નાનાં
 અન્યધર્માનાં વ્યાવૃત્તિરૂપો ભાવઃ નાસ્તિસ્વભાવઃ યથા જીવે
 સ્વીયાઃ જ્ઞાનદર્શનાદયો ભાવાઃ અસ્તિત્વે પરદ્રવ્યાસ્થિતાઃ
 અચેતનાદયાં ભાવા નાસ્તિત્વે સા ચ નાસ્તિતા દ્રવ્યે અસ્તિ-
 ત્વેન વર્તતે ઘટે ઘટધર્માનાં અસ્તિત્વં પટાદિસર્વપરદ્રવ્યાનાં
 નાસ્તિત્વં એવં સર્વત્ર તથાહિ સ્વપર્યાયૈઃ પરપર્યાયૈઃ ઉપયપ-
 ર્યાયૈઃ સદ્ભાવેનાસદ્ભાવેનોભયેન વાર્પિતો વિશેષતઃ કુંભઃ
 અકુંભઃ કુંભાકુંભૌ વા અવક્તવ્યોભયરૂપાદિભેદો ભવતિ
 સપ્તભંગો પ્રતિપાદ્યતે इत्यर्थः भोष्ट्रग्रीवाकपोलकुक्षिबुध्नादिभिः
 स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पितः विशेषतः कृमः कृमो भण्यते
 सन् घटः इति प्रथमभंगो भवति एवं जीवः स्वपर्यायैः
 ज्ञानादिभिः अर्पितः सन् जीवः तथा पटादिगतैः त्वक्त्रा-
 णादिभिः परपर्यायैरसद्भावेनार्पितः अविशेषितः अकृमो
 भवति सर्वस्यापि घटस्य परपर्यायैरसत्त्वविवक्षायामसन् घटः
 एवं जीवोपि मूर्त्तत्वादिपर्यायैः असत्जीवः इति द्वितीयो भंगः

હવે દ્વિતીય નાસ્તિસ્વભાવનું સ્વરૂપ લખે છે. અન્ય

જે દ્રવ્યાદિક દ્રવ્યશુદ્ધ પર્યાય, તેના પોતાના જે દ્રવ્ય,
 ક્ષેત્ર, કાલ, શાવ છે, તે તેજ દ્રવ્યમાં સદા અવલંબપણે
 પરિણમે છે. વિવક્ષિત દ્રવ્યાદિકથી પર જે બીજા દ્રવ્યાદિ-

કના ધર્મની વ્યાવૃત્તિતાત્વરૂપ પરધર્મ છે, તે વિવક્ષિત દ્રવ્યમાં નથી, અર્થાત્ તેની નાસ્તિતા આવી, માટે નાસ્તિસ્વભાવ જાણવો. જેમ જીવમાં જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર સુખ વીર્યાં દિગુણની અસ્તિતા છે, અને પર દ્રવ્યસ્થિત અચેતનાદિક ભાવની નાસ્તિતા છે. અર્થાત્ અજીવના ધર્મો છે, તે જીવદ્રવ્યમાં નથી. માટે પરધર્મની નાસ્તિતા છે. પણ તે નાસ્તિતા તે અજીવ દ્રવ્યમધ્યે અસ્તિપણે રહી છે. જેમ ઘટના ધર્મ ઘટમાં છે, તેથી ઘટમાં ઘટધર્મનું અસ્તિત્વ છે. અને પટાદિધર્મોનું ઘટમાં નાસ્તિત્વ વર્તે છે. તથા જીવમાં જ્ઞાનાદિક ગુણનું અસ્તિત્વ છે અને પુદ્ગલાદિકની નાસ્તિતા છે. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે હે નૌતમ ! અથિયત્તં અથિયત્તે પરિણમદ્, નથિયત્તં નથિયત્તે પરિણમદ્, તથા ઠાણાંગ સૂત્રે પણ કહ્યું છે કે ૧ સિયઅથિય ૨ સિયનથિય ૩ સિયઅથિયનથિય ૪ સિયઅવતત્ત્વં-એ ચતુર્ભંગી કહી છે. શ્રી વિશેષાવશ્યક મધ્યે કહ્યું છે કે, જે વસ્તુનો અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ ધર્મ જાણે છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાની છે. અને જે અસ્તિ નાસ્તિ સ્વરૂપ નથી જાણતો, તેને મિથ્યાત્વી જાણવો, અથવા અયથાર્થપણે જાણે છે, તેને મિથ્યાત્વી કહે છે. ઉક્તંચ.

ગાથા.

સદસદવિસેસણાઓ, ભવહેડ જહદ્વિઓવલંભાઓ ॥
નાળફલાભાવાઓ, મિચ્છાદિઠિસસ અન્નાણં ॥૧॥

एकैकस्मिन् द्रव्ये गुणे पर्याय च सप्तसप्तभंगा भवन्त्येव

अतः अनंतपर्यायपरिणते वस्तुनि अनंताः सप्तभंग्यो भवन्ति
इति रत्नाकरावतारिकायां.

દ્રવ્યમાં, ગુણમાં, પર્યાયમાં, સાત સાત સપ્તભંગી
લાગે છે. એ સપ્તભંગીના પરિણામને સ્યાદાદપણું કહે છે;
સ્વધર્મમાં પરિણમવું, તે અસ્તિધર્મ છે. અને પરધર્મમાં
પરિણમવું, તે નાસ્તિ ધર્મ છે, એ સપ્તભંગી વસ્તુ ધર્મમાં
છે. વસ્તુ પોતાના પર્યાયે છતાપણે છે, અને પરપર્યાયે જે
અન્યદ્રવ્યમાં પરિણમે છે, તેનો અસદ્માય છે. તે નાસ્તિ ધર્મ
છે. એકજ વસ્તુમાં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ એક સમયમાં
વર્તે છે. વસ્તુમાં રહેલા અનંત અસ્તિ ધર્મ અને અનંત
નાસ્તિ ધર્મ, દેવલજ્ઞાનીને એક સમયમાં સમકાલે લાસે છે.
તે અનંત ધર્મને શ્રી દેવલજ્ઞાની ભંગાંતર વચનથી કહી શકે
છે, અને છદ્મરથ તે ધર્મને શ્રદ્ધામાં એક કાળમાં સદેહે છે
અને દેવલીના ભાસનમાં સમકાલે છે, અને વસ્તુના અનંત-
ધર્મનું ભાસન શ્રી શ્રુત જ્ઞાનીને ક્રમપૂર્વક થાય છે, કારણકે,
ભાષાથી સર્વ ધર્મ અનુક્રમે કહેવાય છે. તેથી એક કાળમાં
સર્વ ધર્મો, કદા ત્ય નહીં. તેથી અસત્ય યાય માટે જે સ્યાત્
પદે પ્રરૂપીએ, તેા સત્ય યાય છે. માટે સ્યાત્ પૂર્વક સપ્તભંગી
કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, સ્વભાવ, છે તે સર્વ

દ્રવ્યમાં છે, તે તથારીત્યા સદેહવા. તે દેહાંત દ્વારા સમજાવે છે. ઓઘ હોઠ, ગાખડ, કાંઠો, કપાલ, તલો, કુક્ષિપેટો, ખુદ્ન-પહોળો ઇત્યાદિ સ્વપર્યાયથી ઘટ નત્ત છે. તે ઘટને સ્વ પર્યાયે-છતાપણે અર્પિત કરીએ ત્યારે કુંભ કુંભ ધર્મે નત્ત કહેવાય. પણ અછતાદિક ધર્મની સાપેક્ષ રાખવાને સ્યાત્ પૂર્વક અસ્તિ ભંગ કહેવો. સ્યાત્ અસ્તિઘટઃ એ પ્રથમ ભંગ જાણવો. તથા જીવ જ્ઞાનાદિક ગુણે કરી અસ્તિ છે. માટે જીવમાં સ્યાત્ અસ્તિ-જીવઃ એ પ્રથમ ભંગ જાણવો. પટમાં રહેલા ત્વક્ જે શરીરની આમણીને ઢાંકે, લાંબો પથરાય, ઇત્યાદિ પર્યાય તે ઘટના પર્યાય નથી, પટના પર્યાય છે. ઘટમાં પટના પર્યાયની નાસ્તિ છે. તેથી એ પર્યાયનો અસદ્ભાવ છે. તે ઘટના પર્યાય નથી. પર-પર્યાયની અપેક્ષાએ ઘટ અસત્ત છે. એમ જીવમાં પણ અચેતન દ્રવ્ય મૂર્ત પર્યાયની નાસ્તિ છે. તેથી સ્યાત્ નાસ્તિ એ બીજો ભંગ જાણવો. કેમકે પરપર્યાયની નાસ્તિતાનું પરિણમન દ્રવ્ય મધ્યે છે. બીજા ભંગમાં છતાં ધર્મની સાપેક્ષતા રાખવા માટે સ્યાત્ પદ કહ્યું છે ઇતિદ્વિતીય ભંગ.

તથા સર્વો ઘટઃ સ્વપરોભયપર્યાયૈઃ સદ્ભાવાસદ્ભાવાભ્યાં સત્ત્વાસત્ત્વાભ્યામર્પિતો યુગપદ્ વક્તુમિષ્ટો અવક્તવ્યો ભવતિ સ્વપરપર્યાયસત્ત્વાસત્ત્વાભ્યાં એકૈકેનાપ્યસાંકેતિકેન શબ્દેન સર્વસ્યાપિ તસ્ય વેક્તુમશક્યત્વાદિતિ એવં જીવસ્યાપિ.

સત્ત્વાસત્ત્વાભ્યામેકસમયેન વક્તુમશક્યત્વાત્ સ્યાદવક્તવ્યો
જીવ इति तृतीय भंगः एते त्रयः सकलादेशाः सकलं
जीवादिकं वस्तुग्रहणपरत्वात् ॥

ભાવાર્થ:—સર્વ ઘટાદિવસ્તુ પોતાના મૂલ્યાવ પર્યાયથી
છતાપણે છે, અને પરપર્યાયથી અસત્ કહેવાય છે. એમ એક
વસ્તુમાં સત્ય અને અસત્ય બે ધર્મ સમકાલે છે, પણ
વાણીથી એક સમયમાં કહી શકાય નહીં. સ્વપર્યાયથી સત્ય
અને પરપર્યાયથી અસત્ય તે બે ધર્મ કેાઈપણ સાંકેતિક શબ્દથી
કહેવામાં સમર્થપણું નથી. એ પ્રમાણે જીવમાં પણ જ્ઞાનાદિક
પર્યાયથી સત્યપણું અને અચેતન પર્યાયથી અસત્યપણું એમ
બે ધર્મ રહ્યા છે. પણ એક સમયમાં કહી શકાય નહીં. માટે
સ્વાદ અવક્તવ્ય નામે એ ત્રીજો ભાંગો બાણ્યો. કેાઈને એવો
બોધ થાય કે વસ્તુધર્મ સર્વથા વચન અગોચર છે. એમ
એકાંતમતનું ખંડન કરવા માટે સ્વાત્ એ પદ મૂક્યું.
કથંચિત્પણે એક સમયે ન કહેવાય.

अथ चत्वारो विकलादेशाः ॥ तत्र एकस्मिन्देशे स्व-
पर्यायसत्त्वेन अन्यत्र तु परपर्यायामत्त्वेन संश्र असंश्र भवति
घटाऽद्यदश्च एवंजीवोपि स्वपर्यायैः सन् परपर्यायैः असन्
इति चतुर्यभंगः

હવે ચાર ભાંગા વિકલાદેશી કહેછે, વસ્તુના એકદેશમાં

સ્વપર્યાયના સત્ત્વપણુથી, અને અન્યત્ર પરપર્યાયના અસત્ત્વ-
પણુથી, સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એમ બે ધર્મ રહે છે. જેમ ઘટ
સ્વપર્યાયે સત્ છે, પરપર્યાયે અસત્ છે, પોતાના પર્યાયથી
ઘટ અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ અઘટ છે. એમ જીવમાં
સ્વગર્યાયની અસ્તિતા, અને પરપર્યાયની નાસ્તિતા એક
સમયમાં છે. પણ કહેવામાં અસંખ્યાતા સમય લાગે છે.
સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ એ ચતુર્થભંગ કહ્યો.

તથા એકસ્મિન્ દેશે સ્વપર્યાયૈઃ સદ્ભાવેન વિવક્ષિતઃ
અન્યત્ર તુ દેશે સ્વપરોભયપર્યાયૈઃ સત્ત્વાસત્ત્વાભ્યાં યુગપદ-
સાંકેતિકેન શબ્દેન વક્તું વિવક્ષિતઃ સન્ અવક્તવ્યરૂપઃ પંચમો
ભંગો ભવતિ એવં જીવોઽપિ ચેતનત્વાદિપર્યાયૈઃ સન્ શૈષ્ઠઃ
અવક્તવ્ય ઇતિ ॥

ભાવાર્થઃ—તથા એક દેશમાં પોતાના પર્યાયોથી છતા-
પણે વિવક્ષા કરીએ અને બીજા દેશમાં સ્વપર ઉભયપર્યાયોથી
સત્ત્વ તે છતાપણે અને અસત્ત્વ તે અછતાપણે સમકાલે વિવક્ષા
કરીએ ત્યારે સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયનો સાંકેતિક એક શબ્દ
નહીં હોવાથી ઉભયનું સ્વરૂપ કહી શકાય નહીં—માટે
સ્યાત્અસ્તિઅવક્તવ્ય રૂપ પંચમો ભંગ જાણવો.

તથા એકદેશે પરપર્યાયૈરસદ્ભાવેનાર્પિતો વિશેષતઃ
અન્યૈસ્તુ સ્વપરોભયપર્યાયૈઃ સદ્ભાવાસદ્ભાવાભ્યાં સત્ત્વાસ-
ત્ત્વાભ્યાં યુગપદસાંકેતિકેન વક્તું વિવક્ષિતઃ કુંબોઽસન્ અવ-

ક્તવ્યથ ભવતિ અકુંપો અવક્તવ્યથ ભવતીત્પર્યઃ દેશે
તસ્યાકુંભત્વાત્ દેશે અવક્તવ્યત્વાદિતિ પઠ્ઠો ભંગઃ ।

તથા એકદેશે પરપર્યાય એ નાસ્તિપર્યાય છે, તેનો
અસદ્ભાવ (અસરય) અર્પિત કરીને મુખ્યપણે વિવક્ષા કરીએ,
પશ્ચાત્ બીજા સ્વપર્યાયે અસ્તિપણું તથા પરપર્યાયે નાસ્તિત્વ
એમ સ્વપરસ્પર ઉલ્લેખપર્યાયોથી સત્વાસત્વવડે સમકાલે સાંકે-
તિક શબ્દના અભાવે ઉલ્લેખનું સ્વરૂપ કહી શકાય નહીં, અને
કદા વિના શ્રોતાને શી રીતે જ્ઞાન થાય, માટે અન્યભાંગાની
આપેક્ષતા અર્થે સ્વાત્ પદ્ધતિને સ્વાત્નાસ્તિઅવક્તવ્ય
રૂપ છઠ્ઠો ભાગ કદ્યો. પરપર્યાયથી કુંભ છે. તે અકુંભ છે,
અને તે અવક્તવ્ય છે. આપેક્ષા માટે સ્વાત્ પદ્ધતિ યોજના છે.—

इति पष्ठभंगः

॥ सप्तमभंगस्वरूपम् ॥

તથા એકદેશે સ્વપર્યાયેઃ સદ્ભાવેનાર્પિતઃ એકસ્મિન્
દેશે પરપર્યાયેરસદ્ભાવેનાર્પિતઃ અન્યસ્મિન્તુ દેશે સ્વપરોભ-
યપર્યાયેઃ સદ્ભાવાસદ્ભાવાભ્યાં યુગપદ્ધતેન શબ્દેન વક્તું
વિવક્ષિતઃ સન્ અસન્ અવક્તવ્યથ ભવતિ ઇતિ સપ્તમો ભંગઃ
પતેન એકસ્મિન્ વસ્તુન્યર્પિતાનર્પિતેન સપ્તમંગી ઉક્તા ॥

ભાવાર્થ—તથા એકદેશે સ્વપર્યાયનું છતાપણું અર્પિત

કરીએ અને એકદેશે પરપર્યાયનું અછતાપાણું અર્પિત કરીએ. અને અન્યદેશમાં સ્વપરરૂપ ઉભયપર્યાયેથી સરવાસરવવડે સમકાલમાં અસાંકેતિક અવક્તવ્યરૂપ એકશબ્દથી ઉભયની વિવક્ષા કરતાં, સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ યુગપદ્ અવક્તવ્ય રૂપ સાતમેા ભંગથાય છે. એમ એક ધર્મમાં સખ્તભંગી કહી. નયચક્રમાં ત્રીજોભંગ સ્યાત્ અવક્તવ્ય લખ્યો છે. તથા સંમતિતર્કના દ્વિતીયકાંડમાં પ્રાંતે સમભંગીનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. તેમાંપણુ સ્યાદ અવક્તવ્ય રૂપ ત્રીજોભંગ કહ્યો છે. એક અનેકના ઉપર સમભંગી લખી છે. યથા

સામાન્યવિશેષાત્મકત્વાત્ વસ્તુનઃ चास्य सामान्यस्यै-
 कत्वात् तद्विवक्षायां यदेव घटादिद्रव्यं स्यादेकमिति
 प्रथमभङ्गविषयः तदेव देशकालप्रयोजनभेदात् नानात्वं
 प्रतिपद्यमानं तद्विवक्षया स्यादनेकमिति द्वितीयभंगविषयः
 तदेवोभयात्मकमेकशब्देन यदाभिधातुं न शक्यते तदा
 स्यादवक्तव्यमिति तृतीय भंगविषयः इत्यादि.

સ્યાદ્ અવક્તવ્ય એ ત્રીજોભંગ ટીકાકારે કહ્યો છે. એમ એ પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે ત્રીજોભંગ કહ્યો છે. નયચક્ર તથા સંમતિ તર્ક ટીકામાં સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ભંગને સકલાદેશમાં ગણ્યો છે, પણુ સ્યાદ્વાદમંજરી, રત્નાકરાવતારિકા, આગમસાર, તથા શ્રી આત્મારામજી મહારાજકૃત તત્ત્વનિર્ણયગ્રાસાદ વિગેરે ઘણા

અંધામાં સ્યાત્ અવક્તવ્ય ને ચોથા લંગમાં ગણ્યો છે. ઠાણાંગ-
સૂત્રમાં પણ સ્તિય અવક્તવ્ય એટલે સ્યાત્ અવક્તવ્યને ચોથા-
લંગમાં ગણ્યો છે. તથા રાજવાર્તિક, શ્લોકવાર્તિક, અષ્ટસહ
શ્રી વિગેરે દ્વિગંબરી અંધામાં સ્યાત્ અવક્તવ્યને ચોથાલં-
ગમાં ગણ્યો છે, અને તેને વિકલાદેશી કહ્યો છે. . સત્ય તરવ
કેવલીભગવાન્ જાણે, વા ગહુશ્રુત જાણે, આગમસાર
પ્રમાણે સ્મૃતલંગીરવરૂપ—૧ સ્યાત્ અસ્તિ, ૨ સ્યાત્ નાસ્તિ
૩ સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ, ૪ સ્યાત્ અવક્તવ્ય ૫ સ્યાત્ અસ્તિ
અવક્તવ્ય ૬ સ્યાત્ નાસ્તિ અવક્તવ્ય ૭ સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ
યુગપત્ અવક્તવ્યમ્.

૧ સ્યાત્—એકાંતપણે સર્વ અપેક્ષાલય જીવમાં સ્વદ્રવ્ય;
સ્વદેહ; સ્વકાલ, સ્વભાવ એમ પોતાના ગુણ પર્યાયે જીવ-
અસ્તિ છે—પદ્દ્રવ્યપણુ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ઠયની અપેક્ષાએ
અસ્તિ છે—સ્યાત્ એ પદ્ધતી ગૌણભાવે નાસ્તિભાવપણુ
જાન્યો રહે છે—સ્યાત્ એટલે કથંચિત્ સાપેક્ષપણે અસ્તિ
પણુ છે.

૨ પરદ્રવ્યના દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ઠય છે તે જીવદ્રવ્યમાં
નથી. અર્થાત્ પર દ્રવ્યની નાસ્તિતા જીવમાં વતે છે. માટે
સ્યાત્ નાસ્તિ ગૌણ ભાવે .

૩. જી

ત ગુણપર્યાયની અસ્તિ છે. અ

પરદ્રવ્યના અનંતગુણ પર્યાયની નાસ્તિ રહી છે. અસ્તિ અને નાસ્તિ સમકાલે રહી છે. માટે અસ્તિનાસ્તિ એ ત્રીજો ભંગ જાણવો.

૪. અસ્તિ અને નાસ્તિ એ બે ભંગ એક સમયમાં છે, પણ વાણીથી અસ્તિ શબ્દોચ્ચારણ કરતાં અસંખ્યાત સમય લાગે છે. તેથી નાસ્તિભંગ તે સમયે કહેવાયો નહીં. નાસ્તિભંગ કહેવાના કાલમાં અસ્તિભંગ કહી શકાતો નથી. અસ્તિનું ઉચ્ચારણ કરતાં તે સમયે નાસ્તિભંગ નહિં કહેવાથી નાસ્તિનો મૃષાવાદ લાગે. તેમ નાસ્તિ કહેતાં અસ્તિનો મૃષાવાદ લાગે. માટે આ બે ભંગ એક વા બે સમય, વિગેરે માં કહ્યા જાય નહીં, વચન અગોચર છે માટે ચોથો સ્થાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય ભંગ જાણવો.

૫. વસ્તુમાં અસ્તિધર્મનું પણ અવક્તવ્યત્વ છે. માટે સ્થાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય નામનો પંચમ ભંગ જાણવો.

૬. તથા વસ્તુમાં નાસ્તિ ધર્મ પણ અવક્તવ્ય છે માટે સ્થાત્ નાસ્તિ અવક્તવ્ય છઠ્ઠો ભંગ છે.

૭. અસ્તિત્વ તથા નાસ્તિત્વ એ બે ધર્મ છે, તે એક સમયમાં વસ્તુમાં વર્તે છે. પણ તે અવક્તવ્ય છે માટે સ્થાત્ અસ્તિનાસ્તિયુગપત્ અવક્તવ્ય નામે સાતમો ભંગ જાણવો.

એ સાત ભંગ એક તથા અનેકમાં પણ લાગે છે. જેમ
૧ સ્થાત્ ૧કં ૨ સ્થાત્ અનેકં ૩ સ્થાત્ ૧કાનેકં ૪ ॥

સ્યાત્ અવક્તવ્યં ॥૬॥ સ્યાત્ પક્કં અવક્તવ્યં ॥૬॥ સ્યાત્ અ-
નેકં અવક્તવ્યં ॥ ૭ ॥ સ્યાત્ એકાનેકં યુગંપત્ અવક્તવ્યં ॥
તથા નિત્ય અનિત્યમાં સમ્પત્તિંગી યથા.

૧ સ્યાત્ નિત્યં ૨ સ્યાત્ અનિત્યં ૩ સ્યાત્ નિત્યાનિત્યં
૪ સ્યાત્ અવક્તવ્યં ૫ સ્યાત્ નિત્યં અવક્તવ્યં ૬ સ્યાત્
અનિત્યં અવક્તવ્યં ૭ સ્યાત્ નિત્યાનિત્યંયુગપત્ અવક્તવ્યમ્.

એમ લેહાલેહ વિગેરેની અનંતી સમ્પત્તિંગી થાય છે.
એમ શબ્દનયનું પ્રસંગોપાત્ત વર્ણન કરતાં સમ્પત્તિંગીનું સ્વ-
રૂપ કહ્યું છે, શબ્દનય છે, તે ભાવનિર્દેશાયુક્ત વસ્તુનું ગ્રહણ
કરે છે. ઋગ્સૂત્ર નયથી સામાન્યપણે ઘટનું ગ્રહણ કર્યું,
અને શબ્દનયથી સદ્ભાવ વિગેરે અનેક ધર્મ વિશિષ્ટ ઘટનું
ગ્રહણ થાય છે. આગમસારમાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય-
ભાવ એ ચાર નિર્દેશા શબ્દનયના કહ્યા છે અને નયચક્રમાં
ભાવનિર્દેશાનું ગ્રહણ કર્યું છે. પ્રસંગોપાત્ત ભાવનિર્દેશાનું
સ્વરૂપ જણાવતાં ચાર નિર્દેશાનું કિંચિત્ સ્વરૂપ બતાવ-
વામાં આવે છે. વસ્તુનું કોઈ પણ સંકેતિક નામ પાડવું તે
નામનિર્દેશો છે. કોઈ પણ વસ્તુની તેના જેવા આકારપણે વા-
જીવી રીતે પણ કોઈ પણ વસ્તુમાં સ્થાપના કરવી તે
સ્થાપના નિર્દેશો જણાવે. નામ નિર્દેશયુક્ત સ્થાપના-
નિર્દેશ હોય છે. સ્થાપનાના બે લેહ છે. ૧ સદ્ભાવસ્થાપના
૨ અસદ્ભાવસ્થાપના તથા નામ આકારે સહિત હોય, તથા.

લક્ષણપણુ હોય, પણ ભાવપણુ ન હોય તે દ્રવ્યનિક્ષેપો છે. જેમ અજ્ઞાની જીવ છે તે જીવના ઉપયોગાદિ ભાવવિના દ્રવ્ય જીવ છે. અણુવજોગો દ્રવ્ય ઉપયોગવિના દ્રવ્ય એમ શ્રી અનુયોગદ્વારા સૂત્રમાં કહ્યું છે. તથા વસ્તુ છે, તે ભાવ-શુણુ સહિત હોય, ત્યારે માત્રનિક્ષેપો કહેવાય છે. શ્રી ચૈત્ય-વંદન ભાષ્યમાં જીવના ઉપર ચાર નિક્ષેપો ઉતાર્યા છે યથા.

માથા.

નામ જિણા જિણનામા, ઠવણજિણા પુણ જિણંદ પડિમાઓ ॥
દ્રવ્યજિણા જિણજીવા, માત્રજિણા સમવસરણત્યા ॥ ૧ ॥

શ્રીજીનેશ્વરનાં નામો તે નામજિનો છે. ચોવીસ તીર્થંકર વિગેરે. અને શ્રીજીનેન્દ્રની પ્રતિમા તે સ્થાપનાજિન છે. જીવના જીવતે દ્રવ્યજિન છે. જ્યારથી તીર્થંકરનામકર્મનાં દલી-કસમુપાર્જન કર્યાં, ત્યારથી તે છેક ઘાતીકર્મ અપાવી સમવસરણમાં બેઠા નથી, ત્યાંસુધી દ્રવ્યજિન કહેવાય છે, અને સમવસરણમાં બેઠેલા સર્વ ભાવજીવ કહેવાય છે. જ્ઞાનના ઉપર ચાર નિક્ષેપો લગાડે છે, કોઈનું જ્ઞાન નામ પાડ્યું, તે નામજ્ઞાન તથા જ્ઞાનની અક્ષરરૂપે પુસ્તકમાં સ્થાપના કરવી તે સ્થાપનાજ્ઞાન કહેવાય છે, અને ઉપયોગવિના સિદ્ધાંત પઠન, તથા અન્યદર્શનનાં શાસ્ત્ર લખવાં ઇત્યાદિ દ્રવ્યજ્ઞાન છે. તથા

જ્ઞ શરીરાદિકનો પણ દ્રવ્યજ્ઞાન માં સમાવેશ પામે છે, અને નવતત્ત્વ તથા ૫૬ દ્રવ્યસ્વરૂપ બાણી શ્રદ્ધા કરી આત્મોપયોગ સન્મુખ પ્રવર્તાવું તે માઘજ્ઞાન છે. તપના ઉપર ચાર નિદેષા લખે છે. ઠેાઠનું તપ એવું નામ તે નામ-તપ બાણવું તથા પુસ્તકમાં તપની વિધિનું લેખન વિગેરે સ્થાપનાતપ છે. તથા પુણ્યરૂપ માસખમણાદિક તપ કરવું, તે દ્રવ્યતપ છે, અને પરવસ્તુ ત્યાગ પરિણામ છે, તે માઘતપ કહેવાય છે. એમ ધર્મોસ્તિદાયાદિક ૫૬ દ્રવ્ય નવતત્ત્વ વિગેરે દરેક વસ્તુઓમાં ચાર નિદેષા લગાડવા. શ્રી અનુયોગ દ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

ગાથા.

જત્યય જં જાણિજ્ઞા, નિલેવં નિલિવે નિરવસેસં,
જત્ય વિ યન જાણિજ્ઞા, ચોક્કયં નિલિલિવે તત્ય ॥૧॥
इति शुद्धनयस्वरूपम्—

अथ समभिरूढनय स्वरूपम्

ગાથા.

જંજં સંજં ખાસદ્, તંતં ચિય સમભિરોદ્ જમ્હા ॥
સંજંતરથ્યચિમુદ્હો, તઓ નઓ સમભિરુદોત્તિ ॥ ૧ ॥
યાં યાં સંજ્ઞાં ઘટાદિલક્ષણાં ખાપતે વદન્તિ તાં તામેવ

નમસ્તકારૂઢસ્ય જલાહરણાદિક્રિયારૂપા ન તુ સ્થાનતરણ-
 ક્રિયાત્મિકા इत्येवमर्थं शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः
 इत्येवमुभयं विशेषयति शब्दार्थो नार्थः शब्देन नैयत्ये
 स्थापयतीत्यर्थः एतदेवाह ॥ यदा योषिन्मस्तकारૂઢચેષ્ટાવાનર્થો
 ઘટશબ્દેનોચ્યતે સ ઘટ લક્ષણોર્થઃ સ ચ તદ્વાચકો ઘટશબ્દઃ
 અન્યદા તુ વસ્ત્વંતરસ્યૈવ તચ્ચેષ્ટાભાવાદઘટત્વં ઘટધ્વનેશ્વા-
 વાચકત્વમિત્યેવમુભયવિશેષકઃ એવંભૂતનય ઇતિ ॥

ભાવર્થઃ;— એવંભૂતનયનું સ્વરૂપ કહે છે. જેમ ઘટ
 ધાતુનો અર્થ ચેષ્ટા છે, અને ચેષ્ટા જેમાં પામીએ તેને
 ઘટ કહેવાય છે. ઇત્યાદિરૂપે શબ્દનયનો અર્થ કહ્યો છે.
 જે વિધમાનપણે શબ્દના અર્થને ઉદ્ભાવીને વર્તે તે તે શબ્દનો
 વાચ્ય નથી, અને જેમાં શબ્દાર્થત્વ પમાય નહીં,
 તે વસ્તુ કહેવાય નહીં. માટે જે શબ્દાર્થમાંથી એક પર્યાય-
 પણ ન્યૂન હોયતો એવંભૂતનય તેને ગ્રહે નહીં. માટે
 શબ્દનય, તથા સમભિરૂઢનયથી, એવંભૂત તે વિશેષાંતર છે.

એવંભૂતનયાનુસારે લક્ષનામસ્તકે ચઢ્યો હોય, તથા
 જલ આણવાની ક્રિયાનો નિમિત્ત, માર્ગે આવતાં ઘટચેષ્ટા
 કરતો હોય, તે ઘટ કહેવાય છે. પણ ઘરના ખૂણામાં પડેલા
 ઘટને એવંભૂતનય ઘટ કહે નહીં, કેમકે તે જલાહરણાદિ
 ક્રિયાને કરતો નથી. તથા અર્થને પ્રગટ કરે તેને વ્યંજન

કહે છે. વ્યંજન તે વાચક શબ્દ છે. શબ્દ અર્થને કહે, સંપૂર્ણ અર્થ પામે, તેને વસ્તુ કહે, પણ ન્યૂનપર્યાયવાળી વસ્તુને વસ્તુ કહે નહીં. એમ એવંભૂતનયનો મત છે. જેમ સામાન્યકેવલી છે, તે શુભ્રાથી તીર્થંકર સમાન છે, માટે સમભિરૂઢનય સામાન્યકેવલીને તીર્થંકર કહે છે, પણ એવંભૂતનય તો સમવસરણમાં બેઠેલા હોય, ચોત્રીશ અતિશય હોય, દેશના દેતા હોય, ચોસઠ ઇન્દ્ર પૂજતા હોય, તેને તીર્થંકર કહે છે. ઇત્યાદિ એવંભૂતનય સ્વરૂપમ્ ॥

એ સાત નયનું સ્વરૂપ કહ્યું, તેમાં નૈગમના દશભેદ, તથા સંશ્ચંડના છ અથવા બારભેદ, તથા વ્યવહારના આઠ ભેદ, અથવા ચત્તિહ ભેદ છે. ઋગ્નુસૂત્રના ચાર અથવા છ ભેદ છે. શબ્દના સાત ભેદ, તથા સમભિરૂઢના બે ભેદ, અને એવંભૂતનો એક ભેદ, એમ સાતનયના ભેદ બાણવા. વળી એકેક નયના ત્રણે ભેદ ગણતાં સાતસો ભેદ થાય છે.

મુખ્યપણે નયના બે ભેદ છે. ૧ ૧ દ્રવ્યાર્થિક. અને ૨ પર્યાયાર્થિકનય, તેમાં દ્રવ્યાર્થિકના નૈગમ, સંશ્ચંડ, વ્યવહાર, ઋગ્નુસૂત્ર એ ચાર ભેદ છે. દેટલાક આચાર્ય વિકલ્પરૂપ ઋગ્નુસૂત્રનય છે, માટે તેને માઘનય કહે છે. તે મત પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિકના ત્રણ ભેદ થાય છે. શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ ત્રણ નય છે, તે પર્યાયાર્થિકના ભેદ સમજવા. મતાંતરે ઋગ્નુસૂત્ર પણ પર્યાયાર્થિકનો ભેદ છે. એ સાત

નયમાં આદના આર નય છે, તે અવિશુદ્ધ છે. અને શબ્દનય, સમભિરૂઢ, અને એવંભૂત એ ત્રણ શુદ્ધ નય ઠહેવાય છે.

એ સાતનયમાં નૈગમ, સામાન્ય વિશેષ એને માને છે. તથા સંગ્રહનય સામાન્યને માને છે. તથા વ્યવહારનય વિશેષને માને છે, અને ઋજુસૂત્ર વિશેષ આડક છે. એ આર નય દ્રવ્યાર્થાવલંબી છે. અને શબ્દાદિક ત્રણ નય વિશેષના ગ્રહણ કરનાર પર્યાયાર્થિકભાવનય ઠહેવાય છે. શબ્દાદિક ત્રણ નય છે, તે પ્રત્યેક વસ્તુના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, એ ત્રણ નિદેશને માનતા નથી. એક ભાવનિદેશને જ માને છે. તિન્હં સદ્દનયાણં અવચ્ચુ શબ્દાદિક ત્રણ નયમાં ત્રણ નિદેશા અવસ્તુરૂપ છે, એમ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે, એ સાત નયને પરસ્પર સાપેક્ષપણે ગ્રહે, તે સમકિતી બાણવા, અને એકાંત નયે ગ્રહણ કરે, તે મિથ્યાત્વી બાણવા.

પૂર્વપૂર્વનયઃ પ્રચુરગોચરઃ પરાસ્તુ પરિમિતવિષયાઃ સન્માત્રગોચરાત્ સંગ્રહાત્ નૈગમોભાવાભાવભૂમિત્વાત્ ભૂરિ-
વિષયઃ વર્તમાનવિષયાત્ ઋજુસૂત્રાત્ વ્યવહારઃ ત્રિકાલવિષ-
યત્વાત્ વહુવિષયઃ કાલાદિભેદેન ભિન્નાર્થોપદર્શનાત્ ભિન્નાત્
ઋજુસૂત્રવિપરીતત્વાત્ મહાર્થઃ પ્રતિપર્યાયમશબ્દમર્થભેદમભી-
ષિતઃ સમભિરૂઢાત્ શબ્દપ્રભૂતવિષયઃ પ્રતિક્રિયાં ભિન્નમર્થ
પ્રતિજાનાત્ એવંભૂતાત્ સમભિરૂઢઃ મહાન્ ગોચરઃ નયવા-

ક્યમપિ સ્વવિષયે પ્રવર્તમાનં વિધિપ્રતિષેધાભ્યાં સપ્તભંગીમ-
 નુવ્રજતિ ॥ અંશગ્રાહી નૈગમઃ સત્તાગ્રાહી સંગ્રહઃ ગુણપ્રવૃત્તિ
 લોકપ્રવૃત્તિગ્રાહી વ્યવહારઃ કારણપરિણામગ્રાહી ઋજુમૂત્રઃ
 વ્યક્તકાર્યગ્રાહી શબ્દઃ પર્યાયાંતરભિન્નકાર્યગ્રાહી સમખિલ્લઃ
 તત્પરિણમનમુખ્યકાર્યગ્રાહી એવંભૂતઃ इत्याद्यनेकरूपो नय-
 प्रचारः जावंतिया वयणप्पहा, तावंतिया चैव हुंति नयवाया
 ॥ इति वचनात् ॥

ભાવાર્થ—પૂર્વપૂર્વના નય પ્રચરગોચર છે, ઉપર ઉપ-
 રના નય અહીં વસ્તુગોચર વિષયવાળા છે. સત્તા માત્ર-
 ગ્રાહક સંગ્રહનય કરતાં, નૈગમનયનો વિષય ઘણો છે. નૈ-
 ગમના કરતાં, સંગ્રહનો અહીંવિષય છે, કારણ કે સંગ્રહ-
 નય તો સત્તાનેજ ગ્રહણ કરે છે, અને નૈગમનયતો છતાભાવ
 અને સંકલ્પપણે અછતા સર્વ ભાવને ગ્રહણ કરે છે. અથવા
 નૈગમનય છે તે સામાન્ય અને વિશેષ એ બે ધર્મને ગ્રહે
 છે, અને સંગ્રહ તો સામાન્યને ગ્રહે છે, અને વ્યવહારનય
 એક વિશેષને ગ્રહે છે, માટે સંગ્રહથી વ્યવહારનો વિષય
 અહીં છે. વ્યવહાર આકૃતિલેદે લેદ માને છે, પણ સંગ્રહનય
 માને નહીં. માટે વ્યવહારથી સંગ્રહનય બહુવિષયી છે, ઘટ
 થવાની માટીમાં ઘટસત્તા રહી છે, તેથી સંગ્રહનય મૃત્તિ-
 ધાને ગ્રહે, અને વ્યવહારનય આકૃતિમાન ઘટ ગ્રહે. તેથી

તેના કરતાં વ્યવહાર અલ્પવિષયી છે. ઋણુસૂત્ર વર્તમાન વિ-
 શેષધર્મનો ગ્રાહક છે. માટે તે અલ્પવિષયી છે, અને વ્ય-
 વહાર બહુવિષયી છે. કારણ કે ઋણુસૂત્રથી વ્યવહાર ત્રિ-
 કાલ વિષયી છે. ઋણુસૂત્ર વર્તમાન વિશેષધર્મને ગ્રહે છે,
 અને શબ્દનય કાલાદિવચન લિંગથી વહેચતા અર્થને ગ્રહે
 છે, અને ઋણુસૂત્રનય વચનલિંગને લિન્ન પાડતો નથી. તે
 માટે ઋણુસૂત્રથી શબ્દ અલ્પવિષયી છે. શબ્દ કરતાં ઋણુ-
 સૂત્ર બહુવિષયી છે, શબ્દનય ઇન્દ્રરૂપ એક પર્યાયને ગ્રહતાં,
 શક, વળી, પુરંદર, શચીપતિ વિગેરે ઇન્દ્રવ્યક્તિબોધક
 સર્વપર્યાયને ગ્રહે છે, અને સમલિઙ્ઘનય જે ધર્મ વ્યક્ત
 છે, તેજ વાચક પર્યાયને ગ્રહે છે. માટે શબ્દનયથી સમલિઙ્ઘ-
 નય અલ્પવિષયી છે. એવંભૂતનય પ્રતિસમયે ક્રિયાલેદે
 લિન્નાર્થપણે માનતો અલ્પ વિષયી છે, માટે એવંભૂતથી સ-
 મલિઙ્ઘ બહુવિષયી છે. જે નયવચન છે, તે પોતાના ન-
 યના સ્વરૂપે અસ્તિ છે, અને તેમાં પરનયના સ્વરૂપની ના-
 સ્તિ છે. સર્વ નયમાં સ્વનયસ્વરૂપ અસ્તિતા, અને પરનય
 સ્વરૂપની નાસ્તિતા વર્તી રહે છે. તેથી લિન્ન લિન્ન નય વતે
 છે. જે એવંભૂતનયમાં સમલિઙ્ઘનયની નાસ્તિતા નહીં
 માનવામાં આવે, તો એવંભૂતનય તે સમલિઙ્ઘનય કહેવાય. એ
 દોષ લાગે, તથા એવંભૂતથી સમલિઙ્ઘનય સ્વરૂપ લિન્ન ઠરે
 નહીં, ઇત્યાદિ દોષો આવે, માટે વિધિપ્રતિષેધે કરી ન-

યોમાં સપ્તભંગી માનતાં, સર્વ દોષ પરિહારપૂર્વક પ્રત્યેક નયની સિદ્ધિ થાય છે, પણ નયની જે સપ્તભંગી તે વિ-
કલાદેશીજ હોય છે, અને જે સકલાદેશી સપ્તભંગી
છે તે પ્રમાણ છે, શ્રી રત્નાકરવતારિકામાં કહ્યું છે કે
વિકલાદેશસ્વભાવા હિ નયસપ્તભંગી વસ્ત્વંશમાગ્નરૂપકત્વાત્
સકલાદેશસ્વભાવાનુપમાણસપ્તભંગીસંપૂર્ણવસ્તુસ્વરૂપપ્રરૂપકત્વાત્
એ સાત નય એક બીજાની અંપેક્ષા ન રાખે તો ડુનંત કહેવાય છે.
અને એકાંતનય ગ્રહણ કરવાથી મિથ્યાદષ્ટિપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

તમ્હા સર્વેવિ નયા મિચ્છાદિદ્વો દિદ્વા સપરુત્વપદિવદ્ધા
અંગેણેણ ણિમ્મિઆ હંણ હંતિ સમ્મંતસમ્ભાવા ॥ ૧ ॥
સમ્મતિ તર્કવૃત્તૌ ॥ .

હવે ધર્મ ઉપર સાતનય ઉતારે છે.

નેગમનયથી સર્વ ધર્મ છે, કારણ કે સર્વ પ્રાણી, ધર્મ-
ને ઇચ્છે છે, એ નય અંશરૂપ ધર્મને ધર્મ એમ કહે છે.
સંગ્રહનય કહે છે કે, વડેરાએ આદ્યો તે ધર્મ છે, એ નયે
અનાચાર લાગ્યો, પણ કુલાચારને ધર્મ કહ્યો, વ્યવહારનય
કહે છે કે સુખનું કારણ તે ધર્મ છે, પણ એ નયે પુણ્યક-
રણીને ધર્મ માન્યો. ઋણસૂત્રને મતે ઉપયોગ સહિત વૈરાગ્ય
પરિણામને ધર્મ કહે છે, એ નયમાં યથાપ્રવૃત્તિકરણના
પરિણામ પ્રમુખ સર્વ ધર્મમાં ગણ્યા. યથાપ્રવૃત્તિકરણ મિ-

ધ્યાત્વીને પણ હોય છે. શબ્દનય કહે છે કે, ધર્મનું મૂળ સમક્રિત છે. માટે સમક્રિત તેજ ધર્મ કહેવાય છે, અને સ-મસિદ્ધનય કહે છે કે, જીવઅજીવાદિ નવ તત્ત્વ તથા છ દ્રવ્યને ઓળખીને જીવસત્તા ધ્યાવે, અજીવનો ત્યાગ કરે, એવો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો શુદ્ધ નિશ્ચય પરિણામ તેજ ધર્મ છે. એ નયે, સાધક સિદ્ધતા પરિણામ તેને ધર્મપણે લીધા. એવંભૂતના મતે શુકલધ્યાન રૂપાતીતના પરિણામ, ક્ષપક-શ્રેણિ કર્મક્ષયનો કારણ તે ધર્મ. મોક્ષરૂપ કાર્ય ને કરે તે ધર્મ. એમ સાતનયથી ધર્મ જાણવો.

હવે સાતનયે સિદ્ધપણું કહે છે. સર્વ જીવના આઠ રૂચકપ્રદેશ સિદ્ધ સમાન નિર્મળ હોવાથી સર્વ જીવો, સિદ્ધ-સમાન છે.

સંગ્રહનય કહે છે કે સર્વ જીવની સત્તા સિદ્ધ સમાન હોવાથી સર્વ જીવ સિદ્ધ છે, એ સંગ્રહનયે પર્યાયાથિક નયે કરી કર્મ સહિત અવસ્થાને ટાળીને દ્રવ્યાર્થિકનયે કરી સિદ્ધ સમાન અવસ્થા સર્વજીવોની અંગીકાર કરી.

વ્યવહારનય કહે છે કે, વિદ્યાલબ્ધિ પ્રમુખગુણથી સિદ્ધ થયા તે સિદ્ધ. આ નયે બાહ્ય વેષજપ આદિ ધર્મ અંગીકાર કર્યો. ઋણુસૂત્રના મતે જેણે પોતાના આત્માની સિદ્ધપણની સત્તા ઓળખી, અને ધ્યાનના ઉપયોગમાં વર્તે છે, તે સમયે તે સિદ્ધ જાણવો. એ નયે સમક્રિતી જીવ

સિદ્ધ સમાન છે, એમ કહ્યું. શબ્દનયના મતે શુદ્ધ શુદ્ધ
ધ્યાન નામાદિક નિશ્લેષા સહિત તે સિદ્ધ છે. ત્યારે સમભિ-
રૂઢનય કહે છે કે, દેવલજ્ઞાન, દેવલ દર્શન, યથાખ્યાત
ચારિત્ર, ઇત્યાદિ ગુણ સહિત તેરમા ગુણઠાણે વર્તનારા
કેવલી સિદ્ધ જાણવા, તેરમા ચઉદમા ગુણ ઠાણના કેવલીને
આ નય સિદ્ધ કહે છે, અને એવંભૂતનયના અભિપ્રાયથી
સકલ કર્મ ક્ષય કર્તા, લોકના અંતે ધિરાજમાન, અદ્વિગુણ-
સંપન્ન તે સિદ્ધ જાણવા. એમ સિદ્ધ ઉપર સાત નયનો
અવતાર કહ્યો.

પશ્ચ—એક વસ્તુમાં લિન્ન લિન્ન અભિપ્રાય વાળા સાત
નય શી રીતે લાગી શકે ?

ઉત્તર—લિન્ન લિન્ન અભિપ્રાયથી એક વસ્તુનું સ્વરૂપ
કહેવામાં કોઈ જાતનો વિવાદ પ્રાપ્ત થતો નથી. સમ્ભવિતછ-
વૃત્તિમાં તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપ્યું છે, જેમ—

ગાથા.

પિતૃ પુત્રજન્તુ મગાય, માતૃણ ઇગપુરિસ સંવંધો ॥

ળયસો ઇગસ્સવિ ણધિય, સેસયાણંપિ ચો હોઈ ॥?॥

ભાવર્થ:—એક પુરૂષ છે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા
કહેવાય છે અને તે માતાની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય છે,
અને તે માતાના પિતાની અપેક્ષાએ નસા કહેવાય છે અને
તે મામાની અપેક્ષાએ ભાભેજ કહેવાય છે. અને તે ભાઈની

અપેક્ષાએ બ્રાતા કહેવાય છે. એમ અપેક્ષા બુદ્ધિથી એક પુરૂષમાં પૂર્વોક્ત સંબંધ લાગે છે, પણ એમ નથી કે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાયો, એટલે તે સર્વનો પણ પિતા કહેવાય. કિંતુ કહેવાય નહીં, તથા તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં લખ્યું છે કે—

‘યથા સર્વમેકં સદવિશેષાત્ સર્વં દ્વિત્વં જીવાજીવાત્મ-
કત્વાત્ સર્વં ત્રિત્વં દ્રવ્યગુણપર્યાયાવરોધાત્, સર્વં ચતુર્થં ચતુ-
ર્દર્શનવિષયાવરોધાત્, સર્વં પંચત્વં અસ્તિકાયાવરોધાત્, સર્વં
ષટ્ત્વં ષડ્દ્રવ્યાવરોધાદિતિ યથૈતા ન વિપ્રતિપત્તયો અથ ચ
અધ્યવસાયસ્થાનાંતરાણ્યેતાનિ તદ્દન્ નયવાદા इति ॥

ભાવર્થ:—જેમ સર્વ વસ્તુ એક છે, સત્ત્વગુણના સર-
ખાથી. તથા જીવ અને અજીવના ભેદથી, સર્વ વસ્તુ એ
પ્રકારે છે. તથા દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયથી, સર્વવસ્તુ ત્રણ
પ્રકારે છે. તથા ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, કેવ-
લદર્શન, એ ચાર દર્શનમાં સર્વવસ્તુ ભાસે છે, માટે વિષ-
યીની અપેક્ષાથી સર્વના ચાર પ્રકાર છે. તથા પંચાસ્તિકાયાની
અપેક્ષાએ સર્વવસ્તુ પંચપ્રકારની કહેવાય છે, તથા ષડ્દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ સર્વવસ્તુ છ પ્રકારની કહેવાય છે. જેમ એ સર્વ
વ્યવહાર, વિવાદને ધારણ કરતો નથી. કિંતુ તે સાપેક્ષવ્ય-
વહાર છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ છે. તેમ સાતનયોનો

વાદ પણ જાણવો; તથા ઘટરૂપ એક વસ્તુ છે, તે મતિજ્ઞાન, જ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન, અને દેવલજ્ઞાનનો વિષય છે. પંચજ્ઞાનથી એક ઘટરૂપ વસ્તુ લાસે છે, તેથી પંચજ્ઞાનમાં વિવાદ થતો નથી. પણ ઉલટું ઉત્તરોત્તરજ્ઞાનમાં પર્યાયની વિશુદ્ધતા લાસે છે. તેમ નયોમાં પણ પરસ્પરસાપેક્ષબુદ્ધિથી વિવાદ થતો નથી. પ્રત્યુત સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ થાય છે, તથા જેમ અગ્નિ પ્રત્યક્ષથી દેખાય છે, અને તેજ અગ્નિ અનુમાનથી અનુભવ્ય છે. અને તેજ અગ્નિ સાદૃશ્યજ્ઞાનથી ઉપભવ્ય છે, અને તેજ અગ્નિ, આપ્તવચનથી શબ્દનો વિષય છે. એમ ચાર પ્રમાણથી અગ્નિની સિદ્ધતા થાય છે. પરંતુ ચાર પ્રમાણમાં પરસ્પર વિવાદ નથી. પ્રત્યુત અગ્નિનો નિશ્ચય થાય છે. તેમ સાતત્યમાં સાપેક્ષપણે પરસ્પર વિવાદ નથી, પરંતુ તે સમ્યગ્જ્ઞાનમાં કારણીભૂત થાય છે.

શંકા—હે ગુરુ મહારાજ ! એક શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે, એક વસ્તુમાં સાતત્યથી લિન્ન લિન્ન વ્યવહાર કરવાથી મૂળ એક વસ્તુ રહી શકશે નહીં તેનું કેમ ?

સમાધાન—હે ભવ્ય ! એકાગ્રચિત્તથી શ્રવણ કર—એકજીવ દેવશરીરને ધારણ કરે છે, ત્યારે તે દેવ ઠહેવાય છે, અને જ્યારે મનુષ્યપર્યાય ધારણ કરે છે, ત્યારે મનુષ્ય ઠહેવાય છે, અને તેજ જીવ જ્યારે નારકીપર્યાયને ધારણ

કરે છે, ત્યારે નારકી કહેવાય છે, અને તેજ જીવ ત્યારે તિર્યગ્ચોનિમાં જાય છે, ત્યારે તિર્યગ્ કહેવાય છે. એમ ચારગતિની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારના વ્યવહારને તે જીવ પામે છે, પણ તેથી તે જીવ નષ્ટ થતો નથી. તેમ સાતન-યથી એકવસ્તુ સ્વરૂપ કહેવાય છે, પણ તેથી તે વસ્તુની નષ્ટતા થતી નથી. તે સંબંધી સમ્મતિતકર્કમાં નીચે મુજબ કહું છે.

ગાથા.

જદ્દ સંવંચવિસિદ્ધો, સો પુરિસમાવ ગિરહ સર્વો ॥

તદ્દવ્વર્મિદિયગંયં, રુવાહ વિસેસણં લદ્દહ ॥ ૧ ॥

જેમ એક પુરૂષ છે તે પુત્રાદિકના સંબંધથી જુદા જુદા પિતાદિવ્યવહારને ધારણ કરે છે, પણ તેથી તે નષ્ટ થતો નથી. તેમ એક કેરી (આમ્રફળમાં) ચક્રુસંબંધથી રૂપવાન્ કેરી કહેવાય છે, અને તેજ કેરીને જીભનો સંબંધ થવાથી, રસવાળી કહેવાય છે, અને તે કેરીને નામ્લિકાનો સંબંધ થવાથી સુગંધાદિવાળી કહેવાય છે, અને તેજ કેરીને સ્વકું ઇન્દ્રિયનો સંબંધ થવાથી, મુકોમળાદિ વ્યવહારવાળી કહેવાય છે, અને શ્રોતેન્દ્રિયનો સંબંધ થવાથી પિચપિચાદિ શબ્દ વ્યવહારને પામે છે, એમ પંચઇન્દ્રિયોનો કેરીમાં સંબંધ થવાથી તે જુદા જુદા વ્યવહારને પામે છે પણ તેથી કેરી વસ્તુ

નષ્ટ થતી નથી, તેમ લિપ્ત લિપ્ત વિષયવાળા સાત નયથી એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેતાં, વસ્તુ નષ્ટ થતી નથી. આ સત્ય વાત છે—કેમકે એક દેવ વળને ધારણ કરે છે, ત્યારે વળી કહેવાય છે, અને જ્યારે પરમૈશ્વર્યને ધારણ કરે છે, ત્યારે ઇન્દ્ર કહેવાય છે, અને જ્યારે પુરને ધારણ કરે છે, ત્યારે પુરંદર કહેવાય છે. ઇત્યાદિ એક દેવવ્યક્તિને 'ધારણ કરે છે, ત્યારે શક કહેવાય છે. ઇત્યાદિ. એક દેવવ્યક્તિમાં બુદ્ધો બુદ્ધો વ્યવહાર થવાથી જેમ દેવપણું નષ્ટ થતું નથી, તેમ લિપ્ત લિપ્ત વિષયવાળા સાતનયથી, એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવાથી, વસ્તુની નષ્ટતા થતી નથી, પરંતુ વિશેષતઃ સમ્યક્જ્ઞાન થાય છે. શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં પંચજ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠમાં ઠેાણુ જ્ઞાન કયા નયનો વિષય છે ? તે બતાવ્યું છે તે નીચે મુજબ—

નૈગમાદયસ્ત્રયઃ સર્વાણ્યર્થો શ્રયંતે, જ્ઞાનૂત્તરનો મતિજ્ઞા-
નમત્યજ્ઞાનવર્જાનિ પદ્ ॥ અત્રાહ કસ્માન્ મતિ સવિપર્યયાં ન
શ્રયત્ત્વમિતિ । અત્રોચ્યતે શ્રુતસ્ય સવિપર્યયસ્યોપગ્રહત્વાત્ ।
શબ્દનયસ્તુ દ્રે એવ શ્રુતજ્ઞાનકેવલજ્ઞાને શ્રયતે અત્રાહ ।
કસ્માન્નેતરાણિ શ્રયત્ત્વમિતિ । અત્રોચ્યતે । મત્યવધિમનઃ
પર્યાયાણાં શ્રુતસ્યૈવોપગ્રાહકત્વાત્ । ચેતનાદ્ભ્રામાવ્યાચ
સર્વજીવાનાં નાસ્ય કથિન્ મિથ્યાદૃષ્ટિરજો વા જીવો વિચિતે

તસ્માદપિ વિપર્યયાન્ન શ્રયતે इति । अतश्च प्रत्यक्षानुमानो-
पमानाप्तवचनानामपि प्रामाण्यमभ्यनुज्ञायते इति ॥

ભાવાર્થ—નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, એ ત્રણ નય
પર્યજ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને ગ્રહે છે, અને એથી ઋણુસૂત્ર-
નય, મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાનને વર્ણને છને ગ્રહણ
કરે છે. અત્ર પ્રશ્ન કરે છે કે ઋણુસૂત્રનય મતિજ્ઞાન અને
મતિઅજ્ઞાનને કેમ ગ્રહણ કરતો નથી ? અત્ર ઉત્તર કે, મતિ-
જ્ઞાન છે, તે શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે, અને મતિજ્ઞાન
શ્રુતઅજ્ઞાનનું ઉપકારક એટલે કારણ છે, માટે સારાંશ કે
શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરીને, મતિજ્ઞાન અને
મતિઅજ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે. શબ્દનય, શ્રુતજ્ઞાન અને કેવ-
લજ્ઞાન એ બેને અંગીકાર કરે છે. અત્ર પ્રશ્ન કે, બાકીનાં
ત્રણ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને કેમ શબ્દનય વિષય કરતો
નથી ? પ્રત્યુત્તરમાં જાણવાનું કે મતિ, અવધિ અને મનઃ-
પર્યાવ, એ ત્રણ જ્ઞાનતો શ્રુતજ્ઞાનનાં ઉપકારક છે, અર્થાત્
કારણીભૂત છે. તેથી તેનું ગ્રહણ કર્યું નથી, અને ત્રણ અજ્ઞા-
નતો મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે, અને શબ્દનય તો સમક્રિતને
ગ્રહણ કરે છે. તેથી ત્રણ અજ્ઞાનને શબ્દનય ગ્રહણ કરતો નથી.
શબ્દનયના પ્રતાપથીજ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, અને
આપ્તવચનમાં પ્રામાણ્ય આવે છે. ઇત્યાદિ સ્વરૂપ જાણવું.

શ્લોક.

इति नयवादाधिवाः कचिद्विरुद्धा इवाथ च विशुद्धाः ॥

लौकिकविषयातीता स्तत्त्वज्ञानार्थमधिगम्याः ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ નયવાદ વિચિત્ર એટલે અનેક પ્રકારે છે. કયાંક વિરુદ્ધની પેઠે જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ વિશુદ્ધ છે. તે નયવાદ લૌકિકવિષયાતીત છે. કારણકે નયવાદમાં બુદ્ધિમાન પુરૂષો પણ મુંઝાય છે. એ નયવાદ તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જાણવા યોગ્ય છે, इतिसप्तनयस्वरूपम्.

એમ દ્રવ્યાદિકની સ્વદ્રવ્યમાં અસ્તિતા અને પરદ્રવ્યની સ્વદ્રવ્યમાં નાસ્તિતાનું સાપેક્ષપણે વર્ણન કરતાં પ્રસંગોપાત્ત ન્યાદિકનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે મૂળ વિષયને કહે છે. દરેક દ્રવ્યમાં સમયે સમયે સ્વદ્રવ્યાદિકની અનંતી અસ્તિતા વર્તે છે, અને પરદ્રવ્યાદિકની અનંતી નાસ્તિતા વર્તે છે. જો પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મામાં ના આવે તો પરદ્રવ્યની અસ્તિતાનો નાશ થાય. વા આત્મદ્રવ્ય તે પરદ્રવ્યમાં અસ્તિરૂપે પરિણમવાથી સર્વ દ્રવ્ય એકરૂપ થઇ જાય. માટે પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મદ્રવ્યમાં વર્તે છે અને આત્મદ્રવ્યની નાસ્તિતા પરદ્રવ્યમાં વર્તે છે. તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય વ્યક્તિરૂપે ભિન્ન ભિન્ન વર્તે છે.

હવે આ પ્રમાણે પદ્મદ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણી આત્મદ્રવ્ય

ઉપાદેય સમજી આત્મા પોતાનેજ ઠહે છે કે, તું જ્ઞાનના-
 ક્ષયોપશમભાવથી, પોતાના ગુણની શોધ કર !!! ગુણનું ધ્યાન
 કર !!! અત્રજ્ઞાનની ક્ષયોપશમતા લેવાનું કારણ એ છે કે,
 જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ક્ષયોપશમભાવે અને ક્ષાયિકભાવે છે. સાધક
 અવસ્થામાં ખારમા ગુણ સ્થાનક સુધી જ્ઞાનનો ક્ષયોપશભાવ
 વર્તે છે, અને તેરમા ગુણઠાણે ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 થાય છે. જ્યાંસુધી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાંસુધી
 જ્ઞાનના ક્ષયોપશમભાવે આત્મગુણની શોધ કરવાની છે. હે
 ચેતન !! પંચ ઈન્દ્રિયો દ્વારા બહિર વિષયને ગ્રહણ કરવાથી,
 પોતાના સ્વરૂપનું ભાન તારાથી ભૂલાય છે. જ્યારે બહિર પદ્ધ-
 થોમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ ભળે છે; ત્યારે પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન
 તથા સ્મરણ થતું નથી, અને જ્યારે આત્મસ્વરૂપમાં ચેત-
 ના ભળે છે, ત્યારે બાહ્યપદ્ધર્થોનું વિસ્મરણ થવાથી આપો-
 આપ રાગદ્વેષ થતા નથી, અને ભૂતકાળનાં લાગેલાં કર્મ
 આત્મપ્રદેશોથી ખરવા માંડે છે, અને વર્તમાનકાલમાં આત્મ-
 ધ્યાનથી સંવર વર્તે છે. ટીપે ટીપે જેમ સરોવર ભરાય છે,
 અને ઠાંકરે ઠાંકરે જેમ પાળ બંધાય છે, તેમ અદ્ય અદ્ય
 પણુ પ્રતિદિન આત્માનો ઉપયોગ રાખી ગુણોનું ધ્યાન કર-
 વાથી તે તે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે ગુણોને ખી-
 લવવા હોય, તે તે ગુણોનું એક સ્થિર ઉપયોગથી ચિંતન
 કરવું, અને તે તે ગુણોને માટે સંયમ કરવો. તેથી તે ગુ-

જોને આચ્છાદન કરનાર કર્મ ખરી જવાથી ગુણો પ્રકાશે છે. આત્મગુણના ઉપયોગમાં એવા સ્થિર થઈ જવું કે, પંચેન્દ્રિયો બાહ્યના વિષયને ચહે છે કે નહિ તેની ખબર પણ રહે નહીં. જેમ એક સોની દુકાને બેસી સુવર્ણનો સૂક્ષ્મ ઘાટ ઘડતો હોય. તેની આગળ થઈને રાજાની સેના ચાલી ગઈ. તોપણ તેણે દેખી નહિ-જાણી નહીં, તેમ આત્મોપયોગમાં એવા સ્થિર થઈ જવું કે, બાહ્યના વિષયોનું બિલકુલ જ્ઞાન જૂલાય, જેમ પ્રતિદિન સ્વગુણોના ધ્યાનમાં ઉપયોગ લાગતાં (ચઢતે જાવે જાગશે; ચિદાનંદકી મોજ) ચઢતે જાવે ચિદાનંદની મોજ પ્રગટ થશે. અન્તરમાં આનંદની લહેરીયો પ્રગટ થશે. જેમ કૂપ ખોદતાં, તળીયે જલની શેરો પ્રગટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, હવે જલ આવ્યું, તેમ અત્ર પણ આત્મગુણનું ધ્યાન કરતાં અનુભવ યોગે આનંદની લહેરીયો પ્રગટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે એ આનંદની ખુમારી આત્મના ઘરની છે, આત્મા વિના આનંદની મોજ અન્યદ્રવ્યમાં નથી. જે યોગી મુનિવર ધ્યાન કરે છે, તેમને આત્માના આનંદની ખુમારી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેમના ચહેરા ઉપર પણ આનંદની છાયા છવાઈ જાય છે. તેથી તેવા ધ્યાનીયોગિયો દુનિયાના સંબંધથી ન્યારા રહી આત્મધ્યાન કરી અન્તરૂત્તું સુખ લોગવે છે. દુનિયાના સંબંધમાં આવતાં બાહ્યવિષયમાં ચિત્ત લગવાથી, આત્મિક આ-

નંદ લોગવાતો નથી. જ્યારે આત્મધ્યાન કરતાં આવી અન્ત-
રમાંથી આનંદની ખુમારીઓ ઉછળે છે, ત્યારે યોગિલોકો,
મોક્ષના સુખનો અત્ર લોગ કરે છે. મોક્ષના સુખનો અનુભવ
જેને અત્ર થતો નથી, તે લબ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.
કહ્યું છે કે જ્ઞાનસારમાં—

॥ શ્લોક ॥

નિર્વિકારં નિરાવાયં, જ્ઞાનસારમુખેયુષામ્ ॥

વિનિવૃત્તપરાશાનાં, મોક્ષોઽત્રૈવ મહાત્મનામ્ ॥ ૧ ॥

અનેકપ્રકારના વિષયવિકારરહિત અને આખાધારહિત
તથા દૂર કરી છે પરપૌદ્ગલિક આશાઓ જેમણે, અને જે-
ઓએ જ્ઞાનનું સાર પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવા યોગિયોને આત્માનુ-
ભવમાં રમણુતા કરતાં અત્રજ મોક્ષ છે. અર્થાત્ આત્મધ્યાના-
નુભવથી અત્ર મોક્ષનાં સુખ મહાત્માઓ અનુભવે છે.
બાહ્યવિષયમાં મહાત્માઓ કિંચિત્ પણ સુખની આશા
રાખતા નથી. ઇન્દ્રિયાં સુખ પણ હુઃખ કરી બાંધે છે. જ્યારે
કીર્તિ માન, પૂજા, તથા જગત્માં સારા કહેવરાવાના સંસ્કારો
ખિલકુલ ક્ષય થઈ જાય છે, ત્યારે આત્માનુભવમાં ચિત્ત-
વૃત્તિ સ્થિર થાય છે અને આત્માનુભવમાં વર્તતાં વિકલ્પ
સંકલ્પદશા ખિલકુલ નષ્ટ થતાં આત્મ સુખનો પોતાના
આત્માને સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે, આવી દશાને પ્રાપ્ત

કરવા લબ્ધિલેવો, એકાંત જગલમાં ધ્યાન કરે છે. નિર્જન-
 સ્થાનમાં કોઈ આત્મધ્યાન કરે છે. કોઈ આત્મસુખને માટે
 સદ્ગુરુદ્વારા તરવજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે, કોઈ પરમા-
 ત્માની ભક્તિ કરે છે. કોઈ આત્મસુખાર્થે આત્માના અ-
 સંખ્યાતપ્રદેશમાં દ્રષ્ટિ વાળીને હું પોતાના સ્વરૂપમાં છું.
 એમ દ્રઢ સ્થિર ઉપયોગ રાખીને વિચરે છે. આ જગતમાં
 હું કોણ છું ? શરીર નથી, મન નથી, વાણી નથી, ઇન્દ્રિયો નથી, કુદુંબ નથી, ત્યારે અહો આજદિન પર્યંત
 ફોગટ અહંત્વ, પરવસ્તુમાં મેં ધારણ કર્યું, હવે તો હું
 બાહ્ય દેખાતા પદાર્થોમાં નથી, એમ નિશ્ચય થયો. હું તો
 અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ આત્મબ્યક્તિ છું, એમ વિચારતાં
 માયા વાસના છૂટી જાય છે. આ સુક્તિનો લબ્ધિલેવોએ
 અનુભવ કરવો. અનેકાંત આત્મસ્વરૂપ અનુભવજ્ઞાનગમ્ય
 છે. એવા આત્મસ્વરૂપમાં કંઈ પણ વાદવિવાદ રહેતો નથી.
 જેને આત્માની રૂચિ પ્રગટી છે, તથા જે આત્મજિજ્ઞાસુ
 પકડે થયો છે, તે આત્માને ઓળખે છે, નાસ્તિક વિનાનો
 સર્વ દર્શન આત્માને સ્વીકારે છે. આત્મજ્ઞાનની અંદર સર્વ
 જ્ઞાન સમાય છે. આત્મા માટે કંઈ પણ વિવાદ સ્થાન નથી.
 જેઓની મિથ્યાબુદ્ધિ છે, તેવા છવોને એકાંતદષ્ટિથી
 વાદવિવાદ પ્રગટે છે. અનેકાંતદષ્ટિથી આત્મસ્વરૂપ જા-
 ન્યતાં, માધ્યસ્થભાવના પ્રગટે છે, અને તેથી લબ્ધ મ-

હાત્માઓ આત્મધ્યાનમાં તદ્દલીન થાય છે. ધ્યાન ધ્યાનમાં મેદતા, ક્ષયોપશમના મેદ પ્રત્યેક જીવોને વિચિત્ર પ્રકારનો જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ પ્રગટે છે, તેથી સર્વ જીવો પોતાને જેવું જેવું ક્ષયોપશમ જ્ઞાન હોય, તદનુસારે ધ્યાન કરી શકે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રભાવથી ધ્યાનમાં આનંદ પ્રગટે છે, અને તેથી વિકલ્પ સંકલ્પજનિત ખેદ રહેતો નથી. જે સમ્યગ્જ્ઞાન વિના એકાંત ક્રિયાકાંડથી મુક્તિ માને છે, તેને હિતશિક્ષા આપે છે.

॥ બુદ્ધા ॥

સમ્યગ્જ્ઞાન વિના મુદ્ધા, ક્રિયાકાણ્ડનું કષ્ટ ॥

સદ્દેતો તત્ત્વ ન પામતો, ધર્મ વિના તે ભ્રષ્ટ ॥ ૧૩૧ ॥

ભાવાર્થ:—સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિવિના, ફોગટ ક્રિયાકાંડનું કષ્ટ છે. અજ્ઞાની કષ્ટક્રિયાથી અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ સહન કરે છે. તોપણ તે આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. કારણકે જ્ઞાનવિના તે આત્મિકધર્મ ઓળખી શકતો નથી, અને આત્મિકધર્મ વિના તે ભ્રષ્ટ બાણુવો. જ્ઞાનીની ક્રિયા સર્વિ દેખે થાય છે એમ કહ્યું છે. વળી કહ્યું છે કે—નાળેણ ય મુળી હોઈ, ન મુળી અરણ્યવાસેણ—જ્ઞાનેન ચ મુનિર્ભવતિ ન મુનિઃ અરણ્યવાસેન। જ્ઞાનથી મુનિપણું પ્રાપ્ત થાય છે, પણ કંઈ અરણ્યમાં વાસ કરવાથી મુનિપણું પ્રાપ્ત થતું

નથી. શ્રી સમાધિશતકમાં પણ ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું છે કે-
જ્ઞાનવિના વ્યવહારકો, કહા વનાવત નાચ ॥

રત્ન કહો કો કાચકું, અંત કાચ સો કાચ ॥

તથા દશવૈકલિકમાં પણ કહ્યું છે કે—પદમં નાણં

તથો દયા-પ્રથમં જ્ઞાનં તતઃ દયા પ્રથમ જ્ઞાન અને
પશ્ચાત્ દયા હોય છે. તથા દ્રવ્યશુણ્યપર્યાયના સં-

સમાં પણ કહ્યું છે કે-વહુવિધ વાણક્રિયા કરે, જ્ઞાનરહિત
જે ટોલેરે-શત જિમ અંધ અદેશતા, તેતો પડિયાછે મોલેરે.

શ્રીજિન ॥ તથા કહ્યું છે કે-

॥ ગાથા ॥

ગીયત્યસ્સ વયણેણં, વિસં હાલાહલં પિવે

અર્ગીયથ્યસ્સ વયણેણં, અમયંપિ નં છુટ્ટણ ॥

ગીતાર્થ જ્ઞાનીના વચનથી હલાહલ વિષ પણ પીવું,
પણ અજ્ઞાનીના વચનથી અમૃત પણ પીવું યોગ્ય નથી.

તથા કહ્યું છે કે-વાહિર વક્રપરે ચાલતા, અંતરં આકરી કાતીરે,
તેહને જેહ મલા કહે-મતિ નવિજાણે તે જાતીરે-શ્રીજિન૦ ॥

નાણરહિત હિત પરિહરી-અજ્ઞાનજ. ફઠરાતારે-કપટક્રિયા
કરતાં યતિ, ન હુયે નિજમતિ માતારે. તથા યોગ્યદષ્ટિ સમુ-
ચ્ચય શ્રંધમાં કહ્યું છે કે-

॥ શ્લોક ॥

તાત્ત્વિકઃ પક્ષપાતશ્ચ, ભાવશૂન્યા ચ યાં ક્રિયા
અનયોરંતરં જ્ઞેયં, માનુષ્યોત્તયોરિવ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનરહિત જે શુભક્રિયા અને ક્રિયા રહિત જે શુભ-
જ્ઞાન એ બેનું અંતર સૂર્ય અને ખદોત (આગીયો) જેટલું
છે. જ્ઞાન તે સૂર્યસમાન અને ક્રિયા તે ખદોતસમાન છે.
તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—યથા

॥ ગાથા ॥

સૂઝ જહા સસુત્તા, ણ ણસ્સઈ કયવરંમિ પહિઆણિ
ઇય જીવોવિ સસુત્તો, ણ ણસ્સઈ ગઓવિ સંસારે ॥ ૧ ॥

સૂત્રમાં પદોવેલી સોય કચરામાં પડેલી હોય તો
પણ નષ્ટ થતી નથી; અર્થાત્ જડે છે. તેમ જ્ઞાન સહિત.
જીવ પણ સંસારમાં જાય તો પણ નષ્ટ થતો નથી. અ-
ર્થાત્ મુક્તિ સન્મુખ થઈ મુક્તિપદ પામે છે. જ્ઞાન છે તે-
સમક્ષિત સહિત પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે પામ્યાબાદ મિથ્યા-
ત્વમાં આવે તો પણ એક કોડા કોડી સાગરોપમ ઉપરાંત-
કર્મબંધ જીવ કરતો નથી. તથા મહાનિશીથમાં જ્ઞાનગુ-
ણને અપ્રતિપાતિ કહ્યો છે, તથા ખૂટતું કલ્પભાષ્યમાં-
શ્રુતજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનીને સરખા કહ્યા છે. તેની ગાથા—

કે ગીયત્યો કેવલી, ચરન્વિદે જાણે ય કહેણે તુલ
 રાગરોસે અણંતકાયસ્સ વજ્જણવાં રૂપાદિ જે દ્રવ્યશુદ્ધ
 પચોયને જાણે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે. દરેક દ્રવ્યમાં સા-
 માન્ય અને વિશેષ સ્વભાવ રહ્યા છે, તેને જે જાણે છે, તેને
 જ્ઞાની કહે છે. તથા પ્રત્યેક વસ્તુમાં દ્રવ્યાર્થિકનય અને
 પચોયાર્થિકનય લગાડે છે, અને તેનો સમ્યક્ બોધ કરે
 છે, તેને જ્ઞાની કહે છે, દ્રવ્યાર્થિકનય એમ કહે છે કે હું
 મુખ્યતાએ દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરું છું, પણ તેથી પચોયનો
 નિષેધ કરતો નથી. જેમ મુવર્ણનાં પચાસ જુદાં જુદાં આ-
 ભૂષણ બનાવ્યાં હોય છે, ત્યાં હું મુવર્ણથી સર્વ આકૃતિ-
 યોમાં વ્યાપી રહેલા મુવર્ણને ગ્રહું છું. ત્યારે પચોયાર્થિક-
 નય કહે છે કે, મુવર્ણની પચાસ આકૃતિયો કે જે કટકે
 કુંડલ કટિબદ્ધ વિગેરે છે તેને હું ગ્રહણ કરું છું, પણ તેથી
 પચાસ આકૃતિયોમાં વ્યાપી રહેલા મુવર્ણરૂપ દ્રવ્યનો
 નિષેધ કરતો નથી, એમ કથંચિત્ જુદાં જુદાપણે બે નય,
 એક વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, પચોયાર્થિકનય કહે છે કે
 જે હું દ્રવ્યાર્થિકનયનો નિષેધ કરું તો મૂલ દ્રવ્ય મુવર્ણ
 નહીં હોવાથી આકૃતિરૂપ પચોય પણ મારો નાશ થાય.
 દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે કે, જે હું પચોયાર્થિક નયનો નિ-
 સેધ કરું તો કટકે, કુંડલ, કેયુરાદિક આકૃતિરૂપ પચોયનો
 નાશ થવાથી જગતના વ્યવહારનો લોપ થઈ જાય. કારણ કે

વ્યવહારમાં પર્યાયરૂપ આકૃતિયોની જરૂર પડે છે. દુનિયાનો વ્યવહાર છે, તે વસ્તુના પર્યાયથી છે, પણ દ્રવ્યથી નથી, માટે જેનય આપેક્ષપણે મળવાથી એક વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે, પર્યાયથી દ્રવ્ય ભિન્ન નથી, અને દ્રવ્યથી પર્યાય ભિન્ન નથી. ઉક્તંચ સમ્મતિતર્કે,

॥ ગાથા ॥

દવ્વં પજ્જવવિરયં, દવ્વવિરત્તા ય પજ્જવા ણથિય ।

ઉપ્પાય ટિઙ્ મંગા, હંદિ દવ્વિય લલ્લવ્વણં ઇયં ॥ ? ॥

ભાવાર્થ:—પર્યાયરહિત દ્રવ્ય નથી, અને દ્રવ્યથી રહિત પર્યાય નથી. ઉત્પાદ સ્થિતિ અને વ્યય છે લક્ષણ જેતું, એવું દ્રવ્ય જાણવું. સુવર્ણતું કટક એટલે કડું બનાવ્યું, અને કડું ભાગીને હાર બનાવ્યો, તેમાં કટકનો વ્યય અને હારનો ઉત્પાદ અને સુવર્ણની ધ્રુવતા એમ એ ત્રણ લક્ષણ એક સુવર્ણરૂપ દ્રવ્યમાં વ્યાપી રહ્યાં છે, ઉત્પાદ છે તે કથંચિત્ સ્થિતિ વિનાશ રૂપ છે અને વિનાશ પણ સ્થિતિ ઉત્પત્તિરૂપ છે. અને સ્થિતિ પણ ઉત્પાદવ્યય રૂપ છે. ઉક્તં ચ સમ્મતિતર્કવૃત્તૌ યથા—
 ભાવસ્યોત્પાદઃ સ્થિતિવિનાશરૂપઃ વિનાશોઽપિ સ્થિત્યુત્પત્તિરૂપઃ સ્થિતિરપિ વિગમોત્પાદાત્મિકા કથંચિદભ્યુપગંતવ્યા ।
 ઉત્પાદ વ્યય એ દ્રવ્યનું લક્ષણ કહેતાં પણ દ્રવ્યની સિદ્ધિ

ચતી નથી કારણ કે સ્થિતિ વિના કટક, અને કુંડલરૂપ પ-
 યાંચનીજ સિદ્ધિ થતી નથી. કોઈ કહેશે કે, સ્થિતિરૂપ
 દ્રવ્ય માનીશું તો તે પણ અનુભવ વિરૂદ્ધ છે. કારણ કે
 એક આત્મા, દેવતા, મનુષ્ય તિર્યક્નારકી વગેરે પચાંચોને
 ધારણ કરે છે, તો તે આત્માને એકાંત ધ્રુવ માનતાં સિદ્ધ થશે
 નહીં, તથા એકજ મૃત્તિકા, ઘટ, કોઠી, સરાવળારૂપ અનેક
 આકારને ધારણ કરે છે, તેથી મૃત્તિકાને એકાંત ધ્રુવ માનતાં
 પચાંચની સિદ્ધિ થશે નહીં માટે ઉત્પાદ વ્યય, પ્રોવ્ય યુક્ત
 દ્રવ્ય કહેવાય છે, 'છ દ્રવ્યમાં સમયે સમયે ઉત્પાદ, વ્યય,
 વતા વ્યાપી રહી છે. 'પડદ્રવ્ય, નવતત્ત્વ વિગેરેના જ્ઞાન
 વિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, અને જ્ઞાન વિના
 અજ્ઞાનીનું ક્રિયાકાંડ કદ નિષ્ફળ જાય છે, તથા પ્રવચન
 સારોદ્ધારમાં કહ્યું છે કે—

॥ ગાથા ॥

જાં જાણઈ અરિહંતે, દવ્વગુણપજ્જવંતેહિ ।

સો જાણઈ અપ્પાણં, મોહોં સ્વલ્લુ જાહિ તસ્સ હંચમ્ ॥૧॥

ભાવાર્થ:—જે સવ્યદ્રવ્યગુણ પચાંચથી અરિહંતને
 જાણે છે, તે સવ્ય ચોતાના આત્માને જાણે છે, અને તેનો
 મોહ ક્ષય થાય છે, ઇત્યાદિ જ્ઞાનમાહાત્મ્ય જાણીને સમ્ય-
 જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે બહુ પ્રયત્ન કરવો. 'ગીતાય' ગુરૂની

વિપાસના કરવી. જ્ઞાનનું કારણ જે શ્રુતજ્ઞાન, તેનો ખડું ભાવ ધારણ કરશે, શ્રી ઠાણાંગસૂત્ર તથા ભગવતી સૂત્રમાં ૧ વાંચના, ૨ પૃચ્છના, ૩ પરાવર્તના, ૪ અનુપ્રેક્ષા, ૫ ધર્મકથા ઇત્યાદિનું ફળ મોક્ષ કહ્યું છે, સ્વાધ્યાયથી જીવ જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો નાશ કરે છે, અને વાચનાથી તીર્થ ધર્મ પ્રવર્તે છે, અને મહાનિર્જરા થાય છે, પૃચ્છાથી સૂત્ર તથા અર્થની શુદ્ધિ થાય છે, અને તેથી મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ થાય છે, અનુપ્રેક્ષા એટલે અર્થ વિચારતાં સાત કર્મની સ્થિતિના રસ પાતળા કરે, અનંત સંસાર ખપાવીને અદ્વયસવ બાકી રાખે. શ્રુતજ્ઞાનના આરાધનથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. લબ્યજીવોને જ્ઞાનનોજ આધાર મોટો છે. કહ્યું છે કે—

॥ ગાથા ॥

કત્ય અમ્હારિસા પાણી, દુસમા દોસ દૂસિયા ।

હાય જાહાં કહં હુંતાં, ન હુંતો જઈ જિણાગમો ॥૧॥

હે ભગવંત !!! જે તમારાં કહેલાં સ્યાદ્વાદ આગમ નહોત તેા દુઃખમ દોષથી દૂષિત એવા અમારા સરખા પામર અનાથ જીવોની શી ગતિ થાત ? જે જીનાગમ નહોત તેા ખરાબ ગતિ થાત, પંચમકાલમાં આગમનો આધાર છે, માટે શ્રુત અને શ્રુતજ્ઞાનીનો ખડું વિનય કરવો. અજ્ઞાનના

જેવો કોઈ મહા શત્રુ નથી, માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરી સમ્ય-
ગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મક્રિયા કરવાથી કર્મનો નાશ થાય
છે. દુર્લભ વસ્તુ જ્ઞાન છે, તો તે જ્ઞાન જ્ઞાનીવિના પ્રાપ્ત
થતું નથી. પંચમકાળમાં પ્રસંગોપાત્ત દુર્લભ અને દુસ્ત્યા-
ન્ય વસ્તુ કંઈ છે, તે દુહાથી જાતાં છે.

॥ દુહા ॥

સમ્યગ્ જ્ઞાની દોહિલા, દુર્ગમ જ્ઞાની પન્થ;

દ્વિષિરાગ દુઃત્યાજ્ય છે, દુર્ગમ જ્ઞાની ગ્રન્થ ॥૧૩૨॥

શ્રદ્ધા સદ્ગુરુ દુર્લભા, દુર્લભ સત્ય વિવેક;

અંગમ્ય વાળી જ્ઞાનીની, સમજે વિરલા છેક ॥૧૩૩॥

ભાવાર્થ—સમ્યગ્જ્ઞાનિમહાત્માઓ દુર્લભ છે. જ્ઞાની-
સંશુદ્ધિ વિના તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી. શ્રી સર્વજ્ઞ
કહેલો મોક્ષમાર્ગ પણ દુઃખેકરી જણાય એવો છે. તેમ
દ્વિષિરાગનો ત્યાગ કરવો દુઃત્યાજ્ય છે, જગતમાં અજ્ઞાનતા
સર્વત્ર દ્વિષિરાગનું સામ્રાજ્ય અખંડ પંચમકાલમાં પ્રવૃત્તિ
રહ્યું છે. અહો દ્વિષિરાગ રૂપવિષધર એવો તો બળવાન છે
કે, જેને તે કરડે છે, તેને કશું સત્ય સૂઝતું નથી, ધતુર-
લક્ષકને જેમ સર્વત્ર પીળું દેખાય છે, તેમ દ્વિષિરાગીને પોતે
જે માન્યું તે સાચું દેખાય છે. પોતાની ખુદીથી સત્ય જાણ્યા
વિના જે ઉપર રાગ થઈ ગયો, તે પ્રાણીને પણ

છૂટતો નથી. જગત્માં કોઈને ધનનો રાગ હોય છે, કોઈને સ્ત્રીના ઉપર રાગ હોય છે. કોઈને કામ રાગ છે કોઈને સ્નેહરાગ હોય છે. કોઈને શરીર ઉપર રાગ હોય છે. ઇત્યાદિ સર્વ રાગનો નાશ શ્રી સદ્ગુણના ઉપદેશ (વગેરેથી) થઈ શકે છે, પણ દષ્ટિરાગતો એવો પાપી છે કે તે મહાત્માઓને પણ દુસ્ત્યાજ્ય છે, કહ્યું છે કે—

॥ શ્લોક ॥

કામરાગ સ્નેહરાગા,—વિપત્કરનિવારણૌ ॥

દષ્ટિરાગસ્તુ પાપીયાન્, દુસ્ત્યાજ્યઃ મહતામપિ ॥ ૧ ॥

દષ્ટિરાગથી મણિને બદલે કાચનું ગ્રહણ થાય છે. દષ્ટિરાગી પુરૂષ કપટીઓની કપટ જાળમાં ફસાઈ જાય છે, અને દષ્ટિરાગીથી સત્યાસત્ય ધર્મનો નિર્ણય થતો નથી. દષ્ટિરાગીનાં સત્યચક્ષુ મીંચાઈ જાય છે. દષ્ટિરાગી પુરૂષ, વિષને અમૃત માની પાન કરે છે. દષ્ટિરાગી પુરૂષ ઘોળા દિવસે આંધળો થઈ ચાલે છે. સત્ય ધર્મરૂપ સૂર્યને દેખવા દષ્ટિરાગી ધ્રુવડની આચરણા કરે છે. વિવેકરૂપ મિત્રને દષ્ટિરાગી ધકકો મારી કાઢી મૂકે છે—મિથ્યાત્વરૂપ કુમિત્રને દષ્ટિરાગી પુરૂષ પ્રેમથી બોલાવે છે. કુમતિનો સંગ કરી સુમતિને દષ્ટિરાગી દૂર કરે છે. દષ્ટિરાગી ભાંગ પીધેલાની પેઠે વા દાંડ પીધેલાની પેઠે આચરણા કરે છે. હારિદ નામનું પંખી કોઈ

પણ લાકડાનાં કકડાને પકડેછે,તો તેને તે કદી મૂકતું નથી.તેમ
 દષ્ટિરાગીનો રાગ જ્યાં લાગ્યો હોય છે, ત્યાંથી મૂટતો નથી.
 દષ્ટિરાગી પુરૂષથી સત્યદેવ, સત્યગુરુ, અને સત્યધર્મ રાગ કરી
 શકતો નથી.કોઈએ ગદ્દાનું પુચ્છ પકડ્યું તેને લાતો વાગે તો
 પણ તે મૂળ મૂકતો નથી, તેમ દષ્ટિરાગીએ જે અંગીકાર
 કર્યું તે તેનાથી મૂકાતું નથી. દષ્ટિરાગી પુરૂષ, ન્યાયથી સત્ય-
 પરીક્ષક બનતો નથી. વધ્યુસદ્દાઓ ધર્મો વસ્તુનો સ્વભાવ
 છે તેજ ધર્મ છે, અર્થાત્ આત્માનો સ્વભાવ છે તે ધર્મ
 છે. આત્માનો ધર્મ અરૂપી છે, તેમ જે જાણે નહીં, તથા જે
 જાણે અને જઠમાં ધર્મની ખુદ્દિ એકાંતે રાગથી રાગે તે પણ
 દષ્ટિરાગી છે. સદ્ગુરુ, સત્ય વસ્તુ સમજાવે, પણ તેનો કુ
 ગુરુના દષ્ટિરાગથી વિશ્વાસ બેસે નહીં. હલાહલવિષના
 સમાન દષ્ટિરાગ છે. સત્યતત્ત્વોપદેશક શ્રી સદ્ગુરુ ઉપર
 પ્રેમ, ભક્તિ, સુરાગવિના તથા પકડી શ્રદ્ધા વિના તેમનાં
 ઉપદેશ વચનો શ્રોતાને બીલકુલ અસરકરી શકતાં નથી.માટે
 અવશ્ય સદ્ગુરુ ઉપર રાગ ધારણ કરવો. સુરાગ પણ ગુણ
 ઠાણાની હાલ નાશ પામે છે, જ્ઞાનિયોના અન્યોમાં કથિત
 સૂક્ષ્મ તત્ત્વસ્વરૂપ પણ દુઃખેકરી જાણી શકાય છે. સદ્-
 ગુરુ વિના સૂક્ષ્મતત્ત્વની ગમ યથાર્થ પડતી નથી. જ્ઞાનિગી-
 તાર્ય સદ્ગુરુના વચનામૃતપાનથી, સત્યમાર્ગમાં સૂર્યના
 જેવો પ્રકાશ પડે છે. એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય

છે, તો પણ મનુષ્યોને માર્ગ પુછવો પડે છે, ત્યારે સુક્તિ-
 નગરીના માર્ગમાં ચાલતાં, સદ્ગુરૂરૂપ વળાવા વિના અભી-
 ષ્ઠનગરે પહોંચી શકાય નહીં. જ્ઞાનિયોના અંત્રોમાં તીવ્ર
 સૂક્ષ્મબુદ્ધિ વિના પ્રવેશ થતો નથી, અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન તે વિના
 થતું નથી. દ્રવ્યાનુયોગના સૂક્ષ્મજ્ઞાન વિના શ્રદ્ધા તથા સમ-
 કિતની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન
 કરવા સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવી. સદ્ગુરૂવિના તત્ત્વમાર્ગની
 ગમ પડતી નથી. તથા પંચમકાળમાં સદ્ગુરૂની શ્રદ્ધા થવી
 ફુલ્લ છે. ગુરૂના દોષબુદ્ધિથી દોષ દેખનારાઓને કાગડાના
 જેવી દષ્ટિ હોવાથી તેઓને તો સત્ય લાલ પ્રાપ્ત થતો
 નથી. કેટલાક ક્ષણગુરૂની પેઠે સદ્ગુરૂને માનનારાઓ
 પણ ગુરૂની શ્રદ્ધા યથાર્થ કરી શકતા નથી, અને નિ-
 દક કુપાત્ર જીવોના સહવાસથી, કેટલાકોને સત્યગુરૂની
 શ્રદ્ધા રહેતી નથી. કેટલાક તો ગુરૂના ઉપકારને જાણી
 શકતા નથી. તો તેને શ્રદ્ધા શી રીતે થઈ શકે ?
 કેટલાક તો ધોળું તેટલું દૂધ, એવી બુદ્ધિથી સત્યગુરૂ
 શરણ અંગીકાર કરી શકતા નથી. જેના માથે સદ્ગુરૂ એક
 સાચા નથી, તે નગુરાઓ લવમાં ભટકયા કરે છે. કેટલાક લોખા-
 મૂર્ખ જાણીબુદ્ધિવાળા મનુષ્યો તો ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે ગુરૂને
 માન્યા કરે છે. કેટલાક તો સ્વાર્થ હોય, ત્યાં સુધી ગુરૂ અને
 પશ્ચાત્ત ગુરૂનું પણ ખૂરૂ કરવાને ચૂકતા નથી, દુનિયાની વિદ્યા;

હુન્નર; યુદ્ધાદિ કળા શીખવાને માટે લૌકિકગુરુની જરૂર છે, અને આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ માટે લોકોત્તર પંથ-મહાવ્રતધારક સદ્ગુરુદેશક ગુરુની જરૂર છે. માટે એવા સદ્ગુરુની શ્રદ્ધા જે લાગ્યો કરે છે, તે પરમાત્મપદને પામે છે. દુનિયામાં ચિંતામણિ રત્ન કરતાં પણ મનુષ્યભવ અનંત-ગણો અમૂલ્ય છે તેવો મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને વિવેક દષ્ટિની જાગૃતિ કરવી. વિવેકના બે ભેદ છે. લૌકિક વિવેક અને લોકોત્તર વિવેક તેમાં લોકોત્તર વિવેક દુર્લભ છે. નવતરવ તથા પડદ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણીને, ઉપાદેય આત્મસ્વરૂપનો સ્વીકાર કરે, અને જડદ્રવ્યનો ત્યાગ કરે, આવી વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટવાથી, સમક્ષિતરત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે. વિવેકદષ્ટિ થતાં, લબ્ય જીવ સત્યને જાણી અસત્યને પરિહરે છે. પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાતાવવા વિવેક સૂર્ય સમાન છે. હ્રદ્ય અને જલની પેઠે પુદ્ગલ અને આત્માને સિન્ન કરવા હંસની ચંચુ સમાન વિવેકદષ્ટિ છે. વિવેક ચક્ષુથી અંધમનુષ્યો સત્યપદાર્થસ્વરૂપ જાણી શકતાં નથી. વિવેક દષ્ટિહીન મનુષ્યો આત્માને પરમાત્મરૂપ જાણી શકતાં નથી. વિવેક દષ્ટિહીન પુરૂષો અસત્યને સત્ય માને છે, અને સત્યને અસત્ય માને છે. વિવેક દષ્ટિ વિના આત્મારૂપ હીરો પારખી શકાતો નથી. વિવેક દષ્ટિથી આત્મા, મોક્ષ માર્ગમાં ગમન કરી શકે છે. વિવેકદષ્ટિ, ચિંતા

મણિ રત્ન કરતાં અધિક છે, તત્ત્વવિવેકદષ્ટિથી સર્વ મ-
 તોમાં માધ્યસ્થ ભાવના પ્રગટે છે, અને કદાચક્ર ગ્રહ છે,
 તે આત્મારૂપ સૂર્યથી છૂટી જાય છે. અગમ્ય જ્ઞાનિની વા-
 ણીને સમજનારા ચતુર પુરૂષોને વિવેકદષ્ટિની પ્રાપ્તિ
 થાય છે, માટે શ્રી સર્વજ્ઞની વાણીનો અભ્યાસ કરવો; વાર-
 વાર શ્રી સર્વજ્ઞની વાણી સદ્ગુરૂ પાસેથી સાંભળવી, તેનો
 વિચાર કરવો, હૃદયમાં શ્રદ્ધા કરવી. તેથી હૃદય વસ્તુની
 પણ પ્રાપ્તિ થતાં અનંત સુખ ભોક્તા આત્મા બનશે.
 હવે માન વાસના વિગેરેથી આત્મધર્મ ન્યારો છે, તેવું
 સમજાવી શુદ્ધ ધર્મનો આદર કરાવવા ઉપદેશ કયો છે.

॥ દુહા ॥

માન વાસના મન વસે । કીર્તિમાટે ધર્મ ॥
 વહિરાતમપદ પ્રાણિયા । વાંધે ડલટાં કર્મ ॥૧૩૪॥
 આત્મિકશુદ્ધસ્વભાવના । ઉપયોગે છે ધર્મ ॥
 સમજ સમજ મળ્યાતમા । જેથી નાસે કર્મ ॥૧૩૫॥
 ધ્યાવો અન્તર્દષ્ટિથી । ચિદ્વન તત્ત્વપ્રકાશ ॥
 અસંખ્યપ્રદેશી આતમા । તે તું અવિચલ સ્વાસ ॥૧૩૬॥
 તે તું અવિચલ સ્વાસ છે । વિમલેશ્વર વિખ્યાત ।
 અવર ન તું ત્રિકાલમાં । યાદ કરી છે વાત ॥૧૩૭॥

ભાવાર્થ:—જેને માનની વાસના મનમાં વ્યાપી રહી છે, અને જે કીર્તિની આશાએ ધર્મનું સેવન કરે છે તે બદિરાત્મા પ્રાણી ઉલટું કર્મ જાંધે છે, તે જે ધર્મકૃત્ય કરે છે, તેમાં તેને માનપૂજાની લાલચ રહી છે એવાં ધર્મકૃત્યો બહિર્મુખતાને લીધે સફળ થતાં નથી. માન કીર્તિ નામ નાની આશાઓથી જીવ, અનંત ઘણી ધર્મસેવા કરે છે, તે પછુ દોડી જેટલું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહે છે. એક મનઃપુર નામનું નગર હતું, તેમાં ચંતનલાલ નામનો એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો, તેની પાસે અઠ્ઠપ ધન હતું પણ ઉદ્યમથી પ્રતિદિન નવીન ધન સમુપાર્જન કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો, મનોવૃત્તિ નામની ચીંતા સંબંધથી તેને કંઈક મુખાનુભવ થતો હતો, એક દિવસ ચેતનલાલના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, અરે મારે પુત્રાદિક પરિવાર થયો છે; તેથી પુત્રોને ઉમર લાયક થતાં પરજીવવા પડશે. મારે હવે પુષ્કળ ધન પેઢા કરાવિના છૂટકો નથી, દુનિયામાં ધન તેજ સારભૂત છે; વિદ્યાબજીને પણ અંતે ધન કમાવું પડે છે. વિદ્યાનુપુર્યોપણુ લક્ષ્મીમંતના ઘરે કાન્તત્વ કરે છે. લક્ષ્મીમંતને રાત્રીઓ પણ આવકાર આપે છે, લક્ષ્મીવિના ગૃહસંચાર સમગ્રાન તુલ્ય છે લક્ષ્મીવિના જ્ઞાન પુણ્યાદિક ક્રિયાઓ પણ થઈ શકતી નથી. લક્ષ્મીમંતના આગ્રુ ત્યાગી મહાત્માઓને

પણ જોવું પડે છે. લક્ષ્મીનાલીધે ગૃહસ્થોના અનેક દોષો ઠંકાઈ જાય છે. ભાટ, ચારણ, છાપાવાળાઓ પણ લક્ષ્મી-મંત્રને, જી રાવ સાહેબ, મહેરબાન, વિગેરે શબ્દોથી બોલાવે છે, તથા છાપાઓમાં લક્ષ્મીમંત્ર પુરૂષ તો પહેલો ચડે છે. લક્ષ્મીથી અનેક પ્રકારનાં ભોજન પ્રાપ્ત થાય છે. અહો ! લક્ષ્મી તારો અદ્ભુત મહિમા છે. તારા વિના મનુષ્યોને સંસારવ્યવહાર ચલાવવામાં અનેક જાતની આપત્તિયો તથા સંકલ્પ વિકલ્પ થયા કરે છે. એ પ્રમાણે ચેતનલાલ શેઠે લક્ષ્મીનો વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે—કોઈ તપ, જપ કરીને દેવતા પ્રસન્ન કરી વરદાન મેળવી ધનવાન થાઉં. શુભ શકુને અંદ્રસ્વર વહેતાં પરદેશ ગમન કર્યું. ગામો ગામ ગમન કરતો ચેતનલાલ, સાબરમતીના કાંઠે આવી પહોંચ્યો. પ્રભાતનો સમય થયો છે. આકાશમાં પક્ષીયો ઉડાઉડ કરી રહ્યાં છે. વિદેશી પુરૂષો એક સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. ચેતનલાલ સાબરમતીમાં સ્નાન કરી આગળ ચાલ્યો તો એક ઉચ્ચ શિખર તેની નજરે પડ્યું તેની તરફ શુભાશાથી ગમન કર્યું દેવાલયમાં પ્રવેશતાં, આસપાસ વૃક્ષની ઘટા દેખાઈ, નદીનાં નાળાં પણ પાસે દેખાયાં, અનેકપક્ષીઓ કલ્લોલ કરતાં દેખાયાં. નાના નાની પ્રાચીન દેરીઓ દેખી અનેક પ્રકારના તર્ક વિતર્ક કરતો ચેતનલાલ, દેવાલય નજીકે આંચ્યો, ગગનને ચુંબન કરતી અંદરના દેવ-

ની ધ્વજા કીર્તિને ફરકાવી રહી છે. દેવાલયનો ગોળ ધુમટ અ-
 ફૂલ શોભાને આપતો દેવત્વની ખ્યાતિ કરે છે. ધનન ધનન
 ઘંટ વાગીને દેવ માહાત્મ્યનું ગુણગાન કરે છે. દેવળની
 છેક નજીક આવતાં, અફૂલત આકારવાળી એક વિશાળ ચ-
 મત્કારી મૂર્તિ દેખાઈ. કેની મૂર્તિ હશે એમ વિચાર કરતાં
 તેને પૂર્વની વાતનું સ્મરણ થતાં નિશ્ચય થયો કે આ તો
 માણિમદ્રવીરની પ્રતિકૃતિ છે. પ્રામાણિક મૂર્તિને નમસ્કાર
 કર્યો, મનમાં અનેક આશાઓ હતી, તેની સિદ્ધિ અથે
 સ્તવના કરીને ઓટલા આગળ બેસી કંઈક મનમાં ચિંતવે
 છે, એટલામાં તેની પાસે માણિમદ્રવીરનો પૂજારો આવ્યો,
 તેણે શેઠનું નામ પુછ્યું. શેઠે નામ જણાવ્યું. પૂજારીએ
 શેઠની આગળ વીરનો મહિમા ગાવા માંડ્યો. હે શેઠ !! આ
 વીરનું પૂરેપૂરું સાચ છે. અમુક મનુષ્યને સપ્ત કરડયો
 હતો, પણ તેમના ઓટલા આગળ લાવીને વીરની જય
 બોલાવી કે તુરત ઉતરી ગયો. ઘણા ચતિયો વીરની આ-
 શાધના માટે અત્રે આવે છે. અનેક પ્રકારના રોગીઓના
 રોગ પણ ખરી શ્રદ્ધાથી સ્તુતિ કરતાં નાશ પામે છે. કે-
 ઇને તો વીર આશાતાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, અને તેનાં
 કાર્ય કરે છે. એટલું કહી પૂજારી મૌન રહ્યો. શેઠના મુખ
 ઉપર નવું નૂર આવ્યું. શરીરમાં બળ આવ્યું હોય, તેમ
 પૂજારીને જણાયું, અને શેઠ ઉઠ્યા. માણિમદ્રની સામા ઉભા

રહી કેટલુંક બોલ્યા, અને ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને
 સંકલ્પ કર્યો કે જ્યારે માણિમદ્રવીર પ્રસન્ન થશે ત્યારે
 અન્ન જલ ગ્રહણ કરીશ. તેમની આગળ એક ધ્યાનથી
 બેસીને તે જાપ કરવા લાગ્યો. એક દિવસ, બે દિવસ ક-
 રતાં કરતાં, એકવીશ દિવસ પૂરા થઈ ગયા. ચેતનલાલનું શ-
 રીર પાતળુ થઈ ગયું, આંખોમાં ખાડા, દેહ લોહી સુ-
 કાઈ ગયું, હાલવા ચાલવાની શક્તિ રહી નહીં, મુખથી
 જાપ પણ થઈ શકતો નહોતો. શેઠની પૂર્ણ ટેક શ્રદ્ધાથી
 માણિમદ્રવીરે સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં, અને કહ્યું હે શેઠ !!
 તારે જે જોઈએ તે માગ !! શેઠે નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, હે
 દયાલો ! આપ જો મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા તો સ્પ-
 ર્શમણિ આપો. વીરે તુરત સ્પર્શમણિ આપ્યો. શેઠની સર્વ
 આશાઓ ફળીભૂત થઈ. ચેતનલાલ ત્યાંથી પોતાને ઘેર
 આવ્યા. સ્પર્શમણિના યોગે પુષ્કળ સુવર્ણ કર્યું. શેઠ અખ-
 ધિપતિ બની ગયા. મોટા મોટા મહેલ બંધાવ્યા, અને કરમ-
 ણીય આરામ કરાવ્યા. ઘોડા ગાડી વિના તો શેઠ પગલું પણ
 ચાલી શકતા નહોતા. પાણીને ઠેકાણે દૂધના ખ્યાલા નોકરો
 આપવા લાગ્યા. શેઠે ચારે ખંડમાં મોટી મોટી પેઢીઓ
 સ્થાપન કરી. શેઠનું નામ ચારે ખંડમાં ફેલાયું. શેઠના પુ-
 ત્રને ઘેર પુત્ર થયા. શેઠની આટલાથીજ આશાઓ તૃપ્ત
 થઈ નહીં-તેમની આશા ઇન્દ્રનું ઇન્દ્રાસન લેવાની થઈ.

એક મનુષ્ય કે જે ધર્મોત્તમા હતો, તેને શેકે પૂછ્યું કે,
 હે ભાઈ ! ઇન્દ્રની પદવી શાથી મળી શકે ! ત્યારે તેણે
 કહ્યું કે જે ભવ્ય, સર્વ સાધુ સંતને ઇચ્છિતદાન આપે અને
 ધર્મનું આરાધન કરનાર શ્રાવકવર્ગને નવકારશી કરી જમાડે,
 મુનિરાજેને આહાર પાણી વહોરાવે, દુઃખી રોગીઓને સ્કાય
 કરે, તે ઇન્દ્ર થાય છે. એવું સાંભળી શેકને ઘણું આનંદ થયો.
 એતનલાલના મનમાં ઇન્દ્રપદવી આદિ બીજી પણ અનેક
 આશાઓ સદાકાલ થયા કરતી હતી. મનમાં એમ વિચા-
 રતો હતો કે, મારું નામ જગત્માં યાવત્ દિવાકરચંદ્ર
 પર્યંત અમર રહે. સર્વ કોઈ સવારમાં ઉઠતાંજ મારા ગુણ
 ગાય તથા જ્યાં ત્યાં મારા નામની દીર્ઘિતિ, પુસ્તકોમાં
 પ્રભુના નામના સ્થાને ગવાય, મારી દીર્ઘિતિ ત્રણ ભુવ-
 નમાં ફેલાય, તથા એવો ઉપાય કરું કે, જેથી મોટા મોટા
 દાનેશ્વરને દુનિયા ભૂલી જાય. ઇત્યાદિ આશાના અંકુરો
 તેના હૃદયમાં મધુમપણે વાસ કરી રહ્યા હતા. શેક પોતાની
 આશાની પૂર્ણતાનેમાટે અનેક નવકારશીઓ કરવા લાગ્યા,
 ગગનતલને ચુંબન કરે એવાં તેમણે હજારો છનાલય
 તથા ઉપાશ્રય બંધાવ્યા. કરોડો રૂપેયા ખર્ચી પોતાના નામની
 ધર્મશાળાઓ બંધાવી. કરોડો રૂપેયા ખર્ચી પાંજરા-
 પોળો બંધાવી. દીર્ઘિતિની તથા ઇન્દ્ર પદવીની આશાએ દવા-
 ખાનાં, તથા તળાવો કરાવ્યાં. જે કોઈ સાધુ સન્યાસી જે

માગે તે તુરત પ્રેમથી આપતા. જેટલું ધન ઓછું થતું તેટલું નવું બનાવી લેતા. ધનનો તો ગણતો પણ પાર આવતો નહોતો. મોટાં મોટાં ધર્મનાં સ્થાનકો કરી, પોતાના નામનાં પથરનાં પાટીયાં પૃથ્વીમાં ઘસાવ્યાં કે જેથી બીજાઓ પોતાના નામની યાદી કરે. જૈન શાળાઓમાં અને કન્યાશાળાઓમાં પણ કરોડો રૂપૈયા ખર્ચી અંતરની આશાઓની સાકલ્યતા કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા. એક દિવસ તેમણે કોઈ મહાત્માના મુખમાંથી સાંભળ્યું કે કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાના દિવસે, શ્રી સિદ્ધાચલ તીર્થની યાત્રા કરનાર શ્રાવકોને તથા શ્રાવિકાઓને એકમના દિવસે જમાડે, તેને અનંતગણું ફળ થાય છે. જે શ્રી સિદ્ધાચલ તીર્થ ગમન કરી સાધુ સાધ્વીને આહાર પાણી લાવથી વહોરાવે છે, તેને અનંત ઘણું ફળ થાય છે, જેણે શ્રી શત્રુઙ્ગયતીર્થની યાત્રા કરી નથી તે માતાના પેટમાં છે. સર્વ તીર્થનો રાજા શ્રી શત્રુઙ્ગય તીર્થ છે. આવી વાત સાંભળી, ચેતનલાલ તેજ દિવસે ત્યાં ગયા અને પૂર્ણલાવથી તીર્થની યાત્રા કરી. તેમણે કાર્તિક વદિ એકમના દિવસે લાખો શ્રાવક શ્રાવિકાઓને નવકારશી કરી જમાડયાં. લાખો ગરીબલોકોને અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, પાત્રદાન, દીધું. સાધુઓને તથા સાધ્વીઓને પોતે હાથે પ્રેમથી વહોરાવવા લાગ્યા, આગળ પાછળના ગામોમાં રહેલા સાધુઓને ત્યાં જઈને વિધિ પૂર્વક દર્શનાદિક કરી આહાર તથા

અચિત્ત જલ વહોરાવ્યું. હવે શેઠ, છગાઉની પ્રદક્ષિણા દેવા ગયા, ત્યાં સિદ્ધશિલાના નજીક પર્વતના કોટમાં કોઈ ધ્યાની મુનિ હોય તો તેનાં દર્શન થાય એવી બુદ્ધિથી ત્યાં ગયા. ત્યાં એક મુનિવર ધ્યાનમાં તલ્લીન થયેલા દીઠા કે જેની દષ્ટિ નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર રહી છે, પણ જગતના પદાર્થને દેખતી નથી. બાહ્યના પદાર્થોનું ગિલકુલ જ્ઞાન બૂઝી ગયા હોય, એવી જેની આકૃતિ હતી. અલ્પવસ્ત્ર વિના વિશેષ ઉપાધિ દેખાતી નહોતી, પદ્માસન વાળેલી શાંત મૂર્તિ અલો- કિક આનંદ ભોગવતી હોય, એવા દેખતાંજ ભાસ થતો હતો, ધ્યાનની અડગ સ્થિતિ યોગેન્દ્રનાં લક્ષણ સૂચવતી હતી. એવા મુનિની સમાધિસ્થિતિ જોઈને શેઠે વિચાર કયો કે, અહો ! આ કોઈ અમત્કારી વિલક્ષણ યોગી જણાય છે. આવા મહાત્માઓને અન્નાદિકનું જ્ઞાન કર્યું હોય તો સર્વાશાઓની સિદ્ધિ થાય. મુનિરાજ ધ્યાનમાં હતા, ત્યાંસુધી શેઠ ત્યાં બેઠા. ધ્યાન પૂર્ણ થતાં યોગેન્દ્રમુનિએ શેઠ પ્રતિ દષ્ટિ કરી. શેઠે બે હાથ જોડી પંચાંગ પ્રણિપાત પૂર્વક વંદન કરીને સુખ- શાન્તા પુછી, શેઠ વિનયથી યોગેન્દ્રને કહેવા લાયા કે, આપ જેવા સંત પુરુષનો સમાગમ થયો માટે મારા આત્માને ધન્ય માનું છું. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

સાધૂનાં દર્શનાં પુણ્યં, તીર્થભૂતા હિ સાધવઃ

તીર્થઃ ફલતિ કાલેન, સદ્યઃ સાધુસમાગમઃ ॥ ૧ ॥

તીર્થરૂપ સાધુઓ છે. સાધુઓના દર્શનથી પુણ્ય થાય છે, સ્થાવર તીર્થ તો કાળે રૂળ આપે છે, અને સાધુની સંગતિ તુરત રૂળ આપે છે. મુનિરાજે કહ્યું કે—હા સાધુના દર્શનથી અપૂર્વ લાભ થાય છે. ચેતનલાલે કહ્યું કે, હે પરમકૃપાળુ મુનીન્દ્ર !! આપ મારા ઉપર કૃપા કરી અન્નદાનાદિક ગ્રહણ કરીને એવકની આશા પૂર્ણ કરશો. મુનિરાજે કહ્યું કે, હાલ મારે આહારાદિકની ઇચ્છા નથી, ત્યારે શેઠે કહ્યું કે, હે પરમકૃપાલો !! દયા લાવી મારી આશા પૂર્ણ કરો. અત્ર સર્વ સાધુ સાધ્વી કે જે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યાં, તેમને અન્નદાનાદિક આપીને હું અત્ર આવ્યો છું. આપ પણ મહાપુણ્યથી દેખાયા તો હવે આપને હું છોડીશ નહીં. મુનિમહારાજ મહારાજાની હતા. તેમણે શેઠના સર્વમનોભાવ જાણી લીધા. કંઈક વિચાર કરી, હસતે મુખે યોગિરાજમુનિએ કહ્યું કે,—હે ભવ્ય ! જો તારે ભૂખ્યાને ખવરાવવું હોય, તો અત્ર નજીક ખાણમાં એક સિંકુકી પડી પડી ખૂમો પાડે છે, તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કર !! ચેતનલાલ વિનયપૂર્વક વંદન કરી હર્ષથી ત્યાં ગયો, તો જેના શરીર ઉપર એક પણ વસ્ત્ર નથી, અને જેના પેટમાં મોટો ખાડો પડેલો છે; એવી કંગાલ સિંકુકીને દીઠી. શેઠે કહ્યું હે સિંકુકી ! કેમ ટળવળે છે. સિંકુકીએ દીનવચને કહ્યું કે—મને ખહુ ભૂખ લાગી છે, તેથી ટળવળું છું. શેઠે કહ્યું કે તારેમાટે ભોજન મંગાવું ત્યારે

સિદ્ધક્રીએ કહ્યું, શેઠ ! મારી કોઈ ભૂખ લાગનાર નથી.
 મારે બહુ ખાવાં જોઈએ છીએ. જો ખાતાં બીજું
 લોજન ન મળે તો મહાદુઃખ થાય છે. માટે મારું દુઃખ
 મને લોગવવા દો. શેઠે કહ્યું કે,—તારે જેટલું જોઈએ,
 તેટલું પૂર્ણ કરીશ. સિદ્ધક્રીએ કહ્યું ! જો મારું પેટ નહીં
 ભરાયે તો હું તને ખાઈ જઈશ. જો તું આ પ્રતિજ્ઞા કબૂલ
 કરતો હોય તો લલ્લે તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર ! ! શેઠે પ્રતિજ્ઞા
 કબૂલ કરી મનમાં વિચાર્યું કે, બિચારી ભૂખી છે, તેથી
 તેને એમ લાગે છે કે, હું સર્વ ખાઈ જઈશ, જોઈએ તો
 ખરા તે ખાઈને જેટલું ખાય છે ? મેં સર્વની આશાઓ
 પૂર્ણ થાય તેટલું દાન આપ્યું છે તો આ બિચારી સિદ્ધ-
 ક્રીના શા ભાર. સિદ્ધક્રીએ કહ્યું, હે શેઠ ઉતાવળ કર ! ! લાવ
 લોજન, મરી જાઉં છું. શેઠે નોકરો મારફતે ત્રણ મણ ચાર
 મણ લાડુ મંગાવ્યા. શેઠ જેમ જેમ આપવા માંડ્યા, તેમ
 તેમ તે વિશેષ ખાવા માંડી. પા કલાકમાં એટલા બધા લાડુ
 ખાઈ ગઈ, પછી કહેવા માંડી કે, અરે શેઠ લાવ ખાવાનું, મને
 ભૂખના લાડકા વેઠાતા નથી. શેઠે પરચાશ મણ બીજા લાડુ
 મંગાવ્યા. તે એક તરફ ખાતી જાય છે, અને બીજી તરફ
 હજારો નોકરો મિલે લાડુ લાવતા જાય છે. દશમિનિટમાં તો
 તે એટલા લાડુ ખાઈ ગઈ, અને પછી શેઠને ખાઠાવાનું પેટ
 દેખાડવા માંડી. એટલામાં બસે મણ લાડુ આવી પહોંચ્યા

તે લિશ્તુકીના આગળ ધર્યાં. શેઠે હજારો નોકર સેવકોને હુકમ કર્યો કે—ગામમાં તથા આસપાસના ગામમાં જેટલું અન્ન મળે, તેટલું રંધાવો. લાખો મનુષ્યોને આ કામમાં રોકી દો. શેઠની આજ્ઞા થતાં, લાખો માણુ અન્ન રંધાઈ ગયું. લિશ્તુકી ઝડપથી જેટલું ધરે, તેટલું ખાઈને માગવા લાગી. લાખો માણુ અન્ન પણ તે ભેતા ભેતામાં ખાઈ ગઈ. લાખો માણુ ખીજી અન્ન મંગાવ્યું તે પણ ખાઈ ગઈ. શેઠ મનમાં ગભરાવા લાગ્યો. મનમાં વિચારે છે કે, અરે આ તે કોઈ વિકાળ પિશાચી છે કે કાળ છે? એટલામાં તો ખોલી ઉઠી કે, અરે પાપી લાવ અન્ન, અન્ન વિના મારા પ્રાણ જાય છે. હું જેમ જેમ ખાઉં છું, તેમ તેમ મારા પેટમાં દાવાનળ અગ્નિ સળગે છે. માટે અન્ન આપવાની ઉતાવળ કર ! ! સેવકો વચ્ચમાં ખોલી ઉઠ્યા,—શેઠ સાહેબ ! હજારો ગરીબ મનુષ્યો ટળવળે છે, તે બિચારા ભૂખથી મરી જાય છે. માટે શું કરીએ ? અન્ન ખૂટ્યું છે. આ રાડ લિશ્તુકી તો કદિ ધરાવાની નથી. શેઠે નોકરોને કહ્યું. આખી દુનિયામાંથી અનાજ દૂધ, ઘી વિગેરે સર્વ ભોજ્ય પદાર્થ મંગાવો. અરેરે હવે તો મારી ફજેતીનો વખત આવ્યો, ભો આને ભૂખી રાખીશ તો મને ખાઈ જશે, અને ખવરાવું છું, તો સમુદ્રની પેઠે ધરાતી નથી. હવે કેમ કરવું. સુઝી વચ્ચે સોપારીના જેવો સમય આવ્યો, લિશ્તુકીએ કહ્યું, હું સર્વ ખાઈ

ગઈ, લાવ અન્ન, અરે પાપી કેમ વાર કરે છે । મારાથી અન્ન વિના શ્વાસ પણ લેવાતો નથી. અન્ન નહિ આપે, તો તને ખાઈ જઈશ. શેઠે કહ્યું તારું નામ શું છે ? અને તને આટલી ગંધી કેમ ભૂખ લાગી છે ? લિશ્તુકીએ કહ્યું અરે તું મને જાણખતો નથી. હું આશા નામની લિશ્તુકી છું. અનાદિકાળથી આ દુનિયામાં મારો વાસ છે. હજી સુધી હું ધરાણી નથી, શેઠે કહ્યું, તું શું શું ખાય છે ? આશા લિશ્તુકીએ કહ્યું, હું સર્વને હું ખાઈ જાઉં છું. શેઠે કહ્યું, આજ સુધી તેં શું શું ખાધું. આશાએ કહ્યું હે શેઠ । શ્રવણ કર । હું દરેક પ્રાણીયોના દિલમાં વાસ કરું છું, ત્રણ ભુવનમાં જે જે જીવો વર્તે છે, તેના હૃદયમાં હું અનાદિકાળથી વસુ છું. હું પ્રાણીયોને ખાઈ ગઈ. રામ રાવણની લડાઈમાં કરોડો જીવોનાં મેં લોહી પીધાં. ઉદાચી અને ચેડા મહારાજની લડાઈમાં પણ મેં સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમાં વાસ કરીને સર્વનું ભક્ષણ કીધું. મહાભારતની લડાઈમાં અશ્વોહિણી ઐન્યની ભક્ષણ કરનારી. હું હતી. દ્રાવિડવાલ અને જાપાનની લડાઈમાં પણ મેં લાખો મનુષ્યનું રક્ત પીધું. દુનિયાના સર્વ લોચ્ય પદાર્થોને લોગળ્યા અને લોચ્ય પદાર્થોને ખાધા તો પણ હજી વિશેષતઃ ભૂખી છું. એમ તે ખોલે છે એવામાં તો એક પાછળથી ધરડી ભુટ્ટી કંગાલ લિશ્તુકી ત્રણ ડિંબને લેઈને આવતી જણાઈ. ચેતનલાલે

પૂછ્યું. આ વળી કોણ છે ? આશાએ કહ્યું કે એ ઘરડી આવે છે, તે અહંવૃત્તિ નામની મારી મા છે. જગતમાં તેનો પણ અનાદિકાળથી વાસ છે. મારા કરતાં એતો વળી વધારે ભૂખી છે. શેઠે કહ્યું કે, ત્રણ ડિંલનાં નામ શું શું છે ? આશા લિલ્લુકી બોલી એકનું નામ કીર્તિ છે, બીજાનું નામ મહત્વાકાંક્ષા છે. ત્રીજાનું નામ માનપૂજા છે, આ ત્રણ બાલિકાઓ મારી છે. એ પણ કદી ખાતાં ધરાતી નથી. મારી પુત્રીઓ મારા જેવી હોય. કહેવત છે કે, ત્રાપ તેવા વેટા વડ તેવા ટેટા; મા જેવી દીકરી, હાંલા જેવી ઠીકરી આસ વાતો કરે છે, એટલામાં અન્ન આવી પહોંચ્યું. લિલ્લુકી અડપોચડપ અન્નના કોળીયા હજાર હજારમણના મુખમાં ઉતારવા લાગી. તેણીએ જોત જોતામાં સર્વ સ્વાદા કરી દીધું. શેઠે વિચાર્યું કે, જો આ લિલ્લુકીઓ ભૂખી જશે તો, માઈ નામ દાતા તરીકે છે તે આદ્યું જશે, અને કોઈ પણ રીતે તૃપ્ત થાય તો, માઈ નામ સદાકાળ અમર રહેશે, એટલામાં તો લિલ્લુકી બોલી કે, અરે શેઠ ! ! લાવ અન્ન, દુનિયામાંથી છેલ્લીવારનું મંગાવેલું સર્વ અન્ન ખાધું, તો પણ રાંડ ધરાતી નથી. હવે શું કરવું ? લિલ્લુકી બોલી અરે પાપી ! મારા પેટનો ખાડો પૂર, નહિં તો તને ખાઈ જઈશ. શેઠ ધ્રુજવા લાગ્યા, સેવક વિગેરે સર્વ લોક નાસી ગયા, અને દિગ્મૂઠ બની ગયા. એટલામાં તો આશા લિલ્લુકીએ, વિકરાળરૂપ ધારણ કર્યું, ગુફાના જેવું પહોળું

મુખ કરી, શેઠને ખાવા દોડી. શેઠ નાસવા માંડ્યા, તેને મહાભય વ્યાપ્યો. મહા આપસિનું વાદળું આવી પડ્યું, અરિહંત અરિહંત એમ મંત્રનો જાપ કરવા લાગ્યા, સંકટ સમયમાં મહામંત્ર નવકાર ગણવાથી સંકટ નાશ થાય છે, એમ તે જાણતા હતા. મંત્રપ્રતાપે તેને એવો વિચાર સૂજ્યો કે, - જેણે આ લિધુકીને ખતાવી, તે મુનીન્દ્રના પાસે જઈ તો ગયી. શકું, તુરત તે શુદ્ધ તરફ મૂઠી વાળી દોડ્યો. તે હાંફતો હાંફતો મુનીન્દ્રના ચરણકમળમાં ગ્રાહિ માં ગ્રાહિ માં શબ્દોચ્ચાર કરતો આવી પડ્યો. મુનીન્દ્રે તેના મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવી ઉઠાડ્યો, અને કહ્યું કે અત્ર લેશ પણ આ લિધુકીનો ભય રાખીશ નહીં. આશા લિધુકી રાંકજેવી દૂર ઉભી રહી હતી. શેઠ તેને ઢેખી ધુજતો હતો, મુનીન્દ્રે મંત્ર લણીને તેણીને દૂર ખસેડી. લિધુકી આલતી થઈ. શેઠે કહ્યું હે પ્રભો !! આ પાપિણી કેવી ખરાબ. કે જે મને મારી નાંખવાને તત્પર થઈ. મેં આપનું શરણ કર્યું તેથી ઉગ્યો. જાણે એતો સાક્ષાત્ કાત્યા જેવી જણાય છે. મુનિ-વરે કહ્યું તું એનો સંગી થયો, અને એને તારીપાસે રાખે છે, ત્યારે તને એ દુઃખદેવા આવી. શેઠે કહ્યું ના ખાપશું, હું તો એને કદિ પાસે રાખતો નથી. હું તો એનો કદિ સંગી થયો નથી. અત્રજ મેં એને દીઠી. મેં એની દયા કરી, ત્યારે તેણે ઉલટી દયા ડાકણને ખાય એવું કર્યું, એમાં મારો શો દોષ ? મુનિરાજ ઉપદેશ આપે છે કે, હે શેઠ ? હજી તારામાં અજ્ઞાન

છે, જેથી તું એતું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી. અનાદિકા-
ળથી એ તારી સંગી છે. અનેકપ્રકારની આશાઓ કરવી;
તેજ આશા છે. તેં ધનની આશા કરીને, પુત્રની આશા
કરીને, તારા દિલમાં આશાલિક્ષુકીનો વાસ કરાવ્યો છે, અને
એ આશાથીજ, તેં માણિભદ્ર વીરતું આરાધન કર્યું હતું.
તને સ્પર્શમણિ મળ્યો, અને તેથી તને સંતોષ થયો નહીં.
કીર્તિની, માનપૂજની; ઇન્દ્રાસન લેવાની, અને અમરનામ
રાખવાની આશાને તેં આજસુધી સેવી છે, તેમજ દાન, તપ,
જપ, નવકારશીઓ વિગેરેથી કીર્તિઆશા, પુણ્યાશા, નામનાની
આશા, અને ઇંદ્રપદવી લેવાની આશાઓને તેં કરી છે. તારી
અખંડ નામ રાખવાની આશા તો પ્રબલપણે વર્તતી હતી, અને
તું કહે છે કે, મેં આશાનો સંગ કર્યો નથી, એ કેટલું બધું અ-
જ્ઞાન ? હે ભગ્ય ! કલ્પિત આશાઓનો કદાપિકાળે અંત આવતો
નથી. જો તેં આશાને પૂર્ણ કરવા કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો ?
આશાને આપ્યું તેટલું ખાઈગઈ. તોપણ આશાની શાંતિ થઈ
નથી, અને કદિ થવાની પણ નથી. કીર્તિની આશા, ઇન્દ્રાસનની
આશા, અમર નામની આશાઓ કરી, પણ તેથી તને શાંતિ-
થવાની નથી, તેથી ઉત્તરોત્તર અન્ય આશાઓ પાછી પ્રગટશે,
પણ તેનો અંત આવશે નહીં. વડતું બીજ નાતું હોય છે,
તેમાંથી મહદ્વટવૃક્ષ થાય છે. તેમ એક આશાના અંકુરો-
માંથી અનેક મહાઆશાઓ પ્રગટ થાય છે અને તેના

ફળમાં લાલચુઓ, મધનાં ટીપાંના સ્વાદકની પેઠે સંસારમાં મહા
 દુઃખ ભોગવે છે. વિષય વૃક્ષ વાવ્યાથી વિષ ફળનીજ પ્રાપ્તિ થાય
 છે. તેમ સાંસારિક અનેક આશાઓથી જીવે મહાદુઃખ પામે છે.
 હે ચેતનલાલ ! તારું નામતો સારું છે, પણ તું માયિક
 પદાર્થોની મિથ્યા આશામાં લપટાયો. દુનિયામાં નામરૂપનો
 નાશ છે. કોઈતું નામ દુનિયામાં સદાકાળ અમર રહ્યું નથી,
 અને રહેવાનું નથી. નામથી આત્મા ભિન્ન છે તો નામ
 અમર રહેવાથી પણ આત્માને કિંચિત્ સુખ નથી. તે
 કીર્તિની આશામાં ઢાનાદિકથી જે ઉત્તમોત્તમ ફળ થવાનું
 હતું, તે ખોયું. કીર્તિ અને અપકીર્તિ એ બે નામકર્મની પ્રકૃતિ
 છે, તેમાં ઇષ્ટપણું કંઈ નથી. અહંવૃત્તિથી તેમાં ઇષ્ટ-
 નિષ્ટપણું જાંઘાય છે, આથી મા અહંવૃત્તિની પૂર્ણતા કદિ થઈ
 નથી, અને થવાની નથી. તારું અમૂલ્ય જીવન આજ
 પર્યંત ફેાગટ ગયું. શેઠ કહે છે કે, હે યોગેન્દ્ર ! કૃપાકરીને
 સમજાવો કે. હું તે કોણ ?

॥ હું કોણ ? ॥

મહા યોગેન્દ્ર કહે છે કે, હે ભગ્ય ! હુંનું સત્ય જ્ઞાન
 યવાથી અહંત્વવૃત્તિનો સર્વાંશ નાશ થાય છે. શરીર તે
 તું નથી. કારણકે, શરીરતો પુદ્ગલનું જનેલું છે. તું
 મન તથા વાણીરૂપ નથી. કર્મથી શરીરમાં વસેલો પણ

કર્મથી તથા શરીરથી ન્યારે, તું આત્મા છે. તારી ગતિ ન્યારી છે. તું જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ અનંતગુણમય આત્મા છે, તેજ આત્મા સત્ય હું છું. આત્માના અસંખ્યાતપ્રદેશ છે. અનાદિકાળથી અશુદ્ધ પરિણતિના યોગે આત્મા પરવસ્તુને પોતાની માની બેઠો છે, અને પરવસ્તુમાં અહંત્વ બુદ્ધિનાયોગે, આત્મસ્વરૂપ ભૂલી ગયો છે. તારો આત્મા, અનંત સૂર્યકરતાં પણ અધિક જ્ઞાનથી પ્રકાશે છે. તારા આત્માની અનંતિ શક્તિ છે. જ્યાંસુધી તારા આત્માની શક્તિ પ્રગટ કરવામાટે તે પ્રયત્ન કર્યો નથી, ત્યાંસુધી તું કંગાલ છે. પુદ્ગલની લાલચથી તું પોતાની શક્તિની રૂચિ ધરાવતો નથી. હે ચેતનલાલ !!! જ્ઞાનંદ, સુખ, શાંતિ, જ્ઞાન, દર્શનાદિગુણ આત્મામાં છે, અને આત્મા અરૂપી છે. એવા આત્માના ગુણો પ્રગટ કરવા તેજ સત્ય ધર્મ છે. આત્માના ગુણોતું આચ્છાદન કર્મથી થયું છે. જ્યારે સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, જ્યારે પરવસ્તુમાં થતી મોહબુદ્ધિ નાશ થવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે, અને પોતાના સ્વભાવમાં રમતો એવો આત્મા સમભાવી બને છે, ત્યારે ઇચ્છા કીર્તિ, માનપૂજા, તથા આશાલિશુકીતું કંઈ જોર ચાલતું નથી. પરમાં અહંત્વ બુદ્ધિ થતાંજ આશાની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નષ્ટ થતાં અહંત્વ બુદ્ધિનું જોર નાશ પામે છે. હે ચેતનલાલ !! તું ચેતન છે; માટે હવે આત્મસ્વરૂ-

ભાવે જાગ. જે આ સિદ્ધાંતલ તીર્થના રમણીય પ્રદેશોમાં
 દષ્ટિ નાંખીને વિચાર કે આજ પ્રદેશ પ્રાપ્ત કેસી અનેક જીવ
 પરમપદ પામ્યા અને અનંત સુખના લોગી થયા. ચેતન-
 લાલ ઠહેછે કે હે સ્વામી, મેં કરોડો એનૈયાનાં દાન કર્યો. તે
 શું નિષ્ફળ જશે? મને ઇંદ્રાસન મળશે કે નહીં? હે ભગ્ય !!
 હજી તારૂં અજ્ઞાન નાંદ થયું નથી. ઇંદ્રાસન લેવાની તારી
 ખુદ્દિ છે, તેજ ખોટી છે, અને તેપણ મહા આશા છે,
 તેનાથી તને કાંઈ સુખ મળવાનું નથી, ઇન્દ્રને જન્મ જરા
 અને મરણ ટળ્યાં નથી, અને ત્યાંથી પણ ક્ષીણ પુણ્ય
 થતાં અને આયુષ્ય મર્યાદા અવધિ પૂર્ણ થતાં, મનુષ્ય વિગેરે
 ગતિમાં આવવું પડે છે. ઇન્દ્રને પણ અનેક વિકલ્પ સંકલ્પ
 થયા કરે છે. શેઠ ઠહેછે, હાય ! હાય ! ત્યારે હવે મારે
 શું કરવું ? હે કૃપાનિધિ ! એવો કંઈ ધર્મ ગતાવો કે જેથી
 ત્યાં જન્મ જરા અને મરણ હોય નહીં, અને અનંતા સુખ
 મળેજ. મુનિવરે કહ્યું કે, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ મોક્ષ માર્ગ
 જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થતાં, પ્રાંતે શિવપુરની
 પ્રાપ્તિ થાય છે, મોક્ષ પામ્યા બાદ જન્મ જરા અને મરણના
 દેરા કરવા પડતા નથી, અને આત્મા અનંતસુખ લોગવે
 છે, ઇત્યાદિ વિસ્તારથી યોગેન્દ્રે મોક્ષસ્વરૂપ સમબોધ્યું, અને
 આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરાવી. શેઠે કહ્યું કે, હે કૃપાનાયક !
 આજ સુધી મારી સાધ્યદષ્ટિ મગટી નહોતી, હવે તો સાધ્ય-

દષ્ટિ આપના સદુપદેશથી પ્રગટી, માટે આપનો ઉપકાર માનું છું, પણ એક પ્રશ્ન છે કે, આ સંસારમાં મનુષ્યો જીનાલય, ઉપાશ્રય, જૈનશાળા પૌષધશાળા, પુસ્તકલેખન, નવકારશી, સાધુ સાધ્વીને દાન કરે છે, તે સારીપેઠે આશાથીજ કરતાં હશે કે કેમ ? યોગિરાજે કહ્યું, હે ભગ્ય ! સર્વ મનુષ્યો તારા જેવી આશાને ધરાવતાં હોય, એવો નિશ્ચય નથી. કેટલાક શ્રાવક ને શ્રાવિકાઓ સદ્ગુણના સેવક હોય છે, તેમને તત્ત્વાદિકના જ્ઞાનથી હેય, જોય, ઉપાદેય બુદ્ધિ પ્રગટે છે, તેથી તે સમક્રિતને પામેલાં હોય છે. શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ, દાન, પુણ્ય, જીનાલયબંધન, આદિ વ્યવહારની સર્વ ક્રિયાઓ વિધિપૂર્વક પરમાત્મપદ (મોક્ષપદ) પ્રાપ્તિને માટે કરે છે. એમને માનપૂજા, ઇન્દ્રાસન આશા તથા અમર નામનાની બીલકુલ આશા હોતી નથી, તેથી તે દાન, પુણ્યાદિક ક્રિયાઓથી પ્રાંતે સુક્રિતનેજ પામે છે. મોક્ષને ઉદ્દેશી તે સર્વ ક્રિયાઓ કરી નહીં, તેથી તું આશાના પંજામાં સંપડાઈ દુઃખ પામ્યો. કેટલાક અજ્ઞાન જનો સારી પેઠે દેવલોકાદિની પદવી તથા કીર્તિને માટે દાન પુણ્ય, નવકારશીઓ કરીને, મોક્ષસુખ હારી જાય છે. દાન પુણ્ય, જીનાલયબંધન, વગેરે ક્રિયાઓ મહાગુણકારી છે, તેમાં દોષ નથી, પણ તે ક્રિયાઓ કરનારની બુદ્ધિલેહ કળલેહ પ્રાપ્ત થાય છે અને મૌલોલિક આશારહિત જે જે

યવહારધર્મક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તે તે ક્રિયાઓ મુકત્યથે
 ક્ષિણ થાય છે, કેટલીક મનુષ્યો સત્યસ્વરૂપ સમજી શકતા નથી.
 મને ધનાશા, પુત્રાશા, કીર્તિમાશામાં પોતાનું જીવન પૂર્ણ
 રે છે. વ્યવહારક્રિયા કે જે ધર્મરૂપ છે, તેનો ત્યાગ ગૃહ-
 થાશ્રમમાં શ્રાવકોએ કરવો યોગ્ય નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં
 નાદિક સર્વ પુણ્યક્રિયાઓ કરવી પણ સાંસારિક પદાર્થોની
 માંથારહિત કરવી જોઈએ. ચેતનલાલ કહે છે કે, હે
 હૃદયુરો યોગેન્દ્ર । । । આપે જે જે વચનામૃત કહ્યાં તે સર્વે
 ધાર્થ કહ્યાં છે. આપના વચનામૃતથી હવે સાંસારિક કાલ્પ-
 નેક આશાઓ હૃદયમાંથી નાશ પામી. સૂર્ય ઉગ્યાંથી જેમ
 મન્ધકાર નાશ પામે છે, તેમ આપના સદુપદેશરૂપસૂર્યથી
 માશાદિક અધિકાર નષ્ટ થયું. હવે મને આત્મશુભની પ્રાપ્તિ
 મળે. આત્મામાંજ ઉપાસવા યોગ્ય છે. આત્માજ સર્વ ઋદ્ધિ
 કે; શ્રી યોગેન્દ્રે કહ્યું કે, હે લબ્ય ! તું આશાનો
 વેશ્વાસ કરીશ નહીં-પુનઃ પુનઃ તેથી સંભાળ રાખજે.
 કારણ કે, મુનિરાજેના હૃદયમાં પણ કેટલીક વખતે લાગ
 જોઈને, પ્રમાદદશા વર્તતાં આશાબિશુકી પ્રવેશ કરે છે.
 માટે આત્માના ઉપયોગરૂપમંત્રનું વારંવાર સ્મરણ કરજે. વારં
 તને તારી પાસે રહેલા સંપર્શમણિ ઉપર હવે મોહ
 વર્તે છે કે નહીં ? ચેતનલાલે કહ્યું કે, એ હોવાથી પણ હવે
 તેના ઉપર મને મોહ નથી, અને તે દ્વર ધવાથી શોકબુદ્ધિ

નથી. આપના સદુપદેશથી જાણ્યું કે, મનુષ્યભવથી મોક્ષ થાય છે. માટે મોક્ષરૂપ ઇષ્ટજનની પ્રાપ્તિ માટે શરીર તે અમૂલ્ય વ્યર્થભણિ છે. મુનિરાજે કહ્યું કે, ભવ્ય ! જીવો સંસારની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી નિરાશાએ સાધુવ્રત અંગીકાર કરી આત્મધ્યાન કરે છે તો અલ્પકાળમાં મુક્તિપદ પામે છે. ચેતનલાલને સાંસારિકવાસના ઉપરથી સદાકાળને માટે ચિત્ત ઉઠી જવાથી અને સાંસારિક આશાઓ વિલય થવાથી તેણે યોગેન્દ્રની પાસે મુનિવ્રત અંગીકાર કર્યું. પર્યાંકાસન તથા પદ્માસનવાળી જીનાજાપૂર્વક આત્મધ્યાન કરવા લાગ્યા, અને કોઈ વખત આનંદમાં આવી ગાતા કે.

આજ્ઞા ઓરનકી વયા કીજે, જ્ઞાન સુધારસ પીજેરે; આજ્ઞા
મટકત દ્વાર દ્વાર લોકનકે-કુકર આજ્ઞા ધારી.
આતમ અનુભવરસકે રસિયા, ઉતરે ન કવહુ સુમારી. આજ્ઞા. ?

આજ્ઞા દાસીકે જે જાયા, તે જન જગકે દાસા;

આજ્ઞા દાસી કરે જે નાયક, લાયક અનુભવ પ્યાસા. આજ્ઞા. ૨

ઈત્યાદિ ગાઈને પુનઃ આત્મધ્યાનમાં લીન થયા. અધ્યાત્મ સુખનો અનુભવ કરી અંતર્મુખ ચેતના કરી અને જગત્પદ્મ રૂપ ભૂલી ગયા. તેનું આત્મ વિના અન્ય વિષયમાં ચિત્ત ઠરવા લાગ્યું નહીં. તે અખંડ ધ્યાન કરતાં કરતાં કેવલ જ્ઞાન પામી સાદિ અનંતમે ભાંગે મુક્તિપદ પામ્યા. ધન્ય છે તેવા સાચા ચે-

તન નામ ધારકને ॥ આત્મ શુદ્ધ સ્વભાવના ઉપયોગે ધર્મ છે, એમ હે ભગ્ય ॥ પૂર્વોક્ત દષ્ટાંતથી સમજાવ્યું સદાશી ધર્મો આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ તેજ ધર્મ છે; તેની પ્રાપ્તિ માટે નિમિત્ત કારણોમાં પણ ધર્મ છે; એમ માની પ્રવર્તવું. દેવ ગુરુ પુત્ર-દાનાદિક નિમિત્તકારણોને ઉત્થાપતાં; કદાપિ કોઈનો આત્મા પરમાત્માપદ પામશે નહિ । એ વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષ્યમાં લેઈ ને, વસ્તુસ્વભાવરૂપ ધર્મના ઉપયોગમાં રહેજો. એમ સમજતાં; શ્રદ્ધા કરતાં, અને આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરતાં સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે.

હે ભગ્ય । તું જાણપદાર્થોમાં ચિત્તવૃત્તિ વાળી સુખ ક્યાંથી પામીશ ? શરીરમાં રહેલા જ્ઞાનવાન આત્માને અન્તરદષ્ટિથી દેખ ॥ અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા તેજ તું જાણ છે. ત્રણે કાળમાં તું જડ રૂપ નથી એવો નિશ્ચય કર ॥ અનંત તીર્થ કર; તથા અનંતા મુનિયો અન્તરાત્મપ્રશ્નનું ધ્યાન કરી પરમાત્મ પદ પામ્યા, અને અનંત પામશે. તેજ નિર્મલ આત્મા પ્રભુ તું છે. જડરૂપ તું નથી. હે ચેતન । તારું સ્વરૂપ તું સંભારી લે । હવે ભૂલીશ નહીં. તું સ્વપર પ્રકાશક ચેતન છે. ક્યાં જડ પુદ્ગલમાં અહંત્વ-બુદ્ધિથી પોતાને જોળજો છે, પણ તું તોરા સ્વરૂપમાં છે. એમ જ્ઞાનદષ્ટિથી જાણ ॥ હવે તેજ આત્મસ્વરૂપનું વિશેષતઃ વિદેશન કરે છે.

॥ દુહા. ॥

ત્રિભુવનપતિ આ દેહમાં, છે તું પોતે સ્વોજ ॥
 અન્તર્દૃષ્ટિ વિના ભવી । છે તું રણનું રોજ ॥ ૧૩૮ ॥
 અન્તર્દૃષ્ટિ દેખીએ । અસંખ્યપ્રદેશી ભૂપ ॥
 આપોઆપ પ્રકાશતાં । મટે અનાદિ ધૂપ ॥ ૧૩૯ ॥
 પોતે તું પરમાત્મા । ધર નિશ્ચય વિશ્વાસ ॥
 શુદ્ધ સ્વભાવે લક્ષ્ય તો । પરમાત્મ તું સ્વાસ ॥ ૧૪૦ ॥
 શુદ્ધચેતના સંગી તું । જડનો સંગ નિવાર ॥
 પરસંગી ભવમાં ભમે । પામે દુઃખ અપાર ॥ ૧૪૧ ॥
 શુદ્ધસ્વરૂપી તું સદા । રત્નત્રયી મળ્ડાર ॥
 વાણી અગોચર તું સહિ । અકમ્પ સત્યાધાર ॥ ૧૪૨ ॥
 ચિદ્ધન જ્ઞેય પ્રકાશી તું । પોતાને નહીં મૂલ ॥
 વાજી દુનીયા જાલની । અન્ત ધૂલની ધૂલ ॥ ૧૪૩ ॥
 તિમિરારિ તું ચન્દ્રમા । પશ્ચભૂતર્થી મિત્ર ॥
 નિર્લેપી નિઃસ્પર્શી તું । ધર તારું આકીર્ણ ॥ ૧૪૪ ॥

ભાવાર્થ—ત્રણ ભુવનનો સ્વામી એવો આત્મા આ દેહ-
 માં શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેની હે ભવ્ય ઝોળના કર !!
 તેનાથી હે ભવ્ય તું ભિન્ન નથી, પણ શુદ્ધશુદ્ધ પરમાત્મા-
 સ્વરૂપ એવો આત્મા અન્તર્દૃષ્ટિ પ્રગટ્યા વિના દેખાતો

નથી, અને અન્તરદેષ્ટિ ત્યાં સુધી પ્રગટી નથી, ત્યાં સુધી તું રણના રોજ સમાન છે. આત્મદર્શન વિના ખરી શાંતિનો અનુભવ થતો નથી. શ્રી આનંદધનજી કહે છે કે—

દર્શન દર્શન કરતો જો ફિરૂ, તો રણરોજ સમાન;
જેનેપિપાસાહો અમૃતપાનની; કિમ માજે વિપપાન૦

॥ અમિનન્દન૦ ॥

આત્મદર્શનનો જે અનુભવ થાય તો, અનંતસુખની ખુમારીનો સ્વાદ મળ્યા વગર રહેતો નથી. બહિરાત્મ જીવે જડમાં અહંત્વબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તેથી આત્માનુભવજન્ય-સુખસ્વાદ કરી શકતા નથી. માટે જ્ઞાનદ્વારા અન્તરદેષ્ટિ-થી અસંખ્ય પ્રદેશીબૂપતું દર્શન કરતાં, સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ થશે, અને તેથી અનાદિકાળની ધૂપ કે જે જન્મ જરામ-રણરૂપ દુઃખરૂપ છે, તેનો નાશ થશે. બાહ્યના પદાર્થોની ગૂંથી દેખવા તમે મુંબઈ કલકત્તા વગેરે જાઓ છો, અને તેને દેખીને મનમાં આશ્ચર્ય માનો છો, પણ તે આશ્ચર્ય કશા કામનું નથી. તમે આત્મામાં રહેલા અનંતગુણોને દેખશો તો તમને જે આનંદ થશે, તેનો કદિ અંત આવશે નહીં. તમે જગતના મોટા મોટા બાગો દેખી, ખુશ ખુશ થઈ જાઓ છો; પણ આત્માના આનંદાદિ ગુણોનો બાગ દેખ્યા પછી બહિરનો બાગ એક સામાન્ય દેખાશે. બહિર સંપત્તિની લીલા નિહાળી, અનંત અખંડ આનંદ પામશો, એમાં કિંચિત્ પેશું શંકા નથી. બાહ્યજગતના મીઠા મેવાં

આઈને, તમે જે આનંદ પામે છે તેના કરતાં આત્માનુભવ-
જન્ય સુખનો અનુભવ થશે, તેથી અખંડ અનંત આનંદ-
ની પ્રાપ્તિ થશે. બાહ્ય જળથી જે આનંદ મળે છે, તે આ-
નંદ તો સમતારૂપ જલના આનંદ આગળ હિસાબમાં નથી.
બાહ્ય પદાર્થોમાં ઇષ્ટાનિષ્ટબુદ્ધિથી તેમાં પોતાની મેળે તમે
બંધાયા છો, અને કહો છો કે, અમને આત્માનંદની ખુમા-
રી આવે; વાતોના તડાકા મારતાં, કંઈ તમને આત્માનંદ
ફવાદ મળવાનો નથી. હુનીઆની ખટપટમાં તમે આખો દિ-
વસ રાચીમાચી રહો છો. એક ઘડી પણ આત્માનાસ્વરૂપની
પ્રાપ્તિ માટે વિચાર કરતા નથી, અને તમારે આત્માનો આ-
નંદ જોઈએ છીએ, તે શી રીતે મળશે ? અધ્યાત્મનાં
પુસ્તક વાંચી તેનું મનન કરવું. આત્માનંદી મુનિવરોની સં-
ગતિ કરવી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની હૃદયમાં લાવના કરવી એમ
અતિદિન આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતાં, આત્મરૂચિ પ્રગ-
ટશે, અને આત્મજ્ઞાનનો સતત અભ્યાસ રાખીને, આત્મધ્યા-
ન કરવાથી, કેટલેક કાળે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપક્વ અવસ્થા
અશે. પશ્ચાત્ અધ્યાત્મશબ્દોનો લાવનાથી અને નિદિધ્યાસનથી,
આત્મામાં રસ ઉતરશે. અર્થાત્ શબ્દ અધ્યાત્મથી ભાવ અ-
ધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થશે. પશ્ચાત્ તેથી ખરેખર આનંદની ખુ-
મારી પ્રગટશે. અધ્યાત્મનાં પુસ્તક વાંચ્યાં, અને કૃત આ-
ત્મા છે તે જ આનંદરૂપ છે. એટલું જાણ્યું, એટલે આત્મા-

નો આનંદ પ્રગટવો જોઈએ, એમ માની બેસ્યો નહીં. શેલડી વાવી અને એક બે હાથની માટી થઈ એટલે મીઠા રસ થવો જોઈએ એવો વિચાર કર્યો નહીં, શેલડી માટી થશે, અને તેનો કાળ પહોંચશે, એટલે શેલડીમાં સ્વેદ મિષ્ટરસ પ્રગટશે. તેમ આત્માનો આનંદ પણ પરિપક્વ જ્ઞાનાવસ્થા તથા કાળની અપેક્ષા રાખે છે.

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાળુ સદ્ગુરુ ! આત્માનો આનંદ અમને પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયોથી દેખાડો તો અમે આત્માના આનંદને સત્ય માનીએ.

ગુરુ-ઉત્તર—હે વિનેયશિષ્ય ! આત્માનો આનંદ અરૂપી છે. તેથી ઇન્દ્રિયો તેનું ગ્રહણ કરી શકતી નથી, તેથી તેનું ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાન થતું નથી. જે જીવો ઇન્દ્રિયોદ્વારા આત્માનો આનંદ જાણવા ઇચ્છે છે, તે અજ્ઞાની છે, તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત હું તને આપું છું. ગંગાનદીના કાંઠે એક યોગી રહેતો હતો. તેની પાસે યોગાભ્યાસ કરવા માટે અનેક જ્ઞાસુ ભણ્યો આવતા હતા. યોગી પણ સર્વભણ્યોને બાહ્ય પદાર્થોનંદના કરતાં આત્માનો આનંદ અજાણ અને નિત્ય છે, એમ અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવતા હતા. એક નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યું કે—હે યોગીરાજ ! જે આનંદ ઇન્દ્રિયગોચર નથી, તે આનંદ આત્માનો છે, તેનો મને અનુભવ આવતો નથી, તેથી મને આત્માના આનંદની શ્રદ્ધા

થતી નથી. એમ વિનયથી જ્યારે નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યું, ત્યારે
 પરમશાંતાવસ્થાધારક યોગિરાજે ઉત્તર આપ્યો કે આત્માનો
 આનંદ અતીન્દ્રિય છે, તેથી તે ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય
 નહીં. આત્મજ્ઞાનનાં યુક્તકો વાંચવાથી, તથા તેનો અનુ-
 ભવ કરવાથી તથા યથાવિધિ આત્મધ્યાન કરવાથી, આત્માનો
 આનંદ, જ્ઞાનથી આત્મા સ્વયં જાણી શકે છે. આત્માનંદનો
 અનુભવ થતાં, પૂર્ણ શ્રદ્ધા પ્રગટે છે અને જ્યાં સુધી
 આત્માનંદ પ્રગટ્યો નથી, ત્યાં સુધી ગુરૂના વચન ઉપર
 વિશ્વાસ રાખી પ્રવર્તવું જોઈએ. યોગિરાજે આ પ્રમાણે
 ઉત્તર આપ્યો, ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે—મને તો પ્રથમથી
 આત્માનો આનંદ જાણે તો, તમારું વચન ખરું માનું, મને
 કોઈ પણ યુક્તિથી આત્માનંદની સિદ્ધિ કરી આપો. યોગિ-
 રાજે અદ્યસમય સુધી વિચાર કરીને, શિષ્યને પાસે
 બોલાવી, તેના કપાળમાં જોરથી પથ્થર માર્યો. તેથી શિષ્યના
 કપાળમાંથી ઢડઢડ લોહી નીકળવા માંડ્યું, અને તેથી
 શિષ્યને ઘણું દુઃખ થયું. શિષ્યે કહ્યું, અરે યોગી!! તે તો મારું
 મસ્તક ફોડી નાંખ્યું, અરે ! મને મહાદુઃખ થાય છે, તારા
 બ્રહ્માનંદમાં બળતો પૂજો મૂક!! આવું કરે છે કે !! યોગિરાજે
 કહ્યું—અરે શિષ્ય ! તને શું થાય છે કે આટલો બધો તપી
 જાય છે ? શિષ્યે કહ્યું, અરે મને મહા દુઃખ થયું તે તમારા
 ધ્યાનમાં નથી ? યોગિરાજે કહ્યું જરા તારું દુઃખ મને નાકથી

સુધવા દે, શિષ્યે કહ્યું, દુઃખ તે વળી સુધે જણાતું હશે !
 યોગીએ કહ્યું, તારું દુઃખ મને આંખે દેખવા દે, શિષ્યે કહ્યું,
 દુઃખ તે વળી આંખથી દેખાતું હશે ! યોગીએ કહ્યું, તને જે
 દુઃખ થાય છે, તેનો સ્વાદ જીભથી ચાખવા દે. શિષ્યે કહ્યું,
 જીભથી દુઃખનો સ્વાદ જાણી શકાતો નથી. યોગિરાજે
 કહ્યું, તારું દુઃખ કાનથી સાંભળવા દે. શિષ્યે કહ્યું, કાનથી
 તે જાણી શકાતું નથી, તેમ સ્પર્શોન્દ્રિયથી સ્પર્શી પણ શકાતું
 નથી. ત્યારે યોગિરાજે કહ્યું કે-હે મૂર્ખ !! હવે સમજ્યો, જેમ
 તને થતું દુઃખ ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાતું નથી, તેમ આત્માનો
 આનંદ પણ પંચઇન્દ્રિયો જાણી શકતી નથી, તને થતા દુઃ-
 ખનો અનુભવ હું જાણી શકતો નથી-વેદી શકતો નથી, તેમ
 મને થતો આત્માના આનંદનો અનુભવ છે તેને તું જાણી
 શકતો નથી. જેને ધ્યાનમાં આત્મસુખ પ્રગટે છે, તેને તેજ વેદ
 છે, અને જાણે છે, પણ બીજા જાણી શકતા નથી. તારા કપા-
 ળમાં જેમ પથ્થર વાગ્યો, અને દુઃખ થયું, તેવીજ રીતે
 મારા કપાળમાં તે પથ્થર વાગ્યો હોત તો મને પણ દુઃખ
 થાત. તથા આત્માનો આનંદ જ્ઞાનધ્યાનથી જેવો હું ભોગવું
 છું, તેવી જ્ઞાનધ્યાનની જો તને પ્રાપ્તિ થાય તો તું પણ આત્મા-
 નંદને વેદ-જાણે. એવી આત્મ દયા થયા વિના સુખ-આનંદનો
 વેદક આત્મા બનતો નથી. આ પ્રમાણે યોગિરાજની યુક્તિથી
 તથા બોધથી, નાસ્તિક શિષ્યની નાસ્તિકતા ટળી ગઈ, અને

તે આત્માના અનંદનો પરમ શ્રદ્ધાળુ થયો. આ દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે, આત્માના આનંદને આત્માજ બધી સંકે છે. આત્માની જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટવાથી સુદૃઢ થાય છે. આત્મજ્ઞાન વિના કોઈની અન્તરદૃષ્ટિ થઈ નથી, અને થવાની પણ નથી. તે સંબંધી કહ્યું છે કે—

॥ શ્લોક ॥

જ્ઞાનેન મિચતે કર્મ, હિચન્તે સર્વમંશયાઃ ।

આત્મીયધ્યાનતો મુક્તિ રિત્યેવં કથિતં જિનૈઃ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનથી કર્મનો લેદ અર્થાત્ નાશ થાય છે. માટે અનેક વિચારો કરીને પણ મૂળ તત્ત્વ ઉપર આવ્યા વિના છૂટકો નથી. અનેક પ્રકારની શક્તિનું મૂળ આત્મા છે. યાંથી વિચાર થાય છે ? તેનું જ્ઞાન કર !!! જળનો ખજનો જેમ દરિયો છે, તેમ જ્ઞાનશક્તિનો ખજનો આત્મા છે અને તે આત્મા, પંચભૂતમય શરીરથી ન્યારો છે. જ્ઞાનશક્તિ, અનંત-પદાર્થનો જ્ઞાનમાં ભાસ કરે તો પણ ખૂટે તેમ નથી. જ્ઞાન-શક્તિ અરૂપી છે અને તે આત્માનો ગુણ છે, અને તે મતિજ્ઞાનાદિક પંચગોદે છે સૂર્યના ઉપર જેમ મેઘનું આવરણ આવે છે, તેમ જ્ઞાનના ઉપર જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનારું આવરણ છે. આ આવરણ ક્ષીરનીરની પેઠે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોની સાથે પરિણમ્યું છે. જે જે અંશે જ્ઞાનાવરણ

ખસે છે, તે તે અંશે આત્મામાંથી જ્ઞાનશક્તિનો પ્રકાશ પડે છે. જ્ઞાનશક્તિ આત્માના પ્રદેશોનો ત્યાગ કરી, અન્યત્ર જતી નથી. દરેકના આત્મામાં જ્ઞાન રહ્યું છે. હ્રસ્વદષ્ટિથી તમે તમારા જ્ઞાનનું રૂપ દેખવા જ્યો તો દેખાશે નહીં. માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે. તથા વણી વણું ગંધરસ સ્પર્શવાળી વસ્તુનું રૂપી હોય છે. જ્ઞાનમાં તેમાંનું કશું નથી, માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહે છે. આત્માની જ્ઞાનશક્તિ જ્ઞેયપદાર્થોની પાસે જઈ જ્ઞેયનો પ્રકાશ કરતી નથી. તેમ જ્ઞેય સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમાં આવીને પડતા નથી, ત્યારે જ્ઞાનશક્તિ જ્ઞેયપદાર્થનો પ્રકાશ શી રીતે કરતી હશે ? પ્રત્યુત્તરમાં સમજવાનું કે જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે લાગો આઉં દર રહેલા પદાર્થોનો પણ પોતાનામાં ત્યાં ગયા વિના બાસ કરી શકે છે. ત્રણબુવનનાં પ્રત્યેક પદાર્થનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ જ્ઞાનશક્તિથી જાણી શકાય છે. આવી અનંતજ્ઞાનશક્તિ દરેકના આત્મામાં રહેલી છે, પણ જ્ઞાનાવરણને દર કરે, તો પૂર્વોક્ત જ્ઞાનશક્તિનો પ્રકાશ થાય. જ્ઞાનગુણશક્તિનો આધારીભૂત આત્મા આખા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેજ આત્મા જ્ઞાનશક્તિથી ઇન્દ્રિયોદ્ધારણિન લિન્ન વિષયને જાણી શકે છે. આત્મા જ્યારે જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે, અને એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન કરતાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત છે, ત્યારે આત્માના પ્રદેશોને લાગેલાં જ્ઞાનાવરણોથી કમ અડી જાય છે, અને તેને અંશે જ્ઞા-

નશકિત પ્રગટે છે. ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા થતાં, પંચેન્દ્રિય-વિષયમાં ઉપયોગ જોડાતો નથી. ત્યારે બહિર્મુખતાને પામતી જ્ઞાનશક્તિ અન્તર્મુખ કરે છે, અને પોતાના સ્વરૂપમાં વળેલી જ્ઞાનચેતનાથી આત્મગુણ સ્મરણ-ધ્યાનરૂપ કાર્ય થાય છે. તેના પ્રતાપે ચીકણાં કર્મ પણ ભેદાય છે, અને જ્ઞાનના પ્રતાપે આત્મામાં થતા અનેક પ્રકારના સંશયો પણ છેદાય છે- અન્તર્મુખ પામેલી ચેતનાથી પોતાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ અનુભવાય છે, અને તેથી અન્તરના સત્યાનંદનો ઝંદો વહેવા માંડે છે, અને તેથી આનંદની છાયા મુખ ઉપર છવાય છે. અન્તર્મુખજ્ઞાનોપયોગથી સર્વ બાહ્યના વેપારોની મારા-મારી શાંત થઈ જાય છે, અને તેથી આત્મા દુનિયાના વૈષયિક સુખ કરતાં, અન્તરના અપૂર્વ સુખનો ભોગ કરે છે. આવી આત્માની સ્થિતિમાં નામાદિક સંજ્ઞામાં અહંવૃત્તિ-પણું કદપેહું હેતું, તે ટળી જવાથી, હું મણિલાલ છું કે હું વર્ધમાન છું તેનું ભાન રહેતું નથી. તેમજ જાતિ, કુળ, વંશ, કુટુંબ, શરીર, ધન વિગેરે બાહ્યવસ્તુનું ભાન ભૂલવાથી જાણે આત્મા વિના કશું નથી, એવું અદ્વૈત ભાન થાય છે. આવી ધ્યાનદશામાં કરોડોલવ સુધી ચારિત્ર, તપ, જપ કરવાથી જે કર્મનો ફાયદો થાય, તેવાં કર્મનો ફાયદોમાં ફાયદો થઈ જાય છે. આવી દશામાં આત્મપ્રભુની પરાલક્ષિત થાય છે, અને એવી પરાલક્ષિતથી રીઝીને આત્મપ્રભુ અનંત-

કલ્પિતો વર આપે છે; ત્યારે આત્મા અખંડમુખનો પાત્ર
 મને છે. વર આપનાર અને વરનો લોકતા પછી આત્માજ
 છે. આવી ધ્યાનદશાથી ઉત્થાન થતાં આત્માને બાહ્ય સં-
 બંધમાં રૂચિ થતી નથી. તેથી તે પાછો પોતાના અંસ-
 ખ્યાત પ્રદેશરૂપ મૂળ સ્થાનમાં ધ્યાનદ્વારા બેસે છે, અને ત્યાં
 સત્યાનંદ ભાસવાથી બાહ્યવસ્તુમાં લેશમાત્ર પછી તેને મમત્વ-
 ભાવ રહેતો નથી. આવું શુદ્ધ આત્મિકધ્યાન ધરતાં સર્વે
 કર્મરહિત આત્મા પરમાત્માવસ્થાને પામે છે, અને સાદિ-
 અનંતમા ભાંગે મુક્તિનાં મુખ લોગવે છે. હે આત્મા !
 ખરેખર તારું એજ સ્વરૂપ છે; અને તું એ હું, હું અને
 તું એવી ભાવના પછી શુદ્ધ આત્મા થતાં, નિસ્થયથી રહેતી
 નથી. એમાંજ જન્મ હો એમાંજ લય હો એ હું, તું, તેતું
 વિસ્મરણ શુદ્ધદશામાં છે. શુદ્ધસ્વરૂપથી હું લિન્ન નથી,
 એજ ઉપયોગ અંતરમાં વર્તો એજ આનંદનિધિ, એજ
 મુખનિધિ, તમે પોતાના આત્માને પરમાત્મારૂપ માનીને
 તેતું સેવન કરો. અરે હું દીન છું. હું તો પામર છું, હું તો
 નિર્ધન છું હું તો ચાલાક છું. આવા શબ્દો તમારા આત્માને
 ઉદ્દેશી કહો છે, તેથી તમારામાં અજ્ઞાન સ્પષ્ટ જણાય છે.
 તમારા આત્માની અંદર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ અનંત-
 શક્તિ ભરી છે. તેમ છતાં કેમ તમે પોતાને ગરીબ માનો
 છો ? આત્માની સત્તા તો તમારી-સિદ્ધાત્મા જેવી છે, અને

તેવી સત્તા પ્રગટ કરનાર પણ પોતે તમો છો; તેમ છતાં તમે કેમ પોતાને નિર્ધન માનો છો ? એ તમારી ભૂલ છે. મહા-ત્માઓ સોડહં સોડહં શબ્દનું સ્મરણ કરવાને માટે કહે છે. સ એટલે પરમાત્મા તેજ અહં એટલે હું અર્થાત્ હું પરમાત્મા છું. જે સત્તાથી પરમાત્મા છે; તે વ્યક્તિથી પણ પરમાત્મા થાય છે. જેમ સૃષ્ટિકામાં સત્તાએ ઘટ રહ્યા છે તે તેજ સૃષ્ટિકા ઘટરૂપવ્યક્તિપણને પામે છે. તત્ત્વમસિ એ મહાવાક્ય પણ આત્મા પરમાત્મરૂપ છે, એમ બોધન કરે છે. તત્ત્વ એટલે પરમાત્મા; અને ત્વં એટલે તું, અસિ એટલે એટલે છે. સારાંશ કે તું પરમાત્મા છે. તું શબ્દથી આત્મા લેવો. હિ આત્મા તું પરમાત્મારૂપ છે. સત્તાની અપેક્ષાએ આત્મા છે તે પરમાત્મ સ્વરૂપથી અભિન્ન છે, અને જ્યાં સુધી આત્માના સર્વ ગુણોનો ક્ષાયિકલાવે આલિભાવ થયો નથી, ત્યાં સુધી વ્યક્તિલાવ આત્માનો પૂર્ણ નથી. તેથી વ્યક્તિલાવની અપેક્ષાએ આત્મા તે કથંચિત્ પરમાત્મદશાથી ભિન્ન છે. સોડહંમાં સ શબ્દથી દ્રવ્ય અને પર્યાય એમ બેનું ગ્રહણ કરવું. દ્રવ્યમાં આત્મદ્રવ્ય અને પર્યાયમાં જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર, વીર્યાદિકનું ગ્રહણ કરવું, અનંતગુણપર્યાયનું ભાજન હોય, તેને દ્રવ્ય કહે છે. એવો દ્રવ્યગુણપર્યાયમય; પરમાત્મા સત્તામય હું છું. આત્મા અને પરમાત્મદશાનું અંતર કમંથી છે, અને એ કમંનું અંતર નાશ કરનાર સોડહં છે.

આત્મા અને પરમાત્માની ઐક્યતા વા સંપ કરાવનાર સોડહું છે, અને તે સોડહું થી આત્મભાવના પકવ થયાથી આનંદ આનંદ વ્યાપી રહે છે, અને તેથી દીનત્વના અને પાપકત્વના વિચારોને સદાને માટે જલાંજલિ મળે છે. નિયમ પણ એવો છે કે, - જેવી ભાવના કરશે, તેવા તમે દેખાશો, થશો. કોઈ પુરુષ પોતાને એમ માનશે કે, હું દરરોજ ક્ષીણ થતો જાઉં છું, એમ પ્રતિદિન ભાવના કરશે, તો તે કેટલેક કાળે ક્ષીણ શરીરવાળો થશે. એક દુશ્મને પોતાના વૈરીને એક દિવસે જરા શોકમુદ્રાથી ઢંઢું કે—તમારા શરીરમાં કંઈક રોગ થયો લાગે છે. પેલો પુરુષ પોતાને રોગી માની કેટલેક દિવસે ખડું માંદો પડ્યો, અને તેવી રોગની ભાવનામાં મૃત્યુ પામ્યો. મનમાં આંખલીની ભાવના કરવાથી મુખમાં પાણી છૂટશે. સારી ભાવનામાં સારી શક્તિ રહી છે, અને નઠારી ભાવનામાં નઠારી શક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. ક્રોધ, માન, માયા લોભ, હિંસા, વ્યભિચાર, વિશ્વાસઘાત, પ્રપંચ, આદિના વિચારો કરવા તે નઠારી ભાવના છે. તેવીજ રીતે આત્માને પોતાના સ્વરૂપે સિદ્ધ સમાન માનવો. દયા, દાન, ક્ષમા, સંમતતા, સમભાવ, ધ્યાન, લય આદિના જે વિચારો કરવા, તે સારી ભાવના છે. નઠારી ભાવનાથી આત્માની અવનતિ થાય છે, અને તેથી નીચ યોનિમાં અવતાર ધારણ કરવા પડે છે. તેમજ સારી ભાવનાથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે, :

અને તેથી આત્મા, ઉત્તમ દેવાદિક ગતિ પામે છે. જો તમારા હૃદયમાં કોઈની નિંદાની ભાવના થશે, વા અમુક વ્યભિચારી છે, અમુક ઢોંગી છે, અમુક કપટી છે, અમુક ચોર છે, એવી ભાવનાની સ્ફુરણા થશે, તો અદ્ય એવી પણ ખરાબ ભાવનાના સંસ્કારો પડવાથી, વારંવાર તમારા હૃદયમાં ખરાબ ભાવનાના વિચારો ઉત્પન્ન થશે. જેમ કોઈ મનુષ્યને અફીણનું વ્યસન લાગે છે, તો તે જેમ છૂટતું નથી, તેમ તમે પણ જો હૃદયમાં નઠારી ભાવનાના વિચારો કરશો, તો પછી તે નઠારા વિચારો તમને બનતા પ્રયત્ને છોડશે નહીં. તમારા આત્માને નઠારી ભાવનાના વિચારોથી બચાવીને સારી ભાવનાના વિચારોમાં મૂકવો, એ રાધાવેદ્ય કરતાં પણ મોટું કામ છે. જેમ નઠારાં બીજ અને સારાં બીજ ઉગીને, સારાં તેમજ નઠારાં ફળને આપે છે, તેમ તમારા હૃદયમાં ઉઠેલી નઠારી અગર સારી ભાવનાઓ નઠારા તેમજ સારા ફળને આપ્યા વિના રહેશે નહિ. હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવાનું કે, સોડહં ઇત્યાદિ શબ્દથી પોતાના આત્માને પરમાત્મરૂપ માનવો અને પરમાત્મામય થવા ધ્યાન કરવું; એ ઉત્તમોત્તમ ભાવના છે, અને એવી ઉત્તમોત્તમ ભાવનાથી, પોતાનું ઉત્તમોત્તમ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તમારા આત્માને ઉત્તમ ભાવનાથી પરમાત્મા સ્વરૂપ માનો કે, જેથી તમે પરમાત્મમય થાઓ. ખરેખર આત્મા પરમાત્મા છે. ધ્યાનસંધિ પણ આત્મા

અને પરમાત્માની ઐક્યતા કરાવી આપશે. સ્યાદાદલાવે અન્ત-
રમાં શુદ્ધ પરમાત્મલાવના લાવો ॥ આગમસારમાં કહ્યું છે કે—
एहिज अप्पा सो परमप्पा कम्माविसेसोइ ॥

जायोजप्पाइयमे देवज्जाजुसो परमप्पा बहुतुम्हे अप्पोअप्पा? ॥

આજ આત્મા તેજ પરમાત્મા છે. તેજ શુદ્ધ પ્રાણ છે.
કિંતુ કર્મસંબંધથી જન્મ મરણ કરે છે, પણ આ શરીરમાં
જે છવ છે તેજ દેવ છે, તેજ પરમાત્મા છે, માટે હિ
સંબો ॥ તમે પોતાના આત્માનું ધ્યાન કરો. તરણુતારણુકાર
આગબોટ સમાન આત્મા છે. તથા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય શ્રી
વીતરાગ સ્તોત્રમાં કહે છે કે—

॥ શ્લોક ॥

यः परमाऽऽत्मा परं ज्योतिः परमः परमेष्ठिनाम् ॥

आदित्यवर्णस्तमसः परस्तादायनन्ति यम् ॥ ૧ ॥

જે આત્મા પરમાત્મરૂપ છે, અને તે પરમજ્યોતિ છે,
પંચપરમેષ્ઠીથી પણ અધિકપૂજ્ય છે. કારણ કે પંચપર-
મેષ્ઠી તો મોક્ષ માર્ગના દર્શાવનાર છે, પણ મોક્ષમાં જનનાર
તો આત્માજ છે, આત્માજ અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર છે, સર્વ
કર્મકલેશનો હાથ કરનાર પણ આત્મા છે. આત્માજ પરમ-
જ્યેષ્ઠનું કારણ છે. એવા ઉપાદેય આત્માની ઘડા કરવી અને
શરીર, ધન વિગેરે પરવસ્તુ ચમણને તેમાં ધૂતો મમત્વ-

ભાવ ત્યાગવો. ઇન્દ્રિયનાં વિકારોને કર્મળ'ધડેતુ બાણી તે-
 નાથી દૂર રહો. પોતાના આત્માને ભવ્ય કહે કે છે, હે આત્મા !
 તું તો નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ ચેતનાસંગી છે. માટે અન્તર્થી
 પરમાં ભળવાનો સંગ દૂર કર ! રાગદ્વેષમય ચિત્તવૃત્તિથી
 પરમાં પરિણમવું, એ તારો ધર્મ નથી. જેમ હંસ મોતીનો
 ચારો ચરે છે, તેમ તું પણ તારા શુદ્ધધર્મનો ભોગી છે,
 માટે પરવસ્તુમાં અહંત્વ, સુખત્વબુદ્ધિથી પરિણમવું
 યોગ્ય નથી. હે ચેતન ! તું પરસંગી થવાથી અનાદિકાળથી
 ભવમાં ભમે છે અને અપાર દુઃખ પામે છે. અરેરે !
 ચેતન !! આવું સાંભળતાં સમજતાં છતાં પણ હજી સુધી
 તને વૈરાગ્ય કેમ આવતો નથી ! હજી તારી કેમ પ્રથમના જેવી
 પ્રવૃત્તિ દેખાય છે ? અરેરે ! તારી કેવી દશા થશે ! મળેલી
 સારથી હારીશ નહિ. પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કર !!
 શુદ્ધસ્વરૂપી તું સદા છે, એમ અન્તર્ ઉપયોગથી ધ્યાન
 કર !!! જ્ઞાનદર્શનરૂપ રત્નત્રયીનો ભંડાર તું છે, બાહ્યરત્નોથી
 ક્ષણિકસુખ મળે છે, અને આત્માની રત્નત્રયીથી તો
 અખંડ અનંત નિત્ય આત્મિકસુખ મળે છે, અર્થાત્ તું
 રત્નત્રયીનો ભંડાર છે. તારામાં એ ઋદ્ધિ છે, તો કેમ હવે
 તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી !! પ્રયત્ન કરીને રત્નત્ર-
 યીને મેળવ. વચનઅગોચર આત્મા છે, તેથી વાણીથી તારૂં
 શી રીતે વર્ણન કરી શકીએ ! હે ચેતન ! તું અકમ્પ છે.

તો કેમ સાત પ્રકારના ભયથી ત્રાસ પામે છે ? સત્યનો આ-
ધાર પણ તું છે. તેમજ સત્યજ્ઞેયનો તથા સત્યજ્ઞાનનો પ્રકાશક
પણ તું જ્ઞાનથી છે. હે ચિદ્ધન આત્મા ! પોતાનું સ્વરૂપ ભૂત
નહિ. અનંતજ્ઞેય વસ્તુના પ્રકાશ કરનાર તારામાં અનંતજ્ઞાન છે.
તું છે તે તું જ છે. બાકી દુનિયાદારીની માયાની બાજુ તો ધૂળજ
છે. માયામાં તારું કશું નથી. જડ પદાર્થો ત્રિકાલમાં કોઈના
થયા નથી અને થશે પણ નહીં. તો હવે ચેતન ! વિચાર કે,
ધનાદિક વસ્તુ તારી કોઈ કાળે થઈ નથી તો હવે કેમ થશે ?
તું જે શરીરમાં રહ્યો છે તે શરીરના ભૂતકાળમાં અનંત
આકાર બની ગયા અને તે જ શરીરના ભવિષ્યકાળમાં અ-
નંત આકાર બનશે. વસ્તુના ભૂતકાળમાં અનંતપર્યાય ઘર્ષ
ગયા અને ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંતપર્યાય થશે. દુનિ-
યામાંની અનંતવસ્તુઓના ભૂતકાળમાં અનંતપર્યાય થયા
અને ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંતપર્યાય થશેજ. જે શબ્દ
બોલે છે, તે શબ્દોના પુદ્ગલોએ ભૂતકાળમાં અનંત ભુદા
ભુદા પર્યાયને ધારણ કર્યા હતા, અને તેજ શબ્દોના પુદ્-
ગલો ભવિષ્યકાળમાં અનંત શિન્ન શિન્ન પરિણામને ધારણ
કરશે. સમ્ભવિતકર્ત્ત્વના દ્વિતીયકાંડની વૃત્તિમાં ૩૬ ઓગણ
ચાલીસમે પાને લખ્યું છે કે, અન્યપુદ્ગલો ત્યારે શબ્દ-
પરિણામને પામે છે ત્યારે શ્રવણેન્દ્રિયથી સાંભળી શકાય છે.
યથા પરિમિતસંખ્યાનાં પુદ્ગલદ્રવ્યોપાદાનાપરિત્યાગેનૈવ

પરિણતાનાપ શ્રાવણસ્વભાવપરિત્યાગાવાપ્તશ્રાવણસ્વભાવાનાં
વિશિષ્ટાનુક્રમયુક્તાનાં વર્ણનાં વાચકત્વાત્ શબ્દત્વમન્યથો-
ક્તદોષાનતિવૃત્તેઃ ।

ઈત્યાદિ વસ્તુના અનંતપર્યાયો થયા અને થશે. ધૃ-
દ્રવ્યના અનંતપર્યાય થયા અને થશે, અર્થપર્યાયની
અનંતતાને વ્યંજક એવા શબ્દરૂપ વ્યંજનપર્યાયો પણ
અનંત થયા અને થશે. દ્રવ્યપણે વસ્તુ નિત્ય છે, અને
પર્યાયપણે વસ્તુ અનિત્ય છે. હવે એતન તું વિચાર કે જડ
દ્રવ્યમાં તારૂં શું છે ? વા જેનામાં સુખ આનંદ સ્વભાવ નથી.
એવી જડવસ્તુથી તને કદિ સત્યસુખ મળ્યું નથી, અને
મળનાર નથી, અને હે આત્મા ! તું તારા ચૈતન્યધર્મને
ત્રિકાલમાં પણ ત્યાગનાર નથી; માટે શુદ્ધ એવા ધર્મને પ્રગટ
કરવા પ્રયત્ન કર !! તિમિરનો નાશ જેમ ચંદ્ર કરે છે, તેમ તું
અજ્ઞાનઅધિકારનો નાશ કરવા ચંદ્રસમાન છે, તું પંચભૂતથી
ક્ષિન્ન છે. તું નિશ્ચયથી નિર્લેપી છે, તો હવે નિર્લેપપણું
પ્રગટ કર !! નિશ્ચયનયથી તું નિઃસ્પર્શી છે, તો હવે તું
યુદ્ધગલના સંબંધરહિત તારૂં સ્વરૂપ પ્રગટ કર. તારૂં
આકીર્ણ તું ધારણ કર. તારી અનંતશક્તિનો લોકતા તું છે,
પણ જડની શક્તિનો લોકતા તું નથી. તારા ધર્મનો તું
લોકતા છે, પણ પરના ધર્મને લોગવવામાં કદિ સત્યશાંતિ તને

મળી નથી, અને મળનાર પણ નથી. માટે હવે ચેતન,
આત્માને પુનઃચેતવાનો ઉપદેશ આપે છે.

॥ ટુહા ॥

પુનઃ પુનઃ પસ્તાય શું ? છેલ્લી વાજી જીત; ॥
 સ્યાદ્વાદી સર્વજ્ઞની, આળી મનમાં રીત. ॥ ૧૪૫ ॥
 યયા અનન્તા થાય છે, યાશે જેહ અનન્ત, ॥
 તત્ત્વમસિના ધ્યાનથી, ચિદાનન્દ ભગવંત. ॥ ૧૪૬ ॥
 પ્રતિ શરીરે ભિન્ન છે, આત્મતત્ત્વ મન ધાર;
 કર્માચ્છાદિત જીવની, વિચિત્રતા બહુસાર. ॥ ૧૪૭ ॥
 સત્તાપ્ત સહુ જીવની, શક્તિ અનન્તિ સત્ય; ॥
 તેની આવિર્ભાવતા, તત્ત્વથકી એ કૃત્ય. ॥ ૧૪૮ ॥
 શક્તિ અનન્તિ શાશ્વતી, વર્તે શુદ્ધ સ્વભાવ; ॥
 મૂંલી કૃત્ય શુદ્ધાત્મનું, શું વર્તે પરમાત્મ. ॥ ૧૪૯ ॥
 સત્ય સત્ય તું એક છે, તારું નહિ છે કોઈ; ॥
 પર પોતાનું માની તેં, સત્યવાતને खોઈ. ॥ ૧૫૦ ॥
 ચેતેતો અવ ચેત તું, પડ્યા રહેગા સવ; ॥
 આવેગા જવ કાલ તો, ધર્મ કરેગા કવ, ॥ ૧૫૧ ॥
 નિર્ભય દેશી તું સદા, તારો નહિ આ દેશ; ॥
 દેશ વેપ દ્વેષ કરી, પામે મિથ્યા લેશ. ॥ ૧૫૨ ॥

ભાવાર્થ—હે જીવ ! જો મનુષ્યજન્મ પામીને સ્યાદ્રાદૃત-
 ત્વમય ધર્મની આરાધના કરી નહીં તો નીચગતિમાં અવતાર
 ધારણ કરીશ, અને વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરીશ-આ છેલ્લી
 આજી અપ્રમત્ત ભાવથી જીતીલે. નાણું મળશે, પણ ટાણું
 નહિ મળે,—એ અમૂલ્ય કહેવતને ભૂલી જઇશ નહિ સ્યાદ્રા-
 દ્ધર્મોપદેષ્ટા શ્રી સર્વજ્ઞની મનમાં રીતિ લાવીને તું
 પણ ચૈતન્યધર્મનું સાધન કરીલે. આત્મધર્મની આરાધ-
 નાથી અનંતજીવો ભૂતકાળે સિદ્ધ થયા; થાય છે. અને
 ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંતજીવો સિદ્ધભગવંત થશે. તત્ત્વમંસિ
 ના ધ્યાનથી ચિદ્દાનન્દભગવંતપણું પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં
 કિંચિત્પણ સંશય નથી. તત્ત્વમંસિ એમ શબ્દોચ્ચારણ
 માત્રથી તો કંઈ આત્મહિત થતું નથી. તત્ત્વમંસિ વાક્યનું
 ચથાર્થજ્ઞાન થવું જોઈએ. તસ્ય પરમાત્મનઃ ત્વં જીવોસિ તે
 પરમાત્માનો તું જીવ છે. પરમાત્માનો તું જીવ સેવક છે, અને
 પરમાત્મા સ્વામી છે. એ રીતે કેટલાક મતવાદી અર્થ કરે
 છે, અને કહે છે કે જીવ તે પરમાત્મા રૂપ થતો નથી—માટે
 આપણે તો સેવકપણું સ્વીકારી, ફક્ત પરમાત્માની ભક્તિ
 કરવી જોઈએ. એમ તેમનું એકાંતવચન મિથ્યા છે, અને-
 કાંતવાદમાં કથંચિત્ સ્વામીસેવકભાવ માનવાથી કોઈ
 જાતનો દોષ આવતો નથી, તે બતાવે છે. અષ્ટકર્મ સંહિત
 જીવ છે તે, સિદ્ધ પરમાત્મા જે થયા, તેની સેવા કરે છે,

માટે સેવક પણ કહેવાય છે, અને જ્યારે જીવ અષ્ટકર્મથી રહિત થઈ સિદ્ધ જીવનવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે સ્વામી પણ કહેવાય છે. તેમજ પોતાનો આત્મા, સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મા છે, અને તે સત્તાથી પરમાત્મા સ્વામી છે, અને તેનો ધ્યાતા આત્મા સેવક છે, તે અપેક્ષાએ પણ સ્વામી સેવકલાવ ઘટે છે પણ જ્યારે આત્મા પરમાત્મ વસ્થા પોતાની પ્રગટ કરે છે; ત્યારે તેમાં સ્વામી સેવકભાવ રહેતો નથી. જે જીવો એકાંતથી આત્માને સેવક માને છે, અને અન્ય પરમાત્માને સ્વામી માને છે, તેઓ ભૂલ કરે છે. કારણ કે પરમાત્મામાં જેવો જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, તેવોજ સ્વાત્મામાં જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, પણ યાવત્ કર્મોવરણથી આત્માનો ધર્મ પ્રગટ થયો નથી, ત્યાં સુધી તો આત્મા અવિર્ભાવની અપેક્ષાએ પરમાત્મા કહેવાય નહીં પણ જ્યારે કર્મોવરણનો સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે, ત્યારે આત્મા તે જ પરમાત્મા બને છે. કહ્યું છે કે

આત્મ સો પરમાત્મા, પરમાત્મ સો સિદ્ધ,

વાંચકી દુવિધા મિટ મડ, પ્રગટ મર્મ નિજ ઋદ્ધ. ॥૧॥

એકાંતસ્વામી સેવકલાવ માનનારને પુછીશું કે, તમે આત્મા તે પરમાત્મા થતો નથી એમ માનો છો, એમાં શું કારણ બતાવો છો? તમે એમ કહ્યો કે, આત્મામાં પરમાત્મ થવાની શક્તિ નથી, ત્યારે એમ કહીશું કે, આત્મામાં પરમાત્મ થવાની કેમ શક્તિ નથી?—શું જીવને કર્મ નડે છે. તો ધર્મવર જી-

વને પરમાત્મ થવાદેતો નથી ? પ્રથમ પક્ષ લેશે તો તે કર્મનો
 નાશ કરવાથી પરમાત્મા થવામાં બાધ આવતો નથી, અને
 બીજો પક્ષ લઈ કહ્યેશે કે ઇશ્વર, જીવને પરમાત્મા થવા દેતો
 નથી, ત્યારે એમો પુછીએ છીએકે, જીવને પરમાત્મા થવામાં
 ઇશ્વરને શું ગમતું નથી ? વા અદેખાઈ આવે છે ? બે પક્ષમાંથી
 એકનો પણ તમારાથી ઉત્તર આપી શકાશે નહીં. તમો એમ
 કહ્યેશે કે ઇશ્વર જીવોને બનાવે છે, તેથી જીવોમાં અલ્પ-
 શક્તિ મૂકે છે, ત્યારે કહેવાનું કે, એવું કહેવું પણ તમારું
 યોગ્ય નથી. કારણ કે ઇશ્વર જીવોને બનાવે તો, જીવનું
 ઉપાદાન કારણ કોણ ? અને નિમિત્ત કારણ કોણ ? જીવોનું
 ઉપાદાન કારણ ઇશ્વર કહ્યેશે તો સર્વજીવો ઇશ્વરરૂપ બની
 ગયા અને ત્યારે સ્વામી સેવકભાવ બીલકૂલ રહ્યો નહીં. જેમ
 ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે તો માટીથી લિપ્ત ઘટ હોતો
 નથી. માટી, તેજ ઘટરૂપે બનેલી છે. તેથી ઘટ, માટીથી અ-
 લિપ્ત છે. તથા પટનું ઉપાદાન કારણ તંતુઓ છે તે પટથી
 અલિપ્ત છે, તેમ જીવોનું ઉપાદાન કારણ ઇશ્વર પણ જીવોથી
 અલિપ્ત ઠર્યો. તેથી સર્વ જીવમય ઇશ્વર થયો. તેથી સર્વજીવો
 પરમાત્મા કહેવાશે. વળી એવો નિયમ છે કે, જે વસ્તુ ઉત્પન્ન
 થાય છે, તે અનિત્ય કહેવાય છે. કાર્યત્વપણાથી, જેમ ઘટ
 ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે અનિત્ય છે, એમ જીવો પણ ઉત્પન્ન
 થવાથી અનિત્ય ઠર્યો. અનિત્ય વસ્તુ નાશ પામે છે. તેમ

જીવો પણ વિનાશી ઠર્યાં. તેથી જીવોનું ઉપાદાન કારણ
 ઇશ્વર પણ વિનાશી ઠરશે, અને તેથી સ્વામી સેવકભાવ મૂળ-
 માંથી નાશ પામશે. માટે ઇશ્વરે જીવોને ઉપનિષદ ઠર્યાં એમ તો
 માની શકાયજ નહીં, તથા એમ માનવામાં અનેક દૂષણો પ્રાપ્ત
 થાય છે, અને કોઈપણ પ્રમાણથી તે વાત સિદ્ધ થતી નથી.
 તમે એમ કહો છો કે, ઇશ્વર, જીવોને બનાવતો નથી, જીવો
 નિત્ય છે, અને પરમાત્મા પણ નિત્ય છે. ત્યારે અમો
 કહીશું કે, જીવોને કોઈએ ઉત્પન્ન કર્યા નથી, તો તે જીવો
 સ્વતંત્ર ઠર્યાં. તેથી પરમાત્મા સ્વામી અને જીવો સેવક છે,
 એમ કદાપિ કાળે માની શકાય નહીં. તમે એમ કહો છો કે
 પરમાત્મામાં અનંતશક્તિ છે, અને જીવોમાં સ્વરૂપ શક્તિ
 છે. તેથી જીવોએ પ્રભુની આજ્ઞા માનવી જોઈએ, ત્યારે અમો
 તમને 'પુછીએ છીએ કે, પરમાત્માને અનંત શક્તિ-
 વાળા તમે જે માનો છો તે તમે જ્ઞાનથી માનો છો કે અ-
 જ્ઞાનથી ? તમે કહો છો કે અમો જ્ઞાનથી માનીએ છીએ, તો
 પુછવાનું કે, અલ્પજ્ઞાનથી માનો છો ? કે સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી માનો
 છો ? જો કહો છો કે અમો પરમાત્માને અનંત શક્તિવાળા અલ્પ
 જ્ઞાનથી માનીએ છીએ, તો તે પણ મિથ્યા છે, કારણ કે
 અલ્પજ્ઞાનથી અનંતશક્તિ પરમાત્માની જાણી શકાતી નથી.
 જુઓ તમે અલ્પજ્ઞાનથી ઉત્તર ધ્રુવની પેટ્ટી તરફ શું છે તે
 જાણી શકતા નથી તો પરમાત્માની અનંતશક્તિ શી રીતે

જાણી શકશે ? તે જરા આંખ મીંચીને વિચારશે. તો સમજ-
 ભુમાં આવશે. બીજો પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશે કે, અમે
 સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી અનંતશક્તિવાળા પરમાત્માને જાણીએ છીએ
 ત્યારે બસ સિદ્ધિ ઠંથું કે, તમે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિથી
 પરમાત્મા ઠંથા, કારણ કે જેનામાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિ છે,
 તે જ પરમાત્મા છે, ત્યારે તમારો માનેલો સ્વામી સેવકલાવ
 નષ્ટ થયો. કદાચ તમે અજ્ઞાનથી અનંત શક્તિવાળા પર-
 માત્માને માનો છો એમ કહેશે તો તે પણ મતુષ્યના શી-
 ગડાની પેઠે અસત્ય ઠરે છે. કારણ કે, અજ્ઞાનથી સામાન્ય
 એક વસ્તુને પણ જાણી શકાતી નથી, તો અનંત શક્તિ-
 વાળા પરમાત્માને શી રીતે જાણી શકાય ? તમે એમ કહે-
 શો કે, પરમાત્માની સેવા કરતાં જીવોને પરમાત્મા, અનંત
 સુખ આપે છે, ત્યારે અમે તમને પુછીએ છીએ કે; પર-
 માત્મા અનંત સુખા! જીવોને આપે છે તે પોતાનામાંથી અનંત
 સુખ કાઢીને આપે છે કે જીવોના આત્મામાંથી અનંત
 સુખ પ્રગટ કરે છે ? પ્રથમ પક્ષ અંગીકાર કરી તમે કહેશો કે,
 પરમાત્મા પોતાનામાંથી અનંત સુખ કાઢીને જીવોને આપે છે,
 ત્યારે અમે પુછીએ છીએ કે, પરમાત્મામાં અનંત સુખ છે તે
 પરમાત્માથી લિન્ન છે કે અલિન્ન ? તમે કહેશો કે, પરમાત્માનું
 અનંત સુખ પરમાત્માથીજ લિન્ન છે, એ પણ અસત્ય છે,
 કારણ કે પરમાત્માનું સુખ કંઈ પરમાત્માથી લિન્ન નથી

અને અનંત સુખ પરમાત્માનું જો જીવોમાં જાય તો જીવો પણ પરમાત્માસ્વરૂપ ઠર્યા. કારણ કે અનંત સુખ જેનામાં હોય છે, તે પરમાત્મા કહેવાય છે, તેથી સ્વામી સેવકભાવને જ લાંબલિ મળે છે, વળી કહેવાનું કે ગુણીને છોડીને શુદ્ધ અન્યત્ર જતા નથી, તો પરમાત્માનું અનંતસુખ જીવોમાં જઈ શકે નહીં. માટે પ્રથમ પક્ષ પણ તમારાથી માની શકાશે નહીં. બીજો પક્ષ અંગીકાર કરીને કહ્યો કે, અનંત સુખ છે, તે પરમાત્માથી અલિન્ન છે, તો તે સુખ, જીવોને કદિ પ્રાપ્ત થનાર નથી. તેથી જીવો, પરમાત્માની સેવા કરવાથી સુખી થશે નહીં. તેથી પરમાત્માને સ્વામી માનવાથી જીવોને કંઈ લાભ નહીં મળવાથી, સ્વામી સેવકભાવ કલ્પવો વ્યર્થ ઠરે છે. બીજો પક્ષ અંગીકાર કરીને તમે કહ્યો કે, પરમાત્મા જીવોના આત્મામાંથી અનંતસુખ પ્રકટાવે છે, ત્યારે અમે પૂછીએ છીએ કે, પરમાત્માએ પ્રથમથી જ જીવોના આત્મામાંથી સુખ કેમ પ્રગટાવ્યું નહિ? તમે કહ્યો કે, ત્યારે જીવો, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે ત્યારે કર્મનો ફળ ધઈ જાય છે, તેથી તેમના આત્મામાંથી અનંતસુખ પ્રકટાવે છે, ત્યારે અમે કહીશું કે જ્યાં સુધી જીવોને કર્મ છે, અને પોતે પરમાત્માનું ધ્યાન કરતા નથી; ત્યાં સુધી પરમાત્મા, જીવોના આત્મામાંથી અનંત સુખ પ્રગટાવી શકતો નથી, તેનું કારણ શું છે? તમે કહ્યો કે, કર્મ હોય ત્યાં સુધી પરમાત્મા જીવોના આત્મા-

તું અનંતસુખ પ્રગટાવી શકતો નથી, જ્યારે કર્મ નાશ
 પામે છે, ત્યારે પરમાત્મા, જીવોમાં રહેલું અનંતસુખ પ્ર-
 ગટાવી શકે છે, જ્યારે કર્મનો નાશ થાય છે કે તુરત તેમના આ-
 ત્માનું અનંતસુખ પ્રગટ કરે છે. જો એમ કહેશે તો એમ
 કહીએ છીએ કે, કર્મનો નાશ થતાં, સ્વતઃ આત્મામાં રહેલ
 અનંતસુખ પ્રકટી નીકળે છે, તેમાં પરમાત્માએ સુખ પ્ર-
 ગટાવ્યું એમ કહેવું તે વ્યર્થ ઠરે છે, જેમ સૂર્યની ઉપર
 રહેલું વાદળાંનું આવરણ નાશ પામતાં, સ્વતઃ પ્રકાશ પ્રગટે
 છે, તે પ્રકાશને અન્ય કોઈએ પ્રગટાવ્યો એમ માનીએ તો
 તે વ્યર્થ ઠરે છે, તેમ અત્ર પશુ આત્માઓને લાગેલાં કર્મ
 નાશ પામવાથી સ્વતઃ અનંતસુખ આત્માઓનું પ્રકાશી નીક-
 લ્યું, એમ સિદ્ધ થયું, તેથી ઇશ્વરે જીવોના આત્મામાં રહેલું
 અનંતસુખ પ્રગટાવ્યું, એમ માનવું વ્યર્થ ઠર્યું, અને જ્યારે
 ધ્યાનથી કર્મ નાશ પામતાં, આત્મામાંજ આત્માનું અનંત
 સુખ પ્રકાશી નીકળ્યું, ત્યારે આત્મા પરમાત્મારૂપ થયો, તેથી
 સ્વામી સેવકભાવ રહ્યો નહીં, અનેકાન્તવાદમાં તો પરમાત્મા
 છે તે આત્માને ધ્યાન કરવામાં યુષ્ઠઆલંબનરૂપ નિમિત્ત
 કારણ હોવાથી નિમિત્ત કારણની અપેક્ષાએ આત્મામાં અ-
 નંતસુખ પ્રગટાવે છે, એમ કહી શકાય છે, પણ ઉપાદાન
 કારણની અપેક્ષાએ કારણભૂત પરમાત્મા નથી. જેમ ઘટનું
 ઉપાદાન કારણ માટી છે, અને નિમિત્ત કારણ કુંભકાર

સાક્ષી વિગેરે છે. તેમ આત્માની પરમાત્મદશા થવામાં ઉપા-
દાન કારણુ તો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર છે, અને નિમિત્ત કારણુ
દેવ, ગુરુ આદિ છે. સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન કરતાં આ-
આત્મામાં રહેલી પરમાત્માની સત્તા પ્રગટ થાય છે. તેથી તે
નિમિત્તકારણુ કહેવાય છે, અને તે અપેક્ષાએ સિદ્ધ પર-
માત્મા સ્વામી અને ધ્યાન કરનાર આત્મા સેવક કહેવાય છે.

શંકા=તેન ! ! સિદ્ધ પરમાત્મા સમાન સત્તાથી પોતાનો
આત્મા છે; એમ આત્મા અલ્પજ્ઞાનથી જાણે છે કે સંપૂર્ણ
જ્ઞાનથી ? અલ્પજ્ઞપક્ષ લેશે, તો યુક્તિહીન છે. બીજો પક્ષ
લેશે, તો હાલ કંઈ સિદ્ધાંતી સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળો જણાતો
નથી. તેથી તમારું વચન સિદ્ધ થતું નથી તેનું કેમ ?

સિદ્ધાંતી—હે પ્રિય ભવ્ય ! સાંભળો, સ્યાદાદત્તરવો
પાસકો, પોતાના અલ્પજ્ઞાનથી આત્મા પરમાત્મસમાન છે,
એમ માનતા નથી. તથા સંપૂર્ણજ્ઞાન કે જે દેવજ્ઞાન ક-
હેવાય છે, તે તો હાલ નથી તેથી બીજો પક્ષ પણ અમે
સ્વીકારતા નથી પણ જાજયી બે હજાર ચારસો તેત્રીસ વર્ષ
ઉપર ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી વીરપ્રભુ દેવજ્ઞાની થયા,
તે લોકલોકની સંપૂર્ણ વસ્તુઓના જ્ઞાતા હતા, તેમની ઉપદે-
શવાણી સૂત્રરૂપ છે. તે વાંચીને વા સાંભળીને જાણીએ છીએ.
તેમ હાલ અમેરીકાનો નકશો જોઈને કહીએ છીએ કે અ-
મુક કેકાણે પર્વત આવ્યો છે, અમુક સ્થાને નદી છે, પોતે

ત્યાં ગયા નથી, તો પણ એ વાત આમ પુરૂષોએ શોધેલી હોવાથી સત્ય પડે છે, તેમ શ્રી કેવલજ્ઞાની વીર પ્રભુએ પણ કેવલજ્ઞાનથી જેવી જે વસ્તુ હતી, તેને તેવી કહી, તેથી તેમની વાણીથી અમો સત્યવાત માનીએ છીએ, અને તેમનાં વચન અનુભવમાં આવે છે. તેથી અનેકાન્ત વદમાં કોઈ બીજાનો દોષ આવતો નથી.

પ્રશ્ન—આત્માની પરમાત્માવસ્થા સતી ઉત્પન્ન થાય છે કે અસતી ઉત્પન્ન થાય છે? પ્રથમ પક્ષગ્રહી સતી ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માનશો તો સતી વસ્તુનો ઉત્પાદ સંભવતો નથી જેમ આકાશ. અને અસતી માનશો તો, આકાશ કુસુમની જેઠે અસત્ વસ્તુની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી, તેથી બે પક્ષ માંથી એક પક્ષ પણ સિદ્ધ ન થતાં આત્માની પરમાત્મા અવસ્થા શી રીતે બનશે ?

ઉત્તર—હે ભગ્યો!! જરા લક્ષ રાખીને સાંભળો! એકાંતે સત્ તથા અસત્ વસ્તુની પણ ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. ત્યારે કેવી વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે? તે બતાવે છે. કથંચિત્ સત્ અને કથંચિત્ અસત્ એવી વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે, જેમ ઘટ છે, તે પૂર્વે માટીમાં હતો, માટીમાં ઘટની સત્તા રહી છે, માટી તેજ ઘટરૂપે બને છે, માટે માટી પણ સત્તાની અપેક્ષાએ ઘટ કહેવાય છે દંડાદિક સામગ્રી મગનાં ઘટનો આકાર મૃત્તિકા ધારણ કરે છે. મૃત્તિકારૂપ સત્તાની આપે-

ક્ષાએ ઘટસત્ એવો ઉત્પન્ન થયો કહેવાય છે, અને ઘટાકાર વ્યક્તિપૂર્વે નહોતી તેથી ઘટાકાર વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અસત્ એવો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ અત્ર પશુ આત્મામાં પરમાત્માવસ્થા સત્તાએ રહેલી છે, તેની અપેક્ષાએ સતી એવી પરમાત્માવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, અને કર્મ સંબંધ છતાં, પરમાત્માવસ્થા પ્રગટ થઈ નથી. તેથી પરમાત્માવસ્થાનો વ્યક્તિભાવ નથી, માટે અસતી એવી પરમાત્માવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે. એમ કથંચિત્ સત્ અને કથંચિત્ અસત્ એવી વસ્તુ માનતાં તેની ઉત્પત્તિની સિદ્ધિ અનેકાન્તવાદમાં થાય છે. અનેકાન્તવાદ કથંચિત્ વસ્તુને સત્ માને છે, અને કથંચિત્ વસ્તુને અસત્ માને છે.

પ્રશ્ન—તમે જ્યારે સર્વ વસ્તુને સત્ અને અસત્ રૂપે માને છો. તો દરેક વસ્તુમાં સત્ અને અસત્ એમ બે ધર્મ રહેશે, તેમ જ દરેક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરોધી એવા ધર્મ રહેશે તો મુક્તિ પામેલા સિદ્ધ લગવન્ત પશુ મુક્ત કહેવાશે અને અમુક્ત કહેવાશે. તો મુક્તજીવો અમુક્ત કયાં તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તમારું કહેવું ઠીક છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરોધી એવા ધર્મો સાપેક્ષપણે માનવાથી કોઈ વ્યતનો દોષ આવતો નથી. સિદ્ધ પરમાત્મામાં મુક્તપણું અને અમુક્તપણું હરશે એમ તમે કહ્યું, પણ તેમાં તમને સમજણ

પ્રકી નથી તેથી એમ કહો છો. સિદ્ધ પરમાત્મા સ્વસત્તા
 પેક્ષાએ મુક્ત છે; અને પરસત્તાપેક્ષાએ અમુક્ત છે. જે
 ચરસત્તાની અપેક્ષાએ મુક્ત કહેવાય, તો એકની મુક્તિ ય-
 વાથી સર્વજીવોની મુક્તિ ધવી જોઈએ. કારણ કે, જેમ
 સિદ્ધાત્માની સત્તા મુક્તિરૂપ પરિણામને પામી, તેમ પર-
 જીવોની સત્તા પણ મુક્તિરૂપ પરિણામને પામે, તો સંસાર
 પરિણુતિરૂપ સત્તાનો અભાવ થાય, માટે પરજીવોની સત્તા-
 પેક્ષાએ સિદ્ધાત્માઓ અમુક્ત જ છે, વળી સ્વસત્તાની અપે-
 ક્ષાએ, મુક્તિ ન હોય, તો કોઈ જીવની મુક્તિ નહીં થ-
 વાથી કોઈ સિદ્ધ ન થવાથી તપ, જપ, વ્રત, ધર્મ ક્રિયા
 નિષ્ફળ થાય. માટે સ્વસત્તાપેક્ષાએ મુક્ત અને પરસત્તા-
 પેક્ષાએ અમુક્ત, એ જે ધર્મ સિદ્ધજીવોમાં માનવા જોઈએ.
 અને તે તેમ જ છે. આ સંબંધી વિશેષ ચર્ચા શ્રી સમ્મ-
 તિ તર્ક્કના પ્રથમ કાંડની વૃત્તિમાં છે, ત્યાંથી જાણી લેવી.
 એ પ્રમાણે તત્ત્વસત્તિ વાક્યથી એકાંતે જીવ પરમાત્માનો
 સ્વામી એવક ભાવ સ્વીકારે છે તેને યથાર્થ સમજાવીને પુનઃ
 તત્ત્વસત્તિ મહાવાક્યનું વર્ણન કરે છે. તત્ત્વજ્ઞેન પરમાત્મા
 વાચ્યઃ પરમાત્મૈવ ત્વં જીવોઽસિ-હે જીવ !! તું પરમાત્મા
 જ છે. પરમાત્માથી તું સિન્ન નથી એમ અદ્વૈતવાદી સ્વીકારે
 છે. અમો અદ્વૈતવાદીને પુછીએ છીએ કે સર્વ જીવોમાં સ-
 ત્તાએ પરમાત્મા સ્વરૂપ રહ્યું છે, તેનાથી જીવ સિન્ન નથી,

જોમ માનો છે કે જીવોની પરમાત્મસત્તાથી લિન્ન એવા
અન્ય કંઈ પરમાત્મા છે, અને તેનાથી જીવો લિન્ન નથી,
જોમ માનો છે ? પ્રથમ પક્ષ ઝણી જોમ માન્યો કે સત્તાની
અપેક્ષાએ જીવોમાં પરમાત્માસ્વરૂપ રહ્યું છે, તેનાથી જીવો
લિન્ન નથી. જોમ માનતાં અનેકાન્ત ટીંત માર્ગમાં પ્રવેશ
તમારા મતનો થયો. કારણ કે સર્વ જીવોમાં સત્તાએ પર-
માત્મત્વ રહ્યું છે, તેનાથી જીવો લિન્ન નથી, પણ જી-
વો વિશેષ છે કે કર્મબદ્ધિત જીવોને સત્તાની અપેક્ષાએ
પરમાત્મપણું છે, પણ વ્યક્તિભાવે પ્રગટભાવ, અર્થાત્ જેને
આવિર્ભાવ કહે છે, તેની અપેક્ષાએ પરમાત્મત્વ નથી તેથી
સંસારી જીવો સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મ રૂપ છે. તેનાથી
અલિન્ન છે, અને વ્યક્તિભાવથી પરમાત્માની અપેક્ષાથી,
સંસારી જીવો કથંચિત્ જિન્ન છે, અને ત્યારે સર્વના પ્ર-
કારે કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે જીવમાં અનંત શુભનો
આવિર્ભાવ થવાથી, વ્યક્તિભાવે સત્તામાં રહેતું પરમાત્મપણું
પ્રગટે છે. તેથી આત્મા પરમાત્મરૂપ બને છે, પશ્ચાત્ સ્વા-
મી સેવકભાવ રહેતો નથી. અડેતવ.દમાં સ્વામિ સેવકભાવ
નિવૃત્ત માન્યો નથી ત્યારે દેહલાક્ર એકાન્ત સ્વામી સેવ-
કભાવ સ્વીકારે છે ત્યારે અનેકાન્તવાદી ટીંત, સ્વામીસેવક
ભાવ કથંચિત્ સ્વીકારે છે, એકાન્ત સ્વામીસેવકભાવ નહીં
માનનાર એવા અડેતવાદીને કહીએ છીએ કે, તમે જીવોને કર્મ

માનો છો કે નથી માનતા ? જો જીવોને કર્મ માનશો, તો કર્મથી રહિત થયેલા જીવો કે જે પરમાત્માઓ થયા છે, તેના કર્મસહિત જીવો સેવક, વા ધ્યાતા, વા પૂજક ગણાશે, અને જો અનાદિકાળથી જીવોને કર્મ લાગ્યાં નથી, અર્થાત્ કર્મ-રહિત જીવો છે એમ માનશો તો તમે અનાદિકાળથી પોતે પરમાત્મા ઠર્યા, તો શામાટે શાસ્ત્રાભ્યાસ, તપ, જપ, ધ્યાન, વિગેરે કરો છો ? ધર્મક્રિયાની નિષ્ફળતા થશે, તથા વળી તમે અનાદિકાળથી શુદ્ધબ્રહ્મરૂપ પોતાને માનો છો તો શરીર મન વાણીને શા કારણથી ધારણ કર્યાં છે ? શરીર ધારણ કરવાનું કારણ માયા માનશો, તો માયા, બ્રહ્મથી લિન્ન છે કે અલિન્ન છે ? જો માયાને બ્રહ્મથી લિન્ન માનશો તો હિમાચલ, વિંધ્યાચલની પેઠે બે લિન્ન રહેવાથી, માયાથી શરીર ધારણ કરાશે નહીં, અને જો બ્રહ્મ અને માયાનો અલિન્ન સંબંધ માનશો તો, માયાથી બ્રહ્મ લિન્ન થશે નહીં—અને તેથી સદાકાળ બ્રહ્મની સાથે માયા લાગવાથી શરીર રહિત બ્રહ્મ થશે નહીં, તેથી અનાદિકાળથી હું શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ છું, એવું તમારું મન્તવ્ય અસિદ્ધ ઠર્યું. તથા વળી માયાના સંબંધથી બ્રહ્મ વિકારી માનો છો, એમ કે-હશે તો સ્યાદ્વાદીવીતરાગ મત તે પ્રમાણે માને છે, માટે સ્યાદ્વાદદર્શનમાં તમારો પ્રવેશ થવાથી ભેદભાવ રહેતો નથી, પણ બ્રહ્મને તો તમે વિકારી માનતા નથી. તેથી પ્રથમ પક્ષ તો

અહીં શકાયે નહીં. દ્વિતીય પક્ષ લેઈ પ્રશ્નને અધિકારી મા-
નશેતો—શરીરાદિકની ઉત્પત્તિ થઈ શકશે નહીં—અને શરી-
રાદિકતો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, માટે માયાના સંબંધથી પ્રશ્નમાં
વિકાર થાય છે, તેમ માનવું જોઈએ. તથા વળી તમે
પ્રશ્નને સર્વદેશવ્યાપક આકાશની પેઠે માનો છો કે એક-
દેશવ્યાપક શરીરાવરોહેન માનો છો ? તમે કહ્યો કે,
સર્વત્ર વ્યાપક પ્રશ્નને માનીએ છીએ, તો પુછવાનું કે, સ-
ર્વત્રનું જ્ઞાન થવાથી સર્વત્ર વ્યાપક પ્રશ્નને માનો છો કે
એક દેશના જ્ઞાનથી સર્વત્રવ્યાપક પ્રશ્ન માનો છો ? તથા
વળી માયાના સંબંધથી જ્ઞાન હોય છે કે કેવળ શુ-
દ્ધ પ્રશ્નમાં જ્ઞાન હોય છે ? એ ચાર વિકલ્પમાંથી એક
વિકલ્પનો ઉત્તર આપી શક્યો નહીં. જુઓ, પ્રથમ વિકલ્પ
લેઈ તમે કહ્યો કે, સર્વત્રનું જ્ઞાન થવાથી સર્વત્ર વ્યાપક
પ્રશ્નને માનીએ છીએ, એ પણ અસત્ય છે, અહીં જ્યાં
અંતરિક્ષાખંડને પણ જાણી શકતા નથી તો, સર્વ-
દેશને જાણ્યા વિના સર્વત્ર વ્યાપક પ્રશ્ન છે, એવું
જ્ઞાન પણ થશે નહીં, અને સર્વત્ર દેશનું જ્ઞાન તો તમને
નથી, તેથી સર્વત્રનું જ્ઞાન થયા વિના સર્વત્રવ્યાપક પ્રશ્ન
છે, એવું તમારાથી કહી શકાયે નહીં—તમે કહ્યો કે
પૂર્વે મોટા મહાત્માઓ યંઈ ગયા તે તો જાણતા હતા, તેથી
અમે સર્વવ્યાપક પ્રશ્ન માનીએ છીએ. આ પણ તમારું

ઠહેલું વિચારશૂન્ય છે. કારણકે, અનુભવથી તે વાત વિ-
 રૂદ્ધ છે—“તમે કહો છો કે— પ્રથમ મોટા મહાત્માઓ થઈ
 ગયા, તે સર્વ દેશને જાણતા હતા, તો તે શરીરના સંબંધ
 વડે સર્વ દેશને જાણતા હતા કે, શરીરના સંબંધ વિના ?
 તમે કહો છો કે શરીરના સંબંધથી જાણતા હતા—ત્યારે અ-
 મો પુછીએ છીએ કે શરીરના સંબંધ વડે શુદ્ધ પ્રજ્ઞથી જા-
 ણતા હતા કે—અશુદ્ધ પ્રજ્ઞથી ? તમે કહો છો કે શરીરના
 સંબંધ વડે શુદ્ધ પ્રજ્ઞથી સર્વ જાણતા હતા, ત્યારે પુછવાનું કે
 અનાદિ કાળથી શરીરના સંબંધ વડે શુદ્ધપ્રજ્ઞથી સર્વને કેમ
 નહોતા જાણતા ? તમે કહો છો કે પ્રથમ માયા નડતી હતી—
 અને માયાનો નાશ થાય છે ત્યારે સર્વને જાણે છે—ત્યારે
 બસ સિદ્ધ ઠયું કે, માયા કહો કે કર્મ કહો, તે જ્યાં
 સુધી નહે, ત્યાં સુધી સર્વ જ્ઞાન થતું નથી, એમ જૈનક-
 શન માને છે, અને જ્યારે માયા યાને કર્મનો નાશ થાય છે,
 ત્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે એમ અમારા મતનો આશ્રય લે-
 વાથી અનાદિ કાળથી પ્રજ્ઞ નિર્લેપ છે, અને માયા નડતી
 નથી, આવો તમારો સિદ્ધાંત મૂળથી ઉડી ગયો. તમે કહો છો
 કે શરીર સંબંધ છૂટ્યા પાદ શુદ્ધપ્રજ્ઞ, સર્વદેશને જાણે
 છે, તો સમજવું કે, શરીર સંબંધ છૂટ્યાથી મુખ વિના
 કોની આગળ સર્વત્રવ્યાપક પ્રજ્ઞ છે એમ કહી શકશો ! કા-
 રણ કે મુખ વિના શબ્દનું ઉચ્ચારણ થતું નથી, અને શ-

૫૬ શ્રવણ કયાં વિના તમેાં સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ છે, એવું
 બાણી શકશે નહીં. માટે પ્રથમ બ્રહ્મ, માયાના સંબંધથી
 અશુદ્ધ હતું અને પશ્ચાત્ કારણ સામગ્રી પામી શુદ્ધ થયું.
 અને શુદ્ધ બ્રહ્મથી સર્વવસ્તુનું શરીરાવચ્છેદન જ્ઞાન થતાં
 તેરમા ગુણઠાણે સયોગી કેવળજ્ઞાનીની પદવી પ્રમાય છે,
 તે તેથી સિદ્ધ ઠયું કે, જ્યારે અશુદ્ધ બ્રહ્મ વા અશુદ્ધ
 આત્મા હતો, ત્યારે શુદ્ધ બ્રહ્મ વા શુદ્ધ કેવળજ્ઞાની આત્મા
 કરતાં મહીન હોવાથી તે શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનીનો સેવક કહેવાય
 તેમાં જરા માત્ર દોષ આવતો નથી, અને આ સિદ્ધાંત સ-
 વં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરે છે, અને જો આ પ્રમાણે માનશે
 તો ભેદભાવ ટળી જશે—અને જો પ્રમાણે માને તે જન-
 નો સિદ્ધાંત માને છે એમજ સમજવું. તથા બીજો પક્ષ
 લેઈ કહેયોકે, એક દેશના જ્ઞાનથી સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મ મા-
 નીએ છીએ, તેાં આ વાતતો અકપજ્ઞાની પણ પ્રમાણ મા-
 નશે નહીં. જેને ગુજરાતદેશ કેવડો મોટો છે, તેનું તેાં
 જ્ઞાન નથી, તે એમ કહેશે હું અનંત બ્રહ્માંડને બાણું છું,
 તેાં તે વાત કાણુ માને ? અલખત કોઈ માને નહીં, ત્રીજો
 પક્ષ તમે લેઈ કહેયોકે, માયાના સંબંધથી જ્ઞાન હોય છે,
 અને તેથી સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ બાણી શકાય છે. આ વાત
 પણ અનુભવ વિરૂદ્ધ છે. માયાના સંબંધથી તેાં સર્વજ્ઞાન
 થવું જોઈએ, પણ તેાં આખની પાંપણના વાળ કેટલા છે,

તે પણ ખરાખર જાણી શકતા નથી, માટે ત્રીજો પક્ષ પણ માની શકાશે નહીં. ચોથો પક્ષ લેઈ કહેશે કે, કેવળ શુદ્ધ-પ્રહ્મમાં જ્ઞાન હોય છે ને તેથી સર્વજ્ઞાન થાય છે તો તમારા કહેવાથી સિદ્ધ ઠંરું કે શુદ્ધ પ્રહ્મમાં જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે તેથી વ્યતિરેક દષ્ટાંતેકરી અશુદ્ધ પ્રહ્મમાં જ્ઞાન નથી. અશુદ્ધ પ્રહ્મ તે શુદ્ધ પ્રહ્મ થાય છે, તો સિદ્ધ ઠંરું કે-પ્રહ્મની અશુદ્ધતા માયાના સંબંધથી થાય છે, અને જ્યાં સુધી માયાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી તે શુદ્ધ પ્રહ્મજ્ઞાનિયોનો અશુદ્ધ પ્રહ્મ સેવક ઠંરો, અને જ્યારે શુદ્ધ પ્રહ્મદશા થશે, તતઃ પશ્ચાત્ સેવકપણું રહેશે નહીં, એ વાત સિદ્ધ ઠંરી. તથા અશુદ્ધ પ્રહ્મ સિદ્ધ ઠંરવાથી, અશુદ્ધ આત્મા, કર્મના સંબંધથી અને શુદ્ધ આત્મા, કર્મના નાશથી થાય છે, એમ વીતરાગનાં વચન છે, તેની સિદ્ધિ થઈ. હવે આદ્યમાં કરેલા બીજા પક્ષને તમે અંગીકાર કરીને કહેશો તો તે પણ વિચારશૂન્ય છે, તે બતાવે છે. જીવોની પરમાત્મસત્તાથી લિન્ન એવા જાન્ય કોઈ પરમાત્મા છે અને તેનાથી જીવો લિન્ન નથી, એમ માનશો તો અમો કહીશું કે જીવોની સત્તાથી લિન્ન વ્યક્તિ તરીકે અન્ય કોઈ પરમાત્મા માનવાથી જીવોની સત્તાથી પરમાત્માની સત્તા લિન્ન ઠંરશે, અને તેથી સર્વ જીવોનો એક આત્મા માનવાનો સિદ્ધાંત શશશૃંગની પેઠે અસત્ય ઠંરે છે; કારણ કે, જીવોની સત્તા લિન્ન હોવાથી,

અને પરમાત્માની સત્તા જુદી હોવાથી વ્યક્તિ લિન્ન . લિન્ન કરવાથી, પરમાત્મા તે હું એમ કહી શકાશે નહીં. ઇત્યાદિ ઘણા દોષો આવે છે. તેનું વર્ણન કરતાં ઘણા વિસ્તાર થઈ જાય, માટે વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી. આત્મા પ્રતિ-શરીરે લિન્ન છે, અને આત્મા સર્વવ્યાપક નથી, એનું વિશેષ વર્ણન સમ્ભવિતઃ, પરંતુ નસમુચ્ય, શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ય, અપ્રસહસી વિગેરે ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવું. આત્મા સર્વવ્યાપક નથી. એની સિદ્ધિ પૂર્વે કરી છે, તેથી અત્ર વિસ્તાર કયો નથી. એ પ્રમાણે અદ્વૈતવાદમાં પણ તત્ત્વમસિ ની યથાર્થ સત્ય ઉપપત્તિ થતી નથી, અને કાન્તમતમાં તો યથાર્થ સત્ય ઉપપત્તિ તત્ત્વમસિ મહાવાક્ય ની થાય છે. વૈશેષિક તો દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમગ્રાય એ છ પદાર્થ અને નવીન અભાવ સહિત સાત પદાર્થ માને છે. તે સાત પદાર્થનો અન્તર્ભાવ, જીવ અને અજીવ પદાર્થમાં થાય છે. તેથી અત્ર વિવેચન કર્યું નથી. તે મતમાં તત્ત્વમસિ મહા વાક્યાર્થની યાથાર્થ ઉપપત્તિ થતી નથી. જૈનમતમાં તો, આત્માને ક્ષણ ક્ષણમાં નાંશવંત માનવાથી તત્ત્વમસિ ની સાદૃશ્યતા થતી નથી. જૈનદર્શન અનેકાન્ત છે, તેથી તેમાં જરાગર તત્ત્વમસિ મહાવાક્ય ઘટે છે. એવા ગુણકાણાથી જ્ઞાની તત્ત્વમસિ એમ પોતાના આત્માને જાણે છે. તત્ત્વમસિ ની લાવના કરતાં, સહજ સમા-

ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેથી સર્વકર્મનો ક્ષય થતાં મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે વારંવાર તત્ત્વમસિનું ધ્યાન કરવું. તત્ત્વમસિનું ધ્યાન કરનાર જીવો પ્રતિ શરીર લિન્ન લિન્ન છે, અને કર્મોવરણથી વિચિત્ર જીવો બન્યા, બને છે, અને બનશે. ચોરાશીલાખ જીવોનીમાં અનેક પ્રકારનાં શરીર કર્મથી ધારણ કરાય છે તોપણ સત્તાએ સર્વ જીવોને અનંત શક્તિ છે. તેનો આવિર્ભાવ સંપૂર્ણપણે થાય તેને પરમાત્મપદ કહે છે. હે ચેતન ! આ પ્રમાણે તારામાં અનંત શક્તિ છે; તું અનંત સુખનો સ્વામી છે, ત્યારે કેમ પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા ન કરતાં પરલાવમાં રમણતા કરે છે ? માટે હવે વિચાર !! પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કર !! હે ચેતન ! સત્ય તું એક છે, અને તારું અન્ય કોઈ નથી. પરવસ્તુને પોતાની માની તે તારા સ્વરૂપને ખોયું છે. કહ્યું છે કે:—

ગાથા.

एगोहं नस्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्सइ, ॥

एवं अदीणमणसो, अप्पाणमणुसासइ. ॥ १ ॥

एगो मै सासओ अप्पा, नाणदंसणसंजुओ; ॥

सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोग लख्खणा. ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—એકે જાને દર્શાવે આરિત્રમય આત્મા હું

કુઃઅન્ય માફ કોઈ નથી. એ પ્રમાણે અહીંન મનવાળો
 યર્થ આત્માને ભાવ ॥ એક મારો આત્મા શાશ્વત છે, અને
 તે રત્નત્રયી સમેત છે. બાકી શરીરાદિક બાહ્યભાવ. પ્રપંચ
 છે, સર્વ સંયોગ લક્ષણરૂપ બાહ્યભાવોમાં થનાર અહંત્વ મમ-
 ત્વ ભાવ ત્યાગીને એક સ્વસ્વરૂપના ઉપયોગમાં રમણતા
 કરવી. આત્મસ્વભાવ સન્મુખ થતી ચેતનાથી અનેક ભવનાં
 કરેલ કર્મનો નાશ થાય છે. માટે રાગ દ્રેષ રહિત ચેતનાથી
 સ્થિર સમ ભાવથી આત્માને દષ્ટે દષ્ટે ભાવવો. તે સંબંધી
 યોગનિષ્ઠ્ય નામના અંધમાં ઠહ્યું છે કે:—

॥ શ્લોક ॥

દીપિકા ચ્છુ નિર્વાણે; નિર્વાણપથદર્શિની; ॥

શુદ્ધાઽઽત્મા ચેતના યા ચ, સાધૂનામક્ષયો નિધિઃ ॥૧॥

એ પ્રમાણે શુદ્ધાત્મ ચેતનાનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય જાણી,
 તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો, શુદ્ધ આત્મસ્વભાવરૂપ
 પોતાનું શુદ્ધ ચરણ છે. તથા પોતાના સ્વભાવમાં આવ્યા
 વિના ત્રણ લોકમાં કોઈ પણ ઠેકાણે તથા કોઈ પણ કાળે
 સુખ નથી. પોતાના સ્વરૂપમય થવું, એજ પરમ કર્તવ્ય છે
 એમ મહાત્માઓ જાણે છે. પોતાના સ્વરૂપનું શુદ્ધજ્ઞાન, નિશ્ચય
 નયથી જાણીને આત્મામાં રમણતા કરવી. જગતમાં હે
 ચેતન ॥ તે અનેક જીવોનાં અનંત ભાવમાં અનંત સગપણ
 કર્યો. અનંતવારણું જન્મ્યો અને મર્યો, પણ તેથી જન્મ

જરાના દુઃખની ઉપાધિ ટળી નહીં. મોહ માયામાં અંધ
 બનીને, તે પોતાના હિતનો જરામાત્ર પણ વિચાર કર્યો
 નહીં. જરા મનમાં લબ્ધ વિચાર તો ખરો કે આ દેખાતી
 દુનિયાની ખાજીમાંથી તારી સાથે કાણ આવનાર છે ? હે
 ચેતન ! તારી પરલવમાં શી ગતિ થશે ? અશુદ્ધ પર્યાયના
 સંબંધથી કદિ સત્ય સુખનો અનુભવ થયો નથી. તેથી
 તને ધર્મરાગ ચોલ મથકના જેવો લાગ્યો નથી. પંચેન્દ્રિ-
 યની પ્રાપ્તિ થઈ છે, નિમિત્તાદિક સામગ્રી પામીને પણ
 વિષયકષાયના વશ થઈ, હે ચેતન ! તું અમૂલ્ય આયુ-
 ધ્ય નકામું કેમ ગુમાવે છે ? હજી ચેત ! ચેત ! માથે કાળ
 બપોટા દે છે. તારા જેવા દુનિયામાં કરોડો મનુષ્યો ચાલ્યા
 ગયા; અને તું પણ ચાલશે. માટે જરા મનમાં વિચાર
 કર !! માયાતું કરોડો મણતું ગોદડું ઓઢીને, અજ્ઞાનાવ-
 સ્થામાં સૂઈ રહ્યો છે ? તને ધર્મ ઉપર કેમ રાગ થતો નથી ?
 તેનું કારણ પુણ્યની ખામી છે. તારી પ્રમાદ દશાને લીધે
 પરલવમાં તારો કયાં જન્મ થશે ? તે તું વિચાર !! સદ્ગુરુનું
 તંથા સદ્દેવનું શરણુ કર ! કરેલા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કર !
 દુનિયાની ઉપાધિની ખટપટમાંથી તને નવરાશ મળશે નહીં,
 માટે તેના ઉપરથી પ્રેમ દૂર કરી હે ચેતન ! ચેતનું હોય
 તો ચેત !! સર્વ વસ્તુ પડી રહેશે. જો એકદમ કાળ આવશે,
 તો કયારે ધર્મ કરીશ. ધર્મની વાટે વળ !! બૂલ્યો ત્યાંથી

ફરીથી ગણુ ॥ ધર્મરૂપ લક્ષ્મી સત્ય બાણી તેનો આદર કર-
જગતની મોહમાયાથી આત્મા બંધાયો છે, એમ ખરેખર:
હે ચેતન ! બાણુ ॥ મનુષ્ય જન્મને હારીશ નહીં. શ્રી શ્રુત-
કૃતાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, (અધ્યયન સાતમું-ખીજું) શ્રુત સ્કંધ.

સંયુજ્જહા જંતવો માણુસત્તં, દહુંભયં વાલિસેણં અલંબોઃ ॥
પ્રગંત દુરુલ્લે જરિણ્વ લોહ, સક્લમ્મણાવિપ્પરિયા સુવેદ્ ॥૨

હે પ્રાણિયો ! તમે બોધ પામો. મનુષ્યત્વ દુર્લભ છે.
જન્મ જરા મરણના ભય દેખીને બોધ પામો. બોધ પામો.
અજ્ઞાન છોડવડે સદ્વિવેક પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી.

સંસારી છવ ગણુ જવરવાળાની પેઠે એકાંત દુઃખી:
છે-કહ્યું છે કે:—

ગાથા.

જમ્મ દુઃખં જરાં દુઃખં, રોગા ય મરણાણિ ત્ર ॥

અહો દુરકો હુ સંસારો, જત્ય કીસંતિ પાણિણો. ॥૧॥

જન્મ દુઃખ, જરાનાં દુઃખ, રોગ, મરણ, જેમાં છે,
એવો અહો આ સંસાર છે. જેમાં અજ્ઞાની પ્રાણિયો પરિ-
ભ્રમણ કરતા, અનેક પ્રકારના કલેશ પામે છે. સુખાર્થી
પ્રાણી પણ અજ્ઞાન યોગે પ્રાણિજ્ઞાનું ઉપમર્દન કરતો છતો.
દુઃખ પામે છે, તથા સૂયગડાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના
દ્વિતીય અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-જેમ-

સંબુજ્જહ કિં ન બુજ્જહ, સંબોહી ચલ પેચ્છ દુલ્લહા ॥
 ણો હૂ વળમતિ રાયા, નો સુલભ પુણરવિ જીવિયં ॥ ૧ ॥
 હહરા બુઢ્ઢાચ પાસહ, ગમ્મથ્યાવિ ચયંતિ માણવા ॥
 સેણે જહ વટ્ટયં હરે, એવ માઝ્ઝલ્લયંમિ તુટ્ટહ ॥ ૨ ॥

તમે યોધ પામો. ધર્મમાં બુદ્ધિ કરો. કેમ યોધ પામતા નથી ? મનુષ્યલવાદિ સામગ્રી પામીને પણ ધર્મ-યોધ કેમ કરતા નથી ? જેઓ ધર્મ કરતા નથી, તેમને પરલવમાં યોધિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. નિશ્ચયથી સમજો કે ગર્હ રાત્રિયો પાછી આવતી નથી. તથા ગએલો યૌવન કાલ કદિ પાછો આવતો નથી. પુનઃસંયમ ભવિત સુલભ નથી. આયુષ્યની અનિત્યતા બતાવે છે કે, હકારા એટલે બાળ તથા છુટ્ટાઓ ભવિતવ્યનો ત્યાગ કરે છે. તે બુદ્ધો. કેટલાક તો ગર્ભમાંજ નાશ પામે છે. એમ સર્વ અવસ્થામાં મૃત્યુ રૂપ કાળ ભવિતવ્યનો નાશ કરે છે. જેમ સીંચાણો તેતર પંખીનો અપટ મારી નાશ કરે છે, તેમ તમારા ભવનનો પણ મૃત્યુ નાશ કરશે. યોધ પામો. યોધ પામો. તથા તેજ અધ્યયનમાં કહે છે.

માયાહિં પિયાહિં લુપ્પહ, નો સુલહા સુગઈય પેચ્છક ॥
 ણ્યાઈં મયાઈં પેહિયા, આરંભો વિરમેજ્જ સુવ્વપ ॥ ૩ ॥

જમિણં જગતી પુઢો જગા, કમ્મેહિં લુપ્પંતિ પાણિણો ।

સયમેવ કહેહિં ગાહ્હ, ણો તસ્સ મુચ્ચેજ્જ પુઢયં ॥ ૪ ॥

જે માતા પિતાના મોઢથી ધર્મમાં ઉલ્લભ કરતો નથી, તેનું માતા પિતાદિ વડે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાય છે. અર્થાત્ તે માતા પિતાદિથી સંસારમાં બંધાય છે, તેને જન્માંતરમાં સુગતિ સુલભ નથી. એવું જાણી મોઢાદિક ભયને દેખીને શુભવ્રત અંગીકાર કરનાર થા ॥ અવિરતિ શ્રવેને સંસારનાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. અવિરતિ શ્રવે જગત્માં વિદ્ય ભિન્ન નરકાદિ સ્થાનકોમાં પોતાનાં ઉપાજેલાં કર્મોથી પીડાય છે. તે પ્રાણી પોતાના કરેલ કર્મથી નરકાદિ સ્થાનકોને પામે છે. જાંધેલાં કર્મ લોગન્યાવિના અશુભ વિપાકોથી મૂકાતો નથી. માટે ભવ્ય પુરૂષે કર્મોદ્ધરને નાશ કરવા માટે જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યથી આત્માને ભાવવો. પોતાના સ્વરૂપથી જે જન્મ્યો, તેને સંસારનાં જન્મ નથી. જેણે આત્માના પૂર્ણ શુદ્ધપર્યાયની પ્રાપ્તિથી પ્રાણ છોડ્યા; તે કદિ પુનઃ મરતો નથી. હે આત્મા ! તારા સ્વરૂપમાંજ સ્થિરતાથી રમણુતા કર । અસંખ્યપ્રદેશરૂપ તારા દેશનું સ્વરૂપ નિહાળ ! તારા દેશમાં સાત ભયમાંનો કોઈ પણ ભય નથી. માટે તારો અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ દેશ નિર્ભય છે. માટે તું વસ્તુતઃ નિર્ભય દેશી છે. આ જાણ જગતનો દેશ તે તારો દેશ નથી. જાણ દેશને પોતાનો માની,

મિથ્યા તું કલેશ પામે છે. શા માટે બાહ્ય દેશના મમત્વથી
 મનમાં વિકલ્પ સંકલ્પ કરે છે ! બાહ્યદેશ ત્રણે કાળમાં
 ત્હારો થનાર નથી, અને તું એનો થનાર નથી. મનમાં
 પુનઃ પુનઃ જીવ વિચાર !!! દેશ વેશના દ્વેષથી ફોગટ હે લવ્ય
 કલેશ પામે છે. અનેક પ્રકારના ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ વેષોમાં
 પણ રાગ અને દ્વેષજુદ્ધિથી પોતાની મેળે તું બંધાયો છે,
 તેનો મનમાં વિવેકથી વિચાર કરીને આત્મરૂપનો સત્ય
 માર્ગ અંગીકાર કરી, શુદ્ધપરિણતિનું સેવન કર, કે જેથી
 અનંત સુખ પામે. હવે સત્ય એક આત્મસ્વરૂપ જાણીને
 તેની પ્રાપ્તિ માટે એકાંત નિરૂપાધિસ્થાનનું સેવન કરવું
 જોઈએ તે બતાવે છે.

॥ ટુહા. ॥

ત્યાગી સહુ વ્યવહારને, નિર્જન જંગલ સેવ ॥

નિરૂપાધિપદ પામવા, ત્યાગી મિથ્યા દેવ ॥ ૧૫૩ ॥

દ્રવ્ય ક્ષેત્રને કાલ ભાવ, - સામગ્રી સદ્ભાવ ॥

સાનુકૂળતા યોગથી, વનશે શુદ્ધ વનાવ ॥ ૧૫૪ ॥

કથની કથતાં શું થયું, જો નહિ તત્ત્વ પમાય ॥

રસ તું રહેણી આત્મની, થાવે ચિન્મયરાય ॥ ૧૫૫ ॥

ધ્યાવો અન્ત જગદળી, પામો શાશ્વતમેવ ॥

સત્ય સત્ય પદ પામવા, સેવો આત્મ દેવ ॥ ૧૫૬ ॥

ગચ્છ ગચ્છમા ભિન્નતા, ચાક્ષાક્રિયામા ફેર ॥

આત્મજ્ઞાનનો લોપના, અરે મહા અન્ધેર ॥ ૧૫૭ ॥

જ્ઞાનીજન તો અલપછે, કલ્પવૃક્ષસમ કયાંય ॥

અજ્ઞાનો અથઢાયછે, પગ પગ ડ્યાંના ત્યાંય ॥ ૧૫૮ ॥

અહો વિપમ કલિ કાલમાં, સમજે નહિ જન ધોક ॥

યાદશો ભવિતવ્યતા, ઘટે ન કરવો ઝોક ॥ ૧૫૯ ॥

સર્વોંશે પરિપૂર્ણછે, જિન દર્શન સ્યાદ્વાદ ॥

જ્ઞાન વિના જે સાધ્યતા, નિજવૃદ્ધિ ઉન્માદ ॥ ૧૬૦ ॥

સાવાધ—અમણુ માર્ગને ઉદ્દેશીને કહે છે. લેખક પોતાના આત્માને પણ બોધાયેમ્ કહે છે કે હે આત્મન્ ॥ તું જગતના સંકલ્પવિકલ્પકારક, તથા રાગદ્રેષમય એવા સર્વ વ્યવહારને ત્યાગીને, આત્મજ્ઞાનવડે સહિત તું નિર્જન જગતમાં વાસ કરીને આત્મધ્યાન કર! મનુષ્યોના સંસર્ગથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓના સંસર્ગ થાય છે અને તેથી મનની ચંચળતા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે પ્રથમ દ્રવ્યાનુયોગવડે આત્મતત્ત્વનું સમ્યગ્ જ્ઞાન કરીને પશ્ચાત્ મનુષ્ય સંસર્ગ સહિત સ્થળોમાં ધર્મધ્યાન કરવું શ્રેયસ્કર છે. શ્રી સમ્ભતિતર્ક દ્વિતીયકાંડની વૃત્તિમાં પણ ધ્યાનનું વર્ણન કરતાં પ્રથમ નીચે મુજબ કહ્યું છે. પત્ર ૨૭૨

યથા—પાપધ્યાનદ્વયમપિ હેય મુપાદેયં તુ મશસ્તં ધર્મ-

શુક્લધ્યાનદ્વયં તત્ર પર્વતગુહાજીર્ણોદ્યાનશૂન્યાગારાદૌ મનુષ્યા-
 પાતવિકલે અવકાશે મનોવિક્ષેપનિમિત્તશૂન્યે સત્ત્વોપવાત
 રહિતે ઉચિતે શિલાતલાદૌ યથાસમાધાનં વિહિતપર્ય-
 કાસન ઝઘર્વસ્થાનસ્થો વા મન્દમન્દપ્રાણાપાનપ્રચારો
 અતિપ્રાણનિરોધે ચેતસો વ્યાકુલત્વેનૈકાગ્રતાનુપપત્તે નિરુદ્ધ
 લોચનાદિકરણપ્રચારો હૃદિલલાટે મસ્તકેऽન્યત્ર વા યથા
 પરિચયં મનોવૃત્તિં પ્રણિધાય મુમુક્ષુ ધ્યાયેત્ પ્રશસ્તં ધ્યાનં
 તત્ર બાહ્યાધ્યાત્મિકભાવાનાં યાથાત્મ્યં ધર્મઃ તસ્માદનપેતં
 ધર્મ્યં તત્ત્વં દ્વિવિધં બાહ્ય માધ્યાત્મિકં ચ સૂત્રાર્થપર્યાલોચનં
 દ્વદ્વત્રતતા શીલગુણાનુરાગો નિમ્બૂતકાયદ્વાગવ્યાપારાદિરૂપં
 બાહ્યમાત્મનઃ સ્વસંવેદનગ્રાહ્યમન્યેષાં મનુર્મેય માધ્યાત્મિક
 તત્ત્વાર્થસંગ્રહાદૌ ચાતુર્વિધ્યેન ધ્યાનં પ્રદર્શિતમ્ ।

ભાવાર્થ—આત્મધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ બે પાપધ્યાન
 ત્યાજ્ય છે. આત્મધ્યાનના ૧ ઇષ્ટવિયોગ. ૨ અનિષ્ટસંયોગ. ૩
 રોગચિંતા. ૪ અથ શૌચ એ ચાર પાપ છે, તથા રૌદ્રધ્યા-
 નના હિંસાનુબંધિ, મૃષાનુબંધી, સ્તેયાનુબંધી, અને પરિશ્ર-
 ણાનુબંધી એ ચાર પાપ છે. એ બે તિર્યચ અને નરકગતિ
 અર્પનાર છે, માટે એ બેદુધ્યાનના વિચારોની સાથે બહાદુરીથી
 સહવુ અને ધર્મધ્યાનનો અને શુક્લધ્યાનનો આદર કરવો.
 ચાર ધ્યાનનું વિશેષ વર્ણન અસ્મદીયકૃત્ત ધ્યાનવિચાર ના-
 મના ગ્રંથમાં કયું છે. ધ્યાન માટે એકાંત સ્થાન જોઈએ. તેમાં

પણ પર્વતની ગુફાઓ, જીર્ણોદ્યાન, શૂન્ય ઘર વિગેરે જાણવાં. ત્યાં ધ્યાન કરવું તેમાં પણ મનુષ્યોનો જ્યાં જાહેર સંચાર ન હોય, તંથા મનમાં વિશેષ થવાનાં નિમિત્ત કારણથી શૂન્ય, અને જ્યાં વાઘસર્પઆદિ પ્રાણીથી ઘાત ન થાય એવા સ્થાનમાં યોગ્ય એવી શિલા ઉપર જેવી રીતે ચિત્ત સમાધિ ભાવને પામે, તેમ પર્યાઠાસન વાળીને, વા ઉંચા આસન ઉપર બેસીને મન્દ મન્દ પ્રાણાપાનવાયુનો વેગ કરતો છતો, સુમુક્તુ ધ્યાન કરે, પણ પ્રાણનો અતિનિરોધ કરે નહીં. કારણ કે અતિપ્રાણનો નિરોધ કરે, તો ચિત્તની વ્યાકૂળતા થાય, અને એકાગ્રતા થાય નહીં. આસનાદિકનું વિધાન કરીને લોચન વિગેરે ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરે, હૃદયમાં, લલાટમાં, વા મસ્તક વિગેરે સ્થાને, જ્યાં ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતા વિશેષ રહેતી હોય, ત્યાં મનોવૃત્તિ ધારણ કરીને, મુનિરાજ પ્રશસ્ત ધ્યાન કરે. ત્યાં બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક ભાવે યાદાતથ્ય ધર્માનુકૂળ ધ્યાન કરવું. બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક એમ બે પ્રકારે ધ્યાન છે. સૂત્રાર્થનું વિચારવું, મતનું દૃઢપણું, શીત્તગુણાનુરાગ, તથા કાયા, વાણીના વ્યાપારને રોકવા તેને બાહ્ય ધ્યાન કહે છે. આત્માને સ્વસંવેદનથી ગ્રહણ કરવો, અને અન્યપદાર્થોને અનુમાનથી જાણવા, તેને આધ્યાત્મિક ધ્યાન કહે છે. તત્ત્વાર્થસંગ્રહાદિમાં ચાર પ્રકારે ધ્યાન જણાવ્યું છે. ધ્યાનાભ્યાસ

થી નિરૂપાધિપદનું સુખ આત્મા અનુભવે છે. અહો ! એવી
 ધ્યાનદશામાં ક્યારે જીવન જશે ! ક્યારે પર્વતની શુદ્ધઓમાં
 ધ્યાનારૂઢ થઈ અવધૂત દશાનો આત્મા અનુભવ કરશે ! ક્યારે
 ચરપરિણુતિ રમણતા રૂપ મિથ્યા ટેવને ત્યાગી, ચેતન, સ્થિર
 ઉપયોગ દ્વારા યોગારૂઢ થશે ! રાગદ્વેષવડે અનુભવતા બા-
 હ્ય સંયોગોમાં ક્યારે સમભાવ થશે ! ક્યારે સમતારૂપ ગં-
 ગાનદીમાં સંસારતાપ નિવારણ કરવામાટે ઝીલાશે !! અ-
 ન્તર્મુખચેતનાથી ક્યારે આત્મ પ્રભુનું સેવન થશે !! ક્યારે
 સર્વ પૌદ્ગલિક ભાવોપરથી અહંત્વબુદ્ધિ છૂટશે !! ક્યારે
 જગત્ના પદાર્થોમાંથી ઇષ્ટબુદ્ધિ છૂટશે !! હે ચેતન ! હજી તું
 આત્મપરાક્રમ ફેરવે તો રાગાદિક શત્રુઓને જીતી પરમ
 પદની પ્રાપ્તિ કરે—અન્તર્ના વિકારોને જીતવા માટે બને
 તેટલો પ્રયત્નકર !! દેવશુર ધર્મની આસ્તિકતા ધારણ કર.

પ્રશ્ન—હે સદ્ગુરો ! કેટલાક લોકો કહે છે કે, જૈન
 ધર્મ છે તે નાસ્તિક ધર્મ છે, અને તે વેદબાહ્ય છે, તેનું કેમ ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જે લોકો જૈન ધર્મને નાસ્તિક
 કહે છે, તે લોકો જૈન ધર્મનું ણરાબર સ્વરૂપ સમજતા
 નથી, તેથી એમ કહે છે, જૈન ધર્મ છે તે પ્રત્યેક મનુષ્યનો
 ધર્મ છે, અને તે દરેક મનુષ્યના આત્માની ઉન્નતિનું સ્વરૂપ
 બતાવે છે. નાત જાતના લેહમાં જૈન ધર્મ સમાતો નથી,
 જે રાગ દ્વેષને જીતે તે જિન કહેવાય છે. એવા જી-

નોએ કહેલો જે ધર્મ તેને જૈન ધર્મ કહે છે. વેદનાંદ્રા જૈન ધર્મને કેટલાક કહે છે, તે પોતાની મતિથી કહે છે. વેદનો વેદ પણ જૈનસૂત્ર છે. જૈન સૂત્રો તે સત્ય વેદ છે. માધ્યસ્થ બુદ્ધિથી વિચારવામાં આવે, તો આસ્તિક્યતાનો અગ્રથ્વર જૈનધર્મ છે.

પ્રશ્ન:—હે સદ્ગુરુ ! આસ્તિક અને નાસ્તિકનું શું લક્ષણ છે ?

ઉત્તર:—હે શાળ્ય ! જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જંશ, બંધ અને મોક્ષને જે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે. પુનર્જન્મ, પરમાત્મા, કર્મ વિગેરે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે, અને જે એવાં તત્ત્વોને માને નહીં, તે નાસ્તિક છે.

પ્રશ્ન:—જૈનો ઇશ્વરને માનતા નથી, એમ જાણેલો કહે છે, તે ખરી વાત કે ?

ઉત્તર:—હે શાળ્ય ! એ વાત સત્ય નથી, જૈનો અણ-કથ દોષ રહિત જેઓ હોય એવા તીર્થંકર દેવોને ઇશ્વર માને છે, જે અદાર દોષ રહિત હોય છે, તે દેવ-મિત્રેવ ઇશ્વર કહેવાય છે. માટે એવા સત્ય ઇશ્વરને જૈનો સ્વીકારે છે, માટે તે પરમ આસ્તિક જાણવા.

પ્રશ્ન:—જૈન ધર્મ કયારે નીકળ્યો તે કહેશો ?

ઉત્તર:—હે શાળ્ય ! પ્રવાહની અપેક્ષાએ જૈન ધર્મ

અનાદિકાળથી ચાલતો આવે છે. તેમ મિથ્યાત્વ પણ અનાદિકાળથી છે. જે જે તીર્થંકરો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ પૂર્ણ જૈનધર્મ સ્વરૂપનો ઉપદેશ લવ્ય જીવોની આગળ કરે છે.

પ્રશ્ન:—જૈન ધર્મને તમે સત્ય તથા મોટો ધર્મ શાથી માનો છો ?

ઉત્તર:—દુનિયામાં ચાલતા જે જે ધર્મના પન્થો છે; તેમાં જે જે સત્યતાનો અંશ રહ્યો છે, તે સર્વ સત્ય અંશોને જૈનધર્મ સાપેક્ષદષ્ટિથી ગ્રહે છે, અર્થાત્ દુનિયાના સર્વ ધર્મનો સત્ય ભાગ, જૈન ધર્મમાં સમાય છે. તેથી દુનિયાના અનેક ધર્મોનો સમાવેશ જૈન ધર્મમાં થાય છે માટે જૈનધર્મ મોટો ધર્મ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—દરેક ધર્મની સત્યતાનો જૈન ધર્મમાં સમાવેશ થાય છે. તે દષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવશો ?

ઉત્તર—હે પ્રિય લવ્ય ! સાંભળો મહાયોગિરાજ અધ્યાત્મજ્ઞાન શિરોમણિ શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે, જિનવરમાં સઘળાં દર્શન છે, દર્શને જિનવર ભજનારે; સાગરમાં સઘળી તટિની સહિ. તટિનીમાં સાગર ભજનારે. ષટ્દર્શન જિનઅંગ ધણીજે ॥ જૈનદર્શનમાં સઘળાં દર્શન અર્થાત્ દુનિયાના સર્વ ધર્મ પન્થનો સ્યાદ્વાદદષ્ટિસાપેક્ષતાએ જોતાં સમાવેશ થાય છે, જેમ સાગર એટલે સમુદ્રમાં સર્વ નદીયો ભળે છે, પણ નદીયોમાં સમુદ્રની ભળના છે. ભરતીઓટ

હોય તો કોઈ નદીમાં સમુદ્રનું પાણી જાય છે, પણ તે અંશે ક્વચિત્કાળે એમ જાને છે. તેમ અત્ર સર્વધર્મ સત્યનો પશું જૈનધર્મમાં સમાવેશ થાય છે, અને અન્યમાં જૈનધર્મની ભજના છે. માટે જૈનધર્મનું આરાધન કરતાં સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મને કોણ પાળી શકવાને સમર્થ છે ?

ઉત્તર—જે જે મનુષ્યો પોતાના આત્માની ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, તે સર્વ લોકો, જૈનધર્મ પાળી શકવાને સમર્થ છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં તથા પરભવમાં શા શા ફાયદા થાય છે ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં દયાની શુદ્ધિ થાય છે. પરોપકાર, સત્ય બોલવું, ચોરીનો ત્યાગ, મેથુનનો ત્યાગ, સંતોષ, સ્મૃતિ, ગંભીરતા, દામા, સરજતા, વિરાગ્ય કામવિકારોનો જ્ય, દુર્વ્યસનનો ત્યાગ, બ્રાતૃભાવ, નિઃસ્પૃહતા વિગેરે અનેક સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ આ ભવમાં થાય છે, તથા ધમજનમતની, તથા શ્રાવકમતોની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ભવમાં કામવિકાર, રાગદ્રેષાદિક અન્તરૂના ચતુષ્કો ઉપર જ્ય મેળવવાથી, આત્મા નિર્મળ થાય છે, અને તેથી આત્મિક મુક્તિનો અનુભવ થાય છે, અને પરભવમાં તેથી દેવયોનિ વા ગોદાપદ મળે છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મનો સમાવેશ થાય છે,

તો કહે કે અદ્વૈતવાદી (વેદાંતી) આત્માને સર્વવ્યાપક માને છે, અને એક આત્મા સર્વનો માને છે, તેનો સમાવેશ જૈનધર્મમાં શી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—હે ભવ્ય ! આપેક્ષનય બુદ્ધિથી જોતાં જૈન-દર્શનમાં એ વાત ઘટે છે. જ્યારે આત્મામાં જ્ઞાનધ્યાનાદિથી ચારિત્ર પાળતાં કેવળજ્ઞાન થાય છે, ત્યારે આત્મા લોકાલોકનો જાણનાર કેવલજ્ઞાની થાય છે. કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ આત્માવિભુ અર્થાત્ સર્વ વ્યાપક છે એમ જૈનો કહે છે, અને આત્માની અસંખ્યપ્રદેશરૂપ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અવ્યાપક છે, મધ્યમ પરિણામી છે, અસંખ્યપ્રદેશરૂપ આત્માનો કદાપિ કાળે નાશ થયો નથી, અને થવાનો નથી. કોઈ કહેશે કે, ઘટપટની પેઠે મધ્યમ પરિમાણવાળો આત્મા છે, તો તેનો નાશ થવો જોઈએ ? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે, આકાશની પેઠે અરૂપી એવા મધ્યમપરિમાણવાળા આત્માનો અરૂપીપણાથી ત્રિકાલમાં નાશ થતો નથી, માટે કથંચિત્ આત્મા, જ્ઞાનાપેક્ષાએ વિભુ છે, એમ સિદ્ધ થયું, તથા સંબંધનયસત્તાથી સર્વ આત્માઓ એક આત્મા કહેવામાં આવે છે. જેમ માટીના હજાર ઘડા છે, જો કે તે પોતપોતાની વ્યક્તિથી લિન્ન લિન્ન છે, તેથી વ્યક્તિ એટલે આકારની અપેક્ષાએ હજાર કહેવાય છે, પણ તે સર્વ ઘડાઓમાં મૃત્તિકાની સત્તા વ્યાપી રહી છે; માટીમાટી એવો વ્ય-

વહાર સર્વ ઘડાઓમાં થાય છે, તેથી માટી-મૃત્તિકારૂપ સામાન્ય સત્તાની અપેક્ષાએ સર્વ ઘડાઓ એક કહેવાય છે, તેમ જૈનો વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અનંત આત્માઓ સ્વીકારે છે, અને અનંત આત્માઓમાં જ્ઞાનાદિક ધર્મ સરખા રહ્યા છે. જ્ઞાન-શુણ્ણાદિકથી સર્વથા રહિત કોઈ આત્મા નથી, તેથી આત્મ ધર્મની અપેક્ષાએ અનંત આત્માઓ એક સરખા છે, માટે તે કથંચિત્ એક કહેવાય છે, પણ તેથી અનંત આત્માવ્યક્તિઓની નાસ્તિતા સિદ્ધ કરતી નથી, અર્થાત્ આત્મા અનંત છે, તેમ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ કરે છે. સર્વ આત્માઓનું જ્ઞાનાનિક શુણ્ણથી એકત્વપણું જૈનદર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વેદાંત દર્શનનો પણ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે પણ અદૈત વેદાંત, આત્માની સત્તાનેજ સ્વીકારી, અનંત આત્મા વ્યક્તિથી વિન્ન સિન્ન છે, એમ બીજી બાજુ બાબુ તરફ નહીં જોતાં તેનો અપલાપ કરે છે, માટે તે સર્વ દેશી નથી, પણ તે એક દેશી હોવાથી મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરે છે, આ વાતથી પણ સિદ્ધ થયું કે, જૈનદર્શન સર્વ દેશી છે, તેથી તેમાં વેદાંત દર્શનનો સમાવેશ થાય છે. માટે જૈન દર્શન સત્ય દર્શન છે.

પ્રશ્ન:--વૈષ્ણવ ધર્મનો જૈન ધર્મમાં કેવી રીતે સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર:--વૈષ્ણવ ધર્મમાં કૃષ્ણની ઉપાસના થાય છે,

અને કૃષ્ણને પ્રભુ તરીકે માને છે. ત્યારે જૈન દર્શન કહે છે, કે શ્રી બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના કૃષ્ણ શ્રાવક હતા, અને તે સમકિતી હતા, અને તે આવતી ચોવીશીમાં તીર્થંકર થવાના છે. તેથી તે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ તીર્થંકર થવાથી જનો તેને અપેક્ષાએ ભગવાન માને છે, તેથી સત્ય કૃષ્ણનો જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. તેથી જેણે જૈન ધર્મ પાળ્યો, તેણે કૃષ્ણનું આરાધન કર્યું કહેવાય છે. શકસ્તવ એટલે નમુથ્યુષ્યમાં કહ્યું છે કે:—

જેઅ અઙ્યા સિદ્ધા ' જઅ મવિસ્સંતિનાગણ્કાલે ' સંપઙ્ગ
વટ્ટમાણા સવ્વે તિવિદ્દેણ વંદામિ ॥

ભાવાર્થ:—જે આત્માઓ, ભૂતકાળમાં કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ થયા, અને જે ભવિષ્ય કાળમાં કર્મનો ક્ષય કરીને મુક્તિ પદ પામશે, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હાલ વર્તમાનકાળે જે સિદ્ધ થાય છે, તે સર્વને મન વચન અને કાયા વડે હું વાંદું છું. આ સૂત્રના પાઠથી પણ ભવિષ્ય કાળમાં શ્રી કૃષ્ણ તીર્થંકર થઈને સિદ્ધ થશે. માટે શ્રી કૃષ્ણની ભવિષ્ય કાળમાં તીર્થંકરની અવસ્થા તથા સિદ્ધાવસ્થા થવાની છે, તે વાંદવા પૂજવા યોગ્ય છે. પદ્મનાભ તીર્થંકરની જેઠે તેમની તે અવસ્થાની પ્રતિમા વર્તમાન કાળમાં પણ ભરાવીને માનવા પૂજવાથી ફાયદો થાય છે. માટે તે અપેક્ષાએ જૈન દર્શન, કૃષ્ણને ભગવાન માને છે,

પણ કૃષ્ણ જગતને જાનાવ્યું, તથા લીલાઓ કરી, તેને
 જૈનદર્શન સ્વીકારતું નથી. કૃષ્ણ સંજાધી વિશેષ હકીકત
 બાંધવી હોય તો શ્રી નેમિનાથનું ચરિત્ર વાંચવું. માટે એવી
 રીતે સાપેક્ષપણે કૃષ્ણનો પણ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ
 થાય છે. વૈષ્ણવ ધર્મી વિષ્ણુને સર્વવ્યાપક માને છે, અને
 કૃષ્ણને તેનો અવતાર ગણે છે. હે ભગવ્ય ! જૈન દર્શન
 આત્માને વિષ્ણુ કહે છે. જ્ઞાનેન સર્વથ વ્યાપ્નોતિ इति विष्णुः
 જ્ઞાનથી સર્વત્ર આત્મા પ્રકાશ કરે છે, માટે આત્મા જ્ઞાનથી
 વ્યાપક વિષ્ણુ ગણાય છે, અને તે આત્મામાં જ્યાં સુધી
 કર્મ છે ત્યાં સુધી સંત્તાઓ કેવલજ્ઞાન રહ્યું છે, અને એવો
 વિષ્ણુરૂપ આત્મા કર્મ વડે અવતાર ધારણ કરે છે, તે પ્રમાણે
 કૃષ્ણનો આત્મા, સર્વ આત્માઓની પેઠે જ્ઞાનથી વિષ્ણુ
 છે, અને તે કર્મવડે અવતાર ધારણ કરે છે, અને કર્મનો
 નાશ થતાં, અવતાર ધારણ કરતો નથી. એમ વિષ્ણુનું
 સ્વરૂપ જૈન દર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વિષ્ણુનો સમાવેશ
 પણ જૈનદર્શનમાં થાય છે, પણ તે અપેક્ષાને જોતો નથી
 સમજતા, અને વિષ્ણુને માને છે, તેઓ અજ્ઞાનથી ભૂલે
 છે. જો એ વિષ્ણુને જગતકર્તા તરીકે સ્વીકારે છે, તેઓ
 ભૂલ કરે છે. જો વિષ્ણુને કર્મ રહિત નિર્મલ પરમાત્મા
 સ્વીકારે, તો તેમના અવતાર થઈ શકે નહીં, કારણકે
 કર્મ સંહિતમાં અવતાર થાય છે. તેમ સર્વત્ર વ્યાપક એવી

વ્યક્તિથી એક વિષ્ણુ છે, એમ માનતાં ઘણા દોષો આવે છે. આત્મા મધ્યમ પરિણામવાળો હોવાથી, સર્વ વ્યાપક હોઈ શકતો નથી. એવી આત્માની સ્થિતિ છે. સર્વત્ર વ્યાપક ને વિષ્ણુ માનશે તો આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરવાથી, તેથી તે અવતારાદિકને ધારણ કરી શકે નહીં. ઇત્યાદિ ખંડન સમ્મતિતકર્ક, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય; ધર્મસંગ્રહણી વિગેરે ગ્રંથોથી નોંધ લેવું. તથા ઇશ્વર જગત્નો કર્તા સિદ્ધ થતો નથી, તેનું વિવેચન તત્વાદર્શ, અજ્ઞાનતિમિર ભાસ્કર, તથા સ્યાદ્રાદમંજરી, સમ્મતિતકર્ક, તથા અસ્મદીયકૃત જૈન ધર્મ અને ખ્રીસ્તિધર્મના મુકાબલો વિગેરે ગ્રંથોમાંથી નોંધ લેવું.

પ્રશ્ન:—જૈનો ઇશ્વરને જગત્ના કર્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી, ત્યારે ઇશ્વર કર્તા વાદીનો જૈન ધર્મમાં સમાવેશ થશે નહીં, તેનું કેમ ?

ઉત્તર:—હે ભવ્ય ! જે સત્ય હોય છે, તેને જૈનો સ્વીકારે છે. જગત્નો કર્તા ઇશ્વર કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ ઠરતો નથી. પ્રથમ અમો તમને પુછીએ છીએ કે, ઇશ્વર સાકાર છે કે નિરાકાર છે ? જો ઇશ્વર સાકાર છે, તો તે શરીરથી એક દેશ વ્યાપી છે ? કે સર્વ દેશ વ્યાપી છે ? જો કહ્યેશો કે, ઇશ્વર સાકાર છે, અને તે એક દેશ વ્યાપી છે. વા તે પ્રત્યક્ષ આંખે સાકાર હોવાથી

કેમ દેખાતો નથી ? તમો કહોશો કે ભૂતવ્યંતરની પેઠે અ-
દૃશ્ય રહે છે, તો કહો કે તેને પ્રત્યક્ષ થવામાં કંઈ શરમ
આવે છે ? તમો કહોશો કે શરમ તો આવતી નથી, પણ
જે જીવના શુભ કર્મ હોય તેને દેખાય છે ત્યારે પુછવાનું કે
શુભકર્મ છે, તે સ્વતંત્ર છે કે તે ઇશ્વરના તાળામાં છે ? જો
કહોશો કે કર્મ સ્વતંત્ર છે, તો ણસ સિદ્ધ ઠર્યું કે શુભકર્મ
ની પ્રેરણાથી ઇશ્વર દર્શન દે છે. ત્યારે ઇશ્વર પણ કર્મની
પ્રેરણાથી પરતંત્ર થયો. તમો કહોશો કે કર્મ, ઇશ્વરના તા-
ળામાં છે, તો પુછવાનું કે શુભ વા અશુભ કર્મ, જીવને ઇશ્વ-
રની પ્રેરણાથી લાગે છે કે જીવના શુભાશુભ પ્રયત્નથી ?
જો કહોશો કે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી કર્મ જીવને લાગે છે, તો
ણસ સિદ્ધ ઠર્યું કે, કોઈને પુણ્યકર્મ લગાડવાથી ઇશ્વર રાગી
ઠયો, અને કોઈને અશુભકર્મ લગાડવાથી ઇશ્વર દ્રેષી ઠયો.
અને જે રાગીદ્રેષી હોય તો તે કદાપિકાળે ઇશ્વર કહેવાય નહીં.
તમો કહોશો કે પોતાના શુભાશુભ મનોવાકકાય પ્રયત્નથી
જીવને કર્મ લાગે છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે ઇશ્વરના તાળામાં
કર્મ નથી તેમ જીવ પણ નથી. જીવ જેવાં કર્મ કરે છે,
તેવાં તે કર્મ ભોગવે છે, તમો કહોશો કે કર્મનો કતો તથા
ભોક્તા તો જીવ છે, પણ કર્માનુસારે સુખદુઃખ આપવું તે તો
ઇશ્વરનું કામ છે. આમ પણ તમારું કહેવું અસત્ય ઠરે છે,
કારણ કે પોતે કર્મ, જીવ કરે છે, ત્યારે સુખદુઃખ ઇશ્વર

આપે છે, એમ કહેવું તે અજ્ઞાનમૂલક છે, કેમકે બુદ્ધિ
 આપણે હાથમાં અગ્નિ ગ્રહણ કરીએ અને કહીએ કે મને
 ઇશ્વર બાળે છે, એ કેવું ખોટું છે? પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે હાથમાં
 અગ્નિ ગ્રહણ કરતાં દાહકત્વશુભ્ર અગ્નિનો છે, તેથી
 અગ્નિ બાળે છે. તથા પોતાના પેટમાં છરી મારીએ અને
 કહીએ કે મને ઇશ્વરે વેદના કરી, આ કેવી ભૂલ ભરેલી વાત
 છે? અંધજડ વિના આમ કોઈ માની શકે નહીં. જ્ઞાની તો
 કહેશે કે મારા હાથે છરી પેટમાં મારી તો વેદનાનું કારણ
 છરી ઠરી તેમાં ઇશ્વરની કલ્પના જૂઠી ઠરે છે, તેમ
 અત્ર પણ બ્યારે જીવ પોતે કર્મનો કર્તા છે ત્યારે તે કર્મથી
 થતા સુખદુઃખનો ભોક્તા પોતે કેમ કહેવાય નહીં?
 સુખદુઃખ આપનાર અલબત્ત કર્મસિદ્ધ ઠરે છે, અને તે
 કર્મનો કર્તા આત્મા છે, એમ સિદ્ધ ઠરે છે, સમજવાનું
 કે ઇશ્વર, જીવોને બનાવનાર નથી. તે જીવોને સુખદુઃખ આ-
 પનાર નથી, તેથી તમારો માનેલો જીવોને સુખદુઃખને આપ-
 નાર ઇશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી. તથા વળી કહેવાનું કે એક
 દેશી સાકાર ઇશ્વર સિદ્ધજ ઠરતો નથી, જો ઇશ્વરને દે-
 હવાળો માનશે તો કર્મવિના દેહ હોય નહીં, અને રાગદ્વેષ
 વિના કર્મ લાગે નહીં. તેથી ઇશ્વર પણ રાગીદ્વેષી સિદ્ધ ઠયો,
 તેથી તમોએ માનેલું, ઇશ્વરપણું ગયું, કોઈ પણ પ્રમાણથી
 તમારું માનેલું ઇશ્વરપણું સિદ્ધ ઠરતું નથી. જો તમે ઇશ્વર

ને સદેહી અને આકાશની પેઠે સર્વત્ર વ્યાપક માનયો તો
 એવો ઇશ્વર સર્વત્ર વ્યાપક હોવાથી, અને તે મૂર્તિમાન
 હોવાથી, આંખે દેખાવો જોઈએ, અને તે દેખાતો તો નથી, માટે
 તેવો ઇશ્વર તમારાથી માની શકાયજ નહીં, તથા સાકાર ઇશ્વર
 માનતાં રાગદ્વેષાદિકવાળો ઇશ્વર પૂર્વોક્ત સુક્તિ પ્રમાણે સિ-
 દ્ધ કરશે, તથા તમો ખીજો પણ લેધને કહેશે કે, ઇશ્વર
 નિરાકાર છે, તો કહેવાનું કે નિરાકાર એવા ઇશ્વરથી સાકા-
 રની ઉત્પત્તિ આકાશની પેઠે થઈ શકે નહીં. જે જે શરી-
 રરૂપ આકારવાન હોય છે, તે કુંભકાર જેમ ઘટને ણનાવે
 છે, તેમ અન્ય વસ્તુને ણનાવી શકે છે, માટે નિરાકાર ઇશ્વર
 માનતાં ઇશ્વર જગત્કર્તા સિદ્ધ કરતો નથી. તથા વેદમાં પણ
 કહ્યું છે કે જ તસ્ય પ્રતિમાસ્તિ ઇશ્વરનો આકાર નથી. જેનો
 તો સિદ્ધ પરમાત્મારૂપ જે ઇશ્વર છે તે નિરાકાર છે, અને
 તે જગત્કર્તા નથી, અને તે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાંજ આનંદ
 લોગવે છે એમ માને છે. તેથી તેવો ઇશ્વર માનતાં કોઈ
 જાતનો દોષ સંભવતો નથી. કોઈ પણ પ્રમાણથી ઇશ્વર
 જગત્કર્તા સિદ્ધ કરતો નથી. તથા વળી પુછવાનું કે, જે
 જે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાં બે કારણો હોય છે.
 જેમ કુંભકાર ઘટ ણનાવે છે, તે ઘટ, મૃત્તિકા (માટી)
 વિના ણનતો નથી; માટે માટી તે ઘટનું ઉપાદાન
 કારણ છે, અને કુંભકાર, ચક્ર, કંઠ વિના માટીનો પ-

ઇથ ઘટ બનતો નથી, તેથી કુંભાર વિગેરે નિમિત્ત કારણ છે, માટી રૂપ ઉપાદાન કારણથી, ઘટ લિપ્ત નથી, તે સહજે સમજાશે, તેમ અગ્ર પણ સમજવાનું કે, ઇશ્વર જગત્કર્તા માનો છે, તો તે ઇશ્વર જગત્ત્વું ઉપાદાન કારણ છે ? કે નિમિત્ત કારણ છે ? જો ઇશ્વરને જગત્ત્વું ઉપાદાન કારણ કહ્યે તો જગત્ પણ ઇશ્વરરૂપ થઈ ગયું, ત્યારે પાપી, ધર્મી, હિંસક, વ્યસિચારી વિગેરે સર્વરૂપે તે ઇશ્વર હોવાથી ઇશ્વર પોતેજ બંધાયો, નરકમાં જનાર તથા મોક્ષમાં જનાર પણ ઇશ્વર ઠર્યો, પુણ્ય પાપ બંધન તથા મુક્તરૂપ પણ ઇશ્વર ઠરવાથી, તપ, જપ, બ્રમ્હ, મોક્ષ વિગેરેની વ્યવસ્થા સિદ્ધ ઠરશે નહિ. આ પ્રમાણે ઇશ્વરને માને છે, તેના મતમાં ચાર, વ્યસિચારી, ગૌહત્યા કરનાર સર્વ ઇશ્વર છે, તો તેને પણ નમસ્કાર કરી લેવા જોઈએ, તથા સર્વે ઇશ્વરરૂપ હોવાથી સન્ન્યાસ લેવો, દયા દાન કરવાં, ઇશ્વરપૂજન કરવું, તે સર્વ અસત્ય ઠરે છે. માટે તે પક્ષ પણ તમારાથી માની શકાશે નહીં. તમો કહ્યે કે, ઇશ્વર જગત્ત્વું નિમિત્ત કારણ છે, ત્યારે અમો પુછીએ છીએ કે, જગત્ એકાંતે સત્ છે કે અસત્ છે ? તથા ઇશ્વર, જગત્માં છે કે જગત્ની બહાર છે ? જો તમે કહ્યે કે, જગત્ એકાંત સત્ છે, ત્યારે સમજો કે જે સત્ વસ્તુ હોય છે, તેનિશ્ચ-

લમાં વતે છે, તેથી જગત્ સત્ માનવાથી અનાદિકાળથી
 જગત્ છે, અને તેનો અંત આવશે નહીં. માટે જગતને
 એકાંત સત્ માનવાથી તેનો કત્તા ઇશ્વર કહેવાયજ નહીં.
 જગતને એકાંત અસત્ માન્યો, તો આકાશ કુલ જેમ
 એકાંત અસત્ છે, તેનો કોઈ ઉત્પન્ન કત્તા નથી, તથા
 તે આકાશકુસુમવત્ અસત્ હોવાથી ત્રિકાલમાં ઉત્પન્ન થતું
 નથી. તેમ જગત્ પણ એકાંત અસત્ હોવાથી તેની
 ત્રિકાલમાં ઉત્પત્તિ થઈ શકે નહીં. તો તેનો કત્તા
 ઇશ્વર કેમ કહેવાય ? અપિતુ કદાપિ કાળે કહેવાય
 નહીં, માટે એ બે પક્ષથી પણ ઇશ્વર જગત્કત્તા સિદ્ધ
 થયો નહીં. તથા વળી રાગદ્વેષ રહિત એવો ઇશ્વર તેને
 જગત્ રચવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. પ્રીતિયો કહે
 છે કે, દુનિયાનો જનાવનાર ઇશ્વર તેમના ઇશ્વરથી જુદો
 છે અને તેણે છ દિવસમાં દુનિયા જનાવી, અને
 રવિવારના દિવસે થાક લીધો, અને દુનિયાને જનાવ્યા-
 ને લગભગ છ હજાર વર્ષ થઈ ગયાં. પ્રજ્ઞાવાદી કહે
 છે કે, જગતનો કત્તા પ્રજ્ઞા છે, અને વિશ્વધર્મવાળા
 કહે છે કે, જગતનો જનાવનાર વિશ્વ છે. આ અર્વમાંથી
 એક પણ જગતનો કત્તા પૂર્વોક્ત દ્વપણ્યુક્ત હોવાથી સિદ્ધ
 કરતો નથી. ત્યારે કોઈ કહેશે કે, જગત્ એકાંત કાર્યરૂપ
 નથી. જગત્ની અંદર નવતરવનો સમાવેશ થાય છે. આ-

તમાઓ, પંચભૂત વિગેરે પ્રકારાંતરે જગત કહેવાય છે. તેમાં આત્મા તથા, પંચભૂત પણ અનાદિકાળથી છે, તેથી તેનો બનાવનાર કોઈ સિદ્ધ થતો નથી. પરકર્તૃત્વ સ્વભાવનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરનાર અને આત્મસ્વરૂપને સંપૂર્ણ પ્રગટ કરનારને ઇશ્વર કહેવામાં આવે છે. માટે એવા ઇશ્વરમાં જરા માત્ર પણ કર્મની ઉપાધિ તથા જગતકર્તૃત્વની ઉપાધિનો સંભવ નથી. જીવરૂપ હ્રસ્વર શરીરરૂપ જગતનો કર્તા કથંચિત્ છે. અનેકાન્ત જૈનદર્શન કથયિત્ નયની અપેક્ષાએ જીવને ઇશ્વર માનીને કર્મકર્તૃત્વની સિદ્ધિ કરે છે, અનાદિકાળથી જીવને કર્મ લાગ્યાં છે, અને તેથી જીવ, સંસારી કહેવાય છે. જગત્માં અનંતજીવો વર્તે છે. તેઓ રાગદ્વેષથી કર્મચકુણ કરે છે, અને તેથી તે કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા કહેવાય છે અને તેથી જીવ અનેક પ્રકારનાં શરીરોને ચારગતિમાં ધારણ કરે છે, જીવ તે કર્મસંહિત હોય છે ત્યાં સુધી કર્મસંહિત ઇશ્વર કહેવાય છે, અને જેનાં કર્મ નાશ પામ્યાં છે, તે કર્મરહિત ઇશ્વર અનંતસિદ્ધ કહેવાય છે. જેમ મલીન સુવર્ણ અને નિર્મલ સુવર્ણ એમ સુવર્ણના બે ભાગ પડે છે, તેમ અત્રપણ કર્મ સંહિત ઇશ્વર રૂપ જીવો અને જેઓએ કર્મનો સંપૂર્ણ નાશ કર્યો છે, એવા સિદ્ધ જીવો, એમ જીવોના બે ભેદ પડે છે. સિદ્ધજીવોને કદિ કર્મ લાગતાં નથી. કારણ કે કર્મ લાગવાનું કારણ રાગ-

દેવાદિ છે. તેનો નાશ થતાં, દ્રવ્ય કર્મનું અહણુ થતું નથી,
 માટે તેથી તે કદાપિકાળે પરના કર્તા થતો નથી.
 હવે સંસારી જીવરૂપ ઇશ્વર કર્મ સહિત છે, તે કર્મ-
 નો કર્તા છે, અને તે કર્મથી શરીરને ધારણ કરે છે, માટે
 શરીરરૂપ જગત્ તેનો કર્તા પોતાનો આત્મા અનાદિકાળથી
 છે એમ સર્વ જાણે છે તે પણ અપેક્ષાએ ઇશ્વરો કહેવાય છે,
 તે પોતપોતાના શરીરરૂપ જગત્ના કર્તા, મહાકાળના જાણના
 પેઠે જાણવા. એમ સકર્મ ઇશ્વરરૂપ આત્મા અપેક્ષાએ શરીરરૂપ
 જગત્નો કર્તા સિદ્ધ થયો, તો તે કર્મ સહિત આત્માને વિષ્ણુ
 કહો, રામ કહો, બ્રહ્મા કહો, શુદ્ધા કહો, ઇશ્વર કહો, કૃષ્ણ કહો,
 તેને અનેક નામથી બોલાવો, સકર્માવસ્થામાં તે શરીરરૂપ
 જગત્નો કર્તા છે અને તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ, રામ, બ્રહ્મા, શુદ્ધા,
 મહાદેવને જાણખીજો, અને તેનું પૂજન ધ્યાન વીતરાગની
 આજ્ઞા પ્રમાણે કરીએ, તો કર્મનો નાશ થતાં આત્મા તેજ
 પરમાત્મારૂપ થાય. કર્મનો નાશ થયાબાદ રાગદ્વેષના નાશથી,
 શરીરરૂપ જગત્ કર્તૃત્વનો નાશ થાય છે. માટે કથંચિત્
 દેહરૂપજગત્ કર્તૃત્વ આત્માને છે, તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ વિષ્ણુ,
 શુદ્ધા, ઇશ્વર, બ્રહ્માદિકમાં સકર્માવસ્થામાં વ્યવહારનયની
 અપેક્ષાએ, જૈનદર્શન સ્વીકારે છે. માટે તે અપેક્ષાએ પૂ-
 વોક્ત બ્રહ્માદિકનો જૈનદર્શનમાં અનેકાન્તપણે સમાવેશ
 થાય છે. માટે જૈનદર્શન સર્વોચ્ચ છે અને પૂર્વોક્ત વાદિયો

નિરપેક્ષ એકાંતપણે એકેક અંશને સ્વીકારે છે, માટે તે અજ્ઞાની છે, તે અપેક્ષાએ તેમનો મત ત્યાજ્ય છે. એ પ્ર-
માણે સત્ય ઇશ્વરની સિદ્ધિ કર્યાબાદ, નિત્યાનિત્ય વાદીયોનો
પણ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે તે ખતાવે છે.

સાંખ્યો આત્માને નિત્ય માને છે તથા નૈયાયિકો તથા
વેદાંતીઓ પણ જ્યારે આત્માને નિત્ય માનીને એકાંતે અનિત્ય
આત્મા માનનાર બૌદ્ધદર્શનનું ખંડન કરે છે. ત્યારે બૌદ્ધદર્શન
પણ એકાંત ક્ષણિક આત્મા સ્વીકારી, વેદાંત, સાંખ્ય, નૈયા-
યિકોનું ખંડન કરે છે, ત્યારે તે બે વાદીયો લડતા શ્રી
વીરબ્રહ્મની પાસે આવ્યા. શ્રીસર્વજ્ઞ વીરબ્રહ્મએ બે વાદીઓને
કહ્યું કે, તમે શા માટે એક બીજાની અપેક્ષા સમજાવિ-
ના, વાદ કરી દુનિયામાં અશાંતિ ફેલાવો છો ? ધ્યાન રા-
ખો. જુઓ, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે;
અને તેથી આત્મા ત્રિકાલમાં વર્તે છે, અને પર્યાયાર્થિકનય-
ની અપેક્ષાએ, અશુદ્ધ વા શુદ્ધપર્યાયોને ધારણ કરે છે.
દેવતા થઈને, મનુષ્ય થાય છે, અને મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ
થતાં નારકી પર્યાય અર્થાત્ (આકૃતિ) ને ધારણ કરે છે તેથી
કથંચિત્ આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને ક-
થંચિત્ આત્મા પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે.
માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય માનવો જોઈએ. એમ જૈનદર્શન
બે પક્ષને સ્વીકારે છે તેથી, બે દર્શનોના અંશને સાપેક્ષપણે

થકે છે, તેથી તે દર્શનનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. તથા જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી પોતાના તરફને ઈર્ષ્યામાનતા શ્રી વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા આવ્યા ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું કે, તમે નિરપેક્ષપણાથી વાદ કરો છો. એકલા જ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થતી નથી, તેમ એકલી ક્રિયાથી પણ મુક્તિ થતી નથી, બેનો સંગમ થતાં મુક્તિ થાય છે. જ્ઞાનક્રિયાન્યાં મોક્ષઃ જ્ઞાન અને ક્રિયા બે માનવાથી મુક્તિ થાય છે. જેમ કેાઇ માણસ ઈર્ષ્ય નગરનો રસ્તો જાણતો હોય પણ ચાલવાની ક્રિયા કરે નહીં તો ઈર્ષ્યનગરમાં પહોંચતો નથી. તથા કેાઇ ઈર્ષ્યનગરનો રસ્તો જાણતો નથી, અને ગમન કરે, તો બૂલો ભમે, માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બે સાથે હોય તો ઈર્ષ્યનગરમાં પહોંચે છે. કહ્યું છે કે:—

ગાથા.

હયં નાણં ક્રિયાહીણં, હયા અન્નાણઓ ક્રિયા ।

પાસંતો પંગુલો દટ્ટો, ધાવમાણો અ અંધઓ ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યાથી બે વાદીઓ એક ખીલની સાપેક્ષતા સમજ્યા, તેથી જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી, જૈનદર્શનમાં ભળ્યા. કેટલાક એકાન્ત યોગથી મુક્તિ માને છે તથા કેટલાક એકાંત ભક્તિથીજ મુક્તિ માને છે. તથા કેટલાક એકાંત શ્રદ્ધાથીજ મુક્તિ માને છે, અને પરસ્પર એક ખીલનું ખનન

હન કરી વૈર, ઝેર, કુસંપથી દુનિયામાં અશાંતિ ફેલાવે છે. ત્યારે તે સર્વવાદીઓને સાપેક્ષપણે સમજાવીને, જૈનદર્શન કહે છે કે કથંચિત્ લક્ષિતથી પણ સુક્ષિત છે, પણ લક્ષિત દોષરહિત એવા પરમાત્માની હોવી જોઈએ અને તેમના ગુણોને સ્મરી પોતાના હૃદયમાં પ્રકાશ કરવો જોઈએ, તથા આત્માનું ધ્યાન કરવું. આત્માનું શબ્દવડે ગાન કરવું તે પણ આત્મ પ્રભુની લક્ષિત છે. કથંચિત્ આત્માની યોગથી પણ સુક્ષિત થાય છે, તથા બ્રહ્મજ્ઞાનથી પણ સુક્ષિત થાય છે. એમ સર્વદર્શનોના અંશને સાપેક્ષદષ્ટિથી જૈનદર્શન માને છે. તેથી જૈનધર્મ દુનિયામાં મોટામાં મોટો અને શાંતિ ફેલાવનાર તથા બ્રાતૃભાવ વધારનાર ધર્મ છે. જૈન ધર્મમાં સર્વ ધર્મ ભળે છે, તેથી જૈનધર્મ આરાધવાથી સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે. જેમ એક મનુષ્ય છે, તેનો કોઈ હાથ પકડીને કહે કે, હાથ તે મનુષ્ય છે, કોઈ પગ પકડીને કહે કે, પગ તે મનુષ્ય છે. કોઈ મસ્તક પકડીને કહે કે મસ્તક તે પુરૂષ છે; કોઈ પેટ ઉપર હાથ ફેરવીને કહે કે પેટ તે પુરૂષ છે, એમ અકેક જુદાં જુદાં અંગ માનવાથી અને બીજા અંગનો નિષેધ કરવાથી, પુરૂષ માન્યો સિદ્ધ થતો નથી. પણ હાથ, પગ, મસ્તક, પેટ, વિગેરે સર્વ અંગને ભેગાં કરીને માને તો પુરૂષ માન્યો કહેવાય છે. તેમ અત્રપણ સાંખ્ય, મીમાંસક, વેદાંત, બૌદ્ધ, એ વાદીયો

ધર્મરૂપી પુરુષનું એકેક અંગ માનીને, જીભ અંગનું ખં-
ડન કરે છે, અને પુરુષનો નાશ કરે છે ત્યારે જૈનદર્શન સર્વ
ધર્મ અંગને સાપેક્ષતાએ, લેખાં મેળવીને ધર્મરૂપી પુરુષનું
પ્રતિપાદન કરે છે, માટે જૈનધર્મ તે સર્વાંગી છે, અને જીભ
દર્શન અંગ છે. માટે અંગીભૂત જૈનધર્મનું આરાધન કર-
વાથી, સર્વ ધર્મરૂપ અંગનું આરાધન થઈ શકે છે. માટે હું
નિયામાં સાપેક્ષબુદ્ધિથી સર્વધર્મોનાં સાર ગ્રહણ કરનાર અને
શાંતિ તથા બ્રાતૃભાવ, સંપ દેલાંવનાર જૈનધર્મ છે અને
જૈનધર્મના આરાધનથી મુક્તિ મળે છે, જૈનધર્મરૂપ મહાસ-
મુદ્ર છે. તેમાંથી ઉછળેલા ખિંદુમમાન હુનિયાના અન્યધર્મો છે.
પદ્મદર્શન છે, તે જનકચિત્ત ધર્મનાં અંગ છે, અને જૈનધર્મ
તે અંગી છે તે ઉપરશ્રી આનંદધનજી મહારાજશ્રી કહે છે કે—

નમિનાથ સ્તવનમ્.

॥ યથા. ॥

પદ્મ દર્શન જિનઅંગ મળીજે, ન્યાયપદંગજો સાધેરે, નમિ
જિનવરના ચરણ ઉપાસક, પદ્મદર્શન આરાધેરે ૦ પદ્મ ॥૧॥
જિન સુર પાદપ પાય વ્રજાણું, સાંખ્ય યોગદોષ મેદેરે, આત-
મસત્તા વિવરણ કરતા, લહો દુગ અંગ અસ્તેદેરે. પદ્મ ॥૨॥
મેદ અમેદ મુગત મીમાંસક, જિનવર દોષકર મારીરે, લોકા-
લોક અવલંબન મજીપ, ગુરુગમયી અવધારીરે. પદ્મ ॥૩॥

લોકાયતિક કૂલ્લ જિનવરની, અંશ વિચારી જો કીજેરે. તત્ત્વ-
 વિચાર સુધારસધારા, ગુરુગમવિળ કેમ પીજેરે. ષટ્ ॥ ૪ ॥
 જૈન જિનેશ્વર વર ઉત્તમ અંગ; અંતરંગવહિરંગેરે, અક્ષર ન્યાસધરા
 આધારક, આરાધે ધરી સંગેરે. ષટ્ ॥ ૫ ॥ જિનવરમાં સઘઠાં
 દર્શનછે. દર્શને જિનવર ભજનારે, સાગરમાં સઘઠી તટિની સહી,
 તટિનીમાં સાગર ભજનારે, ષટ્ ॥ ૬ ॥ જિનસ્વરૂપ થઈ
 જિન આરાધે, તે સહિ જિનવર હોવેરે, ભૂંગી ઇલીકાને ચટ-
 કાવે, તે ભૂંગી જગ જોવેરે. ષટ્ ॥ ૭ ॥ ચૂરણ ભાષ્ય સૂત્ર
 નિર્યુક્તિ, વૃત્તિ પરંપર અનુભવેરે, સમયપુરૂષનાં અંગ
 કહ્યાં, છેદે તે દૂરભવ્યરે. ષટ્ ॥ ૮ ॥ મુદ્રા બીજ
 ધારણા અક્ષર, ન્યાસ અર્થવિનિયોગેરે । જે ધ્યાવે તે નવિ
 વંચીજે, ક્રિયા અવંચક ભોગેરે. ષટ્ ॥ ૯ ॥ શ્રુત અનુસાર
 વિચારી બોલું, સુગુરુ તથાવિધિ ન મિલેરે, કિરિયા કરી
 નવી સાધી શકીએ, એ વિષવાદ મન સઘલેરે. ષટ્ ॥ ૧૦ ॥
 તે માટે ઝખો કરજોડી. જિનવર આગલ કહીએરે, સમયચ-
 રણ સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનંદઘન લહીએરે ષટ્. ૧૧

આ સ્તવનનો અર્થ કરતાં ઘણા વિસ્તાર થઈ બાચ,
 માટે અત્ર અર્થ કયો નથી. ભવ્યભવોએ ગુરુગમથી ધારી
 લેવો. તાપ્ત્યાર્થો એ છે કે પ્રકૃતિન યજ્ઞ જૈનધર્મનાં અંગ

છે. તે અંગસાપેક્ષતાએ શ્રદ્ધવાથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય
 છે, અને નિરપેક્ષતાએ શ્રદ્ધા કરવાથી મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ
 થાય છે. સમકિતી જીવ, સમ્યગ્જ્ઞાનથી સર્વત્ર માધ્યસ્થભાવ
 ધારણ કરી શકે છે, અને તેથી ઉપશમાદિભાવની પ્રાપ્તિ
 થાય છે. બીજા ધર્મવાળાઓ ત્યારે તરવારની ધારથી અને ણંદુક
 તથા તોપના ગોળાથી ધર્મોન્નતિ માટે લડે છે, અને લાખો
 મનુષ્યોનો સંહાર કરે છે, ત્યારે સમુદ્ર સમાન ગંભીર જૈનધર્મ
 વિવેકરૂપ તરવારની ધારાથી, અને જ્ઞાન ધ્યાનરૂપ ણંદુક અને
 ધ્યાનરૂપ તોપના ગોળાથી, મોહમાયા કામ ક્રોધાદિક અંતરૂના
 શત્રુઓને સંહારી, આત્માની ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, ધર્મ માટે
 કોઈ જીવનો સંહાર કરવો એને જૈન ધર્મ સ્વીકારતો નથી
 દુનિયામાં મનુષ્યોના હૃદયમાં રહેલા ક્રોધ, માયા, માન,
 લોભાદિક દોષોને ટાળવા, મનથી પણ કોઈ જીવને મારવો
 નહીં, સત્યવચન બોલવું. ચોરી કરવી નહીં. પરત્તી, મા બેન
 સમાન સમજવી, લોભથી ધનવૃદ્ધિમાં આસક્ત થવું નહીં.
 સંતોષ રાખવો, સર્વજીવોની સાથે બ્રાતૃભાવ રાખવો. સંપ
 કરવો, પરોપકાર કરવો, દેવશુરનું પૂજન કરવું, માતૃપિતા
 તથા વડીલની સેવા કરવી. એવા ઉત્તમગુણોનો બોધ આપી
 નાત જાતનો ભેદ રાખ્યા વિના, સર્વ મનુષ્યોને જૈનધર્મ,
 સુકિતની ચોગ્યતા બતાવે છે. જૈનધર્મ પાળનારાઓ દારૂમાંસનું
 કદાપિ માળે લક્ષણ કરતા નથી, સુધારાથી સુધરેલો, પ્રાચી-

નમાં પ્રાચીન અને સર્વજ્ઞપ્રભુએ કહેલો. જૈન ધર્મ પાળવાથી
 સર્વ મનુષ્યોનું કલ્યાણ થાય છે. જૈનધર્મ પાળવાથી સર્વ
 કર્મનો નાશ થાય છે. કર્મને વેદાન્તીઓ અવિદ્યા કહે
 છે. સાંખ્યો કર્મને કલેશ વા પ્રકૃતિ કહે છે. જૌદો કર્મને
 વાસના કહે છે. અને શૈવો કર્મને પાશ તથા પશુ કહે છે. કર્મ
 છે તે ભવનું કારણ છે, તેનો નાશ થતાં, જન્મ જરા મરણનાં
 દુઃખ નાશ પામે છે, માટે જૈનદર્શનની આરાધના કરવામાં
 પ્રમાદ કરવો નહીં. આત્માનો ધર્મ જૈન છે, અને રાગદ્વેષ
 છતવાથી, આત્મા જિન કહેવાય છે. જૈનધર્મ ચાર સંજીવિની
 ઔષધી સમાન છે, તેનું દષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે. એક ગામમાં
 એક બ્રાહ્મણની પુત્રીને એક બહેનપણી હતી. તે પરણવાથી
 બુદ્ધિ પડી, અને બ્રાહ્મણીનો પતિ તેને તેની બહેનપણી
 પાસે જવા દેતો નહોતો. તેથી તે ઉદાસ થઈ ગઈ. એવામાં
 બ્રાહ્મણીને ઘેર પરોણા આવ્યા. તેમણે તેને ઉદાસ દેખી
 કારણ પૂછ્યું અને એક ઔષધિ આપીને કહ્યું કે, - આ ઔષ-
 ધિથી તારો પતિ બળદ થઈ જશે. બ્રાહ્મણીએ પતિને આ-
 ષધી ખવરાવવાથી તે બળદ બની ગયો. પછી તે ઘણો
 પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. બળદને ચારે અને ફરે, પણ તેના
 હાથમાં કોઈ ઉપાય આવ્યો નહીં. તે વડવૃક્ષ નીચે બેઠી
 હતી. એવામાં ત્યાં દિવ્યપક્ષીનું બેડું આવ્યું. તેણે સ્ત્રીને
 રૂઢન કરતી દેખીને જ્ઞાનથી પરસ્પર વાત કરી કે, આ વ-

કની હેઠળ સંલુચિની ઔષધિ છે. તે જો આ બળદને ખવરાવવામાં આવે તો બળદ પુરૂષ થાય. સ્ત્રીએ આ વાત સાંભળી. સંલુચિની ઔષધિ અમુક છે, એમ તે જાણીતી નહોતી. ત્યારે તેણીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, સંલુચિની એકલી ઔષધી પારખ્યા વિના શી રીતે ખવરાવું ? માટે વડ હેઠળ ઉગેલું સર્વ ઘાસ ખવરાવું, તો તે પણ લેગી આવશે, એમ નિશ્ચય કરીને તેણે સર્વ વનસ્પતિ કાપીને ખવરાવી. તેથી બળદ પાછો પુરૂષ થઈ ગયો. કયાંતરે પ્રાયઃ સાંભળવા પ્રમાણે વિદ્યાધરનું જોડલું કહ્યું છે. તાત્પર્યાર્થમાં ફેર નથી. તેમ અત્ર પણ શુદ્ધ છે તે, બળદ જેવા સંસારના મનુષ્યોને ચાર સંલુચિની ઔષધી સંમાન જૈનધર્મ પળાવીને પરમાત્મસ્વરૂપ બનાવી દે છે. દૃષ્ટાંત જોકેદેશી હોય છે. જેમ પેત્રી સ્ત્રીએ સર્વ વનસ્પતિ ખવરાવી; તેમ અત્ર પણ શુદ્ધ મહારાજ સર્વ ધર્મનો જેમાં સમાવેશ થાય છે, એવા જૈન ધર્મનું ચાર-સંલુચિનીના ન્યાયથી સેવન કરાવે છે, અને સર્વજીવોને મોક્ષમુખ આપે છે. માટે જૈનધર્મનું લબ્યજીવોએ જ્ઞાન-અહંશ કરવું. જીવાદિક નવ પદાર્થ જાણવા. જીવાદિક નવ પદાર્થ જાણવાથી સમકિતની પ્રાપ્ત થાય છે. કે,

ગાથા.

જીવાઈ નવ પયત્થે, જો જાણઈ તસ્સ હોઈ સમ્પત્તં;

ખાવેણ સદ્દહંતો, અયાણમાણેવિ સમ્પત્તં ॥ ૧ ॥

જીવાદિક નવ પદાર્થને જે રૂપી રીતે જાણે છે, તેને સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે. જાનાણુતાં પણ જે નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા રાખે છે તેને નિશ્ચય સમકિત છે એમ કેવલી ભગવાને કહ્યું છે, તે સત્ય છે. એમ ભાવવડે પણ સમકિત પ્રગટે છે. સાતનયોથી નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણુતાં શ્રદ્ધા કરતાં નિશ્ચયથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભવ્યજીવોએ નિરપેક્ષપણે થતો વાદવિવાદ આગ્રહ છોડીને સાપેક્ષનયે વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવું, સાતનયોની સાપેક્ષતા સમજ્યા વિના હઠ, કઠાગ્રહ, વિવાદની હયાતી છે, જેમ કોઈ નગરની બહાર એક જ્ઞાની ઉદ્યાનમાં રહેતા હતા. ત્યાં કેટલાક મૂર્ખોએ આવ્યા. તે મૂર્ખોએ ધીની વાત જ્ઞાનીને પુછવાના હતા. તેમાંથી એક મૂર્ખે ખાનગીમાં પૂચ્છ્યું. ઘૂતનું કારણ શું છે ? જ્ઞાનીએ કહ્યું ઘાસ છે. બીજા મૂર્ખોએ ખાનગીમાં ઘૂતનું કારણ પૂચ્છ્યું. જ્ઞાનીએ કહ્યું, ગાય છે, ત્રીજાને ખાનગીમાં આંચળ બતાવ્યા, ચોથાને દોંહન બતાવ્યું. પાંચમાને દુધ બતાવ્યું. છઠ્ઠાને દહિ બતાવ્યું, સાતમાને માખણ બતાવ્યું. તે મૂર્ખોએ આ પ્રમાણે ખાનગીમાં પુછીને શુપચુપ ત્યાંથી નીકળી ગયા, પશ્ચાત્ત એક સરોવરની તીરે બેઠા પછી તેમાંથી એકે કહ્યું ભાઈઓ જુઓ, ઘીનું કારણ ગાય છે, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું ઘીનું કારણ આંચળ છે, બીજા બધી વાત ખોટી છે, ચોથાએ ઘૂતનું કારણ દૂધ કહી બીજા

વાતોનું ખંડન કર્યું. પાંચમાએ ધૃતનું કારણ દહી ખતાવી
 બીજા કારણોનું ખંડન કર્યું. છઠ્ઠાએ ધૃતનું કારણ માખણ
 ખતાવી, બીજાઓએ માનેલાં કારણોનું ખંડન કર્યું, અને પર-
 સ્પર વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા, અને લઢવા લાગ્યા, પોતપો-
 તાનાં માનેલાં કારણોને જ તેઓ સત્ય માનવા લાગ્યા. એવામાં
 પેલા જ્ઞાની પુરૂષ આવી પહોંચ્યા, અને સર્વેએ તેમને નમસ્કાર
 કર્યો. જ્યારે જ્ઞાનીએ મૂળાંઓને વાદવિવાદનું કારણ પુચ્છ્યું
 ત્યારે તેઓએ પોતપોતાની સર્વ હકીકત જણાવી. ત્યારે
 સર્વને શાંત કરી જ્ઞાની કહેવા લાગ્યા કે, હે ભગ્યે ! તમે
 સર્વને મેં જુદાં જુદાં કારણ કહ્યાં છે. તમારી પરીક્ષા જો-
 વાને જુદી જુદી વાત કહી છે, પણ તમે સમજ્યા નહીં.
 એકેકને એક એક કારણ ખતાવ્યું, પણ તેટલાથી ધૃત ણ-
 નતું નથી, પણ સાતે કારણોને લેમાં કરી માનીએ તો ધી
 થાય. જુઓ તે હું તમને સમજાવું. પ્રથમ ઘાસ ખાધા વિના
 ગાય દૂધ આપે નહીં. માટે ઘાસ પણ ધૃતનું કારણ છે.
 તથા ગાય અગર લેંસ વિગેરે વિના દૂધ થતું નથી. માટે
 ગાય વિગેરે પણ ધૃતનું કારણ છે, તથા આંચળ વિના દૂધ
 નીકળે નહીં, તથા આંચળાને પણ દોઢા વિના દૂધ નીકળે
 નહીં માટે દોહન પણ દૂધપ્રતિ કારણ છે, અને દૂધ વિના
 દહી થાય નહીં, અને દહી વિના માખણ થાય નહીં, અને
 માખણ વિના ધૃત થાય નહીં, માટે દૂધ, દહી અને મા-

ખણુ પણ ધી થવામાં કારણુ છે. તેમજ વક્ત્રોવનાર તથા ગોળો વિગેરે પણ ઘૃતમાં નિમિત્ત કારણુ છે. ધીનું કારણુ માખણુ માને અને ઘીનું માને નહીં તો, દહી વિના માખણુ ઝની શકનાર નથી. માટે દહી પણ ધીનું કારણુ માનવું જોઈએ. તથા દૂધનું કારણુ ઘાસ, ગાય વિગેરે છે અને આસન્ન કારણુ દહી માખણુ છે પણ આસન્ન કારણુ દહી અને માખણુ એ બે માને, અને ઘીનું માને નહીં, તે પણ યોગ્ય નથી, કારણુકે દહીનું કારણુ દૂધ છે. દૂધવિના દહી થાય નહીં, માટે દૂધ પણ માનવું જોઈએ. દૂધ, દહી, અને માખણુ એ ત્રણુવિના અન્ય ધીનાં કારણુ નથી એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી. કારણુ કે દૂધ પણ આંચળવિના નીકળે નહીં, માટે આંચળ પણ કારણુ માનવું, અને ભેંસ તથા ગાય વિગેરે વિના આંચળ હોય નહીં, માટે ગાય વિગેરેને પણ કારણુ માનવાં જોઈએ, અને ગાય પણ ઘાસ વિગેરે ભક્ષ્યવિના દૂધ આપે નહીં, માટે તે પણ કારણુ માનવાં જોઈએ. એમ આસન્ન સાપેક્ષદષ્ટિથી સર્વ માનતાં, ધી (ઘૃત) ની ઉત્પત્તિ યને છે. તેમ અત્ર પણ નૈગમ વિગેરે સાતનયથી એક ધર્મરૂપ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે. સાતનયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મવસ્તુનું પૂર્ણસ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે. માટે ભવ્યપુરૂષોએ સાતનયોથી સત્યધર્મસ્વરૂપ સમજી હેઠ કદાચિહ દૂર કરી જૈનદર્શનનો સ્વીકાર કરવો. કાળથી કાર્યની ઉત્પત્તિ કાલત્રાદી માને છે, તથા સ્વભાવવાદી સ્વ-

ભાવથી કાર્યની ઉત્પત્તિ એકાંતે સ્વીકારે છે-નિયતિવાદી નિયતિથી કાર્યસિદ્ધ માને છે. કર્મવાદી કર્મથી એકાંતે કાર્યની ઉત્પત્તિ માને છે, અને ઉદયમવાદી એકાંતે ઉદયમથી કાર્યસિદ્ધિ માને છે. એમ પાંચ વાદીઓ એકેક કારણ માની અન્યનો નિષેધ કરી પરસ્પરદ્વેષ કરે છે; તેઓ વાદ વિવાદ કરતા; શ્રી વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા ગયા. ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું કે-પાંચ કારણો મળેથી, કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે-શુઓ એક મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ઉપર ઘટાડીએ, ગર્ભ ધારણ કરવાનો કાળ આવે છે, ત્યારે સ્ત્રી ગર્ભને ધારણ કરે છે. કંઈ તે બાલ્યાવસ્થામાં ગર્ભ ધારણ કરતી નથી. તેમજ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સ્ત્રીથી થાય છે. લીંબડાથી લીંબડો થાય છે, આંબાને કેરી થાય છે, ગધેડીથી ગધેડાં થાય છે. મનુષ્યોત્પત્તિ સ્વભાવ, સ્ત્રીમાં છે. માટે સ્વભાવ પણ કારણ છે. સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, પણ નિયતિ હોય તો જીવી શકે છે, નહીંતો ગર્ભમાં પણ કેટલાક મરી જાય છે, માટે મનુષ્યોત્પત્તિપ્રતિ નિયતિ પણ કારણ છે. તથા પૂર્વભાવમાં મનુષ્ય ગતિ કર્મ બાંધ્યું ન હોત, તો મનુષ્યાવતાર આવત નહીં, માટે કર્મ પણ કારણ છે. તથા ગર્ભમાં એભાહાર લોભાહાર, વિગેરે આહાર શ્રદ્ધણ કરવાનો પ્રયત્ન રાખ્યો નહોત, તો તે વૃદ્ધિ પામત નહીં માટે; પુરુષાર્થ પણ કારણ છે. એમ કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદયમ એ પાંચ પણ મનુષ્યપ્રતિ કારણ છે. એમ

દરેક કાર્યસિદ્ધિમાં પાંચ કારણના સમવાયની જરૂર છે. આ પ્રમાણે શ્રી વીરપ્રભુના ઉપદેશથી અજ્ઞાન નષ્ટ થવાથી, પાંચ વાદીઓ પણ જૈનદર્શનમાં ભળ્યા. આ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત્ત અત્ર વર્ણન કરી મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવામાં આવે છે કે આત્માની પરમાત્મદશા પ્રાપ્તિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ, ભાવ પામીને બનશે. કાલાદિક સામગ્રી પામતાં મોક્ષરૂપ સંપૂર્ણ કાર્યની સિદ્ધિ થશે. શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પણ અજીતનાથના સ્તવનમાં કહે છે કે—

કાલ લબ્ધિ લહી પથં નીહાલશુરે, એ આશા અવિલંબ;
એ જન જીવેરે જિનજીજાણજોરે, આનન્દધનમત અંવ=પન્થહો॥

સાનુકૂળ સામગ્રીની સંપૂર્ણતાએ ક્ષાયિકભાવે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે. કથની કથતાં, જો તત્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય, તો કથનીથી પણ આત્મહિત નથી, માટે આત્મસ્વભાવમાં રમણુતા કર !! તેથી તું પરમાત્મપદ પામીશ. અન્તર્માં વર્તનાર ત્રણ ભુવનનાનાથ એવા આત્માતું ધ્યાન કરો, તેથી શાશ્વત સુખરૂપ મેવા પામશો. સત્ય શાશ્વતપદપામવા આત્મદેવતું આરાધન કરો. નિશ્ચયથી આત્માજ દેવ છે, તથા આત્માજ શુદ્ધ છે, અને નિશ્ચયથી જોતાં આત્મામાંજ ધર્મ છે, અને વ્યવહારથી પૂજ્ય અરિહંત દેવ, સુસાધુ શુદ્ધ અને તીર્થંકર કહેલો ધર્મ જાણવો. ગરુડ ગરુડની સિન્નતા, તથા ગરુડની બાહ્યક્રિયામાં ફેર છે તેમાં એકાંત જે રાગી થઈ, સત્યતત્ત્વ જોતો નથી,

તે આત્મહિતકરતા નથી. બાહ્ય ગચ્છાદિકમાં એકાંત ધર્મ માની
 જીવે. અનેકાંત ધર્મનું સેવન કરી શકતા નથી. વ્યવહારમાં
 ગચ્છ માનવો જોઈએ. શ્રી વીરપ્રભુની પરંપરાએ સુવિહિતગચ્છ
 ચાલ્યો આવે છે. સાધુએ ગચ્છમાં વાસ કરવો જોઈએ. એમ
 ઉપદેશમાળામાં કહ્યું છે. ગચ્છથી વીરપ્રભુનું શાસન ચાલે છે.
 આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ લોપતા થઈ છે. અહો જગત્માં જ્ઞાન-
 વિના મહા અન્ધેર ચાલી રહ્યું છે. તેમજ અનેકાંત ધર્મના
 જ્ઞાતા મુનિવરો તો અદ્ય છે, અને અજ્ઞાની જીવે. તો જ્યાં
 ત્યાં અધકાય છે, વિષમ કલિકાલમાં મનુષ્યનો સમુદાય પ્રાયઃ
 આત્મજ્ઞાન પ્રતિ લક્ષવાળો નથી. તથા જનસમુદાયની પ્રાપ્તિ
 આત્મજ્ઞાન પ્રતિ જાવના થતી નથી અને તે વાત સમજી પણ
 શકતો નથી. તેમની જેવી ભવિતવ્યતા, તે જાણતનો શોધ
 કરવો યોગ્ય નથી. સર્વોંશે જિનકથિત સ્યાદ્વાદ દર્શન પરિપૂ-
 ર્ણ છે, એમ નિશ્ચય છે. સ્યાદ્વાદજ્ઞાનવિના મોક્ષની સાધના
 કરવી, તે પોતાની મતિનો ઉન્માદ બાજીવો, તરવની પરીક્ષા
 કરી તત્ત્વનો શ્રદ્ધા કરવી અને તેનો આદર કરવો બતાવવામાં
 આવે છે.

કુહા.

કરો પરીક્ષા તત્ત્વની, ગુરુગમ ધોરી જ્ઞાન ॥

પંદિત પુરુષો પારસે, ત્યજી કદાગ્રહ માન ॥ ૧૬૧ ॥

વીર વીર શ્રી વીરનો, વાણીનો ઉપકાર ॥

ગુરુકૃપા જાણીયો, કહેતાં નાવે પાર ॥ ૧૬૨ ॥

मयगलसागरत्रदृषिणा, तस्यशिष्यत्वमनन्तरं विहितम् ॥

तदेनन्तरमनुभविता पद्मसागराख्यमुनिवर्यः ॥ ४ ॥

सुज्ञानसागरमुनिः प्रथयाञ्चकार ॥

गुर्वी गुरोः सरलभक्तिमसौ ततोऽग्रे ॥

सुज्ञानसागरमुनेरभवत्सुशिष्यः ॥

रूपेण यः सहित आत्मन इत्यभिख्यः ॥ ५ ॥

सरूपसागरो यस्य, नाममात्रं हि सुश्रवम् ॥

तच्छिष्योऽजनि धर्मात्मा, निधानसागरो मुनिः ॥ ६ ॥

निधानसागरस्याप, शिष्योऽभून्मुनिसत्तमः ॥

मयासागर इत्येवं,—संज्ञया ख्यातकीर्तिकः ॥ ७ ॥

मयासागर शिष्योऽस्ति, नेमिसागर साधुराट् ॥

यतीनां शिथिलाचारो, वारितो येन सर्वथा ॥ ८ ॥

प्रख्यातः सर्व संघे यः, क्रियोद्धारकयोगिराट् ॥

गुर्जरत्रादिदेशेषु जैनधर्मप्रचारकः ॥ ९ ॥

धर्मात्मा खलु नेमिसागरमुनिः संवेगपक्षोद्धरन् ॥

सच्चारित्रजुषां पथः शिथिलतां मूलोपघातं नयन् ॥

निस्तन्द्रं क्रियया कुठारसमया कर्माटवीं छेदयन् ॥

भव्यान् देशनया सुधामधुरयामोक्षोपयोग्यान् दिक्षन् ॥ १० ॥

तच्छिष्यो रविसागरो रविरिवाऽज्ञानान्धकारान्तकः ॥

श्रीमत्सागरगच्छपुष्करतले शीतत्विषां संचयः

सञ्चारित्रपरायणात्मनिरतः शान्तः प्रतापी मुनिः ॥
 तच्छिष्यः सुखसागरो विजयते शिष्यप्रशिष्यावृतः ॥ ११ ॥
 भवेच्चैत्र कोऽपि पापीयान् दृष्ट्वा तं सुखसागरम् ॥
 सुखस्य सागरे मग्नो, जायते नात्र संशयः ॥ १२ ॥
 श्रीवचोवर्गणां यस्य, यादृशी तोपदायिनी ॥
 वक्तुं नो शक्यते यैस्ते, भुक्ता जानन्ति तद्रसम् ॥ १३ ॥
 शैथिल्येऽपीन्द्रियादीनां, चारित्रे शूरताधरः ॥
 अहो चेतस ऐकाग्र्यं, मुनेरेकान्तवासिनः ॥ १४ ॥
 तच्छिष्याग्रणिबुद्धिसागरमुनेः सत्त्वानुकम्पार्थिनः ॥
 जीवो मोक्षपथं कथं सुकृभतामित्याशयेयं कृतिः ॥
 यावच्चन्द्रदिवाकरौ प्रभवतां श्रेयोऽर्थिनां श्रेयसे ॥
 ग्रन्थः श्रेष्ठजनादृतः सविष्टतिः पूर्तिं गतो भावतः ॥ १५ ॥
 कृष्णश्रेष्ठिसुपुत्राय माणसाग्रापवासिने ॥
 श्रावकवीरचन्द्राय, चात्मार्थं विष्टतिः कृता ॥ १६ ॥
 पादकाङ्क्षाचन्द्रान्दे (१९६३) वैक्रमे पूर्णिमातिथौ ॥
 पूर्णतामगमद्ग्रन्थः श्रावणे भृगुवासरे ॥ १७ ॥
 सानन्दसहविज्ञप्त्या चातुर्मास्यं कृतं मुदा ॥
 सुखान्धगुरुणा सार्धं, समाधिसुखपूर्वकम् ॥ १८ ॥

ॐ ह्रीं श्रीं धरणेन्द्रपद्मावतीसहिताय संखेश्वरपार्श्वनाथाय
 प्राति तुष्टिं पुष्टिं कुरु २ स्वाहा ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ३
 अक्षेय, १८३३.

पद (भजन)

ओधवजी संदेशो कहेजो श्यामने. ए राग.

अपूर्व अवसर समकित श्रद्धायी लही,

वैरी वामीश कर्म मर्म जंजाळजा.

सादि अनंति स्थिति भांगो ए कक्षो,

टळे अनादि शांतपणे निरधारजो.

अ—१

दुःख सुख समभावे वेदु हुं आत्ममां,

शत्रुमित्र पुत्रादिकपर समचित्त जो,

चउगति छेदक चोथुं गुणटाणुं लही,

दर्शनमोहनी टळतां थाउं पवित्रजो

अ—२

अनंतभव कारक क्रोधादिक चउ हणी,

आत्मभावे थाउ हुं सम स्थिरजो.

अंतर्दृष्टिथी आत्मने देखतां,

टळे अनादिपरपरिणतिभव पीडजो.

अ—३

आत्मासंख्यप्रदेशे दृष्टि जोडतां,

संयम हेतु पामी थाउं फकीरजो.

बार कषायने टाळी गुणश्रेणि चढे.

धर्मध्यान वेगेथी संयत वीर जा.

अ—४

रोगशोकवियोगादिक दूरे टळया.

निरागी निःस्नेही अप्रतिबद्धजो.

निर्लेपी आकाशनी पेरे तत्त्वथी,

क्षपक श्रेणि शुक्ल परिणामे लब्धजो.

अ—५

भिन्न भिन्न स्वरूप आत्मनुं ओळख्युं,

દુઃખકારક દલિયો પરપુદ્ગલ સંગજો.

આત્માનુભવસાગર કલ્હોલે ચઢ્યો,

ઠછઠી સમતો આતમજ્ઞાન તરંગજો.

અ—૬

આત્મસ્વરૂપે આરોહણ ગુણઠાણનું,

કર્મ પ્રકૃતિ વિચિત્ર ચરતી જોયજો

સોડહં સોડહં લાગી તાઢી ધ્યાનનો,

તત્ત્વમસિપદ સમ્યક્ ત્યાં અવલોચજો.

અ—૭

ધર્માસ્તિકાયાદિક પાંચે દ્રવ્યનું,

ભિન્નપણું ત્યાં આતમદ્રવ્યથી દોયજો.

તેના ગુણ પર્યાયાદિક પણ ભિન્ન છે.

અસ્તિપણે ઘસિયા સ્વદ્રવ્યમાં જોયજો.

અ—૮

નાસ્તિકતા તેની છે આતમદ્રવ્યમાં,

સ્વગુણની અસ્તિતા આત્મ અનંતજો.

અસ્તિતા નાસ્તિતા સમકાલે રહી,

ઘાઘ્યાડઘાઘ્યપણે ખાલે ભગવંતજો.

અ—૯

દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય સ્વરૂપની ચિન્તના,

પુદ્ગલથી ન્યારો મુજ આતમદ્રવ્યજો.

સ્વપર પ્રકાશક મોત્તા છે નિજશ્રદ્ધિનો,

કરે પ્રવૃત્તિ તત્ત્વવિધેયક ભવ્યજો.

અ—૧૦

ફાલ અનાદિથી લાગ્યાં જે ધાતિયાં,

કર્મતણો ગુણઠાણે ધારમે અગ્તજો.

કેવલજ્ઞાની ક્ષાયિકથીયે ધરી પરે,

સયોગી ગુણસ્થાનક તેરમું કન્તજો.

અ—૧૧

દગ્ધરજ્જુષત્ વેદનીયાદિક ચારની,

स्थितिनुं होवे ज्यांहि जेटलुं मानजो.

भोगवी च्छेउदसुं गुणठाणुं उल्लंघतां,

सिद्ध बुद्ध परमात्म श्री भगवान्जो.

अ—१२

मनचच कोयाकर्मष्टकनी वर्णणा,

पुद्गलसंगनो जरा नहि संवंधजो.

जन्म जरा मरणादिक सहु दूरे गयुं,

लह्यो अपूर्व आत्म कर्मअवंधजो.

अ—१३

आविर्भावे भासी गुणनी संतति,

सहजानन्दे विचरे आत्म भूपजो.

पूर्वप्रयोगे गतिपरिणामे सिद्धमां,

पहोच्यो चेतन टळी अनादिधूपजो.

अ—१४

सादि अनन्ति स्थिति शाश्वतपदतणी,

षट्कारक परिणमतां तत्त्वस्वरूपजो.

निराकार साकाररूप दो चेतना,

चिदानन्द गुणधारक श्रीचिद्रूपजो.

अ—१५

सहस्र जिह्वा आयुष्य पूर्वकरोडनुं,

केवलज्ञानी कहेतां न लहे पारजो

व्यवहार निश्चय नयवेने अवलंबतां,

बुद्धिसागर शाश्वतपद निर्धारजो:

अ—१६

ॐ अहं महावीर शान्तिः शान्तिः शान्तिः

